AZ

EMBER ÉS VILÁGA

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK

ÍRTA :

Dr. Böhm Károly
egyetemi tanár

IV. RÉSZ :

A LOGIKAI ÉRTÉK TANA

Mikes International
Hága, Hollandia

2006.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070 **ISBN-10: 90-8501-089-6** **NUR 730**

ISBN-13: 978-90-8501-089-0

© Mikes International, 2001-2006, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

2003. szeptember 10-én elkezdtük Böhm Károly AZ EMBER ÉS VILÁGA című hatkötetes rendszerének elektronikus kiadását. Ezennel folytatjuk vállalkozásunkat. Jelen kiadásunk a rendszer negyedik kötetének ('A Logikai Érték Tana') eredeti kiadását hűen követi, amely 1912-ben jelent meg Kolozsvárott STEIN JÁNOS M. K. EGYET. KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA és KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE gondozásában.

A Mikes International felkérésére Kissné Novák Éva, a Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének docense írt bevezető tanulmányt. A kötetben szereplő s Tavaszy Sándor hagyatékából származó Böhm-fényképet Tonk Márton, a Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó igazgatója bocsátotta rendelkezésünkre.

Jelen kötet technikai előállításában közreműködött Brem Walter, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (Kolozsvár) programszervezője. Ezért itt hálás köszönetet mondunk.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a filozófiai sorozatban:

- **Al-Ghazálíj Abú-Hámid Mohammed**: A tévelygésből kivezető út
- **Böhm Károly**: Az Ember és Világa I. ~ Dialektika vagy alapphilosophia ~
- **Böhm Károly**: Az Ember és Világa II. ~ A szellem élete ~
- **Böhm Károly**: Az Ember és Világa III. ~ Axiologia vagy értéktan ~
- **Brandenstein Béla Emlékkönyv** (szerk. Veres Ildikó)
- **Kibédi Varga Sándor**: A magyarságismeret alapfogalmai – The Hungarians – Les Hongrois – Das Wesen des Ungartums – La esencia del pueblo húngaro.
- **Kibédi Varga Sándor**: A szellem hatalma
- **Kibédi Varga Sándor**: A transcendentalis deductio Kantnál ~ Bevezetés Kant philosophiájába ~
- **Kibédi Varga Sándor**: Henrik Rickert filozófiája ~ A modern értékfilozófia alapvetése ~
- **Kibédi Varga Sándor**: Rendszeres filozófia
- **Kibédi Varga Sándor**: Valóság és érték ~ Az ismeretelmélet és értékelmélet alapproblémája ~
- **Mariska Zoltán**: A filozófia nevében
- **Málnási Bartók György**: A görög filozófia története ~ Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával ~
- **Málnási Bartók György**: A középkori és újkori filozófia története
- **Málnási Bartók György**: A filozófia lényege ~ Bevezetés a filozófiába ~
- **Málnási Bartók György**: Az erkölcsi értékeszme történeti és kritikai tárgyalása ~ Az erkölcsi értékeszme története ~
- **Málnási Bartók György**: Az erkölcsi érték philosophiája
- **Málnási Bartók György**: Böhm Károly
- **Málnási Bartók György**: Akadémiai értekezések: ~ A „Rendszer" filozófiai vizsgálata – Az „Eszme" filozófiai vizsgálata – A „Szellem" filozófiai vizsgálata – A metafizika útja s céljai – A lét bölcseleti problémája – Ösztön, tudat, öntudat ~
- **Málnási Bartók György**: Ember és élet ~ A bölcseleti antropologia alapvonalai ~
- **Málnási Bartók György**: Faj. Nép. Nemzet.
- **Málnási Bartók György**: Die Philosophie Karl Böhms
- **Málnási Bartók György**: Kant

© Copyright Mikes International 2001-2006

- **Málnási Bartók György**: Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcselete
- **Segesváry Viktor**: Existence and Transcendence ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~
- **Vatai László**: Átszínezett térkép ~ magyar változatok az újkorban ~
- **Vatai László**: Az Isten szörnyetege ~ Ady lírája ~
- **Vatai László**: Társadalombölcseleti tanulmányok ~ 1. A szociális filozófia alapjai Böhm Károly tanában; 2. Az egyéniség élete; 3. A Független Kisgazdapárt társadalombölcselete; 4. Harc az új világképért ~
- **Veres Ildikó:** A Kolozsvári Iskola I.
- **Tonk Márton**: Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában

Hága (Hollandia), 2006. augusztus 6.

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2006

PUBLISHER'S PREFACE

On September 10, 2003 we commenced to publish electronically the six-volume large opus magnum (entitled 'MAN AND HIS WORLD') of Károly Böhm, founder of the first authentic Hungarian school of philosophy. Today we continue this work with the publishing of the fourth volume, entitled *'Theory of the Logical Value'*. The text of present volume is unabridged and authentic that follows the original edition (in traditional paper-based format), published in1912 in Kolozsvár.

On request of Mikes International, Éva Kissné Novák, professor of philosophy at the University of Szeged (Department of Philosophy) wrote an introductory essay to this volume. The photograph of Böhm published in this volume was found by Márton Tonk, director of the Pro Philosophia Foundation and Publisher, in the bequest of professor Tavaszy. We publish this photograph by courtesy of him.

Walter Brem, program manager of the Hungarian Technical Scientific Society of Transylvania (Kolozsvár/Cluj/Klausenburg — Romania), contributed to the production of the electronic version of this book. We wish to express our deepest gratitude to him.

Other works within our philosophy section include:

- **AL-GHAZALI, Abu-Hamid Mohammed**: DELIVERANCE FROM ERROR (Translated from Arabic into Hungarian by: NÉMETH, Pál)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD ~ Part I. : Dialectics or Basic Philosophy ~ (in Hungarian)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD ~ Part II. : Life of the Spirit ~ (in Hungarian)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD ~ Part III. : Axiology or Value Theory ~ (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó** (Ed.): BÉLA BRANDENSTEIN MEMORIAL (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: A MAGYARSÁGISMERET ALAPFOGALMAI ~ THE HUNGARIANS ~ LES HONGROIS ~ DAS WESEN DES UNGARTUMS ~ LA ESENCIA DEL PUEBLO HÚNGARO (in Hungarian, English, French, German and Spanish)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: POWER OF THE SPIRIT (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: KANT'S TRANSCENDENTAL DEDUCTION ~ Introduction into Kant's Philosophy ~ (in Hungarian with summary in German)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: HEINRICH RICKERT'S PHILOSOPHY ~ Foundation of the Modern Value Philosophy ~ (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: SYSTEMATIC PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **KIBÉDI VARGA, Sándor**: REALITY AND VALUE ~ The fundamental issue of epistemology and axiology ~ (in Hungarian)
- **MARISKA, Zoltán**: IN THE NAME OF PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: HISTORY OF PHILOSOPHY I.: THE HISTORY OF THE GREEK PHILOSOPHY ~ With a Brief Introduction into the Hindi and Chinese Philosophy ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: HISTORY OF PHILOSOPHY II.: THE HISTORY OF PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES AND MODERN TIMES (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: THE ESSENCE OF PHILOSOPHY ~ An Introduction into Philosophy - (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: CRITICAL HISTORY OF THE IDEA OF THE MORAL VALUE (in Hungarian with German summary)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: THE PHILOSOPHY OF THE MORAL VALUE (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: KÁROLY BÖHM (in Hungarian)

© Copyright Mikes International 2001-2006

- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** ACADEMIC TREATISES (in Hungarian with summaries in German and English)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: MAN AND LIFE ~ Fundamentals of Philosophical Anthropology ~ (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: RACE. PEOPLE. NATION (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György:** THE PHILOSOPHY OF KÁROLY BÖHM (in German)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: KANT (in Hungarian)
- **MÁLNÁSI BARTÓK, György**: KANT'S ETHICS AND THE MORAL PHILOSOPHY OF THE GERMAN IDEALISM (in Hungarian)
- **SEGESVÁRY, Viktor**: EXISTENCE AND TRANSCENDENCE ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~ (in English)
- **VATAI, László**: REPAINTED MAP ~ Hungarian Variations in Modern Times ~ (in Hungarian)
- **VATAI, László**: GOD'S BEAST ~ Ady's Lyre ~ (in Hungarian)
- **VATAI, László**: ESSAYS ON SOCIAL PHILOSOPHY (in Hungarian)
- **VERES, Ildikó**: THE KOLOZSVÁR SCHOOL OF PHILOSOPHY I. (in Hungarian)
- **TONK, Márton**: IDEALISM AND EXISTENTIALISM IN SÁNDOR TAVASZY'S THINKING (in Hungarian)

The Hague (Holland), August 6, 2006

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2006

KISSNÉ NOVÁK ÉVA

ELŐSZÓ BÖHM KÁROLY *A LOGIKAI ÉRTÉK TANA* CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

A szöveg, amelyet most olvas az olvasó, először 1912-ben látott napvilágot Kolozsvárott a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. A könyvet Böhm Károly leghűségesebb tanítványa Bartók György rendezte sajtó alá. A szerkesztő az általa írt Előszóban megjegyzi, hogy magán a szövegen semmiféle változtatást nem végzett, a mű teljesen nyomdakész állapotban maradt ránk, bár van két § (a 47 és a 117 §-ok), amelyeket a jegyzetek szerint még ki kívánt egészíteni a szerző, de erre már nem volt módja, hirtelen halála megakadályozta benne. Az említett — s ebben a formában igen vitatható paragrafusok — a jelenlegi szövegben is így olvashatók.

„A logikai érték tana" és szerepe Böhm rendszerében

Ez a rendkívül gondolatgazdag alkotás kitüntetett helyet foglal el a böhm-i életműben. Böhm 6 kötetben tervezte megjelentetni filozófiai rendszerét, melynek Az Ember és Világa címet adta. A kor hagyományos felfogását követve először a „Dialektika vagy alapfilozófia" problémáit tisztázta, majd „A szellem élete" című kötetben az emberről vallott nézeteit foglalja össze. A harmadik kötet az „Axiológia vagy értéktan" az értékelmélet kérdéseinek rendszerbe foglalt vizsgálatát végzi el, amely a maga korában is nagyon aktuális feladat volt. Tervei szerint ezek után a három nagy értékrendszer vizsgálatát kívánta elvégezni, azaz a logikai, az erkölcsi és az esztétikai érték elemzését.

A korabeli, sőt nagyon sok tekintetben a későbbi (lásd pl. Scheler, Rickert vagy N. Hartmann, felfogását) filozófiák és értékkel foglalkozó munkák szerint is az értékek általános elméletének érvényességét, az egyes értéktípusokban kell megvizsgálni feltárva azok hasonlóságát és különbözőségét. Ám a logikai érték lényegéhez közeledve azonnal szembetűnő, hogy Böhm rendszerének és rendszere alappillérének az öntétnek súlyos következménye, hogy a logikai érték tanát nem lehet egyszerűen a tudományos értékek problematikájára redukálni. Sokkal többről van szó! Ha komolyan vesszük, hogy az ember maga teremti a világát, hogy az Én világom nem más, mint az Én projekciója, önkifejtése, akkor a három értéktípus nem lehet más, mint az Én különböző formában történő megnyilatkozása, melyek egymástól lényegüket tekintve nem választhatók szét, legfeljebb megjelenési módjaikat vizsgálhatjuk más-más módon. Ebben a kontextusban azonban a logikai érték egészen különleges szerepet kap. Nem csupán a tudomány sajátosságairól és specifikus értékeiről, illetve a gondolkodás elvont szabályairól van szó, hanem mintegy át kell értékelni több vonatkozásban a korábbi gondolatokat is, hiszen az Én tudatos tevékenységének vizsgálatában leljük meg minden fontos kérdésnek a magyarázatát, de legalább is a gyökerét. Az a rendszer, amely az öntétben látja az ember és az ő világának legfontosabb kategóriáját az nem indulhat ki másból, mint az Én szabad tevékenységéből, az intelligencia céljának, funkcióinak és működésének vizsgálatából. Ez viszont egy merőben más logika, mint amellyel a filozófiatörténet több szerzőjénél találkozunk. Egy meglehetősen „rendhagyó" és szubjektív logika tárul fel előttünk, melynek szépsége azonban lenyűgözi a hozzá elfogulatlanul közeledő olvasót.

Nem véletlen, hogy ez lett a rendszer legterjedelmesebb kötete.

Az Én és Nemén

Böhm már a bevezető gondolatokban hangsúlyozza, hogy az ember tevékenységének — legyen az megismerés vagy alkotás — legfőbb célja az Én szabadsága, amely egyetlen gazdagon áradó folyamatban bontakozik ki. A folyamat lényege az „önkifejlés", az Én projekciója. E projekció folytán alakítjuk ki világképünket, amely egyénenként mennyiségileg és minőségileg is különböző, de feltételezzük, hogy e világképek bizonyos mértékig megegyeznek egymással, mert a mindennapi tapasztalat és gyakorlat igényli ezt a feltevést. (Miként Kant is feltette, hogy ugyanazok az a priori kategóriák működnek minden ember

© Copyright Mikes International 2001-2006

megismerő tevékenységében.) Hogy ez csupán feltevés és nem bizonyítható tény, arról éppen a különböző tudományos viták győznek meg bennünket.

E világ centruma az önmagáról tudó Én, és mindazok a kapcsolatok, „hálózatok", melyeket részben tudatosan, részben nem tudatos módon és formában hoz létre. Ezt tekinti a szabad Én megismerése tárgyának, azaz erről szól a tudomány. Mindazok a kategóriák, melyeket a logika használni szokott szubsztancia, okság, tér, idő stb. az Én konstrukciói, s bennük az Én önmagát érti meg, éli meg. Nem levezetni, „csupán" megérteni akarja az ember, az Én önmagát és maga teremtette világát. Az utóbbit nevezi Böhm Nemén-nek. Az ember absztraháló képességét mutatja, hogy külön tudja szemlélni magát és ezt a maga teremtette világot, sőt azt a képet is, amely e világ hatására benne létrejött. „Az ismerés éppen abban áll, hogy a két oldal teljesen egybeforrt, az Énben ideális módon ismétlődik a Nemén (látszólagos) realitása. S ezen egymást átható, egymáson keresztülnövő két oldalt mégis az Én, felsőbb pontról, újra szemlélheti, — amikor az Én idealis nem-éni tartalma, mint másodfokú Nemén, ismét képezi az Énnek objektumát azaz realitását."[1]

Ez az idézet gyönyörű példája Böhm dialektikus gondolkodásának, és annak az eredeti látásmódnak, ahogyan ő az emberre tekint. Mai terminológiánkra „lefordítva" Böhm egyik legfontosabb gondolatát úgy fogalmazhatnánk, hogy az ember és világa között egy sokdimenziós kapcsolat van. Ennek mozgatója, teremtője, „lelke" az Én, aki kezdetben öntudatlanul, majd egyre tudatosabban kivetíti önmagát környezetébe, és ezzel megteremti saját világát. Ez a világ azonban megismerésre csábítja, miközben részben önmagát mutatja meg. A megismerési folyamatban az ember egyszerre, egymást áthatva ismeri meg az úgynevezett valóságot, azaz saját világát és önmagát. Az ismeretekben egy ideális világ képe jelenik meg, amely egyszerre ad információt a világról és önmagáról, amelytől az Én különbözik, de mégis elválaszthatatlanul össze is tartozik vele. Az ismeret és az ismerő, a szemlélet és a szemlélő különös, de vitathatatlan egybeeséséről van szó. Ezt az egybeesését, mint „önállításunk sikerességét" éljük meg, ezt nevezzük az igazság érzetének. Még egy igen fontos mozzanata van ennek a folyamatnak. Amikor az Én a jelentések szerepét felismeri magában, akkor a Nemén-re még egy réteg rakódik: az értékesség rétege. Ez a mi világképünknek a másik fele, az úgynevezett „kellő világ".

Az Én értékelő tevékenysége

Az értéket az Én kölcsönzi, mint vonást a különböző dolgoknak, tárgyaknak. Az érték csírája az Én szabadságában lelhető fel, más szavakkal „az önszeretet teljességében", a „szabadság zavartalanságában", „a szabadság realitásában". Az Én az egyetlen, aki képes az értékelés aktusára — vallja Böhm. S innen kiindulva teljesen egyértelmű számára, hogy az értékelésben fellehető különbségek, az értékesség forrása az Én-ben lelhető fel, az „az Én titokzatos természete, melynél fogva önmagával összezárkózásában, coincidetiájában az önszeretet örömét megélheti."[2] Ez a felfogás nemcsak az értékeléseink különbözőségére ad magyarázatot, de magát az értéket övező zűrzavarban is egy sajátos, szubjektív rendet teremt. S bár a terminológia (önszeretet, összezárkózás stb.) kissé szokatlan a mai olvasó számára, de érdemes elgondolkodnunk a tézis igazságán és mindennapi tapasztalatainkkal való megegyezésén. Mit tekintünk általában értékesnek legyen az egy bútordarab, egy könyv, vagy egy műtárgy? Ami nekünk is tetszik, amire régóta vágyunk, ami talán már nekünk is van, szóval ami ízlésünkkel, értékelő aktusunkkal egybevág. Vagy milyen magatartást ítélünk helyesnek, pozitíve értékelhetőnek? Amelyet mi is követünk, vagy elsajátítottunk, amit tehát helyesnek, erkölcsösnek, de legalább is hasznosnak tartunk. S melyek azok a műalkotások, amelyek kiváltják tetszésünket, melyeket akár többször is megnézünk, meghallgatunk, újraolvasunk? Ugye azok, amelyek megérintették lelkünket, amelyek visszhangra találtak bennünk, vagy amelyek éppen a mi érzéseinket visszhangozzák. Ha e megállapításokkal egyet értünk, akkor el kell ismernünk, hogy Böhmnek igaza van. Az érték az Énből sugárzik a világ dolgaira, tárgyaira, viszonyaira. Az Én értékel, tulajdonít eszköz vagy célértéket a különböző létezőknek.

Ez a filozófiai álláspont egyedül álló a kor gondolkodásában, s Böhm rendszerét tekintve egy immanens logika minden elvárását kielégíti. Elméletileg egyértelműbb és gyakorlatilag is működőbb, mint a kortársak felfogása, sőt még az őt követő gondolkodók nagy részénél is sokkal jobb. Gondolok itt pl. a neokantiánus Rickert értékfelfogására, aki egy inteligibilis világ fogalmi tételezésével teremt helyet az értékeknek, amellyel ugyan egy, az objektivitás látszatával rendelkező értékhierarchiát hoz létre, de nem tudja vele

[1] Böhm Károly: A logikai érték tana, Kolozsvár 1912. 10. o. {Jelen elektronikus kiadásban a 4. oldal. A további lábjegyzetekben [ ] –ben közöljük az oldalszámot az elektronikus kiadásban. — Mikes International Szerk.}

[2] U.o. 15. o. [6. oldal]

© Copyright Mikes International 2001-2006

megmagyarázni az értékek dinamikáját.[3] Értékelméletében Scheler sem talál igazán jó megoldást. Határozottan kiáll az értékek szubjektumoktól és dolgoktól független léte, illetve rangsora mellett, de ezek ontológiai státuszát nem tudja megadni, megragadni.[4] Egy tökéletesen érthető, ám kissé anakronisztikus álláspontot képvisel N. Hartmann, aki az értékeknek kifejezetten idealisztikus létmódot tulajdonít.[5] Nem folytatva az egyébként igen jelentős gondolkodók sorát azt mondhatjuk, hogy Böhm értékelméleti alapállása egyértelmű és gyakorlatilag is értelmezhető. Ebben a rendszerben gyönyörű egységet alkot az ontológia, az ismeretelmélet és az axiológia.

A fentiek alapján tökéletesen világos, hogy az Én, az öntét fogalmát kell „megfejteni" mind pszichológiai, mind filozófiai szempontból. A valóság, azaz, amit annak nevezünk lényegében nem más, mint „saját tartalmunk kifejtése", önmagunk projekciója. Az értékesség szintén az Énből sugárzik ki, az „Én önszeretete csatolja hozzá" a valósághoz.[6] A valóság értékes" kijelentés tehát egy szintetikus apriori ítélet, melynek ontológiai alapját az Énben lelhetjük meg.

Első lépésben az Én a tárgy élvezeti értékét „fedezi fel", azaz észre veszi, hogy az adott tárgy rá nézve értékes (kellemes, édes, egészséges stb.). Az élvezet csak figyelmeztet a dolog értékes voltára. A következő lépcsőfokon a „siker érzete nála a mérték, amit haszonnak neveznek (haszon = önfenntartás sikere)."[7] A legmagasabb szinten elvonatkoztat a tárgy, az élvezet és a siker örömétől, és pusztán „önszabadságában nyugszik meg"[8], ez a maga lényegességének értéke, a nemesség.

Az Én minden egyes fokon nem csupán a tárgy, de önmaga különböző képességeit is felfedezi. S egyúttal ebben a három fokozatban fellelhető a három filozófiai diszciplína az ontológia, az axiológia és a gnoszeológia összefonódása. Hiszen a tárgy létezik, mint élvezetes, hasznos, nemes (ontológia). Az értékek az Énből fakadnak: az értékek meglétét „..azon homályos nyugtalanságban tapasztalja, melyet a kéj üressége, a haszon silánysága benne hátrahagy, s mely csak akkor szűnik meg, mikor a nemességben a maga súlypontját s állandó tengelyét megtalálta."[9] (axiológia), és az Én értelmi tevékenységet végez, számít, mérlegel, ítél (gnoszeológia). Ezek a kapcsolódási pontok egyértelművé teszik, hogy a logikának ezt egységben kell látni és láttatni.

Mindezek a tevékenységek a tudathoz kötődnek, főként az öntudathoz, mely a „teljesen kifejlett Én, mely maga és világa alkatát érti és szemléli."[10] Az első fokon az élvező Én veti egybe a tárgy képét a maga belső világával. A második stádiumban az értő Én viszonyítja a tárgy képét és az önfenntartás igényeit, s végül az eszes Én hatol be a tárgyak önértékébe. Az öntudat azt vizsgálja, hogy az adott dolog önértéke milyen mértékben szolgálja az Én szabadságát. „A dolgok önértéke az analógia teljességével emelkedik, melyet a tárgy képe a mi Énünk képével felmutat; minél jobban felel meg egymásnak e kettő (azaz minél egyezőbb az önértéki alkat), annál biztosabban szolgálják a tárgyak az Én szabadságát."[11]

Az Én szabadsága

Ez az intelligencia végső célja — fogalmazza Böhm — az Én szabadsága. Ez a gondolat nem először fogalmazódik meg a filozófia történetében. Elegendő csak Hegelre vagy Marxra utalnunk. Ám Böhm szabadság fogalma megmarad a maga teremtette keretek között. Nem egy történetileg kibomló, emberi cselekvésben realizálódó szabadságról van szó. Pusztán a szellem szabadságáról, amelyért az Én alsóbb értékeit is feláldozza. Ez lényegében az αταραξια, azaz a nyugodt, tiszta szemlélés, a kontempláció boldog állapota. Ez a szabadság jut kifejezésre az Én normatív törvényeiben, illetve az Én szabályozó (önszabályozó) aktusaiban.

---

[3] Lásd: H. Rickert: A filozófia alapproblémái. Európa K. Bp. 1987.

[4] Vö. Scheler: Formalizmus az etikában és a materiális értéketika. Gondolat K. Bp. 1979.

[5] N. Hartmann: Esztétika. Magyar Helikon Bp. 1977.

[6] Böhm Károly: id. mű 15. o. [6. oldal]

[7] Uo. 19. o. [8. oldal]

[8] Uo. [8. oldal]

[9] Uo. [8. oldal]

[10] Uo. [8. oldal]

[11] Uo. 23. o. [10. oldal]

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen a ponton fogalmazza meg Böhm félreérthetetlenül a maga nagyon eredeti gondolatát. A megelőző filozófiák a normatív tudományokról szólva úgy vélekednek, hogy a logika a gondolkodást , az etika a cselekvést és az esztétika az alkotást szabályozza az igazság, a jó illetve a szép értékeinek megfelelően. Böhm meggyőződése, hogy a felsorolt tevékenységek különválasztása hibás. A gondolkodás a maga törvényeivel együtt ugyanis nemcsak a logikában, de a morálban és az esztétikában is jelen van és hat. Miként az akarat is mindhárom tevékenységben szerepet játszik. Helytelenül határozták meg a célokat is, hiszen a végső cél nem az igaz, vagy jó, hanem az ember szabadsága. „Az Én teljes szabadsága csak az igaz, jó és szép alkotásokban — azaz a szabad kapcsolatok létesítésében — nyerheti megvalósulását." — írja Böhm.[12] A három diszciplína mindegyike a szabályozás azonos törvényeit mutatja, mert mindegyik az Énben leli magyarázatát. Nem vitatható, hogy más a gondolat, más a tett, más a műalkotás, de mindegyikben ugyanaz az Én, tehát ugyanaz a valóság nyilvánul meg. Ahogyan ezt a 13.§-ban fogalmazza: „…a szabályozó törvények a 3 diszciplínában nem egyebek, mint az Én önkifejlésének törvényei különböző hangnemekbe áttéve."[13]

De további hasonlóságok is vannak. Mind a három diszciplína a megismerést tárgyként tartalmazza, mert mindegyikben az Én kifejlése a tárgy, s mindháromban az alkotó tevékenységet vizsgáljuk. E három diszciplínát tehát egymástól elszakítva, elkülönítve vizsgálni nem szabad. Ha ezt tesszük, nemcsak a lelket tépjük 3 darabra, de az érték lényegét sem tudjuk megmagyarázni. De az egyes diszciplínák nem is állnak meg önállóan, kivéve a logikát. Az etika már cél, logika nélkül értelmetlen, miként az esztétika sem képzelhető el gondolat vagy (erkölcsi) cél nélkül. Böhm frappáns módon így összegzi a lényeget: „az akarat felteszi a célgondolatot, a kifejezés pedig mindkettőjüket és még az érzést is. Gondolat akarás nélkül még bír értelemmel; akarás érzés nélkül is megállhat (pl. ösztöni hiányoknál); de az érzés vágy és kép nélkül üres reakció, mely csak az Én kibillenését jelentené."[14]

A fentiekből következik, hogy minden értékgondolatban vagy értékelő tevékenységben a közös gyökér az Én önértéke, illetve ennek ismerete. Böhm igaz kantiánus gondolkodóként úgy véli, hogy ebből adódóan az „Én öntudatos reakciói is azonosak lesznek"[15] Az Én ugyanúgy szabályozza önmagát amikor tudományos tevékenységet folytat, mint amikor műalkotást hoz létre vagy erkölcsileg cselekszik. Itt a kanti apriori kategóriák azonossága „köszön vissza". Az Én egysége valóban ezt involválná logikailag. Azonban a mindennapi tapasztalat arról győz meg bennünket, hogy különböző szituációkban az Énnek hol egyik, hol másik vonatkozása kerül előtérbe. Az ember személyiségének minőségi sokféleségéről talán Sartre rajzolja a legteljesebb képet, akár filozófiai munkáira, akár irodalmi alkotásaira gondolunk. Az ördög és a jó isten című drámára hivatkozva mondhatjuk, hogy az ember képes magát egyszer ördögnek, máskor jó istennek választani.[16]

S még egy megjegyzés kívánkozik ide: az erkölcsi cselekedeteinknek nincs önálló terrénuma, tehát megkérdőjelezendő az a gondolat, hogy létezik par excellence erkölcsi cselekvés. Viszont úgy szólván minden tevékenységünknek van erkölcsi vonatkozása, tehát erkölcsi értéke (is) van a tudományos megismerésnek éppúgy, mint a műalkotásnak vagy a mű befogadásának. Különbözőségük a célokban érhető tetten. Pl. A karitatív tevékenység direkt célja a másokon való segítés, de a tevékenység maga itt is összetett: betegápolás, pénz gyűjtés, segítő társak toborzása stb. A tudományos kutatás célja pl. valamilyen vírus tulajdonságainak megismerése, közvetett célja a gyógyítás, tehát mindkét célban van erkölcsi mozzanat, de mindkettőben kevésbé közvetlen, mint a karitatív tevékenységben.

Abban azonban teljesen egyetértek Böhm gondolatával, hogy a normatív tudományok alapvetően a megismerő, az akaró, a reflektáló, az önmagát is szabályozni akaró Énből érthetők meg. Mindez az Én önszeretetéből fakad. Ez a kifejezés mai szóhasználatunkban szokatlan, de tartalmát illetően mélyen igaz. Az ember kiegyensúlyozottságához, személyisége harmonikus voltához hozzátartozik az önismeret — amely már a görög filozófiában is alaptétel —, s ezzel együtt önmagunk elfogadása. Ez egy folyamat eredménye, amely gyermekkorban kezdődik. A kisgyermek leplezetlenül szereti magát, s ezért önző módon ragaszkodik egyéni kívánságaihoz, apró kiváltságaihoz. Lassan megtanulja, hogy tekintettel kell lenni másokra, tehát igyekszik önzetlenül viselkedni. Társadalomban élve felnőttként is ezt tesszük, de értékelő tevékenységünkben mindig felbukkan (gyakran öntudatlanul) az Én fontossága, értékessége. A

[12] Uo. 28. o. [13. oldal]

[13] Uo. 31. o. [14. oldal]

[14] Uo. 36. o. [16. oldal]

[15] Uo. 42. o. [19. oldal]

[16] Lásd Sartre: Az Ördög és a Jóisten In. Sartre: Drámák. Európa K. Bp. 1975.

© Copyright Mikes International 2001-2006

„véleményem szerint", „én úgy látom", az „én értékítéletem szerint" és hasonló kifelezések mind arra utalnak, hogy udvarias formában ugyan, de saját értékelő tevékenységünket helyezzük előtérbe, értékelésünk bázisát saját önértékünk adja.

Összegezzük tehát egy kissé hosszabb idézet segítségével az eddig elmondottakat! „Az öntét önkénytelenül megvalósul, azaz kifejlik funkcióiba, tagozódik Én és Neménbe. A többi mind az Éntől függ. Az Én önmagával azonosít mindent s ezzel megérti az objektumot s ezen objektumok sorában saját magát is. Ezen megismerés által válik le objektumaitól, ez szabadítja meg első fokon. S csak ezen elvonatkozott Én tevékenységei a tudás, erkölcs, műalkotás. Az ő rendező hatalma alatt sorakoznak a gondolatok. Egyik oldalra esnek a szubjektív, a másikra az objektív jelentések. Ezen objektív jelentések közé kerülnek a „Más" alakjai. Ezen „Más" körét teszik a hozzánk fokozatosan sorakozó „Nemének", mint élettelen, vegetáló, animális és öntudatos „Nemének". Az öntudatos „Nem-én" a tulajdonképpeni „más" vagy a „Társ". Mindezeknek képszerű azonosítását eszközöljük a megismerésben s megértésben."[17]

A tökéletesség

A megismerés, a megértés, az értékelés és a „mívelés" minden létezőre vonatkozik. Nemcsak a megismerés, de az erkölcsi viszonyulás is kiterjed a nem tudatos lényekre is nem csupán a társas viszonyokra. Ezt foglalja össze egy ábrában tanáros pedantériával a 47. oldalon.[18] S mivel minden az öntétből bomlik ki, minden innen kap értelmet, minden szabályozás a magát ismerő és megbecsülő, értékelő öntudatból ered, ezért elsőrendű feladat az „értelmi alkat" tökéletességének vizsgálata.

Érdemes a szokásosnál nagyobb figyelmet szentelni a tartalomjegyzéknek, amely mintegy iránytűként vezet bennünket Böhm gondolataiban. Az első könyv a tökéletesség fogalmát elemzi. Ahhoz ugyanis, hogy bármely dolgot, tárgyat értékelni tudjunk szükséges egy viszonyítási alap, ami nem lehet más, mint az Én értékrendszere, az Én ontológiai ideái. Ezek viszont a szabad Én tökéletességének megnyilvánulásai. Böhm meggyőződése, hogy csak a szabad Én képes a tökéletességet felfogni vagy megalkotni. A tökéletesség ideájának fényében tudjuk megítélni a tárgy önértékét, valamint azt, hogy milyen helyet foglal el a tárgy önértéke szerint a világ egyetemes rendjében. Ez utóbit nevezi Böhm kozmikus értéknek, hangsúlyozva, hogy a kozmosz számunkra való fogalmáról van szó, azaz a világ azon részéről, melyet előttünk érzékeink feltárnak.

A logika böhmi kategóriái

A második könyv felel meg leginkább a mű címének, ugyanis itt elsősorban logikai természetű problémákról van szó. Itt kapunk képet az érzéki és értelmi megismerésről, a képzetről, a megértésről és a jelentésről, s emellett olyan sajátosan böhmi kategóriákról, mint a projekciót, a fixirozás, az egyszerű jelentések és a „jelentő csomók", de még inkább jellemző tartalmakat hordoznak a következő fogalmak: „Énalany, Éntárgy, Énjelentések". Anélkül, hogy az említett fogalmak részletes elemzésébe kezdenénk a fentiek alapján tudhatjuk, hogy minden az Én köré rendeződik, a megismerő én is elrendezi, megteremti a maga világát.

A hagyományos formális logika kategóriáit legtisztább formában a II. alszakaszban találhatjuk meg. De itt sem csupán a korábbi logikai ismeretek valamilyen átértelmezésével találkozunk, hanem a hagyományos logikai kategóriákba (ítélet, következtetés, szillogizmus, bizonyítás, magyarázat stb.) öltöztetett böhmi filozófiával. Mint minden fejezetben itt is megkapjuk a probléma történetének rövid, kritikai áttekintését.

A tudomány és a logosz

Az utolsó fejezet a tudomány értékét foglalja össze „a jó és szép társaságában". Ezeket a paragrafusokat olvasva szinte kényszerítő erővel asszociál az olvasó egy későbbi gondolkodó Wittgenstein híres művére a Logikai-filozófiai értekezés-re. Bár Wittgenstein műve kevésbé kifejtett, kevésbé magyarázó, mondhatnánk úgy is rejtjelekben megírt munka, de számos hasonlóság figyelhető meg közöttük. Wittgenstein sem kívánja részekre szedni az ember tevékenységét és gondolatait, a Tractatus — Böhm tárgyalásmódjával szinte teljesen megegyezően — egyszerre logikai, esztétikai és etikai üzeneteket hordozó mű.[19] Mindketten úgy

[17] Böhm Károly: id. mű 45-46. o. [20. oldal]

[18] [21. oldal]

[19] Vö. L. Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés. Akadémiai Kiadó. Bp. 1989.

© Copyright Mikes International 2001-2006

vélik, hogy az ember és a világ egymástól elválaszthatatlan terminusok. A világ az egyes ember számára adott a maga sajátosságaival, s mindnyájan csak saját világunkban tudunk eligazodni. A hangsúlyokban fedezhető fel különbség: Wittgenstein nagyobb jelentőséget tulajdonít a nyelvileg megformált fogalmaknak („Nyelvem határai világom határait jelentik"), míg Böhm inkább az öntudatban történő folyamatokra (projekció, intuició, értékelés stb.) helyezi a hangsúlyt. Megrendítően szép, ahogyan e két nagy filozófus az úgynevezett végső kérdésekről gondolkodik. Wittgenstein elkerüli a filozófiai tradícióban határozott jelentéstartalmakat kapott kategóriák használatát. Sajátos, megkockáztatom misztikus, de mindenképpen talányos mondatai sokféle megfejtést sejtetnek. Az „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell." — közismert mondat[20] értelmezésébe éppúgy belefér az emberi megismerés korlátozottságára való figyelmeztetés, mint a transzcendencia szavakban megragadhatatlan lényegére való utalás.

Böhm Károly téziseinek vallásos értelmezése megítélésem szerint lehetetlen. Bár nyelvi kifejezései, melyek irodalmi értékkel is bírnak, olykor csábítanak egy ilyen megoldásra, de maga Böhm több helyütt teljesen egyértelműen elutasítja ezt a lehetőséget. Több szöveghelyet is idézhetnénk ezt bizonyítandó, de egy is elegendő ennek belátására. „A metafizika theológiai irányai — logikai nehézségeik miatt tudományos alapozást a filozófiai rendszernek nem adhatnak; tetőül használhatja a szív fantáziája, de alapul az értelem gyengébbeknek találja, semhogy világhordozó Atlasul szolgálhatnának."[21]

Böhm a maga eredeti gondolatait jobban köti az emberiség kultúrájában kialakult fogalmakhoz. Elsősorban Arisztotelész λογος fogalma látszik alkalmasnak annak a lényegnek a megjelölésére, amely egyszerre kell jelentse a világ értelmes, törvényekben elrendezett, megérhető, logikus voltát, és az ember, az Én sajátos racionális lényegét. Az Én, akinek biológiai kialakulását a pete állapottól nyomon követi, akinek ösztöneit pontosan leírja, akinek érzelmeit, érzékeit a pszichológia eszköztárával mutatja meg, de akinek lényegét mégis a tudat, az önmagát is tárggyá tenni, megismerni képes, önmagának szabályokat, törvényeket adni képes öntudat jelenti. A logosz mellett még a védikus filozófiából vett Atman fogalmat használja szívesen. Az Atman gazdag tartalmának kifejtésére nem vállalkozva megjegyzem, hogy Böhm nagyon biztos kézzel talál rá arra a másik fogalomra, amely valóban jól beilleszthető filozófiai rendszerébe. Az Atman, az Önvaló az Upanishadok egyik fontos kategóriája. A világ lényege a Brahman azonos az ember énjével az Atmannal. Ezt a fogalmat még Jung is használja kiemelve, hogy „ezért lett az (ti. az Atman) „önmagam" kifejezésére kiválasztva: általa megérthető a szellemi mindenség és egyidejűleg egy központ, melyek nem esnek egy-be az Énnel, hanem magukba foglalják ugyanúgy, mint a nagy kör magába foglal egy kicsit."[22] Böhm tehát nagyon finom érzékkel választja ki e kategóriát annak a folyamatnak a kifejezésére, melyben az ember a maga teremtette világot lényegileg megismerve, elsajátítva, s benne magát gazdagabban fellelve egy kiteljesedést, egy magas szintű önmegvalósulást él meg. A szellem megvalósul az igazság lépcsőfokaiban, s ezek beépülnek az emberiség hatalmas tudás áramába. A kötet utolsó oldalán már-már vallásosnak, de legalább is misztikusnak tűnő mondatok olvashatók a Kis Lelkek és a Nagy Lelkek az igazságban, a tudásban történő összeolvadásáról. Böhm olyan határozottan utasítja el a vallásos gondolkodást a filozófiában, hogy nincs alapunk feltételezni a Nagy Lélek és Isten azonosságát. De nincs itt szó valamiféle abszolút szellemről sem. Az egyes ember tudásának és az igazság kozmikus jelentőségének hangsúlyozása, egy sajátos megfogalmazása az én és a közösség, az ember és az emberi nem sohasem problémátlan, de mégis előrevívő kapcsolatának a megismerésben, a tudományban. Az igazán nagy tudós szerénységével szól arról, hogy miként gazdagítja, termékenyíti meg az emberiség gondolkodását, tudását az egyes ember megismerő tevékenysége, tudományos eredménye.

E záró mondatok bizonyos mértékig róla szólnak, miként Böhm egész filozófiája nemcsak az egyes ember, de az ő személyes filozófiai fejlődésének is hűséges tükre. Olyan megindító őszinteséggel és komolysággal vall minden maga által kiadott mű előszavában gondolatainak formálódásáról, elméleti álláspontjának megszilárdulásáról, amely önmagában is tanulságos. Aki figyelmesen olvassa műveit nem csodálkozik azon a rendkívüli hatáson, melyet kollegáira és tanítványaira gyakorolt: embersége, elkötelezettsége, a magyar filozófia érdekében végzett sokoldalú tevékenysége önmagában példaértékű. De nehezen talál jelzőt a méltató arra az alapos és naprakész tudásra, amely írásaiból kitűnik. A kolozsvári egyetem professzora nemcsak a filozófiatörténet korábbi képviselőinek gondolatait ismeri kitűnően, de a

---

[20] Uo. 90.o.

[21] „A metafizika theológiai irányai… logikai nehézségeik miatt tudományos alapozást a filozófiai rendszernek nem adhatnak; tetőül használhatja a szív fantáziája, de alapul az értelem gyengébbnek találja, semhogy világhordozó Atlasul szolgálhatnának:"

Böhm Károly: Adalékok egy filozófiai szótárhoz In: Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco Josephinae Sectio Philosophica, Tom. V. Fasc. Szeged, 1935. 175. o.

[22] Jung: Az archetípusok és a kollektív tudattalan, In: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Európa K. Bp. 2000.

© Copyright Mikes International 2001-2006

kortárs filozófiák (Pl. Brentano, Husserl, Bergson vagy Le Bon, hogy csak azokat a neveket említsem, melyek ma is korszakváltást jeleznek, s emellett számtalan olyan szerző nézeteit ismerteti vagy bírálja, akiket ma a kevésbé jelentős gondolkodók között tartunk számon.) legújabb eredményeihez is tud kritikusan viszonyulni. Ő ismerteti meg pl. a magyar érdeklődőkkel Comte pozitivizmusát két nagy tanulmányban.

De kötelességemnek érzem, hogy még egy szempontra felhívjam a figyelmet. Böhm Károly úgy vélem a szó igazi értelmében filozófus, aki rendkívül alapos és széleskörű természettudományos ismeretekkel rendelkezett. Ennek minden művében bizonyságát adja. A jelen kötetben különösen szép példáit olvashatjuk modern és sokrétű ismereteinek. Különösen a 27-35 §-ok érdekesek, amelyekben szó van az evolúcióról, a radium felfedezéséről, az atomok belső szerkezetéről, az életerő és a szénatomok viszonyáról azaz az élet forrásáról, alacsonyabb rendű biológiai lényekről, az „állatok lelki struktúrájáról", Linné és Cuvier morfológiai osztályozásáról, Haeckel elméletéről stb. Filológiai ismeretei is imponálóak, ehhez elegendő átnézni a 98-99 §-okat, ahol az igaz, igazság szó számtalan nyelvi alakját sorolja fel és értelmezi.

Böhm Károly valóban fényes csillag a magyar filozófia egén. Úgy érzem, hogy Hamvas Béla, — aki szintén egyedi jelenség a magyar filozófiában és irodalomban — s akit szintén egy egész korszakra rabul ejtett a védikus filozófia, itt idézett sorait szinte róla írta. „A hagyományban a dzsíva, az életéhségben nyugtalanul szétszóródó ember nem más lény, mint az atman, az éles és tükörsíma kedély, a kettő egymást nem zárja ki. A dzsíva és az atman között fokozati különbség van. Dzsíva az az ember, aki a világ sokszínű ragyogásában elveszve nem tud mást, mint fogadni mindazt, amit sorsa eléje hajít, a káprázó világ gomolygásában tévelyeg és azt vakon élvezi, szellemi javait eltékozolja, mialatt lénye a nem létezőben elpárolog. Atman az az ember, aki életéhségét megfékezi, aki sóvárgását, a középponti vonzatot (pathé, káma, jin) kikapcsolja, és mit számít, hogy a káprázat világának varázsa elveszett, ha az ember a lét magasabb fokozatai számára alkalmassá válik."[23]

Kissné Novák Éva (1945)

Diplomák: magyar-történelem JATE, filozófia ELTE.

A Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékén tanít, docens, PhD. Oktat: egyetemes és magyar filozófiatörténetet, etikát, értékelméletet, történetfilozófiát. Kutatási területe: értékelmélet, értékszociológia, családszociológia

Néhány a jelen témával összefüggő tanulmánya:

- Értékelmélet a magyar filozófiai gondolkodásban. Böhm, Bartók, Kibédi. In. Gondolatok a gondolatokról, Budapest-Miskolc 1994.
- Érték és kultúra a magyar neokantianizmusban. In: Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében, Miskolc 1999.
- Az érték, az öntét és a szabadság Böhm Károly filozófiájában. In. Böhm Károly és a „Kolozsvári Iskola", Kolozsvár-Szeged, 2000.
- Értékek és filozófia. Böhm Károly értékelméletének néhány tanulsága. In: Tünékeny moralitás, Kaposvár 2001.
- Ecce homo. Böhm és Makkai antropológiája. In: Filozófia és teológia a magyar filozófiai gondolkodásban, Miskolc 2003.
- A szellem arisztokratája. Kossuth Kiadó, Budapest 2005.

[23] Hamvas Béla: Eksztázis — Esszé. Medio K. Szentendre 1996.

© Copyright Mikes International 2001-2006

BÖHM KÁROLY

(1846-1911)

© Copyright Mikes International 2001-2006

AZ

EMBER ÉS VILÁGA

IV. RÉSZ :

A LOGIKAI ÉRTÉK TANA

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

© Copyright Mikes International 2001-2006

A SZERZŐ E MŰVÉT

ODAADÓ HITVESÉNEK

AJÁNLJA

© Copyright Mikes International 2001-2006

ELŐSZÓ.

„Az Ember és Világá”-nak IV. kötete: a logikai érték tana, melynek megjelenését a Magyar Tud. Akadémia bőkezűsége tette lehetővé, Böhm Károly élete munkájának utolsó alkotása vala. E művön dolgozott élete utolsó napjaiban és boldog megelégedéssel írta le 1911. április 6-án az utolsó szót, azzal az örvendező reménységgel, hogy a még hátra levő V. kötetet is egy évnek leforgása alatt közrebocsáthatja.

A végzet azonban másként határozott. Böhm Károly halott s a munka közrebocsátása, a család megtisztelő bizalma folytán, a tanítványnak osztályrésze lőn. Keserű osztályrész nagyon, ha meggondolom, hogy test szerint immár nincs közöttünk az a férfiú, a ki egész életét, zsenge tanulókorától fogva a magyar *nemzeti* philosophia megalapítására szentelte föl és a kinek bölcsészi elméje az igazság kutatásában soha el nem fáradott. Ez érzésnek keserűségét, a kiadással járó munkálkodás közben csak az a tudat vala képes némileg enyhíteni, hogy a logikai érték tanának minden sora a Böhm Károly szellemének gazdagodását jelenti és drága öröksége lesz mindazoknak, a kik hálás szeretettel veszik körül a Mesternek nemes alakját abban a szilárd meggyőződésben élvén, hogy a Böhm Károly philosophiája a magyar nemzeti philosophiának fundamentuma. A *logikai érték tana* a magyar nemzeti szellemnek örökkévaló kincse.

E könyvnek keletkezésére vonatkozólag a következőket óhajtjuk röviden megjegyezni.

Az *Ember és Világa* IV. kötetének, — Böhm Károly első tervezése szerint, a három értéktan: a logika, az ethika és az aesthetika alapelveit kell vala tartalmaznia s az idevágó fejtegetések alapján megjelölni azt a közös aranyfonált, a mely a három értéket egységgé fűzi. Az első terv azonban a részletes kidolgozás folyamán lényeges változtatást szenvedett. A logikai érték fejtegetése során lépésről-lépésre világosabbá lett az a tény, hogy a logikai értéknek tana az összes értékdisciplinákra nézve alapvető fontossággal bír és szükséges ennélfogva oly terjedelemben vizsgálni azt, hogy e fejtegetések keretén belül minden egyes, lényegbe vágó kérdés teljes megoldást nyerjen. Ily nagy terjedelmű fejtegetések számára kénytelen volt Böhm egy egész külön kötetet szentelni, — az *Ember és Világá*nak IV. kötetét, a mely a logikai értéknek vagy a tudomány értékének tanát teljes részletességgel fejti ki, ezt megelőzőleg az értelmi alkat és a tökéletesség tanának alapvonalait tárván föl. Az ethikai és az aesthetikai érték tanának kifejtése azután egy másik külön kötet számára tartatott fönn, a mely kötetben lett volna tárgyalandó az önérték három fajának közös vonása és a három érték között levő szoros összefüggés is.

Az *Ember és Világa* V. kötetének, a mely az utolsó kötet lett volna, az ethika és az aesthetika képezte volna tartalmát. Ez az anyag Böhm Károly hátrahagyott iratai között tényleg reánk is maradt úgy, hogy némi simitással s kiegészítéssel, a mely azonban a lényeget sehol sem érinti, közre is adható. Ezen utolsó kötet kiadása által lesz teljes egésszé és tökéletesen befejezetté az a monumentalis philosophiai mű, a melynek megalkotására Böhm egész életét, életének minden pillanatát és hatalmas szellemének minden erejét fordította.

Az *Ember és Világa* IV., V. kötetének anyaga *három* nagy részre oszlik. Az *első könyv* szól az értelmi alkat fogalmáról s a tökéletesség tanának alapvonalait adja elő, megállapítván végül a kosmikus értéknek rangfokozatát. A *második könyv* az értékdisciplinák rendszeres kifejtését tartalmazza s *három* fejezetre oszlik. Az 1-ső fejezet szól a tudomány értékéről, vagyis a logikai értékről; a második fejezet a kultura értéktanát adja elő, vagyis a jóság tanát; a 3-ik fejezet a művészet világával foglalkozik s a szépség tanát tartalmazza. A *harmadik könyv,* mely az utolsó részt foglalja magában, az önálló értékek fogalmát fejtegeti s a három értékdisciplina összevetése alapján azokat a törvényeket keresi, a melyek mindhárom tanban közösek.

Az első könyv a maga teljességében s a második könyvnek első fejezete képezi a IV. kötetnek anyagát; míg a második könyv 2-ik (az ethikai érték tana) és a 3-ik (az aesthetikai érték tana) fejezete, valamint az egész harmadik könyv az V. kötetnek képezi tartalmát. A harmadik könyv, a melynek végtelen fontossága és értéke bővebb bizonyításra nem szorul, sajnos, teljesen kidolgozatlan maradt, de talán az V. kötetnek közzététele után mégis megírható lesz.

A IV. kötetnek most eszközölt *kiadására* vonatkozólag kevés megjegyezni valónk van. Magán a szövegen és az anyag beosztásán semmiféle változtatást nem tettünk; szükség sem volt erre, mert hiszen az egész kötet — a 47. és a 117. §-ok kivételével — teljesen nyomdakészen maradt reánk. A 47. §-nak kidolgozását az a körülmény akadályozta meg, hogy Böhm tanulmány tárgyává akarta még tenni Zollschan-nak a fajok

© Copyright Mikes International 2001-2006

problemájára vonatkozó, nem régen megjelent munkáját, habár a fajok értékességének kritériumával teljesen tisztában volt már kéziratának utolsó átdolgozásakor, is, meg lévén győződve arról, hogy a fajok jelleme közt fennálló tagadhatatlan különbségek első sorban szellemi tulajdonságaik s ezekkel kapcsolatban levő értékelési módjaiktól függenek.

Az *idézetek* jelzése nagyrészt szintén Böhmtől való. Kivételt csupán az Upanishadokból s az Ember és Világa három első kötetéből vett idézetek képeznek, melyeknek pontos megjelölése túlnyomólag tőlem való s ezekért a kiadó a felelős. A *tartalomjegyzéket* szintén Böhm kézirata, illetve az egyes §-ok mellé írt rövid kivonatok alapján állítottam össze, mindenütt a lényegnek jelzésére törekedve.

A könyvnek általános ciméül én adtam a *logika érték tana* elnevezést, mivel a kötetnek tulajdonképpeni célja e tannak fejtegetése.

*

* *

Egészen bizonyos dolog, hogy Böhm Károly, miként az előző köteteknél tette, úgy itt is, a hozzácsatolt Előszóban mondotta volna el mindazt, a mit a műre vonatkozólag megjegyzendőnek és lényegesnek tartott. Bizonyosan itt indokolta volna az eredeti tervtől való eltérését is, és reámutatott volna azokra a pontokra, a melyek akár fontosságuk, akár elvontságuk által különösebb mértékben tarthatnak számot az olvasó szives figyelmére. Kétségtelenül reámutatott volna első sorban arra a tényre, hogy második könyv első fejezetének különösen első részében (főleg a Jelentéstanban) Dialektikájának eredményeit vette revisió alá, különös tekintettel azokra a problémákra, a melyek napjaink philosophiai kutatásának képezik fő kérdéseit, anélkül azonban, hogy tanainak lényegén bármit is változtatott volna. Böhm Károly az Ember és világa I. kötetében elfoglalt és megindokolt álláspontján, philosophiai felfogásán semmit sem változtatott az utánna következő kötetek egyikében sem; a mint a jelen kötet 378. lapján[24] mondja: „minden eddigi munkám a „Dialektikában először hirdetett gondolatnak merev és makacs megőrzését mutatja." E tényre a kiadó is tisztelettel felhívja a szives olvasó figyelmét és ezzel kapcsolatban kötelességének tartja még egy pontra különösebben figyelmeztetni.

Az első könyv, miként a tartalommutató is bizonyítja, az értelmi alkat és tökéletesség tanával, valamint a kosmikus érték rangfokozatával foglalkozik, mindenütt a tapasztalat és valóság által nyújtott bőséges anyagra támaszkodva. E fejtegetéseknek jelleme *valóban ontologiai,* miután nem *szabályozó* törvényeket állapitnak meg, hanem a már *meglévőben* keresik az értéket; fontosságuk elégséges módon kitűnik magukból a fejtegetésekből, ennek bizonyítására tehát bővebben kitérni nincs miért. Van azonban e könyvnek egy másik kiemelkedő s figyelmet érdemlő vonása, az t.i., hogy az értelmi alkat és a tökéletesség tana, midőn az általános értéktan eredményeit az egyes concrét esetekre alkalmazza, az által, a mint a műnek 166. lapján[25] olvassuk: „visszafelé igazolta in concreto azt, a mit ott (t.i. az általános értéktanban) in abstracto levezettünk." Az első könyv tehát, a mely tulajdonképpen alkalmazott ismeretelmélet, nemcsak az egyes értékdisciplináknak szempontjából bír végtelen értékkel, hanem az általános értéktan eredményeinek is megerősítője, amenynyiben concrét módon igazolja annak abstract levezetéseit s midőn „az adott valót és a követelt értéket in concreto összehozza" az általános értéktannak mintegy kiegészítőjéül tekinthető.

Ennyit tartottunk szükségesnek a kötet keletkezésére, beosztására és kiadására vonatkozólag előre megjegyezni. Mielőtt azonban útjára bocsátanók e könyvet, illesse köszönet mindazokat, a kik megjelenését lehetővé tették. Illesse köszönet elsősorban a *Magyar Tudományos Akadémiát,* a mely igazi nagylelküséggel bocsátotta rendelkezésre a nyomatás költségeinek fedezésére szükséges összeget, illesse köszönet dr. *Pauer* Imre min. tanácsost, a budapesti egyetem professzorát s a Tud. Akadémia II. osztályának titkárát, aki Böhm Károly iránt érzett őszinte barátsággal és szeretettel támogatta törekvésünket eleitől fogva.

Mindezek után pedig induljon hódító útjára az Ember és Világának IV. kötete. Tegyen újra tanúbizonyságot Böhm Károly szellemének örök élete mellett és hódítsa meg az elméket a Böhm philosophiáján felépülendő magyar nemzeti bölcsészet számára!

Kolozsvár, 1912. április 30.

Bartók György.

[24] Jelen elektronikus kiadásban a 171. lap. — Mikes International Szerk.

[25] Jelen elektronikus kiadásban a 74. lap. — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Tartalom.

A Kiadó előszava III

Publisher's preface V

Kissné Novák Éva : Előszó Böhm Károly *A logikai érték tana* című könyvéhez VII

ELŐSZÓ. XVII

BEVEZETÉS. 1

1. §. A műnek feladata. 1
2. §. A mű, mint Énem kifejlése és jogosultsága. 1
3. §. A világkép subjectivitása. 2
4. §. A világkép, mint az Én megvalósulása, kifejlése (evolutiója). Az ontologia, mint ezen valóságnak tudománya. 3
5. §. Az obj. világkép egységes, bár Én és Nemén két fogalom gyanánt szerepel benne. Ennek tényleges volta és mégis elképzelhetetlensége. (Leibniz) Az Én kimerítethetetlensége s alapjainak közvetlen ismeretes volta. Az értékesség rétege. 4
6. §. Az érték eredete az Én örömében, azaz szabadsága érzetében keresendő. Az „érték" mint transcendentalis feltétel le nem vezethető, csak felmutatható. 5
7. §. Az absolute értékes jelentése. „A való értékes" ápriori synth. ítélet s ennek elmebeli alapja. (Axiolog. VI. fej. magyarázata.) 6
8. §. Az becslés mértéke s a becslő ítélet. 6
9. §. A becslő ítélet lélektani elemzése. Az Én elvonási fokai. 7
10. §. A becslés psychol. folyamata. Mérkőzés és mérlegelő számítás (intuitio és logikai megismerés). Minden becslés értelmi actus. A nemességi értékelés elemzése. A proj. törvények azonossága az ideál. értékelés formáiban. 8
11. §. Az önérték függ az eszes Én structurájától. A dolgok önértéke és haszonértéke párhuzamosan halad azoknak az Énnel való analogiájával. 9
12. §. Az értékdisciplinák az Én reactioinak formai törvényeit adják elő, a melyekkel az Én önmagát szabályozza a szabad kapcsolatok létesítésében s így szabad szemlélésének elérésében. 10
13. §. Az értéktudományok különbözése a tartalom projectioi fokától s nem a functio különbözésétől függ (Kant). Az értéktörvények egyezése mind a háromban s azok aequivalentiája. 13
14. §. Az önérték disciplinái, mint az Én önmegvalósításának felismerése. Ennek 3 lépése s a nekik megfelelő tudományok. 14
15. §. Az értékdisciplinák egysége abban áll, hogy az Én önkifejlésének stádiumaira vonatkoznak mind. Psychologiai és értékszabályozás (önkénytelen — szabad normatio). 16
16. §. A műalkotás, megértés és akarás elemzése, mely az ontologiai, axiologiai szabályozás különbségét felderíti. 17
17. §. Az eddigi elemzések összefoglalása. Az értékdisciplinák felosztása és belső összefüggése. 18
18. §. Az értéknormatio körei. A 3 értéktudomány e három kör alkotását szabályozó Énprojectiokat birja tárgyúl. 22
19. §. A munka tagoltsága. 23

ELSŐ KÖNYV. AZ ÉRTELMI ALKAT ÉS TÖKÉLETESSÉGE. A KOSMIKUS ÉRTÉK RANGFOKOZATA. 25

I. FEJEZET. A tökéletesség és az értelmi alkat fogalmai. 26

20. §. A tökéletesség logikai alapja. Ontologiai és axiologiai tökéletesség, közös alapja a potentia és actus mérkőzése. „A tökéletes" mint az értékesség ontol. feltétele. 26
21. §. Következmények a „tökéletesség" functiojának szerepére vonatkozólag. A tökéletes és a „szentséges". 28
22. §. A tökéletesség tana Spinoza, Leibniz és Kant műveiben. 29
23. §. A „tökéletesség" jelentése: Tökéletesség és ideál. A tökéletesség a belső formára vezet. 32
24. §. A „tökéletesség", az „értelmi alkat" és a tömörítő „intuitio" összefüggése. 34
25. §. Az „értelmi alkat" fogalmának rövid történelmi áttekintése. 35
26. §. A „belső forma" fogalmának rövid töténelmi áttekintése. A „belső forma" v. „értelmi alkat" jelentése ezen könyvben. 37

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. FEJEZET. A kosmikus érték rangfokozata. 39
27. §. A kosmikus érték fontossága az egyes értékdisciplinákra nézve s megállapításának útja. 39
I. SOROZAT. A kosmikus érték rangfokozata a tartalom szempontjából. 40
28. §. Az evolutio, mint az axiologia positiv alapja. 40
29. §. Az elemi valók értelmi alkata. Az egyszerű jelentés üressége. 40
30. §. A compositumok értelmi alkata. Az élet és alak. 42
31. §. Az értelmi alkat fokozata a növényi és állati világ körében. Romanes. 45
32. §. Az élőlények önértéke és az evolutio. 48
33. §. Az ember önértéke, mint a megelőzők alapja. Tárgyalásunk menete. 49
34. §. Az értelmiség jelentése a két ellentétes psychol. irányban (a mod. psychol. csődje). Az érzékletek tartalmi önértéke párhuzamban a concentr. associatio és emlékezet formái szerint. 50
35. §. A képzelem és a logikai jelentés megértése s példákon felmutatása. 51
36. §. Az értő functiok értékessége. Az abstractum és a szemlélet viszonyához tapadó tévedés helyreigazítása. 53
37. §. Az érzékek önértéke a physiol. és az intellect. functiokhoz való viszonyuktól függ. 54
38. §. Az önérték általános kritériuma. 56
39. §. A gondolatok értékének kritériuma és annak concrét alkalmazása. 56
40. §. Az értelmi functiok önértéke. A „tevékenység" törzsfája. A tudományok rangfokozatának kritériuma. 57
41. §. Az érzelmi tevékenység értéke s viszonya az értelmivel. 60
II. SOROZAT. A kosmikus érték rangfokozata az önállítás módja szerint. 62
42. §. A jelentés és projectio, mint correlatumok. Amaz emennek causa essendije, emez a c. cognoscendi. . 62
43. §. Az egyenes és visszahajló projectio formái. 63
44. §. Az akarat szabadságának kellő értelme. Mily feltételek mellett lesz az Én az uralkodó tényező a lélekben? 65
III. SOROZAT. A jellem, mint tartalom és projectio egysége. 68
45. §. A jellem fogalma és typusai. 68
46. §. A jellem önértékének megkeresése. Az emberi jellemek typusai s azok értékessége. 70
47. §. A népfajok értékessége (nincs kidolgozva). 72

MÁSODIK KÖNYV. AZ ÉRTÉKDISCIPLINÁK RENDSZERES KIFEJTÉSE. 73
48. §. Az I. könyv viszonya ezen II. könyvhöz. 74
49. §. A philosophia végső fokú ismerettan. Tagolása. 74
50. §. Értékdisciplinák és ontologiai tudományok. 76
51. §. Az értékdisciplinák közös magaslata és alaptörvénye (az önfentartás). Az értékdisciplinák tárgyalása általános vonásokban. 77

I. FEJEZET. A tudomány értékéről, vagyis a logikai értékről. 79
52. §. A fejezet tagolása. 79
I. SZAKASZ. A tudomány logikai alkatáról s annak concret formáiról. 79
53. §. A tudomány fundamentalis terminusainak ingadozásai. 79
54. §. A megismerés és a gondolkozás terminusai. 80
55. §. A megismerés kétféle aspectusa. A megismerés menetének analysise. A megismerés structurájában egy formai (projectionalis) és egy tartalmi (materialis) momentum szerepelnek. Érzéki és értelmi megismerés. 81
56. §. Az értelmi megismerés különbsége az érzékitől s fokozatai. A megismerés analytikus v. psychol. 83
57. §. A megismerés synthetikus vagy ism. elméleti aspectusa. 84
58. §. Az elrendezés és megértés sorainak egymáshoz való viszonya. A megismerés lényeges definitioja. A további tárgyalás jelzése: 1. jelentéstan; 2. elrendezéstan. 85
I. ALSZAKASZ. A jelentés fogalma s rendszere. (Logica materialis.) 87
59. §. Két fundamentalis elv. A képzet, mint megjelenő szellemiség, az idealis natura és annak felfogadása az Énbe. A „mentalis inexistentia". 87
60. §. A megismerés ismeretelméleti feltétele: a projectio, a fixirozás, a lét, az azonos és más, az okviszony. 88
61. §. A megértés és a jelentés. A megértés és jelentés structuralis vonásai. 90
62. §. Absolut (metaphysikai) és relativ (logikai) jelentés. Ezek azonosságának kimutatása a bizonyítás dolga. A jelentés alkotó vonásainak feszülése kölcsönös (intentio). Apr. math. ítéletek lehetősége. A fundatio fogalma. 91
63. §. Az „intentionak" mint terminusnak történetéből. Az „intentio" scholastica csak a projectionak más szava s ezért elégtelen a „jelentés" fedezésére. 92

© Copyright Mikes International 2001-2006

64. §. A „jelentés” képződésének egy concret példája. A math. jelentések evidentiája. A kialakulás jelentéstani stadiumai. ... 95
65. §. A jelentések csoportosítási elve s három főrétegük. ... 96
I. A jelentések alaprétege. (Kategorialis réteg.) ... 97
66. §. Ősjelentések, vagyis az intelligibilis világ és a τόπος νοητός. Elosztásuk: formai és tartalmi csoportokra. ... 97
67. §. Az ősjelentések discussioja. Éntárgy jelentései. ... 98
68. §. A) Énjelentések. 1. A formai jelentések. ... 98
69. §. 2. A materialis jelentések. A) Énalany mater. jelentése. ... 99
70. §. B) Az Éntárgy materialis ősjelentései. ... 101
II. A jelentések fogalmi vagy idealis rétege. ... 102
71. §. A fogalmi réteg, mint az önmegvalósulás második stadiuma. Egyszerű jelentések és jelentő csomók. A typusok, mint kosmikus törvények. ... 102
72. §. A jelentő csomók fajai. ... 103
III. A jelentések érzéki rétege (a sensualis réteg). ... 104
73. §. Az érzékiség jelentése és szerepe a megismerésben. ... 104
74. §. A jelentések tulajdonságai. Az általánosság tana. ... 105
75. §. A jelentéstan befejezése. ... 111
II. ALSZAKASZ. Az elrendezés tana. (Logica formalis.) ... 113
76. §. Az elrendezés szerepe a világalkotásban. Az első alapítélet functioi szerepe. A megválás, értesülés és megértés viszonya s az ítélet reflektált volta. Az ítélet formulája: S—P., mint az Én alkotása. ... 113
77. §. Az ítélés, mint helybenhagyás. Az ítélet materiája. Az ítéletek fajai. ... 115
78. §. Az ítéletfajok strukturája s bizonyossága. ... 118
79. §. Az ítéletfajok és a jelentési rétegek. Az ítéletek összefüggése egymás között. ... 120
80. §. Az ítélés functiojának szerepe az Énegész életében s az ítéletek csoportosítása. ... 121
81. §. Az ítélet, mint elrendezési forma. A helybenhagyás végső alapja. ... 123
82. §. A helybenhagyás véglegessége az egyes ítéletekben: 1. a létítélet két fajánál. ... 124
83. §. A helybenhagyás véglegességének alapja, 2. a minősítő ítéletekben és pedig a) a közvetlen minősítés esetében. ... 125
84. §. Folytatás. A bizonyosság alapja, b) a közvetett minősítésnél. ... 126
85. §. A bizonyosság alapja a minősítő ítéletekben. Az oktörvény és a synth. ítéletek. ... 129
86. §. Az ítéletek elrendezése két momentumra támaszkodik: 1. a jelentésekre, 2. az oki projectiora. A bizonyosság az alapréteg functioira épülő ítéletekben. ... 130
87. §. Az apr. ítéletek 3 lehetséges alapja általában, mint a tiszta logika problémái. A bizonyosság alapja: 1. az egyszerű csomóknál. A math. tételek alapja az Én project. azonossága. 2. Különnemű csomó bizonyossága. Tárgy és dolog. A dologi ítéletek bizonyossága és a deiktikus szálak. Intellectualis és realis igazság. Az azonosság és okiság mint végső helybenhagyási alapok. ... 131
88. §. Az érzéki dolgok fellépésének sorrendje. Evolutionismus contra sensualismus. Az érzéki dolgok elrendezése. Analogia Aham és Atman között. A peripheria nélküli kör és az Én projectioja körben és hosszában. A reflexszerű és az értelmes elrendezés. Illusio és valóság. ... 136
89. §. A módszer, mint elrendezési fonal. Az okviszony csak a projectiot szabályozza, de a jelentés megértésére formai volta miatt nem vezethet. A physika és az Aitareya Up. ... 137
90. §. Különbség synth. realis ítéletek és analytikus intellectualis ítéletek között. A bizonyítás, mint az elrendezési formák betetőzője. A bizonyítás alapjai: az Én azonossága és az intentiók oki természete. ... 139
91. §. A bizonyítás, mint immanens mozzanat az elrendezésben. Párhuzam „magyarázat” és „bizonyítás” között. Mindkettő „reductio” a „biztosra” illetve „megértettre”, vagyis translatio a bizonytalanba, ill. ismeretlenbe. „Érvek” viszonya a positióhoz: „magyarázó” viszonya a magyarázandóhoz. A jelentés és biztosság viszonya és az aesth. intuitio ténye. ... 140
92. §. A következtetés (syllogismus) szerepe a megismerésben. A logikai reflexio. ... 141
93. §. A syllogismus symbolikus szerkezetének elhomályosító természete. A subsumtio nem az egyedüli elve a syllogismusnak. ... 143
94. §. A következtetési irányok a megértés és elrendezés sorában haladnak. Amazt az azonosítás, emezt az okozás vezérli. Bizonyosságuk közös alapja azonban az azonosság. ... 145
95. §. Összefoglaló visszapillantás. ... 145
96. §. A „magyarázat” és a „bizonyítás”. ... 146
97. §. Az „igazság” értékjelző. Fejtegetésének momentumai és sorrendje. ... 147
98. §. Az „igaz” terminusának nyelvtani jelentései. ... 148
99. §. A dologi és az ítéleti igazság. Történelmi rövid tájékoztató. ... 149
100. §. Rövid eszmélés és kételkedés. ... 151

© Copyright Mikes International 2001-2006

101. §. Mire vonatkozik az „igaz” jelzője? Az ítéletre első sorban. 152
102. §. Az ítélet és bizonyossága. 153
103. §. Az igazság kritériumai. A dologi és ítéleti igazság értelme. A puszta létezés, a létezési mód és a jelentés valóságának kritériumai s bizonyossága. 155
104. §. A logikai érték összeesik-é az igazsággal. 159
II. SZAKASZ. A tudomány értéke. 160
105. §. A tudomány értékelése. Az „igaz” jelzőnek helyettesítése a„logikai”-val s elrendezkedése a jó és szép társaságában. 160
106. §. Az ismerés élvezeti értéke és a gyönyör. 161
107. §. Különböző nézetek az ismeret értékéről. 162
108. §. Az ismeretek közti materialis és formalis haszon. 164
109. §. A materialis (tartalmi) és formalis (alaki) hasznosság az ismeretek között s annak értelme példákban. 165
110. §. A kétféle haszon organikus összefüggése a megismerés két mozzanatából: a megértés és elrendezés egységéből. 167
111. §. A realis haszon és az ismereti haszon különbsége. 168
112. §. Elméleti és gyakorlati tudományok alapja s értelme. Az elmélet tudományai. A metaphysikai felfogás, mint a megértés „aranycsirája”. 169
113. §. Az elmélet tudományainak hasznossága a magyarázat tekintetében. 170
114. §. Az elméleti tudományok formai hasznossága. 173
115. §. A gyakorlati tudományok általános viszonya az elmélet tudományaihoz. A praktikus v. technikai tudományok csoportja. A vizsgálódó feladata. 176
116. §. Az elméleti és gyakorlati tudományok közti függés részletezése. A gyakorlati tudományok egymás közti viszonya. A gyakorlat hasznossága az elmélet irányában. 177
117. §. A hasznossági viszony recapitulatiója jön még ezután. (nincs kidolgozva) 179
118. §. A logikai érték más, mint az élvezet és haszonérték. 180
119. §. A jelentés értékessége az idealitásban rejlik. A subjektiv érték kosmikus jelentősége. Nrisinhatt Up. 181
120. §. A valóság (projectio) értéke. 182
121. §. A subjectiv tudás önértéke a szellemiségben (azaz egyetemességben) és a biztosságban (igazságban) rejlik. 184
122. §. A subjektiv tudás egyetemessége s örökkévalósága az Âtman azonosságából folyik. 185
123. §. Igazulás — eligazodás — megigazulás. Az ismerés gyarapodás és így értékszerzés. Az igazság világjelentése. A „táplálkozás” metaphysikája az Upanishádok szerint. 186
124. §. A tudás önértéke csak az Âtmanból érthető. Kant logikai lapsusa. 188
125. §. A tudás hasznossági és élvezeti értéke a szellem önértékével kapcsolatba hozza. 189
126. §. Összefoglaló visszapillantás. Az ismeretelmélet structurájának recapitulatiója. 191
127. §. Összefoglaló folytatása. A megismerés és tudás önértéke. 194
128. §. Az „igazság” subjektiv és kosmikus értéke. Befejezés. 197

© Copyright Mikes International 2001-2006

BEVEZETÉS.

1. §. A műnek feladata.

Életem munkája befejezése felé siet. Azon csira, melyet „Az Én problemája" 1866-ban először vetett fel lelkem előtt, immár terebélyes fává nőtte ki magát, melynek gyökerei a tudás minden rétegébe igyekeztek behatolni, hogy minél biztosabban állja meg az ellene emelkedő nehézségek viharos rohamait. Azt hiszem, hogy alapgondolatom meg is áll minden kifogás ellen. Most már csak az utolsó lépést kell megtennem, hogy a gyökerek által vastagra táplált törzs lombozatot kapjon, mely a fát az ég felé törekvésben a tiszta aetherrel úgy lássa el, mint amilyen erővel hajtotta a gyökér a tapasztalati βάθος-ból az éltető nedveket. Ezen lombkoronában meg fog látszani, vajjon egészséges nedveket sikerült-e éltem fájába felszívnom a valóság mélyeiből? vagy értéktelen volt-e a gyökér maga, gyönge az Én, melynek ezen világhatás alatt határozott egyéniséggé kellett kialakulnia.

2. §. A mű, mint Énem kifejlése és jogosultsága.

Mert én egész philosophiai munkámat *önkifejlésnek* tekintettem mindig s tekintem most is. Sok homályos és tekervényes ösvényen haladott; sokszor félre kellett kanyarodnom, mikor áttörhetetlen sziklatalajon át a világosság felé igyekeztem. A tények logikáján nem akartam változtatni azért, hogy chablonos egységet létesítsek; de az öntudat tényeit, azaz önmagamat sem vetettem el azért, hogy az idegent tisztán visszatükrözzem. Amin áttörődni nem bírtam, azt nem másítottam meg, hanem oldalt hagytam, hogy másnak élesebb vésője biztosabb utat vágjon rajta keresztül. Így hiányzik életem művéből a physikai természet egész területe. Alapgyökérszálait kiemeltem, mikor a természet megismerésének feltételeit a „Dialektikában" fel próbáltam kutatni. De a bűbájos, végtelen mezőn, melyen a természettudomány gyűjti tarka virágait, csak rövid ideig tartózkodtam; a mint a mélységből a felszínre kerültem, nem a szélességbe, hanem a magasságba irányult a szemem. Nem próbáltam ki erőmet a tágasságban; bár azt érzem, hogy oly nyílt szemmel én is néztem volna az élet alakjait, mint bármely természetvizsgáló. Hanem belső ösztöntől nyugtalanítva, kíváncsian azt óhajtottam kideríteni: vajjon minek bukkan az ember fel a Föld kérgére? az-e a hivatása, hogy csak *megtrágyázza* a talaját új nemzedékek hasznára — esetleg piszkoljon szülőanyja keblére, hogy tisztább gyermekeinek dolguk legyen, míg e mocskos életnek nyomait eltakarítják — ? vagy van-e talán oly rejtelmes ereje, hogy az ő lényege közepéből kisugárzó finom szálakkal kapcsolatba hozza anyaföldünket a magas égnek titokzatosan ránk meredő beláthatatlan végtelenségével? Azért kanyarodtam el a physikai tények vizsgálásától s csavarodtam kúszó indáimmal a szellemi élet magaslataiba; a physika helyett a szellem szövésének céljaival foglalkoztam s igyekeztem a lombkoronát elnyerni, az „örök élet koronáját", mellyel az Irás a becsületes munkát bíztatja. Azt a széles területet, melyen a Föld szülöttei mászkálnak, örökké változó s mégis örökre változhatatlan viszonyaival és törvényeivel együtt másokra bíztam; mert nemcsak physikumom kívánja most is a magaslatokat, hogy húsból való szivem a szabályos pulsustól el ne szokjék, hanem psychikumom sem bírja a társadalmi rónaságra boruló ködök, mephitikus kigőzölgések tüdőt és elmét rontó nyomását. S azért jelszómul választottam: *Sursum corda!* S próbáltam kormányozható léghajó nélkül is oly magasra emelkedni, amíg lelkem lélekzete el nem állott s fejem szédülés nélkül pillanthatott a messze elterülő világkép részleteire. Meglehet, hogy ezen madártávlatból ködösen láttam az egyes alakokat, hogy a gömbölyűt korongnak, a szegletest síknak, az egyenest hajlónak, a görbét egyenesnek láttam. De közölni csak azt fogom, *amit láttam;* s ha valaki másképen látja a dolgokat, az még nem cáfolata az én világképemnek. Ugyanazt a tárgyat különböző távolból különböző képben foghatjuk fel. Minden képnek megvan a maga jogosultsága s csak az összes nézőképek együttvéve adhatnak oly rajzot, mely a tárgyat teljességében ábrázolja. Hamis azonban csak azon kép, amely *a látás természetével ellenkezik,* — vagy a *tárgy természetének* ellentmond. Ez azonban ismét csak két „tekéntet". Mert hiszen a tárgy maga a látott kép; igazsága a látástól, nem az ismeretlentől függ. Ha valaki hallani akarja a fényt, — ez lehetetlen; ép úgy, mint ha a hangot szagolni akarja. De ha valaki a csillagot kéknek látja, míg más zöldnek hiszi, — az még nem logikai botlás; mert mind a kettő *ugyanazt gondolhatja,* bár különbözőképen érzékeli. Azért az én világképemnek egyetlen cáfolata a *gondolhatás lehetetlensége;* addig

© Copyright Mikes International 2001-2006

bizton megnyugszom benne, amíg ilyen cáfolatot nem nyerek; mert addig lehet, hogy rövidet lát vagy színvak a *cáfoló* lelke — nem az enyém.

3. §. A világkép subjectivitása.

Az atmosphaera, melyben ezen fejtegetések mozognak, sajátságos elemek állandó keveréke, melyhez hozzá szeretném szoktatni szíves olvasómat. De ezt csak úgy érem el, ha maga bírja maga körül ezen elemeket magából projiciálni; különben közölni vele nem bírom, csak megindítani ezen saját teremtést tudom, de nem infundálni.

Alapeleme ezen légkörnek azon sarkallatos meggyőződés, hogy *„vera imago mundi"* elavult légbuborék; az emberi tudatlanság dölyfösségéből szállt fel s régen szétpukkadt már. Az emberi ismerés természetének átértése egyszerre szabadít fel e babonás ócskaság alól. Az ismerés indirect természete annyira befolyásolja a mi világképünket, hogy az nem is lehet adaequata ideája a valónak. „Dialektikám", azt hiszem, kétséget kizárólag kimutatta ezen dolgot, — melyet az „ismerés relativitása" nevén évezredek óta hangoztattak s mindannyiszor ismét elfelejtettek.

Ezen relativitás értelme nem az, *hogy csak terjedelemre nézve korlátolt* és viszonylagos az ismeret, mintha az egyiknek az ismerése szűkebb vagy tágabb körben mozogna, míg a másiké többet ölelne fel. Ez csak quantitativ viszonylagosság lenne, mely a veritas-nak nem állana útjában. Hiszen e mellett megállhatna az, hogy mind a két szemlélő teljesen megfelelően tükrözteti vissza a *tárgy valóját;* csak hogy az egyik 1 centiméternyinek, a másik pl. 1 m.-nyinek látja. Az is volna a következménye, hogy az egyik obscure, a másik clare értené s a tiszta belátásban volna zavaros és megkülönböztetett ismerés fokozata is (confuse— distincte) — de azért mind a kettő ugyancsak a dolgot valójában látná. De az én relativitásom gyökeresen mást eredményez. *A világképek nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is különböznek.* Elannyira, hogy az egyezésük csupán *postulatum,* de *sohasem bebizonyítható factum.*

Vajjon az A által készült világkép *mennyiségileg* összeesik-e B világképével? az eldönthetetlen kérdés. Az egyéni fejlődés azt tanusítja, hogy a gyermek *világtere* szorosabb, mint a férfiúé; csak ismétlés és megszokás útján bővül. De a férfiú világtere is ilyen változékony. Amikor szekéren utaztunk, hosszú volt azon út, melyet a gőzgéppel néhány óra alatt elvégzünk; azaz jelenleg a tér képe rövid idő alatt sokkal jobban tágul ki. Az *időbeli* változásról kiki meggyőződik saját keservére; az öregnek soha sincs elég ideje — a gyermeknek egy nap is igen hosszú idő lehet; öregek előtt az év is rövidre zsugorodik. S ezzel a *méretfluxióval* megváltozik időnként az egész világkép.

Ép oly eldönthetetlen a kérdés másik oldala: vajjon az A és B világkép *minőségileg* összeesik-e? A tapasztalat azt tanítja, hogy az egyes emberek világképei egyeznek ugyan; de kétes, vajjon az alsóbb fokú lények világképe nem-e egészen más, mint a miénk?

Arról pedig, hogy ezen *világ**kép*** lepi-e a realis világot? feltétlen agnosticismus a sorsunk. Mi a *gondolkodás közölhetősége* alapján *feltesszük,* hogy ezen egyezés megvan tényleg is. De ez csak *postulált,* mert nélkülözhetetlen *feltevés.* Ámde ezen feltevés csak a *logikai* szempontból követeltetik. Hogy t.i. a mi felfogásunk folytonosan ne ingadozzék jobbra-balra, *azért* feltesszük, hogy ezen megállapodásnak (a világképünkben) oka a realitás megfelelősége. Hogy physikai gondolkozásunk ne változzék folyton, azért fixirozzuk képeink hullámzását a *realitas változatlanságával.* Csak a változatlannak lehet mindig azonos lelki utánképzése. Azért az x structurája = A vagy B vagy C (azaz A + B + C) képeinek structurájával.

Ettől eltekintve azonban a vera imago követelése teljesen felesleges. Mi csak azt akarjuk vele elérni, hogy *önfentartásunk biztosítva legyen.* Ha a mi képeink között semmi ellenmondás nincsen, akkor *megnyugszunk* s *ez az egyetlen célunk.* Az ellenmondást a valóságra vezetjük vissza, mint okára. Egy új perturbatio a naprendszer képében felzavarja régi képünket; ellentétbe hozza egyes részeit egymással: mi izgatottan mozgunk ezen ellentét fulánkja alatt. Ha új planétát teszünk fel, akkor megbékülünk s ez lesz a világkép correcturája.

Nem az zavar meg tehát bennünket, hogy a külvilág képe nem felel meg a valónak; hanem az, hogy a kép nem felel meg a mi psychologiai helyzetünknek. Ami ennek megfelel, azaz: *a mi gondolkodásunkat szabaddá teszi,* — abban megnyugszunk. Hogy annak az X nek megfelel-e? az minket nem nyugtalanít. *Csak az Én szabadsága az ismerés törekvése.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

4. §. A világkép, mint az Én megvalósulása, kifejlése (evolutiója). Az ontologia, mint ezen valóságnak tudománya.

Ezen relativitas forrása azon körülmény, hogy nekünk semmiféle módunk sincs a dolgokba való behatolásra és viszont a dolgok magok sohasem jutnak realiter lelkünkbe. A világ bennünk nem *teremt* képeket, hanem csak *megindítja* azok keletkezését. Az oktörvény a valóságot felteszi, de nem magyarázza *csak változásait.* Ezeket is csak azért magyarázzuk, hogy a bennünk keletkezett megszorítást *elhárítsuk,* azaz magunkat *állítsuk,* fentartsuk. Minden oki magyarázatnak ezen önállításban van forrása. A ránk rohanó valóság (azt sem tudjuk róla: honnan indult ki rohama?) megindítja a tevékenységünket, mint reactiót s ezen tevékenység akkor éri el végét, amikor magát magával szembesítette s *ezzel belső tartalmát öntudatos birtokává tette.*

Önkifejtés, azaz önprojectio az ismerés alapja. A projectumnak átértése, azaz áthatása a mi alkotó functióinkkal s az öntudatnak nyugodt egyensúlya: ez azon keret, melyben tevékenységünk elhalad. Hogy ezen zavartalan identitas érzete a világvalóságban mit jelent és mi célja van? azt nem tudjuk és sohasem fogjuk tudni. De egész ismerésünk structurája és menete kétségtelenné teszi, hogy csak a mi belső valónk kifejtése, melynek ránk nézve végpontja: *az öntudat azonos tisztasága és szabadsága.* Minthogy pedig ebben rejlik a legmagasabb érték, azért ennek az értéknek megvalósítása a látható végső cél és *az emberi életnek egész objectiv értéke.*

A mi világképünk ennélfogva az *Én evolutioja. Alapformája az okiság,* mely első lépésétől fogva szabályozza az Énre történő hatás és részéről történő visszahatás két-tagúságát: az apály és dagály, a megszorítás és kitágulás (= projectio) mechanismusát. Ezen folyamatban minden functiónk tartalma kilép a valóságba, részszerű határozottságban, azaz *kép* alakjában. S minthogy a képek ugyanannak a valónak alkatához tartoznak, azért tőle el nem szakíthatók, hanem *emlékek* alakjában tovább élnek benne; s minthogy *egy* idealis valónak momentumai, azért az egységnek titokzatos alkatát létesítik és fentartják a *functiók kapcsolataiban*; s minthogy ezen functiók egy centralis functiónak érvényesítését szolgálják, azért állandó igyekezet van az ember egységében arra, hogy ez a centralis functio, amelyet *öntudatnak* ismerünk, hatalmával az egész kifejlettséget áthassa s magát benne megvalósítsa.

A világkép ennélfogva egy centrum körül különböző distantiákban elhelyezett, azaz belőle kifejlett visszahatások hálózata. Ezen hálózatnak átértése a *tudomány.* E hálózathoz ép úgy tartozik az önmagáról tudó Én, mint az Énnel összefüggő reactiók, melyek önmagukról, mint ilyenek, nem tudnak. Ezt a világhálózatot kifelé fordult pillantással tárgyául tekinti a szabad Én, *valóságnak,* melynek kifejtésére *kényszerítve* van saját természete és egy magyarázhatatlan hatalom, X által. De e hálózatnak csomópontjai vannak, melyekből újra külön szálak húzódnak egymás között. Ezen szálak a *csomópontokból* kiinduló erőhatások, — bár tulajdonképen első sorban mindezeket a szálakat és csomókat az Én maga fonta; — ezen csomópontokban az Én csak mintegy fix támaszt nyer, melyből projectióját tovább folytatja. E csomópontok azért ránézve támasztó alapok, *substantiák;* ugródeszkák az ő projiciáló tevékenysége számára. S minthogy innen hat ki az Én, azért *okok* ezek is, de az Én tevékenységeinek *okozatai* (hisz ő vetítette). *A substantia ennélfogva és az ok fogalma ugyanaz,* csakhogy az ok a prius és közvetlenül érthető, a substantia pedig a posterius, másodszülött és csak az okból s így az Énből nyeri értelmét.

Amikor az Én ezen önkénytelen hálózat *fölé* helyezkedik el, mint szemlélője: akkor magát is, mint okozatot, bele helyezi a hálózat középpontjába, azaz ő is *substantia* lesz maga számára. De hogy mit jelent ez a „substantialitása"? azt maga saját életéből bírja *egyedül* megérteni. Ameddig azonban ilyen projiciált, tehát már kölcsönzött formában szemléli magát, addig mind csak *valóság* ránézve; idegen, önerejétől elszakított való s az erről szóló tudományt nevezzük *ontologiának.*

Az Én ezen alaptevékenysége kimeríthetetlen jelentések idealis egysége. Szemléli a tárgyat és a *szemlélését* (tér), *figyel* maga reactiójára és a valóban is folytatja (idő); maga erejét *éli* meg (ok) és közvetlenül *érti* a látás, hallás functiójától kezdve mindazt a kimeríthetetlen módosulást, melyen át ő maga tárgyául látja magát. Ezen jelentések azonban két csoportba állanak össze a kiterített világképben. Az *egyik csoportba* esnek a centralis substantia tagoltságának változatai (értékek, vágyak, értések), — a *másikban* ott találjuk a productum alkotó elemei között a terjedtséget, a váltakozást, a lüktető élettevékenységet s mindazt, amit maga módosulataiból vele kölcsönzött. Mind ezeknek levezetését hiába próbálnók. Annak a centralis valónak csak analysise lehetséges, de nem elemeinek levezetése az abstract öntudat azonosságából. Sem az érzések és vágyak, sem a tér és idő, sem a fény és hang levezetése nem sikerülhet; Fichte óta nem is próbálta senki, mert mindenki úgy látja, hogy ezek a qualitások az Énnek éppen a realitását adják, de maguk egy hátmögötti hatalomnak beterjedései a véges Én törékeny edényébe. *A való nem vezethető le.* „Dialektikám" első gondolata azt adottnak nézte s így fejtegette is. (v.ö. E. és V. I.k. 33.§.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

Egész tanom félremagyarázásának köszönhető csak az ellenvetés, melyet ellene emeltek. *A qualitást élem,* csak a *formáját* akarom vele összekötni s így megérteni.

5. §. Az obj. világkép egységes, bár Én és Nemén két fogalom gyanánt szerepel benne. Ennek tényleges volta és mégis elképzelhetetlensége. (Leibniz) Az Én kimerítethetetlensége s alapjainak közvetlen ismeretes volta. Az értékesség rétege.

A kifejlett világképnek e szerint mintha 2 félgömbje volna, amint az Axiol. §§. 30—32-ben kifejtettem. A psychikai tényt, azt hiszem, senki sem tagadhatja; de ellenmondás nélküli elképzelése legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. Mert 1. a két félgömb (Én — Nem én) nemcsak összetartozik, hanem egymástól el is választható. Az Énnek elsősorban csak az (Én = Én) az egész specifikus tartalma. Éppen ebben rejlik azonban annak lehetősége és szükségessége, hogy *külön tekintheti magát* a Nemén-től, — azaz az *Énnek abstraháló ereje.* Ha nem volna külön jelentése, soha el nem válhatna a tárgyától; pedig ezen elválás minden önérzetnek a *logikai feltétele.* Így tekintve, a két oldal egybetartozik ugyan és mégis különbözik; amit élettani terminussal úgy lehet kifejezni, hogy *szervesen összetartoznak.* De 2. a két félgömb mégsem áll olyan módon szemben egymással, mintha egyik oldalon az (Én = Én) zárt alakja egészen tisztán, a másikon pedig a Nemén ép oly tiszta elkülönítésben állana. A dolog tényleg az, hogy az Ént a Nemén *betölti.* A Neményt az Én gondolja, érzi, azaz a Nemén az Énnek belső mozzanataként szerepel; e nélkül nem *gondolhatná,* legfeljebb azt tehetné vele, hogy, mint a fal a hangot, bizonyos szög alatt visszaverné. Ámde ez teljesen félszeg képét adná az ismerésnek. Az ismerés éppen abban áll, hogy a két oldal teljesen egybeforrt, az Énben idealis módon ismétlődik a Nemén (látszólagos) realitása. S ezen egymást átható, egymáson keresztülnövő két oldalt mégis az Én, felsőbb pontról, újra szemlélheti, — amikor az Én idealis nem-éni tartalma, mint másodfokú Nemén, ismét képezi az Énnek objectumát azaz realitását.

A szemlélő tehát különbözik a szemlélttől s mégis jelentésileg összeesik vele; a szemlélő továbbá térbelileg ott van, ahol az objectiv Nemén s mégis felette is lebeg egyúttal. Ezek nem lehetetlenségek, hanem az ismerés lehetőségének nélkülözhetetlen logikai feltételei. Én ezt nem tudom megmagyarázni; egybefoglalni sem tudom a kettőt; de a tényt mégsem tagadhatom el, csak gyengeségemet vallom be vele szemben, ha szemléletivé próbálom tenni. Kifelé forduló, tér- és időbeli formához kötött, realisztikus lelkünk az objectiv kategoriákat erre is kénytelen alkalmazni, hogy *megértse*; s mégis teljesen, tisztán látja, hogy ezen kategoriák alkalmazása mellett az egész processus szétfoszlik. Pedig már Leibnitz tapasztalta a dolgot s dicséret neki azért, hogy az objectiv szemlélés kedvéért el nem tagadta, hanem fenntartotta (bár végrehajthatatlan ezen dolog szemlélése) s azt mondta:[1] „il faut que dans la substance *simple* il y ait une *pluralité* d' affections et de rapports quoiqu'il n'y en ait point des parties."

És nem elég a titokzatosságból csak ennyi; a vizsgáló szem előtt nemcsak a Nemén végtelen mozzanatok szövedéke, szerves tagoltság, — nemcsak hogy az Én és Nemén viszonyában idealis módon ismétlődik a Nemén reális végtelensége és rengetege; — hanem maga az Én is oly feneketlen bőségnek éteri szálaiból van a legbámulatosabb filigraneriával megszőve, hogy itt is elvakítva a fénytől s elkábítva a milliónyi hajszálnyi szálaktól, boldognak mondhatja magát, aki csak a legvastagabbakat is szemlélni tudja, melyekben az Én struktúrája jelentkezik. Mert az Én nemcsak *szemléli* magát — aminek értelmét csak a szemlélő maga tudja adni; hanem ezen szemlélésben bizonyos színezetet, hangulatot tapasztal, azaz *érzi* is azt; és nemcsak megszámlálhatatlan nuanceban érzi, hanem neki indul *vágyainak* beláthatatlan mennyiségű s minőségű csapásain. És ezt a rengeteget, melyet legélesebb szem sem tud áttekinteni, vakmerően mozgások combinatióiból szeretné a rövidlátó és üres sokaság „megmagyarázni." Hisz még csak most kezdjük ezen felséges kincs mibenlétét sejteni!

De ha nem is bírjuk felsorolni s még kevésbé magyarázni ezen drágaságainkat, — *megérteni* mégis bírja mindenki. A fájdalom és öröm qualitását nem szükség kimagyarázni; mit jelent s mennyit ér mindkettő ránk nézve, azt mindenki közvetlenül *éli,* — valamint érti a szemlélés, a törekvés és vágy jelentését. Az Én ezen alapvonásai mi magunk vagyunk s ezen közvetetlen *intuitiót* próbáljuk *megconstruálni* az Én önállításának szemléleti vonalaival; mert a megismeréshez szükségünk van arra, hogy a tárgyat megalakítsuk, ezt pedig csak szemléleti functióink vonalrendszerével bírjuk elérni. De ezen constructio csak *szemléleti* segítség;

[1] *Monadologia.* §. 13. v.ö. 21. §.

© Copyright Mikes International 2001-2006

magát a tartalmat már beleöntjük a szemléleti hálóba (ok, substantia) — s ez a tartalom közvetlenül biztos, mert magunkkal azonos megértés és ismerés. Úgy mondjuk pl., hogy az érzés önállításunk sikeressége, hogy a vágy az Én kivetődése szorultságából, hogy az indulat az önállításnak mélyekből fakadó sugara stb. stb. De mindezek csak tudományos, empirikus szerkesztések, melyekben belső tartalmunk objectummá lesz az Én számára.

Ezen fundamentális *jelentéseknek* szerepét ismeri fel az Én *maga magában,* hogy azután az objectiv képekben is megértse. S itt kezdődik az új réteg, mely a Neménre ráborul s annak egykedvű szürkeségét aranyporral behinti: az *értékesség rétege.* Mert magában véve ezen fokon még csak objectiv jelentésekről van szó, azokat *érti* meg a felettük (Én — Nemén egysége felett) elhelyezkedett Én. Minden ismerés azonosítás; az objectiv képet az Én a maga idealis momentumaival azonosítja s azzal való összeforrásában leli meg azon zavartalan megnyugvást, mely *az igazság érzetének* szenvedélytelen jellemzője. Ezen belemerülés a tárgyba még mindig csak ismerési processus. Csak amikor az Én ezen objectiv valótól a maga szentélyébe visszafordul, saját állapotával magát azonosítja és *ebben önmagát éli,* akkor villan meg benne azon kimagyarázhatatlan derű, melyet az *öröm* nevével illetünk s ekkor kezdődik a másik félgömb beleterjedése az objectiv világkép egészébe, mely annak eddig benne meg nem levő vonást kölcsönöz, amelyet *értéknek* nevezünk.

6. §. Az érték eredete az Én örömében, azaz szabadsága érzetében keresendő. Az „érték" mint transcendentalis feltétel le nem vezethető, csak felmutatható.

Ezen specifikus vonásnak jelentését a szóhoz mindenki kapcsolja, s mégis igen kevesen tudnak róla számot adni maguknak, gyökerét pedig alig lehet szavakban reconstruálni. Próbáljuk tehát e helyen világossá tenni ezen varázsgyökeret, — felkérvén az olvasót, hogy magát ezen fejtegetések között folyton megfigyelje.

Színek, hangok, objectiv alakok (természeti tárgyak) és subjectiv állapotok (érzelmek, vágyak, gondolatok) magukban véve csak *jelentést* tartalmaznak. Az öntudat munkája is, mellyel ezt megértjük, ilyen *jelentésben* bírja valóját. Az elmélet (theoria) ezt a kifelé irányult szemet jelzi, mellyel az elme magát, realis tartalmával, a valóba belenézi. Elmélet és praxis egyaránt kifelé pillantanak: amaz a meglevő képben, emez a valóval betöltendő eddig még üres célpontban végződik. Az öntudat, mikor ezen irányban fordul kifelé, önmagára nem ügyel, bár egész erejének tudatával bír.

De ha az öntudat, egyik pihenőben, magára veti szemét, akkor ezen pillanatban önmaga állapotát *megérzi* s vagy azt tapasztalja, hogy hiánya van és *elbusul* vagy teljesen *éli* erejét, azaz *örvend.* Ezen örvendezésben van az Én önmagának teljes megélése, az *absolut önállítás,* azaz függetlenségének az érzete, a *szabadsága. A szabadság = objectiv öröm s ennek tartalma az öröm feletti örvendezés.* Ennek az objectiv öröm = szabadság feletti örvendezésnek a neve a lélektanban *önszeretet* s ez önszeretet teljességében és zavartalanságában *rejlik az érték csirája.* Nem az önszeretet az érték, sem az öröm, sem az alapul szolgáló szabadság realitása, hanem az önszeretet teljes hiánytalanságát szemlélő Énnek érzése: *ez az érték csirája.*

A piros szín pl. érzéki functio; annak megértése a felfogó Én munkája, mellyel az érzéki képet maga idealis functiójával azonosítja; ez azonosítás tudata az igazság nyugalma; az igazság nyugalma az Én erejének megérzése és öröme; az öröm feletti örvendezés tudata az okozóra visszavetített *értékesség.* Nincs ennélfogva értékes más, mint az Én örvendezése; *de az Én nem azért értékes, mivel örvend, hanem, örvend értékessége felett.* A hedonismus az elsőt hirdeti, az idealismus az Én *minőségében* keresi az értékességet. Azért amaz nem *ítél,* hanem reflexmozdulatilag örvend; ellenben az idealismus örömének indokolását tudja az Én egyetlenségében és minőségében feltárni.

És most már szemébe nézhetünk egy ellenvetésnek, mely az eddigi kijelentések után pusztán félreértésből támadott. Amit a mi constructiónk adott, az nem egyéb, — mint logikai szerkesztés. A mi fejtegetésünk az Én életfolyamában fel akarja mutatni azon végső pontot, *melyen az érték csirája képződik.* Nincs az másutt, mint az Én szabadságában, mely önmaga felett örvend, azaz magát közvetlenül éli és érzi. Ennek az önérzésnek — azaz öntudatos voltunknak — megértése az öröm azaz az *önérzésnek értéke.* Ez a keresett punctum saliens. Hogy ezt *„érték"*-nek *nevezzük,* az mellékes; lehet nevezni „Wert"-nek, ἀξία-nak, valeur-nek, vagy lehetne elnevezni erőnek (hisz ez a „valor" jelentésének értelme), Tugendnek, ἀρετή-nek is — ez közönyös philologia. Értékes a realitasban csakis az Én ezen önmegértése: *ez volt a kimutatandó* s ezt ki is mutattuk. Hogy érték van, azt az érzésnek köszönjük; hogy mi ez az érzés? azt éljük; hogy miért van

© Copyright Mikes International 2001-2006

érzésünk? azt stultus interrogat. Az „érték" logikai nyelven mondja azt, amit az „érzés'" psychologiai terminussal fejez ki. *Az érték ép oly transcendentalis feltétel,* mint az „Én" maga vagy a *„lét"* vagy a *„szemlélés"* — azt sehonnan sem vezettem le s nem is akartam. Tényeket *analysálunk,* de nem *dedukálunk*; hogy valami szín vagy hang vagy meleg — azt elfogadjuk és nem kutatjuk létokát; de azért a tudományos kutatás mégis megmondja, hogy a szín nem a talpunkon, hanem a szemünkben keletkezik s felderíti azon objectiv pontot és feltételeket, melyek mellett a szín keletkezik. Ugyanezt teszi a mi constructiónk; s aki máskép értette, az nem érti meg az én egész fejtegetésemet s saját értelmetlenségét fictiókkal a tanomra kívánja kenni.

7. §. Az absolute értékes jelentése. „A való értékes" ápriori synth. ítélet s ennek elmebeli alapja. (Axiolog. VI. fej. magyarázata.)

És most már világosabb lesz az „értékesség rétegének" a jelentése. Onnan, az Én legbelsőbb középpontjából, villan ki az értékesség az objectiv világképbe s adja ennek azt az elragadó varázst, mellyel magában nem bír, hanem tőlünk nyer, — de amely mégis benne *megvan,* mert objectivitásába azt is projiciáltuk. Ezt a vetítő eljárást nevezzük *értékelésnek, megbecslésnek.* Miután ennek a magyarázatát más helyen elvégeztem (E. és V. III. 234. l.),[1] itt csak a főpontra szorítkozom. Minthogy, ugyanis az objectiv világ a mi kényszerű önkifejlésünk, azért kétségtelenül következik, hogy az objectiv képben a subjectum is projiciáltan lesz található. Ezen, az objectumban felismert, subjectiv vonás adja neki azon varázst, melyben számunkra az értékessége áll és kifejeződik. Ezen új réteget, melyet nem mindenki vesz észre a világ realitásán, neveztem az *„értékesség rétegének."*

Maga az értékesség tehát az önszeretet leírhatatlan actusában nyilvánul; de az értékesség nem *ebben,* hanem az Én azon specifikus minőségében bírja fundamentumát, *mely az Ént ilyen actusra képesíti.* Az öröm tehát csak ratio cognoscendi az érték számára; a ratio essendi az Én öntudatosságában rejlik. Az élv csak indexe az értékességnek, de maga még nem az alapja. Ez csak az Én azon titokzatos *természete,* melynél fogva önmagával összezárkózásában, coincidentiájában az önszeretet örömét megélheti. S minthogy ezt legtisztábban akkor élvezi, amikor minden idegenszerűt magától elhárít — bár mindezekkel telítve van, azért az *Én szabadsága* az érték gyökere (ezt részletesebben találhatni *Axiologia III. Fej.)*

Ebből érthető, hogy az értékelés egy feltétlenül, emberileg *absolute értékest tesz fel,* melynek értékessége máshonnan nem nyerhető, mely ellenkezőleg minden más értéknek mérője (Axiologia §. 14.). Érthető ebből az Axiologia *VI. Fejezete* is, amelynek problemája a lét és érték fogalmunk közös gyökerét felmutatni. Minthogy ugyanis a *valóság* saját tartalmunk kifejlése, az *értékesség* pedig önmagunkba való szeretetteljes belemélyedés: azért ugyanazon projectio, mely a valóságot létesíti, egyúttal annak értékességét is kivetíti. De míg a valót objectiv pillantással elemezzük, addig az értéket magunkba való elmélyedéssel állapítjuk meg. Azaz: *a lét az értékes minőségnek önállítása,* — a lét ezen „conatusa" az, ami valóvá teszi s azért csak abstractio által elkülöníthető tőle; *ellenben az „érték" a projiciáló Énnek önmegérzése,* — azaz a létező minőségre az Én legintimebb pontjából rásugárzó önszeretet. A valóság tehát az *Én* által constatáltatik, az értéket pedig az Én önszeretete csatolja hozzá. Hogy a *valóság értékes:* ez synthetikus ítélet apriori; mert az Énnek alkatában fennálló kapcsolat az alapja, mely mindenkor együtt nyilvánul. De tapasztalatilag csak a lélek életéből ismerhető fel az érték. S onnan úgy látszik, mintha a posteriori synthesis útján a mi tetszésünk tenné a tárgyat értékessé, azaz mintha az érték subjectiv, önkényes toldalék volna. Pedig csak azért keressük a tárgyban, mert a kettő elválaszthatatlan minmagunkban.

8. §. Az becslés mértéke s a becslő ítélet.

Mikor valamely tárgyat már most értékesnek mondunk, akkor ez annyit jelent, hogy a tárgy *a)* az öntudat ezen absolut értékességét szolgálja vagy *b)* önmaga is ilyen abszolut értékességül ismerhető fel. Minden

[1] Az Ember és Világa III. kötete megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2006-ban (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html). A referált rész az elektronikus kiadásban a 109. oldalon található. — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

képben pedig ezen alapon kétféle értéket találunk, az egyik az *eszközi,* a másik az *önérték.* Ezt fejtegette az Axiol. 72. §-a.

a) Az Én absolut értékességének alapja a *szabadsága* (v.ö. 7. §.). Minél jobban tud az Én ezen szemléleti fokra emelkedni, annál tisztább az önérzete, annál nagyobb az önszeretete és e feletti öröme. Ennélfogva annál teljesebb az Én összezáródása azon tárgygyal, mely ezen függetlenségét előmozdítja. Ezt a viszonyt a tárgy (eszköz) és az Én szabadsága (cél) között *a hasznossági viszonyban* találjuk kifejezve, mely minden egyéb hasznosságnak a mozgató rugója. A dolgok az Én szabadságához mind eszközi viszonyban állanak. Ez a *felszálló haszon* sorozata (Axiol. 46. §. sk.), melyet az (O : f) azaz a tárgy és szabadság közti typikus viszony alapján az egész világképben elhelyezünk. (Ax. 42. §.)

Nyilvánvaló, hogy ennek felismerésére az O által okozott önérzet vezet (az élv mint index). S azon fokok, melyeket ezen önérzet tisztaságában tapasztalunk, a *haszonértéknek is megadják a skáláját.* Az önérzet ugyanis annál tisztább minden salaktól, minél távolabb áll az alsó ösztönök rohamától. Az, aki valamely ösztön realis erejének hatása alatt áll, nagyon fel lehet izgatva és nagyon értékesnek fogja az okozót találni; de bizonyos, hogy kötve van, azaz az ösztön saját tartalma belehatol a centralis functióba s annak projectióját gátolja. Az tehát, ami itt erős felindulását okozza, meghamisítja az Én saját tartalmát s ezzel nem engedi annak sajátos szabadságát érvényesülni. Így pl. a szerelmi mámor igen erős élvértékkel bír; de salakos és az Én szabadságára hátrányos, mert az Én tiszta öntudatát elhomályosítja. Annyiban ránézve kevésbé értékes, mint az értelmi actusok spontaneitása és finomsága. S ennyiben az indulatok, épen ezen zavaró hatásuk miatt, az Én természetének ellenségei s nem is becsültetnek meg e szerint.

A mérték tehát végső instantiában itt is az Én szabadsága. Ezen mérjük az élvnek és a haszonnak az értékét. Mindenütt a dolognak célját kell szemügyre venni s ennek előmozdítása a mérték az eszközi érték számára; ez azonban az Én önértékétől, azaz szabadságától nyeri az ő mérőjét.

b) Még világosabb az Én szabadságának ezen szerepe ott, ahol az egyéni sikert mellőzve, a dolognak önmagának a belső értékét keressük. Itt is a mérték az Én szabadsága. Minél közelebb áll a tárgy *ennek* a minőségéhez, annál magasabbra becsüljük az önértékét. Az élettelen és élő tárgyak között ily módon állapítunk meg bizonyos nemességi rangfokozatot, vagyis azoknak *értelmi alkatát.*

A processusnak, mellyel ezen megállapítás történik, formája nem mindig discursiv, hanem intuitiv közvetlenség vagyis *közvetetten mérkőzés.* Még pedig

a) az első esetben mérkőznek az *Én önszeretete és annak* a tárgy által előidézett módosulása vagy *élvvonása.* Valami eledel bizonyos gyomor- vagy izomeredményt hoz létre (A), melyben specifikus élvérzetet látunk belekeverve; ezen A — mérkőzik közvetlenül az Én önérzetével (C) s a kettőnek congruentiáját vagy incongruentiáját egy érzésben fejezzük ki. (γ). Tehát (A—C)-hez jár a γ. Ebben a γ-ban van kifejezve az egyezés foka; ez a γ azon exponens, mely a szabadságot jelöli s ezen megérzésben van az A-t okozó tárgy értékének a realis alapja.

b) Az önértéknél ezen élvállapotot mellőzzük. Saját functiónk értékével összeesik vagy szétesik az idegen functio s ennek közvetlen eredménye a C, az Én valamely önszereteti foka. Így mondhatjuk aztán, hogy az (A—C) nemességben egyeznek-e? s ennek alapján az A-t oly szeretettel kisérjük, mint amilyennel a C szereti magát.

Ezen congruentia azon *psychologiai alap,* melynek *mechanismusát a becslő ítélet* kifejlett formájában *discursive,* elemeire felbontva, *kifejtjük.*

9. §. A becslő ítélet lélektani elemzése. Az Én elvonási fokai.

Az értékesség megállapítása ugyanis az egyszerű ontologiai ítélettel nincs még befejezve. Az élv csak *figyelmeztet* a dolog értékességére, — de sem nem adhatja azt neki, sem nem mérheti. Az alma pl. tetszik, azaz élvet okoz s így az Énre nézve objective értékes; de ezen ítélet, hogy: „az alma édes" vagy „az alma egészséges" még nem az érték ítélete, hanem csak egy ténynek megállapítása. Ebben az „alma" hatását okilag összekapcsoltuk az „Én" állapotával, azaz O és S ontologiai viszonyban állanak. Csak azon körülmény, hogy az S állapota (azaz az állítmány P) az Énnek öröme — teszi azt látszólag becslő ítéletté. De hogy azzá legyen, az alanyban már azon tapasztalatnak meg kell lennie, hogy az élv, az öröm az Énre nézve értékes. Azaz: az Én a maga állapotának értékes voltát *átviszi az élvre* is s csak akkor áll elő az alma megbecslése vagyis a voltaképeni *becslő ítélet.* (Werturteil.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

A becslő ítélet ennélfogva az alany élvállapotáról hozott ítélet; ennek az állapotnak megmérése az Én szabadságának értékével. Így értendő a becslő ítélet azon sajátossága, hogy *a becslő ítélet az ontologiai ítélet fölé elhelyezkedő azaz felsőbb rendű ítélet,* amint Hartmann E. látta először. Mert nem az, hogy édes az alma, teszi már értékét — ez csak tény; hanem az, hogy az „édes" az Én szabadságára nézve elősegítő vagy közel áll hozzá minőségileg — ez adja meg az almának az értékességet. S így történhetik meg az is, hogy a közember homályos értékelése már: „az alma édes" tételben *implicite* értékel, minthogy amaz *összemérkőzés Én és állapota között egyszerű congruentia útján okozza* az Énben a γ érzetét vagy tudatát. Hisz az édességben már benne van az Én önállítása, ennélfogva az Én, mint szemlélő és szemlélt bizonyos fokig mindig azonosak. (V.ö. Axiologia §§. 15-17.)

A becslő ítéletben ennélfogva az Én értékessége állíttatik szemben a tárgy hatásával s ennek a congruentiáját vele fejezzük ki az *öntudatos ítélésben.* Világos tehát az ítéletek ezen fokozata:

1. Objectiv itélet: S—P — az alma gömbölyű.

2. Subjectiv itélet: S—P_1 — az alma édes.

3. Becslési actus: P_1—Én — az édes kellemes.

4. Becslő itélet: S — kellemes.

A „kellemes" itt a specifikus értékjelző, amelyet szavakban az okozó alanyra vonatkoztatunk.

Minden becslés ezek után attól függ: 1. hogy milyen az Én, mellyel a tetszést összemérjük és 2. ezen Éni minőség attól, hogy milyen fejlettségű az Én. Mert e fejlettségétől függ elvonó ereje és így a *mérték* is, melyet a tárgyra végérvényesen alkalmazunk. Részletesebben:

1. Oly Én, melynek strukturája csak éppen különbözni kezd a tárgytól, azaz *első megválási fokot* mutat, vegyesen át van hatva az egyes részfunctiók érzeteitől s azért ezeknek sikerességét csak az *élvállapottal* méri. Ellenben az, mely a tárgytól és élvtől egyformán megkülönbözteti magát, azaz a *2.-dik megválási fokon áll,* már nem az élv, hanem a *maga* ereje szerint ítél, azaz a *siker érzete* nála a mérték, amit *haszonnak* neveznek (mert haszon = önfentartás sikere). Végre azon Én, mely a tárgy, élv és siker állapotaitól is meg tud válni s pusztán önszabadságában nyugszik meg, azaz a *3.-dik megválási fokra* emelkedett, a *maga lényegének* értékessége szerint itél a tárgyról is — s ezt *nemességi becslésnek* nevezzük.

Ezen gradatio folytán a mérték mind tisztább minőségű lesz s egyúttal mind kizárólagosabb. Világos pedig, hogy az első a másodikat, a 2.-dik a harmadikat csak sejti, de nem alkalmazza. Meglételét azonban azon homályos nyugtalanságban tapasztalja, melyet a kéj üressége, a haszon silánysága benne hátrahagy s mely csak akkor szűnik meg, mikor *a nemességben a maga súlypontját s állandó tengelyét megtalálta,* (v.ö. Axiologia IV. fej.)

2. Ezen fejlettségi fokokat az Énben *abstraháló ereje* jelzi. Minden lelki functio ezen egy célnak szolgál (Axiol. 56. §.); s az érték kimondása mindig a felső fokon történik. Az élvet a haszon, a hasznot a nemesség értékeli, a nemességet pedig azon öntudat, mely mindama 3 fokon túl van már, azaz a teljesen kifejlett Én, *mely maga és világa alkatát érti és szemléli.*

10. §. A becslés psychol. folyamata. Mérkőzés és mérlegelő számítás (intuitio és logikai megismerés). Minden becslés értelmi actus. A nemességi értékelés elemzése. A proj. törvények azonossága az ideál. értékelés formáiban.

Az Én minden elvonási fokán az értékelés első sorban az *összemérkőzés formájában* áll elő. Beneke ezen mérkőzés felismerésében mutatta be rövid életének legértékesebb eredményét („Steigerungen und Herabstimmungen" mint mértékek); csak az volt hiánya, hogy ezeknek a fokozódásoknak csak erőfokát tekintette s nem vetett ügyet azok minőségi jellemére, mert akkor rájött volna az értékelés qualitativ különbségeire.

De ezen közvetetlen mérkőzés csak az élvnél elegendő. Már a haszonnál a súlypont az Énbe helyezkedik át; ez méri össze a tárgyból eredő hatások fonalait az Én fejlettségének hálózatával s azután a maga spontán tevékenységével. Ezen öntudatos elemző összeméréseket közönségesen *számításnak* (calculusnak) nevezik s olyan objectiv értelmi munkát látunk bennök, mint a számok közti viszonyok *mérlegelésében* (annak nevezik is sokszor). A becslésnek ennélfogva voltaképen csak az értelmi fokon van

© Copyright Mikes International 2001-2006

helye; az érzelmekbe elmerült ember nem *ítéli* a tárgyakat értékük szerint, hanem a 9. §. 2-dik fokú kimondásánál marad állva.

A becslés ennélfogva értelmi actus, mert itélés, egybevetés, mérlegelés útján logikai törvények szerint megy végbe. De nem az értelem *adja* meg, ez csak constatálja; az érték mindenütt az önmagát szerető Énből származik bele, azt pedig az élv figyelmezteti arra, hogy a dolog objectiv képéhez az értékesség van csatolva. Ezen értelmi tevékenység, mely a hedonismust felszívja, a 3-dik fokon már el van végezve; s azért a nemességi itélet már ismét a közvetlen mérkőzés jelleméhez közeledik. Aki sok logikai viszonyt helyesen megértett, az szinte instinctive találja az igazat — s ekkor azt hisszük, hogy *intuitive* érti a dolgot, — pedig a megismerés soha nem lehet intuitiv. *Croce* Benedetto, mikor 2 formát akar e helyen elválasztani, ennek a rejtelmes psychikai folyamatnak finom szálait nem látta s tévedt.[1] Mert a megismerés mindig viszonyítás; csak a mérkőzés lehet öntudatlan vagy önkényes s akkor kapjuk a kétféle formát, miknek jellemző vonásait és különbségét Croce egész helyesen és élesen domborította ki.

A *nemességi értékelés* azonban *formájára* nézve ugyanaz, ami a hasznossági mérlegelés, csak *mértéke más.* Aki valamely cselekedet jóságát vagy egy dal szépségét akarja megitélni, az ép úgy van utalva elemi mérlegelésre, mint az, aki egy tétel igazságát vagy egy tárgy hasznosságát kimutatja. De ezen elemi mérkőzések annyiszor mentek végbe, hogy szinte tudatosságunktól függetlenek; mi már csak *a kész egységet vetjük össze az Én legfőbb értékével s ezen utolsó congruentiából folyik az öröm s ez örömből a tárgy értéke.* Helytelenség ennélfogva úgy képzelni a dolgot, mintha különböző természete volna az erkölcsi, az aesthetikai és logikai megismerésnek; mindahárom ban egy és ugyanazon lélektani formához van kötve a folyamat, azaz lépései itt is: 1. a cselekedet, gondolat, műtárgy ontologiai alkata, 2. annak élvhatása, 3. ennek összemérése az Énnel s 4. a congruentia fokának megállapítása. Az Én értékessége pedig mindenütt praesuppositio.

A *nemességi értékelésnek tárgya* azonban mindenkor elsősorban a *kép.* Ezen képet az Én functiói alakították ki, benne tehát az Én önmaga tartalmát találja s egyes vonásait a maga functióinak értékességével ruházza fel. Ezen tartalom mellett azonban minden képben ott van az Én projiciáló actusa is; ennek a szabadsága közvetetlen értékességet mutat a szemlélőnek s ez értékességének másik momentuma. *Tartalom és forma* tehát minden képnek alkotó mozzanatai. És mivel az Én projiciáló actusa alkotta a képet, azért az érték elsősorban az Én actusából származik reá. *Képek és viszonyaik, melyek az Én önkifejtő projectiójának megfelelnek s tartalmilag is az Én functióinak értékével vannak felruházva:* ezek biztosítják az Én szabadságát legjobban s azért ezeknek tulajdonítjuk a legfőbb *nemességi* vagy *idealistikus értéket.*

Ebből 2 dolog következik: *Először* is a nemességi értékelésnél elsősorban értékes az Én alkotó projectiója. Az Énre nézve értékes azon mód, mely önkifejlését biztosítja. Ennek a törvényei tehát mind az *öntudat törvényei.* A tárgyi kép tartalma lehet különböző, — de az Én projectiv törvénye, — valószínűleg — ugyanaz lesz mindenütt. Itt tehát praeformált formákkal van dolgunk, melyekhez a kép bármely tartalma alkalmazkodni kénytelen. *Másodszor* pedig a kép tartalma is sok tapasztalat alapján *meg van becsülve*; s azért látszólag mellékesnek nézik. De mivel a tartalom viszonyai éppen annak minőségétől függnek, azért a kép nemességi értékére nézve ezek sem közönyösek.

11. §. Az önérték függ az eszes Én structurájától. A dolgok önértéke és haszonértéke párhuzamosan halad azoknak az Énnel való analogiájával.

A nemességi értékelés sajátos természete még jobban fog kiderülni, ha a becslés folyamatát mind a három fokozaton még részletesebben megvizsgáljuk s egymással összehasonlítjuk.

Az *első foku* becslésnél az Én strukturája (Axiol. §§. 37—39, 57.) teljesen a physiologiai és sensualis tevékenységekből áll s azért középpontja is sensualis. Elvonó képessége ennélfogva csak az ösztöni érzéseket bírja magával szembesíteni; magának pedig csak *élvező* képességet tulajdonít s mindennek értéket csak annyiban tulajdonit, menyniben elősegíti. Itt még a tárgyak képének szerkezete is csak physiologiai és sensualis vonásokat mutat.

[1] *Croce: Aesthetik.* p. 1. „Es gibt 2 Formen aller Erkentniss: sie ist entweder *intuitive* (anschauende) Erkentniss oder *logische* Erkentniss; Erkentnisse, die durch die Phantasie vermittelt werden oder durch den *Intellect;* Erkentniss des *Individuellen* oder Erkentniss der *Allgemeinen;* Erkentniss der *Dinge* oder ihrer *Beziehungen*; — sie erzeugt in uns entweder *Bilder* (Anschauungen) oder *Begriffe."*

© Copyright Mikes International 2001-2006

A *2-dik foku* becslést már azon Én végzi, mely a dolgoknak jelentését megismerte. Structurájában ennélfogva a jelentések fonalai összefutnak s mikor magára eszmél (elvonó erejéhez képest) középpontjában emez értelmi tevékenységeket találja. Amennyiben értelmi tevékenységét előmozdítják — azaz egész alkatát fentartják —- annyiban a tárgyak *hasznosak* s magát *megértőnek* fogja fel. De még mindig kifelé fordul az objectiv világra a szeme. A külsőből akarja a tárgyak *erejét megérteni* s magában is *az erő sikerességét* érzi, melyre nézve minden tárgy csak legyőzendő, homogen (anyagi) objectum. Van ebben önzés, de nincs „nyerészkedésre és üzérkedésre való hajlam, ami a zsidóban, olaszban, görögben vagy örményben; az *angolnál a kereskedés mind inkább tevékenység, mintsem nyerészkedés és üzleti fortély."* [1] Azaz: utilista, de nem hedonista az angol; törhetetlen activ erejében nyeri a kielégedését s ennek fokai szerint becsüli az objectiv tárgyakat.

A *3-dik fokon* ezen activitas specializálódott. Szétvetődik az értelmi, socialis, erkölcsi, művészi irányban s mindezeknek értékét a maga centralis functiója szerint állapítja meg. A legfőbb fokú Én, mikor abstractiójával valóságától megválik s maga szemlélőjévé lesz, — már mindezen vonások centruma; idealis módon mindnyáját magába foglalja s azokat, mint a maga tartalmának valóságát értékeseknek nézi pusztán magukért, nem pedig hasznuk vagy élverejük miatt.

Míg tehát az első fokon csak az *élvező Én* mérkőzik a tárgy képével — mely még csak homályos conglomeratuma a physiologiai és sensualis vonásoknak —; addig a 2. fokon a *megértő Én* functiói s a megértő actus sikere uralkodnak s a tárgy képei, ehhez viszonyítva, csak mint eszközök szerepelnek az ő önfentartási körében; végre pedig az *eszes Én* a 3-dik fokon a tárgyakat pusztán alkatuk alapján itéli meg s ezzel behatol azoknak az *önértékébe.* Nyilvánvaló tehát, hogy az intelligentia ezen 3. fokon nyeri el legfőbb szabadságát; ezen fokon érti meg igazi értékét; s ezen fokon a tárgyakra is ezt az ő értékét viszi át mérőül; de ezen értékbe beleszámítja a 2 alsóbbat is, mint az ő megvalósulási momentumait.

A dolog teljes értéke ennélfogva mind a három formát zárja magába, de uralkodóvá lesz a nemességi értékelés. Minden tárgynak értéke tehát ezen két momentumból alakul össze:

1. amennyiben az Én szabad tevékenységét megközelíti;

2. amennyiben az Énnek ezt a szabad tevékenységét előmozdítja.

A legmagasabb *önérték* tehát a szabad intelligentiában fog megállapodni. A mi önállításunk törvényei nemesítik a dolgot, melyben rájuk találunk. *S amennyiben a dolgok hatása a mi hatásunk természetével egyezve felel meg legjobban szabadságunknak*: *annyiban a mi tevékenységünk törvényei, az öntudat törvényei szabályozzák a képek viszonyait is.* Ahol a világkép a mi actiónk törvényeinek hódol, ott a szabad szemlélésünket elősegíti s ott talál helyeslést a világ és Én congruentiája.

Mondhatjuk ezek után összegezve, hogy: a dolgok önértéke az analogia teljességével emelkedik, melyet a tárgy képe a mi Énünk képével felmutat; s minél jobban felel meg egymásnak e kettő (azaz minél egyezőbb az önértéki alkat), *annál biztosabban szolgálják a tárgyak az Én szabadságát.* Mert ami az Énnek actiójától eltér, az az Én önfenntartásának, önszeretetének s így önértékének is ellensége.

Ezen nevezetes tételek fogják vezetni az összes érték-disciplinákat, melyek a dolgok önértékére vonatkoznak. S azért szükséges, hogy e tételek horderejét tüzetesebben megvizsgáljuk.

12. §. Az értékdisciplinák az Én reactioinak formai törvényeit adják elő, a melyekkel az Én önmagát szabályozza a szabad kapcsolatok létesítésében s így szabad szemlélésének elérésében.

A nemességi becslés tehát az eszes Én önbecslésében bírja gyökerét. Az eszes Énnek lényege pedig a mindeneken felül emelkedett szemlélő Én szabadságától függ. *Az értékdisciplinák, melyek az önértékre szólanak, ennélfogva mind az Én szabad tevékenységeinek disciplinái s vezérlő alapelvük és sarkcsillaguk az Én szabad és nyugodt szemlélése.*

Ezen előlegezett összefoglalásnak indokait a következőkben találjuk. *Először* is az intelligentia végcélja: az önkifejlés és ennek tudatossá válása, ami mellett az Én egész élete tanúskodik. *Másodszor* az önértékdisciplinák elsősorban az Én öntudatos tevékenységére vonatkoznak, tehát nem ontologiai

[1] *Kidd.* „Társadalmi evolucio." (Akad. ford. p. 55.) Idézi Marshall nézetét.

© Copyright Mikes International 2001-2006

természetűek. És *harmadszor:* a szabályozásnak értelme nincs s így az összes normativ tudományoknál hiányzik a világosság, ha a szabályozás végcélját nem derítik fel.

Ezen 3 pontot egyenként kell kifejtenünk.

a) Az intelligentia végső célja.

Milyen célja van az Énnek e Földön? ez a kérdés nem transcendens; hanem teljesen kielégítő immanens feleletet enged meg. Abban, hogy némelyek az értelmiség célját a Föld mívelésében s átszellemítésében keresik, van sok igazság; de a tétel, ha idáig eljutott, ismét önmagába kanyarodik vissza, amennyiben a Föld emberi munka által való átszellemítésének ismét csak az Énben kereshetjük a célját s ezen egyelőre astronomiai ismereteink abstract mathematikai mivolta miatt túl nem is emelkedhetünk. Lehet, hogy a tapasztalat erre nézve valamikor kitágul, de meglehet az is, hogy a circulus vitiosus igaz, mely szerint a Föld kihülése folytán az organikus élet minden nyoma róla eltűnik. *A positiv problema tehát csak az Énre nézve állítható fel.*

Itt pedig a tény azt mutatja, hogy minden szellemi tevékenység fejlődik, — talán a physiologiai functiók rovására, de nem akarjuk határozottan állítani. — A dolog mindenki előtt fővonásaiban ismeretes. Az érzékek munkabíróbbakká lesznek, azaz mind jobban behatolnak az objectiv világ alkatába az értelem az oksági fonallal a legmesszebb menő összefüggéseket köti meg; az érzés finom megkülönböztetése mind jobban kiélesedik; az akarat a gyakorlat útján folyton biztosabb uralmat vív ki magának a test mozdulatai felett s ezek közbejöttével a természet erői felett is. Mindezen irányokban az emlékezet formája lesz uralkodóvá s ezen megőrzés változatlanul kapcsolja a régi és az új adatokat egymással, melyek között a tér és időbeli szálak mind határozottabban kidomborodnak és megmerevednek.

Azonban párhuzamosan halad ezzel az abstractio folytonos erősbödése is. Az Én mind jobban válik meg a tárgyától, bár azt mindenkor magába zárja. (Az 5. § szerint.) *Azaz az Énre nézve folyton tisztul belső alkatának a képe.* S ha ezáltal hidegebb is lesz a viszony alany és tárgya között, — az önmagáról való tudomás, azaz az Énnek önmagával való viszonya fokonként nyer világosságban, tisztaságban s intimitásban. Az ember nemcsak *élvez,* mint az állat; nem *bámul* lekötve a tárgy ereje által; nem *merül el* önkívületben az *ismerés* actusába; nem *rohan* az ösztönök hatása alatt állatmódra a pótlékaira. Mindezekben az öntudata is belejátszik megakasztó szegzésével; *egy kaffer és egy angol között,* ki a kaffert láthatatlan szálon ide-oda rángatja, a *tevékenység öntudatossága* a lényeges megkülönböztető.

S ezzel halad a becslés tisztulása is. A vad ember csak a kéjt becsüli, a munkás csak a hasznot, a nemes szellem önmagát. Minél jobban tisztul az Én alkata, annál nagyobb szeretettel ragaszkodik ezen kiválóságához, azaz: *annál magasabb értéket tulajdonít a szabadságának.* Ez éppen a szabad Énnek áldása, hogy e szabadságáért önmaga alsóbb értékeit is feláldozza s hogy csakis saját absolut értékének megőrzésével enged a haszon és az élv psychikai erejének. Aki ezen nyugodt ἀταραξία-ig eljutott, az irtózik mindentől, ami ezt a mennyei fénysugarat bemocskolja (amint *Axiol;* 56. §-ában részleteztük).

Az Énnek összes functiói ennélfogva azon irányban haladnak, mely a szabadságra vezet, azaz a hatalmas Énre, mely minden egyéb functióján uralkodik.

b) A szabad Én törvényei a normativ törvények.

Az öntétnek ezen immanens organizáltsága önkénytelenül is érezteti hatását az ember életében. Az élvezet hygieniája az öntét önszabályozása, mely az idegenszerűt az öntéttől távol tartja; az egyes szervek tevékenysége önkénytelenül is az önfentartást szolgálja, amint a reflexiv védőmozdulatok kiválóan mutatják. Az értelem munkája nemcsak a jelentések harmonikus viszonyait igyekszik felkutatni, hanem biztos ösztönszerűséggel kormányozza az öntudatos akaratot is. Sok, talán a legtöbb életactus önkénytelenül megy végbe az önfentartás eme törvényei szerint, — melyek az önállítást szabályozzák. *Physikai, physiologiai és psychologiai törvényekül ismerjük azokat,* melyek ezt az önkénytelen szabályozást kifejezik; de nem *nevezzük* szabályozásnak, hanem ontologiai processusnak, bár a *törvény és az actus között tényleg normativ viszony áll fenn itt is.* (V.ö. Axiol. §. 97. Indokolva 15. §.-ban.)

Ha az embernek egész tevékenysége azzal merülne ki, hogy ami objective benne van, azt explicite is kialakítsa, *akkor az egyszerű positiv törvények is elegendők volnának.* Így éli meg magát a növényi és állati organismus, minden öntudatosság nélkül; pusztán az önérzet változó kibillenései szerint alkalmazkodva. Minthogy azonban az embernek legfőbb értéke a reflexió abszolut szabadságában rejlik, azért *ránézve az*

© Copyright Mikes International 2001-2006

önexplicatio csak akkor ér véget, amikor öntudatos önuralommal magát tűzi ki célul s ezen szabadság felé vezérli, azaz szabályozza öntudatosan összes tevékenységeit. [1]

A normativ tudományok ennélfogva az Énnek tevékenységét szabályozzák; azaz azon *reactiókat, melyekkel az Én öntudatossága a lelki és physiologiai functiókat irányítja.* A psychologiai törvények változatlanul fennállanak; de az Én önmaga végcéljának elérésére öntudatosan csoportosítja *és cooperatióba hozza. A szabad kapcsolatok létesítése:* ez a normatio célja. Hogy ezen kapcsolatok az Én végcéljának megfelelnek: ez adja nekik az értéket, melyet az Én működése útján nyernek.

A normativ tudományoknak ennélfogva tartalma közvetlenül csak az *Én szabályozó actusaiban rejlik.* Nem lehetnek ennélfogva csak *formai törvények* s éppen ezen actusok adják a 3 *disciplinának közös törzsét.* (l. a köv. §. 13.)

c) A szabad Én törvényének önértéke honnan ered?

Most már talán sikerül azon homályt is felderíteni, mely a normativ tudományok természete felett rendesen lebeg. Rendesen megelégesznek ugyanis azzal, hogy ekkép nyilatkoznak: a *logika a* gondolkodást az igazság felé, az *ethika a* cselekvést jósága felé, az *aesthetika* az alkotást a szépség felé szabályozza. Ezen állítások azonban homályosak több oknál fogva.

1. Maguk *a szabályozandó tevékenységek kétségesek;* sokféle jelentésük miatt bizonytalanok. A *gondolkodás* nemcsak a logikában, hanem a moralisban és aesthetikában is *az, ami szabályoztatik.* Az akarat épp úgy tevékeny a tudományos, mint az erkölcsi és művészi alkotásban s így itt ismét *az akarat az, ami szabályoztatik.* A mi fejtegetésünk, úgy látszik, a kétséget kizárja. *A „szabad kapcsolatok" létesítése az, ami szabályoztatik;* ez a közös. A kapcsolatok tartalma különböző s ez választja el az egyes csoportokat. És végre is nem a psychologiai törvények szabályoztatnak, azok változatlanul működnek s respectust követelnek minden normatióban. *Az Én önmagát szabályozza, mikor bizonyos reactióknak elvégzésére határozza el magát, melyek a lélektani törvények követése s felhasználása mellett az adott tartalomból új kapcsolatokat választanak ki.* Az öntudatos Én tevékenységének törvényei tehát a szabályozók mindenütt.

2. Ép oly *homályos a célok jelentése,* mikor igaz, jó és szép neveivel jelöljük. Hiszen az ismeretelméleti fejtegetések még egy ilyen értékjelzőnek a jelentését sem bírták végérvényesen fixirozni. E nélkül azonban világba szabályoznak; és innen az eredmény is az, hogy a sokféle tudományos, erkölcsi és művészi szabályozás igen különböző eredménnyel végződik.

3. Végre azonban *ezen végső célok még nem is végsők.*

Mire való az, hogy az ember az igazat ismerje? mit akar a jósága? mi célja van a szép alkotásának? Amint látjuk, a kérdés nem elégszik meg a tüneménnyel, hanem a tünemény gyökerét, mondhatnók: *noumenonját* kutatja. Némelyek az élvben keresik kivált a morál és szép mű számára; Poincaré szerint a tudás célja az igazság, mint önérték, melyhez képest a fájdalmatlan élvezet csak „négatif idéal." (La Valeur de la Science p. 1.) Nálunk ez (Axiol. III. Fej. alapján) önkényt elesik. Mi e célt csak az emberileg legmagasabb értékben: a szabadságban találtuk. Csak ezen végértéktől nyeri a maga értékét az igaz, jó és szép; s mivel ettől függ a szabályozás módja, azért innen nyeri a szabályozás is az igazolását; innen a distinctio lélektani (tételes, ontologiai) és axiologiai törvények között. Ameddig azonban tisztába nem hoztuk sem $\alpha)$ a szabályozandót, sem $\beta)$ az irány végpontját, sem $\gamma)$ ennek az értékét — addig a tények tömegébe belefulladnak az értékdisciplinák s a crudelis adatok ontologiai tömege elfelejteti velünk ezen disciplinák tulajdonképeni feladatát: *az értékek normatióját.* Akkor csinálunk 3 kötetes logikákat, sok kötetes moráltudományokat, 4 kötetes aesthetikákat; pedig a tartalmuk sokkal szorosabb s amit így meghízlalva vásárba hajtunk, az nem felel meg a címnek, hanem ismeretelméletek, sociologiák, műtörténelmi ragoût ezen hízóknak becsületes neve.

[1] Frank *Thilly* (Einführung in die Ethik, 1907. ném. Eisler) p. 17. 2. jegyzete szerint minden alkalmazott tudás normativ. „jede Wissenschaft von praktischen Anwendbarkeit normatív (scheint mir) zu sein."

© Copyright Mikes International 2001-2006

13. §. Az értéktudományok külömbözése a tartalom projectioi fokától s nem a functio külömbözésétől függ (Kant). Az értéktörvények egyezése mind a háromban s azok aequivalentiája.

Az értékdisciplináknak ennélfogva csak az öntudatos tevékenysége a tulajdonképpeni tárgya. Mind az intelligentia szabadságában bírják hajtó gyökerüket; valamennyi az Én reactióinak formáit adja elő; s valamennyinek igazolása abban bírja ismeret-elméleti alapját, hogy az Én teljes szabadsága csak az igaz, jó és szép alkotásokban — azaz a szabad kapcsolatok létesítésében — nyerheti megvalósulását.

Hogy már most az értékdisciplinák *különbözését,* de egyúttal *lényeges egyezését* is világosan lássuk, szükséges bizonyos előítéleteket mellőzve, a kellő álláspontot megtalálni, ahonnan ezen disciplinák specifikus természetét tisztán megláthassuk.

Első pillantásra ezen értékdisciplináknak csak *különbözése* ötlik szemünkbe. Eltekintve a haszonértéktől (a gazdasági vagy inkább társadalmi értéktől), melynek mivoltáról már az Axiologia VIII. Fejezete értekezett, teljesen különbözőknek látszanak a logika, a moralis és az aesthetika. A módszeres kezelés tisztaságát már Kant annyira sürgette, hogy e három tudományból minden empirikus elemet kizárandónak ítélt (anthropologiai, psychologiai, történelmi részleteket). De fejtegetése a 3 disciplinát is annyira elválasztják, hogy a logikai, erkölcsi és aesthetikai törvényhozást (Gesetzgebung) gyökeresen különbözőnek állította. A logikában az értelemnek, az erkölcsiben az akaratnak, az aesth.-ban az ízlésnek tulajdonított *egészen autonom törvényességet.* Egészen más előtte az azonosság és ellenmondás elve, más az erkölcsiségnek kategorikus imperativusa, más az aesthetikának érdekeletlen formája. Ezt a különbséget pedig nem a tartalomban, *hanem az autonom ismerő tehetség természetében kereste.* A logika törvényei azért mások, mint a többi értékdisciplinában, mivel amott az elméleti ész, emitt a praktikus ész (= akarat), a 3-dikban pedig az itélő tehetség az, aminek tevékenységét autonom törvények szabályozzák.

Ezen nézetnek azonban tagadhatatlanul meg vannak *nehézségei,* melyeknek legsúlyosabbika az, hogy *az egységes ismerési folyamatot* 3 egymástól mindenben különböző ágra szakította szét. Mert hiszen *megismerjük* ezen törvényeket mindig ugyanazzal a subjectiv actióval. Az azonosságot úgy, mint a kategorikus imperativust ugyanazon reactióval fogja fel az ismerő Én; nem lehet tehát a felfogó *Énben* keresni a különbözés alapját, hanem abban, *amit felfog.* Ezen „tárgya" ugyan az Énből fakad; benne van az is implicite; de ha az akarat, ész és ízlés az Énnek immanens 3 nyilvánulása is, nem ezen objectivált tartalom, hanem a felettük lebegő, velök szemben álló *szemlélő* az, amely felfogja. S éppen ezen szemlélőnek a törvényei azok, amelyek a 3 nyilvánuló actio lefolyását az Én szabadságának útjára terelik.

Azután van más nehézség is. A tárgy, azaz az actus, amelyet szabályozunk, maga az Én. *Az ő tartalma* az, amely kifejlik s ennek a kifejlését vezérli az Én, autonom törvényeivel. Ha tehát különböző a tárgy, akkor az csak az öntét tartalmának különböző fokai miatt lesz különböző. Vagyis: *ugyanazon tartalmi részlet* (jelentés) *különbözővé lesz azon fokozat szerint, melyet az Én önkifejlése közben elfoglal.* Így pl. valamely felebaráti cselekedet egyik fokon pusztán *gondolat* (logikai jelentés), egy másikon *kiható lesz* (erkölcsi tartalom), egy harmadikon ismét mint a *megvalósult szándék fixirozott képe* (aesth. idea) jelenik meg előttünk. Nyilvánvaló, hogy itt *a logos azaz a jelentés* ugyanaz; mindenütt az Énnek egy mozzanata valósul meg, azaz maga az Én fejlődik ki, csakhogy 3 különböző fokon s azért különböző formával és jelentőséggel. Ha azt mondjuk, hogy a logikum a fogalomban, a moralitás a cselekedetben, az aesthetikum pedig a művészi alakban valósult meg, — akkor mindenütt az Én különböző fejlődési stadiumaival van dolgunk, azonos tartalom mellett. Az egyes fokok tartalmi jelleme azért a megvalósulás fokain mind együtt marad. A művészi alkotásban benne van a cselekedeti, de benne van a gondolati elem is. A 3 disciplina körei tehát nem coordináltak, hanem a *determinatio* formáját mutatják.

Ezen elmélkedések tehát azt mutatják, hogy van ugyan *tartalmi különbség* az értékdisciplinák között, de másrészt ezen tartalomban egyezés is van. Más a gondolat, más a tett és a műalak — s *mégis ugyanazon valóság* nyilvánul meg bennök. S ezen objectivatio *szemlélésében is lesz különbözés,* — mert hiszen a tartalom különböző; — s *mégis ugyanazon szemlélő Énnek tevékenységére* akadunk mind a háromban s azért a szabályozás functiójának azonos törvényei vannak mind a háromban.

A bonyodalomból tehát ki nem vergődünk azzal, hogy Kanttal 3 különböző törvényhozást constatálunk; mert mindenütt a *megismerőjük ugyanaz.* Azaz a különbség csak az objectumban rejlik, — egyrészt magában, másrészt viszonyaiban; — de az egyezés is kétségtelen s ez a szemlélő alany ugyanazonságában bírja alapját. *A végső következmény* tehát így fixirozható.

© Copyright Mikes International 2001-2006

1. *Ugyanazon tartalom a megvalósulás különféle fokain megy keresztül* (projiciálja magát) s *ebben rejlik* a különbözősége. 2. *De ugyanazon Én szemléli* mind a három fokon s *igazit rajta, azaz szabályozza. S ebben rejlik a szabályozó törvények azonossága.* Ezen *azonosság azonban csak a szemlélő Én oldalán állapítható meg* — mert a tartalmi részlet különböző structurát mutat a projectio phasisai szerint. S ebben rejlik 3. *a szabályozó törvények egyenértékűsége is, vagyis aequivalentiája.* A logikai törvényeknek van egyenértékük a moralitásban s ezeknek az aesthetikában. *Az aesthetikai törvényekben tehát az erkölcsi és értelmi szabályozás törvényei ismétlődnek, de csak aequivalens nem azonos alakban.* Az aequivalentia mértékét pedig az Én szabadságában kell keresni; mert logikum, moralitas és aesthetikum egyformán ezen célnak szolgálnak s *értékük, erre vonatkoztatva, egyrészt hasznossági* (szabadító), *másrészt azonossági* (ön-) *érték* (analogia Én és a tárgy között).

Az utolsó 3-dik tétel értelmében ennélfogva azt is mondhatjuk, *hogy a szabályozó törvények* a 3 disciplinában nem egyebek, mint *az Én önkifejlésének törvényei különböző hangnemekbe áttéve.* Ugyanazon actio három különböző közegben megtekintve.

14. §. Az önérték disciplinái, mint az Én önmegvalósításának felismerése. Ennek 3 lépése s a nekik megfelelő tudományok.

És most már elnyertük azon álláspontot, ahonnan az önértékek tanai helyesen s összefüggésükben láthatók.

A logika, moralis és aesthetika azon megkülönböztetése, mintha a logika a megismeréssel, a moralis a cselekedettel, az aesthetika az érzéssel foglalkoznék, — bár a ténynek nagyban megfelelnek, — mégis ferde világításba tolják a kérdést. Mind a 3 tudomány egyformán a *megismerést* birja tárgyul. Ez az ismeretelméleti helyes álláspont. Arról van szó, hogy milyen törvények szabályozzák a gondolkodás, az akarás és az érzés *átértését, azaz megismerését?* Az, hogy milyen törvények szerint folynak le a gondolkodás, az akarás és az érzés functiója, — a *psychologia* tárgya; de hogy ezen functió törvényeinek megértése hogyan s mely törvények követése mellett érthető és hogy azok a functiók mikor helyesek — ez a philosophiai kérdés, azaz az *axiologiai problema.*

Maga a tárgy pedig mind a háromban ugyanaz. Mindenütt az Én kifejlése, azaz *actiója* a tárgy; az Én önprojectiója az egyetlen thema, amelyet mind a háromban váltakozó hangnemben és sajátos alakokban kifejtünk. A logika a tudományos templom *építését* szabályozó törvényeket adja elő; az erkölcstan a társas hálózat *megszövésének* szabályozó törvényeit tárja fel; az aesthetika a nyugodt világkép grandiosus szőnyegének *megfonásánál* működő törvényekről ad számot. Mind a 3 actió pedig alkotás, projectio, az Énnek megvalósulása. Hogy ezen alkotás mikor éri el immanens céljának teljes megvalósulását, azaz: az Én szabadságát mikor éri el a tudás, erkölcs és műszemlélés terén — ezt mondják nekünk az önérték tudományainak alkotmányai.

Az alkotások tehát teszik azon themát, melyről az összes értéktudományok beszélnek; csak akkor lehet kellő betekintésünk a lélek ezen legintimebb életfolyamatába. A három értékdisciplinát csak akkor fogjuk fel helyesen, ha a bennük foglalt *tevékenységet, mint alkotót* tekintjük; mert ennek a szabályozásáról van itten szó. A logika a tudományok, azaz az ismeretek rendezését akarja létesíteni; az ethika az erkölcsi viszonyokat létrehozó tevékenységet nézi; az aesthetika a nyugodt szemlélésre vezető munka szabályait kutatja. Mindenütt az Én tevékenysége tehát az, amely a meglevő lelki törvényeket egy végső cél szolgálatába kényszeríti; s az Én ezen szabályozásának törvényeit kutatjuk s akarjuk utolsó gyökerökből megérteni. S minthogy az Én az, akinek objectiv tevékenységei szabályoztatnak (azaz önkifejlési actiója) s épp úgy az Én az, akinek subjectiv törvényei szabályozzák — azért nyilvánvaló, hogy a 3 disciplinában azonos törvényeket kell találnunk, melyeknek különbözését csak az Én kifejlő részleteinek különbözése okozza.

Mi az már most, ami ekképp megvalósul? Ezen kérdésre az Axiol. 60. és 92—3. §§-aiban adtam már kielégítő feleletet, melyet jelenleg is fenntartok s csak egyszerűbb, könnyebben érthető formában *ismétlek.* Az öntétről szóló fejtegetéseket („Az E. és V." I. Részében) itt hasonlóképpen felteszem. Az „ex nihilo nihil" elvéből folyik, hogy az öntétet nem üres pontnak, hanem végtelenül tagolt *erőegységnek* kell gondolni, melynek egész alkata *erők rendszere,* vagy *functiók synthesise.* Ezen functiók minőségileg különbözők s egymásra vissza nem vezethetők. Az ember, mint concret valóság, ezen functiók realitása, tehát kifejlett öntét. Ezen functiók (physiologiai, sensualis, intellectualis jelentéssel) folytonos tevékenységben vannak, melyet a realismus a való tárgyak által megindítottnak *tesz fel.* Minden tevékenység azonban nem más, mint

© Copyright Mikes International 2001-2006

egyes functióknak folytonos összeműködése, melynek jelentési oldalát közvetlenül értjük, eredményét pedig ideig-óráig tartó képekben fixirozzuk. Mindezen képek pedig az Énnek mintájára készülnek s substantiákat (res) jelentenek, amelyekben a centralis jelentés tovább folytatja azt a tevékenységet, melyet beléje az Én lehellt. *Állandó ennélfogva csak a minőségi jelentés,* mely a functiónak essentiája (vagy mivolta); *minden egyéb a functiók folyton váltakozó életjátékának tünékeny hálózata.*

Így képzelendő a lélek *élete,* objectiv oldalán. Önkénytelenül működő erők, ismeretes qualitású jelentéssel, — és ezen functiók cooperatiója, mely a szálak összefonódásával egységeket létesít s felbontásával azokat ismét elemeire széthullatja. *Ezen egységek a tűnő psychologiai képek,* melyekben állandó csak a functio minősége. De ezen önkénytelen folyamat (csodálatos módon, — v.ö. 5. §.) az elvonatkozó Énben újra tükröződik. Ebben a tükröződésben jut az Én tudomására *a)* egyrészt a functiók qualitása (ez a kép *megértése)* és *b)* azon szabály, mely azok cooperatióját vezérli (a kapcsolódás formája = a log. fogalom). Az objectiv életnek megfelelő tükörkép, mellyel amannak megértése van kapcsolva, tehát mindig functiókból és azok kapcsolódását vezérlő szabályból áll.

Ezen egyszerű megértéshez fűződik felsőbb fokon (v.ö. fent 6—7. §.) a kép értékelése. Nemcsak az egyes functiók nyernek olyan értéket az objectiv képben, amilyent azoknak *önmagában,* az idealis szemlélő tulajdonít, — hanem a szabályozó centrumot is, mely az erőket egyensúlyba szorítja, az Én tömörségi (reflexio-) fokához tartozó értékkel mérjük s *ezen egységet,* mint a complexusból kiközösített s önállósított képet (tárgyat) ruházzuk fel az *értékesség vonásával.* A képnek ily módon lesz *önértéke.* Önmagában bírja, eltekintve minden nexustól, mely annak kihatását *másra* vinné át; de *nem* elkülönítve az Éntől, az *öntéttől,* mert ennek önértékének mozzanata s mert az öntét legértékesebb vonásának elősegítője. De azért önértéke ez magának a tárgynak (a képnek); csakhogy egyik részét a nemes öntudattal való rokonságának köszöni, másik részét a tiszta öntudat értékességének előmozdításával, a felszabadító hatásával, érdemli ki.

Az tehát, aminek önértéket tulajdonítunk, elsősorban *minmagunk képe,* s aztán azon *másnak képe,* melynek valósága csak az öntéten belül van — *az idealis valónak.* Ezen idealis létnek csak kölcsönzött centruma van; ereje csak az Én által középpontjába elhelyezett actusnak ereje. A metaphysikában *ezt kerületi tárgynak* (peripherisches Object) nevezzük. Az öntudatra nézve tárgy, szembesített kép, — de a szembesítés distantiája csak idealis, helye a *belső térnek síkja.* Ezen viszony az Én és a tárgy között ennélfogva *tisztán elméleti, theoretikus.* Én változtathatok a képen, de subjectiv *realitása* mégis abban a *kényszerítésben* rejlik s nyer kifejezést, hogy *elemeinek qualitását meg nem változtathatom.* A téboly annyira realis a gyengült Énre nézve, mint az ὄντως ὄν az erős normalis énre.

Az alkotott képeim némelyike más kényszerítést is foglal magában. Nemcsak a *minősége* változhatatlan, — hanem magát a képet *viszonyaiban* sem sikerül megmásítanom. A theoriában nagyobbíthatom tetszésem szerint alakja méreteit, kiemelhetem relatióiból, de a praxisban ezt *nem tehetem,* a képnek ereje nagyobb, mint az Én actiója. Legyőzhetetlen ellenállást fejt ki velem szemben. Nem az én belső terem, hanem a rajtam kívül elterülő *érzéki síkban* foglalja el helyét; onnan lövelli reám saját, nem az Éntől nyert, erejét a saját, nem kölcsönzött, erőcentrumából. Egész világom belső összefüggését módosítja; ha nem bírok vele, ő bánik el velem; meg kell vívnom vele vagy megalkudnom. Ez a megalkuvás az Én folytonos erőlüktetését követeli; ezt az ismétlődő projiciálást — azaz Énreactiót — mondjuk praxisnak, önérvényesítésnek, *cselekvésnek.* Az Én viszonya ezen fajta tárgyához a *praktikus* s ennek egyik faja: *az ethikai viszony.*

A belső és külső tárgy egymásba fonódása, úgy hogy amit praktice megvalósítottam, azt ismét szemléletem képévé emelem — ez a *művészi* viszony. Az *én* gondolatomat megvalósítottam az érzéki síkban, mikor *művet* alkottam. A külső realitas helyébe teszem az *én* képemet, a Másnak ethikai viszonyát én velem ilyen módon sublimálom önmagam alkotásának önmagamhoz való viszonyává. Én szembenállok szabadon magammal és a valóval, s az Én idealis egyensúlyát, mint realitást fixirozom, mely többé le nem köt, bár belső képviszonyaimat befolyásolhatja. *A külső tér teljesen azonosult belső szemléletemmel: a külsőben élem a magam belső életét, a Másban Énmagamra akadtam s vele azonosultam.*

Így halad az Én megvalósulása a belső síkból a külsőbe s egyensúlyát visszanyerve, ismét *egységes világban* élek, tőle szabadon.

© Copyright Mikes International 2001-2006

15. §. Az értékdisciplinák egysége abban áll, hogy az Én önkifejlésének stádiumaira vonatkoznak mind. Psychologiai és értékszabályozás (önkénytelen — szabad normatio).

Az önérték disciplináinak egymás közti viszonya ezek után sokkal bonyodalmasabb, mint ahogyan a jelenlegi izoláltságnak alapján képzelni szokták.

Jelenleg azt hiszik, hogy a logika az ismerés, az ethika a cselekvés, az aesthetika a műalkotás szabályozó törvényeinek rendszere. És mivel ezeknek a tevékenységeknek megértésére (Kant óta) 3 különböző lelki irányzatot fogadtak el, azért ezt úgy is szokták kifejezni, hogy a logika az értelem, az ethika az akarat, az aesthetika az érzés szabályozó törvényeinek rendszere. Így vált el módszeresen a három tudomány s meggyökerezett azon előítélet, mintha itt teljesen különálló törvényhozással volna dolgunk.

Ezen előítéletet, melynek módszeres jogosultságát egyébként elismerjük, a mi álláspontunk megszünteti. Még pedig a következő 6 okoknál fogva.

a) Ha ezt a 3 irányt a lelki életben elismernők, akkor, eltekintve a lélek széttépésétől, *nem kapnánk normativ, hanem ontologiai 3 disciplinát.* Ezeknek egyike csak a megismerés *általános* végbemenését adná elő; a második az akarati tevékenységet elemezné lefolyásában; a harmadik a műalkotással járó érzelmek természetével foglalkoznék. Mind ezt pedig úgy kutatná, ahogy *tényleg* végbemegy, — azaz a háttérben a lélek ontologiája (a psychologia) állana alapul. Akkor azonban éppen az értékesség vonása maradna megmagyarázatlanul.

b) Hanem ilyen elválasztás azért is helytelen, mert mind a három disciplina a *megismerés* kérdésén épül fel. A három tudomány a megismeréssel foglalkozik, mely ezen 3 különböző tárgyra irányul; s ki van merítve, mihelyest azon folyamatokat megértené, melyekből a tudás, az erkölcs, a műalkotás megértését nyerjük. Az 1.-nek tárgya volna a dolgok általános megismerése — azaz általános ismeretelmélet; a 2. és 3.-nak tárgya ugyanezen ismeretelmélet, de alkalmazva egyrészt az akaratra, másrészt a műalkotásra. Azaz: a 3 disciplina helyett egyet kapnánk, *az ismerés elméletét.* Itt is azonban ontologiai álláspontonmaradnánk; ha nem tudjuk felmutatni, hogy ezen ismeretek milyen *értékűek,* akkor feladatunknak nem felelnénk meg.

c) Ha tehát három különböző irányt fogadunk el, akkor ontologiai (azaz psychologiai) tanoknál egyebet nem nyerünk, ha pedig fenntartjuk azt, hogy mind a három tudomány csak a *megismerésre* szól, akkor a három disciplina *eggyé* olvadna, az ismerés általános elméletévé. De ez is axiologiai jellem nélküli tudomány volna.

d) Azonban maga a hármas irány nem áll úgy elkülönítve egymástól, hogy 3 disciplinába kellene tagolni. *Aránylag önálló csak a logika*; tárgya nem vegyül az akarással, sem pedig az érzéssel. Már az ethika felteszi a cél *gondolatát,* azaz a logikumot; az aesthetika pedig gondolat nélkül (odaszámítom az erkölcsi célokat is) nem birna *kifejezésre* való tárggyal, azaz meg kellene szűnnie. *Lélektanilag* kifejezve: az akarat felteszi a célgondolatot, a kifejezés pedig mindkettőjüket és még az érzést is. Gondolat akarás nélkül még bír értelemmel; akarás érzés nélkül is megállhat (pl. ösztöni hiányoknál); de az érzés vágy és kép nélkül üres reactio, mely csak az Én kibillenését jelentené. A logikát ennélfogva felteszi az ethika s mindakettőt előzményül követeli az aesthetika.

e) Különben is egyetemes terjedelmű csak a logika lehetne. Ellenben az akarat már a logikai immanens processusnak transitiv, azaz kifelé törekvő projectiója: az ő specifikus tárgya tehát az Énnek öntudatos vetítése s törvényei. Az érzésnél az incongruentia a leginkább szembeötlő. Ha az aesthetika csak az érzésre szorítkoznék, akkor mind az kimaradna belőle, amiért s ami által éppen önálló tudománnyá tesszük: *a művészet egész birodalma.* S ezt szemmel tartva, az egész párhuzam, melyet Kant az „Urth. Kr."-ban felállított (Einl. IX. fine) mesterkélt. Ily simán nem sorakoznak egymáshoz ezen disciplinák. Már az ethikai viszonyok létesítése *érzelmekben* bírja indokát; a műalkotás pedig határozattan *akaratra* utal. Csak az értelmi munkának van ennélfogva autonomiája; az akarásnak s érzésnek csak annyiban van külön törvényhozása, amennyiben az Én bennük is szerepel functionalis formáiban. De ha így szerepel az Én, akkor voltaképen *csak egy* tudomány van mind a háromban: *az Én actiójáról s annak értékéről szóló tudomány.* Éppen ebből érthető tehát az is, hogy a logikai törvények a legegyszerűbbek,— mert a logika a gondolatoknak csak immanens viszonyait tárgyalja. Ellenben az ethika és aesthetika sokkal concretebb tudományok; mert a logikai törvényeken kívül a megvalósításnak concret körülményeire is kénytelenek tekinteni. Az, ami mind a kettőben öntudatosan kormányoz, az Én actiója, — az közös törzse mind a háromnak. S éppen ezért ebben fog rejleni azoknak *önértéke* is.

© Copyright Mikes International 2001-2006

f) Ha ezeket átértettük, akkor talán elhisszük, hogy a három disciplinát 3 különböző, autonom irányra fektetni nem lehet. A lelki életben csak 2 factor szerepel: 1., az Énalany, mely magáról tud és 2., az Éntárgy, melyről tud. S minthogy az Éntárgy az Énalany mozzanatainak kifejlettsége, azért a 3 disciplina is csak úgy van helyes viszonyba állítva, ha benne az Én fejlődésének három mozzanatát ismerjük fel.

A dolog ezek után eképpen képzelendő.

Mindaz, amit mi világnak nevezünk, *tartalmilag belőlünk ered és formailag. A* mi valónk fejlik ki benne; mégpedig 2 mozzanatban: 1., a Nemén 2., az Én formájában. *Amaz* physiologiai és sensualis minőségű, *emez* megérző, megértő és akaró actusokban. A folyamat formája az objectiválás, illetőleg a projiciálás, mely eleinte az egész Én szervezetet (öntétet) fejti ki mozzanataiba, azután pedig az Én és Nemén kölcsönhatása útján az Énnek életerejét csalja ki következetesen.

A „tudomány" ezen folyamatok megértése s mozzanataik összefüggésének idealis utánképzése. Vannak tehát ezen valónak törvényei, melyek *ontologiaiak,* amennyiben az Én lételüket egyszerűen constatálja. Még pedig ezen ontologiai törvények a kifejlett valót, mint külsőt és mint belsőt érintik; a *külsőt* a természet és a társadalom törvényei, a *belsőt* a psychologiai törvények vezérlik. A psychologiai törvények az Énvalóság szükségszerű munkájára vonatkoznak, tehát nemcsak az objectivált functiókra (érzelmek, gondolatok, vágyak s akarások tényeire), hanem arra is, amit az Én ezekkel szemben mint reactiót kifejt. Vannak tehát psychologiai törvényei a látás, hallás stb. végbemenésének, továbbá az érzelmek, gondolatok és vágyak kölcsönhatásának — az egyik oldalon; és vannak törvényei a megismerő, az érző és akaró Én reactióinak. Ez utóbbi törvények a *normatio törvényei.* Mert ezekben az Én önkénytelen reactióinak formáit találjuk, a melyekkel a lélek objectiv tudattartalmába belenyúlik. A tudatolás, a figyelem, a szemlélés, a projectio törvényei ilyen ontologiai, az objectumot *szabályozó törvények.*

Azonban ezen ontologiai rétegen felül van még az *öntudatos Énnek értékrétege.* (6. 7. §.) A psychologiai folyamatban az Én *önkénytelen reactiói* vegyülnek s önkénytelen folynak be az objectivált tudattartalomra (erről már 12. §. *b)*-ben szóltunk.) Amikor azonban az Én ezen törvények tudatára emelkedett, akkor szabadon alkalmazza tárgyára, azaz *önmagát determinálja ezen reactiókra* (12. §. *c)* — s ekkor nyerjük el az öntudatos *normatio törvényeit.* Minthogy pedig az Én önismerete és önszeretete synthetice összefüggnek, azért (7. §. szerint) ezen törvények elfogadása s normákul való alkalmazása az *Én értéke által indíttatik* s ezen érték tudata által vezetett szabályozás teszi értékessé az egész Én-munkát. *Ekkor kapunk értékdisciplinákat a psychologiai szabályokon felül.*

A normativ értéktudományok ennélfogva a psychologiai normatiótól abban különböznek, hogy emitt önkénytelen reflexmódon áll elő az Én cooperatiója; ellenben amott teljes öntudatossággal, az érték tiszta belátásával, határozott cél felé maga az Én szabályozza magát és szánja el magát a reactióra.

16. §. A műalkotás, megértés és akarás elemzése, mely az ontologiai, axiologiai szabályozás különbségét felderíti.

Próbáljuk ezen összefüggést concret eseten feltűntetni, hogy azután az értékdisciplinák sorozatát megállapíthassuk:

1. *a műalkotás processusa,* rendes nézet szerint az érzéki indítással kezdődik s az érzéki projectióval végződik. Kétségtelen már most, hogy

a) az *érzéki indítás* teljesen belsőből fakadó választ hoz elő a szemlélőből. A tájfestőt annak geometriai és optikai viszonyai ragadják meg. Ezen indításhoz

b) a tájkép *jelentése,* értelmi és érzelmi vonatkozásai csatlakoznak s az érzéki indítással együtt centralis pont körül elhelyezkedő egységes képpé alakulnak. Végre

c) ezen kép a kéz idegein és izmain át az *ecsetbe kerül* s a vászondarabon fixiroztatik.

Ezen három phasis mindegyike a psychologiai törvények szerint folyik le. Az első az optikai szemlélés, a második a megértés és associatio, a harmadik a cselekvés törvényeit követeli; a körfolyam végén előáll a végreactio a képben. Ezen zárt kör akkor is meglehet, ha reflexive utánozzuk a vidék vonásait vagy az arcnak vonalait; alkotás lesz, de *nem művészi.* Hogy azzá legyen, a *b)* és *c)* phasis között kell még valaminek beállania: a festőnek a maga szeretetét kell hozzátennie; azután szabadon disponálni *ezen szerelme* hatása alatt a jelentések viszonyai, a vonalok és színek között, meg kell válogatni azon mozdulatokat, melyek szerelmének legjobban megfelelnek; bele kell öntenie már belső alkotásába szive

© Copyright Mikes International 2001-2006

melegét s azután innerválja ezen áram a kezet s vezeti úgy, hogy az ujjak hegyén át, mintegy villanyos áramlat, kisugározzék a lélek hevülete. Ehhez azonban az Énnek teljes öntudata, szerelme, értékelése kívántatik; az Én reactiói csak ezen belső értékgondolat hatása alatt lesznek megfelelők s csak ezen centralis reactio indíthatja meg e jelentések viszonyait, az érzékek színfelfogását s a kéznek mozdulatát úgy, hogy valóban *művészi alakítást* kapjunk.

Miféle lelki elemek szerepelnek már most ezen coordinált egységben? Az ismerés, érzés, kívánság, az érték tudata — *ezek az elemek mind egybeolvadnak a műben.* Az ismerésnek elemei a maguk jelentése szerint állanak össze, amelyet az Én önkénytelenül vetett az érzéki adatokba; ez tehát ontologiai folyamat. Ugyanígy az érzés is az Én reflexív reactiója, melyet az ő ereje sem meg nem akaszthat, sem meg nem változtathat. A hiányérzet megindíthatja vágy formában az ismerés elemeit s a mozdulatokat, s végső eredményül a hiány kielégedését vonzzák maguk után. Mindezekben *értékelésről szó sincs.*

De ha az Én önmaga értékét felismerte és pedig annak csúcsát — a szabadságot, — akkor ezen önszeretete (= önállítása) mint teljes öntudatos mérlegelés, fogja az ismerés és akarás folyamatát megindítani. A művész mindezeket a kellő értékismeréssel fogja componálni s egységbe olvasztani. S ekkor azon tudomány, mely mindezeket az értékes viszonyokat rendszeresen összefoglalja: *az aesthetika.* Az aesthetika az ismerés és akarás psychologiai törvényeit érintetlenül hagyni kénytelen; de az ő specifikus értékgondolata fogja azok cooperactióját vezérelni. Az aesthetika tehát az Én öntudatos reactióit fejtegeti, melyekkel az ismerés és akarás elemeinek psychologiai törvényeit úgy vezérli és normálja, hogy a specificus aesthetikai értékgondolat megvalósuljon (= az Én szabadsága).

S ugyanezt találjuk

2. *az ismerés processusánál is.* Ennek is az eleje az érzéki indításnál van, melynek saját (physiologiai és psychologiai) törvényeit kell követnie. Azután belevegyül a jelentés, amelyet ismét az Én objectiv állománya kölcsönöz az érzéki képnek. Ezen jelentések minősége azok tartalma; e jelentések viszonyai az objectiv logikai viszonyok (λόγος = jelentés). Ezen értelmi functiók reflexive is állanak össze különböző tűnő egységekbe. (14. §.) Ezekben találja az Én a maga reactióját is és annak 3 féle formája szerint a fogalom, ítélet, következtetés törvényeit állítja fel.

De ezen folyamat *még nem értékfolyamat;* mindennemű gondolat alakulhat ki ezen formákban. Csak amikor az Én ezen tartalmak *értékét* megállapította s a maga reactióit öntudatosan végzi, azaz amaz ontologiai viszonyokat a maga értékgondolata (= célja) szerint összeműködteti, akkor kapunk öntudatos logikai munkát, melynek eredménye az ismereti rendszer vagyis a *tudomány.*

S végre ugyanez áll

3., *az akarati processusról is.* Elsősorban a physiologiai ösztönök „akarnak"; azután a sensualis és intellectualis ösztönök is „akarnak"; végre az Én maga is „akar." Mit jelent az, hogy „akar"? mit akarnak mindezen ösztönök? Mindezek *önmagukat akarják,* azaz önállításuk = tevékenységük = önprojectiójuk ez az akarás jelentése. Ilyen értelemben az emberben *minden akar.* (Az E. és V. II. 62. §.) Az Én, a mindenről tudó Én, magát akarja megvalósítani, ami a hiány megszűnésében jut nyugalmas tudomására. Ezt azáltal éri el, hogy minden ösztönt, melyet „akar", szabadon enged működni. Önkénytelen szabályozása mindenütt *csak egy* célra irányul: a hiány megszűnésére; mert az önszeretet = önállítás = sikerességének érzete = élv.

Mindez azonban *egy dogma* hatása alatt megy végbe. Az önfentartás ezen dogma; *s ebben,* amíg ösztönileg követjük, *még nincs értékesség.* De ha az Én az ösztönök értékét megállapította, ha maga legfőbb értékességét is megértette s ha ezen értékgondolat alapján engedi a többi ösztönöket működni, de úgy, hogy működésük a végérték uralma alatt áll; akkor a folyamat egészen szabad, az érték által vezérelt folyamat s akkor „erkölcsiség" a neve. Az erkölcstan ennélfogva az Énnek azon reactióit tekinti tárgyul, melyekkel az akarás psychologiai törvényeit a végső érték szolgálatában szabályozza.

17. §. Az eddigi elemzések összefoglalása. Az értékdisciplinák felosztása és belső összefüggése.

A 16. §. elemzésének következményei már most összefoglalhatók.

1. Világos elsősorban az, hogy az ontologiai normatió fennállhat az érték gondolata nélkül is; de *az axiologiai szabályozás az ontologiait tárgyául már felteszi.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

2. A különbség veleje pedig abban rejlik, hogy amott még az öntét egysége szabályozza az önfentartását, emitt pedig az *öntudatos, elvonatkozott Én szabályozza az öntét részleteinek önfentartását.*

3. A normativ tudományok tehát az *öntudatos Én szabad* (azaz csak saját természete által követelt) *reactióinak törvényeit foglalják magukba.*

4. Az értéknormák ennélfogva az *Én öntudatos tevékenységének normái* s annyiban pusztán *formai törvények.* Tartalmuk pedig külön tartalmi törvények alatt áll, amelyeket az ontologiai disciplinák állapítanak meg.

5. Minthogy az összes Én-actiók csak az Énnek önállítását célozzák, azért az *Én önértékének ismerete* (az értékgondolat) *a szabályozás gyökere. Az Én önértéke tehát valamennyiben a végső közös norma.*

6. S minthogy mindenben az Én azonos, azért az Én *mindezen öntudatos reactiói is azonosak lesznek.* Ugyanabban a formában fogja magát az Én szabályozni, amikor tudományos egységet alakít és amikor műtárgyat alkot vagy erkölcsi cselekedetet végrehajt.

7. A normativ alaptörvények ennélfogva azonosak; különbözésük a szabályozandó jelentések tartalmától függ. *A normativ törvények az egyes területeken aequivalensek.*

8. Minthogy pedig mindenütt az öntét egészének a megvalósulásával van dolgunk, ez pedig projectió azaz törekvés (conatus) formájában folyik le, — azért mondhatni, hogy *a normativ törvények mind az akarás törvényei.* Az egyik az ismerni, — a másik a társadalmat létesíteni s fentartani, — a harmadik a kettőt *egyensúlyba helyezni-akarást szabályozza.*

9. A szabályozás tehát a törekvő, azaz akaró ösztönök vezetésében áll. S minthogy akaró maga az elvonatkozott (reflectáló) Én is — *azért magát is akarja szabályozni.* S minthogy önmagát szabályozni akarja, azért az *önakarás törvényei* azok, miket a normativ tudományok összefoglalnak. (V.ö. §. 18. fin.)

10. S minthogy az önakarás csak az önszeretetből fakad, az önszeretet tudatba vétele pedig éppen az, amit értéknek nevezünk (6. §.), azért a normativ tudományok *értéktudományok.* Az Én önértéke vezeti s indítja tudatosan a szabályozás menetét. Az, ami az Én értékességének alapja, lesz ennélfogva azon indító elv, mely annak összes ontologiai és axiologiai normatióiban uralkodik s érvényesül (azaz *a szabad Én).*

S ezen elemzés után lehet már *most az értéknormatio formáit s az azoknak megfelelő disciplinákat,* belső összefüggésükben is megállapítani.

Az értéknormatio különbözőségét különböző 3 tevékenységből levezetni, nézetünk szerint a dolog állásának meg nem felelő vállalkozás. Kantnál is csak schematikus és ideiglenes volt, amint hiszem. (V.ö. 13. §.) A három lelki tehetség qualitativ elválasztása csak erőszakos és önkényes eljárás. Mert legalább az *akarást* ilyenül nem lehet elfogadni, minthogy azt, ontologiai megfontolások alapján, az önállítással azonosítanunk kell, azaz benne csak megvalósulási (projectiói) formát kell látnunk. Az érzés minőségileg önálló ugyan, de az Énből fakadó; az ismerés pedig komplikált azonosítási folyamat, melynek mélyeibe semmiféle psychologia bele nem hatolhat s melyet apriori feltételül kell az intuitio mystikus nevében elfogadnunk.

Marad ennélfogva qualitativ valóságúl az *öntét objectiv szervezete* és az ettől elvonatkozni *képes Énnek öntudata. Amabból* értendő a physiologiai, sensualis és intellectualis actiók minősége, — mely teleologiai egységben, az öntétben, nyeri kifejezését, — *emebből* az Én öntudata s annak kibillenései: az érzés. Ezek a szellemnek valóságát képviselik és mint a lét maga, *adottakul* (Data) tekintendők, melyeket közvetlenül élünk s azért ismerünk s ennélfogva máshonnan le nem vezethetünk. Mind a két csoportot a *jelentés* („Sinn") neve alatt kell összefoglalnunk. *Jelentések hálózata az öntét egysége* s e jelentések két tagra szakadnak: az *Én jelentése,* vagyis az öntudat és érzés teszi a subjectiv alanyi, a szellemi *szervezet* többi jelentései teszik a subjectiv tárgyi csoportot (subjectiv ez is, mert az öntétnek structurájához tartozik). Ezen megfontolás alapján tehát a szellem lényege a λόγος (azaz egysége összes jelentő functióinak); *ennek a megvalósulása az öntét élete.* A megvalósulás formája, mely szinte a jelentéstől elválaszthatatlan valóság, a projectió, conatus. A jelentés objectiv csoportjának átértése az *ismerés,* subjectiv csoportjából fakad a *megérzés,* — de mindakettőnek azonosítása az Én öntétével adja azt, amit *logikai átértésnek nevezünk.*

A logikai átértés ennélfogva épp úgy szól az objectiv csoport jelentéseire, mint az Én önmegérzésére. A felsőbb fok már most az elvonatkozott, reflektált Énnek önállítása. Ezen önállítás csak a logikai anyagon át, azaz a jelentések szabályozása útján történik. A kiinduló pont a (hiány-) érzés s ennek hatása alatt áll elő az *értéknormatio egész nagy folyamata.* Ezen normatió az öntudatos Énnek természeti reactiói szerint halad el. *Szabadság az egésznek mozgató ereje;* ezen célpontra irányul minden phasisa. Mindezen normák az öntudatos akarás normái, melyek a jelentések megvalósulását eszközlik.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az értéknormatiónál ennélfogva az objectum maga az öntét, a szabályozó alany pedig (eleinte) az *öntét egysége, aztán* a fejlődés haladtával az elvonatkozott (reflektált) *öntudat* (= Én). Mindezekhez pedig kell az öntét jelentésének megértése, vagyis annak *szellemisége,* mely maga magáról tud s magát célul tűzi ki. Schematice ezt ekképpen lehet ábrázolni:

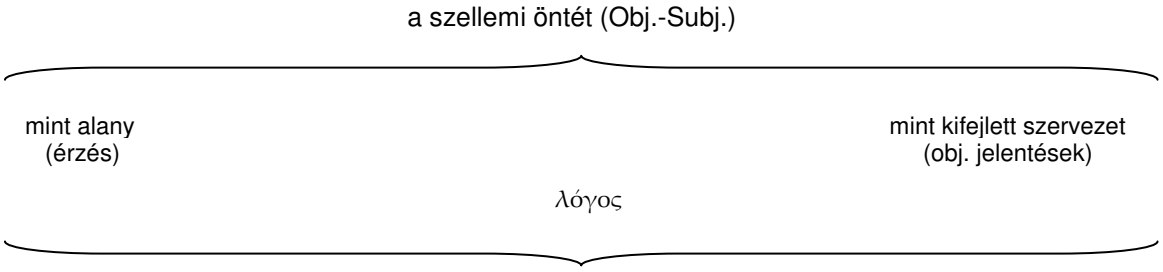

Az öntét erről tudomással bír s azért maga számára önérzete és kifejlettségének ösztöni ágai mint *megértett jelentéseknek (*λόγος = „Sinn" az „értelem" jelentésében) önmagát összefoglaló s erről *tudó egysége* — létezik és jelentkezik. Az alany és tárgy egysége tehát a szellem; az első fokon az S magát érzi (= tud magáról) s magával szemben látja külön az objectiv fejlettséget, O. A szellem, mint magáról tudó Én, tehát magáról mint (S + O) egységéről tud s mint ilyen egység, ő alanyi (érzés) és tárgyi jelentések egysége; ennek az egységnek megvalósulását az S (hiány -) *érzelmei szabályozzák* s ez az ontologiai, *önkénytelen vagy reflexszerű önszabályozás.* Az egyes functiók egymásra hatásának ezen fokú törvényei a *physiologico-psychologiai törvények,* melyek, qua törvények, szintén formaiak (mert viszonyok kifejezései pl. a táplálás processusának, a nemzés és érzékelés processusainak s azok egymásra vonatkozásainak kifejezései), — de ezen formák qualitative különböző functióknak immanens törvényei.

Ezen (S + O) egységének coincidentiája a vele szemben álló idealis Én functióival adja azt, amit *megértésnek* nevezünk (l. fent). A megértés ennélfogva *egyetemes feltétele* minden további életfolyamatnak, melyben az Én tartalma realizálódik; mert az érzelmeket épp úgy értjük át, mint a többi objectiv ágait az öntétnek: azonosítjuk a kifejlettséget az idealis Én immanens structurájával. Az ismerés ennélfogva minden reactiónak megelőzője, és bennmaradó, azaz theoretikus természetű. Önmagát az érzésben ismeri meg, a többi functiót pedig objectiv azonosítással érti meg. *Ez az egyetemes functio, mely önkénytelen is megelőz minden reactiót.*

Az ismerésből azután visszafelé is húzódhatnak a fonalak az objectum felé s kapjuk az önkénytelenül kiváltott actiókat. De ezek még nem *cselekedetek*; csak *az öntudatos Én által megindított actiók* esnek ezen kategória alá, s ilyenek a *tudás,* az *erkölcs,* a *műalkotás.*

Végtelen zavarnak lehet elejét venni, ha az értékdisciplinákat a Kantféle 3 tevékenységtől véglegesen elszakítjuk.[1] Teljesen ferde azon nézet, mintha a logika az értelemmel, az ethika az akarattal, az aesthetika az érzéssel foglalkoznának külön-külön. (V.ö. 15. §.) Nemcsak hogy ezek a tehetségek helytelenül concipiált abstractiók, de a külön törvényhozások ábrándja is teljesen széttépi az ember egységességét. *Fundamentalis és egyetlen tevékenysége a léleknek a megismerés.* Az érzés az Énnek önmegismerése; az akarat valamennyinek a megvalósulási formája, de nem külön tartalom. Azért nem is tudja senki megmondani, hogy az akarás a conatuson kivül mit jelentsen; ilyen conatus pedig nem egyéb, mint *az összes valóban annak affirmatiója.* S éppen azért nem is lehet minőségét s jelentését megadni.

Ha ezen végzetes tévedés nyomása alól felszabadulunk, akkor egész tiszta légkörben mozgunk. Az öntét önkénytelenül megvalósul, azaz kifejlik functióiba, tagozódik Én és Neménbe. *A többi mind az Éntől* függ. Az Én önmagával azonosít mindent s ezzel *megérti* az objectumot s ez objectumok sorában magát is. *Ezen megismerés által válik el objectumaitól,* ez szabadítja meg első fokon. S csak ezen elvonatkozott Én tevékenységei a tudás, az erkölcs, a műalkotás. Az ő rendező hatalma alatt sorakoznak a gondolatok. Egyik oldalra esnek a subjectiv, a másikra az objectiv jelentések. Ezen objectiv jelentések közé kerülnek a „Más" alakjai. Ezen „Más" körét teszik a hozzánk fokozatosan sorakozó „Nemének", mint élettelen, vegetáló, animalis és öntudatos „Nemének". Az öntudatos „Nem-én" a tulajdonképeni „Más" vagy a „Társ". Mindezeknek képszerű azonosítását eszközöljük a megismerésben s megértésben. Az ethika ennélfogva lényegesen logikai tudás, de tárgya a „Más" viszonyai én velem.

[1] *Husserl* (I. 214.) a logikára nézve ezt már 1900-ban tanítja.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Azonban mindezek az önmegvalósulás egyik fokát képezik. Magunkkal azonosítva azokat megértjük. S *csak a megértés után jön az értékelő reactio.* Első viszony tehát az, amelyet az öntéttel az idealis Én képez; *ez a megértés viszonya,* mely mindenre egyformán terjed ki. Azután jön a *megértettek alapján* a Másnak átalakítása, vagyis az öntudatos mívelés. Legközelebb áll hozzánk a *megismerés világa,* először ezt alakítjuk ki öntudatosan, mint tudományt. Ezen kialakítás törvényei a *logikaiak.*

Azután próbáljuk a Másnak valóságát megmívelni, azaz ismereteinket projiciálni. Ezen másik fokozaton a tőlünk függőbe visszük át hatásunkat. Ezen viszony az *ethikai,* s ennek az öntudatos átvitelnek törvényei a moralitas törvényei, melyek ennélfogva nemcsak az öntudatos Énekre, hanem az összes valóra vonatkoznak. Csak korlátozása a ténynek az, amikor az erkölcstant a társas viszonyokra szorítjuk meg. Schleiermacher ezt a területet sokkal mélyebben fogta fel, mint Kant maga; a *kultura területe* ez s azért *kultivatio* tanának kellene nevezni, melynek csak egy része az egyéni erkölcs.

De a megismerés nem pusztán azonosító mérkőzés; ép oly kevéssé kultura már az, amit önkénytelen reactiókkal az adott világon végrehajtunk. *Csak az öntét értékének ismeretével lehet tudást, azaz értékelt ismereti rendszert megvalósítani;* valamint viszont csak ezen értékelt ismeretek öntudatos projectiója az általános Másba adja meg a *kulturát.* A két kör ennélfogva, mint belső és külső, viszonylik egymáshoz. Az értékelő átértés és az értékeltnek külső megvalósítása tehát azon tárgyak, melyeket a logika és cultura, a benső megértés és annak külső projectiója feldolgoznak. *De mind a kettőben a λόγος az értékelendő és megértendő.* S azért az értékdisciplinákban nem lehet haladni, ameddig a Logos önértéke iránt tisztába nem jöttünk.

S azután van csak a 3-dik lépésnek ideje. A megismerés alapján eszközölt megmivelés újra lehet tárgya a megismerésnek s kialakításnak. Ezen 3-dik fok az *aesthetikai.* Az aesthetika előfeltételei a megértés és a cultura. Még pedig a megértés kétszeresen fordul elő benne; mert először a culturális actiót megelőző belső megértésnek kell végbemennie,— azután a cultura eredményeinek hatását is kell megérteni, — s csak a végén állhat elő a megismert cultura ábrázolása műalkotásokban s ennek megértése az aesthetikában. *Az aesthetika ennélfogva a megértés által létesített kultura megismerésének az ábrázolását és szemlélését tárgyalja.*

A fent adott schemát ezen eredmények alapján tehát eképpen ki kell bővíteni.

Az öntét fejlődése öntudatlanul létesíti

1-ső fokon: az önmagát érző alanyt és a tárgyi szervezetet. Ezt a kifejlettséget a

2-dik fokon megérti, miáltal mindezen realitas ránézve idealis jelentéssé változik át.

Megérti a reflektált Énnek való *azonosítása* által *a)* magát mint öntudatot és *b)* a Mást, mint saját jelentéseinek öntudatlan cooperatió által létesült egységét (képek). Az ilyen megértés bennünk marad (theoretikus) vagy a külső valósága átvitetik (praktikus projectio). Azután következik a

3-dik fok. A megértett képekből összefüggő egységet alakít *öntudatosan és értékelve.* Ezen egység egyrészt a belső megértést, másrészt a Más öntudatos mivelését foglalja össze egy képbe: a megismerés és a kultúra valóságát átértő *tudománnyá.*

Kapjuk tehát ezen fokozatot:

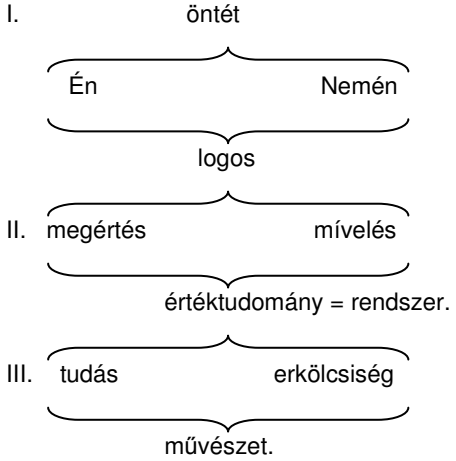

© Copyright Mikes International 2001-2006

18. §. Az értéknormatio körei. A 3 értéktudomány e három kör alkotását szabályozó Énprojectiokat birja tárgyúl.

A fejtegetések miket eddig adtunk, sehogy sem akarnak kielégítő egységbe összealakulni. Egy és *ugyanazon tárgy* van mindenütt: az öntét kifejlése, s mégis oly *különböző formákat* nyerünk! Mindenütt a λόγος a tartalom és mindenütt *tudományokat* akarunk nyerni: s mégis szétesik folyton az ismerés, az erkölcs és a művészet! Majd úgy látszik, mintha a tudomány tárgyai adnák a megkülönböztető vonást, — majd arra vezettetünk, hogy a fejlődés fokaiban volna a differentiát alkotó vonás! Jó lesz, ha ezt az összefüggést a különböző szempontok szerint még egyszer szemügyre vesszük; mert az eddigi fejtegetések nem adnak határozott és világos képet az egész összefüggésről.

1. A tévesztő momentum az eddigiekben az volt, — úgy érzem, — hogy a felfogás és alkotás processusát nem választottam el szabatosan. Pedig e két folyamat egymástól különböző és egymástól függő. Az első az *öntudatlan alkotás;* a 2.-dik az öntudatos felfogás v. *megértés;* a 3.-dik az *öntudatos és értékelő alkotás;* a 4.-dik és utolsó fok ennek az *öntudatos és értékelő felfogása.* Összetartoznak tehát

1. öntudatlan alkotás és öntudatos megértés;

2. az öntudatos értékelő alkotás és az értékelő megértés.

Az 1. alattiak az *egyes Én* öntéti kialakulása és *társadalommá kibővülése.* Mert eleinte csak saját önmagát fejti ki, kölcsönhatása a Mással csak theoretikus, felfogja, de nem *teremti;* azután teremti a társas Mást, azaz család útján megvalósítja magát politikai hálózatban. Ezen fejlődésének *törvényei a)* physiologiaiak, *b)* psychologiaiak, *c)* socialisak. A törvények, melyek alatt a természeti és társadalmi valóval való viszonya áll, *természeti törvények,* akár testi, akár lelki, akár társadalmi kibontakozását vesszük tekintetbe. Önkénytelen hatnak reá a való tárgyak s önkénytelen reactiókban fejlik ki az ember maga; egyetlen szabályozója az *érzés,* mely a hiányból a kielégedésre hajtja előre. Ezen törvényekről az Én semmitsem tud; az okhatás formája (actio-reactio) az egész forma, amit fejlésében követ.

Ámde 2. minden fejlést tudomásul vesz az Én. Azt, amit így megvalósított: maga testét és lelki szervezetét, valamint a társadalmi hálózatot észreveszi, mint akaratától (*azaz öntudatos szándékától)* független. Annak minőségét fokonként világosabban visszavezeti a maga hátramaradt actualis functióira: azaz *megérti.* Mert a mi kialakult, az mindig csak töredéke az öntét *potentialis energiájának;* mindig marad benne az ősi, praeformált alkat, vagyis az öntét *értelmi alkata* s ezzel azonosítva a virtuális fejleményt, *a coincidentiából veszi észre a megértést.*

Az objectivált és subjective fenmaradt functiók ezen coincidentiája a *megismerés folyamata.* De nemcsak a projectumok minőségét, azaz *tartalmi jelentését* ismeri meg, — hanem megismeri a projectumok belső *viszonyait* s egymásra való *vonatkozásait.* A megismerés ezen viszonyokat idealiter fixirozza, *azaz saját maga functiói közti viszonyokra* vezeti vissza s ezen idealis formákat elválasztva, *törvényekűl* tekinti.

Így nyerjük ismerés útján, azaz öntudatunkba hozzuk az öntét physiologiai, psychologiai és socialis törvényeit, azaz *ontologiai törvényeket.* Valamennyinek formájában megy végbe az öntét önfentartása s úgy látszik, az (actio-reactio) formája az alaptörvény — az *oktörvény.* Az ontologiai törvények mind azt fejezik ki, hogy az öntét ágai milyen egymásutánban állanak elő s milyen együttlétező actiókra erednek az öntét ezen reactiói. Ezen reactiók pedig mind alkotások voltak; az ismerés ezen alkotásoknak minőségére és vonatkozásaira vonatkozik. Így magasabb szempontból megérti tartalmilag a maga physiologiai és psychologiai minőségét és viszonyait s azokat a projectiókat, miket *ő vetített a tárgyakba és a Más-Énekbe.* Megérti tartalmilag a Mást, mint substantiát (res) s megérti annak viszonyait, melyekben Másra vonatkozik.

Az alkotások tehát voltak: *a)* öntudatlan Mások, dolgok és *b)* öntudatos Más-Ének. Mindezeken az ő realis projectiója változtatást hoz elő; ezen realis projectio megváltoztatja a tárgyakat (átalakítja, megemészti, megsemmisíti) és ugyanezt teszi a Más-Énekkel is. *Az ő önfentartása tudatosan szabályozza az összes reactióit.* S ezeket is *megérti.*

A megismerés ennélfogva egyetemes actus, melyben az Én öntudatos potentialis erejével az actualis projectumokat minden irányban azonosítja. Ezen egyetemes actus, belső intimitásában s az izomprojectio kizárásával az ismerés.

3. Ezen ontologiai tudományok mind *elméletiek,* theoretikusak. Izomprojectio ki van zárva teljesen ezen folyamat idejére. Az Én a tükör, melyre a projectumok sugarai vetődnek, de ezen tükör teljesen absorbeálja s a nyugodt képen túl és kívül kiterjedő projectio nem áll elő.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S most kezdődik az Énnek önmagára való visszahajlása, eszmélése, reflexiója. Ezen reflexió folyamán áll elő az önmagának s Más képének az *értéke.* Az Én az önmaga képét értékeli közvetlenül s ennek mintájára becsli a Más képét. Az értéktudománynak legfontosabb problémája ennélfogva az *öntét* és *más-tét* értelmi alkotásának megértése; csak ezen megértéshez fűződik azután annak megbecslése.

4. És végre ezen szabad Én az összes ismereteket az érték szempontja szerint alakítja egységbe s keletkeznek az *értéktudományok.* Az érték *elsősorban* a minőségi tartalomhoz fűződik (mert az érték nem quantitativ gondolat v.ö. Axiologia 19. §.); a *jelentések* értéke megállapítandó s ezen érték szerint egységbe szerkesztendő. Hogy ez milyen módon történjék, az ontologiai tényezők fölhasználásával, azt a *megismerés tana* adja elő. Itt a jelentések merőben immanens minőségi alkatuk szerint állíttatnak össze. Azután *2.-dik sorban* ezen jelentések praktikus, azaz izomprojectiónalis úton vetíttetnek a realis valóra. Ezen való változtatásainak törvényei a *cultura* törvényei. Az orvosi, a nevelési, a politikai hatások módjai s eredményei tükröződnek vissza az Énben. Végre a *logikai* és *culturalis törvények* után az Én ismét magára fordul vissza s mint nyugodt szemlélő, egy új tükörképet vetít a megértett logos és a kiművelt kultúra fonataira s megértvén a maga legvégső megvalósítását: *az aesthetikai szemlélésben* megállapodik.

És most már világosabb lesz a 3 értékdisciplina belső összefüggése. A megismerés az öntudatlan alkotásnak a megértése (azaz: azonosítása a potentialis energiával). A cultura a megértés izombeli átvitele az öntudatlan és öntudatos világba. *A művészet a megértett culturának utánalakítása idealis, lenge éteri szövetben.* Ezek a megvalósulási fokok tehát 1. a megismerés, 2. a cultivatio vagy megmívelés, 3. a felsőbb fokú művészi szemlélés (= ismerés) és művészi alkotás (= cultivatio). *Ezek az öntét önmegvalósulásának körei;* ismerés, mívelés és művészet a megvalósulási területek, miket helytelen szóhasználattal összefoglalnak s *mívelődésnek* neveznek egyaránt.

De ezek még nem *értéktudományok,* hanem csak *értékes objectumok.* Hogy miben rejlik az értékük, ezt az axiologia mutatja ki. Hogy miképpen lehet ezt *megvalósítani,* ezt az értékdisciplinák tanítják; melyek ennélfogva *normativ tudományok,* minden kérdésen felülálló szabályozók. Amaz az ismeretelmélet, a második a cselekvés elmélete, a harmadik a művészi alkotás elmélete — mind elméletek. A művészet ennélfogva lényegében más, mint a többi cultura; mert ő a valót nem érinti, hanem annak idealis jelenségét valósítja meg *illusorius érzékiségben.* Ezen elméletekben azonban nem az empirikum a szabályozó; sem a physikai, sem a társadalmi tények nem szabályoznak. *Szabályoz az önmagára teljesen ráeszmélt,* magát ismerő és megbecsülő *öntudat.* Ő az, aki mindezen empirikumon átvetíti actiója sugarait, mint a nap a felhők hasadékain át. Az ő tiszta zavartalan szabadsága az, ami ezen tömegeken áthatol s azokat *maga* valójává alakítja át. Ezen szabadsága ennélfogva minden normatiónak a végső értelme és jelentése.

Az értékdisciplinák jellemzője ennélfogva a tiszta rationalitas idealitása. Milyenek azok az indítások, melyeket a megvalósulási körök az Éntől nyernek, hogy annak zavartalan, harmonikus, ellenmondástól ment, egységes és hatalmas egységét ábrázolják? *Ezekben az indításokban rejlik az értéktanok rationalitása, sublimis idealitása.* S ezen actiók, azaz Énprojectiók minősége és törvényei a végső normativ törvények. S éppen ez volt azon indok, melynélfogva ismételten aequivalentiáról beszéltem az összes értékdisciplinák területén.

Logika, culturtan, aesthetika a nagy formák, melyekben az Axiologia alapgondolata kifejlődött. *Ismerés, mívelés* és *szemlélés* azon tárgyak, miket szabályoznak, hogy tudomány, cultura és művészet legyen. Az *Én önszabályozó elhatározása,* mellyel a megvalósult köröket a maga ideáljával egységbe s harmoniába hozza, azon forrás, melyből az *e célra irányuló szabályozást létesítő törvények is 3 területen fakadnak.* S most már áttérhetünk a mi teendőnk beosztására s a tulajdonképpeni tárgyalásra.

19. §. A munka tagoltsága.

Az Axiologia 96. §.-ában azon tételt állítottuk volt fel (4. pont): „A tökéletesség fokozata *az értelmi alkatok rangfokozata. Azon tan,* mely ezt a dolgoknál megállapítja, *képezi ennélfogva az egyes önértékek tanának törzsét s az intellectualis formák („belső formák") tanának nevezhető.* Ezen fixirozás nélkül egy értékdisciplina sem alakítható meg." És ebből folyólag mondtuk (u.o. 97. §.): „A normativ (= érték) tudományok számára ennélfogva az értelmi alkat tökéletessége a vezérlő gondolat." 1. Ezen gondolatnak most már teljesebb és mélyebb értelmét találtuk. A szabad alkotás álláspontján, ahova a szabályozó tudományok tartoznak, mindig *az értékesnek a megvalósításáról* van szó. A szabályozásnak az emberileg legértékesebbnek megvalósítására vezető tevékenységek törvényei adják a substratumot. Ezt a legértékesebbet a cél fogalmában mint centrális momentumát kell találnunk. Az emberi öntétben az Axiologia V. fej. 3. szak. a legértékesebbet az intelligentia szabadságában találta (55, 56. §§-ok). Minthogy

© Copyright Mikes International 2001-2006

már most minden alkotásban a magunk typusát ismételjük végzetes szükségszerűséggel, azért e szabályozó tudományokat megelőzőleg két fogalmat kell tisztába hozni. Az egyik a *tökéletesség* fogalmának emberi értelme; a másik a *belső forma* jelentésének, előállási feltételeinek, lehetséges formáinak (az objectiv világképben is) felkutatása. Első helyen a képnek substratuma az egyéni *saját* szellemünk; azután lehet azon rangfokozatot megállapítani, melyben alkotásainkat elhelyezzük.

Ezzel megtettük azt, amit az Axiologia említett helyein alapul kívántunk s csak azután értjük meg a normativ tudományokban hirdetett szabályozásnak voltaképeni jelentését és célját.

Ezen gondolatnak, egyelőre a következő jelentősége van. Az öntét maga *teljesen akar* megvalósulni. Van ennélfogva minden megvalósulási phasisban egy actualis fejlett tartalom és az Énnek homályos vágya, mely a ki nem fejlett fundusból fakad. Ezen mélységből fakadó hang a *célnak tökéletessége* s azt, amit úgy megvalósítottunk, éppen az, amit értékelünk, azaz *magának az objectivált egységes képe.* Ezen objectiv kép typusul szolgál minden más tárgy képe számára s egyezése a cél tökéletességével adja a képnek mindenkori actualis tökéletességét. Minthogy már most az öntét lassan fejlik, azért a potentialis és actualis léte között mindig van differentia s minél jobban csökken e differentia, annál tökéletesebbnek ítéli az Én a maga kifejlettségét.

Aszerint már most, ahogy a tárgyi való az ő általunk alkotott képének jól vagy rosszul megfelel, a tárgynak magának van *belső tökéletessége;* és ez az ő önértéke. Viszont amint ezen belső alkat a mi képünkkel összevág, aszerint lesz neki *kosmikus önértéke,* azaz aszerint helyezzük el a világegység rangfokozatába.

Ez az *1-ső könyv* dolga lesz, melynek címe lehet: „Az értelmi alkat és tökéletessége."

2. Ezen értékelési alapon épülnek már most az egyes értéktudományok. Ez lesz a //. *könyv,* a mely *3 fejezetre* oszlik. Mert ezt a célt ismernünk kell magunkban és más tárgyakban, ha elérésére irányuló tevékenységünket szabályozni kívánjuk. Ismernünk kell a fogalmak alkatát és viszonyait, ha nekünk megfelelő szükségképpeni rendszerbe akarjuk összeilleszteni; csak akkor lehet áttérni azon reactiók törvényeire, amelyekkel ezt az öntudatos Én eszközli s miket a *tiszta ismerettan* vagyis a *logikai tudomány* mind az Én absolut céljából (a legfőbb értékből) levezetni törekszik. Ez az /. *Fejezet a logika,* mint értéktudomány, *vagyis az igazság értéke.*

És ismernünk kell a realis vetületek structuráját, valamint belső formáját (= célját), ha azokra hatni s azokkal oly viszonyokat létesíteni kívánunk, melyekben egyrészt *azoknak belső formáját* fejlődésében előmozdítani, másrészt *önmagunk abszolut értékes centrumát* megvalósítani bírjuk. Ezen megvalósítást szabályozó Énreactiók a *mívelés törvényei* s ezeket a II. Fejezet, vagyis a *kultura értéktana* fogja előadni, vagyis a *jóság tana.*

S ismernünk kell saját ismerésünk és kihatásunk törvényeit, ha a legfőbb fokon mindezeknek nyugodt képében gyönyörködni kívánunk. Azon Énreactiók, melyek e képnek (= a műalkatnak) létesítését eszközlik, a művészi érték megvalósítását szabályozó aesthetikai törvények. S ezeket a III. Fejezet a *művészet világa* vagy aesthetika vagyis a *szép tana* fogja előadni.

Ezzel az önkifejléssel megismételjük öntudatos formában azon evolutiót, melyet az öntét öntudatlanul kezd s melynek éppen legmagasabb formáját *az önmagát szabályozó Én életfolyama hozza létre.* Ekkor nemcsak megértve, hanem megvalósulva s értéke szerint objectumul fixirozva látjuk önmagunkat világunk képében: *a rendezett Kozmosban.*

S csak ezen bonyodalmak megértése után világlik ki

3. *az önálló értékek fogalma* — ///. *könyv.* Itt vetjük össze egymással a tökéletes, igaz, jó és szép fogalmait, miután az egyes disciplinák azok különvált alkatát felderítették. S akkor sikerülni fog felmutatni azt is, hogy ezen értékek egymással milyen viszonyban állanak s azon gyökeret, melyből fakadnak, feltárva megkapjuk azon azonos törvényeket, melyek az egyes értékdisciplinákban közösek s meg lesz érthető azon *hangnem* oka is, mely az egyes disciplinákat oly egymástól különbözőkké teszi.

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

ELSŐ KÖNYV

AZ ÉRTELMI ALKAT ÉS TÖKÉLETESSÉGE.

A KOSMIKUS ÉRTÉK RANGFOKOZATA.

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. FEJEZET.

A tökéletesség és az értelmi alkat fogalmai.

20. §. A tökéletesség logikai alapja. Ontologiai és axiologiai tökéletesség, közös alapja a potentia és actus mérkőzése. „A tökéletes" mint az értékesség ontol. feltétele.

A következő fejtegetések megértéséhez szükséges szemmel tartani, hogy az, amit közvetlenül értékelünk, nem az objectiv valóság, hanem mindig csak saját belső állapotunk. Tehát az értékes vagy azon *egyes* functio, mellyel a tárgy képét megalkotjuk, vagy azon *egységes kép,* mely a functiók összehatásából előállott. Ezen egységnek önértékét ennélfogva az egyes functiók önértéke szolgáltatja s az egésznek értékét az összbenyomás alapján szabjuk meg. Csak azután visszük át a való tárgyra az értéket.

Lélektanilag ezen processus a következő mozzanatokban fejlik ki.

1. Az első elemet azon functiók adják, amelyek az *objectum képét* alkotják. Például az opál alakja, színe, íze, tapintata, azon functio, mely ezeket hordja, vagyis az opál chemiai lényegessége, — úgy ahogy azok közvetlenül adva vannak. Ezen érzéki kép összeolvadhat valamikor előbb látott opálok emlékezeti képével is, — de ez csak a ráismerést létesítő folyamatra nézve fontos vonás; az opál egységét itt oly stadiumban fogjuk már fel, amikor ezen assimilatio végbement.

2. Ezen alkotó functiók actualitása mögött rejlik azoknak *potentialis hatalma.* Az opál színe, melyet most látunk, elválaszthatatlanul összefügg a látás színfunctiójának teljességével, mely az opál csillogó tejszínében csak egyik nyilvánulását nyerte. E tekintetben az actualis szín csak egy részlete a potentialis színfelfogó erő egészének, amit úgy fejezhetünk ki: A > a-nál, azaz a látás egésze hatalmasabb, mint actualis részlete. Az opál tejszíne *most* kevesebb, mint a tejszín potentialis összege.

Ezzel kapcsolatos már most a felfogás oldalán a functio *erejének* az érzete. Az Én, amely a tejszínt felfogja, bizonyos *erőösszeg,* mellyel szemben áll az ő egyszeri *erőkifejtése.* Amannak erőérzete mindig nagyobb, mint emezé. Vagyis az A erőérzete α, nagyobb mint az a (= 1/A) erőérzete α_1, azaz $\alpha > \alpha_1$. Ezen pusztán quantitativ viszonyt az Axiol. 17. §-ban fejtegettük s evidens. *Az egész erősebb, mint annak bármely része.* A látás intenzitása nagyobb, mint bármely *egyes* szín látásának intenzitása.

3. Azonban ezek még mind csak ontologiai mérések; az értékről benne nincs szó. Pedig a valóságban két mozzanat rejlik: *a)* ereje és *b)* tartalma, mely ezen erőt kifejti. Két psychosis közül az egyik *erősebb* lehet, s mégis értéke *gyengébb.* A piros szín egész a vakításig menő erővel hathat reánk; egy elhervadt gyenge rózsaszál, melyet szeretőnktől kaptunk, mégis értékesebb. Ezen értékesség aztán kölcsönözhet neki nagyobb erőt is; de actualiter a ráhatás mégis gyengébb, mint a pirosé. Ebből világos, hogy *az érték az actualis erőfoktól különböző.* A szín értéke nem függ az erejétől, azaz intenzitási jelzőktől, hanem minőségétől, qualitativ jelzőitől. Ezen minőség vagy megvan s akkor értékes, bármilyen legyen is az ereje; vagy nincs meg s akkor a legnagyobb erőfoktól sem nyerheti. Az ágyúlövés értéke mindig csekélyebb, mint a szeretőnek halkan megsugott vallomása.

Az ontologiai adaton felül, mely csak egy puszta való, áll ezek után az érték, mint annak *új* vonása. Ennek a megállapítása a saját functióink önértékétől függ. Párhuzamosan az erőfokkal halad *az értékfokozat teljesen más minőségű sorozata;* míg amaz a mennyiségi, addig emez a minőségi szempontot tartja maga előtt. Amannál elsősorban az actualis erőfok jön számításba s ezzel állítjuk össze ilyen sorban: mennydörgés, ágyúlövés, állati ordítás, zümmögés; emennél elsősorban a minőség jön tekintetbe s ennek alapján áll elő a tevékenységek értéke az egyszerű mozgástól a szellemiség öntudatáig. A kettő szorosan függ össze s mégis különböző egymástól; úgy különböznek, mint pl. a tér és az Én, amely azt vetíti, — amaz részlet, emez az egész. Az erőfok egyenesen az Én önállítási hatalmára utal, az értékfok az Én önmagát állító természetére. Amannál ugyanazon valóság változatlan tartalma állítja magát, — emennél különböző tartalmak mérkőznek egymással.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A tárgy értékelésénél tehát összefutnak

1. a képet alkotó functiók actualis ereje;

2. ezen functiók potentialis hatalma;

3. ezen functiók actualis tartalma;

4. ezen functiók potentialis tartalma;

5. a functiók specifikus értéke;

6. a functiók relatióban rejlő értéke.

Mindezek subjektiv Éni tevékenységünknek nyilvánulásai. Az actualis = az objectivált functio, melyről az Énnek tudomása lett; a potentialis = a közvetlen megtapasztalt erőlehetőség. Amannál tehát van actualis *erőérzet,* emennél az egész erőnek *„erősejtelme",* amott a fixirozott tartalom korlátoltsága, emitt a rejlő tartalom sejtelme. S ugyanezen körülményt találjuk az *érték oldalán* is. Minthogy ugyanis a megvalósult részlet mindig összefüggésben marad a megvalósító energiával, azért a szemlélő Én mind a kettőnek összemérkőzését megérzi s erőfoki és tartalmi tekintetben praeferálást végez köztük. S ugyanígy jár el az értékesség megállapításánál is.

Valamely hangnál mindig fix erőfokot találunk, mellyel az Én fix erőkifejtése jár (a ~ α); van tehát actualis erő és actualis erőérzet. De ezen actualitas mellett van a hangtermő rejlő ereje s ennek megfelelőleg az Én rejlő „erősejtelme." Minden actualis hangnál van potentialis erőkészlet s minden actualis erőérzetnél van egy potentialis készleti erősejtelem. Ezen *erősejtelem mindig nagyobb,* mint az actualis erőérzet.

S ugyanígy van a tartalommal is. Valamely hang minősége teltebb vagy üresebb; egy accordban a hangok minősége tisztábban vagy homályosabban jelentkezhetik. Az actualis tartalom és a tartalmi készlet között pedig ugyanazon viszony áll fenn, mint azoknak erőfokánál. Mi mind a kettőt már csak az Én erőkifejtéséből ítéljük meg. Az erős hang nagyobb, a gyenge hang kisebb Énerőt vesz igénybe a felfogásnál. S ugyanígy a hang tisztasága s homályossága is megfelelő Énerő-nuance-ot nyújt. Ezek között a figyelő Én közvetlen mérkőzés alapján dönt; a figyelő Én actualis erőkifejtése szerint állapítjuk meg az objectiv hang erejét és tartalmát.

Az *Énnek erőkifejtése* tehát azon skála, mellyel az actualis hangok között erőfoki különbséget állítunk fel. S ugyanígy a tartalom erőfokait, gradusait is az Én actualis erőkifejtései fixirozzák. Minthogy pedig az Én egész ereje nagyobb, mint az egyes Énrészek ereje, annálfogva a részeket az Énegészhez viszonyítva az erő sejtelmes érzetéhez jutunk el, melyen túl ránk nézve az erő foka elérhetetlen. Ez a felfogásnak *maximuma vagy summitása vagy befejezettsége.* Ezt a befejezettséget csak homályosan sejtjük s *tökéletességnek* (perfectio) nevezzük; s a tárgyat, mely ezen summitást elérte, *tökéletesnek itéljük.* Az Énegésznek erején túl számunkra nincs erőfok.

Ugyanaz áll már most a *tartalomról* is, amely ezen erővel az Énre hat. A tartalom (szín, hang stb.) az Énegésznek egy része; az Énegész functiójának *határozottsága* előttünk ugyan mindig alanyilag közvetített — azaz az Én felfogásától függ —, de mivel más felfogási módunk nincs, azért a határozottságot csak az Énnel való viszonyban ismerjük s objectivnek tekintjük. A piros szín csak alanyi reactio; de „*piros*"-voltának határozottsága adja a tartalom mérőjét. Ezen határozottság, igaz, csak az alany felfogására nézve áll fenn, mint a tartalom jelentésének világossága s határozottsága; de más határozottságról fogalmunk nincsen s ezért megnyugszunk benne, mint logikai és objectiv tartalomban. Ezt az actualis tartalmat is már most a potentialis jelentéssel mérjük össze. A mely tartalom a potentialis jelentést megközelíti vagy eléri, azt *tökéletesnek* nevezzük a *maga nemében.* A szín, a hang, az érzés, a jelentés, mely a potentialis jelentéssel egyezik quantitative is, maga nemében tökéletes szín, hang stb.

A tökéletesség ennélfogva erőfoki és tartalmi tekintetben subjectiv kifejezése bizonyos mérkőzésnek, melyben az actualis és potentialis erőfok és tartalom mérkőznek. A summitas az egyik oldalon az Én ereje, — a másikon a functio jelentésének logikuma; az Én önállító erejénél megállapodik a más önállításának erőfoka s a „piros" szín logikumán túl pirosság nem létezik. *A potentialis való ennélfogva azon szélsőség, mellyel minden valónak actualis erejét és tartalmát összemérjük.* A tökéletesség ennélfogva relativ viszonyjelző, mely magában véve tartalmatlan; csak azt fejezi ki, hogy az objectiv vagy actualis tárgy az Én erőfoki és tartalmi skáláján áll. Minden concret tartalomról állítható, de magának nincs tartalma; az érzés, melyben nekünk nyilvánul, a congruentia és divergentia érzése, mely fenn áll az Én öntudatának ereje s tartalma és az elébe állott objectiv kép között.

Ezen közvetlen mérkőzés actus és potentia között még *semmi axiologiai vonást nem zár magában.* A tökéletes erőfok és a tökéletes tartalom csak quantitativ, való vonatkozások jelzői; exponensei azon

© Copyright Mikes International 2001-2006

viszonynak, mely a határozott fix való és a homályos sejtelem között fennáll erő és tartalom tekintetében. Ha a felsőbb fokot inkább helyeseljük, mint a gyengeséget, akkor ez még csak ontologiai valónak megállapítása. Hogy azonban *értékes* legyen a tökéletes, ahhoz egészen más kívántatik, mint a puszta meglét. A tökéletesség az értékeshez is szoros viszonyban áll; de magában véve csak mennyiségi viszonynak kifejezése. Értékelő jelzővé csak akkor válhatik, mikor *értékes tárgyaknak* erőbeli és tartalmi viszonyára vonatkozik. Csak a jó, szép, igaz tökéletessége lesz értékes; ezeknek a tartalmi viszonyoknak a summitását jelezzük, mikor tökéletesnek mondjuk.

Erőfokra és tartalomra tekintve tehát két psychosis mérkőzése alapján jutunk a tökéletesség fokozatához. Az Én vagy valamely részfunctiója erejének és tartalmának actualis megjelenése ugyanezeknek potentialis valóságával mérkőzik s ha ez utóbbit eléri, tökéletesnek mondjuk. Nyilvánvaló tehát, hogy a „tökéletesség" fokai csak rávitelesen (relatíve) állanak; maga a mérték pedig a summitas, melytől való távolság a tökéletességnek fokát állapítja meg.

Ezen ontologiai tényekben nincs semmi értékesség. Csak ha ezen tények meg lesznek állapítva, eszmélünk rá azok értékességére. Amott *ontologiai* befejezettség, emitt *axiologiai* tökéletességről lehet beszélni. Ez utóbbiban a *mérték* a summitas. Ezen mértékkel összehasonlítva kapjuk az élv és haszon fokozatait, melyek mind egy „összsejtelem" homályos impressiójára vonatkoznak. *A tökéletes ennek folytán az értékességnek is feltétele.* Ily értelemben az érték minden fokának megállapításához szükséges előzmény. A befejezett élv és a teljes haszon homályos képe azon idealis mérő, melyre az actualis hasznokat vonatkoztatjuk. Ezen kétféle (hedonista és utilista) sorozatot mérjük már most az önértékkel, melynek mérője *a szabad Én gondolata.*

Az Axiologia idevágó fejtegetései már most megállapították azt a sort, amelyben az élvezetes és hasznos tárgyak képei a szabad Én alá sorakoznak. A functiók a szabad Én természetével összemérve nyerik megfelelő helyüket ezen sorozatban. Axiologiailag a tökéletesség mértéke *az Én szabadsága*; ehhez viszonyítva tökéletlenek az egyes functiók, pl. látás, nemzés s a gondolkodás különböző változatai. De hogy ezen viszonyítás megtörténhessék, ahhoz szükséges, hogy a functiók *ontologiai befejezettségben álljanak előttünk.*

Ebből kitetszik, hogy *az ontologiai befejezettség* (perfectio) *az axiologiai tökéletességnek nélkülözhetetlen előföltétele.* Minden élvezetnek határozott tisztaságban kell előttünk állania, ha önértékét meg akarjuk mérni; minden haszonnak világos calculussal kell megállapítva lennie, ha önértékét keressük; s minden axiologiai becslésnél a mértéknek (Én) és a megbecsülendő functiónak befejezett kép alakjában kell előttünk állania; csak akkor hozhatjuk róla és értékéről a végleges ítéletet. Ameddig fejletlen a mérték s zavaros a functio képe, — addig csak érzelmi vagy homályos eredményben fixirozzuk az értéket is. Onnan azon nehézség, amely előttünk tornyosul, amikor valamely aesthetikai alkotás exact értékét próbáljuk megállapítani; többnyire az egész alkotás egyes vonásai összefolyó egészbe olvadnak s többnyire a mérték is homályos (melyhez fogni kell a hatást), pl. a tragikumnál, s azért vitásnak kell lennie az eredménynek. Mielőtt azért a komplet alkotások összhatásának értékét kiszámítanók, okvetlenül szükséges a componensek értékét tökéletesen megállapítani. S *ez azon indok, amely ezen fejezetnek megírását szükségessé tette.* Mert logikai, ethikai és aesthetikai téren éppen az *axiologiai analysis hiánya a becslés legfőbb akadálya.*

Ebből folyik már most azon egyetemes tétel is, hogy a *mértéknek tökéletesnek* kell lennie. Tökéletes azonban a *summitas.* Ezen summitas pedig csak az illető objectum jelentésének a *határozottsága.* Az önérték megállapítása ezek után csak ott lehetséges, ahol befejezett, tökéletes *logikai formában* bírjuk a tárgynak jelentését megállapítani. Mert csak ezen esetben lehet az *Én szabad természetéhez a functio jelentését kétségtelen módon hozzávetni.*

21. §. Következmények a „tökéletesség" functiójának szerepére vonatkozólag. A tökéletes és a „szentséges".

Az eddigiek eredményeit összefoglalva, ezeket nyerjük:

1. Öntudatos munkánál minden psychosis actualis mivoltát annak potentialis erejével mérjük össze.

2. A mérték a potentialis lét, melynek egyik része az actualitas.

3. Azért az actualis „a" mindig gyengébb a potentialis A-nál.

4. A potentialis A a functio szélsősége vagy summitasa. Ez a *tökéletessége.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

5. Ezen tökéletes a functio jelentése logikai formában fixirozva. Képe az *idealis mérték.*

6. Az ontologiai *sor* az önállítás erejének fokozataival esik össze.

7. Ezen ontologiai befejezettségben kell előttünk állani a becslendő functiónak úgy, mint a mértéknek. Minthogy azonban a mérték (Én) mindig potentialis, azaz homályos összhatásként áll előttünk, azért a való sohasem teljes s így *az ideal túlszárnyalja a valót.*

Világos már most, hogy a) *a tökéletesség csak relatív viszonyjelző;* fokai abban állanak, mennyire közeledik az actus a potentia summitásához;

b) *a tökéletességnek nincs fix tartalma.* Tartalma mindig abban áll, ami az öntudat előtt jelentésképpen megjelenik. S minthogy a jelentésnek van *önállító ereje* és *önállító tartalma, azért* a tökéletesség *erőfoki* és *tartalmi,* formai és materiális tekintetben illeti meg a functiókat;

c) maga a *tökéletesség tehát nem önálló valóság,* hanem csak a valóság önállításának praedicatuma; tökéletes minden dolog lehet a maga nemében. Azzá pedig

d) azáltal lesz, hogy *határozott, tiszta* és *keveretlen minőségében* áll előttünk s töretlen egységes önaffirmatiót fejt ki.

e) a tökéletesség kétféle: *ontologiai* és *axiologiai.* Amaz a befejezettség fogalmilag, emez az értékesség teljessége. Valamely ontologiailag tökéletes tárgy azért még nem summitas az érték tekintetében. Tökéletes pl. egy tiszta hang; de a hang értékessége más forrásból fakad.

Éppen azért a *„tökéletesség" hatására* vonatkozólag mindig ugyanaz. A hatást általában a *tisztelet érzésében* találjuk, mely velejében mindenütt ugyanaz. A tökéletes hang, a tökéletes szín, a tökéletes érzés, a tökéletes fogalom — hatásukban egyenlők. Ezen alapvonásba különbséget csak a functiók tartalma hoz bele. *A tökéletesség egyetemessége a tisztelet egyetemességét okozza.* Egy idea, mely ezen tökéletességet mind magában foglalja, a *tökéletességnek ideája.* Ezzel szemben a teljes meghódolás a tisztelet érzete s ezen meghódolás tárgya az *ens perfectissimum.* De értékességéhez az ontologiai perfectión kivül még a szeretet teljessége is szükséges. A szeretett tárgyat, mely előtt meghódolunk, *szentségesnek* nevezzük („das Heilige").

Nyilvánvaló tehát, hogy a „szentséges" nem más, mint a tökéletesség összesége. Minthogy pedig a tökéletesség = summitas, azaz viszonyjelző, mely az Én és tárgya között áll fenn: — azért a „szentséges" csak az értékesség summitasa, de nem külön érték a többi megállapított értékek mögött. Az igaz, a jó, a szép értékei a summitas fokán adják azt, amit szentségesnek nevezünk. *De ez nem új qualitativ tartalom,* hanem tartalma igaz, jó és szép, csakhogy az elképzelhető legmagasabb fokon, a legszélsőbb tökéletességben. A „szentséges" ennélfogva nem ismereti tárgy, melyet külön érzékkel kellene megragadnunk; csak azon képesség kell hozzá, hogy az értéknek fogalmát teljes határozott summitásában elképzeljük. Minthogy pedig ez, amint a 20. §-ban láttuk, minden becslésnél tényleg megvan, azért a *„vallás"* mindenkiben benne rejlik; még pedig nem mint külön érzék, hanem mint praeformált psychologiai processus és mechanismus. De tartalmát nem ekstasissal, hanem egyszerű logikai munkával kell megállapítani. S azért a „vallás" állapota tényleg a logikai munka alá esik; ami az igaz, jó és szép logikumával ellenkezik, az nem lehet a „vallásnak", — meghódolásnak az imádandó tárgya, hanem csak a babonás fejletlenségnek jelzője. Mert a „tökéletes" csak abban bírja tartalmát, ami maga erejével a summitas fokára felemelkedik.

A „szentséges" ennélfogva nem valami külön valóság, sem a *valóság attributuma,* mely hozzá realiter tapad, — hanem csak a *hatás,* melyet a tökéletes valóság bármely esete bennünk fölkelt s mely specifikus formában akkor „vallási"-nak neveztetik, amikor a perfectiónak totalitását elképzeljük. Ennek az elképzeléséhez pedig nincs más mód, *mint az intellectualis munka.*

22. §. A tökéletesség tana Spinoza, Leibniz és Kant műveiben.

A tökéletesség tanában történelmileg két irány lép fel. Az egyik a tökéletességet realitasnak tekinti, a másik vagy realis idealitasnak vagy egyszerűen idealis fogalomnak nézi. Amaz Platon tana, melyet a középkori realista scholastikusok is fenntartottak, — melynek elkerülését ránk nézve egész álláspontunk minősége teszi szükségessé. Emezt a Spinoza-Leibnitz-Kant-féle sor képviseli. Miután újabb időkben más felfogások nem állottak elő, — arra kívánunk szorítkozni, hogy az utóbbi sor fejtegetéseiből a mi következményünk helyességét historice is kimutassuk; anélkül, hogy itt az egész problema részletesebb históriájára tekintettel volnánk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A realisztikus felfogás a tökéletességet kosmikus valóságúl tekintve, mint Platon ideáit általában, mystikus intuitióval akarja megragadni s a véges tárgyak számára csak részszerű tökéletességet vagy részvételt enged meg benne. Még ezen realitas hatása alatt áll Spinoza és Leibniz, de csak annyiban, amennyiben a dolgok realitásában keresi azon vonást, mely azokat tökéletesekké teszi.

Spinoza helyesen tanítja (Ethika, II. def. VI.): per realitatem et perfectionem idem intelligo; nála tehát realitas = perfectio; ami a dolognak úgy erejére, mint tartalmára vonatkozik. Ebből folyik az is, hogy „quatenus... alia plus entitatis seu realitatis, quam alia habere comperimus, eatenus alia aliis perfectiosa esse dicimus" (ib.); azaz a *tökéletességnek vannak fokozatai* a valóságban is. Ezt fejezi ki ezen mondata is: „aliquem a minore ad majorem perfectionem transire" = „quod eius agendi potentiam . . . augiri val minui concipimus" (Eth. IV. praef. in fine). Ezen objectiv realitas folytán a tökéletesség *nem időbeli* vonás; a dolog nem lesz tökéletesebbé azzal, hogy hosszabb ideig tart („nulla res singularis potest ideo dici perfectior, quia plus temporis in existendo perseveraverit" ib.). Az értéktelenhez évezredek sem csatolhatnak értéket; a perfectio ennélfogva örök, logikai tökéletesség.

Ezen objectivistikus felfogáshoz csatolja Spinoza a tökéletesség *subjectiv megítélésének* a végbemenését. Ennyiben nála a perfectio *„cogitandi modus"* (Eth. IV. praef.). Érzéki felfogásunk alapján keletkeznek bennünk a tárgyak *mintái (exemplaria* domuum, aedificiorum, turrium etc.) s ami ezekkel egyezik, azt perfectumnak nevezzük (quod cum universali idea [vagy cum conceptu suo exemplari] convenire viderat" ib.). Az exemplaria keletkezését nem kutatja; azt azonban tudja, hogy az exemplarokat egymásnak praeferáljuk (et alia rerum exemplaria aliis praeferre inceperunt [homines]), — de egyszerű ténynek veszi, észre nem véve, hogy ebben rejlik az értéktannak egész ugrópontja. Sőt „ex praejudicio" történőnek véli, ha a világi tárgyakat a tökéletesség mértéke alá vesszük; mert a valóság csak causa, a cél (finis) nihil est praeter ipsum humanum appetitum.

Leibniz tana még eleinte Spinoza hatása alatt áll, mikor e fogalmat több helyen fejtegeti. „*Vollkommenheit* nenne ich alle Erhöhung des Wesens (azaz erőfoki vonást); — — die Vollkommenheit ist etwas, *so über die Gesundheit steiget,* die Gesundheit aber besteht im Mittel und in der Wage (egyensúly) und leget den Grund zur Vollkommenheit."[1] *A* tökéletesség „erzeiget sich in der Kraft zu wirken"; az erő pedig annál nagyobb, minél több nyilvánul egyből és egyben („je mehr zeiget sich dabei viel aus Einem und in Einem, in dem Eines Viele ausser sich regieret und in sich vorbildet"). Ámde a sokfélének egysége az *egyezés* („Übereinstimmung"), ebből pedig folyik a *rend* („Ordnung"), minden szépségnek forrása „und die Schönheit erwecket Liebe". Eszerint ezen fogalmak: „Glückseligkeit, Lust, Liebe, Vollkommenheit, Wesen, Kraft, Freiheit, Übereinstimmung, Ordnung und Schönheit *an einander verbunden* (sind), welches von Wenigen recht angesehen wird." Ugyanilyen spinosismus még a *Monadologie* ezen mondása is (41. §): „la *perfection* n'étant autre chose, que *la grandeur de la réalité positive* prise précisément." Ennek a *tökéletességnek vannak fokozatai, a* világok isten szeme előtt megjelennek „dans les degrés de perfection" (ib. 54. §.). S e tökéletességük nyilvánul a *harmoniában,* amit Hippokrates úgy fejezett ki, hogy σύμπνοια πάντα (ib. 61.§.). A monadeok is mutatják ezen fokozatot, mely attól függ, hogy milyen *világosan* ábrázolják a világot. „Elles ont en elles une certaine perfection (ἔχουσι τὸ εὐτελές), il y a une suffisance (αὐτάρκεια), qui les rend sources de leurs actions internes" *(Mon,* 18. §.).

Miután már most a világ monadeok egysége, azért *az egyes monade belső megegyezésén épül fel.* Ezen megegyezés folytán Wolff azt tanítja, hogy „jedes Ding ist etwas Wahres".[2] Minthogy pedig a megegyezés = elrendezés, az elrendezés pedig egy szabálytól függ, azért a szabályok száma a rendnek fokozatát szabja meg. Minthogy pedig „die Zusammenstimmung der Mannigfaltigen macht die Vollkommenheit der Dinge aus" (152. §.), azért a tökéletességben is vannak fokozatok. S ennek alapján tesz különbséget Wolff *egyszerű* és *összetett* (Zusammengesetzte Vollkommenheiten") között (162. §.), amelyeket megértünk, ha a vezérlő szabályaik összefüggését átértjük.

A tökéletesség *felfogása* a spinozistikus realísmust subjectiv ismeretelméletivé teszi. Wolff szerint a lélek tökéletessége a felfogás tisztaságától s világosságától függ. „Demnach erwachsen *die Grade der Vollkommenheit aus dem Grade der Deutlichkeit,* die Grade der Deutlichkeit aber entstehen aus der *Anzahl* der Dinge, die deutlich vorgestellt werden, und insorderheit dessen, *was in einem Dinge* deutlich vorgestellt wird" (836. §.). A mérték tehát ez: „Die Deutlichkeit der Gedanken ist eine Anzeige der Vollkommenheit der Seele; die Undeutlichkeit aber ein Zeichen ihrer Unvollkommenheit." (873. §.) Ilyen alapon állapítja meg az értékek tökéletességi sorozatát (827. §.); a lelkek fokozatát (830. §.) „von den grössten vierfüssigen bis auf das kleinste Gewürm" és 921. §. „die Seelen des Vieles." Ugyanezen mértéket alkalmazza az *értelem*

[1] „Von der Glückseligkeit" (vagy „von der Weisheit") cikkében Leibnizii op. ed. Erdmann. p. 672.

[2] Chr. Wolff. Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt etc. 4. kiad. 1729.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tökéletességére („Verstand"), melyet a fogalom, ítélés, következtetés formáiban ítél meg. S ugyanígy az *észre* is, mely az egyes ismeretek közti összefüggés belátása (865. §.); s *az akarat* ist „der Vollkommenste, der zu seinen Bewegungen und Gründen eine vollständige Vorstellung des Besten hat." (907. §.)

Wolff fejtegetései látszólag értékelméletiek; pedig valóban tisztán logikaiak, melyek a perfectio fogalmának eredetére vonatkoznak s azt a lélektevékenység *világos voltában* találják. Érdekesek ezen tan hasznos voltának fejtegetései (amelyeket a II. kötet jegyzeteinek 45., 46. §§-aiban ad elő). Az isten és ember minden viszonyaira alkalmazza s az állam tökéletességét is az alattvalók boldogságában és biztonságában állapítja meg („Glückseligkeit und Sicherheit"). „Man siehet hieraus" így szól p. 100. „wie die Lehre von der Vollkommenheit dazu dienet, dass man ganze Wissenschaften auf eine gründliche Weise abhandeln kann", mint ő tette a „Politik"-kal. Mert az isten és a természeti művek tökéletességének kutatásából módunk van „ein süsser Vergnügen zu schöpfen. Es ist dieses ein *Confect für Verständige:* wer bloss an Sinnen hangen, muss sich mit dem vergnügen, was für den Geschmack und das Auge ist" — mondja 50. §. „Ja, was noch übler ist, wenn man die Grundlehren welche zu dergleichen Betrachtungen führen, lieber gar ausrotten wollte, *wenn man es bewerkstelligen könnte:* denn dadurch wird mancher abgehalten, der sich sonst in einer so nützlichen Arbeit geschickt machen würde"; ő soha nem tette így. (411. l.)

Kant tana a Leibniz-Wolff-féle felfogásból indul ki, de megállapodottságot és világosságot nélkülöz, amint maga panaszkodik is: „Das Wort Vollkommenheit ist mancher Missdeutung ausgesetzt.[1] Es wird bisweilen als ein zur Transcendent-philosophie gehörender Begriff der *Allheit des Mannigfaltigen,* was zusammengenommen ein Ding ausmacht (Leibniz-Wolff), — dann aber auch als zur *Teleologie* gehörend, so verstanden, dass es die Zusammenstimmung der Beschaffenheiten eines Dinges zu einem Zwecke bedeutet. Mann könnte die Vollkommenheit in den 1-ten Bedeutung die *quantitative* (materiale), in der zweiten die *qualitative* (formale) Vollkommenheit nennen. Jene kann nur *Eine* sein (denn dass All des einem Dinge Zugehörigen ist Eins). Von dieser aber kann es in einem Dinge mehrere geben." Eszerint, úgy látszik, van kétféle tökéletesség: 1. az *összesség* — amint az Istenben képzeljük; itt *„quantitativ*-nak" nevezi, 2. *alkalmasság* valamely célra — a qualitativ. Az első a *metaphysikai* v. transcendentalis; a másik a *teleologiai* vagy qualitativ.[2] Amaz csak egy lehet, emez többféle is lehet egy dologban. Nyilvánvaló, hogy a „teljesség" (Vollständigkeit) amott a dolog tartalmára vonatkozik s azért *materialis,* emitt a dolog viszonyosságára s azért *formális.* Hogy amazt quantitativnak, emezt qualitativnak nevezik, a Kant kategoriáiból érthető; miután azonban a qualitas a tartalomra, a quantitas a tér és idő viszonyokra megy vissza, azért helyesebb volna a „materialist" minőséginek, a „teleologiait" vagy „formalist" mennyiséginek nevezni. Minthogy azonban minden dolog a qualitas és quantitas kategoriái alá esik, azért *lehet* quantitativ (formai) és quantitativ (tartalmi) tökéletességről beszélni.

Eltekintve azonban ezen zavaró terminológiától, maga a gondolat Kantnál téves helyen keresi a tökéletességet. Mert a tökéletesség nem egyszerűen „teljesség" vagy „alkalmasság"; ezek csak általános követelmények minden dolognál. A „tökéletesség" azonban a teljesség és alkalmasság *absolut* értelemben (summitas). S ezt nem veszi észre Kant. Ezen teljesség a tartalomra nézve lehetséges minden dologban; az „alkalmasság" azonban relatív, amelyet a hasznosságból ismerünk. Minden dolog tökéletes lehet *magában,* ha minősége summitását elérte; ellenben az alkalmasságnál semmi mértékünk nincs, mellyel mérhetnők. Így tehát a Kant-féle fogalmazás nem tisztítja meg a Wolffi zavart; sőt annak lényegét (a „Deutlichkeit") egészen elhagyva, üres abstractiót csinál e fogalomból. Mert Wolff „Deutlichkeit"-ja érthető és közvetlen vonás; ellenben az alkalmasság egyénenként s tárgyanként különböző. Különben zavaros az is, hogy a quantitativ és qualitativ szétesnek; pedig nyilvános, hogy amaz csak emebből származhatik.

Ezt Kant be is igazolja, amikor a *tökéletesség mértékét* keresi.[3] Kant ugyanis a tökéletességet a célszerűségre építi („obj. innere Zweckmässigkeit der Vollkommenheit"); éppen azért a dolog fogalma vagyis célja (Kr. Urt. Kr. I. §. 10.) a tökéletesség mértéke. „Die obj. Zweckmässigkeit zu beurtheilen, bedürfen wir jederzeit den Begriff eines Zweckes." S itt aztán van *subjectiv* (formalis) — aesthetika és *objectiv* (materialis) célszerűség (I. §. 11.) — moralis. Amikor az objectiv célszerűségben a) *külső* — hasznos célszerűséget „Nützlichkeit" és b) *belső* — célfogalmi célszerűséget lát, nyilván egészen a hasznosság kriteriumát alkalmazza, amely a „tökéletességtől" teljesen különbözik.

[1] Metaphysik der Sitten. II. Teil (Ö. M. VII. 190. Hartenstein-féle kiadás.)

[2] Pr. Vft. (Ö. M. [Hartenstein] v. 44.): „(die theoretische Bedeutung) . . . bedeutet er nicht als *Vollständigkeit* eines jeden Dinges in seiner Art . . . ellenben „in praktischen Bedeutung" „ist die *Tauglichkeit* oder Zulänglichkeit eines Dinges zu allerlei Zwecken."

[3] Kr. d. Urth. K. (Ö. M.) I. §. 10-15.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Kantot ezen ingadozásra valószínűleg az késztette, hogy a Spinoza-Leibniz-féle „realitast" elmellőzte. Helyesen teszi ugyan, hogy az „Allgemeine Exposition der aesthetischer reflectirenden Urteile" (Kr. U. I. 203.) az értékjelzőkből kihagyta, bár a fenségesnél éppen a projectio nagyságára épül a felfogás (I. 158 sk.); de bár *mennyiségi* jelzőül („Grössen-begriff der Allh.") felismeri, mégis *minőségi alapra* akarja fektetni, ami neki nem sikerült. Csak ha a valóban két elválaszthatatlan vonást ismerünk fel, a tartalmat (quale) és a projectio önerejét (quantum), akkor lehet mindkettőre a summitast megállapítani, ami mind a kettőnél csak az Én teljessége. *Teljes és töretlenül érvényesülő tartalom mellett* van a tökéletesség lehetősége, minden egyes dologban, — azaz a határozott fogalomban, melyet tisztán felfogunk. De ezen értékesek összehasonlításán túl nincs a fogalomnak értelme; *a tökéletesség csak értékeseknek viszonyjelzője.*

23. §. A „tökéletesség" jelentése: Tökéletesség és ideál. A tökéletesség a belső formára vezet.

Minthogy Kant után a „tökéletesség" fogalma logikai, azaz jelentéstani tárgyalásban alig részesült (legalább rám nézve ismeretlen az ilyenforma kezelés), én az eddigi §§-ok facitjával megelégszem s összegezem az eredményeimet.

A perfectio fejtegetéseinél egy objectiv és egy subjectiv vonás tűnik elő, amint azt már Spinozánál láthattuk. *Spinoza* szerint a perfectionak objective megfelel a *realitás,* minél több a realis vonás, annál tökéletesebb a tárgy. Megfelel pedig a realitásnak a mintakép, *exemplar,* melyhez való közeledésében áll a tárgy perfectiója. Ugyanezen realismus látható még *Leibniznál* is. A monade realitása megfelel a tökéletességnek. Mérjük pedig az egységen, melybe az egyes realis vonások egyesülnek. Minél több a monade tevékenysége, annál magasabb a perfectiója. Minthogy pedig a tevékenység a képzésben áll, azért minél több kép, annál több perfectio. Bővül pedig a képszám azzal, hogy az Én ereje is kibővül, melylyel azokat felfogja. Az egység a sokfélében tehát a mértékünk. *Wolff* teljesen intellectualistice fogja fel ezen viszonyt. A lélek annál tökéletesebb, minél *világosabban* látja s minél bővebben foglalja magában a képeket. Az egységet pedig ezen szabály (Regel) hozza létre; s azért minél több szabálya van a tevékeny egységnek, annál tökéletesebb. *Kant* némileg enyhíti ezen logicismust, amikor a mértéket nem a szabályban, hanem a *fogalomban* állítja, amelyet a dolog létele megvalósít. Hogy azonban nála ily *szabályok* vezérlik a dolog *megismerését,* azt azon apriori törvények bősége tanítja, melyeket az elméleti, gyakorlati s alkotó munkával foglalkozó kritikái oly pedáns pontossággal igyekeznek felkutatni. Mert ezen szabályok alkotják a szellem fogalmát és apriori alkatát.

Kantnál a realistikus felfogás háttérbe szorult s ezzel a helyes útra tért a kutatás. Mert Spinoza s Leibniz elsősorban a valóságban keresik a tökéletesség alapjait; ezen valónak mintaképével óhajtják fokait megmérni, — ami nyilván körben való forgás. A mintakép ugyanis lelkünk alkotása; ennek tökéletességéből árad át a tárgyra a tökéletesség vonása. Wolff ennélfogva helyesen *tette,* amikor a Leibniz-féle monadeot állította oda *az absolut mintaképül;* ennek a tökéletességén mérjük a többinek perfectióját. Csupán logikai folyomány azért azon nevezetes tétele, hogy minél világosabb a monade felfogó tevékenysége, annál tökéletesebb maga a monade és ezzel mindaz, amit a monade képez (perception). Csak a logicismus, mely minden igazságot *ítéletek* formájában fejez ki, tette pedánssá tételét, amikor *szabályokat* fogadott el normákúl. Tévedés nincs benne; az ismereteket csakugyan *ítéletekben fejezzük ki.* De a processus maga az öntudatos ítéletet megelőző logikai formákban folyik le; s Kant csak egyszerűsített ezen, amikor az ítéletek kész alkatrészét, a *fogalmat* állította a *normatio mértékéül.* Ezen fogalommal mérkőzik a tapasztalati kép; s *ha a* fogalom tökéletes, akkor tökéletes a neki megfelelő empirikus kép és tárgya is.

Így egyenesen oda jutottunk, hogy a problemát fixirozhatjuk. *A tökéletességet a norma tökéletessége* szerint itéljük s állapítjuk meg. A *problema ugrópontjává* tehát ezen kérdés lesz: *mikor tökéletes a normáló fogalom?* Erre általában azzal kell felelni, hogy tökéletes akkor, ha maga a monade vagy fogalom tökéletes. És ezt a mérőt a felfogás *világosságában* találta Leibniz—Wolff. A mérték azonban még mindig homályos. *Mert mikor világos valamely képezés?* ebben rejlik a tökéletesség mértéke. S erre óhajtottunk a 20. §-ban feleletet adni.

E célból az Én tevékenységéből indultunk ki, melylyel *a dolgokat megismeri.* Az Én először öntudatlanul alkot, mikor saját functióját maga elé állítja (a). Ezt a funktióját, melyet *szegzett,* egybeveti azzal, amelyről a kép vagy functiói töredék fakadt, vagyis a *potentialis* functióval. E kettő mérkőzéséből az Énnek két dolog jut tudomására: 1. *megérti* a functió jelentését *azonosítás* utján és 2. *megérzi* e functio *erőfokát* saját tevékenysége erejéhez viszonyítva. Ezek *megállapító actusok,* azaz ontologiai tények. A *megértés* által felfogjuk a tárgy *tartalmát,* a *megérzés* utján felfogjuk e tartalom *önállításának* fokát. Azaz: materialis és

© Copyright Mikes International 2001-2006

formális tekintetben állapítjuk meg a tárgy valójának jelentését, mert a tartalomhoz kötve van önállítása s *vele egy.*

Már ezen psychologiai mérkőzésnek van egy kétségbevonhatatlan, analytikus törvénye. Minthogy az empirikus kép a functiónak csak egy korlátolt vagy *lekötött része,* azért mindig *kevesebb* a kép, mint a functio. Tartalmilag és terjedelmileg kevesebb egyformán. Vagyis (a 20. §. szerint A > a és $\alpha > \alpha_1$ (érzelmi megállapítás). *Az actualis kép mindig kevesebb, mint a potentialis functio.* A „la grandeur de la réalité positive", mint Leibniz nevezi, tehát mindig kevesebb, mint a „réalité potentielle."

A való tökéletesség tehát a tartalom és önállítás nagyságában gyökerezik; perfectio = plus realitatis (Spinoza) = grandeur de la réalité (Leibniz). *Valaminek* tehát nagysága s így ontologiai vonása a tökéletesség; *nem értékfogalom, hanem nagysági jelző.* De mitől függ ezen „plus realitatis?" mi a mértéke? Nyilvánvaló: *a potentialis functiótól;* az *Én egész* tartalmától. A látás functiója több mint bármely actualis látási kép; ugyanígy minden egyéb functio. Az egész látásnak képe ennélfogva több, mint bármely része. A látó functio egészének azonban csak *homályos képét* („összképét") bírjuk megszerezni. Ezzel szemben áll az actualiter látott kép. S minthogy a functio önállítása tőle elválaszthatatlan, azért mindig *túl akar terjeszkedni* az actusra, azt kibővíteni, kialakítani, határozottabbá tenni. A potentialis energiában tehát mindig továbbkényszerítő conatus van, *amelynek irányában* az actus átalakul. De van határa realiter s ezen határ a functio végessége. Ezen potentialis erőfok tehát azon szélsőség, ultimitas, ameddig a functiónak természeti ereje haladhat. *Ezt a szélső határt jelezzük a tökéletességgel (finis, perfectio).* A perfectio tehát *határfogalom,* ameddig minden functio kifejlődni bír és törekszik.

Első következmény tehát az, hogy a tökéletesség az *önállítás szélső ereje* és *célpontja. Ezt „erőteljességnek", erőtökéletességnek* mondhatjuk.

Ámde e célponthoz mindig egy *tartalom* törekszik eljutni. Ezen tartalomnak *jelentését* (pl. a szín, hang st.) *határozottan* kell ismernünk, vagyis ingadozás nélküli, praeciz formában (a Leibniz-féle „prise précisement" I. 22. §.). Egy ilyen tartalom praecisitása is megközelítendő postulatum; minden fogalomalkotás és definitio ezen célból megy végbe. A tartalom praecisitása vagy szabatossága ennélfogva szintén célpont s mint ilyent, *ontologiai ideának* nevezhetjük. Minthogy pedig a tartalom egésze is folyton teljes kifejlésre törekszik, azért az actualis kép ezen ideát elérni kívánja s innen átalakulása mindaddig, míg a potentialis functiót teljesen eléri. Ennek *határfoka a fogalom tökéletessége.*

Az ontologiai tökéletesség ennélfogva két vonás ultimitásában rejlik: 1. akadálytalan energiában vagy *szabadságban,* melynek ereje lekötve *részben* sincsen és 2. keresetlen *tisztaságban* vagy idegentől szabad *határozottságban. A tökéletes tárgy tehát maga nemében az, amely erőfokilag és határozottság tekintetében a potentialis functiót minden idegentől szabadon megvalósítja.*

Minthogy pedig mindezeket csak öntudatunk munkájával foghatjuk fel, azért minden tökéletesség végső forrása *az öntudat energiájában keresendő.* Az Én töretlensége = magával való azonossága = szemlélésének tisztasága adja a képnek a tökéletességet. Perfectio = realitás = claritas = distincta idea. *A legszabadabb Én a legtökéletesebb.* S minthogy a legszabadabb az értéktan szerint a legértékesebb is (Axiol. 53. és 56. §.), azért a legszabadabb Én a legtökéletesebb. Azon Én, amely nem merül ki az actualitasban, hanem mindig szunnyadó erők tőkéjével rendelkezik, a legerősebb s legmélyebb tartalmu is. Önérzete azért legtartósabb s legtisztább s uralma egyes functiói felett ledönthetetlen. Csak ezen Énnek ideái lehetnek mérvadók; csak ez bírja a tökéletességet felfogni s megalkotni. *Tört lélek a tökéletességet sem felfogni, sem megalkotni nem bírja.*

Ezek az ontologiai teljességnek vonásai. Töretlen erő, határozott tartalom tisztasága alakítják teljessé. Ez nyilván csak viszonylagosan az Énre nézve áll; úgy hogy erőfokilag gradusok állíthatók a teljességben. *Minő viszonyban áll már most az ontologiai teljesség az értékességhez?*

Magának a tökéletességnek tartalma nincsen; *jelentése csak az Én erejének summitásában* rejlik. De azért e jelentés maga is értékes. Minden „tökéletes" értékes; de nem magáért, hanem azért, mert az értékességnek feltétele. *Tökéletesen átértett és felfogott tartalmakat értékelünk.* Éppen azért a valódi értékjelzők *absolut értelemmel* bírnak; vagy igaz vagy nem, — közbül semmi sincs. Mert csak a tökéletes képet értékeljük. S minthogy ezen kép vagy logikai, vagy ethikai, vagy aesthetikai, azért mindnek tökéleteseknek kell lenniök s azért *az igaz, a jó, a szép absolut értelmű.* Máskép el sem gondolhatók. Vagy igen, vagy nem; közbül semmi sincsen. Mikor valamit szépnek, jónak, igaznak nevezünk, csak ezen *absolut, tökéletes* minőséget állítjuk róla. *Relativ jelentésük ezen jelzőknek nincs;* nem lehet ugyanazon dolog félig szép, félig jó, vagy félig igaz. Amikor „igaz" valamely tétel, absolute igaz, azaz benne van absolut értelemben azon vonás, melyet az „igaz" jelez. Ezek ennélfogva ideálok, melyekhez az egyes concretumot fogjuk, — de a jelentésük absolut. Az egyessel szemben *követelések* (postulatumok); nem túlvilági parancsok, hanem psychikai létünk életfeltételei. Mert az Én csak megvalósulásában él; e megvalósulásban rejlik a tartalma s

© Copyright Mikes International 2001-2006

ezen tartalom formailag, azaz erőfokilag teljességében (summitasban) s jelentési határozottságban kell hogy álljon előttünk. Ezen kosmikus kényszerben, mely minden való létezését teremti, rejlik az *ideálnak követelése* s kényszerítő hatalma. A megvalósultság *mértéke pedig a potentialis lét fogalma.*

A tökéletesség ennélfogva a dolog valóságához, substantialitásához van kötve. *A képet csak világos és határozott jelentésében érthetjük meg.* A megismerés ennélfogva csak a tökéletes, azaz teljesen egyértelmű (eindeutig) fogalmakban mehet végbe. S minthogy az értékelés ezen fogalmaknak értékére vonatkozik, azért első feltétele minden értékelésnek a tökéletes (azaz erőfokilag világos és tartalmilag határozott), a *clara et distincta* idea.

Minden dolognak ezen logikai tökéletessége szolgál alapul az *értékelésre.* Ezen értékjelzők pedig mindig absolut értelemben állíttatnak a dolgokról; mert az Én valóságának momentumai s az Én nem valósulhat meg, ha a summitasnak követelését nem érvényesítette. A mikor tehát a tökéletes tartalom vagy jelentés az Én önszerelmének s így önállításának teljesen megfelelő, akkor maga nemében absolute értékes jelzőkkel látjuk el. De mindennél az előfeltétel *a tökéletes tartalom* (a λόγος); ezen logos az, amiről azt mondjuk, hogy igaz, hogy szép, hogy jó; értékes pedig csak azért, mert *az Én örök értékének megvalósulási formája.* Ezen szoros vonatkozása az öntudatos Énre, mely maga értékét szereti, adja a dolognak az önértéket. Magában véve csak közönyös gondolat, jelentés, fogalom; igazzá, jóvá, széppé csak az Én megvalósításában lesz. De mivel az Én éppen ezen functióknak összessége és egy része, azért a logos összessége = az Énegész s az Énegész summitása a logos summitásával, amannak önértéke a logos önértékével azonos. Mert az Én megvalósulásához nem eszköz az igaz vagy a szép vagy a jó — akkor csak haszonértéke volna! — hanem maga a λόγος az Én s megvalósulásában az Én értékessége nyer realis kifejezést. Csak az Énnek tulajdonságai, *önértékes tulajdonságai,* teszik értékessé az igaz, szép és jó fázisait is. Ameddig azonban úgy fogjuk fel a dolgot, mintha a gondolat, az akarat, az érzés s ezért lelki ténykedések az *Én megvalósulásának az eszközei volnának,* — addig a λόγος (és a többi) csak eszközi értékkel bír. S ez a téves felfogás uralkodik ma is az értékdisciplinákban, mikor az igazságnak, jóságnak és szépségnek csak rajtuk kívül fekvő célhoz képest van relativ értékük. Magában a jelentésben kell azon realis qualitativ vonást keresnünk, amely azt logikailag értékessé teszi (akár logikai, akár ethikai, akár aesthetikai tekintetben). *Hogy pedig azzá legyen a jelentés valamelyik vonása, ahhoz szükséges, hogy ezen vonás az Én örök alkatának egyetlen s összehasonlíthatatlan kizárólagosságu létfunctiója legyen.* Ha kutatásunk erre a jelentés vizsgálásánál rá bír jönni, akkor meg lehet menteni *a tudomány, az erkölcsiség és a művészet önértékét)* mert ez csak abban rejlhetik, ami minden céltól független kiválósága, *azaz kosmikus jelentősége.* Ily értelemben az *universalitas* fog azon vonásul feltárulni, mely az Énnek s minden nyilvánulásának kizárólagos s mégis kosmikus önértékét megalapítja (v.ö. 105. §.).

Ezt a vonást azonban csak az önmagának megfelelő jelentés summitásában lehet tapasztalni. Ebben a summitásában van a fogalom realitásának teljesen megfelelő, tiszta és akadálytalan önvalósága. Kant „belső célszerűségnek" nevezte, jelezve ezzel azt, hogy önmaga jelentésének megfelelő alkatú. Én „belső formának" nevezném ezt, ami summitásában az öntudatnak előtűnik, alapját a valóság *„értelmi alkatában"* (intellectualis structura) találtam.

24. §. A „tökéletesség", az „értelmi alkat" és a tömörítő „intuitio" összefüggése.

A „tökéletesség" ezen fejtegetések alapján nem értékjelző, hanem csak az értékelésnek lélektani postulatuma vagy feltétele. Minden értékjelzőhöz egyformán fordul s annak summitását követeli; de a dolognak értékéről s minőségéről semmit sem mond, mert a „tökéletes" nem tartalmi, hanem *gradualis jelző,* melyet minden tartalomnál követelünk, ellenben az érték a tárgy és a felfogó Én közötti viszony különböző fázisaiból ered. Amaz az összehasonlítás eredménye, tehát magában üres; emezek qualitative különböző realis viszonyok kifejezése, vagyis életactusok. Mikor Kant azt hitte, hogy „eine objective *innere Zweckmässigkeit das heisst Vollkommenheit* kommt dem Praedicate der Schönheit schon näher (Kritik der Urth. I. §. 15.), akkor nem jól látott; az ő kérdésére: „ob sich auch die Schönheit wirklich in den Begriff der Vollkommenheit auflösen lasse" — helyesen tagadó választ adott, bár kissé zavaros, fejtegetése.

A „tökéletesség" azonban más fogalommal szorosan függ össze. Hogy valamely tárgyat maximalis képezésben magunk elé állítsunk, ahogy a tökéletesség követeli, ahhoz szükséges, hogy ezt a képet figyelmünkkel minden más képtől elválasszuk, minden erőnket *abban* központosítsuk, akkor emeljük ki igazán a többi közül, úgyhogy zárt és határozott egésznek látjuk. Ezt a functiót *szemlélésnek* nevezzük s az Axiologiában (61. §.) *tömörítő intuitiónak* jellemeztük. Minthogy pedig minden értékelésnél ez a postulatum,

© Copyright Mikes International 2001-2006

azért az önérték minden faja csak a tökéletesen feltüntetett képről állítható, azaz *teljesen izoláltan minden élvtől és haszontól.* Ebből folyik, hogy a három értékdisciplinában *ugyanazon szemlélési álláspont uralkodik,* mely az *„érdekeletlen contemplatio"* álláspontja. Sem az igaz, sem a szép, sem a jó önértéke érdekelt szemmel nem látható meg.

Minthogy pedig az értékes tárgy a „jelentésben" áll előttünk, ennek tökéletessége pedig a részek világosságában s az egésznek határozottságában rejlik, azért a *jelentés értelmi alkatát is tökéletesen, azaz maximalis képezésben és határozott egységben* kell magunk elé állítanunk. A következőkben ennélfogva mindenütt a tömörítő szemlélés a feltétel s ennek tökéletességében teljes fényében kell az értékelendő gondolatot, cselekedetet és műalkotást szemlélnünk. Ezen így kialakított képet mérjük össze az Énegész képével, azaz *művészi pillantással* ragadjuk meg az *értelmi alkatot* s csak ezen előfeltétel mellett visszük át reá, mint Énünk momentumára, az Énnek értékét.

Maguknak a képeknek lélektani eredetét már az Axiol. 90—93. §§-ban fejtegettük. A logikai jelentés kialakulását a logikai értékről szóló fejezetben találja a szives olvasó ezen mű II. könyvében.

25. §. Az „értelmi alkat" fogalmának rövid történelmi áttekintése.

Az „értelmi alkat" fogalma, amint az Axiol. idézett §§-aiban fejtegettem, minden mystikumtól mentes logikai fogalom. A mai mechanistikus gondolkodási mód előtt „kiválóan veszedelmesnek" látszik („als besonders gefährlich"),[1] mert könnyen physikai magyarázó elvül tekintheti valaki; ámde ha józanul értjük, nincs benne semmi veszedelem. Kirchhoff A.[2] ezen ósdi teleologiára gondol, mikor, kissé furcsán, úgy beszél, hogy „a teleologia osztrák papírpénzét nem kell használni, ahol csak porosz készpénzfizetést *solid causalitási érccel* szabad elfogadni". De ha a cél és ok fogalmaiba mélyebben hatolunk bele, mint Kirchhoff, (v.ö. *„Az E. és V.* III. §. 62—63.) akkor az „osztrák és a porosz valuta" között nem találunk oly nagy különbséget. Subjectiv felfogás az egyik is, a másik is;[3] csakhogy mindegyiknek külön területen van helye és érvényessége. Mi, akik a realistikus babonától menteseknek érezzük magunkat, az „értelmi alkatot" époly jogosultnak tartjuk, mint az „okiságot" — subjectiv világképünk megalkotásához.

E fogalom maga azon időtől fogva szükséges alkotórésze a philosophiai gondolkozásnak, amióta Sokrates az örökké állandót és azonosat (ταὐτὸ) tűzte ki az ἐπιστήμη céljául. Platon és Aristoteles az εἶδος, ἰδέα fogalmának nevezték s mint ilyen, átment a scholasztikába. Ott kapta azon nevét: *forma substantialis"* ἐντελὲχεια, még Leibniznál is.) Az újkorban vehementer ellene törnek, de azért Spinoza, bár minden célzatosság ellen küzd, (v.ö. 22. §.), az egyes dolgok ideáit, amikor még nem valósúltak meg (modorum non existentium) az isten attributumaiban (mathematice) benfoglaltaknak mondja *(Eth. II. p. 8.* „ideae rerum singularium ... modorum *essentiae formales* in Dei attributis continentur.")

A francia forradalom idején ezen gondolat szinte a levegőben volt. *Kant,* mint láttuk, a „belső célszerűség" neve alatt nem mellőzhette s (*Urth. II. 77. §.)* az „intell. archetypus" vagy „intuitiv (Urbildlich) Verstand" felfogási formájául elismerte. Ezen intelligentia ugyanis nem halad, mint a mi discursiv értelmünk az „Analytisch Allgemeines"-ről (fogalmakról) a különöshez („die gegebene empirische Anschauung"), — hanem intuitive halad „a synthetisch Allgemeines"-ről a különöshez *„d.i. vom Ganzen zu den Teilen"* (II. p. 100.) A gondolatban tehát semmi lehetetlenséget nem talált, csak az emberi értelemhez tartozóságát tagadta s csupán heurisztikus használatát akarta megengedni. Ezen gondolatot *Winkelmann,* mint *„innere Form"*-ot szembeállította a „Naturform"-nak, azaz „ősképet (Urbild), „idealis fogalmat" (*„in Verstande entworfene geistige Natur"* [Gedanken über die Nachahmung" §. 32.]) lát benne.

A jena—weimari körökben egész használatos fogalom volt, melyet ezen körök Kanttól vettek át (Borinski). *Schiller* ismeri *„die innere Form* der Menschennatur", mely a moralis törvény és az egyes cselekedet között megőrzi magát: „Gleichweit von Einförmigkeit und Verwirrung ruht *die siegende Form"* — azaz a belső

[1] Érdekes czikket írt erről *Borinski* Károly a „Münch. Alig. Zeitung" (1905. No. 139.) Beilagejában: *„Innere Form.* Zur Literatur-geschichte eines Überbegriffs." Csak elmefuttatás az egész, s megérdemelné a részletesebb kidolgozást. Én a részleteket jórészt innen vettem.

[2] *Kirchhoff* A. „Die Idee des Pflanzen-Metamorphosis bei Wolff und Goethe" Berlin. 1867 p. 13. (Borinskiból.)

[3] P. N. *Coszmann* („Apologie der empirischen Teleologie" p. 25.) az akaró és a tett viszonyának átvitelét a természetre látja a causalitásban.

© Copyright Mikes International 2001-2006

szabadság. *Goethe* ezen állandóságot, mely a Platoni ideából származott át, így fejezi ki nevezetes versében:

Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen,
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen
Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
So muss du sein, der kannst du nicht entfliehen,
So sagten schon Sibyllen, so Propheten;
Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt,
Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

[Goethe dolgozószobájának bejáratánál függő bronce-maszkjáról. — *Bierbaum O. Jul.* Goethe Calender 1908.][1]

Goethénél a „forma" tényleg realitás, az alakító erő egységes valósága; melyben a lények részei úgy rejlenek, mint a magban a növény. Kant sem volt idegen ettől a gondolattól, mely egyenesen involutiót tanít. Így *R. Vft.*[3] *862. l.* szerint a rendszer „ideája" egy „Keim in der Vft, in welchem alle Teile noch sehr eingewickelt und kaum der mikroskopischen Beobachtung erkennbar, verborgen liegen." Nála ugyan nem metaphysikai valóság, hanem ismeretelméleti feltétel az egész; de szükségszerű feltétel, mely a „monade" gondolatának látszik maradéka lenni.

Ezen nem egészen világos positióból vette át a fogalmat *Humboldt* Vilmos s alkalmazta a nyelv kérdésénél. A nyelvnek van szerinte „innere Sprachform", mely a „Menschengeist"-tal összefügg (Kant) és a kiejtett formától (articulierung) különbözik (miből folyik ugyanazon" gondolatnak sokféle kifejezése pl. az indoknál az „elefánt" nevei). A fogalom-alkotás hozza létre a szóformát s ezzel a hangformát is. „Was die *Lautform* schafft, ist dasselbe, wie das, was mit der *Wortform* die Begriffsbildung auswirkt" (Borinski). Goethe nemcsak ilyen egyéni formát ért alatta, hanem minden dologban látja föllépni. Onnan mondása a stílusról: „die Kunst beruht auf *dem Wesen* der Dinge, insofern es uns erlaubt ist, es in sichtbaren und greiflichen Gestalten zu erkennen". Ezen „idea" tehát a dolognak „architypusa", de realitásban, azaz metaphysikai formában.

Így szerepel a fogalom a *természetphilosophusok* közül már *Bouffonnál,* aki („Époques de la Nature" c. művében) már a formák átalakulását is hirdeti s egy másik művében[2] így foglalja össze nevezetes, ma is használatos nézetét: „Cette matière ne peut opérer la nutrition et le développement qu'en s'assimilant à chaque partie du corps de l'animal ou de végétal et en pénétrant intimément *la forme* de ces parties (tehát a szervek alakját), que j'ai appelée *le moule interieur,* (belső forma)". Ezen forma kifejlik a nőstény méhében („matrice de la femmelle", aminél Borinski Goethe „Mütter"-jeire emlékeztet). *„Ez a forma",* úgymond Bouffon *„a szervezett test belső formája".*

Hogy a gondolat aztán, kivált irodalmi s művészi körökben elterjedt, azt *Scherer* Vilmosnak tulajdonítja Borinski. Scherer maga Humbolttól vette át s a berlini „irodalmi körökben" honosította meg. Maga Scherer ezen belső forma alatt (úgymint Ludwig von Stein is teszi i.m. p. 27. sk.) a „jellemző felfogást" (characteristische Auffassung") értette, holott a weimari körök „charakter" alatt „das äusserlich Hervortretende"-t értették. Igen sok jó gondolatot találhatni erre nézve *Wernernél* („Lyrik und Lyriker"), — de már a költői alkotásra alkalmazva. Nagyobb kitekintéssel tárgyalja a kérdést *Chamberlain* (,,Kant"-jában), kire alább visszatérünk. Itt csak a „belső forma" ismeretelméleti általános fogalmát kívántuk fixirozni s azért a részletektől el kell tekintenünk.

[1] V.ö, *L. von Stein:* Aesthctik der deutschen Klassiker.

[2] *Bouffon:* „Histoire générale des animaux" — végén.

© Copyright Mikes International 2001-2006

26. §. A „belső forma" fogalmának rövid töténelmi áttekintése. A „belső forma" v. „értelmi alkat" jelentése ezen könyvben.

Ezen rövid áttekintésből látható, hogy a belső vagy értelmi forma kérdése Platontól kezdve állandóan foglalkoztatja az elméket s ezen helyen megállapítandó ezen fogalomnak logikai jelentése, melyben e munka álláspontja szerint veendő.

A fejtegetések általában két sark között mozognak. Az egyik felfogás szerint a „forma" valóság, a másik szerint elmefunctio; amaz Platontól a neovitalismusig húzódik, emez Kant nézete. A közvetítő Wolff és Spinoza látszólag nominalisták, de az első mégis realista, mint a monade híve, a másik pedig subjectivista, aki magát végig nem gondolta. Mert különben látta volna, hogy az „exemplar" elkészítéséhez alanyi functio kell, hogy ennélfogva tana Kant felé hajt s csak ott szabadul meg nehézségeitől.

Lehet már most ezen két csoportban különbözőleg járni el. Az elsőben az „εἶδος " önálló typus, mely szerint az *egyes* alakúl; vagy magában az egyesben kormányzó erő (ἐντελὲχεια) s itt ismét az anyagtól (tartalom) különböző vagy vele szorosan összenőtt (s épp azért megmagyarázatlan) hatalom. Ez utóbbi csoporthoz tartozik Chamberlain, aki 3 szükséges „ideát" állít fel, melyek lényeges vonásokban különböznek egymástól;[1] mert míg az *anyag* (Stoff) egyetlen tulajdonsága a *tehetetlenség* (Trägheit), az *erőé* a *változékonyság* (Wandelbarkeit), addig az *életé* az *alak.* (Gestalt.)[2] Anyag, erő és élet ennélfogva vissza nem vezethetők s tulajdonságaik szorosan függnek össze valójukkal. Az ő felfogása előtt ezen három kategoria egészen független egymástól („die Idee des Lebens muss eine autonome sein" p. 476); ezek megállapítása az „exact természettudomány" dolga s ilyetén felfogásától függ annak az exactságnak lehetősége is. Maga az alak pedig nála a céllal összefüggő gondolat, mely összefüggést így állapítja meg: „Der Gedanke der Zweckmässigkeit ist die Anschauung der Lebensgestalt ins Begriffliche übertragen oder ... die *Gestalt* als Gesetz des, Lebens ist *der Zweckgedanke, wie er sich der Anschauung darstellt"* (p. 496). Ezzel az alak azon középterületre esik, mely az értelmet a szemléléstől elválasztja s melyen érthető, hogy a kör = $x^2 + y^2 = R^2$. *Az alak pedig ép oly állandó* (Beharren), *mint az anyag és az erő.* (p. 498.)

Nincs helyünk, hogy Chamberlain ezen érdekes fejtegetéseit itt részletezzük; megérdemlik azok, hogy mindenki elolvassa. A mi gondolatmenetünk azonban másfelé vezet. Ezt az irányt az eddigiek végiggondolása jelöli meg. Nem gondolható ugyanis, hogy a *forma,* mint valami üresség, külön valóság legyen; még a tér sem gondolható üres, azaz nemlevő *valóságnak,* amint azt Kant nyomatékkal kifejtette transcendentalis aesthetikájában. Mert a gondolkozás *valaminek* az elgondolása. Éppen azért a forma csak egy tartalomnak lehet formája vagyis *momentum* a tartalomban. Az egyetlen tartalom pedig, melyet közvetlenül ismerünk, a *lelki élmény;* ebben kell momentumul találni a formát is. Már pedig minden élmény *tartalma:* a jelentés; ezen jelentésnek egyetemes vonása az, hogy önmagát állítja, abban van *realis lételének* előfeltétele. S így, ha a forma nem lehet tartalom nélkül, és *ha nem lehet jelentő külön* tartalom, akkor a forma nem lehet más, mint a tartalom önállítása, vagyis *létezési módja.* Abstracte véve ennélfogva a forma, mint minden valónak egyetemes vonása, nem más, mint a valónak önállítása. A tartalom az *essentia,* a forma az *existentia;* abstract gyökere ezen gondolatban rejlik.[3]

Minthogy pedig e jelentés (idea, fogalom) egyszerű és complex lehet, azért formája is egyszerű és complex lesz. Az egyszerű jelentésnek egyforma, homogen önállítása van; a complexnek complex, heterogen elemekből álló az önállítása. Ahány elem találkozik össze a jelentésben, annyi elemből fog állani a létezési módja is; mert minden vonás külön állítja magát s *összehatásuk módja* a complex forma. Ennek a complexitásnak részletezésére majd a 30 §-ban fogunk rátérni, most csak a logikai gerincet kívántuk kijelölni, mely a forma kérdését összetartja.[4]

Az önállítás nélkül a tartalom nincsen. Éppen azért a tartalom mellett mindig ott van a forma is; *ismeretelméletileg* ennélfogva a dolgok felfogása 2 alapfunctióra utal, melyek ultimitások: a tartalom (jelentés) és annak önprojectiója (a forma). Lehet-e a tartalmat önállítás nélkül gondolni? Nem lehet; éppen

---

[1] Immanuel *Kant.* Die Persönlichkeit als Einführung in das Werk. (1905) p. 409 skk.

[2] Id. m. 480. p.

[3] v.ö. „A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata" c. akad. székfoglalómat (1910), ahol Eckhard mester idézetét is olvashatni.

[4] A „forma" fogalmának bonyodalmasságát s különböző jelentését részletesen fejtegeti újabban *Marty* műve: „Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie." I. p. 99 skk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

azzal, hogy gondoltuk, állítottuk. S amikor a képet, mint realitást gondoltuk, ezt az önállítást (positio [Herbart], affirmatio [Schelling]) *neki* tulajdonítjuk. E nélkül a dolog *tárgyunk* nem lehet.

Van annálfogva minden jelentésnek a maga formája vagy létezési módja, mely tőle elválaszthatatlan, mert *léte* függ tőle. Ezen forma a jelentéstől függ, annak megnyilvánulási módja; az elemek összeműködése hozza létre, az tartja fenn. Egyszerű elemeknek és azok kapcsolatainak egyformán megvan a tőlünk független összeműködési formájuk. A „forma" az egyes positiók „törvénye"; s így a tartalom önállításának *immanens törvénye.* Logikailag tehát a „belső forma" egészen kifogástalan, nélkülözhetetlen gondolat s ily értelemben vesszük az *„értelmi alkat"* fogalmát. Ő a dolognak realitása. A természettudósok philosopho-phobiája kézzel-lábbal tiltakozik ugyan ezen „entitas" ellen; pedig maga is folyton igénybe veszi. Nincsen-e minden dolognak, az elemektől kezdve, tevékenységi törvénye? az elemek vegyülése, az égi testek vonzódása, a molekulák egymásra hatása nem követ-e állandó változhatatlan törvényt? s ugyebár nem „entitas" ezeknek egyike sem? Azon törvény, melyet ezen valóságok követnek s melyet tőlük „abstrahálunk", nem idegen a tartalomtól, hanem a tartalom önállításának a módja. Ha a víz a H és O vegyülete, akkor azon számarány, melyben a két elem egyesül, a „víz" törvénye; ez pedig a 2 elem egymáshozi viszonyától függ. A víz maga ezen törvény megvalósultsága; s azon vonások, melyekben felfogásunknak jelentkeznek, teszik a víz „értelmi alkatának" momentumait.

Ezeket pedig mind a *valónak* tulajdonítjuk. Senki sem bír ezen valónak más törvényt adni, mint amilyen annak van. *Az értelmi alkat ezen törvény objective.* Csak másodfokon áll elő e törvény felfogása, mely a jelentés önvalóságát kénytelen követni. A mi jelentéseink ennélfogva csak utóképei a jelentés realitásának. Ebben a *felfogott alkatban* mi helyezzük el, *értékelve* a vonásukat lényegességük szerint; s valamint az egyes vonások önállítását csak követjük, úgy követjük az egészen egyben állító *egységet* is. Ezen összefoglaló *actus tőlünk ered;* de csak akkor igaz, ha a jelentés mozzanatai maguk kényszerítenek rá ilyen actusra. Akkor azután a *forma megbővül.* A „madár" értelmi alkatához hozzájárulnak új momentumok, az érzéki jelentések vonásai, melyek azt concret valóvá teszik, teljessé alakítják ki s ezzel *bővülten állítják elénk.* Ezt nevezzük rendesen *concret formának.* Megvan benne gerincül a belső, értelmi forma vagy alkat, de benne van a *látott* alak is s ily teljességben concretnek nevezzük; bár valóságban minden dolog concret való, a *tartalom és önállítás concretuma.*

A logikai összefüggés ennélfogva így áll előttünk. A jelentéshez tartozik az önállítás. Ez az *egyszerű forma.* Complex jelentéshez complex önállítás. Ez a *complex létezés törvénye.* Érzékileg felfogva, ezen törvény a dolog *concret formája.* De ezen concret forma a belső forma sziklatalpán épül fel; a dolog valója annak intellectualis alkata. Együttvéve a tartalom és létmód adják azt, amit „értelmi alkatnak" nevezünk. S ily értelemben az „értelmi alkat" az Én önmegvalósításának törvénye. Hogy az Én a realis tárgyakat elem, szerkezet, vegyület, növény, állat, ember *typusaival* fogja fel, — az végső tény ismeretelméletileg. Semmiféle kapcsolatból empirice le nem vezethető. Ez az emberi elmében jelenleg *transcendens tény,* amelynek metaphysikai hátterét a végtelen valóság gondolata nyújtja. *A végtelennek önmegvalósítási törvényeit compendiose ismétli az elme,* mikor a valóság concret adatait a saját tartalmából reconstruálja. Erre pedig azon lelki tény szorítja, hogy a jelentések egymással intentionalis szálakkal függnek össze, amint a II. Könyv I. Fejezetében tüzetesen ki fog derülni. (*V.ö. 70. §.)*

E szerint az „értelmi alkat" kategóriája subjectiv-objectiv jelentésű. Nem vonatkozik *első* sorban az objectiv realitásra, hanem azon képre, melyet a realitásról szükségszerűen alkotunk. *Ebben a képben azonban elkerülhetetlen.* Akármilyen tárgy is álljon előttünk, abban benne van a tartalom (jelentés) és az önállítás (forma).

———————

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. FEJEZET.

A kosmikus érték rangfokozata.

27. §. A kosmikus érték fontossága az egyes értékdisciplinákra nézve s megállapításának útja.

Az értelmi alkatot, mint a 24. §.-ban említettük, a tömörítő szemlélés útján ragadjuk meg. Ezen intuitio által a tárgyat valóban kiragadjuk a világ hálózatából s pusztán a maga erejére utaljuk; senkinek kegyelme rajta nem segít. E csupaszságában rejlik az önértéke; ha abban nincs, akkor senkitől sem nyerheti. Nem a viszony teszi értékessé, melyben vágyainkkal s szenvedélyeinkkel áll; nem is az érzés fogja fel. Értelmi alkatának értékessége a döntő, s értelmi szemléléssel, ítélve állapítjuk meg. Ez önértékben rejlik a tárgy világértéke, ha csak azon kosmosban is, melyet érzékeink előttünk feltárnak. Azért nevezzük *kosmikus értéknek.*

Ezen önérték megállapítása az egyes értékdisciplinákra nézve a legfőbb fontosságú problema. Mert hiszen az érték-disciplinák az önmagában értékesnek megvalósítását kívánják szabályozni. Ez az önmagában értékes pedig az intelligentia, vagyis annak alkotásai, vagyis a *gondolatok,* miknek szövedéke teszi az intelligentia tartalmi valóját. E gondolatvilágnak kialakítása, nemesítése és élvező szemlélése az értékdisciplinák megértendő anyaga. A logika megérti a világ jelentését és összefüggését; főkérdése ennélfogva az: milyen feltételek s alanyi munka mellett igaz a világképünk? Az ethika kérdése: mikor felel meg a mi közreműködésünk a világszellem alkotó munkájának, vagyis mikor jó a cselekedetünk? Az aesthetika pedig azt kérdi: milyen feltételek mellett lehet a helyesen megértett és jól berendezett világot úgy szemlélni, hogy annak absolut érdekeletlen szemlélete az Én szabadságát megvalósítani engedje? Mindezen disciplinák ennélfogva a kosmikus önértékre vonatkoznak; az egyik a meglevőt alapul veszi, a másik ráépíti a kosmikus erkölcsöt, a harmadikban e kettőnek alapján megnyugszik az Én. Mind a három felteszi a kosmikus érték rangfokozatát; mert ők éppen az ezen célra vezető functiók törvényeit keresik s foglalják magukban. Az intelligentia tartalmának ismeretén épül fel a társadalmi productio s a kettőnek összefoglalásában kell hogy az aesthetika nyújtsa azon asylumot, melyben az Én becsületes fáradozások árán, teljes szabadságában megélheti és megélvezheti magát.

Ez oknál fogva a legnagyobb gonddal arra kell törekednünk, hogy, ha nem is részletes kidolgozásban, de legalább *elvileg* megállapítsuk azon feltételeket, melyek mellett a praktikus részletmunkánál ezen önértéket megvalósíthatjuk. A módszeres eljárásnál vezérlő gondolatul szolgál azon eredményünk (26. §.), hogy itt egy *tartalommal* van dolgunk, mely magát *állítja.* A tárgyalás ennélfogva két sorban fog haladni, melyek egyike a *tartalmi* vonásokat fogja értékük szerint felsorolni, másika pedig az *önállítás* módjait fogja figyelembe venni, amint azok a tartalom emelkedésével magok is párhuzamosan emelkednek. Ezen két sor pedig megfelelő alakulásokban fog elhaladni; mert, mint a megelőzőkből tudjuk, a tartalom maga az, ami állítja magát s azért ott, ahol a tartalom önállítása csak objectiv természetű, más tartalom felel meg neki, mint ott, ahol a tartalom önállítása subjective is történik, — mint a physikai erők és az öntudatos szellem önállítása közti különbség mutatja.

Ezen fundamentalis két sorozaton belül azután elsősorban az alkotó elemek értékét kell az általános axiologiai kriteriumokkal (Axiol. 53—56. §§.) megszabni. Azután pedig az elemekből alakuló *értelmi egységek* alkatát kell ugyanily kriteriummal megállapítani, — úgy hogy az elemektől kezdve az élőlények végtelen sorozatán át *az emberi charakterek különfélesége* értékileg fixirozva legyen.[1]

Mert ezen charakterek tevékenységei (tudás, erkölcs, műalkotások) azok, miket az értékdisciplinák szabályozni kívánnak. Azt hiszem, hogy ezen elemzések segítségével exact módon lehet majd beszélni úgy a tudományok, mint az erkölcsi institutiók és műalakítások értékéről; — ami nem csekély haladásra fog vezetni szemben azzal a kapkodó, nagyképüsködő fecsegessél, melyet mindezen a téren a felülkerekedett salak az ő (úgy-gúnyolt; „hatodik világhatalmával" végeztet, hol a tömeg butaságát a vakmerőség csinált prestige-évl immár teljesen hypnotizálták s ítéletnélkülivé tették.

[1] Ezt a III. sorozatban próbáljuk megadni általánosságban (a 45. §-tól kezdve).

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. SOROZAT.

A kosmikus érték rangfokozata a tartalom szempontjából.

28. §. Az evolutio, mint az axiologia positiv alapja.

Hogy a dolgok között nemcsak mathematikai viszonyok (rapport) állanak fenn, melyek azoknak physikai erejétől függnek s így méltán *nagyságiaknak* (rapport de grandeur) nevezhetők, hanem *minőségiek* is, amelyekben azoknak tökéletessége rejlik, azt régóta tudja az emberiség. Malebranche (Morale ch. I. 23.) az elsőket rapport de *grandeur,*[1] az utóbbiakat rapport de perfection ou *d'excellence* nevezte. Hogy azonban ezen utóbbi viszonyokra az emberek kevés ügyet vetettek, azt Wolffnak fent idézett mondásából is látjuk (22. §.), bár a természettudományok ontologiai természete ezen mellőzést igen könnyen megérteti velünk. A világi (kivált szerves) tárgyak vizsgálása azonban elkerülhetetlenné tette a kérdést s azért már Comte beszél újra az élőlények „taxionomikus" elrendezéséről, mely ugyan még nem értéklés, de annak positiv és realis alapját készíti elő. Mikor pedig a fejlődés gondolata uralkodóvá lett a biológiában, akkor az értékelés is előtérbe nyomult s mostanság éppen az evolutionismus adja az egész tannak legerősebb realis támaszát. Mert félszegség azt hinni, hogy az evolutiót el lehetne fogadni s annak célpontját mégis mellőzni. Ha a tények azt mutatják, hogy az ember a legtökéletesebb lény s ha plasmás alapból származóknak képzeljük a közbeesőket, akkor csak *öncsonkítása* a gondolatnak az, *ha az evolutiót nem gondoljuk haladásnak a tökéletesség felé.* Milyen evolutio is lenne az, mely egyszerűvel kezdte s a legkomplikáltabbal végezte s melytől mégis a tökéletes felé való haladást meg akarnók tagadni!

Ezen értékelési fokozat azonban sokkal positivabb, mint maga az evolutio. Az evolutio mint ontologiai adat, mindig csak hypothetikus lesz, mert a palaeontologiai tények csak egymástól különálló határozott alakokat mutatnak, melyek között az átmenetek számtalan helyen hiányoznak (amint azt Darwin óta számtalanszor be is vallották); de az *átmenést* magát, mint minden más causalis folyamatnál, csak a figyelő elme teheti hozzá. Ezen kivül az evolutio sem a kezdettel, sem a haladás motivumával még nem jött tisztába. Ős köd legyen-e a valóság kezdetén? s a szén elemei képezik-e azon motivumot, mely az őselemeket az organikus élet fokára emelte? (Carus Sterne) — ezek ontologiailag érdekes dolgok; de axiologiailag nem érintik a megfigyelt tények tökéletességének fokozatát. Mi pedig éppen ez utóbbit keressük. S azért nekünk azon elveket kell a tényekre alkalmaznunk, amelyeket az érték mérésénél az általános axiologia megállapított. Magukat a tényeket a természettudomány szolgáltatja s annak jelenlegi eredményeire szól az értékelési rangfokozat, anélkül, hogy az előállás homályos menetétől függne annak a végleges megállapítása.

E tekintetben az axiologiára nézve nem áll fenn azon kínos kérdés, mely a biológusokat még mindig két ellentétes táborba választja szét: a chemistákra és vitalistákra. Nemcsak azért nem, mivel *tevékenység* nélkül az elemek atomusait sem gondolhatjuk (miért is az anyag és erő dualismusa meginog), hanem azért, mert az értéknek hordozója nem az absolut tárgy, hanem csak annak vetített képe. (26. §.) Ezen képek alkotó elemeire szól az érték s minthogy ezen képek mind homogen idealis szövetből alakultak, azért az értékelés számára lehetséges egy összefüggő értéksornak fixirozása ott is, ahol a palaeontologiából nem bírjuk a hiányzó tagokat beletoldani. Ránknézve az egyszerű elemtől (értve az egyszerűséget a jelentésére, nem atomusaira) fel az önmagában összezárt jellemig terjed azon terület, mely értékelés alá esik.

29. §. Az elemi valók értelmi alkata. Az egyszerű jelentés üressége.

Ez értékelés minden valóban elsősorban központi jelentést tételez fel, mely annak realitását képezi. A tulajdonságok hordozója nem a szürke szemléleti atompont, hanem azon tevékenység gondolata, mely belőle kisugárzik. Ujjmutatást nyújt ez irányban az atomusok *értékűsége* (valentiája), mely azokat 1—4 értékűekbe csoportosítja (H, O, N, C) s mely külsőleg jelzi, hogy *az illető elemnek értelmi alkata* alsóbb vagy felsőbb fokra helyezendő-e? Ezen „értékűség" azonban már az értelmi alkatnak folyománya s *hasznossági*

[1] P. Janet. Traité élementaire de philos. p. 671.

© Copyright Mikes International 2001-2006

vonás, mert csak másokra való vonatkozásukban nyilvánítják. Minthogy mégis a haszonérték az önértéknek phaenomenalis oldala (v.ö. Axiol. 73. §.), azért a vegyérték vezetőfonalul szolgálhat az „elemek" önértékének megállapításánál; az értéktan említett helyén „az utilismus az idealismus számára heuristikus elvül szolgálhat." Ekkép az elemek között az önérték a hydrogennel volna a legkevesebb s az organikus vegyületekben érné el a legmagasabb fokát. Hasznossági szempontból mégis az elemek közül első helyre állítják a Carboniumot és a vele egyértékű Ciliciumot, mikre nézve fennáll azon tény, hogy egymást a vegyületekben helyettesítik, bár a szén az életfolyamatok nélkülözhetetlen motivuma (C. Sterne).

A vegyületekről beszéltünk már az előbbi sorokban, holott még csak az elemeknél tartunk. De a dolog mentségéül említhető, hogy az „elemek" tana jelenleg nagyon megingott, amikor a Radium felfedezésével úgy látszik, mintha minden „elem" újra más elemekre bomlanék, úgy hogy az absolut atomismus úgy sem tartható. Különben is az, amit az elemek önértékéről mondhatunk, felette homályos tevékenység összefolyó képére szorítkozik. Semmiféle sejtelmünk sincs arról, ami egy H vagy N atom belsejében történik; az egészről legfeljebb azt a képet alkothatjuk magunknak, hogy egy osztatlan pontból különböző projectiosugarak indulnak ki (mintegy irradiálnak), melyekben ezen atompont belseje magát állítja. De hogy milyen természetű ezen önállítás, azt minőségében kifejezni nem bírjuk. Éppen azért a mi értékelésünk is *egyforma*; bátran mondhatjuk, *hogy az elemek önérték dolgában egy csoportba foglalhatók;* határozott különbséget csak az összetételeknél lehet statuálni. Azon körülménynél fogva pedig, hogy a világ minőségének megértésére nekünk csak ismerői functióink szolgálnak eszközül, ezek pedig mind idealis természetűek, kijelenthetjük azt is, hogy minden vonás, melyet az összetételben találunk, csakis azon önértékkel bírhat, amelyet az ismerő tényezőknek saját Énünkben tulajdonítunk. Úgy látszik, hogy *önérték dolgában tehát számunkra a realitás minőségileg megközelíthetetlen;* mi csak a hasznossági relatióit ismerhetjük meg s itélhetjük meg érték dolgában.

Azon nagy homály folytán, melybe a természeti „erők" belseje burkolózik, tehetetlenek vagyunk a kosmikus factorok természetének értékelésében is. A physika ugyan az elemek atomusait egy új factor ködfelhőjébe burkolja, melyet „aether"-nek nevez s melynek megnyilvánulásait az úgynevezett „imponderabilék"-ban látja (fény, meleg, villamosság, delejesség); de magának ezen aethernek viszonya a súlyos anyaghoz, valamint amaz „imponderabilék" természete merőben geometriainak állíttatik.

Az irány, melyben ezen aetheratomusok rezegnek, elegendő (mathematikailag) azok megkülönböztetésére; de teljesen elégtelen azon sajátos hatások minőségének magyarázatára, melyet a fény és meleg, az elektromosság és a mágnesség tüneményei fölmutatnak. Ha ezen kosmikus erők minőségét és önértékét akarjuk megállapítani, akkor ezen noumenonnak homogen realitását el kell hagynunk s annak phaenomenalis képére kell szorítkoznunk. Ekkor azonban csak ezen phaenomenon önértékét nyerjük, vagyis mivel a phaenomenon vonásai a magunk öntétéből vannak merítve, ismét csak minden értékelés végső támaszára: *öntétünk önértékére* vagyunk visszaszorítva. Így alakítjuk az elemek phaenomenalis képeit, a H, O, N, C, Ca, Cu, Au stb. „értelmi alkatát", mely azonban szegényes mag körül elhelyezkedő érzéki és geometriai vonásokon kivül egyebet nem tartalmazhat. A „fontosság" nem önérték; pedig ez a fontosság az egész, amit az elemi tényezőkről tudhatunk.

Víz és tűz, föld és levegő e tekintetben semmivel sem ismeretesebbek, mint a geometriai atomusok, melyekből azokat állóknak gondoljuk s amelyek az elemek értelmi alkatánál az anyagot szolgáltatják. Csakhogy ama 4 régi elemnek „értelmi alkata" azaz jelentése sokkal határozottabb fogalomban nyer kifejezést, mint a vegyi elemeké. Logikailag azonban és aesthetikailag bővebb vonásokkal ruházhatjuk fel a régi, mint az új elemeket. De itt is az értelmi alkatba legnagyobbrészt a hasznossági vonások foglaltatnak össze. A levegő értelmi alkata a H O N Cl és más elemek keverékét mutatja; phaenomenalis képébe azonban a lélegzésre vonatkozása, a látásra való perspectivikus hatása, a tapintásra szél alakjában való mozgása stb. nyomulnak előtérbe. Így vagyunk a fénnyel és elektromossággal is. A fénynek értelmében azonban mégis legkönnyebben hatolunk; mert van egy közvetetlenül ismeretes vonásunk: az öntudatos szemlélés, amely a fénnyel egyezése és rokonsága által annak értelmét velünk megérteti.

A kosmikus factorok ennélfogva az önérték tekintetében igen keveset nyújtanak az axiologiának. Logikai képükből éppen a specifikus tartalom vonása hiányzik; a súlypontja szemléleti pont, kerülete pedig abstract vonalak és erők ködös homogeneitásából alakul össze.

Sem az aeternek, sem az „anyagi elemeknek" képébe nem birunk oly szempontot elhelyezni, mely distinguált jelentéssel azok indifferens ősvalóját (igazi őskor) praecis egységes alakokra bontaná szét. S ezért ezen egész terület önérték dolgában differentiát nem mutat. Az aether nyilvánulásai fény, elektromosság, meleg, delejesség csak mathematikai differentirozást engednek (rezgés síkjai szerint); a vegyi elemek pedig csak a vegyérték esetében nyújtanak némi betekintést titokzatos belsejökbe. Ezeknek keverékei (levegő) és vegyületei (viz, föld) már túl vannak az elemi „belső formán" s ha az ő önértéküket akarjuk evalválni, akkor ezen ősi való értékét ki kell hagynunk s logikai és aesthetikai vonásokkal pótoljuk

© Copyright Mikes International 2001-2006

azt, amit az ősi önérték dolgában nem érhetünk el elménkkel. A compositumok önértéke pedig valóban függ az elemek önértékétől; amit enélkül adhatunk, már csak tüneményes oldal — de hiszen ezt értettük mindig, amikor azt tanítottuk, hogy az önérték hordozója a mi képünk, s *hogy ennélfogva egyetlen önértékű dolog csak a szellemiség.* Ezen tétel most kosmikus körültekintéssel is bővebb értelmet nyert.

A világban nyilvánuló erők (mint vonzás, taszítás, vegyi rokonság, életerő, szellemi nyílvánulások) ezen összefüggésből kihagyandók. Nekünk ugyan ezen „erők" úgy tűnnek fel, mint önálló realitások s a természettudományok egész igyekezete arra fordul, hogy ezen realitások „törvényeit" fixirozza. De a tevékenység maga a valóság; ennek a tevékenységnek értelmi alkata az *essentia*; ezen egyetemes tevékenységnek önállítása az *erő.* Mikor tehát kosmikus erőkről van szó, akkor többé nem a tartalom és minőség kérdésével van dolgunk, hanem annak projectiójával s ezért ezen szakból, mely az értelmi alkat tartalmi oldalával foglalkozik, kihagyjuk s II. alatt térünk vissza reájuk. (42. §.)

30. §. A compositumok értelmi alkata. Az élet és alak.

Valami gazdag eredményt a megelőző §. nem igen nyújtott, mert arra vezetett, hogy a kosmikus vagy örök érték az elemeknél még analogia útján sem állapítható meg. De a dialektikai eredmény mégis valami felvilágosító hatással bír. Mindenekelőtt kidomborította azt, hogy az érték nem a szemléleti alakra (atomus), hanem annak tevékenységére (jelentés) vonatkozik. Az elem tehát nem az, amit szemléletileg tovább bontani nem birunk; hanem az, aminek jelentése egyszerű s egyértelmű, — álljon bár számtalan atomusból is. Az O értéke nem az atomusra, hanem egész tömegére vonatkozik egyformán; de a tömegnek jelentése is csak egyszerű, azaz mindenütt más jelentéstől mentes. Hogy ezen jelentés homályos, az volt a másik eredmény; s ebből következett az aether nyílvánulásainak és a tömegek erőinek homályossága. Az egyetlen ujjmutatás az önérték emelkedésére nézve az atomusokról állított, de ezektől függetlenül gondolandó, *vegyértékűség;* mert ezen értékűség jelzi, hogy értelmi alkatuknak (ha nem is hatolhatunk titkaiba) összetétele van, azaz hogy felsőbb önértéknek képviselői. A keverékek ilyent nem mutatnak; de a molekularis egységek már több jelentés foglalói s ezért ezekre kell ezen szempontból figyelmünket irányítani. A chemiában használatos schemák, melyek az atomusok vonatkozásait ábrázolják, itt az egyetlen mód, hogy az értelmi alkat összetételét könnyebben érthetővé tegyük.

Az összetételek binomokkal kezdődnek és ott végződnek, ahol az „életnek" nevezett tüneményben kezdenek nyilatkozni. Ez utóbbi összetételeket általában a *szénvegyületek* nevével illetik (az organikus chemia tárgya) s a szénben mai nap is minden növényi gyarapodás kiindulását látják. A chemiai képletek, melyekkel az organicus „structurát" szemléltetni óhajtják, a schemen középpontjába szokták tenni a C-t, mert ezen elemek körül csoportosulnak a többiek, melyek vele együtt a testeket felépítik (H, O, N, Su, Pho, Ca, Na, Fe). Az „életerőt" tehát a szén atomusaihoz vélik kötve s ennek első jelét a gyémánt azon, minden mástól eltérő, sajátosságában látják, hogy lapjai *görbe* felületűek, míg minden más kristálynál a merev geometriai egyenes vonalban történik a lerakodás. Ha a „kristalloidok" átmenetül szolgálhatnának a kristálytól a sejthez, akkor a szén kristályaiban (melyeket állítólag Reichert 1849-ben a tengeri malac testében mint „fehérjekristályokat" talált) volna az életnek első formája keresendő. Mert ezen puha „kristalloidák" magokba szíhatják a környezet nedvességét, azzal megduzzadnak s így eltérőleg a „kristályoktól", belülről gyarapodnak.[1]

Akárhogyan magyarázzuk azonban az élet és szén öszszefüggését, ránk nézve fontos csak a „belső alkat" kérdése, melyet az életnek tulajdonítunk. Itt tisztába kell hozni *a)* magának az „életnek" gondolatát és *b)* az élő forma specifikus különbségét a többi „formá"-val szemben.

a) Az „élet" nézetünk szerint nem képez *problemát,* hanem *tényt.* Az. alapphilosophia kétségtelenül kimutatja, hogy tevékenység nélkül a valót gondolni nem lehet (V.ö. „Az E. és V." I. 63, 64. §.); az élet ezen abstract alaptényezőnek csak determinatiója, mely épp úgy megilleti az egyszerű mozgást és változást, mint a legkomplikáltabb értelmi miveletet. *Mindezek „élettűnemények."* Csak azon jelentés tesz különbséget közöttük, *amely — él;* s ezért az elemek élete egyszerűbb és üresebb, mint az Én élete, mert amazok jelentése, ideája szegényes ennek a, mindent magába foglaló, ideájához képest. Az élet provenientiája ennélfogva egészen meddő kérdés, mert életnél egyebet nem is ismerünk. A positiv kutatás csak arra fordulhat józanon, hogy az egyes életformákat a positiv szemléletekhez és jelentésekhez kösse; s azért a

[1] V.ö. erre nézve az érdekes hypothesist, melyet *Carus Sterne* (Ernst Krause) „Werden und Vergehen" c. művében (I. 139. sk.) e tárgyra nézve felállít.

© Copyright Mikes International 2001-2006

szén élete maga már más, ősi formájú, mint a többi elemeké. De magyarázva ezzel az „élet" maga nincsen, ha a szénhez kötöttnek mondjuk, sem azzal, hogy a plasmához fűzzük; mert „élet" a valónak, a tartalomnak önállításával azonos. Ez pedig emberileg lehetséges felfogásunk számára redukálhatatlan ősjelenség és őstény.[1]

De az élet formái nem is különböznek a „nem élet" formáitól. Mit képzelünk voltaképen, amikor egy szénatom „életéről" beszélünk és mit pl. ha egy állati test életét hirdetjük? A szénatomnál a szemléleti képet így ábrázoljuk:

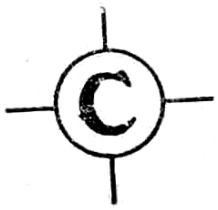

azaz négyfelé sugárzik a specifikumában ismeretlen szén. Ellenben az állati lélek annyifelé terjed, amennyi életnyilvánulás az állatban észlelhető; annyi ága van, mint ösztöne s minden ösztöne számtalan pótlék felé sugárzik — azaz:

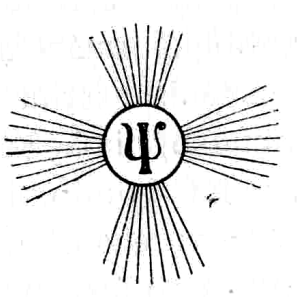

Tulajdonképen tehát az élet formája mindenütt az önállítás vonala. S mit segít itt azon állítás, hogy a C az élet centralis hordozója? Hiszen az elemek „értelmi alkata" jóformán ismeretlen. Önámítás tehát az, hogy egy szóval akarunk egy tényen átugrani. Ha a C-ben van az élet forrása, akkor *benne* van s akkor éppen az élet *„eredete"* a további problema, melynek elfödése csak a szemfényvesztő mívelete.

A természettudomány ezen dialektikai belátás mellett is megmarad teljes joggal az ő álláspontja és módszere mellett. Mert hiszen ő a szemléletnek, a phaenomenonnak tudománya, ez pedig örökké kötve van a tér és idő formáihoz. Ezekben nyilvánul az élet; de az életet ismernünk kell, ha e nyilvánulásokból rá akarunk következtetni tartalmára. Van tehát causalis és axiologiai szempont a természet szemléléséné; amaz exact s épen azért külső és formai; emez intuitiv, értelmi s a tartalom, a belső jelentés vizsgálója. Soha az idealistikus természettudományt kiküszöbölni nem lehet, ha az idealismus nem is bírta eddig (a Schelling—Fechner— Schopenhauer s egyebek alkotásaiban) a Saisi képet leleplezni.

A tulajdonképeni belátás pedig ez utóbbiból fakad; s éppen ennek korlátai miatt adaequat voltáról soha biztosak nem lehetünk. De ahol az adatok alapján ezen belső alkatba behatolunk, ott mindenütt egy közvetlenül ismeretes centralis jelentés körül csoportosítunk részjelentéseket, úgy ahogy az organikus chemiában a C középpontja körül csoportosítjuk a többi szemléleti hordozókat. S éppen ezen centralis jelentés az elemeknél oly szegényes, hogy mint a távoli csillagköd, csak homályosan rezeg, de nem világít s nem melegít. Oka ennek az, hogy az élettevékenység legabstractabb elemét, *az erőérzet homogenitását* kénytelenek vagyunk beléje vetíteni; az erőérzet differenciáit vele nem azonosíthatjuk s azért csak azon hatásokat kapcsoljuk a homályos maghoz, melyeket egyéb elemekkel szemben kifejt. Ezeknek a strukturája pedig fény, meleg, íz, szag és izomadatokból szövődik össze; maga a noumenalis mag, ezektől elszakítva, ismeretlen. Ez azonban éppen a substantia logikai sajátossága;[2] addig, amíg ezen centrumba összeszorítjuk a tulajdonságait, homályos ponton kivül semmit sem látunk benne; amikor pedig e tulajdonságait kifejtettük, a pont maga eltűnt s helyébe lép azon logikai jelentés, melyhez a többi jelző, belőle magyarázhatóan, fűződik.

---

[1] V.ö. *Stöhr Adolf.* „Der Begriff des Lebens" Heidelberg, 1910. („Synthesis. Sammlung hist. Monographien philosophischer Begriffe" 2.)

[2] V.ö. erre nézve *Böhm* K. „Az E. és V." I. részében 81. sk. §.-okat.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az *alsó életalakok* ennélfogva mozgáson kivűl alig mutatnak olyant, ami szemléleti, azaz érzéki adat nem volna. Ha a protisták természettudományi leírását vesszük, úgy ezen tételről mindenki meggyőződhetik. A fehérje-féle összetételű plasma fix alak nélküli; érzéki ingerekre megrezeg; nagy elektromos ütés ezt is megszünteti, csekélyebb erejű áramra golyóba húzódik össze; pseudopodiumokat lövel ki magából; felszívja a tápanyagot; megoszlás útján szaporodik; a hártyás burkon belül az üregesében folytonos áramlást mutat a plasma. Az, hogy pl. a protomyxa aurantiaca szép narancsszínű stb., nyilván nem jelentő, hanem már érzéki vonás. Ilyen tulajdonságokat sorolnak fel a bakteriumoknál, ilyeneket az amoebák, flagellaták, infusoriumoknál s amit az úgynevezett „építő" protistáknál felhoznak, ez is csak külsejüket rajzolja, belsejük a homályos mozgási magon kivül — fel nem tárul.

Van azonban *egy* vonás, mely itt *ismeretes.* Az élőlények *„táplálkoznak."* Ezt a táplálkozást külső lefolyásában *külön* kell esetenként megállapítani; de *jelentése egyszerre* ismeretes. Az emésztéssel járó homályos érzet felel meg neki. S csak azért ismerjük, mert magunk emésztünk. Amikor e mozgás belső pontból indíttatik meg, mint pl. a flagellatáknál, akkor még egy ismerőssel bővül a szemléleti kép: az *izomérzettel.* E két vonás determinált változatai adják azután azon formavégtelenséget, melyet az alsó életnél találunk. De *érthető* az egészből csak a *táplálkozás* és *önkényes mozgás* vonása, miket az élőlény képének megalkotásánál annak centrumába elhelyeztünk. Ez a két functio tehát a képnek középpontjába kerül s így lesz az egyszerű „élet" (az elemeknél) ezen fontos „táplálkozó" és azután „önkényt mozgó" életté. Az ilyen élet azonban már érthetőbb; a szén vagy oxygen élete érthetetlen — de az amoebákéban már önmagunk egy részére bukkanunk.

b) És most már érthetővé lesz a „forma" fogalma is, melyet az élőlényeknek tulajdonítunk. „Forma" általában (v.ö. 26. §.) az önállítás, a projectio végbemenéséhez van kötve. Egyszerű projectio — egyszerű „forma." Ahol több projectio-actus eggyé forr — ott ezen közreműködés törvénye — a „forma." Az elemeknél csak ezen általános, abstract forma található; mert lényegük egyszerű; fény, hang stb. hasonlóképen csak linearis „formát" mutatnak. De ahol a tartalom jelentések compositumává lesz, ott a „forma" is valóban *viszonyt* fejez ki a különféle jelentések önprojectiója között. S ahol egy centralis jelentés vezeti s fogja össze a részeket, ott a „forma" is állandóvá lesz. Nem hiába van szükségszerű összefüggés az élet és a gömb között; a plasmát a táplálkozás centruma tartja össze s amerre a táplálkozás uralkodik, mindenütt a sejtalak gömbje a „forma." A gömbalak módosulásai a moneráknál mind igen egyformák; a látszó végtelenséget közöttük a centrum túlereje vagy a peripheria linearis projectiója magyarázza, amint a coccusok,[1] bakteriumok, a vibriók és spirillumok változatossága kézzelfoghatólag tanítja.

A középpont uralma ellensúlyozza a linearis központfutó igyekezetet. A *kristályoknál* ilyen középpont nincsen; növésük azért határtalan, bár szigorú projectio-törvények által van szabályozva; az *algák* buja terjeszkedése a centrum gyengeségének a folyománya. S ahol ilyen belső szabályozás az eltéréseket nem magyarázza, a külsőnek megakasztó ereje (pl. a kristályok képződésénél) eléggé indokolja.

Amikor már most az *alapjelentések bővülnek,* bővül az alak is. Az állatoknál nemcsak a táplálkozás és mozgás functióinak végtelen különíthetősége (determinálhatósága vagy foglalósága) okozza, hogy azoknak egyik vagy másik determinatuma lép a centralis helybe s alakítja át *belülről* a fix typikus alakot, — hanem új centralis tényezők uralma alatt az alakosodás új lehetőségei állanak elő. A *szaporodás* és *érzékelés* különödése külön alakokat létesít. Ott, ahol *egy* plasmagömb végez mindent, nincs alakbővülés. Az amőba egész teste száj és kivezető nyílás, szaporodó szerv, érző felület. De már az infusoriumok némelyikénél („Wimperinfusorien") az egyik pont a száj, a másik a nyílás, a flagellumok lesznek mozgási szervekké, melyekkel oda tapad, tapint, úszik, a zsákmányt a szájba korbácsolja. Később a gyomor, vese, máj, bél, — a szem, fül, szagló és ízlelő, — a nemi szervek, — az agyvelő különödnek. De mindezeknél a *„belső alkat"* bővült előbb. Addig, amíg a jelentés csak egy, s ez is csak differentiálatlan, az alak a gömbön túl nem mozdul; csak amikor a jelentések szaporodnak s mindegyikük különödött determinatióját tolja a központba, csak akkor állhat elő a formák rengetege. Mert hiszen a forrna épp azon viszonyban áll, melyben a jelentések magukat egymással szemben is fentartják.

A jelentés és alak e szerint elválaszthatatlanok. Nem tudjuk ma még ezen két factor belső összefüggését megmagyarázni; de reméljük, hogy a természettudósok, ha egykor megérlelődnek s a mathematikai szemlélés fokáról (az „ábrázoló" mértani fokról) felemelkednek, nyíltabb szemmel fogják ezt a titkot is látni s akkor látni fogjuk, hogy *mely geometriai alak felel meg mely jelentési determinatiónak.* Addig a művészi intuitiótól kell a megvilágítást várni. Mert hiszen a festők és szobrászok nyitották meg az emberiség szemét, hogy a futó lelki sugarat is megfoghatta az emberi arcban, — a természettudósok közönsége, mely nagy részben tisztán tükröződő vulgus, mai napig sem látja a jövendő természetfelfogás ezen csodaszerű titkát.

[1] κόκκος a fák gyümölcsének magja.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Akkor meg fogjuk érteni azt is, hogy miért vagyunk növényi s állati alakokra utalva mindenkor, ha belátjuk, hogy a mi ismerő functióink csak korlátolt anyagot nyújtanak az alakok megépítésére.

31. §. Az értelmi alkat fokozata a növényi és állati világ körében. Romanes.

A növényi életben a táplálkozás és a szaporodás functiói mellett az *ösztönszerű választó akarás* és az *érzékenység* is szerepelnek. Uralkodó marad a két első, de az érzéki és reactiv jelenségek kezdenek szabályozó szerepet játszani ezen élet lefolyásában. Ha a táplálkozáshoz a szaporodást is számítjuk (mint *„reproductio"* neve alatt össze is szokták foglalni), akkor az érzékenység is a vágyban lelheti folytatását s az általános *„sensibilitas"* címe alatt összefoglalhatók. Az értelmi alkat ennélfogva komplikáltabbá lesz, amennyiben 4 alapelem determinált alakulatainak combinatiójával találkozunk. Ezen komplikatio a növények morphologiai sorozatában nyeri azután realis formáját.

Az egyes functiók ugyanis elemi szerveken túl nyernek kialakulást megfelelő szervi formákban. 1. A *táplálkozás* homogen befogadó hártyán túl, amilyet az algák alsó fajainál tapasztalunk, differentiálódik mindaddig, míg *külön* felfogadó, emésztő és áthasonító *csatornákat* készít magának. Azon *definiálhatatlan valami,* ami a táplálkozás módjaiban a determinatiót létesíti, a tápláló szervek (gyökér, edények, levelek) végtelenül változatos alakjaiban realizalódik. Hasonló differentiálódás halad előre 2. a *szaporodás* functiójánál. Az egyszerű megoszlás, bimbózás, a genetasejtek képződése, a bibe és porzó különödése adják ennek a sornak változatosságát. Itt is a „no sé qué",[1] amely a functio különödését okozza, az, ami a külső formában valóságot nyer. S mind a két folyamatnál 3. az *érzékenység* hajnala már az ősi plasmában pirkad; a *kellő* tápanyag felszívása nyilván az érzékenységtől függ s a geneták kölcsönös vonzalma is csak ezen forrásból nyer magyarázatot. Mert ha igaz, hogy a páfrányoknál a tojás által kiválasztott almasav-sók még 0.001%-es oldatban is vonzzák a spermát, hogy a mohoknál ugyanezt a cukortartalom okozza[2] — akkor nyilvánvaló, hogy itt csak más, nem alkalmas, szóval („chemische Reize") leplezzük azt, amit bevallani nem akarunk: az érzékenységet. S ennek folyománya 4. *a reactiv vágy* szerveinek is módosulása. Alsó fokon, az érzés és vágy szinte összefolynak s azért külön szerveik sem szükségesek. Ellenben felsőbb alakoknál külön érzőszervek észlelhetők s ennek megfelelőleg külön alakulnak a reactiónak visszacsapó szervei (pl. a Mimosa pudica és a rovarevő növények).

Ezen különböző functiók csekély modificatiói okozzák azon szédítő változatosságot, melyet a növényország a formák tekintetében mutat. Mert azon elv, amelyre az értelmi alkat épül, követeli, hogy egy részjelentésnek legcsekélyebb elhajlása az összes constituensek megfelelő kibillenését okozza. S azért kell az egész növénynek elváltoznia, ha az érzékenysége és vágya elváltozik; utána megy a táplálkozás csatornája és a szaporodási szervek száma, alakja, nagysága, elhelyezése is. Egy fundamentalis typus (táplálkozás, szaporodás, érzés, vágy) marad uralomban mindenütt, de ennek realis megvalósulása a végtelen kombinatiók lehetőségének útjain halad. Amit a botanika az osztályozásnál alkalmaz, az jelenleg még csekélybe veszi a 3-dik és 4-dik momentumot, leginkább az 1., 2. vonás alapján csoportosít. S tekintve a növény ideáját, az osztási alapok csakugyan helyesen ezen 2 momentumtól vannak mentve; az érzékenység még nem annyira különödött, hogy a különbözés végtelenségét hálózatba összefogja.

A növényi életfunctiók az állatokban ismétlődnek. Azok, akik az egész életet az elemekből kívánják kifejleszteni (melyek között azután a C nyeri el a legfőbb értéket), meg is vannak akadva azzal, hogy a legalsóbb állat és a legelső növény között különbséget nem találnak s azért kiindulási pontul a *protistákat* (Haeckel 1866.) veszik, melyek között növényi és állati táplálkozási módokkal biró „monerákat" különböztetnek meg. Ezzel azonban bevallják, hogy in idea már a monerák között is *tényleg* van az állati elv, tehát le nem *vezetik* a plasmából, hanem egyszerűen felteszik benne. Avagy kell-e nagyobb metaphysikai Shellingianismus, mint az, amelyet egy „természettudós" ezen mondása hirdet: „dass es im wesentlichen die äusseren Lebensbedingungen gewesen sind (!), die das im Urprotoplasma *ruhende Vermögen,* Gestalten aller Art fortschreitend zu bilden, entwickelt haben" *(Carus Sterne* id. m. I. p. 258): tehát a külső csak indok, a plasma belső *„tehetsége"* az, amely a formákat létesíti. Mi nem tartjuk a fejlődést természetphilosophiai, hanem dialektikai kérdésnek (v.ö. *„Az E. és V."* I. kötet „A változás problemája") s azért az egészet

[1] Ezen „je ne sais quoi" ugyanazt a gondolatot jelzi, melyet *Klaatsch* H. így fejez ki: Würden (unsere Hilfsmittel) so verfeinert, dass wir an der winzigen Objecte chemische Versuche, Reactionen bewerkstelligen könnten — so liessen sich ohne Frage *specifische Stoffe* im Hunde — Ei, im Pferde — Ei, im Kaninchen — Ei, im Menschen — Ei u. s. w. nachweisen" — (Kraemer: Weltall und Menschheit. II. Bd. 38); azaz „je ne sais quoi."

[2] A tényt *Carus Sterne* művéből vettük. (I. 246.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

nebulosus constructiónál egyébnek nem tekintjük. A *positiv* munka nem ezen hypothesisek szerkesztésében rejlik.

Az, ami az állatot a növénytől lényegesen elválasztja, az nem a táplálkozás és szaporodás, hanem az érzékenység és reactiv oldal módosult „X"-ében (je ne sais quoi) rejlik. Ameddig ott még különödés nem állott be, addig közönyös, vajjon állatnak vagy növénynek nevezzük-e az élőt; érték dolgában egy fokon fognak állani. Lehet, hogy az első állati forma a mag nélküli *monera* és a maggal biró *amoeba* voltak; amazok főképviselői a *bakteriumok,* emezek a *Flagellatae,* az *Infusoriumok* stb. De ez nem képez rangi alapot náluk. Ellenben amikor az amoebák morula és planula fokából a *gastraeafok* áll elő, akkor olyasmi történik, amire analogon nincs a növényi sorban. A hólyag (blastula) betüremlése folytán gyomorrá (gastrula) változik, a hólyag 2 fala lesz bőr- és gyomorfallá s ennek nyílása szájjá, melyet csillák vesznek körül, mint határozott mozgató szervek. A *növényi állatok* (bryozoa?) vagyis a szivacsok, polypusok, korallok és medusák már jóval túl vannak a növény során. Szellemileg a 3 első bizonyosan csak homályos közérzetnél tart. Ellenben a *medusák* már egy új szervet mutatnak: az érzékenység különvált a táplálkozástól az *idegrendszerben.* Van ideg ugyan már a korall-polypusoknál is (pl. az orgona-korall [Tubipora] közös törzsén minden állatnak megvan a külön szája, bár gyomraik közös tápláló csatornában végződnek és *egy közös ideg* látszik végigfutni valamennyi társállaton), de fejlettebb idegzet csak a medusáknál lép fel (C. *Sterne* I. 282.). A harangszélen fekvő idegcentrumokat *ideggyűrű* fogja egységbe össze, amelyből a már kifejlett izmok felé mozgató idegek húzódnak. A harangszélen pigmentfoltok alakjában szem, sőt (a Cubomedusáknál) már fül és a szemben üvegtest is van, szaporodásuk pedig sexualis módon megy végbe. Ezen új vívmány megmarad a férgeknél (vermes), sőt ezek egy fajánál (Turbellaria, Stradelwürmer) már a 4 alapfunctio 4 külön lemezben nyer realitast, t.i. *a)* a belső bélben (coeloma), *b)* a külső bőrben, *c), d)* a közbeeső izom- és a bőrlemezből kialakuló érzéki ideglemezben (Hautsinnesblatt). Ezzel együtt jár az eddigieknél még hiányzó *bilateralizmus.* Ezeket már az édesvízi Hydra vulgaris mutatja, ahol a sensor és motor már reflexívben egyesülnek.

Ezen alapon alakul ki egy központi ganglion *fejjé,* melyhez csápok (tentaculum), szemek, fülek kapcsolódnak. Lehet, hogy ezek eredetileg csak indifferentiált szervekben léptek fel (amint pl. a piócák szívóajkain pálcaforma bibircsek tolódnak elő, melyek hegyén domborodó üvegtest van s melyekkel ezen állatok egyúttal tapintanak, szagolnak és ízlelnek is: Claus, Leydig és Ranke nyomán C. Sterne I. 291); de bizonyos, hogy ezen functiók önállósodása folytán szerveik is különödnek s így az idegrendszer tagoltsága állott elő az embernél észlelhető komplikáltságban.

Mindezeknek részletezése azonban nagyon beható részletismeretet tételez fel, — mely nekem hiányzik, — s miután célunkra egyelőre nem szükséges (a logika a fogalmak tanában s az aesthetika formatana rájuk szorúl), csak az *elvi megállapodásokkal* kell megelégednünk. Ezek pedig a következő pontokban foglalhatók össze.

1. *A növényi élet* a táplálkozás és szaporodás functióiban bírja centralis jelentését. Ennélfogva az önérték fokait ezen reproductiv szervek komplikáltsága állapítja meg. Az érzékenység azonban a növény mélyeiben lappang; mert a táplálkozást már az objectiv vagy (többé-kevésbé homályos) subjectiv hiányérzet indítja meg s szabályozza.

2. *A növények önértékének* rangfokozata valószínűleg összeesik azoknak evolutionistikus sorával; de lehet, hogy a környezet hatása alatt egyik-másik felsőbb forma előbb is állott elő, mint más alsóbb.

3. *Az állati életet* az érzékenység és vágy jellemzi. Ennélfogva azok rangfokozata az idegrendszer s az izmok és csontszerkezet komplikáltsága alapján lesz felállítható. A táplálkozás és szaporodás szervei erre nem alkalmasak magukban; mert csak a centralis jelentés emelkedése magyarázza sokféle formáikat.

4. *Az állatok önértékét* ennélfogva az érzéki szervek egyenkénti fellépése és azoknak compositiója határozza meg. Minthogy azonban egyes érzékek már a centralis jelentés alkatától függenek, — úgy hogy a kifejlett szemek és hallószervek csak magasabb szellemi tevékenység esetén állanak elő, — azért az állatok rangfokozata a centralis szellemi jelentés haladása szerint igazodik.

5. *Az állatok lelki structurájának* felfedezése jelenleg még kezdetleges eredményeket tüntet fel. Hogy azonban mit értünk ezen skála alatt, azt *George John Romanes* művének rövid bemutatása magyarázza.[1]

Szerinte a közös törzs az *ingerlékenység* (excitability), mely mint továbbítás (conductility) és megkülönböztetés (discrimination) jelentkezik az alsó állatokban (azaz mint érzékenység, mert hiszen az „ingerlékenység" ennek következménye és jelezője!). Ez a kettő bizonyos fokon az idegalkathoz fűződik

[1] G. J. *Romanes* „Mental evolution in animals" London, 1880. A diagramma a mű elején van s a Ch. V. magyarázza.

© Copyright Mikes International 2001-2006

(neurility) — azaz: valósul meg s lesz szemlélhetővé — mely reflex-mozdulatokra és akaratra vezet. De előfeltétele ezen kettőnek az érzékenység, melynek fokonkénti fejlődése emez:

1. érzékelés = sensation,
2. képezés = perception,
3. képzelet = imagination,
4. általánosítás = generalization,
5. elmélkedés és öntudat = reflexions and selfconscious thought.

A hozzáfűződő reactiv oldalon van:

1. ön- és fajfentartás,
2. társas tevékenység,
3. félemberi,
4. vad- és civilizált emberi tevékenység.

Ha pedig azon élőlényeket keressük, amelyekben ezen két ág legelőször megnyilvánul, akkor Romanes ekkép gondolja a dolgot:

1. protoplasmic organisation	1. excitability,...	1. önfentartás és fajfentartás (preservation of species and self).
2. unicellular org.	2. discrimination and conductility	2. „ „
3. coelenterata org.	3. neurility...	3. „ „
4. ugyanezek a) echinodermata, b) larves of insects and annelides.	4. sensation ...	4. „ „
5. mollusca, insects, spidery...	5. perception…	5. social „
6. fiches and Batrachia... (constacea, reptiles, cephalopoda, hymenoptera)	6. imagination…	6. „ „
7. birds, carnivora, rodents, ruminants, monkeys and elephant, anthropoidae, apes, dog.	7. abstraction…	7. „ „
8. Man ...	8. generalisation	8. partly human
9. Man érett korában...	9. reflextion, selfconscious thought.	9. human—savage— civilised action.

Ezen általános schema talán közismeretű s azért értéke csekélyebb, mint azé, amelyet Romanes kibővítésére hozzácsatolt. Ezt a kibővítést még az érzéki szervek feltűnedezési sorával kellett volna párhuzamosítaní, úgy, hogy a párhuzam emez 5 sor közt lenne: 1. állat, 2. szerv, 3. általános psychologia, 4. értelmi, 5. vágyó nyilvánulások. Romanes csak 3 oszlopot állít szembe egymással: 1. állat, 2. ért., 3. vágyó sor. Nézete szerint pedig ezek ekkép felelnek meg egymásnak:

I. *állati sor.*	II. *perceptiv sor.*		III. *reactiv sor.*
1. cölenterata ...	1. pleasures, pains.	sensation	1. } reflexm.
2. Echinodermata...	2. memory.	sensation	2. } reflexm.
3. larve of insects, annelida.	3. prim. instincts.	sensation	3. surprise and fear.
4. Mollusca...	4. assoc. bycontingent.	perception	4. sex. emotion and sex. election.
5. Insects, spidery ...	5. recognition of off-spring second. instincts.	perception	5. parental affection soc. feelings, sex. election, pugnacity, industry, curiosity.

© Copyright Mikes International 2001-2006

6. fish, batrachia ...	6. assoc. bysimil.		6. jeaulousy, anger, play
7. higher Crustacea...	7. reason.	imagination	7. affection.
8. reptiles, cephalopodae...	8. recogn. of persons.		8. affection.
9. Hymenoptera ...	9. communication of ideas.		9. sympathy.
10. Aves (birds)…	10. recogn. of pictures. understanding (words, dreaning).		10. emulation, pride, resentment, aesth. love of ornament, terror.
11. Carnivora, Rodents, and Ruminants.	11. underst. of. mechanism.		11. greaf, hate, cruelty, benevolence.
12. Monkeys and Eleph.	12. use of tools.		12. revenge, rage.
13. Anthropoids and Dog.	13. indefinite morality.		13. shame, remorse, deceisfulness, ludicrous.

Ezen nézetek már most érthetővé teszik a mi elvünket, mely az állatok önértékének megállapításánál vezérel. Az idegalkat komplikálódik s gyarapodik a functiók gyarapodásával; a legmagasabb állatfokon a legértelmesebb állatok állanak. A functiók közül pedig mindig egy a centralis: a polypusokig a táplálkozás látszik ez lenni, míg a szaporodás csak korollariuma; az Echinodermatáktól kezdve fontos szerepe jut a szaporodásnak, szervei tökéletesednek s a Molluscaknál már *„szerelmi életről"* is lehet beszélni (pl. az Octopus Digneti, l. Sterne C. I. 385.). Az izlábuaknál a szaporodásnak áldozatul esik sokszor az egyed a nemnek. Ennek megfelelőleg tagozódik az *érzékek* rendszere is s vele párhuzamban a musculusok mozgató szervei. És habár a táplálkozás folyamata hasznossági értékét mindvégig megtartja, mégis a vezető szerep most az érzéki életre megy át; onnan lép elő az *indítás,* nevezetesen a hiányérzetekből, melyekhez eszközökül elsősorban a célok képei sorakoznak. Egészen más, tágabb látóköre lesz ezzel az állatnak, mint amikor csak a tompa éhség ösztönözte; most egy határozott természetű kép mint a hiány pótléka lesz az egésznek centrumává; még pedig ezen centralis kép jelentése szerint, azon ösztön jelentéséből fakad, mely az állat centralis ösztönét alkotja. S ezáltal áll elő közöttük a formáknak változatossága, mely habár az egyedekre nézve általában közös (mert hiszen még a birkákat is csak a juhász tudja megkülönböztetni!) mégis észrevehető nagysági és alaki differenciákat okoz az állatnál.

Következőleg a szellemi élet egyetemes formája is finomodik: a *kapcsolódás.* A mostani atomistikus lélektannak az associatio belső magjába nincs betekintése, s azért Romanes tana, mely szerint a Molluscanál esetleges, a hüllőknél (hal, béka) pedig hasonlósági, egyrészt igazolhatatlan, — mert senkisem szemlélte, — másrészt az okozatot veszi okul. Hiszen épen azért esetleges, mert az ösztönök tagoltsága nem elég szorosan fűzi egymáshoz. Az állati lélekben azonban az érzékiség még mindig a mozgás és reproductio befejezője bár, de tőle függő. Az emlékezet bizonyos fokig felszabadítja ettől, de minél biztosabb ez, annál mechanikusabb. Ha a halaknál csakugyan ki volna mutatható az *„imagination",* — akkor náluk kellene a nagy fordulatot megállapítani, mely az állati Ént új fokra emeli. Mert amikor az Én a multat felhasználja, akkor urává lesz és felette áll. Ezt a szabadságot azonban biztosan alig lehet a majmokon és elefántokon alul elhelyezni. Az *„értelmes megértést"* (recognition) azonban csak „ráismerés" értelmében lehet a madaraktól fogva feltenni; hogy valóban megértse a tárgyat, — önjelentését „the thing itself" önértékét megragadja (Lear király III. 4.) — ahhoz önmagára való nagyobb reflexió kívántatik, mint amilyet az ösztönök hatalma alatt görnyedő állatok legértelmesebbjénél is feltenni jogosultak vagyunk.

32. §. Az élőlények önértéke és az evolutio.

Nagyon érdekes volna már most azon positiv összeállítás, melyben az állatok sorozatát feltárnók, amint azok jelenleg önérték dolgában elhelyezkednek. Én magam nem érzek annyi erőt és tudást, hogy ezt eszközölhetném, de szeretném ismételten figyelmeztetni a természetvizsgálókat Wolffnak fentebb (21. §.) idézett mondására, hogy ebből „ein süsse Vergnügen zu schöpfen" amelyet ő „az értelmesek csemegéjének" nevezett. Én csak a két kísérletet állítom ide egymás mellé, melyet a régibb s az újabb természetrajz rendszeresítésével e tárgynak szentelt. Lehet ugyanis vagy pusztán anatomiai s morphologiai

© Copyright Mikes International 2001-2006

szempontokból kiindulva osztályozni, mint egykor Linné és Cuvier tették, vagy lehet a fejlődési menet alapján a változatokat egy összefüggő nagy sorozat láncszemeiként felfogni, amint az evolutionizmus próbálja. Ez utóbbinál Haeckel szellemes combinatiója most is a legmerészebb s bár sokhelyen támadták és cáfolták, az eszmét mégis ő tünteti elő legvilágosabban.

33. §. Az ember önértéke, mint a megelőzők alapja. Tárgyalásunk menete.

Mi már most azon mérték, melynek alkalmazása ezen sorozat összeállítását lehetővé teszi? Ha az általános értékelmélet fejtegetései nem adnák meg, akkor teljesen önkényesnek látszanék egész eljárásunk. Ha valahol akkor itt áll a Protagorasi tétel: ἄνθρωπος μὲτον ἁπάντων; csak a saját magunk megbecslése adja meg a kulcsot a világnak megbecsléséhez. Minthogy pedig egész világunk nem egyéb, mint saját functióink combinatiójából összeállított szerkezet, azért, ha az értékdisciplinák részleteit óhajtjuk megállapítani, ingadozást kirekesztő módon kell az ember functióit részletekben is megbecsülni.

Az emberi functiók közül már most végső elemzésben csak az értelem, *az öntudatos gondolat az értékes.* Ehhez képest minden egyéb functio csak eszköz s ezek értékének megállapítása csak az értelmiséggel való összemérkőzés útján megy végbe. Minthogy pedig az Axiologia 54—56. §§-ai erre nézve a szükséges tisztázást végrehajtották, most már csak az egyes értelmi actusok önértékének megállapítását találjuk szükségesnek.

Itt pedig elsősorban annak az értéke fixirozandó, amelytől a többiek függnek. A tapasztalat már most azt mutatja, hogy minden lelki actusnak gerince a *jelentés, a* vezérlő gondolat. Ezen gondolattól függ elsősorban annak érzelmi járuléka, melyet az Éntől nyer; ezen kettőtől pedig függ a cselekedet és mindaz, amiben a cselekedet megvalósul. *Minél értékesebb ennélfogva a gondolat, annál értékesebb lesz az azt helyeslő érzés és az azt megvalósító cselekedet.*

Elsősorban tehát a *logos rangsora* keresendő, azután biztosítjuk maguknak az érzelmek és vágyak rangfokozatát. Az elv, melyet itt alkalmazunk nem új, hanem az élő lényeknél általában alkalmazott kriterium. Minthogy az élőlény organismus, azért általában a centralis ösztön értékétől függ a többiek értéke. Minthogy pedig a szervezettség nem állapodik meg a nagy factorok (ösztönök) nagy összefüggésénél, hanem magukban ezen factorokban is végtelen determinatióban nyeri valóságát, azért itt a *„centralis gondolat"* jelentése sokkal praecisebb, mint a megelőző fokokon. Az alsóbb állatoknál az ösztön tömeges homogen egysége uralkodik az egyes determináltak felett; az embernél, figyelmében nyilatkozó öntudata folytán, éppen *ezen egyes gondolat áll a középre* s annak hatása terjed végig nemcsak az értelmi ösztönön, hanem az összes többi functiókon is. Vannak pl. emberek, kiknél a táplálkozás, másoknál a szaporodás, további másoknál az izommunka, újra másoknál egyik vagy másik érzék uralkodik; de ahol az értelem uralmáról van szó, ott mindig *egy idealis mag* alkotja az egész szellemi szervezet centrumát s ezen magnak kifejtése s megvalósulása azon lelki indító, mely minden más tevékenységet a maga külön csapásán vezet. Ezen centrumban rejlik az, ami az embert egyénileg megkülönbözteti az állattól, ezen vonásról tulajdonítunk az egésznek *Charaktert,* (χαράσσω, bevés), *egyéni jellemet.* Ameddig ezen kizárólagos vonás nem érvényesül, addig nincs egyénről, hanem csak egyedről (exemplar) szó. Vannak pl. az evés egyedei, a nemzés egyedei; a szem, a fül, a tapintás, az izom egyedei (festők, zenészek, szobrászok, akrobaták), akiknél az ösztön egész kirívó hatalmu; de egyéniséggé mindezek csak *egy nekik sajátos gondolat* s az ezen gondolathoz tartozó öntudatosság, érzés uralma alapján válnak.

Ezen utóbbi vonás azonban már nem a tartalmi, hanem az önállítási módra épül fel. Bár szükségszerű összefüggés van a tartalom és önállítása között, úgyhogy a legtökéletesebb önállítás csak a legtökéletesebb tartalommal együtt léphet fel, de részletes és tapasztalati igazolására vonatkozó nézetemet csak II., alatt fogom kifejteni. Jelenleg csak a tartalmi, azaz objectiv jelentések rangfokozatát kutatjuk; azaz azt vizsgáljuk, hogy:

1. az érzéki képek,
2. a képzelmi alkotások,
3. a fogalmiak és
4. az alanyi összefoglaló functiók rangfokozata milyen?

© Copyright Mikes International 2001-2006

34. §. Az értelmiség jelentése a két ellentétes psychol. irányban (a mod. psychol. csődje). Az érzékletek tartalmi önértéke párhuzamban a concentr. associatio és emlékezet formái szerint.

Az „értelmiség" (intelligentia) alatt nemcsak a logikai gondolkodást kell érteni, hanem mindazt, ami idealis, azaz ami az öntudat fényes terében jelentkezik. Mert mi csak jelentéseket ismerünk, (I. II. könyv. I. fej.) melyek tartalmilag különböznek egymástól. Ezért az érzékek adatai is, mint a jelentések egy faja, ezen keretbe tartoznak s mindazon tevékenységek és átalakulások, melyeken ezen adatok áthaladnak.

Ezeknek viszonya egymás között két szempontból nézhető s e szerint *két képet* nyerünk is róluk:[1] az érzéki adatok lehetnek a haladás kezdőpontjai vagy pedig a köztük viszonyokat létesítő, úgynevezett logikai functiókból nézhetjük. A *tapasztalati* lélektan az első úton halad, a *philosophiai* felfogás a másikat választja; amott a logikai functiók az érzékletek továbbfejlődéséből állanak elő, (s ezt a szempontot nézi manap az evolutionismus), emitt az érzékletek a logikai functióknak mintegy megtelítéséből állanak elő (s ez volt mindig a philosophiai constructio menete). Amott tehát az elemzés, emitt az összetevés a vezérlő módszer. Nyilvánvaló már most, hogy a philosophus eljárása az empiria nélkül nem lehetséges; mert hiszen az adott psychosisokra kell eljutnunk a constructio útján s ezért ezeket teljes realitásukban ismernünk kell. A philosophiai constructio helyességét tehát a kísérlet és logikai reconstructio útján mindig lehet és kell ellenőrizni; ellenben a tapasztalati elemzés értéke mindig a kísérletező értelmi magasságától függ s ezt kísérletekkel nem lehet igazolni. Azért a sok empirikus psychologus különböző eredményekre juthat el s el is jutott, — de ezeknek helyessége nem ellenőrizhető. Mert ami ellenőrizné, a logikai connexus, azt ezen kutatók „előítéletül" elvetik s így általánosításaik mindenkor problematikusak s a lélek képe, melyet adnak, mindig dekapitált szoborhoz hasonló csonka alak. Innen a tapasztalati vagy inkább kisérleti lélektannak jelenlegi torsója, mely leplezett bukástól (banqueroute) nagyon kevésben különbözik. A tapasztalati lélektanban ez úgy nyilvánul, hogy minden felsőbb miveletet, melyet a lélek fejlődése elébe állít, előre feltesz s így logikai subreptiók nélkül helyéből ki nem mozdulhat. Nem birja 1. az idegchocból az érzékletek különböző minőségét kihozni; nem birja 2. ezen chocoknak kapcsolódását megmagyarázni; nem birja 3. megérteni, mikép lesz ezen érzéki törmeléknek (a Longet egykori „sensation brute"-nek) különböző jelentése; nem birja 4. a jelentések változatos skáláját subreptio nélkül lehozni; nem birja 5. az érzés provenientiáját megokolni; és (fortissimum!) 6. nem birja az alkotásokat, teljesen különböző charakterükben megmagyarázni; mikép lesznek socialis hatásfonatok és állami alakulások? hogyan lesz tudományunk? hogy alkot a genie sajátságos módja szerint? S mindezeknek eredménye 7. az öntudatos egység megfejtésének lehetetlensége, melyet az empirikus fejtegetés, akár a figyelem, akár a személyiség kérdése forog fenn, mindenkor praesupponál, holott neki kellene az alsóbból való *előállását* kifejteni.

A modern lélektannak ezen tudományos csődje nagyon sajátságos fénybe állítja már most azon hetykeséget, melyet mivelői a philosophiával szemben kifejtenek. De mivel a tömegek „introxication"-ja ellen, mint Le Bon szépen kifejtette („Psychologie des foules") a logika tehetetlen: azért argumentumokra több szót nem pazarolunk, mert hiába való idővesztegetés volna. Maga idején úgy sem fog elmaradni a „laboratoriumok" halkabb hangja és szerény suttogása, melylyel tehetetlenségöket be fogják vallani. Nem állítom, hogy a constructiv eljárás ezen átmeneteket lefelé jobban tudná felderíteni, de egy előnye mégis van, az t.i., hogy minden psychosisnak értelmét közvetlenül tudja, amit az empirikus nem tud, és hogy mindig positivum felé halad, holott az empiriának köde, minél magasabbra emelkedünk, annál sűrűbbé s a lélekzet elfojtóvá leszen. Ránk nézve azonban a kérdés nem actualis; az Axiol. 30. skk. §§-aiban elég lett erre nézve mondva, hogy a lélektani fejtegetésnek értékéről való nézeteink kétértelműségtől mentesek legyenek. (V.ö. Axiol. 11. §. is.)

Akárhogyan magyarázzuk is tehát az intelligentia provenientiáját, annak jelentése kétségtelenül az, hogy a tárgyak képeit megalkotja s azokat *meg is érti.* S alig lesz ellenvetés emelhető az ellen is, hogy ezen elnevezést, á potiori véve azt, az értelmiség különböző fokaira általában alkalmazzuk. Azon végnélküli szervezettség mellett, melyet az emberi öntétben találunk, hiábavalónak gondoljuk azon törekvést, mely a lelki élet „elemeit" az egyszerű sensatióban akarja fixirozni: *az elemi sensatio sem egyszerű;* egyszerű csak a projiciált pont s annak öntudatos képe. A psychologia ezen „elemei" nem egyebek, mint a szemléleti constructio mankói, melyeknek pendantját az anyagi atomusban fel lehet ismerni; ugyanoly valótlan abstractio amannak az egyszerűsége, milyen abstractióul kimutatja lassanként a modern chemia az „elemek" atomusait, melyeket a radium hatása még „elemibb" elemekre tud bontani.

[1] V.ö. *„A megértés"* c. székfoglalómat p. 61. sk. és ezen mű II. k. 55. s köv. §-ait.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az értelmiség eleme ennélfogva *csak ránk* nézve egyszerű; magában beláthatatlan szövevényes való, melyben az Én csak legegyszerűbb formájában realizálódik; csak psychikai nagyítónk elégtelensége miatt nem látunk benne compositumot, de Leibniz még a monadeban is logikailag követelte. Ezen *érzékletek* tekintetében az ember bizonyára felette áll az állatoknak. Nemcsak hogy bőségesebb a skálájuk, hanem a részleteket összefoglaló egység kompaktsága vagy concentráltsága is felébe helyezi az állatoknak. Tartalmi bőség és concentráltság tehát magasabbnak tekinthető, mint az állatok *perceptióiban* található.

Ezen concentráltság azonban a projectio sorában lesz érthetőbbé (v.ö. alább II. könyv); nem is az állatokkal szemben való fölényünk felmutatása most a teendőnk. De van ezen concentráltságban egy vonás, mely az *egyes* képek *felett* álló mértékre mutat: az egységben rejlő *kapcsolódás* hatalma. Az isolált kép is compositum; de ez összetettsége még jobban kiemelkedik, ha meggondoljuk, hogy a kép mindig egy *continuumnak* alkotórésze. Az egyes hangon, az egyes színen túl van mindig a hallás és látás continuuma, melyhez tartozik s melybe beleilleszkedik. Minél erősebb ezen continuum, *annál értékesebb;* az egyes érzékletnél tehát *értékesebb az érzékelő functio continuuma.*

Ezen continuum realitása pedig az, ami az *emlékezetnek* alapját képezi. A megőrzés magának a functiónak sikeres önállítása. Minél biztosabb a megőrzés, annál erősebb a funktio, annál szabadabbá teszi az egész öntétet a környezettől. S itt az érték különféle irányban nyilvánulhat; hasznossági szempontból legértékesebb az, ami az Ént függetlenségre segíti, — de önérték dolgában a realis functio magasabban áll, mint formai önállítása. Itt pedig az érzéki functiók önértékéről az Axiologiában elég van mondva (v.ö. Axiol. 54. §. skk.), az önérték sorát ott az 55. §. a táplálkozás, mozdulat, faji ösztön, érzékek egymásutánjában állapította meg, aminek alapját a salak fogyásában tártuk fel (47. §. u. ott).

Az érzékek rangfokozata azonban pusztán tartalmuk minősége szerint állapítandó meg. Ha most a koncentráltságra, az emlékezetre is kitértünk, úgy világos, hogy csak „kitérés" volt; magának az associatiónak és emlékezetnek az értéke nyilván csak formai s azért mindkettő csak a II. könyvben nyerheti megvilágítását. Most csak arra kívántunk figyelmeztetni, hogy *minden psychikai functiónál van tartalmi és projectiv oldal* s hogy ezeknél az értékemelkedés párhuzamosan halad, csakhogy az elsőben a minőség az első, mely azután a másodikban előtűnő értékességnek okozója s azzal organice összefügg.

35. §. A képzelem és a logikai jelentés megértése s példákon felmutatása.

Az emberi értelmiség azonban egészen új fokra hágott a *képzelemnek* (phantasia, imaginatio) nevezett functióval. Ennek phylogenetikus előállása semmivel sem homályosabb, mint például a szaporodási módok kibővülése a megoszlástól a közösülésig; vagy a táplálkozás kialakulása a gastrulától fel az emberi gyomorig; vagy az érzékek különödése a plasma összerángásától a szemig s fülig. Ha itt *új* vonás állhatott elő, specifice új vonás (mert a látás mégis csak más, mint a megoszlás!), akkor itt sem szükség nehézségeket keresni, mikor a *jelentés* csodavirágát megpillantjuk.

A phantasia specifikus megkülönböztetője abban rejlik, hogy a különböző érzéki vonásokat egy jelentő actussal egységbe foglalja. *Ezen egység megértése: a phantasia magyarázatának kulcsa.* S éppen azért, mert az érzéki adatok ezt az új vonást nem tartalmazzák, azoknak associatiójából meg sem érthető. Az empirikus lélektan *(Ribot Th.* „L'imagination créatrice" vagy *Wundt V.* „Mythus und Religion" I. Rész) mindenütt feltételezi, de le nem vezeti ezt az egységet; ez ép oly lehetetlenség, mint a vizet az O és H fogalmaiból levezetni, oda is szikra kell, mely egyesíti. Ez a szikra éppen az új elem a phantasiában; *általa megvilágosodik az érzéki adat s érthetővé válik.*[1]

Nem szükséges, hogy ezt részletesen kifejtsük, csak a *punctum saliens kimutatása* a szükséges. Mikor az állat a szík-réten sót talál, eleinte színe vonzza; lehet hogy szagolja is; minden esetre megízleli és tapintja. A birka ezen vonásokat a látott kép segítségével egységbe fogja; tovább aligha terjed tudománya. Sok ember sem igen sokkal messzibbre jut el vele. De amíg a birka csak látási és ízadatokat vesz észre, addig az ember *tárgyat* lát s ez a „tárgy" azon valami új, amit hozzátesz az érzékekhez. Ezen új vonás, mely minden objectiv megértés megelőzője, az Énből ered; *Másnak* érti meg, mert e vonás nem = Én, azaz

[1] Újabban *Maier* Heinr. foglalkozik a kérdéssel „Psychologie des emot. Denkens" 1908, mely műnek minden gondos analysise mellett teljesen téves az álláspontja. Maga Maier is a phantasiában ily elemet lát fellépni, amelyet az „uralkodó ismerő érdekben" („cognitives Interesse"-ben) keres, amelyből az ismerő phantasia „gestaltend producliv" actusa származnék. Hogy miben áll ezen „Interesse", azt bajos elképzelni (p. 282 sk.); de semmi esetre sem „volitiv" természetű, mert az ‚akarás" feltesz egy célt s épen ezen célban rejlik a phantasia által adott új vonás.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Nem Ő. Ezen öntudatos functio csak azáltal nyilvánul, hogy a só ízét magával szemben fixirozza; azaz kimondja róla, hogy Más. De tovább még a phantasiának haladnia nem szükséges. Abba a pontba, ahol az értő actio vetített, elhelyezheti centrumul a só ízét vagy színét vagy alakját, — s az egész complexus ettől nyeri a jelentését. De hogy *tárgy,* ezt tudnia kell az Énnek; *ez az első megértő lépés.*

A phantasia kezdetei tehát a *tárgyasítás actusában* nyilvánulnak. Ezen „tárgy" további jelentését pedig úgy nyeri, hogy actióját az Én magával azonosítja. A „só" ezen érzéki actusokon kívül (az ízre, a látásra stb.) egyebet nem tesz s így nem is tár fel az Én előtt; ennélfogva nem is készteti további azonosításokra. A „só" ételül szolgál: ezen vonatkozása az első értelme, melyet az Én előtt feltárt. Ha már most a réten *fű* is nő, akkor nemcsak ezen táplálkozásra való vonatkozása, hanem egyéb hatása is előtűnik az Énben. A fű „tárgy" ugyan, azaz Nem — Ő; hanem észleli, hogy növekszik, hogy e növésnek valami analogonját ismeri magában; a növés *a fűből* indul ki, nem úgy, mint a „só" növése, mely a talajból száll fel. A fű központjába a táplálkozás functiója kerül; a „tárgy" idegensége helyébe a „táplálkozás" jól ismert functiójának értelme kerül. Ezen „táplálkozás" mindenütt egyforma értelmű, de mindenütt különödött alakban megy végbe. Lassan ezen differentiák állanak a „táplálkozás" általánossága helyére; lesz növény és pedig határozott alakkal, melynek értelmét a 31. §-ban találtuk. S minél több vonás egyesül a tárgyban, annál inkább bonyolódik a megértés lefolyása; de mindenütt *az öntéttel való azonosítás azon végső alap,* melyre az egész folyamat támaszkodik. Ezt az önmagával való azonosítását a tárgynak nevezzük *megértésnek.* (I. II. Könyv I. Fej. 55. §.)

Megismerni tehát annyit tesz, mint egy érzékileg adott képet a közvetlen intuitio által megértett Én functióival azonosítani. Először tárggyá tesszük s ez az első reactio, mely az Én részéről mint fixirozó projectio *beleszáll az érzékileg concentrált képbe;* mert egységbe az érzékleteket összefoglalja az állat is, de hogy ez az egység tőle különböző s mégis bizonyos vonásokban vele rokon, — *azt az állat nem tudja;* azt csak az értelmiség értheti.[1] A második lépés az egyes vonások azonosítása magunkkal; ez az érzékletek *megelemzése.* A 3-dik lépés ezen elemek összefüggésének megértése s a logikai érték szerinti összefoglalása. Egy ilyen rendezett képben még minden vonás foglalhat helyet; ez psychologiai alkotás, *psychologiai fogalom.* Még akkor is csak az, amikor a peripheria felé eső, azaz csekélyebb logikai értékű vonást elhagyjuk, s csak a központot emeljük ki. Ez már jelentő, tartalmilag logikai kép, de mégsem logikai fogalom.

A fogalom tehát öntudatos reactio, *az öntét centrumában összefutó functiók, jelentések egysége,* melyet az Én alkotott; onnan érthető az ő „abstract" volta, mely azonban éppen „világosságának" (claritas) forrása, mert az öntét centrumában össze nem keverten s mégis egységben nyugosznak az értelem színtiszta szálai. Ezen így alakult egységben már most a figyelem 2 elemet talál 1. *tiszta (logikai) jelentéseket* (mik a centrumig húzódnak), és 2. azon *actust,* mellyel az Én (az öntudatos Én) egységbe foglalta. Az Én ezen actusai éppen az ő valójának önállító actusai, projectiói. Egybekapcsolva ezen Énreactiót az öntét salaktalan functiói jelentéseivel — kapjuk azt, amit *kész logikai fogalomnak* mondunk. S azon formula, mely ezen egység megalakítását kifejezi, az illető jelentő kép *logikai fogalma* vagyis a functiók összejátszásának *törvénye,* mely összehatást az Én megindít s melynek eredménye a jelentés kialakulása logikai, psychologiai, phantasiaképpé és végső ponton határozott érzéki jelentő képpé. S most már érthető, hogy *mi a logikának teendője.* Nyilván nem azon szabályok teszik a főtartalmát, miket az iskolás logika az egyes formák számára összeállított, hanem azon Éni projectiók összehatásának törvényei, melyek vezérlete alatt az egyes tárgy fogalma, a tárgyuk közötti viszonyok s az ezeket egységbe (tudományos, ellenmondástól mentes, consistens rendszerbe, systemába) foglaló felsőbb egységek vagy elméletek (theoriák) keletkeznek, illetőleg az Én által létesíttetnek. Nyilvánvaló, hogy *logikai voltaképen csak azon actio, mellyel az öntudat a tárgyi vonásokat megérti, s rendezi* (azaz formák); enélkül csak ontologiai tartalmak, melyeknek értelmét csak az öntudat önazonosító munkája szabja meg.

Mielőtt már most az egyes jelentések önértékéhez fordulnánk (mert az Én actusai is ilyen jelentések s azok is az értékmérő alá tartoznak), elmellőzhetetlen a továbbiak megértéséhez az, hogy ezen alapvető tant illustráljuk s tényekkel megerősítsük. E célból egy-két fogalmi sorból (series) kapjunk ki fogalmakat s mutassuk ki a fenti fejtegetések értelmét.[2]

Legyen pl. az első egy idom: a háromszeg. Az első az, hogy az Én magától különbözőnek, azaz *tárgyának* felismeri s bélyegzi (ezen vonást később valami tartalmi vonással helyettesítjük). Azután ezen tárgyon három vonalat találunk, melyek egymást metszik s ezáltal zárt tért alakítanak, — *szögek.* Ezen

[1] W. *James* (The Principles of Psychology II. 353.) abban keresi az állatok (ló) korlátoltságát, hogy csak érintkezés szerint kapcsolnak, nem hasonlóság szerint. Azért oly kötöttek és nem szabadok, mert az egységes képeiket nem bírják felbontani; ők csak egészekkel dolgoznak s azért nem következtetnek.

[2] Részletesebben adtam „*A megértés*"-ről szóló cikkemben s található ezen mű II. k. I. fej. 55. s köv. §-aiban.

© Copyright Mikes International 2001-2006

vonalakkal azonban a mi Énünk hasítja át a tért; ez az ő ismert voltuknak alapja. Így találjuk vonásokúl a tárgyiságot, az alanyi actus által keletkezett alakot, a zárt alakot vagy idomot, az oldalakat és a szegeket szám szerint. Ezeknek egymásközti viszonyait fejezik ki a Δ-re szóló tantételek. S ezeknek összefüggése a constructiv tevékenységgel (projectio) a Δ teljes elmélete.

Itt semmi ismeretlen nincsen, mert a Δ minden vonása az Én térconstructiójából származik. Ellenben egy „állat" fogalmában, minél összetettebb a jelentése, annál komplikáltabb lesz a megalakítást kifejező formula, vagyis a fogalom. Legyen ez az állat pl. „rovar". Itt is az első általános vonás a „tárgyiság". Ezen tárgyiság 3 részbe van tagolva: fej, mell, potroh. A fejen érző csápok, felső és alsó meg hátsó állkapocspár; mellén 3 lábpár és szárnyak; potrohán 10 bemetszet (segmentum). Ezen tagolt való: önkényes mozdulatokat végez (jár, rág, röpül), táplálkozik, érzékenysége a látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás formáiban nyilvánul; egységes képeket tud készíteni. Ezen észleletek egymással kétféle függési viszonyban állanak: a táplálkozástól függ minden; de az érzés szabályoz mindent. Uralkodik tehát mindenekfelett az érzékenység. Hogy miféle kép áll az egésznek centrumában, az a rovar fajának sajátos differentiája. Mi eddig nem birjuk azon titokzatos szálakat feltüntetni, melyek ezen centralis jelentést az egyéb mozgási, táplálkozási szervek alakjával kapcsolja; de bizonyos, hogy egy pillangó centralis képe teljesen más lesz, mint a póké. S azért jelenleg a mozgási szervek különbözőségei adják a rendszeresítés alapjait. Ezen mozgás pedig époly ismeretes, mint a rovar látása, vagy táplálkozási momentumai, (rágás, nyelés, emésztés stb.). A pillangó képe így alakul. Azon törvény, mely szerint az Én a kép alkatához szükséges projectiókat végzi, a rovar logikai fogalma.

S még egy példa, mely a legismertebbekből legyen szedve: *a szerelem.* Tárgy ez is, de mindenki érzi, hogy maga lett ezen tárggyá. Még pedig nem objectiv külső, hanem centralis tárgy: az Én állapota, érzés. Ezen érzés specifikuma, hogy a nemző functio hiányából fakad; ennek a kielégítési módja vele szorosan összefügg. A szerelem ezen általánossága concret, kimondhatatlanul egyéni és személyi alakot nyer, melyet neki minden persona sajátos charaktere, azaz centralis gondolata szolgáltat. Így tehát egy Éni megrendülés megszámíthatatlan sugár irányában rezeg tovább s ez okozza a kimerítő leírásnak lehetetlenségét s adja a gondolatnak azon titokzatos mystikumot, mely a „szerelem" szavára végigrezeg egész öntétünkön. Ennek a centralis megrendülésnek partikulája teszi a szerelem fogalmának lényegét s a logikai fogalom éppen azon szabály, mely az Éni megrendülés ezen specifikumát és a tőle eredő további projectiókat rendeli megindítani. Aki a fogalmat így nem tudja megalakítani, az megérteni nem bírja.

36. §. Az értő functiok értékessége. Az abstractum és a szemlélet viszonyához tapadó tévedés helyreigazítása.

Ha az eddigi fejtegetésen végigtekintünk, bizonyára észrevehetővé lesz azon bonyolódás, de egyúttal finomodás, mondhatnók ritkulás is, melyet az érzékenység functiója elszenvedett. A physiologiai ösztönök vesztik vaskosságukat, amint a sensatio alakjába öltöznek; a sensatiók megvékonyodnak a képzelemben s a képzelem elveszti élethűségét, amint a megértés stadiumába lépett. Az alsóbb fokon állóra nézve ez mindinkább nehezedő megértéssel jár, — „elvontnak", „élettelennek" nevezi a felsőbb miveletet s úgy képzeli, mintha a való csak az érzéki fokon volna meg. Az „empiria" utáni epedés, a „szemléletinek" sürgetése ezen álláspontnak a jajkiáltása. Arra nézve, aki a felsőbb fokon áll, ez érthető panasz, de meg nem hajlítja. Aki a tért pl. csak szemléleti módon gondolhatja, arra nézve a „dimensio" olyan fogalma, mely azt puszta „különféleségre" átformálja — lehetetlen. A metageometria azonban igen jól érzi magát ezen ritka tiszta levegőben. Így sóhajtoznak a philosophia „elvontsága" felett a sociologusok és természet*rajzolók,* általában az empirikusuk; a philosophus ezt érti, de az ő kedvükért nem hagyja el a „felhőket", melyekből tisztán tekint le s melyek „ködösök" csak arra nézve, aki bennük jár. Mikor Aristophanes Sokratesről gúnyosan hirdette, hogy ἀεροβατεῖ, az öreg humorista mosolyogva tekintett le νεφελοκοκκυγία-jából a királykodó kakukokra. Mert az abstractum nem egyenlő az üres szóval; az üres szó éppen nem más, mint a puszta érzékiség, a csengő hang, melynek nincs magja. Az abstractum ellenkezőleg a salakból kiolvasztott színarany, amely eres fonalaival értékessé teszi az ásványt, mely magába rejté. És ezen aranyszál nélkül holt elemekre bomlik a kovakő; az *egyes ismeretek éppen az abstractumban birják éltető gyökerüket,* enélkül értelmetlen hangok és szemléletek. „Anschauung ohne Begriff ist blind"; *de nem áll folytatása:* „Begriffe ohne Anschauungen sind leer." Minden fogalomban a tartalom benne van, a szemlélet csak vaskossá teszi. De a tartalom itt éppen azon természetű, amint az Én csodájában elmerül: határozott, tiszta, érthető és világító fényű, mint az Én maga.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A fogalmi aranyszál nélkül tehát az ismert csak salak, „blinder Stein" mondja egészen jól a német. De ha ezt a szinte filtrirozott, tűzpróbán átment jelentést valaki meg nem ragadhatta, akkor könnyen jut el azon tévedésbe, hogy a fogalom csak üres forma. S akkor lehetetlen neki a Kant-féle apriori formák megértése is. Mert a Kant-féle kategoriák nem az Énnek extra alkatrészei; ezen formák magának a tartalomnak formái; melyeket a tiszta Én a tartalomtól elemezve elválaszthat, mint a chemikus a radiumtól a heliumot, — ily elváltan meg is gondolhat s megismerhet, — de amelyek csak a tartalmas Én önállításának módjai. A logika, az igazi logika, azonban éppen ezeknek a legfiltrirozottabb, a tartalomtól teljesen elszakított, projectióknak, a constructiv pályáknak törvényeit adja elő. Így tehát az értelmiség önértéke különböző lesz, aszerint, amint érzéki, képzeleti, értelmi vagy tiszta logikai, azaz észbeli alkotásainak önértékéhez fordulunk. Ezt a sorozatot kívánjuk a következőkben felállítani.

37. §. Az érzékek önértéke a physiol. és az intellect. functiokhoz való viszonyuktól függ.

Az értelmiség hajnalát az érzékek képviselik. Azoknak viszonyai a physiologiai functiókhoz sokkal homályosabbak, mint ahogy a természettudósok képzelik. Mert nem az a kérdés, hogy az érzékek mint vannak szerkesztve és hogyan működnek? Ezt az anatomiának nagyobbrészt sikerült már felderíteni. Hanem a főérdek ahhoz fűződik: *milyen viszony van az érzékek között egyfelől, az életműködés és az értelmiség között másfelől?* Mert kétségtelenül középen állanak a physiologiai, és intellectualis tényezők között. Amazokat tudatosakká teszik, emezeket szemlélhetőkké. Hasznossági értékük ennélfogva felfelé és lefelé mutat, amint az Axiologia 45., 46. §-aiban fővonásokban megvázoltuk. De itt önértéküket kívánjuk megállapítani s ezen célból nem mellékes annak eldöntése: függetlenek-e ezen functiók a physiologiai és intellectualis tevékenységektől? vagy stadiumai-e amazoknak?

Az emberi öntét csodálatos tagoltsága pedig az utóbbira vezet. *Egy az ember!* részei mind csak az egységnek momentumai, melyeknek az önfentartását köszöni s azért végig húzódik rajtuk a centralis jelentés. Mert nyilván nem a kerületi különödöttség, hanem az élet középpontja az, ami az egészet mozgatja; a végtagok nem indokolják az értelmi alakításokat, hanem megfordítva. S ha a lassú menetet tekintjük, melyben az öntét a maga teljes érettségét elnyeri, akkor bizonyára logikai elhagyottság kell ahhoz, hogy a sejtekből vezessük le az észt. Ez csak a megvalósulásnak formája, egymásutánja, de nem áll, hogy post hoc ergo propter hoc. Igazi belátás tehát csak abból nyerhető, ha a centralis jelentés (az öntudat) és annak kerületi valósága között az összefüggést megértjük. S erre vonatkozólag egész más vizsgálódások kellenének, mint a milyenek eddig folytak s mik a megértésnek csak előzetes stadiumai. A következőkben egy hypothesissel kivánunk arra mutatni, amit céljainkra szükségesnek vélünk.

Az érzékek adatai, nézetünk szerint, sokkal közelebb hozzák az érzékeket a physiologiai, mint az intellectualis functiókhoz. Az íz és szag egyenesen a táplálkozási csatornához vezetnek; a táplálkozás alapfunctiójának új nyelvre való lefordításainak látszanak s azért homályosabbak is. Ellenben a tapintás az izomadatokra és (a csiklándozás adatával) a nemi ösztönre utal. A látás adatai rendezettségükben már az Énnek sokkal tüzetesebb beavatkozását jelezik s azért nem a színek, hanem az *alakok a látásnak sajátos dominiuma;* ami értelmiség van bennük, az ezen constructióban keresendő, míg a színek inkább az érzelmekhez húzódnak. Ez utóbbira utal határozottan a hang, mely középhelyet foglal el az Én csendes monologja és az Én és Nemén hangzó dialogusa között. Még az érzékekhez, de már mint a képzelem organuma, tartoznak a beszédszervek, melyeknek végtelen hajlékonysága, símulékonysága az értelmiségnek és az érzésnek egyformán szolgálatába állítja.

Ezen, pusztán az adatok tartalmi minőségére épülő, feltevés szerint tehát vannak érzékek, melyek egyenesen a physiologiai functiók tovaképződései lelki, azaz érzékenységi téren — és vannak, amelyek az Én azonosságának és kibillenésének kialakulásai, mintegy tentaculumai, mik az elsőfokú érzékenységekből, tehát nem egyenesen, hanem indirecte, fejlődnek ki. *Az érzékiség új hajtásának, a képzetemnek* mintegy végső phasisa (mielőtt teljesen kialakult volna): a beszéd szerve, mely bizonyára a légző készüléknek folytatása, amint tényleg annak lassú átidomulásából eredt is.

Azt hiszem, hogy a természettudományi problemát, az érzékek természetét illetőleg, ezen vagy hasonló módon kellene felállítani, hogy mélyebb betekintést szerezzünk az érzékiség (ön)értékébe. A lélektan addig, amíg ezen kérdést természettudományi alapon meg nem fejtették, végleges képet nem nyújthat a lélekről. Pedig vannak, különösen az evolutionismus területén erre célzó részletmunkálatok, melyek az érzékek fellépését az állatok sorában igyekeznek megállapítani. Romanes kísérletét meg kellene újítani. Kétségtelenül ki van már eddig is mutatva, hogy a protisták élete a táplálkozás és szaporodás munkájában

© Copyright Mikes International 2001-2006

teljesen kimerül. Érdekes volna biztosan megtudni: milyen úton fejlett ki az íz és a szag ezen táplálkozó csatornából. Ép úgy tudjuk, hogy az izomzat mikor lép fel s mikor lesz a tapintó érzék különödötté. A nemi élet a megoszlásban még csak pirkad; az első nemi szervek adnának biztos jelt arról, hogy a nemi élet élvezetei elkezdődtek. Hasonló biztossággal lehetne a szem kialakulását a színfoltokból felsőbb érzékenységi stadiummal kapcsolni s a hallást is, bár a tapintó bőrérzékből fakad, felsőbb érzelmek jeléül tekinthetnők. A beszédszervek fejlődése s a phantasia működése együttesen járnának. S végre eljutnánk a logikai munka stadiumaihoz, amelyre nézve az irodalmi művek tanulmányozása és saját magunk megfigyelése a legbiztosabb útmutatásokat nyújtanák.

Feltéve már most, hogy az érzékek ilyen viszonyban állanak az alsó és felső functiókhoz: milyen önérték illeti meg azokat egyenként? Nyilvánvaló, hogy egyfelől a physiologiai functiók önértéke igazítana el ebben, másfelől az értelmi actusok világítanák meg az érzékek értékét. Amazoknak folytatódásai csekélyebb önértékkel rendelkeznének (tehát szag, íz, tapintás), mint azon értékek, melyek emezeknek tovafejlései (tapintásé: a szem, fül, beszédszervek) s amelyeknek értéki felsőbbségét a tartalom felsőbbsége is igazolná, mely ezen másodfokú érzékekben való kifejezési közeget nyer. Azaz: azon érzéki adatok, melyek physiologiai functiókból erednének, önérték dolgában alatta állanának az értelmieknek.

Ezen eredmény azonban, bár az Axiol. 54. sk. §-ai is megerősítik, ily módon még nincs kellően kiaknázva. Ameddig az érzéki adatok az ember lelki életében önálló szerepet játszanak, addig még a lélek életét alapjában nem értjük. Az érzéki élet nincs úgy elválasztva az értelmitől, mintha önmagára nézve elegendő lehetne; az érzékiség csak azon fejlődési fokon autonom, ahol magasabb élet nincsen. Ahol értelmi élet van, ott csak stadium, átmeneti pont, mely a felsőbb centrumra utal. Az izlábuak pl. az egész valót fogják fel, de csak a maguk korlátai között. A viszonyt ennélfogva úgy kell felfognunk, hogy a physiologiai functiók az első fokon *még nem objectumok,* hanem az állati Énnek direkt momentumai; az állat (protisták) lelki élete ezen functiók szövedéke és nem egyéb. A physiologiai functiók első objectivatiója (azaz ismereti tárggyá válása) azzal áll elő, hogy az érzékek alakjaiban felsőbb centrumot nyernek. Ezen érzéki adatok öltönyében (v.ö. 35., 36. §§.) már halványabb alakban mutatkoznak s az Én, mely ezen érzéki adatot szemléli, másnak találja, mint az Én, mely még teljesen *ezen* physiologiai adatokból van összeszőve. Ezen érzékiségben is van jelentés, — de vaskosabb, nyersebb és homályosabb formában; Schopenhauer nagyon helyesen látott, mikor az érzéki világképben már az intellectus közreműködését állította s ezzel a Kant féle dualismust érzékiség és értelem között merevségében tagadta. S az érzéki jelentés újra, csak veszítve specifikus vonásait, fellép a phantasiában, de már függetlenül az érzékiségtől; az Én, melybe ezen jelentési szálak húzódnak, maga is finomabb szerkezetű, mint az érzéki Én. De azért az alapjelentés, melyet a physiologiai ösztön az érzéki formában nyert, *nem változott,* csak mintegy világosabbá lett (Leibniz).

S így a fejlődési menetben az alaphang végig zeng valamennyi fokon változatlanul; ez a megértésnek tonicá-ja. De minden stadiumban *mássá* lesz az önállítási módja. A physiologiai Én fölé helyezkedik a sensualis, amely ismét lassú tisztulással megértő ésszé sublimálódik. Az ész („Vernunft" mondja szépen a német) önmagát veszi észre a megértésben, a maga alkatrészeire ismer. S az öntudat ennek a megismerésnek az önmegismerése. Világos, hogy ily módon a végső fokon tautologiára kell eljutnunk (Én = Én); de ez a tautologia csak arra nézve áll fenn, aki nem tudja megérteni, hogy tartalom és önállítás elválaszthatatlanok, amint az újabb metaphysikusok közül, Spinoza példája dacára (a conatus = realitas), csak egy hirdette következetesen, akit kevesen ismernek (Petronievics Branislav), mikor az existentia és essentia szükségképeni egybetartozását tanította.[1]

Ezen fárasztó distinctióknak pedig csak *egy* a céljuk: újabb úton kimutatni, amit már az Axiol. 30—32. §§-ai kifejtettek, hogy t.i. az értékesség mintegy condensálva, az Én reflexiófokaiba burkolózik. Az Én ezen reflexiófokai összeszorítva adják azt, amit részletekben az Én mindenkori tartalma (értelmi és érzéki adataival) kifejt. Amikor tehát az érzékiség, phantasia és értelem önértékéről szólunk, *ugyanazon egynek különböző fokairól beszélünk,* melyeken át végleges alakját és igazi punctum saliensét maga számára meg valósítja.

[1] *Petronievics* Br. *Principien der Metaphysik.* I. 1. 1904. p. 4.

© Copyright Mikes International 2001-2006

38. §. Az önérték általános kritériuma.

Ezen előzményekből már most igen egyszerű, szinte önmagától értetődő *kriteriumot* nyerünk, mellyel a dolgok logikai értékét megmérhetjük.

Látható ugyanis, hogy önértéke voltaképen csak az intelligentiának van, amit már az Axiologia 52. §-a bebizonyított. A legfőbb, emberileg elképzelhető önérték az öntudatot illeti meg, kiválóságai alapján, vagyis a teljes szabadságát nyerte Ént. S így folyományaként állíthatjuk, hogy: *az értelmi alkat értéke az Én reflexiófokától függ.* Azaz: azon értelmi alkat, melynek központjában a legtisztább öntudat áll, a legmagasabb érték.

Ránk nézve tehát önértéke absolut értelemben csak annak *van, aki ez értékéről tud is.* Az értelmi alkatok sorában ez csak az embert illeti meg. *Önértéke ezen absolut értelemben tehát csak az embernek van.* Mert csak benne jut a legmagasabb gondolat a maga öntudatára. Minden *egyéb értelmi alkatot* csak aszerint s oly fokban illeti meg az önérték, *amennyiben az emberhez hasonló.* Ezen kriteriumot már az eddigiekben (29—32. §§-ok) alkalmaztuk is; most itt van ismeretelméleti igazolása.

De hogy *melyik gondolat (=* tartalom) az, amely az ember centrumában kell hogy elhelyezkedjék, hogy ezt a legmagasabb reflexiófokot elérje, — az még az eddigiekkel elérve és kifejezve nincsen. Ennek elnyerése végett részletesebb elemzést kell végeznünk a mi értelmi kincsünkön; mert ma még többnyire általános phrasisokba rejtik el azt is, amit ez irányban elnyerni sikerült s ami az életfentartás közben az embereket, szerencséjükre öntudatlanul is, vezérli.

39. §. A gondolatok értékének kritériuma és annak concrét alkalmazása.

A gondolatok közül azok a legértékesebbek, magukban véve is, amelyekben a legmagasabb érték nyer kifejezést. Minthogy pedig a való mindenkor tartalom és önállítás egysége, azért minden gondolatban egyrészt *tartalma,* másrészt *önállítási módja* (= formája a létezésnek) határoz annak önértéke felett. Azon functiók, melyek öntudat nélkül mennek végbe, ennélfogva az önállítás legalacsonyabb formáját mutatják s így tartalmuk is a legalsóbb emberi értéket képviseli. Így megy végbe a táplálkozás, a szaporodás és mechanikus mozgás, melyek öntudatos segítség nélkül is megvalósulnak. De a felsőbb míveletek is öntudatlanul is szoktak leperegni; — mit mond ehhez a kriterium? Ezen felsőbb míveletek csak mint reactiók általában öntudatlanok; de minthogy az Énnek reactiói, azért értékük éppen a tudatos voltukban lesz keresendő.

Ha már most azon gondolatot keressük, amely centralis elhelyezésével a tárgynak az értéket megadja, akkor egy régibb distinctióra kell visszatérnünk (33. §.). Már a 26. §. azon alaptételt hirdette, hogy a tartalom és létele elválaszthatatlan, bár tényleg kétféle jelentőségű. Az olyan functio ennélfogva, melynek értelmi jelentése az öntudatosság (azaz: az Énfunctio), magunkban is a legmagasabb rangra fog helyezkedni. *Logikumában rejlik az önállítás legmagasabb módja*; e nélkül nem is gondolható. Ilyen pl. az érzés, az akarás vágyakozása, a szándékos constructiók összessége (tehát az ismerés, műalkotás [technikája], erkölcsi cselekedet). Ellenben functiók, melyeknek logikumában nem rejlik az öntudat, nem is fogják magukat ilyen formában projiciálni s azért rájuk nézve értékileg ezen forma mellékes. Az összes jelentések pedig az Én számára, ennek a ténynek alapján, két csoportba oszlanak: az Én és a Nemén jelentéseire. Ezt adja elő a Bevezetés 4. 5. §§-a. A Nemén ép úgy tartozik az Én alkatához, mint az Én maga, — de felsőbb fokú Énre nézve e dualismus, mint az Én fejlési foka, objectummá lesz. Ezzel meg van némileg fejtve a dolog nehézsége, mert csak felsőbb Énre nézve állítottuk tárgyul; de a nehézség még sincs eltüntetve, mert a felsőbb Énben újra csak tükröződik, azaz valóságban ismétlődik a dualismus. Azért igaza van Petronievicsnek, mikor azt mondja: „Diese unmittelbare Zusammengehörigkeit der Einheit des Subjects mit der Vielheit des Objects, ist eine letzte, *weiter nicht erklärbare Thatsache* unserer unmittelbaren Erfahrung, der *wunderbare Knoten* der Welt."[1] Minthogy pedig az önállítás formája ezen tartalomtól függ, azért az essentia itteni taglalása ki fog hatni a II. alatti fejtegetésekre is.

[1] *Petronievics:* Princ. der Metaph. I. p. 19.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen meggondolás alapján tehát a becslés tárgyai is concreto így sorakoznak:

1. az egyes functiók becslése,

2. a compositumok becslése.

A dolog itt ismétlésnek látszik, miután már a 29., 30. §§-okban szó volt róla; de feleslegesnek nem lehet mondani, mivel más, mélyebb szempontból történik, mint amott. Az idézett helyeken ugyanis az elemi valókról s azoknak értékéről volt szó; most azonban azokról az értelmi functiókról lesz szó, melyek ezen valók képében tényezőkül szerepelnek. Ezeknek értékelése amazok értékeinek alapját teszi s így amaz empirikus és tényleges becslést ismeretelméletileg *igazolja.* Mert az objectumnak értéke éppen ezen ismerő tényezők értéke által áll elő. Amott a külső realitas jött tekintetbe, emitt a belső, azaz az igazi (absolut) valóságot értékeljük. Amott a functio a *tárgynak* a centruma; emitt a functio mint az *alanyi jellem* factora döntő befolyással van az *„ember"* és egyéni alakjainak értékére.

40. §. Az értelmi functiok önértéke. A „tevékenység" törzsfája. A tudományok rangfokozatának kritériuma.

A teendő tehát most már teljesen világosan fogalmazható. A 29., 30. §§-ok magukat a fogalmi valóságokat elemezte s igyekezett értéküket megállapítani. Most pedig a fogalmakat, mint saját belső functióink összehatását nézzük. *A fogalmak értékskáláját keressük.* Mert van különbség a belső kép és annak külső valósága között; amannak élete a miénk, emezé a saját magáé. Ismerni ugyan csak a képet ismerjük; de ebbe a képbe a magunk életét helyezzük bele. S a mi képeink factorai között két csoportot találunk: az öntudat centralis jelentésével birókat, egyrészt, az öntudat jelentését nélkülözőket másrészt. Most ezeket a tényezőket s a belőlük nyerhető combinatiókat akarjuk megbecsülni.

A tényezők között közvetlenül különbséget teszünk, a 39. §-ban jelzett kriterium alapján, aszerint, amint bennök az Énnek jelentései vagy a Nemén tartalma állanak a középpontban. Gyarapodás, mozgás, emésztés és légzés, a szaporodás nyilván nem öntudatos actiók. Ellenben szemlélés, érzés, gondolkodás, vágyakozás öntudatos actiók. Amazokat nem akarjuk életteleneknek nevezni, mert azt igazolni nem birnók, hanem inkább *objectiv actióknak;* emezeket *subjectiv actusoknak* mondjuk. S amazoknak formai *változatai* mind objectiv actiók, — ellenben emezeknek *eredményei* is subjectiv vonásban birják gyökerüket. A lökés és vonzás s annak minden formája (változás, fejlődés) az első csoportra szólanak; tér, idő, okiság, cél s a szellem minden modifikatiója a második csoporthoz tartoznak. *Nyilván értékük mérője az öntudat értékében rejlik.*

Közösen valamennyiben egy vonást találunk, melynek forrása az Én önállításában rejlik, de amely annak csak üres formája, melyet mindenre alkalmazhat: a *tevékenység* vagy projectio, ha ez ismeretesebb (bár már szemléleti) vonás. A tevékenység éppen azért minden tartalomnak közös vonása; ennek determinativ alakjai azáltal állanak elő, hogy ezt a tevékenységi jelentő csirát objectiv valóul szemléljük: azaz a szemlélés formáiban fixirozzuk. Így nyerjük a mozgást, még pedig szemléletileg mint „felé" és „tőle" való mozgást, vagy időbelileg mint változást, azaz mint a tartalomnak egyik tevékenységét. És már most ezen jelentésnek lehet többféle értéke: 1. az *élv* szerint, melyet bennünk okoz, 2. a *haszon* szerint, melynek alapján a mi világképünk számára „fontosságot" tulajdonítunk neki és 3. az *önértéke,* melyet az öntudattal való rokonsága neki kölcsönöz. Élvet ezen jelentés csak mint akadálytalan kihatás okozhat; ekkor, minthogy utánképzésünk akadálytalansága nyilvánul benne, a tevékenység tetsző. Haszna a világkép megszerkesztésére fundamentalis; nélkülözhetetlen föltétel minden megértés számára. Önértéke azonban csak annyiban van, amennyiben magunknak tevékenysége; mint *kép* csak egyszerű adat, melynek egész tartalma homályos megélésben rejlik, mert amikor concretebb alakot nyer, már nem mint általában tevékenység, hanem mint specializált és különödött tevékenység jön számításba (emésztés, érzékelés, értelmi munka stb.). A „tevékenység" tényezője ennélfogva hasznosságában bírja legfőbb értékét; logikailag csak nélkülözhetetlenségében van az értéke. Ezt is annak köszöni, hogy az Én-nek actusa; mihelyest objective, mint a *tárgy* mozgása, jelenik meg, ezen önérték devalválódik és jóformán egészen háttérbe szorul, amikor concret tartalomhoz kapcsoltan akadunk reá. Akkor ugyanis csak a tartalom lételét jelzi, puszta jelzővé degradálódik (pl. hang).

A *„tevékenység" jelentése* ennélfogva az Énnek actiójából van merítve; még pedig olyan egyetemes, hogy minden más tevékenységi jelentésnek nélkülözhetetlen alapja és lényege. *Önértéke* azon egyszerűségében rejlik, melyet az adatban tapasztalunk s melynek közvetlen forrása az Én önállítása. Ezen önállításnak az egyszerű, puszta eleme és semmi egyéb nem, teszi alkotó tartalmát. A *hasznossági* értéke

© Copyright Mikes International 2001-2006

abban csúcsosodik, hogy minden képnek nélkülözhetetlen conditiója; de ez csak lefelé hasznos, felfelé senkinek sem használ, mivel rajta túl nincs. Mondhatnók ezt *logikai* értékének is, bár helyesebben az önérték számára tartogatnók ezen elnevezést s hasznosságát *ismerési* értéknek mondhatnók, mely nyilván a logikumából, alkatából következik. Azon *élvezet* melyet mindennemű objectiv tevékenység szemlélése nekünk okoz s mely aesthetikailag és ethikailag oly fontos momentummá teszi, nyilván közvetlen becslésnek a kifejezése. A tevékenység *csakis* élvezetes lehet; *minden nyugvás megakasztott tevékenység s magában indifferens.*

A „tevékenység" gyökeréből nő ki azon hálózat, melyek világunkat megalkotják. Ő az Edda Yggdrasil fájának a gyökere, melynél a három Norna, az Idő szülöttei: múlt, jelen és jövő, ülnek, örök kapcsolatot jelezve a tevékenység és az Idő között. A tevékenység önmagára fordulása a *szemlélés* (Anschauung); ezen gyökérből csakis ez a hatalmas törzs, amely a világkőris örökkévaló csontvelejét képezi. Mikor tárgya van, e tárgyba magát szemléli bele s tevékenységgé varázsolja; *de csak az Én tevékenysége a szemlélés;* mikor a maga tevékenységét újra szemléli, Másnak találja, bár ő maga tevékeny. Ezen Mástevékenység a vetítés, a projectio; a szemlélés formája azaz létmomentuma a projectiv munka. Ezen projectiv munka, mint tárgy szemlélve: az érzéki formákban áll előttünk. Az elnevezés megtévesztő s Kant ebben tévesen járt el és sok zavart okozott conceptiójában. Mert a Tér, az Idő, az Ok mind az *értelem önállításai, módjai; csak mint objectumok, nyernek más alkatot.* Ugyanaz az őstevékenység, melyet a hindu alaplétben (pradhâna a Sâmkhyaban) a Sattva-gunájában fényűl találunk s melyet a lélekben „cit"-nek, tiszta szellemnek, „folytonos fénynek" (prakâça) s „egyéb semminek" azaz „attributum nélkülinek" (nirguna) tanít a Sâmkhya, — ennek a pradhânának kivillanásai a projectio actusai, mik a világot térbeli, időbeli s oki rendbe tagolják s mik nem egyebek, mint tisztán *értelmi szálak, constructiók,* melyekben (mint formájukban) a valóságot, a Nemént, magával szembeállítva találja a szellem maga, a cin-mâtra („gondolkodás általában").

Az egységes intelligentia önmagának szegzett szemléletét *Térnek* ismeri, amelyben ismételt projectióit folytatja. Ezen önállítás ismétlése a Térben adja neki az *Időt,* mint felsőbb, illetőleg concretebb formát; s Idő és Tér keretében helyezi el a tevékenységet, mint *Okot* és *Substantiát.* Ezeknek előállását az Axiologia VI. Fejezete adta; ismételni e helyen felesleges. A *Mozgás* és a *Változás* a tevékeny Okok és Substantiák kifejtett tevékenységei Térben és Időben jelentkeznek s annyiban már az előbbi functiók *compositumai,* melyeknek logikai törzse a Tevékenység.

Ha ezen helyen a Tevékenység törzsét ábrázolni akarnók, amint a megértés könnyebbítése céljából tanácsosnak látszik is, akkor két ágba szakadónak találjuk: az egyik a tevékenység, mint actio (azaz mint S), a másik a tevékenység, mint kép (azaz mint O). Mint actio, a tevékenység alaprealitása a *szemlélés;* ez a Tevékenységnek *tartalma* (essentiája). Mikor kifelé tódul, akkor construáló, *szerkesztő;* mikor magára visszaforduló szemlélés, akkor *azonosító* és ezzel megértő. Amannak szemlélt képe: a Tér és Idő, emezé az Ok és Substantia; s e kettőnek kapcsolata Mozgás és Változás. Tehát schemában:

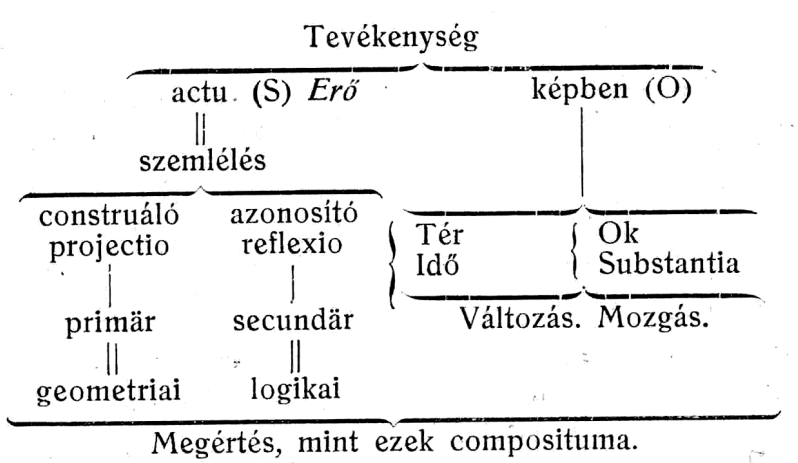

Különbséget kell ennek alapján tenni, érték dolgában, az actu, tevékenység és annak képe között. Mert a kép csak az actusnak fixirozottsága; ezt pedig éppen az önmagára hajló (reflektáló) szemlélés hozza létre. A főérték, az essentialis érték, magában a tevékenységben rejlik s csak onnan származik át a szegzett képére. Amennyivel értékesebb a reflexio az egyszerű projectiónál, annyival értékesebb lesz ennek formai képe amazénál. Az okschema és az összes ráépülő jelentések (erő, substantia) tehát értékesebbek logikailag, mint a Tér és Idő schemái. Ezen értékességnek kell már most *realis alapját* felmutatni.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A Tevékenység logikai önértékét a következő momentumokban látom:

1. az *egyszerűségében és a tisztaságában. A* Tevékenység a legmagasabb adat, melyre felemelkedhetünk: az Énnek essentiája formailag. Ezen adatban minden korlátoltság megszűnik, ő egyszerű, elemezhetetlen s éppen azért vegyíttetlenül tiszta. Ebből folyik

2. *evidentiája.* A Tevékenységben van a Descartesi Cogito-nak logikai magva; semmiféle félreértés ezen adathoz nem férkőzik. Jelentése közvetlenül biztos és kétségbevonhatatlan.

3. Ezen adat *absolute egyetemes;* nem gondolható egy jelentés is, amelyből ezen adat hiányzik. Ezen egyetemessége nem empirikus és discursiv, hanem apriorikus és intuitív. Az egyetemesség és az evidentia egymással összeesnek,

4. Ezen egyszerű tisztasága és egyetemes evidentiája a Tevékenység adatának a *szabadsága.* Szabad mindentől; realiter semmi sem okozza, formaliter magának is előfeltétele. Mert ahol nincs Tevékenység, ott nincs existentialis tartalom; ahol pedig indítottnak látszik, ott maga önmagának az indítója. Mert honnan származzék a Tevékenység, ha nem a Tevékenységből?

Ezen Tevékenység már most, mint ősadat, azzal is van felruházva, hogy *tud magáról. A* tevékenység teszi lehetővé az Én öntudatát; tevékenység maga az öntudat is, amikor másra irányul, de legfőbb sorban akkor, amikor magát szemléli. A tevékenység tehát csak Tevékenység által észlelhető, vagyis ő minden ismerésnek is végső conditio sine qua non-ja.

A Tevékenység ezen vonások miatt a legértékesebb jelentés; mert őbenne rejlik az öntudat logikai essentiája melynek elválaszthatlan existentialis formája az Én magára visszahajlása. S bár ily módon a logikai önérték magában a Tevékenység egyszerű, tiszta egyetemességében rejlik, mégis ennek öntudatos evidentiája ismeretileg értékesebb a Tevékenység objectiv képénél. Az, ami magáról tud, értékesebb tevékenység, mint az, ami csak tevékeny, de nem tud magáról. Ezen legmagasabb tevékenység a magától elvonatkozó (abstraháló) s mégis magával concrete összenőtt reflexio. S onnan az Én, mint önmagára irányuló Tevékenység, a legértékesebb logikailag is; egyetlen létező valóság, melynek párja a teremtés organizatiójában nincsen.

S azért a Tevékenység fixirozottságai logikailag alsóbb értékűek. Egyszerűségüket az Én felbonthatja; homogeneitásuk csak az Én homogen tisztaságából ered; evidentiájuk kölcsönzött, mert az Én reflexiójából ered; egyetemességüket is ennek köszönik. *Az egyetemesség egyáltalában minden jelzőnél annak a bizonysága, hogy az Énből és pedig ennek abstract Tevékenységéből fakadt.* Az objectiv kép már korlátolt, az Énnek hatása által van korlátolva; a tartalmi differentia nem lehet többé egyetemes, — hisz éppen azért differentia, mert az Éntől differál, azaz különbözik s így határoltatik.

Ebből folyik továbbá a compositumok logikai inferioritása. A mozgás és változás már a Tevékenység determinatiói s azért logikailag korlátoltak. Már a Tér és Idő képei szükségesek megértésükhöz; miután pedig ezek a Tevékenység szemléletei, azért a Mozgás a Tevékenységnél alantasabb logikai értékű. A compositio bonyolódása által származott jelentések a componensek értékének resultánsát mutatják értékül; egy kristály v. virág v. állat a centralis jelentéstől nyeri rangfokozatát. S csak ahol a Tevékenység legmagasabb formája, mely magáról tud, tűnik elő, — ott lesz a dolog értéke is magasabbá.

S így voltaképen a dolog úgy áll, hogy *logikailag nem a concret jelentési compositum, hanem az annak színaranyát képező abstract fonal a legértékesebb;* ettől nyeri a concretum is az értékét. S így a tudományok rangfokozatára nézve is ez a mérvadó. *Minél magasabb abstractióval van dolgunk, annál nagyobb az illető tudomány önértéke.*

Ily értelemben véve, a legértékesebb és legmagasabb tudomány a *dialektika,* mely az essentia (tartalom) és existentia (forma) kategoriáit bírja tárgyául s azoknak logikai összefüggését egymással kutatja. Lehetne ezt ismeretelméletnek nevezni, ha nemcsak a processust, hanem az eredményeket is vizsgálja. Határozottan megkülönböztetendő tőle a logika, mely értékdisciplina, tehát ezen abstract alapvetés nélkül lehetetlen; mert hisz éppen ezen egyetemes tevékenységnek és formáinak az értékét kutatja s azért azokat realitásokul feltételezi. Egy ilyen tudományt keresett egykor Leibniz, újabban Bolzano és mai nap ennek az ideája lebeg Husserl Edmund szeme előtt.

Értékileg utána jön úgy a szerkesztő *tértan* (metageometria), mint a *calculus* általában. Hogy amaz a constructiv actusra recurrál, azt egészen természetesnek kell találni; s hogy a calculus a sokféleség logikai fogalmával igyekszik kapcsolatba állítani ama legvégső abstractiókat, az is bizonysága egy ilyen tudomány szükségességének. Maga a *geometria* és *algebra* már ezen fundamentumokra épült törvényeknek a rendszeresítése; ennélfogva logikailag lejebb kerül az érték tekintetében. Közel áll hozzá, bár tapasztalati

© Copyright Mikes International 2001-2006

adatokra inkább van utalva, a *mechanika,* melynek tárgya a Mozgás s ennek legáltalánosabb alkalmazása az égi testekre, az *astronomia.*

41. §. Az érzelmi tevékenység értéke s viszonya az értelmivel.

A végső fogalom ezek után a Tevékenység, melyet *„erő"*-nek is szokás nevezni. Egyetlen ismeretes erő a szemlélő tevékenység, mely vagy egyszerű kihalásban, vagy reflexiv önmagára fordulásban nyilvánul. Amaz a geometriai, emez a logikai vagy megértő szemlélés. Amannak eredménye (vetülete) a tér és idő, emezé az ok és substantia. Térben és Időben ható Okok a Substantiák s ezeknek viszonyait fogja fel a megismerés. A hatás vagy kölcsönös tevékenység, ezen schemákban megfigyelve, adja a Mozgás és Változás kategoriáit.

Mindezek a legtisztább tevékenységek, melyek éppen ezen vegyületlenségükben az Én legbecsesebb munkáját adják. Nem azon körülmény, hogy önmagát és a Mást csak ezen feltételek mellett ismerheti meg, teszi őket értékesekké, — mert ezen érték csak hasznosságuknak volna kifejezése —, hanem egyszerű tiszta qualitásukban rejlik nemességük és értékük.

A legközelebb eső, de már qualitative összetett tények fogalma: az *érzés.* Nem lehet benne egyebet látni, mint az Én önprojectiójának sikerességét v. sikertelenségét; ebben rejlik minőségük általában, a *hangulatuk* (tonus), melyet önmagára figyelve, tapasztal magában az Én. Magának az Énnek projectiója nem érzés; az érzés keletkezése ahhoz van kötve, hogy a projectiót útjában szemlélje maga az Én. Ennélfogva minden érzés reflexiónak az eredménye. S minthogy az egész világunk éppen ezen önállításunk eredménye, azért nyilvánvaló, hogy *értéke önmagában csak az élvérzésnek* lehet. A gátolatlan építés, vagyis a sikeres munka már fogalmában rejti az értéket, feltéve, hogy az építő önmaga iránti szeretetben lángol. Ennélfogva az *építő v. positiv* érzelmek, azaz az élvérzetek önmagukban értékesek.

Minthogy azonban az érzés csak akkor áll elő, amikor az Énnek valamely alkotó része magát fentartja és kifejti, ennélfogva az érzelmek értéke ezen alkotó rész értékétől függ. A legtisztább érzelmek ennélfogva azok, amelyeket az öntudatos mag önprojectiója okoz. *Az öntudatosság zavartalansága, felhőtlen derűje ennélfogva a legnagyobb érték.* Minden, ami ezen gyémántmagból kifejlik, már elhalványítja szeplőtelen fényét, beszennyezi tiszta szűzies egyszerűségét. Élv és kín ennélfogva, bár különböző módon, mégis fogyatkozásai az Én önelég ἀταραξία-jának. S annál jobban fogy az értékük, minél teltebb azon valóság, melynek önállítását kisérik.

Éppen azért önérték dolgában *ellenkező appreciatióban* részesülnek nálunk az indulatok, mint másoknál. Közönségesen a socialis indulatokat, a szeretetet és gyűlöletet, a sympathetikus csoportot, részvétet és kárörömet tekintik önértékileg elsőknek. A mi mértékünk más helyre teszi. A nyugodt szemlélés megérzése a legmagasabb foka az értékes érzelmeknek, ami önértéküket illeti. Társadalmilag kiszámíthatatlan nagyságú értékük csak relativ és utilistikus; ez oldalról értékük csak annyiban van, hogy *építenek;* de önértékük attól a tartalomtól függ, amelyet építenek. A szeretet esztelensége a gyermekek nevelésénél a szülők kényelmének és sokszor lusta élvhajszának tanúságai. Ameddig ezenfajta érzelmek által befolyásoljuk cselekedeteinket, gyengeséget követünk el. Csak a nyugodt egyensúly érzelmei vezethetnek *észszerű,* azaz önértékű cselekedetre.

Ezen vonása az érzelemnek azonban onnan ered, hogy milyen a *tartalma,* azaz *minek* megvalósulását kíséri. *Minél magasabban áll tehát intellectualiter azon gondolat, mely az érzelmek tartalmát teszi* — vagy azokat, mint helytelenül mondják, okozza; pedig a gondolat maga érzi magát az Énben —, *annál nagyobb az érzés önértéke.* Az indulatok rangfokozata ezen alapon a következőnek látszik.

A legértékesebb a tiszta önszemlélés vagy az öntudat. Ennek sikeressége az élvezetben, megakasztása a fájdalomban nyilvánul, melyek közül + értéke csak az élvezetnek van; a fájdalom csak átmeneti és hasznossági értékkel bír. Ezen nyugodt és derült vidámság az érzelmek között a legértékesebb, mert minősége az Én magjának keveretlen értékességében osztozik. Az életben ezen vidámság (Heiterkeit) állandóvá csak hosszú küzdelmek és ingadozások árán válik. A gyermek vidámsága salakos, bár erősebb; az ifjúé már józanabb; a férfiúé kezd habitussá lenni, mikor értelmi tevékenysége az élet *szükségleteinek* sorába emelkedik fel.

A vidámság tehát az értelmi tevékenység érzelmeit kiséri; a tudományos, erkölcsi és művészi munka különböző fokozatokban mutatják. Ezen fokozatok a theoretikus, azaz érdekeletlen vonás fogyásával párhuzamosok. Legderültebb érzelmek kísérik a tisztán logikai és mathematikai tanokat; kevésbé érdekeletlen az erkölcsi kell érzése s igen vegyes a művészi alkotás kísérője. De ami mindezekben igazán

© Copyright Mikes International 2001-2006

értékes, az csak az Én projectiv munkájának tisztasága, mely annál tömörebb, minél bonyolultabb azon egység (pl. erkölcsi v. művészi alkotás), melybe az egyes momentumokat az értelem egybefoglalja.

Amikor az értelmi munka jelentésadó tevékenységébe más, actualis ösztönök is belevegyülnek, az *indulatok* állanak elő. Bátorság és gyávaság, mint az Én önállításának kifejezői, legkevesebbet foglalnak magukban a realis ösztönökből s azért mindenkor a nagyrabecsülés, illetőleg megvetés sorsára kerültek. A jóakarat és a szeretet még concretebb és determináltabb alakok, melyekben valódi érték csak annyi van, amennyit az Én értelmiségének érvényesülése beléjök helyezett. Minden további determinatio lefelé vezet s annál kevésbbé értékes, minél ösztönszerűbbek és megfontolatlanabbak a kitörései. A faji szerelem és a részvétteljes segítség socialis ösztönök tüzétől vannak áthatva s ezen oknál fogva erejük az ösztön erejétől, értékük azon értéktő függ, amelyet az ösztön axiologiai rangja, azaz önértéke felmutat.

Én ezzel nem azt akartam állítani, hogy az értelmi tevékenységet kísérő érzelmek a legerősebbek; mert hiszen ezt a közönséges tapasztalat cáfolja. Én csak azt hirdetem, hogy az ösztönöknek lehet utilistikus és hedonistikus *nagy értékük,* anélkül, hogy önértékük ennek megfelelő volna. Kosmikus értéküket az értelmiségtől nyerik, mely beléjük mint aranyfonal belészövődik; s azért a szerelemnek pl. örök értéke nem az ösztön kéjerejétől, hanem attól függ, hogy a két egyén, mely e kéjben eggyé lesz, állatok-e vagy intelligens lények? Mert van talán különbség a csődör röhögő hágása és a finom értelmű ember közösülése között? Ez pedig nem aesthetikai, sem ethikai vonás, hanem logikai, azaz az öntudat fokától függő tulajdonsága. *Natura nobilis* — ez ad mindennek önértéket; de ezen nobilitas az értelmiségnek, a reflexiónak fokától függ.[1]

Ezen fontolgatásnak értelmét világosabban fogjuk látni, ha majd az egyéni charakter értékéről lesz szó. Most elegendő, ha az érzelmek és értelmi munka általános párhuzamosságát felmutattuk. Ezen *párhuzamosság gyökerei* pedig a következőkben keresendők. Akármilyen érthetetlen is (v.ö. III. 33. §. És IV. k. 5. §.), mégis tény az, hogy az Én, mely szemlél s egyszerűnek látszik, ugyanaz, mint a szemlélt s amely végtelen szálakból alakult össze. Ezen alkotó szálak az Én egyes momentumai, melyeknek mindegyike önmagát állítja s az Énben, annak magjában megfelelő érzést kelt.

Az értelmiség és érzés discrepantiája ennélfogva csak látszólagos lehet s *nem lehetséges, hogy magas értelmiség és alacsony nemtelen érzés állandóan legyenek egymáshoz kötve.* Bacon Ferencben sokszor alacsony érzelmeket találunk, de vannak igen nemes, magasztos vonásai is. Számos humanistánál úgy látszik, hogy az intelligentia és érzés ellenmondanak egymásnak (Erasmusban is). De itt az intelligentia sem volt oly magas, mint képzeljük. Pietro Arretino egyszerű gazember volt, akinek eszmeköre is ilyen területen mozgott. Voltaire nagy intelligentiáját kapzsisága és sok más csúnya vonás szennyezi be; de vannak az igazság lángoló szeretetének pillanatai is s a „bolond" (fou) mint N. Frigyes nevezte, centrumától elszakadt planeta volt inkább, mint salak.[2] Az ilyen látszó kivételekben a legmagasabb gondolatok nem a lélek mélyeiből fakadtak; öntétük súlypontjában nem lobogott szent Vestatűzként az eszme, hanem valamely ösztöni érdek. Ellenben Spinoza érzelmei, úgymint Kantéi és Schilleréi tanúbizonyságai tételemnek s jól illustrálják értelmét. Klopstock minden grandezája mellett, melyet a Messiasban kifejt, közönséges ember volt[3] s azért műve sem teszi a szívből fakadó alkotás benyomását. A theologia, amelyet ő hirdetett, nem a legfőbb tudomány, hanem önző traditio terhe — mert vannak-e tapintatlanabb, durvább, gőgösebb és nevetségesebb emberek, mint a papok, kiktől pedig egészen mást várnánk az érzelmek pontjában.

Fejtegetésünk eredménye tehát eddig az, hogy a legértékesebb az Én tiszta tevékenysége, az intelligens szemlélés. Minthogy pedig ez az öntudat lényege, azért a neki megfelelő tartalom a legértékesebb gondolat önmagában. Ezen gondolat, mint központi csira, fejlődik azután az intelligentia egész fájává (33, 38. §.), amint Kantnál láttuk (39. §.). *A concret fogalmak értéke* egyenként attól függ, hogy milyen az összefoglaló actus, mely ismérveiket egységbe szorítja. A rendszeres egység ennélfogva feltétlenül magasabb intelligentiáról tanuskodik, mint a szellemes rhapsodiák. Mert a központi gondolat önállító erejétől függ az egység, a gondolat önállítása pedig annak jelentésétől függ s így annak értékével együtt emelkedik.

---

[1] *Calderonnál* (El mayor en canta amor II. J.) Circe egyik kísérője a Diana „Vestales virgines"-eivel szembeállítja önmagukat:

„mas nosotras
Entre animales y fieras
Somos virgenes bestiales."

[2] P. Arretino „le César Borgia de la littérature" *(Münz.* Raphaêl p. 302) v.ö. Burchhardtnál. Voltairere nézve l. *Zeller.* „Friedrich der Grosse als Philosoph."

[3] v.ö. *Schmidt Erich.* Charakteristiken. (Berlin, 1886) „Ein Höfling (Ring) über Klopstock" érdekes rajzát p. 160 sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

II. SOROZAT.

A kosmikus érték rangfokozata az önállítás módja szerint.

42. §. A jelentés és projectio, mint correlatumok. Amaz emennek causa essendije, emez a c. cognoscendi.

Ezen dolog megértéséhez szükséges, hogy az eddigiekben (26. §.) több ízben elszórtan hirdetett egy tanra visszatérjünk, amely nélkül, nézetem szerint, az ember egységének értékét hiába próbáljuk megállapítani. Ezen tan *az akaratról szóló tan.*

A II. Rész fejtegetései után itt újra a tant részletezni, feleslegesnek látszik. Annál szükségesebb, hogy a fogalom összefüggését a tevékenység metaphysikájával kimutassuk. Minden valóság, mint már a 26. §-ban is láttuk, két mozzanatból áll: *jelentéséből* (essentia) és az *önállításból* (existentia). Ezen mozzanatok nem külön valóságok, hanem egy és ugyanazon valónak két aspectusa („tekéntete" Apácai). A H pl. egy jelentés, mely azért *van,* mert magát állítja; a mi értelmi felfogásunk természetéből magyarázva: a *jelentés* az, amit magunkkal azonosítás útján megértünk, *tétele* az, hogy magunkkal szembesítjük s így önmagunk korlátát és erejét egyben megérezzük. De minden dolog magában is tevékeny, azaz *önállító jelentés.* Spinozánál „conatus perseverandi in se", Fichtenél „sich setzen", Schellingnél „sich affirmiren" (Philos. der Kunst 1. §. *Ö.M. V.* 373. l.) neve alatt szerepel; én ugyanezt *projectiónak* neveztem. A lét „fogalma" tehát abstract jelző ugyan, ha psychikai származását tekintjük, — mert hiszen csak arról szól, ami magát állította; de lényegében tartalmi vonás, mert a jelentéstől elválaszthatatlan. Amikor kötve van az önállítás, akkor *törekvésnek* (streben) nevezhetjük; s ha elkülönítjük a tartalmától, amint ezt a saját belsőnk objectivatiójánál tehetjük, akkor ezen vak törekvést saját *vágyunknak* érezzük s akkor az *„akarat"* nevével is illetjük. Amennyiben már most az akarás minden valóban előfordul, Schopenhauer méltán nevezhette anthropomorphistice magát a valót akaratnak; de Hartmannak igaza volt, mikor ilyen elkülönültségében „üres formának" találta „die erst an der Vorstellung den Gehalt findet" *(Ph. des Unb, p. 93.* 1870.)

A projectio tehát mindig önállítás s mint attributum, csak a *jelentés subjectumával* állhat meg. Határai az egyszerű tevékenységtől az öntudatos akaratig terjednek s *ezen területen a tartalom szerint különböző fajokat mutat,* amelyek egymástól qualitative különböznek. S minthogy ezt részletekben mai nap még bebizonyítani nem tudjuk, meg kell elégednem azzal, hogy annak csak *ismeretelméleti* elvi helyességét kimutassam.

Megengedve, hogy a lét és jelentés, a forma és tartalom, az önállítás és subjectuma között realis egységi viszony van, azaz *correlatumok,* — nyilvánvalóvá lesz, hogy a tartalmi jelentés minden kibővülésével a létező önállítása és formája is kibővül. Ennek lehetőségét már a 29. §. jelezte s a 30. 31. §§. amennyire lehetett, részletezték is. A „no sé qué" szerepe itt igen kedvezőtlenül tág, de az elv eléggé biztos az alsóbb fokozatokon. Minthogy pedig itt csak a saját magunk analogiája ad érthető gondolatot, azért ennek követése az egyetlen, ami e nehéz gondolatban világosságot terjeszthet

Ezen actio *mi bennünk* már most felette szegényes képet mutat. A szemlélés actusa, amely *itt az egyedül ismeretes adat,* csak azt tartalmazza, hogy a szemlélő magából kisugározva, egy ponton megállapodik, onnan visszasugárzik s ezen találkozás ölelésében az öntudat fényét teremti magában. A szemléleti kép tehát csak az egyenes vonalban kisugárzást és annak visszasugárzását mutatja — melynek alapján az intelligentia magát megérti. Azaz: van *linearis* és *circularis formája;* mely utóbbit Fichte óta reflexionak, visszahajtásnak szokás nevezni. Ezzel *nem az öntudat jelentését* kivántam magyarázni, — hisz azt a materialistákon (pl. Czolbén) kivül senki sem volt oly rövidlátó, hogy képzelte volna,— hanem azon *logikai feltételt* kerestem, melynek mechanismusától függ az öntudat lehetőségének megértése. Azt, hogy ezen visszahajlás eredménye az öntudatosság, ténynek, *megmagyarázhatatlan ősjelentésnek* elismerjük; de annak formája, megvalósulása és létele csakis ekkép érthető. S éppen ebben a tartalmi vonásban, *hogy az öntudat önmaga állítását tudja,* rejlik a causa vagy ratio essendi, mely a projectio formáját végzetszerűen követeli. Az öntudatosság csak akkor lehetséges, ha önmagát (mint projectumot) szemléli, *azaz, ha előbb magába visszahajlott,* vagy reflektálódott.

A logikai összefüggés tehát a következő. A valóság egyik fajának *essentiájához* tartozik azon jelentés, hogy magáról tud (miért ne mondanók: tartozik azon „idea"?). Ez a *tény; hogyan* eredhetett az absolutból? ez Schelling—Hegel-féle magyarázat. — Azaz *formailag* kifejezve az existentia oldalán: a valóság egyik

© Copyright Mikes International 2001-2006

fajának önállításához tartozik a reflexio, mint specifikus önállítási mód. Az ideában van existentialis formájának *létoka* (rat. essendi); a formájában (reflexio) van az idea *ismerési* oka (rat. cognoscendi). Amaz követeli ezen specialis létformát, emez viszont más jelentéshez nem tartozhatik. *Az intelligentia jelentése és a reflexio tehát correlatumok.* S ebből következik, hogy az intelligentia részletes megnyilvánulása részletekben is különböző önállítási formákat fog kifejteni; nevezetesen pedig kétfélét, az *egyenes* vagy vonalban kihatót és a *körbeli* vagy magába visszahajlót.

Amaz ott áll elő egyedül, ahol a jelentésből az öntudatosság hiányzik; emez utóbbi mindenütt van, ahol az öntudatosság nyilvánul. Amaz is lehet összetett a compositumokban; emez is lehet egyszerű a fokokban. Amaz *mechanikus,* emez szellemi, *intelligens létforma. A* tapasztalat még igen messze áll ugyan attól, hogy a két oldal correlatióit részletekben is ismerhessük; de nem is csodáljuk, mert hiszen a correlatio tényét téves psychologizálás alapján, még észre sem vették s ennélfogva a problemát részletekben még fel sem állították. Pedig az volna éppen e helyen érdeklődésünk tárgya: mely ösztöni jelentéssel van kapcsolva a reflexio? s milyen jelentési módosulatokkal jár együtt a reflexiónak azon fokozata, mely az intelligentia értékének fokozatait állapítja meg (a III. k. szerint)? Mert a növényi és állati sorban mindenütt akadtunk egy no sé quére, mely fokozza; — milyen úton módon emelkedik az embernél a tartalom jelentése, mellyel a formaemelkedése s ezzel együtt az egész való értéke fokozatosan gyarapszik?

43. §. Az egyenes és visszahajló projectio formái.

A sorozat, melyben az önállítás fokai elhelyezkednek, nyilván a jelentés fokozatait követi, aminek elvét és részleteit a 29—41 §§-ok próbálták megadni. *Döntő határt képez külsőleg az önállítás visszahajtása magába.* Eszerint két csoportot találunk: 1. az egyenes v. vonalas (linearis) és 2. a visszahajló vagy reflexiv önállítást. Ennek *értelmét* kívánjuk a következőben megvilágítani, — nem magyarázni, mert előállása alaptény, hanem csak jelentését értelmezni akarjuk.

1. *Az egyenes vagy vonalas önállítás* (linealis proiectio) az úgynevezett „természetnek" területén uralkodó; értem a természet alatt mindazt, ami csak tárgy, de alany soha sem lehet. A physikai és chemiai erők a főképviselői. Egyszerű tisztaságában csak ott található, ahol a jelentés maga egyszerű, tehát a képzeleti „tiszta anyagnál" (materia prima). A *taszítás* ezen projectio megnyilvánulása, melyet *vonzássá* az tesz, hogy a valóság egyetemes közös jelentés s ezen egységes volta miatt a részeiben összefüggő tevékenység. Ezen téren reflexio nincs; ahol az erő megszorul és mintegy magába visszavettetik, ott a Másnak taszítása által okoztatik. A projectio súlypontja ugyanaz, ami a mathematikai pont, egyszerű és üres. A mechanika tételei ezen egyszerű önállításnak kifejezésére szolgálnak; éppen azért a tevékenység (erő) gondolata s a térbeli constructio képe teljesen elegendő a megértésére, — mit felsőbb szemlélési fokon a számok abstract azonossága foglalhat, éppen azért, magába.

Azonban ez nyilván csak abstractio. Ilyen anyag, melynek semmi qualitása nem volna, csak a szürke elvontságú tevékenység képében gondolható, melyben semmi tartalom nincsen. S éppen azért, ahol mathematikai fogalmazásokra akadtunk, ott csak *egy idealis, értelmi constructióval,* azaz *formai s ezért apriori érvényes viszonyításokkal* van dolgunk. Mihelyest a concret valóhoz közeledünk, a mechanika törvényeinek érvényben maradása mellett új vonások állanak elő, melyek *concret jelenségek* s mivel *azok,* már az apriorí constructióba kiszámíthatatlan azaz *tapasztalati vonásokat* kevernek. Mert éppen a concretum az, ami az Én önállítását határolja és így *határozottá* teszi s amit csak concret intuitióval lehet megérteni. Ilyen esetet észleltünk már a vegyi *értékűségnél,* ahol a szénvegyületeknél (gyémánt) már valami kezdetleges nyomára akadunk a reflexiónak is (v.ö. 30. §. a.)

Ezen új jelentés már most a no sé qué a combinatióban. Az egyszerű elemeknél ez absolute ismeretlen hatás és vonás; de ahol az egyik jelentés uralkodóvá lesz (pl. a „binom"-nak nevezhető kapcsolatokban: H_2O s hasonlók), ott az egésznek önállítási formája is elváltozik. A víznek, sónak, aljnak st. más meg más projectiv formája van, melyet hatásában észlelhetünk; s bár ezen új alak az új elemi jelentéstől függ, mégis csak abban különbözik az egyenes projectiótól, hogy *értékileg* az egy centralis actus uralkodóvá, hatalmassá lesz a többi felett. Ezt pedig éppen az által érheti el, hogy egyrészt jelentése értékesebb, másrészt pedig önállítása, ereje akadálytalan s egyik részében meg nincs kötve. Ezen feles, meg nem kötött részben rejlik a *szabadsága,* eleinte nem több, mint függetlenség a külsőtől, („absentia impedimentorum motus externorum", mint Hobbes *Lev. c. 21.* mondja), — de a jelentés emelkedésével értéke és így uralma is mind jobban emelkedik.

Ezen uralkodó, feles, le nem kötött erőben rejlik az, amit a *dolog lényegének* nevezünk. Azon jelentések számából pedig, amelyek ezen tények uralma alá kerülnek, függ a dolog *kerülete,* melynek a lényeg a

© Copyright Mikes International 2001-2006

súlypontja. Ott, ahol a részek egyformák, a súlypont minden részben terjeszkedhetik el, mint azt a kristályoknál tapasztaljuk, minek folytán növekedésük is kívülről történik. A projectio itt a részecsek közötti vonzódás, illetve taszítás (mert hísz egymás *mellett* azaz egymáson kívül helyezkednek el!) formájában nyilvánul, de nem concentráltan, hanem a hozzáragadó részecsek egyikéről a másikára.

2. Átmenetül szolgál az ásványoktól a reflexiv projectiókra a *növény.* A projectio kiindulási és *súlypontja* a sejt. Chemiai alkata általánosságban nem mutat nagy differentiákat, de a különödésnek a növények fajai szerint mégis meg kell lennie már az alkatban, mert különben érthetetlen volna azok változatos külső formáltsága. Ezen sejtből megoszlás útján más sejtek állanak elő; de a növény *egysége* a hossziránybanterjed s meglazul. Szemléleti képviselőjéül *a gyökér* marad, melynek functiója csak a táplálék felszívása, amely functiót az egész növényi alkatba viszi át. A növény *súlypontja* ennélfogva a gyökér, *kerületi* részei pedig mind a gyökér természetével birnak; elültethetek s ojthatók, úgy hogy új növény keletkezését lehetővé teszik. Hogy azonban a súlypont a gyökér, azt abban találjuk kifejezve, hogy elszakadása a többi részek elpusztulásával együtt jár. Az *uralkodó és alattvaló* függési viszonya e szerint világos a növény részei között.

A gyökér projectionalis functiója azonban feltétlenül kényszerű. A kínálkozó anyagok közül ugyan *válogatja* a táplálékot, felszíva a kellőt s ellökve az idegenszerüt; de a felvett táplálék tovaadása tőle függetlenül megy végbe. A tápláló nedvet át kell eresztenie úgy, hogy a projectióra nézve ő csak relatív középpont, melytől az absolut élet tovább keresi a *maga* útját. Ha a táplálkozáson kívül is vannak más functiói, akkor ezek csak *egyenes* irányban törnek előre, míg egy fatalis szegletben megrekednek. *Repercussiónak* náluk helye nincsen s a projectio *vezérlésére* hatalommal nem birnak. A túltengést is *kénytelen* a szaporodással elhárítani; a szaporodás nála csak a táplálkozás folytatása.

A projectio tehát a növénynek mintegy hátamögül indul ki, ő csak a kezdő, de nem végső pontja a projectiónak, mely az első sejtben nem állapodik meg, hanem tovább halad sejtről-sejtre meghatározhatlanul; a szaporodás semmiféle visszahatással nincs a gyökérre, legfeljebb gyengíti annak terjeszkedő projectiv erejét.

Ugyanúgy vagyunk a növény *érzékenységével* is. Megvan talán minden növényben s talán az anyagok megválasztásában vezérli is; de életcélját s annak lefolyását nem módosítja. Az érzékenység a növénynél merő okozat, utólagos productum, nem ok és producens. Fény, mely a növényből kivillámlik, de belsejét meg nem világítja; projectio egyenes irányban kifelé. De hogy egy ilyen villó fény képes mozdulatokban nyilvánulni, az jele annak, hogy a növény súlypontja többé nem indifferens, hanem különböző vonások concret egysége. Amennyiben ugyanis a tápanyagot megválogatja, annyiban ezen actusában két mozzanat jut érvényre: a) a chemiai rokonság, b) a növény érzékenysége. S legyen bár az utóbbi csak az elsőnek kísérője (bár a sensibilis növényeknél praecedens is), a tény maga a súlypontban új vonás meglételéről tanuskodik, amelyet az ásványok homogen anyagának önállításánál nem tapasztalunk.

De egyiknél sem hajlik vissza a projectio; mint a kilőtt nyíl, *előre kifelé* tör s a homályos érzékenység csak világít, de nem melegít s nem tesz világossá semmit. A reflex mozdulatok a sensibilis növényeknél egyszerű átmeneti tagok az élet körfolyamatánál.

3. Ásványnál és növénynél ezek után az objectiv súlypont egész *objective* érvényesül; sem az ásvány, sem a növény nem tud a projiciálásról, ő csak *átereszti* s továbbítja, de nem *szabályozza.* S ebben a kénytelenségben rejlik korlátoltságuk; ásvány és növény projectiói teljesen a környezettől függnek s *azért hozzá vannak nőve,* egyrészt a nehézkedés által, másrészt saját gyökerükkel. De a növény „gyökeret ver" a természetes talajában, azaz elkülönödött önerejével tőle s azért fix pontot csinál maga önmagának (a szél által messze ragadott mag új hazájában új helyet vív ki magának gyökérszálaival).

Ami a növénynél accidens volt, az érzékenység, az *állatnál* a súlypontban mind jobban érvényesül s az állatban centralis helyre kerül. Ezzel az állat egész alkata átalakul s új morphologiai elemmel megbővül: az *idegállománynyal.* Ezen átalakulás csak az állatok sorának felsőbb fokain lesz nyilvánvalóvá s azért az ős állatok sem életükben, sem alkatukban a növényektől nem különböznek. De már a legalsó fokon is következtethető ez átalakulás abból, hogy az állat helyét önkényt változtathatja.

A kezdő mozdulatok egyformasága ugyan még annak a jele, hogy a súlypont kevéssé differentiálódott; de hogy a gyökértől megszabadult és élni tud, azt tanítja, hogy *az állat a gyökerét magában hordja.* Ezen gyökere neki az érzékenysége; minden egyéb ennek hajtásává kezd átalakulni.[1]

Az érzékenységből nőnek ki a táplálkozás és szaporodás organumai, vagyis anatomiailag: *az idegállományból fejlenek ki az adnexumok,* mint az idegek által áthatott és befutott bélrendszer, a tüdő, a

[1] Van tehát abban a mondásban igazság, mely az állatot a „befordított növénynek" nevezi, bár ilyen alakbán a tétel nem elég világos.

© Copyright Mikes International 2001-2006

mozgató izmok és a nemi készülékek. Itt szó sem lehet többé arról, hogy ezek külön-külön állanának egyenlő értékben, hanem subordinált viszony van köztük, mint uralkodó és alattvaló között s középpontjuk többé nem a gyökér (gyomor), csak physikailag, *hanem gyökérré lesz a súlypontjuk: az érzékenység.* Az egész állat egy új jelentésnek, az érzékenységnek explicatiója; *az érzékenység a centruma.*

Erre a dignításra az érzékenység azáltal emelkedik, hogy az *állat önmagát megérzi,* vagyis az érzékenység *kifejlettsége magának tárgyává* lesz. Amíg magát nem érzi, ő lehet egyik *okozata* az önkénytelen projectiónak (mint a növény), — de a projectio csak utólagosan jut tudomására. A Nap fénye maga felé irányítja pl. a sötétben tartott plánta növekedését; de hogy *ebben* az irányban megmozdult, az, valószínűleg, egészen homályos kedvérzetben, csak *utólagosan* jut tudomására; a növény *nem uralkodik* a maga functiói felett, — mivel az, ami azokat igazgatná, egyrészt csak utólagosan jelenik meg, másrészt csak gyenge intenzitású azzal a többi functióval szemben, amiket igazgatni volna hivatva. Ha tehát az állatban az érzékenység a súlypontban magasabb ranggal helyezkedik el, akkor ezen magasabb rangot csak úgy éri el, hogy *önmagát is érzi* s nem a mást tapasztalja (vagy inkább *szenvedi)* objective.

S ezen önérzet észlelhető befolyást gyakorol a többi functiókra. A monera pl. nem táplálkozik többé úgy, mint a növény; hanem, ha alkalmas táplálék érinti a felületét, akkor ehhez először odaragad s „erzeugen hier einen Reiz, der stärkeren Influss der schleinigen Körpermasse zur Folge hat und werden endlich ganz von dieser umschlossen".[1] Azaz: a reflexmozgás már az *érzékenység okozata;* a súlypont centrumában az önérzet helyezkedett el.

Az érzékenység ezen centralis áthelyezkedése még határozottabban nyilvánul ott, ahol az állat idealis alkata különödött: s mikor az *egyes érzékek* fellépnek, akkor az, ami az érzékenységből, mint rügyből, kifeslett, mint az érzékenység centrumával, az önérzettel egyesül s uralkodóvá lesz a merően öntudatlan projectio felett. Pusztán kényszer alatt marad csak a táplálkozás (a lélekzést és vérkeringést beleszámítva); a többi mind az önérzetre kezd szorosan vonatkozni s *ettől nyeri normatioját* és parancsait. Ezen hódító csoporthoz állanak az érzékek s az *érzés és érzékek* szövetsége határoz a mozdulatok iránya felett, dönt a gátló centrumok útján az önkényes mozdulatok végbemenése felett.

Ha azonban az állat érzékletei csak momentán adatok volnának, melyek a pillanattal együtt eltűnnének, akkor az állat függetlensége még mindig nagyon csekély volna. Megállítaná ugyan az önérzet az érzékeket, hogy megismerje; de a hatás és a visszahatás között szakadatlan összefüggés volna, mely csak bőségesebb elemek között állana fenn, de azért mégis bele sodorná az élet egységes folyamába. Ezt a függést meglazítja az *emlékezet,* melynek alapján a jelen érzékletet a mult tapasztalat corrigálhatja s a jelen ösztönzést a mult fájdalom emléke megakaszthatja. Az állat ezen kiválóságát már Leibniz kellőleg értékelte; az állat Énje ezen idealis emlékekkel annyira kibővül, hogy felsőbb állatoknál a tapasztalat (nem csak a dressura) útján bizonyos pseudo-szabadságra tesz szert. De az organikus ösztönök hatása alatt még mindig megroppan az Én s az ösztönök vehementiája diadalmaskodik az önelhatározás felett. Hogy ezt az önállóságot kivívja, ahhoz szükséges, hogy az érzéki és emlékezeti momentumokkal átszövött Én maga magát szemlélje, magától elszakadjon s ez éppen az által áll elő, hogy az Én alkatába új, felsőbb, fixirozó vonások kerülnek a *jelentés megértése* útján, vagyis az értelmi actióval.

44. §. Az akarat szabadságának kellő értelme. Mily feltételek mellett lesz az Én az uralkodó tényező a lélekben?

Az értelem fellépése a ráhatás *megértésével* kezdődik. Ennek végbemenését a jelen helyen mellőzhetjük, mert a II. K. 1. Fej.-ében a logikai fejtegetések bele fognak merülni ezen részletekbe is. Tény, hogy a megértés először homályos összbenyomás alakjában történik, melyben az érzékek adatai, mint megértendő substratum e tartalmat szolgáltatják. De ezen tartalmat többé nem különödött, elszakított részleteiben fogja fel az Én, hanem az Egésznek is megragadja az értelmét ugy, amint alsóbb fokon az egyes érzéki Részeket (az érzékleteket) külön-külön megértette. Ezen összkép az, amit *képzelmi alkotásnak, phantasiának* nevezünk. A phantasia-képben eszerint az Énnek *új vonása* valósul meg, mely az értékelő actióból származik; de a phantasia fokán az új jelentés (a megértés) még az érzéki jelentéssel *egyben* van összeszerkesztve. A megértő Én *ilyen* alakban szemléli; csak ha ezen saját munkáját teszi tárgyává, csak akkor veszi észre, mennyiben járult az Én projectiója a feltűnt tartalom önprojectiójához. Van ennélfogva minden phantasia-képben *logikum;* de ez a logikum még önkénytelen járulék az Én részéről. Az *értelem*

[1] *Haeckel E.* Natürliche Schöpfungsgeschichte, 1873. p. 166.

© Copyright Mikes International 2001-2006

maga csak ezen önkénytelen járulék kiemelésével, a tárggyal való szemközt állításában rejlik. S kár ezen két határt összezavarni, mint *Maier* említett művén végig teszi; minden szellemi munkában benne rejlik az Én önállítása, de ez csak *objectiv idealitás.* Ennek az objectiv ideálitásnak megértése s az Én actusainak kiszemelése és kiemelése az érzéki tartalomból, — ez a voltaképeni *logikai idealitás.*

S ezen kiemelés a tartalom mindkét vonására szól. Egyfelől a *jelentést* állítja szemben az érzéki adatok különödöttségével; másfelől a *maga actióját* tekinti a tartalom önállításával szemben. Ezen magaslaton áll az *értelmes reflexió.* Az Én tartalmában benne vannak az összes jelentések *és* az Én jelentése; az Én formájában benne vannak az egyes vonások önprojectiói és az Én hozzájárult projectiója. S az Én, mely a tárgy jelentését és formáját szemléli, ezáltal szembeállott magával, mint tárggyal; szegzi és bontja, összerakja és változtat az önkénytelen kapcsolatokon; ő indítja meg a construáló mozdulatokat; s mindezeken felül marad, mint azoknak vezetője s ura. Ezen *vezérlő actiónak a neve a szabadság;* az önmagát állító Én uralma az önmagát állító ösztön felett. És ezen szabadság az, amit a legértékesebb Én kizárólagos vonásának hirdetünk.

A szabadság felőli vitába bele nem mehetünk; oly értelemben, mint azt az erkölcstani theoria vitatja, teljesen megoldhatatlan problema. Itt azonban nem jöhetnek tekintetbe az erkölcstani praesuppositiók, melyeket az erkölcsi beszámítás és a kötelesség magyarázatára feltesznek. Itt a kérdésnek csak két oldala vitatandó meg: 1., miben áll tényleg a szabadság maga? és 2., milyen előzményekből áll elő?

1. *A szabadság tényének alapjai.*

Azon indokok, melyek a szabadság gondolatára vezettek, most is fennállanak, mint *belső* tények az emberi tapasztalatban.

a) A szabad mozgás. Hogy az ember a térnek bármely irányát változtathatja, az olyan feltűnő dolog, melyet az állatokon ugyan szintén észlelünk; de korán sem azon szeszélyes szabálytalanságban, sem az irányok oly finom változatosságában, mint az embernél. Itt *nyilván egy actio uralomra kerül sok izomactio felett* s azokat a maga resultánsába kényszeríti.

b) Az indokolatlan cselekvés. Cselekedeteinek finom rugói az ember előtt többnyire ismeretlenek, sőt sokszor egészen megtévesztő irányba utalnak. Ezen végső, ismeretlen motívumokat, csak a végig húzódó fonalt követve, az *önérzetre* vezetjük vissza; ez ugyan csak suppositio, de olyan, amely az empirikus elemzéstől megkímél s igen kedvez a kényelemnek. Itt is nyilván *egy actio,* melynek forrását az Énben helyezzük el, *uralma alá hajtja a cselekedet alkotó elemeit,* kivált érzelmi és képzeleti részeiben.

c) A választás. Ott, ahol több irányban lehetséges a hypothetikus kiindulás, végtére ismét az utolsó motivum az Én actiojában látszik; mert ennek „tetszése" szerint, kénye szerint halad el a folyamat. *Újra egy végső actio,* amely a küzdő felek egyikét *felkapva,* a másikat *elejti* és *leszorítja.*

d) A szerkesztés actioja (a constructio). Ezen actio, melyet *tényleg végzünk* minden képzetünkkel, mindig valamely vágyból vagy kívánságból indul ki; s minthogy a vágy forrása az Én öntudata, azért a szerkesztést az Én valami tevékenységére vonatkoztatjuk. Egészen jól különböztetjük meg egymástól a tartalmi képeket és a célzatot, a „tendentiát", az „uralkodó érdeket" (Maier), mely ezen képeket saját óhajtásukkal egyezőleg egységes folyamatba szorítja. Ezen actio minden öntudatos szerkesztésnek végpontja. Nélküle sem logikai functiók nem működnek össze, (pl. a syllogismusban); sem az eszközök nem simulnak a cél irányában; sem a művészi egység meg nem érthető a szerkesztő actus nélkül. *Újra tehát egy végső actio,* melyhez a többi engedelmesen illeszkedik.

e) A megbánás. Ezen ismeretes psychosisban, mely a sikertelen törekvést mindig kíséri, óriási árnyékként lép szemünk elé valami rejtelmes (homályosan egyforma) hatalomnak a sejtelme, mely az actió megindításánál nem működött, most pedig, hozzátéve a működött factorokhoz, egész más, nekünk megfelelő végeredményben mutatja igyekezetünket. „Ha nem engedtem volna a csábításnak, nem vesztettem volna el vagyonomat" — így szól a játékoshoz; s ezen hiány feletti bánatunk az, ami a megbánásban oly élesen fájlalja a megtörténteket.

2. *A szabadság tényének előzményei.* A szabadság tényeinek legfőbbjeit talán sikerült az előbbeniekben felmutatni. *E tények lehetősége felőli vita* az, amit a determinismus és indeterminismus tanaiban találunk. *Kétségtelen ugyanis, hogy az emberben van egy ágens, amely teste és lelke felett uralkodik s amelynek uralma cselekedeteinek minden formájában kétségtelenül érvényesül.* Ennyi a tény; minden egyéb csak magyarázat, interpretatio és feltevés, hypothesis.

Primitiv önmegfigyelésnél csak két szélét szoktuk tekintetbe venni. Az egyik a *tett,* amely előállott, a másik az *öntudat,* amely ezen tettet magához köti s magáénak elismeri. Mindkettő csak a jelölő szó általános értelme szerint áll előttünk. Az, hogy a „könyöradomány" — a „gyilkosság" — a „paráznaság," — a „bosszú,"

© Copyright Mikes International 2001-2006

— a „Mózes-szobor," — a „syllogismus" s a többi logikai, erkölcsi, művészi „tettek" *tömérdek szálak egységei, nem jut eszünkbe csak utólagos elemzés* útján. A „tett" — „tett." S ugyanúgy vagyunk a kezdőponttal, az actio megindítójával. A „tett" fonalai mind az „Énbe" húzódnak; de az Én első pillanatban csak a létnek tudata — belső structurájának végtelen kimeríthetetlen gazdagsága elrejtőzik. S ha elemzésre kerül a dolog, akkor az Énnek holdtányérja ott ragyog előttünk, de hogy a korongnak melyik pontjából eredt a tett útja, — mert hisz a tett — projectio, — azt sokszor még a legszabatosabb mérlegelés sem bírja biztosan kimutatni. Ezen sommás, mert zavaros, eljárás folytán a lövés nem találja a célját; sejtjük, hogy az Én a céltábla feketéje, de az Én az analysis előtt mind tágabb kerületté szélesedik ki. A tulajdonítás az Énre vezeti vissza; mégpedig nem tartalmára, hanem önállító projectiójára, mert bármilyen legyen a „tett," azzá, *tetté* csak az Énből fakadt odaállítás folytán válhatott. *Ezt a projectióját nevezte a lélektan „akaratnak."* S most megvolt a bűnbak, amelyet a gonosz szellemnek a pusztába kilöktek. „Az akarat" — úgy mondják — „minden cselekedet forrása." S elkezdődött a vita ezen akarat természete körül. Akinek azonban a valóságról megvan azon tudása, hogy minden valóság önmagát állító jelentés, az kétkedő mosollyal nézi a szélmalmok elleni harcot. Mert tudja, hogy „akarat" csak projectio, léttörekvés; létre törekszik minden; de törekedni csak *valami* tud. Üres hólyagokból pedig a világvalót megteremteni nem lehet. *A determinizmus e szerint egy nemlétező valónak nem létezhető tulajdonságát ökleli;* mert ha az akarat csak = positio, akkor annak nem lehet „szabadsága," mint realis tulajdonság. A szabadság csak a valónak, a realitásnak valami vonása; nem a formának jellege, hanem azé, ami a formát létesíti. *Ez pedig a jelentő valóság.*

Az akarat szabadsága ennélfogva nem tény, mert nem is gondolat. Nincs külön akarat s nincs külön szabadság; ennek a kettőnek sem összege, sem szorzata nem ad érthető tartalmat. Csak a valóság akarhat; s csak a valóság lehet szabad — de csak *valamitől,* — enélkül nincs értelme. Ha tehát a megelőző fejtegetést érthető tartalomra akarjuk alkalmazni, akkor a problema csak ekkép, ilyen fogalmazásban bír realis értelemmel: *milyen körülmények között válik valami tartalom oly hatalmassá, hogy valamennyi más tartalom felett erejével uralkodik s azokkal az ő természete szerint disponál?* Ezen kérdésre próbálunk feleletet adni a következő egyszerű fejtegetésekkel.

Minden hatás csak valamely *valóságnak* lehet a tevékenysége, mellyel az önmagát állítja. Ezen való eleinte csak egyenes irányban *továbbítja* a beléje terjedő hatást (amint a mechanismus tanusítja), de már itt is a továbbhaladó visszahatás az új elem természetével bővül (pl. ha a növény ammoniakot vesz fel, akkor ezen ammoniák visszahatásával bővül a növény életreflexiója). *A támadott pont természete* tehát ki nem csatolható momentum az élettüneményekben. A való lényeges vonásától (jelentésétől) függ már most a hatás eredménye. Itt pedig fogalmilag két csoportba válik szét a valóság. Az egyikben nem veszünk észre „érzékenységet," — a hatás ennélfogva csak tovább halad a környezetbe, a másik csoportban a hatás megmarad a támadott pontban s *önmagára visszahat. A* támadott pont természete szerint ezen önmagára visszahatás egyik esetben csak természetének quantitativ fokozása (pl. a chemiai elemeknél), a másik esetben (az önérzetben) qualitative is gyarapszik, de minőségileg is megnő, s *önérzetet* fejt ki. Jól kell érteni, hogy ezen visszahajlás nem *teremti* az érzést ott, ahol ez nincsen csirájában; ahol azonban az *érzékenység* a támadott pont természete, ott kicsalja belőle s ezen *specifikus való lényegéhez tartozik a reflektált önérzet.* Ilyen fokon áll az állatnak idealis jelentése.

Ezen világtény jellemèhez tartozik már most, hogy 1. minden része önmagát állítja s így homályosan érzi is (a „hátgerinci lélek" ennek a jelentése); de 2. mindezen önérzések egy centralis *közérzésben* egyesülnek (a sensus communis). Azaz a projectio magára hajlik vissza s valamint a való tagolttá lesz, épp úgy tagolttá lesz az önérző reflexio is. A centralis önprojectio egysége ennélfogva *quantitative* is erősödik, *qualitative* is bővül. S ennek a kibővülésnek következménye az, hogy az önérzet lassacskán tulsúlyra, tulerőre teszen szert az egyes részek partialis önállítása felett. Magját azonban mindig azon jelentő rész fogja alkotni, mely az Egésznek lényeges megkülönböztető vonása; *azaz magja a valónak* a „no sé qué," mellyel a jelentés megbővült. A növénynél az érzékenység, az állatnál a mozgató ösztön, az embernél a reflektáló értelem lesz az Egésznek centruma. Ennek további részletezését azonban a jelentéstan próbálja meg (II. K. 1. Fejezet).

Ennek természetes következménye már most az, hogy az *önmagára való reflexio physikailag is erősebb lesz* s hogy a centralis egyéni vonásban összpontosul az egész valónak hatalma. Ezen túlerőnél fogva a centralis jelentés öntudata uralkodóvá lesz az illető lény egész alkatában. Minthogy pedig ez nem üres forma, hanem realis hatalom, azért lassan külön külső anyagi formában stabilizálódik a tendentia, az *idegállományban.* S minél komplikáltabb lesz az állat jelentése, annál bonyolultabb s concentráltabb lesz annak érző kifejezője is: az *agyvelő.* Némelyiknél a táplálkozás (pl. férgeknél), másoknál a szaporodás vagy a mozgás különböző specialitása lesz döntővé; újra nagyobb változatosság áll elő: az egyes érzékek praedominálása s ezzel együtt növekedik az érzékenység centruma is, mint ama másik félgömb, melyre a külső hatások projiciálódnak.

De a centrum önérzete vagy a centralis jelentés reflektált öntudata maga is folyton condensálódik. S ezen reflexiók fokozatával emelkedik azok ereje a többi ösztönök felett. A növény érzése csak külsőre szorítkozik;

© Copyright Mikes International 2001-2006

az állat érzése önmagát érzi; az embernél nemcsak az egyes részek önérzése tény, hanem az egység *Egésze is érzi magát.* S minél bővebbé lesz az önérzet tárgya, annál hatalmasabb lesz az Énegész önérzete; vele szemben állanak az ösztönök részérzetei s az Énegész ezen részeket magától megkülönbözteti, de magához tartozóknak ismeri fel.

A reflexió munkájában ennélfogva az Énegész tényleg külön válik a részeitől, azaz *szabaddá lesz önmagától is.* S az Énegész ezen túluralma a többi Részek felett annak alapja, hogy velök tetszése, lényeges specifikus jelentése szerint rendelkezik. S *ezen rendelkezésben áll fölénye és szabadsága.*

Ha tehát a szabadságának feltételeit keressük, akkor a következő mozzanatokat találjuk bennük. Először *fundamentuma* mindennek a visszahajló önállítás vagy az *önérzet.* Ezen önérzetbe terjed bele minden projectio, mellyel magát táplálkozó, mozgató, szaporodó, érzéki ösztöne állítja. Ezeknek megérzésével fokozódik először az Egésznek ereje. Azután lép fel a jelentés megértése phantasiaképek formájában. Erre áll elő az értelem elkülönödése a *megértésben* s végre az Egésznek *önmegértése* szemben áll az egyes vonások részszerü megértésével. Ezen utolsó fokon az ember önuralmában azon vonás a centralis, mely az egyéniség lényegét alkotja; s ezen lényeges vonásban rejlik az, amit szorosabb értelemben *charakternek* nevezünk.

Ebből a megizmosodott Énből érthetők már most mindazon jelenségek, amelyekben az ember szabadsága nyilvánul s amelyeket az 1. pont alatt összeállítottunk. A szabad mozgás azon mozgás, mely az Énből s nem a kerületből fakad; az indokolatlan cselekvésben, a választásban ezen Én tudva vagy öntudatlanul játszik közre; a szerkesztési actus az Én természetes törvényei szerint folyik le, nem pedig a képek egyszerű associatiójával, mert hisz az associált képeket elhelyezi, áthelyezi az *ő* uralkodó eszméje szerint, s a megbánásban éppen azt bánjuk meg, hogy ezen értő Én befolyását nem engedtük meg. Mindezek pedig magából az Énből nyerik elintézésüket; az ő saját természeti alkata dönt bennük; az Egésznek ideája az, amely a részszerű indokok felett határoz. Az önelhatározás tehát igazán teljesen az Énnek belső actusa. Hogy ezen Én nem független a kosmikus viszonyoktól, azt bevalljuk s cselekedeteit indokoltaknak elismerjük; de az is tény, hogy egy ilyen kifejlett Én erősebb minden más psychosisnál s hogy az öntudat ezért *nem is kénytelen egy* motivumra úgy megindulni, mint a lábbal megrugott kődarab.

A szabadság az öntudat ezen túlerejében rejlik; s csak akkor áll elő, amikor az Én ezen condensatiója megtörtént. Erre természete folytán kénytelen törekedni; csak amikor saját azonosságát fenntartotta minden rátámadó realis inditással szemben, akkor *szabad* mindentől s ez azonosságában rejlik a végcél, melyre ideája szerint igyekszik. Semmiféle erkölcstani casuistika nem bír ezen tényen változtatni. *Csak azért szabad az ember, mert önmagát sikerül állítani.* És mivel ebben áll *az ő önértéke,* azért minden indokolt cselekedete *értékes,* amennyiben ezt a szabadságot fejezi ki. Az, hogy e cselekedete mást elősegít, csak hasznosságát adja meg neki; erkölcsisége csak ezen abstrakt azonosságából folyik s csak ennyiben moralitás.

Ebből következik tehát *azon nevezetes tétel: hogy az ember önértéke csak ezen szabad actiójában rejlik,* mellyel értelmi s ösztöni életét a maga benlakó ideája szerint intézi. *Az erkölcsiség megértéséhez csak akkor jutunk el,* ha ezen szabadságot helyesen fogtuk fel; ennek fejtegetése azonban a II. K. 2. Fejezetre tartozik.

III. SOROZAT.

A jellem, mint tartalom és projectio egysége.

45. §. A jellem fogalma és typusai.

Feladatunk most már azon további teendőnkben rejlik, hogy a két párhuzamos sort ismét synthetice összefogjuk s így a *való ember önértékét megállapítsuk.* Ezen értéksorozat megállapitásához szükséges egy új ontologiai problema tisztázása, melyet a közélet széltében használ, anélkül, hogy concret értelmét megállapítani tudná. *A jellem vagy charakter problemája ez.*

Minden fejtegetésnek e téren azon metaphysikai fundamentumból kell kiindulnia, hogy a *valóság* annyi, mint *önmagát állító tartalom.* Sem a tartalom nem érthető, ha nem állítja magát, sem az állítás nem érthető, ha nincs valami, ami magát állítja. A Dialektika megfelelő §-ai a tevékenység jelentését és a szemléleti

© Copyright Mikes International 2001-2006

fixirozást elválaszthatatlan vonásokul mutatja ki; mert a tevékenység substratumon jelenik meg, a substratum pedig a tevékenységben nyilatkozik. (Az *E. és V. I. Rész* 63. s köv. §§). A valóság ontologiai sorozatában ennélfogva a tartalom tagoltsága és a forma összetettsége elválaszthatatlanul együtt jár, még pedig oly módon, hogy a tartalomtól függ a formája. Minthogy már most a tartalomban egy centralis súlypont körül helyezkedik el a peripheria, azért a formában is egy kiemelkedő vonás hatása alatt álló részek összefüggésében fog jelentkezni.

Ha pedig ezen *concret egységek önértéke felől* tudakozódunk, akkor *előbb* a részek önértékével kell tisztában lennünk, *minek alapján* a projectio önértékét is megállapítjuk: s csak a kettőnek synthesisére szól *azután végül* az illető való önértéke. A részletezés e téren, később (kivált a II. Kv. I. és II. Fej.-én belül) fog megtörténni, amikben a jelentések önértékéről lesz szó. Itt elegendő, ha e 2 szempontot fixirozzuk: 1. a *character* általános *fogalmát* és 2. a *typusok* (jelentés + projectio) általános *fajait.*

1. *A character jelentése általában.*

Jellem alatt valami kitörülhetetlen vonást értünk általában. Minthogy pedig minden valóság elpusztíthatatlan, azért minden valónak vannak jellemző vonásai, melyek nélkül meg nem állhat. Ezen állandó vonásokhoz tapadnak azok módosulatai, melyek rajtuk külső Mástól erednek s melyek ennélfogva vagy a való *részeinek* vagy a *külső másvalónak* hatásából származnak. Ilyen jellemző vagy lényeges vonás az állatban a táplálkozás, a mozgás stb., melyek vagy egymásra való hatásuk vagy idegen hatások folytán módosulnak.

Ezen állandó vonások egymástól elválnak éppen jelentésük alapján s annyiban a *jellem* az, ami a valóságokat elkülöníti egymástól és *megkülönbözteti.* Ezt a megkülönböztető vonást találta Aristoteles a διαφορά εἰδοποιός-ban. Értette pedig alatta nemcsak a logikai különbséget, hanem azon realitást, melynek hozzájárulása különbözővé teszi a való egyedeket. De a jellemhez ép ugy tartozik a τέλος, mint a διαφορά és ennek módosulatai; ezt az együttes *csomót,* melyben valamely való minden vonása egyesül, nevezzük a dolog *habitusá*nak vagy *jellemének* általában. Egy ember jelleme ily értelemben, mint egység, azon jelentések egysége, melyek az emberben együttesen fellépnek.

Szorosabb értelemben azonban a character alatt csak a *megkülönböztető vonásokat* szokás érteni. Így pl. az oroszlánnak azon vonásait, melyek azt más macskától megkülönböztetik; az embernél az értelmet, mely a többi állapotokból kiemeli. S még tovább haladva, az embernek jó vagy rossz céljait, az embernek kitüntető nagyságát, értelmének irányzatát (synthetikus vagy analitikus) szoktuk kidomborítani, hogy közöttük különbséget tehessünk.

Van ennélfogva a character szónak több jelentése. Az *első* az, mely mint egészet constituálja a jelentését. A *második* az, mely az egésztől megkülönbözteti (pl. állat és macska). A *harmadik* az, mely ezen különbözetben ujra csak a neki sajátságos vonást jelenti. A 3 jelentésben közös az, hogy *megkülönböztető állandó vonás,* hogy ennélfogva a διαφορά jelentése a megfelelő fokozat jellemző vonása. Ilyen értelemben ugyanazon tárgynak a determinativ foka szerint más meg más jellemző vonása lesz. Az embernek jellemzője az *érzékenység,* mely az élettelentől elválasztja; az *önkényes* mozgás, mely a növénytől, az *érzékiség* és *phantasia,* mely más állatoktól, — az *értelem,* mely más emberektől megkülönbözteti. Végül az értelem irányzatai, melyek folytán más értelmes lényektől különbözik, s a *specifikus egyéni vonás,* mely más emberek közül csakis őt illeti meg.

Ezeket mind összefoglalva találjuk a realis és individualis, érzékileg térben és időben fixirozott egyedben. S ezen egységet, melyben a vonásokat fixirozva találjuk, értjük a character alatt, mikor annak *értékét* in concreto törekszünk megállapítani. Tekintve pedig ezen egységes Egésznek alkatát, — azaz mérlegelve annak viszonyait, melyekben vonásai egymáshoz állanak, — ugy találtuk (s a „Logikában" világosabbá tesszük majd e mű II. K. 1. Fejezetében), hogy a jelentések csomója *egy* centralis jelentés uralma alatt álló más jelentésekből áll; ami azt jelenti, hogy a minden egyéb részjelentés a centralis jelentésnek *törvényszerű átformálódása. A* logikában ezt a centrumot a *lényegnek* nevezzük. Vajjon mennyire birjuk a jelentések ezen egybetartozását megérteni, azt a logika fogja kideríteni.

2. *A charakter typusai és az emberi jellemek változatossága.*

A charakter ennélfogva vagy az Egésznek összes alkotó vonásait jelenti, vagy pedig csak azon sajátos végső διαφορά-t, mely a tér- és időbeli fixirozottságát más szemléleti egyedektől megkülönbözteti. Minthogy ennek végtelensége az emberi tehetőséget meghaladja, azért minden résztudomány csak hiányos és hézagos munkát bir adni e téren. Az érzéki *egyedek értékének* megállapítása ennélfogva mindenkor csak concret kiszámítás útján mehet végbe; az értékelmélet maga csak a legáltalánosabb módon foglalkozhatik azon feltételekkel, melyek alatt ezen részletes calculusnak végbe kell mennie, hogy a concret egyed értéke

© Copyright Mikes International 2001-2006

biztosan meglegyen állapítva. Az alkalmazott értéktudományok (a gazdaságtan, az erkölcstan, a művészettan) ilyen calculusok részletes módjait szolgáltatják. Ami munkánk csak azon vezérlő alapokat veheti tekintetbe, melyek ezen calculust szabályozzák. S ezen célból a *jellemek typusait* kell felkeresnie, melyeknek determinatiói az egyedi jellemek.

Minden ilyen munkának módszeres fundamentuma az, hogy a valóság 2 mozzanatát: a tartalmat és az önállítást, a jelentést és formáját fokozatonként szemmel tartsa. Ilyen főtypusok a következők:

Tartalom:	Forma:
1. elemi jelentések (chemiai tartalom)	egyenes linearis projectio
2. növények (thallophyta) (érzékenység, mint árnyék)	linearis projectio a gyökérből
3. növények (szikes növ.) (érzék, mint reactivitas)	kezdő reflexio
4. ősállatok	centralis proj. (reflexek)
5. ideges állatok (önérzet)	szabad mozgás (az önérzet vezeti)
6. az ember (öntudat)	(akaratos öntudat) spontaneitas, szabadság.

Ezeknek a soroknak összetartozása lehetségessé teszi, hogy az adott tények szerint az egyiknek meglétéből a másiknak alkatára s fokozatára következtessünk. Ez a következtetés pedig nem kiván tudományos részletes ismeretet; minden ember általánosságban ingadozás nélkül állapítja meg, hogy valamely tárgy ásvány-e vagy növény vagy állat, mégpedig elsősorban annak mozdulatai vagy *projectiv munkája alapján.* S aki a dolognak alkatát ismeri (pl. a vizet), az nem fog tőle növekedést vagy szaporodást vagy elmélkedést várni, ha a jelentő tartalom olyan fokon áll, mely ilyen projectiókat végezni nem bir. Apriori azonban csak az *általános* vonásokat fogja postulálni; mert, hogy pl. valamely állat centrumában mi folyik le, amikor vonaglik, azt csak hosszú tapasztalatok alapján lehet megállapítani. De ha a mozdulatokat jobban megelemezzük, mint ahogyan még jelenleg bírjuk, — akkor kétségtelenül lehetséges lesz a belső tartalom legfinomabb alkatrészeit konstatálni, melyek bizonyos finom mozdulattal kapcsolatosak.

46. §. A jellem önértékének megkeresése. Az emberi jellemek typusai s azok értékessége.

Az ontologiai belátás, amelynek vezető gondolatait a megelőzőkben előadtuk, adja az eredményt, mely *mint objectum, értékelés alá kerül.* Egy adott ásványról vagy élőlényről valósági belátást kell szereznünk s egy typikus képet megszerkesztenünk, ha annak értékét evalválni kívánjuk. *Döntő vonásul pedig a* διαφορά *minősége szolgál.* Egyszerű jelentéseknél, ahol nincs tagolt peripheria, pl. szél, villamosság, a meglevő alapjelentés adja meg az értéket; összetett determinált csomóknál nem a genus, hanem a specialis differentia az, ami az értéket hordozza. A növények önértéke általában a táplálkozás értékére épül fel; az állatoké a mozgáson; az embereké az értelmen. A táplálkozás, mozgás, megértés actióinak értékessége az, ami az illető tárgyaknak is értékességet kölcsönöz önmagukban és általánosságban. S ha részletesebben kialakult tényekre fordul figyelmünk, akkor azon complementum értékessége az alapérték, melyet azok alapvonása és jelleme módosítva mutat. Az állatnál az érzékek által vezérelt mozdulatok és az azokat *végző* mozgatószervek alkata egybetartoznak s az érzékektől nyerik értékességüket. Az állat, mely szeme után igazítja mozdulatait, magasabban áll, mint az, amelynek mozdulatait a bőr tapintó adatai indítják. *Az embernél is az értelmi specialítás az érték alapja;* az egyesnél azonban nem az értelem általában, hanem a λόγος valamelyik részjelentése dönt; az t.i., mely önmagában legértékesebb. *A legmagasabb értékű tartalom a legszabadabb és legmagasabb projectióban* — ez az absolut érték. Azok az ötletek, melyeket a genialis embereknél tapasztalunk, nagy értéküek, ha igazak s annál értékesebbek, minél mélyebbre terjednek az intelligentia tartalmába. De magának az egyénnek az értéke ezzel nem azonos; mert az egyénnek csak *egy* mozzanatát adják, melynek értékességét más hiányok leszállíthatják. S ha ilyen ötletek a véletlenségnek szülöttei, akkor csakis nekik van értékük, az egyéni Egésznek nincsen.

Minden jellemnek az értéke azonban a tartalomtól függ, amely a jellem egészében foglaltatik. A tartalom minden részének értékessége tényezőül lép bele a *végérték sommájába,* mely jellemző vonását a *centralis jelentéstől nyeri.* Alsóbbfokú lényeknél az értékelés ezért mindig ingatag, mert psychikumuk homályos.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ellenben az embernél az értékelés lehetséges és biztosítható; mert önmagunkban van az analogon s ezt közvetlen összemérés útján birjuk megállapítani. *Az emberi jellem önértékére nézve* lehetséges a specialis typikusok felállítása, amiknek értékével az erkölcstan és az aesthetika operál. A kiszámítás menete a következő.

Ezen typusok fontossága kivált a drámában tűnik elő, amelyben *egész* emberek értékességének küzdelme az alap; de az erkölcstan is hasznát venné a tannak ott, ahol az erkölcsi jellem *értékéről* elmélkedik. E helyen a 38. §-ban felállított elvre elég rámutatni, melyet ezen Fejezet I., II. sorozatának synthesiséből nyertünk, ahol a kriterium így hangzik: *„az értelmi alkat értéke az Én reflexiófokától függ".* Mert nem minden reflexiófokon egyformák a jelentések; csak az alaptényező ugyanaz (pl. az érzéki emberben a táplálkozás ugyanaz, ami az értelmi geniusnál), de annak formáltsága különbözik a reflexiófokok szerint, azaz különböző értéket nyer az illető Énegészek structurájában. Itt sem akarunk azonban részletezni s a typusok próbált felállítása csak az elv alkalmazásának mikéntjét kívánja illusztrálni. Mert az empirikus kidolgozása a *Charakterologia* bonyodalmas tanának a feladata.

Az értéktypusok megállapításához szükséges részszerű értékeléseket már a II. Fej. 34., 35., 36., 37., 38., kivált azonban 39. s köv. §§-aiban megadtuk. Az alaptény pedig, amelyből ki kell indulnunk az, hogy az ember nem részekből összeállott *halmaz,* hanem *részfunctiókká kifejlett organikus egység.* Ezen részfunctiókat az axiologia így fixirozza. (Axiol. 40—46. §§). 1. physiologiai, 2. sensualis, 3. intellectualis és 4. rationalis (ész—) functiók. Megvannak minden fejlett emberben az 1—3, de kevésben a 4. csoport functiói. Minthogy pedig a typust a centralis functio határozza meg, azért két typus emelkedik ki világosan:

a) *a sensualis typus,* ahol vagy $\alpha)$ gyomor (gastrikus) vagy $\beta)$ az izom (kinetikus) vagy $\gamma)$ a nemző ösztön (sexualis) áll az élet középpontjában. Az értelmi műveletek *mind* ezen centralis functiók szolgálatában állanak s így pusztán eszközök;

b) *az intellectualis typusban* mindazon alakzatok foglalhatók össze, amelyekben a 2., 3., 4. functiók egyikének érdeke képezi a centralis functiót, melynek szolgálatában a physiologiai ösztönök állanak. Lehetnek ennélfogva: $\alpha)$ sensualisták $\beta)$ phantasták $\gamma)$ gondolkodók.

Elfogadhatónak látszanak ezek rövid jellemzésére Dessoir elnevezései, aki az első csoportot „Zeugungsmensch"-nek (nemzőknek), a másodikat „Leistungsmensch"-nek (a tett embereinek) nevezte.[1] Példákat nemcsak ezekre, hanem középfajaikra is, Shakespeare jellemei bőven nyújtanak, pl. a$\alpha)$ Caliban, Toby Belch (Vízkereszt), Falstaff, a$\beta)$ a fuvarosok (Henry IV. I. 1.) Hotspur és az egész York-család (VI. Henrik) a$\gamma)$ Mrs. Guickly és viszont b$\alpha)$ Hamlet anyja; a „Szentjánoséji álomban" a pugrisok b$\beta)$ a Shakesperi nők nagy része b$\gamma)$ Jago, III. Richard, leginkább Hamlet. Különben a tudósok általában a b$\gamma)$, a művészek a b$\beta)$ a próza emberei a b$\alpha)$ csoportokhoz tartoznak.

Magától érthető, hogy az egyes typusok közül az a) typusba a b) typus egyes vonásai is belejátszanak. Falstaff nem olyan együgyű, hogy Tóbiással egy rangba volna helyezhető; és van nagy különbség Desdemona és Cordelia között is vagy a pompás Izabella között. De ezen tény csak arra figyelmeztet, hogy a typusok concret különbözeteiben új vonások lépnek fel, melyek *ideiglenesen* túlemelik az alakot a typus keretein, bár *állandóan* az alsóbb foknak ösztönei maradnak uralkodókul. A különödés azonban legváltozatosabb a b$\gamma)$ typusnál, amit különösen az erkölcsi jellemeknél lehet tapasztalni. Annyit azonban *állandó vonásul* lehet megtartani, hogy az a., typusnál nincs lehetőség arra, hogy a reflexio foka az érzéki megértésen túl emelkedjék, míg a b., typusnál már ezen lehetőség nyitva áll; aminek oka és alapja az, hogy a b., typusban az intelligentia tagoltsága annyira előhaladott, hogy nemcsak *általában* „értelmes" embereket találunk köztük, hanem részletesen okos, élces elmélkedő vonásokat is, amelyeknél további differenciákat alkotnak az okosság irányzatai (a praktikus élet különböző ágai), az élcesség formája (sporadikus értelmi humoros hangulat) és az elmélkedés tárgyának tartalmi és formai terjedelme és kiválósága.

Ezen különböző typusok értékében 2 mozzanat állapítja meg a fokozatot: 1. typus *egyes functióinak* fejlettsége és 2. a *centralis functio* értelmi előkelősége. Az első pontra nézve a calculus a fent említett §-ok szerint egyszerűen összegezés által eszközölhető. A 2-ik pontra nézve a döntő mérték az, amit a „reflexiófok" neve alatt az imént jeleztünk A kettőnek összefüggése ismételten tárgya volt részletezésünknek s most csak összefoglaljuk az egyes vonásokat. *Az Axiologia* 30. s köv. §§-ai szerint az idegállomány fejlettségétől függ az uralkodó psychosis; a psychosisoktól függ az Én reflexiófoka s az Én reflexiófokától függ az egésznek értéke. Ezen alapon épül fel a reactiók sora, melyben az Én teljes szemléleti

[1] *Dessoir* M. Aesthctik und allgemeine Kunstwissenschaft. 229. s köv. lapokon.

© Copyright Mikes International 2001-2006

megvalósulása megnyilvánul. Ennek alapján értékeljük azután minden cselekvő és szerkesztő actióját. *A műalkotások analysise* ezen munkában találja egész teendőjét. Az Axiol. ezen elvei alapján lehet magát a jellemet s annak minden nyilvánúlását fixirozni s értékelni.

Általánosságban legalsó fokra kerülnek az a., typus formái. Ezek a rabszolgaságra praedestinált természetrajzi formák; nem ők szabják meg a cselekvés tervszerüségét, hanem az intellectualisak. Ezért a b., typus formái azok, *amelyek uralkodókká lesznek a társadalomban is.* Ezzel semmi jogtalanság nem esik az alsóbb fokuakon; ők csak azt a területet lepik el, *mely őket kosmikus értékük szerint megilleti.* S minden abstract egyenlőség hangoztatása ezen nem változtat. Mihelyest az alsó rétegek uralomra kerülnek, az egész társadalom foka decandenciába esik. A tömegek uralmának ez elkerülhetetlen következménye; nem azért mintha értelmük nem volna, hanem azért, mert érdekeik, középpontjában az alsó ösztönök vágyai állanak s éppen azért a felsőbb értékek erőszakosan leszoríttatnak. A tömeguralom *esztelen;* s azért a tömeg uralkodóvá csak akkor lehet, ha megszűnik ὄχλος-nak lenni s felsőbb értékelésig emelkedik. Amíg csak tömeg, addig csak physikai erőszak és durva tülekedés utján érvényesítheti kívánságait („emberi jogoknak" szeretik euphemistice nevezni). És mindazon művészi alkotások, melyek ezen álláspontra épülnek, a póriasság ordinär jellemét mutatják. Az aesthetika ily módon directe összefügg az erkölcstani érték niveaujával.

Nem volna méltányos ezen rajz, ha úgy kivánnók folytatni, hogy minden társadalomban a foglalkozások szerint kivánnók az egyéni typusokat összeállítani. Bizonyos azonban, hogy általában a foglalkozások minősége az illető emberben és társadalmi osztályban oly érdekeket stabilizálnak, melyek az illető osztály minden tagjában uralomra vergődnek. Aristophanes rajzai, melyeket az attikai parasztokról nyujtott, pl. az Acharnes, a Sphekes, a Plutos, de a női drámákban is (pl. Ecclesiazusai és Thesmophoriazusai) oly öröklött gondolkodási módot, s oly megszokott pimaszságot és trágárságot állítanak szemünk elé, amely minden „népnevelés" hatásának felületességét kézzelfoghatóan bizonyítja. Az athenaei állam a legfényesebb korában is az alsó politika példája volt; a Periklesek egész hatása csak az élet könnyebbségére szorítkozott, a népnek niveauját nem emelték. S mindezt ismételve látjuk Rómában, amely a plebejusok uralomra jutásával eldurvult és elaljasodott. Van bizonyára valami vonás, melyet a fajra lehet visszavezetni; de a legfontosabb alapja a nép jellemének mégis annak értékelési módjában rejlik. Nem annak külső életviszonyai, sem politikai berendezkedése és hasonló külsőségek döntenek azok értéke felett, hanem a felfogás typusa, mint azt jelenleg is az egyes népek életében tapasztalhatjuk.

47. §. A népfajok értékessége (nincs kidolgozva).[1]

_____

[1] E §-t Böhm nem dolgozta ki. Bővebben lásd az előszót.

© Copyright Mikes International 2001-2006

MÁSODIK KÖNYV

AZ ÉRTÉKDISCIPLINÁK RENDSZERES KIFEJTÉSE.

„Das *Wahre,* das der Vater ist, der das *Gute* zeugt,
das der Sohn ist, aus dem das *Schöne* hervor-
geht, das der heilige Geist ist."

(Goethe. S. W. V. kötet 683. l.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

48. §. Az I. könyv viszonya ezen II. könyvhöz.

A továbbiak helyes megértésére okvetlenül szükséges, hogy a megelőző könyv fejtegetéseinek jellemét világosan kidomborítsuk s ennek alapján az új vizsgálódások célját és teendőit kellő praecizitással kitűzzük.

A megelőző könyv főfeladata az volt, hogy azon anyagot összeállítsa, mely egyáltalában értékelésünk tárgya lehet. Ezen összeállításnál első kellékül azt találtuk, hogy a functiók ontologiai befejezettségükben álljanak előttünk, amit *tökéletességnek* szoktunk nevezni. Az értékesség csak ezen tökéletes, teljes tartalmú jelentésre vonatkozik. Ezt a teljességet alapvonásaiban az *értelmi alkatban* láttuk kifejezve s e kosmikus értékben találtuk azon fontos gondolatot, mely az értékdisciplinákban tartalmilag vezérel. Ezen kosmikus értéknek hordozóit, azaz az értelmi alkatokat rangfokozatuk szerint állította össze az I. K. 2. Fej. 3 sorozatban.

Tagadni nem lehet, hogy ezen fejtegetéseknek jelleme általában ontologiai természetű volt. Maga a tökéletesség csak relativ viszonyjelző, mely a megbecslendőnek csak summitását követeli, de értéket neki nem ad. Csak a tökéletesnek tartalma adja meg neki a sajátságos értéket; a szép, vagy a jó nem tökéletessége által lesz azzá, hanem a jelentő tartalma által. Ezt a tartalmat próbáltuk összeállítani a II. Fej.-ben. Ezen munkánál vezérlőül szolgált ugyan az érték mérője (az öntudatosság értéke), de ez csak *tényleges* megállapítás volt. Értékdisciplinává a tökéletesség tana nem válik ezáltal; ő csak az értékeket realitásukban csoportosította, de ez még csak előfeltétele annak, hogy rajta épüljön az értékek tudománya. Éppen azért lehetséges, hogy a rangfokozat nem minden ponton helyes; de az *elvére* épülő tanok fejtegetése azért mégsem lesz téves szükségszerűen. A rangfokozat in concreto megjavítható s akkor az alapozás biztossá válik, mert amaz csak empirikus biztosság, emez pedig apriorikus evidentiával bír. Bizonyos azonban annyi, hogy a logika és testvérei csak valami tartalmon érvényesülnek, csak *azon* észlelhetők; s így szükséges anticipatióul tekinthető az, amit az eddigiekben megállapítottunk.

Ezek előrebocsátásával azonban még nem oszlattunk el minden kételyt, amely ezen ponthoz fűződik. Ismételve megszorulunk, ha ezen fejtegetések jellemét óhajtjuk fixirozni. *Miért nem értéktudomány az, amely a tökéletesről és annak realis concret megvalósulásáról beszél?* Mindenütt az önérték mérőjét alkalmaztuk a valóra, mindenütt a tökéletességet követeltük, — miért nem értéktudomány ez? és ha nem az, *miféle tudás ez tehát?* Erre adandó feleletünktől nyerjük a directivát, hogy a következőkben miképpen járjunk el?

Az eddigieknek jellemző vonása az volt, hogy a *meglevőben* az értéket kerestük s eredményét megállapítottuk. Elismertük a dolgok értelmi alkatát s annak viszonyát az értékmérőjéhez; ezen konstatálással ki is merítettük az egészet. Azaz az eddigiekben az axiologia általános tanait alkalmaztuk az egyes concret esetekre; ezzel visszafelé igazoltuk in concreto azt, amit ott in abstracto levezettünk. Ezen eljárásunk tehát pusztán *megismerő* volt és *nem szabályozó;* mi az értékek közötti tényleges fokozatot hoztuk ezzel tisztába. A mi munkánk alkalmazott ismeretelmélet volt, — mely *az adott valót és a követelt értéket in concreto összehozta.* Megvizsgáltuk a növények és állatok tényleges alkatát és megmérve azt a mi Énünkkel újra odaállítottuk változatlanul, ahol előttünk feltűnt. Ez a munka ennélfogva teljesen csak megismerő volt.

De az *értékdisciplina* nem erre céloz. Az, amit az ismeretelmélet megállapított, az a *tény. Ismerés útján szerzünk meg minden tényt;* így veszünk tudomást az objectiv és subjectiv *tárgyakról,* így értesülünk a tettekről mint megvalósult *cselekvésről,* így értesülünk a művészet alkotásairól, a vallás ideáljairól. Az ismerés az egyetemes actus, melynek segítségével mindent konstatálunk (amint ezt 18. §. részletezte.) Mihelyest tudományról beszélünk, azonnal az *ismerés álláspontjára* állunk. S mégis a különbség evidens, amely van a tudás tényei, a cselekvés, az alkotás actusai *és* azok megismerése között. S így különbség van a *megismerés* és a *megismerés tudása között.*

Ezen eszmélés alapján arra kényszerülünk, hogy a *tudományok között valami fokozatot állapítsunk meg.* A *tárgy* ugyan ismétlődik a fokozatokon, de a *jelleme* elváltozik fokonként. Ennek megértése döntő lesz a fenti kérdésünknél.

49. §. A philosophia végső fokú ismerettan. Tagolása.

A methodikus elmélkedés, melybe most belemélyedünk, *mellőzhetetlen,* bár lényegileg és tartalmilag előbbre nem viszi a mi igyekezetünket; csak tisztázza haladásunk útját s kitűzi annak irányát. *Úgy látszik,*

© Copyright Mikes International 2001-2006

hogy ezen fejtegetések alapján *a mi egész tanunk csak a megismerés terén mozog* s hogy ennélfogva a logika, ethika és aesthetika egyformán a megismerésnek ágai, mi által elválasztásuk feleslegessé válnék.

Ezen nehézség azonban tisztább belátásnál eltűnik. *Minden tudomány,* bármilyen tárgyról szól is, *egyenlően megismerési actusnak a műve.* De minden tudomány *különböző tartalma folytán elkülönödik* más tudománytól. Az első tényben rejlik a tudományok közös vonása; az utóbbiban rejlik azoknak különbözése. Ily értelemben *egyformán* tudomány a mathematika, a term. tudomány, a psychologia, a logika, a történelem; ellenben *különbözők* mind a szám, erő, processus, jelentés, esemény fogalmaira vonatkozólag.

Azonban van más különbség is közöttük. A különbséget az egyes tudományok között a *reflektáló alany jelleme* tárja fel. Az empirikus és philosophiai tudományok közt szokták ezt a különbséget tenni, amely azonban egyrészt folyékony határokat mutat, másrészt helytelen kizárást visz véghez ott, ahol kizárás nincsen; mert az empiria minden tudománynak, tehát a philosophiának is alapja. Melyebbre hatol a tudomány structurájába az *Énnek magának az alkata.* Tény pedig az, hogy a megismerés az Én fejlettsége szerint különböző. Az *1-ső fokon,* a tárgy képének megalkotása után, áll a képnek elemzése s kezdetleges megértése. Ezen fokon a tudás egészen empirikus s az ismerés adatait csak egy homályos összjelentés foglalja össze, melyet hozzávetőleg készít a phantasia. A *2-dik fokon* ezen empirikus tudás a mi tárgyunk. A megtapasztalt tényeket jelentésük szerint kapcsoljuk s az egésznek jelentési összefüggését vázoljuk. Az összefoglalás pontos fogalmak alapján megy végbe, pl. a physikai, psychologiai, történelmi tudásban. A *3-dik fokon* ezen elrendezett tudást tesszük tárgyunkká. Beláttuk, hogy a tudásban nemcsak az objectiv tárgy, hanem a subjectiv alany is működött közre s az alany ezen actióját tesszük vizsgálatunk tárgyává. Az eredmény a *philosophiai belátás,* mely az adott világképben a tárgy és alany járulékait kifürkészi s azoknak összeműködését a világkép előállásában konstatálja.

Ezen fokozatokon áthaladva birtokába jutunk a *világ objectiv* képének. Ezen ismeret a valónak ismerete, ontologiai ismeret. Van pedig 2 oldala: a *tárgy* és az *alany* ismerete; e kettő együttvéve áll fürkésző szemünk előtt. S minthogy az alany a világnak értéket is tulajdonít, azért ezen objectiv világképben *ontologia és axiologia* egyformán foglalnak helyet. A tudomány általában e kettőnek ismerete. Elválasztja a kettőt az, hogy a 3-dik reflexiófokon túl emelkedik még az alany s e kettőnek közös forrását kutatja.

Nekünk csak a *philosophiai tudással* lévén dolgunk, minden tudás pedig az ismerésből származván, a philosophia maga nem egyéb, mint *ismerettan.* Áll pedig ezen ismerettan 2 oldalból, 1. az egyikben alany és tárgy egyformán objectumok a világképben — azért *tények* s azért ontologia a philosophiának ezen ága. Azonban az így szemlélő Én önmagára fordul ismét s önmagának természetét szeretettel megragadva, *értékesnek* találja magát. Így járul az ontologiához egy egészen más természetű ismerés, mely *affectionalis jellemű* s e magasabb fokon áll 2., az *axiologia,* melyben az alany önmagának nem *természetét,* hanem *szeretetét* megindokolja.

Így kapunk egy *theoretikus egységet,* mely ismét csak ismeret, még pedig az objectum és a subjectum *értékességének* az *ismerete.* Mint ilyen a philosophia nem egyéb, mint *ismeret,* intellectualis alkotás, amely a tárgyak valóságáról vette fel a képet s a tárgyak való értékét is magyarázza.

Azonban a tudás területe és így a philosophiáé is, még messzibbre terjed. Az önmagát szerető alany ezen összes, *ontologiai és axiologiai ismereteit* megértve *valósággá alakítja* ki s *projiciálja magával szemben.* Ezen praxisnak átértése ismét *theoria* (mely elnevezést kár elhomályosítani, minthogy mással nem helyettesíthető!) de *a tárgya az activ alany,* mely önmagát alkotásainak összeségében szemléli. S minthogy ezen fokon már a való és értéke egyformán ismeretes, azon feladat elé került, hogy az *érték megvalósítását törvényei szerint megismerje.* Ez ismét csak theoria, ismerettan; de ezen nem szabad fennakadni, mert minden *tudás csak megismerés* s legmagasabb fokán sem veszti el ezen jellemét, ha egészen megszűnni nem akar. Azért az alany praxisának feltárása soha nem lesz praktikussá, mindig csak theoriának marad. Az ilyen theoriáknak összesítése azután *igazi értékdisciplinák.*

Visszatekintve tehát ezen subtilis fejtegetéseken, a következő kétségtelen eredményekre jutunk. *Minden tudás csakis ismeret;* a philosophia mint a világunk tükörképe csak intellectus útján alakítható ki. De ezen tudás jelleme az elért fejlettségi fok szerint különböző; s minden fokon a gyakorlati megvalósítása is különböző. Az 1-ső fokon csak az érzéki adatok és azok sejtelmes jelentése áll az Én előtt. A megfelelő értékelésből csak korlátolt praxis folyhatik, minden alkotási téren. A 2-dik fokon a fogalmi tudás áll elő, mely a tárgyban az alanyi vonásokat is hozzátartozókul találja. A megfelelő értékelés határozott értelmes praxisra vezet. A 3-dik fokon elkülöníti magát az alany az objectumból s a szemlélő Én a világképet objectiv és subjectiv vonásokból állónak látja.

Ha ezen 3 fokon áthaladott, akkor az Én önmagát, minden tartalmával telten, teszi újra tárgyává, s magába szeretettel elmerülve *az érték végső formáját* találja meg. Ezen fokon az *„érték"* az egyedüli tárgya.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S oda áll az ontologia mellé az axiologia s annak alkalmazása az objectiv valókra, amit az I. Könyvben elvégeztünk. Az I. K. ennélfogva még az axiologia általános keretébe tartozik.

Mindezek pusztán *elméleti ismeretek,* theoriák. Valamennyiben az Én megvalósulása jön tudomásunkra. De ha az Én az axiologiai álláspontot elérte, akkor *ezen* álláspontból ismét áll elő sajátos jellemű továbbfejlés, melyben a megszerzett értékes elméleteket megvalósítja. Az Én, amely a valót és annak értékességét megértette, *ezt a megértését alakítja ki alkotásokba* s ezen alkotásának törvényeiről ad számot magának. S ezen a fokozaton állanak elő az egyes *értékdisciplinák.* Ezen disciplinák azonban újra elméletek s mivel ezekkel az Én megélése befejeződött, az Én önmagába pedig, teljes voltában, a philosophia tárgya, azért a philosophia az értékdisciplinák nélkül fejetlen torso volna.

Így a philosophia nemcsak a való és az érték tana, hanem a befogadás fokai szerint kialakuló alkotások tana is. *Mert a belátás korlátainak elestével mind öntudatosabb lesz az alkotás s ezen öntudatos alkotás törvényei az értékdisciplinák anyaga.* Az értékelés fokai szerint különbözők lesznek az értékdisciplinák fokai is.

50. §. Értékdisciplinák és ontologiai tudományok.

Ha az előbbenieket szemmel tartjuk, akkor a *philosophia egészében* kétféle irányú theoriákat találunk. Az egyik csak az objectiv valót veszi tekintetbe, amint az kényszerűen s változhatatlanul áll előttünk. Ezen *ontologia* két ágra szakad. Az egyik a való tartalmáról, a másik a valóság értékéről szól; mind a kettő a valóban kész és meglevő világot állítja szemünk elé. Az egyikben a tőlünk *független, valót* vizsgálja, *a másik önmagunknak valóját;* mindakettő konstatáló természetű s azért az ontologia egyrészt *ontologia* szűkebb értelemben, másrészt *axiologia.* Ezen két ág mindig együtt jár; *a valónak mindig értéket is tulajdonítunk.* S azért minden theoretikus felfogással párhuzamosan halad egy praktikus alkotástan.

Az Én reflexiófoka szerint a theoretikus tudományok ép úgy különböznek, mint a praxis tudományai. Akár a független valót, akár önmagunkat vizsgáljuk, — mindig ennek megfelelelő reactiók kisérik a receptiót. A reactiókban a mindenkori receptió nyilvánul, — s mind a kettőben együttvéve valósul meg az ember Énje. Az ontologiának megfelelő általában az axiologia, *az axiologiának csak legmagasabb fokán* erednek az öntudatosan tervszerű alkotások. *Az axiologiának tárgya szétvetődik az egyes értékdisciplinákban.*

Az összetartó alapgondolat abban rejlik, hogy az egész lelki élet nem egyéb, mint az Én önmegvalósúlása. *Minden elért fokon az alkotásban van az Én valósága;* úgy, hogy az Én ezen alkotottat ismét tudomásul veszi. Megismeri benne ép úgy az *adottnak* objectiv oldalát, mint *subiectiv hozzájárulását.* Ezen felsőbb fokon áll a mindenkori *tudás.* A philosophiai belátás pedig éppen abban áll, hogy az objectum és subjectum megvalósult egységét *elemeiben belátja.* Így szabadul fel a tartalom sokféleségéből mindenkor a vele szembenálló szemlélő alany. Minthogy azonban ezen alany csak idealis mása az objectiv vonásoknak, — azért ezen idealis másban ismét elválasztja magától az objectiv vonásokat, vagyis a különböző jelentéseket, s ezekkel szemben a maga alapjelentését állítja. Ezen alapjelentés az *önmagáról tudásnak jelentése.* Ezt többé nem elemezheti, hanem közvetlen intuitióban értesül róla s meggyőződik minőségéről és mibenvoltáról.

Nyilvánvaló tehát, hogy a *megismerés és a becslés egységének végső megismerése* alsóbb fejlődési fokon elő nem állhat. Az ember megalkotja a tárgyak jelentő képeit s azokat meg is értékeli, ha ezt megtette, *akkor minden reflexiófokon újra alkothat* s ez alkotásról is tudomást szerezhet. *De csak akkor áll meg* ezen újra és tovább *alkotás,* amikor az Énegésznek tartalma az Én öntudatának teljes tisztaságában áll előttünk. Akkor az öntudat legteljesebb tisztaságában alkot újra egy képet, melyben befogadása (belátása) és kihatása (alkotása) egy képbe olvadnak össze, mely kép felett trónol a teljesen megnyugodott, mert a Mást és *önmagát bíró Én.* Azon tudományok, melyek szerint az Én *a belátást általában és az alkotást általában* öntudatosan eszközli s azoknak egységét újra egy képben megállapítja — a *tulajdonképeni értékdisciplinák.* Vannak ugyan axiologiai jellemű alsóbb tudományok is, pl. a hedonistikus és utilistikus elméletek. *De az értékdisciplinák csak az önérték megállapításának s kialakításának a törvényei;* ennek az átértése vezeti le az alsóbb elméletek előállását, úgy a hogy pl. a felsőbb mennyiségtan az algebrát és planimetriát, a felsőbb természetű belátás az élettelen és élő alakok concret tudományait. Ilyen értelemben veendők azon fejtegetések, melyeket a tárgyról a Bevezetés 12—18 §§-ai adtak, s ugyanezen tárgyon alapulnak az I. Fej.-nek tudománytani (18—19) §§-ai.

Ámde ha az értékdisciplinák a legfőbb fokra eljutott Én tevékenységének a tudományai, akkor sajátságos eredményt nyerünk. A legfőbb fokra eljutott Én ugyanis minden reactiójában csak önmagát állítja. *Éppen*

© Copyright Mikes International 2001-2006

azért a praxis elméletei mind ugyanazon törvényeket fogják mutatni. Még pedig úgy? Hogy a logikai szabályozás ugyanazon alapokra fog támaszkodni, mint az úgynevezett erkölcsi szabályozás; s az aesthetikai normatióban a logika és ethika normái fognak érvényre jutni, de az Énnek alaptevékenysége, a tiszta projectio még világosabban fog kitűnni. A törvények azonban mind az Én önállításának törvényei, azért *apriori* törvények, vagyis az Én természetétől elválaszthatatlanok. *A logika, ethika és aesthetika csak ezen projectionalis vonásukat tekintve aprioriak*; a logikai törvények mindenik fokon érvényesek ezen azonosságuk miatt, de a legteljesebb szabadságot az Én csak az aesthetikai fokon éri el, mert csak ott ismeri fel a maga logikai és erkölcsi autonomiáját.

51. §. Az értékdisciplinák közös magaslata és alaptörvénye (az önfentartás). Az értékdisciplinák tárgyalása általános vonásokban.

Ha így általánosságban tisztázottnak tekinthetjük az ismeretelmélet és az értékdisciplinák közti viszonyt, akkor konstatálhatjuk röviden, hogy a philosophia általában *tudástan.* (Lehre vom Wissen, ἐπιστήμη.) Nem állhat elő egysége csak a reflexio legmagasabb fokán oly Énben, amely a saját éleményeit a világ szövedékében a kellő helyre elhelyezte, azaz *amely a tőle befogadott s az általa megalkotott tényeket egyformán maga alatt látja* s így *magán felül* elhelyezkedett. Ebben a feltétlen önmaga tudásában rejlik az értékdisciplinákról szóló philosophiai tanegész specifikus méltósága.

Az értékdisciplinák mindegyike ennélfogva csak az *Én elrendező, alkotó munkájának törvényeit* adja elő. Nemcsak a gondolkodást, a cselekvést, a műalkotást szabályozó lélektani törvényeket, — mert ez csak ontologia; sem az Én értékelő munkáját, — mert ez még mindig csak a valóságtan fontos, de mellérendelt tárgya és részlete. Hanem *azon törvényeket,* melyekkel az így nyert tárgyi törvényeket respektálva s felhasználva, a velejéből fakadó értéktendentiák elismerése mellett a maga belátása szerint önmagát szabályozza. Ha az Én lényegét az akaratban találjuk, akkor bátran *akarati törvényeknek* nevezhetnők. Minthogy azonban az akaratot formalis volta miatt önállónak nem ismerjük el (amint a forma és tartalom összefüggéséről szóló részletben kifejtettük 42. §.), azért mi inkább az *öntudat törvényeinek* akarjuk nevezni. Ezen törvények szerint jár el ugyanis az öntudatos Én, amikor az ontologiai és axiologiai tényeket úgy állítja egységbe, hogy *önmagát teljes tartalmi valóságában megőrizze.* Ezen *önfenntartó tevékenysége* ennélfogva az első alaptörvény lesz, *amely valamennyi disciplinán,* mint azonosság, szabadság, enthusiasmus stb. *uralkodóul végig huzódik.*

Ezt szemmel tartva, próbáljunk 2 kérdésre még betekintő tájékozódást szerezni:

1. milyen önálló értékdisciplinákat kell és hogyan elfogadnunk?

2. milyen módszeres haladást kövessünk azok tárgyalásában?

1. Az értékdisciplinák tagolásának alapja.

Minthogy az Én az értéktanokban nem kíván egyebet elérni, mint tudomást szerezni azon *adatokról, melyekkel a tapasztalatait* (azaz: alkotásait) *ily módon hozza ellenmondástalan egységbe,* azért mindazon területekre fognak az értékdisciplinák kiterjeszkedni, amelyeken önfentartó alkotása az életen végig haladt. Ezek pedig *első* sorban a világ képének megértése, *második* sorban e képek közti nexusnak megvalósítása, miben őt a képek saját jelentései *indítva* vezérlik, *harmadik* sorban mindazon alkotások, melyekkel ezen két első csoport tényeit nyugalmas szemlélése számára elkészítette.

Az értékdisciplinák ennélfogva minden területen ontologiai tudásra s tudományokra támaszkodnak. Megvalósulásukban ezen tudományok egyrészt a *tudomány,* másrészt az *erkölcs,* harmadszor pedig a *műalkotások* területeire vonatkoznak. Ha kellően meghatároljuk ezen ismeretek természetét, akkor az elsőt *physikai,* a másodikat ethikai vagy politikai, a harmadikat *művészeti* körbe foglaltaknak nevezhetjük.

Mind a három kör máris *philosophiai jellemű,* azaz befejezett alkatú ismereteket szolgáltat alapúl. Itt ennélfogva egy közös elnevezés szükséges, mely a háromnak közös idealis eredetét jelezné. Ilyennek jelenleg a *„kultura"* nevét használják. Mert nem a kezdetleges megismerésről van szó, amely egyoldalulag, hol a valóra, hol az értékre tekint; *hanem azon alkotásokról,* melyeket a physikai, a politikai és a poietikai téren nyert tapasztalatokból a philosophus Énje létesített. A kulturának ennélfogva három területét szokás megkülönböztetni: 1. a tudományt, 2. a társadalmi alkotást, 3. a művészetet.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S *az értéktanok* ezeknek ismeretét felfogadva *az Énnek szabad actióit vizsgálják,* melyekkel a tudományos, az erkölcsi és a művészi egységeket létesíti. Maguk a területek *objectiv valóságok idealis formáltságban;* hogy ezen idealitások az Énnek megfelelően állanak meg s hogy *miért megfelelők?* ezt igazolják az egyes értékdisciplinák. S csak ezen igazoltságukban érdemli egységük a philosophia címét. Ezzel kapcsolódnak az elszórt tények és azoknak speciális egységeik egy idealis összegységgé, melyet méltán nevezhetünk királyi tudásnak (κυρία ἐπιστήμη), ha majd legalább megközelítő alakban sikerül befejezni.

Hogy ezen tudományok (physika, politika és poietika) milyen módon függnek össze és milyen logikai kapocs teszi őket harmonikus egésszé, — azt a logika v. tudománytan fogja a következő fejezetben kifejteni. E helyen elegendőknek látszanak az elmondottak; ott fogjuk megállapítani a mívelődés, kultura stb. kifejezések kellő jelentését is.

2. Az értékdisciplinák tárgyalásának közös módszere.

Mind a 3 kulturatanban van 2 vonás, mely methodice jellemzi. 1. *Első az általános jellemük,* mely a philosophiába tartozandóságukat megállapítja. Nem *szerezzük* most már a tudást, — mint az empiriai fokon; hanem *bírjuk* (legalább feltesszük, hogy bírni kellene) és pedig rendszeres egységükben (amit nem kell nagyon *sürgetni,* mert a rendszerek folyékony határokkal bíró egységek, melyeknek folytonos kritikájához éppen az értékdisciplinák törvényei szükségesek). Ezen jellemük miatt a tudás, az erkölcs és a művészet tudományai már nemcsak tények összefüggő tömegét mutatják, hanem ezen ismereteken végighúzódó *elvvel* is rendelkeznek. S minthogy az elvek különböző alakokban léptek fel, azért *a* mi supponált tudományainkban már a jelenleg legbiztosabb elvet kell, mint létezőt és meglevőt supponálnunk. A 2. *második* jellemzőjük az, hogy ezen objectiv tudományok *bizonyossága* objective meg van már. Nekünk nincs szükségünk itt a részletekben bizonyító eljárásra. Hanem azon *elvi törekvés vezérel,* hogy az egyes disciplinák *bizonyosságának alapját, evidentiájának okát megtaláljuk.* Az alapul szolgáló tudományok ennélfogva objective tartalmilag és bizonyosságilag készen kell, hogy legyenek. *Megvannak* a tárgyaik részleteikben s elveikben és bizonyosak; a *bizonyosság alapját* kutatjuk, vagyis az *érvényességük gyökereit.*

Kétségtelen tehát, hogy az objectiv tudományok *bizonyosak;* az értékdisciplinák ezen bizonyosság *érvényességét* fürkészik okaikban. Ha a tudás bizonyosságát kutatjuk, akkor ugyanazt tesszük akkor, mikor az erkölcsi törvények *érvényességének* jelentését és okait tárjuk fel, vagy amikor a szépművészet meglelt törvényeinek érvényességét megindokoljuk. *Az értékdisciplinák ennélfogva az igazságnak, a jóságnak, a szépségnek absolut kötelező voltát vizsgálják okaikban.* Legfontosabb ezért az, hogy a valóság, igazság, bizonyosság, érvényesség s hasonló elnevezések ingatagságát megszüntessük s helyébe egyértelmű fogalmazást tegyünk. Ha ezt megtettük, akkor lehet mélyebb bepillantásunk a tudás, erkölcs és művészet közös természetébe.

S hogy ezt elérhessük, ahhoz szükséges a türelmes, kitartó elemzés. Mind a három disciplinában ezen oknál fogva a következőket kell szemmel tartani.

1. *A tényleges formai és tartalmi állapotokat,* melyekben jelenleg a tudományokat legalább realis megvoltuk fővonásaiban találjuk.

2. *A minden egyesben uralkodó érvényesség* specifikus természetét.

3. Minden egyesben *ezen érvényességnek értékét.*

Csak ezen munka után lehet a széthúzó szálakat egységükbe összekötni s eldönteni: vajjon ez értékek hogy függnek össze? s mi az a közös törzs, mely az értéktanokat alapgyökérként áthatja?

_____

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. FEJEZET.

A tudomány értékéről, vagyis a logikai értékről.

52. §. A fejezet tagolása.

Az általánosan elfogadott nézetből kiindulva, minden értékdisciplina kezdetéül a tudomány értékéről szólót tesszük fel. Az indokolást a fejezet végén fogjuk megadni. Mindennemű további részletezés helyett itt eljárásunknak csak főmotivumát hozzuk fel. Az értékdisciplinák mind „tudomány"; ennélfogva valamennyire kiterjed a logikai érték fejtegetése. E nélkül egyik sem tudomány; az erkölcsiség és a művészetek, mind az igazság alapján nyugosznak.

A megelőző §-ban folytatott elmélkedések alapján tárgyalásunk követeli, hogy a „tudománynak" nem tartalmi különbözőségét, hanem annak lényeges egyező vonásait állítjuk össze elsősorban. Ennek alakjai között kell azon vonásra találnunk, amely által valamennyien egyformán értékesekké válnak. Minthogy pedig ezt a logika tudománya szokta kutatni, azért a logikai közös formákat kell előre bocsátanunk. Ezeknek megvizsgálásából ered aztán az *értékességük jelleme.* A fejezet tehát az

1. *Szakaszban* a concret logikai formákról szól, a
2. *Szakasz* ezeknek értékéről s összefüggésükről.

I. SZAKASZ.

A tudomány logikai alkatáról s annak concret formáiról.

53. §. A tudomány fundamentalis terminusainak ingadozásai.

Minden tudás egy sajátságos lelki tevékenységnek eredménye, melynek jelleme minden más tevékenységtől különbözik. Ezt a functiót *megismerésnek* (Erkennen, cognitio) nevezik. Maga a megismerés végtelenül komplikált művelet, melynek ismét sok tekintetben ingadozó terminusaival szükségképen tisztába kell jönnünk, ha egymást megérteni kívánjuk. Ilyen terminusok egyfelől maga a megismerés, másfelől a gondolkodás, a tudás és az ismeret, gondolat, tudomány terminusai. Ezek kezdetben, még Aristoteles idejében is, nagyon egyszerű értelműek voltak; a δόξα és ἐπιστήμη közti különbség pl. minden fejtörés nélkül világos volt. De a logikai elemzések finomsága oly részleteket hozott napfényre, hogy legalább két terminusnak, a *megismerésnek* és a *gondolkozásnak* értelmét előre kell fixirozni; a többi fent említett terminust azután könnyebben fogjuk megválogathatni s célunknak megfelelőleg meghatározni. Hogy ezek nem fontoskodások, hanem logikai szükségek, azt a két terminusnak rövid történelmi áttekintése igazolni fogja, amit a következőkben próbálunk megadni.

© Copyright Mikes International 2001-2006

54. §. A megismerés és a gondolkozás terminusai.

Csodálatos, hogy az ismeretelméletben a „megismerés" terminusát oly soká nem analysálták, hanem ismeretesnek tekintve a lényegét, mellékes vonásaira fektették a fősulyt s ezzel soká elfeledték a velejét.[1] Így

1. *Rickert* Henrik („Der Gegenstand der Erkenntnis" 1904. 1. lap) kiemeli, hogy „zum Begriff des Erkennen gehört ausser einen Subject, das erkennt, ein Gegenstand, der erkannt wird" tehát a legközönségesebb dologra figyelmeztet, mintha ezzel az ismerés természete már meg volna fejtve. Ehhez hozzátoldja, hogy a „tárgy" szerint kell igazodnia a megismerésnek („sich darnach zu richten hat") s hogy célja („der Zweck") az, „wahr oder objectiv zu sein"; ami nyilván csak következménye és jelzője a helyes megismerésnek, de természetét egyáltalában nem deríti fel. Ugyanígy tesz *Wundt* (Logik. I. 398), aki „Kriterium der Gewissheit"-ról beszél, mielőtt az „Erkennen" folyamatát meghatározná.

2. Mások aziránt érdeklődnek, hogy mi módon keletkezik s folyik le a megismerés? ami nyilván anticipatio. Mert előbb kell tudnunk, mit vegyünk be a megismerés terjedelmébe s azután dönthetünk bizonyos lelki tények odatartozása felett. *Verworn* Miksa pl. (Die Frage nach den Grenzen der Erkenntnis 1908. p. 8.) azt hiszi, hogy az első az ismerési folyamat elemzése. De már a 9. lapon készen van a problemával: „so heisst erkennen nicht anderes als Erfahrungen bilden"; az ismeretelmélet mívelői csodálkozva fogják venni, hogy az „Erfahrung" a természetvizsgálók előtt milyen közismert, világos terminus.

Ugyanígy téved *Wundt* V. (Logik I. 398), mikor az *„Entwicklung einer Erkenntnis"*-ről beszél, mielőtt értelmét megszabná s megvilágításul azt hirdeti, hogy „das *Denken* allein nicht genüge, um ein Erkennen zu Stande zu bringen, sondern dass es einen *Inhalt* besitzen müsse" — mintha bizony gondolkodni lehetne minden tartalom nélkül.

3. *Kant* maga (R. Vft. Einl. I.) azzal kezdi, hogy „dass alle unsere Erkenntniss mit der Erfahrung anfange, daran ist kein Zweifel"; de hogy mi az „Erkenntnis"? arra ő sem felel. Ő, úgy látszik, elegendőnek találja Wolff definitióját, melyet ő „Vft. Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen" (1729) c. műve 3. Cap. 278. §-ában így ad: „Sobald wir uns eine Sache *vorstellen* können, so *erkennen* wir sie" és 276. §. „sobald wir von einem Dinge *deutliche* Gedanken oder Begriffe haben, so *verstehen* wir es. Und das jenige ist verständlich, was wir deutlich erkennen können."

4. *Überweg* (Syst. der Log. §. 1.) a logikusok közül így vélekedik: „Das Erkennen ist eine Tätigkeit des Geistes, vermöge deren er mit Bewusstsein die Wirklichkeit in sich reproducirt." *Leibniz* (Nouveaux Essaies IV. 1. ch. 1. §. 4.) átveszi Locke tanát: „la connaissance n'est autre chose, que la perception de la liaison et convenance ou de l'opposition et dissonance, que se trouve entre deux *de nos idées."* És azután u.o. §. 2. „la connaissance dans un sens étroit, c'est à dire pour la connaissance de la vérité" — azaz az ismerés okvetlenül igaz. Nálunk *Pauler* Á. („Az eth. megismerés természete" p. 1.) úgy fogja fel, hogy „az *ismerésen* tudatunknak logikailag értékes tartalommal való gyarapodását értjük", ahol a „gyarapodás" gondolata értékes vonás, de miután értelmét nem fejtegeti s a „logikailag értékes" jelzőnek betoldásával csak kisebb körre szorítja a tevékenységet, azért hasznát nem vette s valószínűleg, előttem ismeretlen forrásból, kölcsönözte az egész definitiót, melynek horderejét seholsem ismerte fel.

Az „ismerés" sommás feltevése ennélfogva homályba borította annak természetét. Azért már a középkorban iparkodtak, elsősorban a mystikusok, az ismerés természetébe behatolni s a *közelfekvő fokozatokat* fixirozni, melyeken a megismerés végbe megy. Ezt azonban idézett cikkemben részletesebben találja az olvasó s azért mellőzöm. Ugyanezen törekvésnek irányához tartozik (az ókori Platonismustól kezdődőleg) a δόξα és ἐπιστήμη tovább elemzése, amelyet *Spinoza* (Eth. II. pr. XL. Schol. III.) adott, mikor a cognitio három nemét (genera) különböztette meg, úgymint 1. *opinio* (δόξα ?) vel imaginatio; 2. *ratio* (νοῦς ?); 3. *scientia intuitiva* (v.ö. *Leibniz* N. E. IV. ch. 2). Az utóbbi kettő mint intellectualismus (rationalismus) és intuitionismus („Erlebniss") jelenleg is a csata homlokterében áll s *Henri Bergson* művében („Teremtő fejlődés") rendszerré alakult azon inconsequentia, *mely a megismerés első lépését (az* intuitio) *külön megismerési módul* veti fel, anélkül, hogy észrevenné, hogy ez a tétele is már „rationalismus."[2] Ugyanezen „irrationalis" elemek tolakodnak előtérbe a *Rickert H.* köréhez tartozó tanokban (pl. *Nikolaj*

[1] Erről részletesebben szól *„A megértésről"* szóló akad. székfoglalóm. 1910.

[2] H. *Bergsonról* a *„Logos"* folyóiratban (1910. 1. füzet.) ad ismertetést *Kroner* R. A többire nézve l. „A megértésről..." szóló cikkemet.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Losskij, pétervári egyet, tanár „Die Grundlegung der Intuitionismus. Eine propaed. Erkentnisstheorie c. műve, ford. Johann Strauck. Halle. 1908.)

Ezen eltérések az ismeretelméletben azt bizonyítják, hogy az egész tan a kellő alapozottsággal nem bír. Mert ilyen chaos nem lehet az igazság jelzője; így összevissza beszélni egy *tudományban* sem szabad; így csak ott lehet beszélni, a hol a tárgyak *nevét* kapják fel s aztán mindenfélét fűznek hozzá, amit boldog-boldogtalan e név hallatára lázasan összefantazirozott. Az újabb időkben azért magát a *megismerési actust* s annak structuráját tették vizsgálási főtárgygyá, amint pl. *Uphues* G. („Grundriss der Erkentnisstheorie" 1902.) s mások eszközölték s amit az én többször említett cikkem is adott fővonásokban.

Érthető ezen chaotikus egyvelegnél már most azon feltűnő jelenség, hogy a „gondolkodás" (Denken) terminusa is ide-oda ingadozik. *Marty* Ant. méltán beszél „confuse Classe Denken"-ről, melyhez a képezést és ítélést együttesen számították (talán Brentanoig) s amelynek tisztázása okvetlenül szükséges ma is. Kant itt is világosságot próbált terjeszteni, de utódai ujra romantice elsötétítették. A helyzet feltűntetésére elegendőnek látszik, hogy Kant és Wundt felfogásait egymással szembe állítsuk.

Kant tanában különösen egy dualistikus vonás hat zavarólag. Szerinte a szemlélés szolgáltatja a megismerés anyagát *(„Materie* der sinnlichen Erkenntniss" R. Vf.[3] p. 74), míg az elrendezés annak *formáját* adja („Form des Denkens eines Gegenstandes übh." ib. 75. l.) Az a megtévesztő itt, mintha „Sinnliche Erkenntniss" magában is volna, ami kétes. Kantot ezen véleményre rávitte az érzékiség és gondolkodás éles ellentéte, melyet (R. V.[3] p. 75.) így formuláz: „Gedanken ohne Inhalt sind leer (mintha *ilyen* gondolat lehetne!), Anschauungen ohne Begriffe sind blind" (pedig ilyen csak a „sensation brute" lehetne, de ez még nem megismerés!) Kant azonban a „megismerést" és a „gondolkozást" különbözőnek veszi. R. V. 74. p. azt mondja, hogy „Einen Gegenstand erkennen" és ugyanott, hogy „wird der Gegenstand ... gedacht". Így tehát a megismerés voltaképen = gondolkodás, amihez nem illik azon mondása (p. 75.): „der Verstand vermag nichts anzuschauen und die Sinne nicht zu denken". Minden esetben más a gondolkozás anyaga, más a formája; amaz adottság, emez spontaneitás (Locke értelmében). És éppen ezt a kettősséget kell az ismeretelméletben elkerülnünk, ha rendbe jönni óhajtunk; a receptio és a spontaneitás ilyen formában kiküszöbölendő.

Száz évvel rá már most így nyilatkozik *Wundt* (Logik[2] I. 12); *„Zwei Bedeutungen* sind es... die den Begriff des Denkens umgrenzen. Die *eine. ..* weist auf die unmittelbar empfundene geistige Anstrengung ... oder auf das *Gefühl der Selbstthätigkeit* hin, das alle Denkacte begleitet; die *andere* bringt die Bethätigungen des Denkens an dem ihm gegebenen Inhalten... die als ein *Abmessen, Wägen, Vergleichen* geschildert wird, zum Ausdruck". A felfogás ennélfogva ismétli Kantot, mert hiszen az „öntevékenység" érzete és azon munka, melyet a tartalomra fordítunk, csak fokilag különböznek (tevékenység obj. és tevékenység érzete subjective); de e mellett Wundtnál is ott vannak a „gegebene Inhalte". Hogy azonban az Éni actus nem állhat külön a tartalomtól, amelyet rendez, az nyilvános; mert különben az Én nem tudhatna a tartalomról, *ha magáévá nem tette volna.*

Nyilvánvaló, hogy a „gondolkodás" az „ismeréssel" szorosan összefügg; de hogyan? azt ezen fejtegetésekből nem tudjuk meg. Szükséges ezen célból annak tudása, hogy a megismerés complexusában milyen szerepet játszik a gondolkodás. S csak ezen analysis után lehet a „megismerés" (Erkennen) és a „gondolkodás" (Denken) meghatározásait fixirozni. *A megismerés structurájának felfedezése* ennélfogva mellőzhetetlen előmunka, amelyet mindenekelőtt kell végeznünk.

55. §. A megismerés kétféle aspectusa. A megismerés menetének analysise. A megismerés structurájában egy formai (projectionalis) és egy tartalmi (materialis) momentum szerepelnek. Érzéki és értelmi megismerés.

A *„megismerés"*[1] természetének felderítése két úton történhetik. Vagy azt a menetet vizsgáljuk, amelyen az ismeretekre eljutunk, elkezdve kezdetleges tapasztalatainktól egész fel a megbizonyított általános tételekig. *Ez az analytikus út,* melyet rendesen járnak az ismeretelméletben s melyet az *empirizmus* egyetlennek vél. Vagy pedig azon pontból indulunk ki, amelytől logikailag függ az egész megismerés s innen kutatjuk azon fokokat, melyeken az ismerés áthalad, mindaddig, míg a teljes tapasztalat valóságát eléri. Ez a *synthelikus* út, melyet a p*hilosophia* legfelsőbbnek tekint. A teljes megértés egyformán szorul mind a kettőre. Az analytikus út felsorolja nekünk azon actusokat, melyeket a tények megismerésénél végzünk s azért tartalmilag nélkülözhetetlen; a synthetikus út e tények *értelmét* magyarázza, amint azok egy nagy logikai összefüggésben elrendezkedtek egyes jelentések alakjában. Amaz az érzéki fix képektől veszi kezdetét,

© Copyright Mikes International 2001-2006

emez az általánosból; minthogy azonban a megismerés az átértéshez van kötve és ez által van befejezve, azért az analysis csak a synthesisben bírja igazolását s végpontját. Kiinduló tájékoztatóul szükségesnek látjuk a megismerésnek egy concret esetéből kiindulnunk; már ezen elemzés fog bizonyos fokozatokat felderíteni, melyeken az ismerés egyes tényezői különböző synthesisben összeműködnek s miknek szerepét rendesen félreértik, mikor áthághatatlan határokat vonnak közöttük s így a folyamatot szétdarabolják. Az elemzés teljes befejezése után kerül majd a sor annak összegezésére.[1]

Pihenés közben egy *fenyőfa* kerül szemem elé. Első hatása a látószervre történik, amely a fenyő tűleveleinek színét és formáját hozza tudatomba. Ha a tűlevelet megtapintom, akkor hegyesnek, éles oldalúnak, száraznak s hajlékonynak találom. Illata megüti orromat s ha játszva megrágom, kesernyés ízt okoz bennem. Ilyen végtelen levelet összefoglalok egy ágacskának egységében, az ágak odatapadnak a hengerded törzshez s az egész törzs és ágai meg levelei egységbe foglalva az, amit „fenyőfá"-nak nevezek.

Úgy látszik, mintha ezen folyamat egyszerűen fényképezésben állana. Pedig ezen folyamat már egész sorát foglalja magában az egyéni actusoknak. Először *észreveszem* a színt; — azaz: elválasztom a felfogót a tárgyától s ebben áll az *értesülésem.* Hogy azonban *szín* az, amit lelkem lát, az új munka eredménye. A felfogó Én e képet saját actusának találja, azaz *magával azonosítja* s ez azonosítás után zöldnek minősíti, vagyis *megérti.* S ugyanezt a miveletet végzi az alak, az illat, az íz megállapításánál.

A tényt tehát két momentumban fogtam fel: 1. értesültem róla és 2. megértettem. De már ebben a kettőben a felfogás kétféle fokozaton áll. Az első alapfok az *értesülés,* az értesülés alapján áll elő a *megértés.* Mind a kettőnek természete az, hogy *öntudatos,* de megelőzője nem tudatos actio, melyről csak a reflektálónak van tudomása. Az „értesülés" felteszi, hogy „elkülönítsem" a hatást magamtól s „magamról tudjak"; a „megértés" mind a kettőt felfogadja magába, de megelőzője az „azonosítás" önmagunkkal. Van tehát *egy szembesítő actio* és *egy összevető azonosító;* amannak tudomásul vétele az *értesülés,* emennek eredményét a *megértés* foglalja egybe. A szembesítő projectio az első, a projectiónak azonosítása magunkkal a második; az értesülés és a megértés a *tartalmi,* a szembesítés és azonosítás a *formai* momentum az eljárásban; s az Én, mely „megértett" valamit, gazdagabb, mint az, amely csak „értesült" valamiről. A megértő Énben az értesülő Én és mind a két formai momentum benne rejlik.

Maga az értesülés és a megértés a felfogó Énnek *állapota,* mely annál „sűrűbbnek" és „tömöttebbnek" állítandó, minél többször ismétlődött az egyes vonások felfogásánál. Az *„értesülő Én"* annál tömöttebb, minél több „tűlevelet" s minél különbözőbb „színt", „illatot", vagy „ízt" és „tapintatot" szerzett. Ugyanígy áll a dolog a *megértéssel.* Annál tömöttebb, minél több vonást értettünk meg, a „megértő Én". S ennek megfelelőleg sokkal tömöttebb a *reflektáló Én,* amely a megértés és értesülés eredményeiről, mint tárgyi állapotáról értesült.

Ezt a kezdetleges megértést szokták helyesen bár s mégis nem elég szabatosan, *érzéki megismerésnek nevezni.* Ami ezen *„észrevevő Énnek"* alkatában rejlik, az csak az „érzéki" adatoknak megértése. De a fenyőfának ezen érzéki vonásain kivül más tulajdonságai is vannak, melyeket nem az érzékek szolgáltatnak. Ezen vonásokról való értesülés és azoknak megértése már magasabb, *második* reflexiót igényel. S ezt szokták *értelemnek* nevezni. *Csak az érzéki és értelmi megismerés együttvéve adja a megismerés teljességét.* S ez nyilván a *reflexio fokától* függ. Az állat megérti az érzéki vonásokat; actiói ezen vonások értelme alapján mennek végbe. De hogy az érzéki vonások egymással hogyan függnek össze? azt az állat nem érti. Neki lehetnek *érzéki egységei,* miket tárgyakul ismer s feléjük vonzódik, vagy tőlük hátrál; de *az érzéki egységnek magának a jelentését* az állat már azért sem érti meg, mert reflexiója nem emelkedik oly magasságra, hogy ezen első alkotásokat, melyeket *értesülés* alapján *megértett,* objectíve magával szembeállítsa s további azonosítást vigyen velők véghez. Mert neki nincsenek azon értelmi functiói, amelyekkel azokat megképezhetné s magával azonosíthatná.

Ezen elemzés folytán, úgy látszik, kétségtelennek tekinthető, hogy:

1. *minden fokú megismerésnek alkatában egy tartalmi és egy formai vonás van. Formai* a szembesítés és az azonosítás; *tartalmi* az értesülés és a megértés. Mindkettőt pedig az önmagáról tudó Én fogja fel. A megismerés ennélfogva feltétlenül *alanyi actus,* melynek eredményéről a reflektáló Én újra értesül s melyet újra megért.

2. A felfogó öntudat szerint pedig van (tapasztalatilag) egy *érzéki megismerés* és egy *értelmi megismerés.* Az értelminek *direct* objectuma nem az érzéki tárgy, hanem az érzéki megismerés maga; az értelem azért a realis tárgyat csak az érzéki megismerés alapján foghatja fel. De teljes a megismerés csak akkor, ha az érzéki vonásokat érti s azoknak összefüggését is belátja. Akkor is a megismerés mindig öntudatos munka.

[1] V.ö. „A megértés st." cikkemet (Akad. kiadás 1910.) p. 65. sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

3. Az érzéki és értelmi megismerés fokától függ párhuzamosan azon reactió, melyet az Én ennek alapján megindít. Az állat céljai ennélfogva csak látszólag ugyanazok, mint az emberéi, az embernek éppen az értelmi megismerés tartalma oly célokat tűz ki, melyeket az állat ezen structuralis defectusa soha meg nem érthet.

56. §. Az értelmi megismerés különbsége az érzékitől s fokozatai. A megismerés analytikus v. psychol.

Két dologgal kell tisztába jönnünk, mielőtt a további lépésekre gondolnánk:

1. a két fok jellemének különbözésével,

2. a synthetikus menet elemeinek elhelyezésével.

1. *Az érzéki és az értelmi megismerés különbözése.* Az érzéki megismerés és az értelmi megismerés közös vonásai: a szembesítés és az azonosítás; jellemük ennélfogva egyformán mutatja az *értesülést* és a *megértést.* Ha a fenyőfa tűlevelét megismertem, akkor annak létéléről értesülnöm kellett és vonásainak természetét (szín, alak, illat, íz, tapintat) meg kellett értenem. Ezen adatok tárgyul szolgálnak a felsőbb szemlélésnek ($Én_2$) azaz az *értelmi megismerésnek.* Ezen fokon ennélfogva benne foglaltatik az érzéki adatok jelentése és azoknak formája egyenként. Mit tesz ehhez már most az Én, azaz milyen új vonás lép fel az értelmi megismerésben?

Úgy látszik, hogy az új járulék a következőkben keresendő:

a) Az érzéki megismerés tényeiben benne van az érzéki jelentés és az Én összefoglaló reactiója. Érzéki úton keletkezett a tulajdonságok tartalma s ugyanezen fokon az Én reactiója folytán állottak össze *egységbe.* A „fenyőfa" *szemléleti egységét kell megértenünk a felsőbb fokon.* Ezt azáltal eszközöljük, hogy az egységes kép egyes vonásait egybetartozásukban megvizsgáljuk s annak centralis jelentését a többitől elkülönítjük. Ezen elválasztás az, amit elvonásnak v. *abstractiónak* nevezünk. Ezen elválasztás után újra megalkotjuk a fenyőfa képét s ez új egységben a *lényegest* és a tapadó *járulékot* kellő logikai, azaz *jelentő* összefüggésbe helyezzük. *Az érzéki egységből jelentő egység lett.*

b) De van más további járulék is. A „fenyőfa" jelentéséből más egységek felé vezet az utunk; egyrészt más fenyőfákra, másrészt más jelentésekre jutunk el, melyekkel egybevetjük s összefüggésbe hozzuk. Az új egységekkel való összefüggés folytán *új alanyi reactió* áll elő, melyet rendesen *ítélésnek* nevezünk. Van ugyan ítélés már az érzéki megismerésnél is; de „ítéletnek" csak a megértett jelentések összefüggését és elismerését nevezzük pontosan.

c) Ezen összefüggést *bizonyos formákban* végezzük. Ezen *jelentések* és összefüggésük *formái* új felsőbb fokon újra tárgyul szolgálnak az $Én_3$-nak s ekkor az $Én_3$ ezen kibővült formája, mint a megértő felfogás új foka az *összefüggést a jelentések között,* valamint a jelentések *összefüggését az alanyi formákkal* állapítja meg.

Az értelmi megismerés ezek után az érzéki megismerést azzal bővíti ki, hogy

a) az egyes kép részvonásai között jelentési egységet létesít — fogalom;

b) az egyes képet, mint egységet más egyes jelentésekkel kapcsolja — ítél;

c) a jelentések kapcsolatát az alanyi formákkal feltárja — értelmi szemlélés és nexus.

Vagyis: materialiter az ismeret nem bővül, mindig csak az érzéki adatok maradnak alapúl, s ettől elszakítva *nincs való megismerés.* De ezen adatokkal különböző új alanyi vonások szövetkeztek. Először *megértékeltük* logikai rangjuk szerint; 2-szor az *egységnek jelentését* megállapítottuk, még pedig 3-szor azáltal, *hogy más jelentések területi részei között* a helyét megleltük és 4-szer ezt a helyet *elismertük* azaz az egészet állítottuk saját magunk alkotásai közé, mint integráló részt.

Ezen helyen már most érthető *lesz a megismerés szerepe az Én életében.* Az érzéki adat *belőlünk,* de tőlünk *függetlenül* állott elő; az elsőfokú megértés folytán *magánkévá vagyis az $Én_2$ tulajdonává* tettük. Az $Én_2$ azután rendezte az anyagot s formáját; ezt az anyagot *az $Én_3$ tette tulajdonává,* miáltal a jelentés és az $Én_2$ reactióinak törvényét megismerte. Ezen így rendezett anyagot *elismeri* az $Én_4$ vagyis *tud róla* mint szükségképen valóról és ismeri, helybenhagyja a jelentések összefüggésének és az Én actusainak törvényeit.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az értelmi belátás előtt az $Én_4$-gyel szemben egész ismerete rendezve s törvényeink tudata állapodott meg. S ennek eredményét nevezzük *tudománynak.*

A megismerés ennélfogva tényleg azon processus, amelyben az Én logikailag értékes tartalommal megbővül, vagyis amelyben az Én számára öntudatossá s tulajdonává lesz, ami alkatában potentialiter rejlett (Pauler Á. definitiójának kellő értelme.)

57. §. A megismerés synthetikus vagy ism. elméleti aspectusa.

Az 55., 56. §§-ok lélektanilag elemezték a megismerés természetét. Mindezeknél a fokoknál hallgatagon feltételeztük, *hogy az Én tud róluk.* Az $Én_1$ szemben áll az érzéki adatokkal s az $Én_4$ ismét maga előtt találja az egész folyamat minden phasisát s *tud róla* is, *magáról* is. Az egész megismerésnek fix pontja ennélfogva az öntudatos Én; tőle; indul s hozzátér vissza minden actio. Az *ismeretelméleti eljárásban ezen* fix pontról kell kiindulnunk, hogy a megismerés *ismeretelméleti feltételeit* a való felfogással egybefűzzük.

Magát az Ént ősténynek tekintjük, melynek tartalmi adata csakis a *lét tudata.* Ennek logikai feltétele azonban a tevékenység, az önállító projectio, mely neki ép oly vonása, mint a lét más fajainak. Ennek folytán az Én természete egy idealis jelentés (S), mely önmagát állítja (O) s ezen állításról tudomást szerez. Én = (SO) S_1.

Ez önállítás *megindítója* egy inger pl. egy zöld színfolt. A zöld pont az S_1-re hat; ennek folytán az S_1 az O_1-t magától elhárítja a saját projectiójával együtt, mi által az S és O_1 szembekerül az S_1-gyel, mely már most magáról S-ről (mint eredeti O-ról) és a másról mint O_1-ről tud. Az S_1-nek van tehát tudomása magáról és másról, mint objectumokról s az S és O_1 az S_1-nek tárgya. Idealis természete folytán *„képnek"* (Bild) nevezzük, az önállítás valamint az S_1 projiciáló tevékenységéhez képest pedig tárgynak, *szembesített képzetnek* (Vorstellung). Ezen reactio az Én *első* szembesítő actusa; annak visszahatása folytán lesz *tárgyává* az Énnek s az S_1 állapota ezzel szemben az *értesülés.*

Két momentum foglaltatik tehát minden értesülésben. Az egyik az Én projectiója, a másik az értesülés e projectióról. Amaz a *formai,* emez a *tartalmi* vonás. S éppen azért a formai egészen önkénytelen, *reflexszerű* lehet; a tartalmi soha másforma nem lehet, mint *tudatos* természetű.

Első ismerési fokon tehát egy reflexactióval van dolgunk, mely formailag *szembesítés,* tartalmilag képzet, *idea.* De ezen idea (a „zöld" pont) még csak létéléről értesít; a „zöld" pont oly homályos lehet, hogy qualitását eltéveszthetjük. Azonban hogy *van,* az soha nem tévedés; azért van, mert az S hozzá van kötve az O-hoz.

Ezen *első fokú* vetületre fordul már most az S_1 munkája. Az S_1 magával *egybeveti,* azaz összehasonlítja s ha saját magában ugyanilyen alkotórészt talál, *magával azonosítja.* Van ennélfogva ismét egy fixirozott tartalom, amelyet az S_1 magával egybevet s azonosít. Ezen azonosítás az S_1 és az O_1 között egybeolvadásában az S_2 tudomására jut s e tudomásvétel az S_2-ben azon állapot, melyet *megértésnek* nevezünk. Az egybevetett O_1 és S_1 összeesésében tehát ismét van: egy szembesítő és egy idealis tartalom. A szembesítés folytán lesz egy *képzetünk,* melyet *megértettünk.* Ezen megértett képzet *a jelentés. Ez a 2-dik foku vetület.*

És most az egybevetés ismétlődik s az egymás után következő megértett képek lesznek tárgyammá az S_3-ban. Ezen képek közti viszonyokat kell megértenem s e megértés a *tudás,* még pedig a részszerű, empirikus tudás. Ennek az eredménye a *fogalom.* A fogalom részei a jegyek s egységük a *jelentés.*

Ha az S_3 munkája ismét objectummá lesz, akkor kapjuk az összefüggő *tudományt;* mely csak S_4 számára van. Ennek formája az *itélet;* tartalma az *általános jelentés,* az „universale."

Összegezve tehát van két sorunk:

a szembesítés sora	*a megértés sora*
1. fok . . képzet	1. fok.....értesülés
2. fok . . fogalom — ítélés	2. fok .....megértés
3. fok . . syllogismus	3. fok.....becslés.
4. fok . . összefoglalás, módszer.	4. fok.....tudás.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az 1. fok öntudatlan szembesítés lehet. Kifejezése az, hogy van.

A 2. fok már öntudatos. Kifejezése: biztosan van.

A 3. fok a bizonyosság.

A 4. fok az igazság.

Formailag ennélfogva van 1. a van tudata, 2. a kell tudata, 3. az igaz tudata.

Viszont *tartalmilag minden fok öntudatos.* Az első állapot (S_2-ben): az *értesülés,* hogy valami *van;* a 2-dik állapot (S_3-ban) a dolog *megértése* és létezésének elismerése; a 3-dik a viszonyok megértése s *bizonyosság* benne; a 4-dik a *tudás* és a szükségképeni *igazság.*

Formai fokok tehát: a lét általában; a „van" elismerése; az elismerés *szükségessége* vagy a kell; a *tudás igazsága.* Képezés, ítélés, következtetés, módszeres kapcsolás — az *elrendezés sorát* képezik.

Tartalmi fokok pedig: értesűlés tudata; a megértés; az összefüggés belátása; az összefüggés megértése s becslése. Másképen: a puszta tartalom; az egyszerű jelentés; a jelentések complexusa; a jelentő egész (tudomány). Ez a *jelentési sorozat* vagy a *megértés sora.*

A „van", „kell", „szükséges" jelzői mindig az Én megfelelő fokú szemlélés öntudatából erednek. Valamennyi azonban a „van" fundamentumán épül fel. Összefüggésük ez:

1. Énreactio	1. értesülés (van)
2. fogalom	2. megértés (milyen van?)
3. kapcsolás	3. jelentő csomó (kell)
4. módszeres elrendezés	4. jelentési egység (tudás) — (megnyugvó elismerés, igazság).

Az értesülés mindennek alapja; ez a tárgynak gyökere. Aztán jön a megértettnek elismerése (van), a jelentési csomó átértése (kell), a jelentések rendszere — igazság.

58. §. Az elrendezés és megértés sorainak egymáshoz való viszonya. A megismerés lényeges definitioja. A további tárgyalás jelzése: 1. jelentéstan; 2. elrendezéstan.

A megismerés actusa ezek után két tényezőből alakul össze. Az egyik a tárgyat *adja,* a másik ezen adott tárgyat magába *felveszi*; s csak ezen felvételnek tudomásul vétele után áll elő az *ismeret* s csak e kettőnek egyesülése felsőbb fokon a *megismerés.* Ezen felső fokon az Én, mely „felvesz", az adott tárggyal megbővült s így a tárgy és alany közötti viszony az *„átömlés"* képével tehető értelmesebbé. Ezen munka folyton ismétlődik s különböző megismerési fokokat szolgáltat.

A kérdés már most az: *melyik e kettő közül az elsődleges s melyik annak a függeléke?* Arra nézve, aki a megismerést empirice boncolja, mindenesetre a tárgy az első; a sensualismus a tárgyat adottnak, a képét származéknak fogja látni. A tárgy, tudomásunkat megelőzőleg hatott reánk s a mi visszahatásunk adja a megismerést úgy, hogy 1. a képet alkotjuk meg, és 2. ez alkotást szembesítjük magunkkal és megértjük. Azonban ilyen magyarázás mellett a *tárgy képének* előállása egészen homályosnak marad. Hiszen az indító *tárgy* rajtunk kivül megáll s csak a *képe* áll elő, nem tudjuk honnan? Ezen képtelenség elhárítására állítottuk, hogy a *kép* az Énből ered öntudatlanul s e *képre* fordul az Én figyelme, amely megismerésre vezet. Így jutottunk azon főtételre, hogy a *megismerés az Én explicatiójának tudomásul vétele.* Első ennélfogva az Én önkénytelen kifejlése — azaz a kihelyezés; ez minden *megismerésnek öntudatlan első phasisa* vagyis az *alkotás.* Ezen alkotásra s azon felül áll elő a megismerés = *az alkotás tudomásul vétele.* S csak ezen 2-dik lépéssel kezdődik a megismerés actusa, mely ennélfogva *minden ízecskéjében öntudatos actus.*

Ezen actus mozzanatai már most azok, amiket az előbbeniekben részleteztünk. Első mozzanata az, hogy az Én, azaz az öntudat *ráveti* magát a képre s így *megállítja.* Ezen actusáról való tudomásul vétel: az *értesülés.* Azután jön az *azonosítás* önmagával s végre az azonosítás eredményének tudomásul vétele, a *megértés.* Erre következik az elsorozás és elrendezés további munkája, melynek végső célja, — az *igazság,* szerint *bizonyítás* a neve.

A megismerés ezek után az elhelyezés és a megértés váltakozó rhythmusában folyik le. Az elsőben magával *szemben* állítjuk a képet, a másikban *megértjük.* S a megértett képeknek az elrendezése ismét

© Copyright Mikes International 2001-2006

megértésre, de felsőbb megértésre vezet, mely a képek közti viszonyok megértésével végződik. S ezen rhythmikus váltakozás egészében áll azon tevékenység, melyet *gondolkodásnak* nevezünk.

Ezek után a megismerés actusának első lépése minden esetben a kivetítés, azaz az elhelyezés; ez annak *formáit* szolgáltatja. De épp így mellőzhetetlen a befogadó azonosítás, amely annak *tartalmával* történik. A megismerés actusa azonban már a képek kialakulását, vagyis alkotását *felteszi.* S minthogy ezen képekben rejlik az öntudatos elrendezés tárgya és tartalma, amelyet addig idomítunk át, amíg megnyugszunk azok egységében, azért a tárgyalás első sorban a képek tartalmára fog fordulni. Azután tekintjük azon formákat, melyekben az egész elrendezkedett.

A logika, melynek tárgya a megismerés egésze (és főleg a *bizonyítás!*), ennek folytán két részből áll, melyek egyformán szerepelnek mind a kettőben. Az egyik a gondolkodás tartalmával foglalkozik, a másik a tartalom elhelyezkedésével. Amaz az, amit *jelentésnek* nevezünk, emez az *elrendezés* tana. A kettő *nem alárendeltség* viszonyában áll egymáshoz, hanem tényleg végighúzódó *párhuzamosságban.* A jelentés ugyanis csak úgy léphet fel, ha szembeállítjuk magunkkal, azaz ha viszonyítjuk magunkhoz, vagy pedig elrendezzük magunkkal s egymással a képeinket. Ezt a párhuzamosságot a formalisták rendesen el szokták fedni s felejteni. Ők azt hiszik, hogy a forma a valóságban külön is létezhetik. Aki azonban belátta, hogy a tartalom önmagát állítja, hogy az önállítás = forma, az nem fog csodálkozni azon, ha a formát mindenkor a tartalomhoz kötve találja; hogy ennélfogva az elrendezés formái mindig a tartalomnak magának önformái; s hogy külön üres formák csak azon módok, amelyekben az öntudat magát állítja a képekkel szemben és önmagát tartja fenn a képekben. Épp azért a jelentéstan és elrendezéstan csak abstract szemlélés, azaz tudományos fictio, melyet az ismeretelmélet kritikai módszere tesz szükségessé, de amelyet a tényleges gondolkodás mindig csak együttvéve tüntet fel elénk.

Minthogy már most a jelentés és elrendezés szerepe az ismerésben arra vonatkozik, hogy az önmagát kifejezze s kifejtse, azért az elrendezés nem egyéb, mint kifejezés. Az elrendezés tana tehát = kifejezés tana. Kifejezve pedig annyit tesz, mint *megvalósulva.* Hogy tehát az ismeret realitássá váljék, ahhoz a belső elrendezésen kívül még a külső kifejezés is szükséges. Minden külső kifejezés pedig csak *jelzés* (symbolum). Az elrendezés tana tehát teljes csak akkor lesz, ha a *jelzést* is felveszi körébe, vagyis ha teljes *symbolikává* lesz. A logika egészének ezen részét tehát *symbolikának* lehetne nevezni. A jelentés elrendezkedik; az elrendezkedés első lépése a logikai formákban történik, de ezen formák valóságot nyernek a symbolumban. A logika egésze tehát áll:

1. a jelentéstanból;

2. az elrendezéstanból, mely újra

    a) logikai formákat,

    b) symbolumokat

foglal magában. Minthogy pedig ezen 3 momentum a beteljesedés fokai az önmegvalósulásban, azért a logika főrészei: 1. a jelentés, 2. az elrendezés és 3. a kifejezés tanában fixirozhatók. Eddigelé rendesen a két elsőre szorítkozott a logika s a (szóbeli) kifejezéstant, mint grammatikát kizárta köréből. Leibniz azonban igen helyes nyomon volt, mikor egy „Caractère universel" megállapítását szükségesnek hirdette *(N. Ess. IV. ch. VI. §. 2.* „On pourrait introduire un Caractère universel fort populaire et meilleur que leur" [les chinois]). Eddigelé a jelentésnek kifejezése csak *optikai* vagy *akustikai* módon ment végbe. Amazt a *mathematikai,* emezt a *grammatikai* (beleszámítva a zenei) jelzés eszközölte; a *tactilis* jelek inkább pótlások, miket a vakok és siketnémák számára találtak fel, vagy pedig *hiányos kifejezések,* miket a szobrászat használ s amik nagyobbrészt az optikai sorba esnek. A *„logica universalis"* eszméje az új logikai kutatásoknál újra előtérbe került[1] s így megvalósul talán Leibniz eszméje, melyet pedig Descartes lehetetlennek tartott.[2]

Minthogy azonban a mi célunkra nézve nem égető szükség, hogy a jelzést részleteivel tárgyaljuk, azért mi csak két fejezetet fogunk elválasztani a következő tartalommal:

1. *Alszakasz.* jelentéstan vagy fogalomtan.

2. *Alszakasz.* Elrendezés tana, ahova az ítélet, következtetés, a módszer fognak kerülni.

Hogy már most e két vonásnak jelentőségét a megismerésben világosan lássuk, azoknak szerepét egy concrét példán be fogjuk mutatni.

[1] Edm. Husserl. Log. Untersuchungen I. és II.

[2] *Ant. Marty.* Untersuchungen zur Phil. der Sprache. I. 27.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Egy légy röpköd körülöttem s zavar dongásával (értesülés és fixirozás). Leül előttem s én hozzákapok, hogy megfogjam; de ő megmozdul s elröpül. Ráül egy szöllőbogyóra s nyelvével tapogatja. Végre sikerül megkapnom s tüzetesen megtekintem. Áll: fej, mell, potrohból, vannak ízelt tagjai, melyeket lábaknak nevezek el. Látom, hogy benne valami anyagcsere megy végbe; hallja a hangot; észreveszi a közelgő veszélyt stb. Mindezek alapján *gondolom,* hogy élet van benne, melynek különböző nyilvánúlásait megállapítom; besorozom ennek alapján más lények közé s „musca" névvel egységbe foglalom ezen élményeimet.

A légynek mindenekelőtt van valami anyagi alkata, melyről *közvetlenül* tudom, hogy puha (tapintás), szürke, egyes pontjain barna színű (látás), hangot ád, hisz a dongását tapasztaltam (hallás). Mindezek *intuitiv* vonások. Hogy lát, hall, ízlel, tapint, ezt mind viselkedésében, amint mozog, észlelem. Az egyes részek alakját szemem mutatja s ezen nincs semmi rejtélyes dolog. Hogy a tárgyakról valami képe van, azt éppen reactióiból következtetem. Egyes alkatrészeinek viszonya egymáshoz szorosabb, mint pl. a szőnyegnél. Ha a fejét elvágom, egy idő múlva megszűnik az élet nyilvánulása. Az egységet tehát belülről tartja össze valami; hogy micsoda? arról elmélkedem. De a külső alak (három ízelt része, lábak, szem, nyelv, fül) más képekkel rokonnak mutatja s ezeket „legyek"-nek nevezzük; tovább is terjed ezen rokonsága s a „rovarok" csoportjába illesztjük bele; még feljebb a gerinctelenekneknek, a vérteleneknek csoportjába stb. A megismerés actusa tehát rendkívül megbővült a mozzanatok számát tekintve.

Közvetlenül értem az alakot, a színt, a puhaságot, a hangot, a mozdulatokat. Ezek mind a látott alakba elhelyezett (substituált) megértett elemek. Ellenben *közvetítő elrendezés* útján értem meg azt, hogy egyik része fej; mert a rajta észlelt kidülledt két csomó felfogja a mozdulatom képét s megindítja ezzel teste más részeit, melyekkel helyét változtatja (lába, szárnya). Ezen „látásának" értelmét a saját „látásom" értelmével tanulom megismerni, melyet a képébe átviszek (translatio). Ugyanígy translatióval töltöm ki a többi érzéki vonásokat (hallás, ízlelés). Az egészet egységbe foglalja egy projectiv actusom, de úgy, hogy ezen actusom a légyben magában azt a pontot lepi, melyből realitásának egysége eredt. A „légy" neve csak az én könnyebbségemre szolgál; én azt az egészet, úgy ahogy van „légy"-nek nevezem.

Ennélfogva a légy megismerése egyfelől *közvetlenül* ismeretes *intuitiv* elemekkel történik; másfelől *translatio* útján, midőn az így megértett elemekbe magam ismert vonásait *áthelyezem.* Ezen áthelyezett vonások által rendezem el a „légy" képét egyrészt más képek csoportjába, elválasztom másrészt ezzel más csoportoktól. A dolognak magának *megértése* ennélfogva közvetlen intuitión alapúl; ellenben, hogy ezen tulajdonságokat egy láthatatlan pontból eredőknek képzelem, az többé nem intuitio hanem intuitiv elemeknek átvitele az ismeretlenbe. Így tehát a megismerésben az intuitiv elemekhez a discursiv, azaz átvitt, transferált elemek sorakoznak s ezen átvitel kényszerű volta éppen a *demonstratio* vagy az *elrendezési kényszerűség*.

Intuitio és *demonstratio* ennélfogva a teljes megismerés alkatához szükségkép tartoznak, s míg az első a megértett jelentésre, addig a második a bizonyosságra vezet. Nyilvános ezen példából az is, hogy a két actus milyen váltakozó rhythmusban követik egymást; mert a jelentés fixirozása csak akkor lehetséges, ha a jelentés helyességéről megbizonyosodtunk.

I. ALSZAKASZ.

A jelentés fogalma s rendszere.

(Logica materialis.)

59. §. Két fundamentalis elv. A képzet, mint megjelenő szellemiség, az idealis natura és annak felfogadása az Énbe. A „mentalis inexistentia".

Az eddigi fejtegetésekből kiderült, hogy a *megismerés szerepe* az Én életében nem más, *mint önkifejlésének tudomásul vétele.* Ezen kifejlés megindítója bármi legyen is, a megismerés soha nem állhat idegen anyagnak befogadásában, mert ez teljesen érthetetlen; a megismerő öntudat (az „Aham" az

© Copyright Mikes International 2001-2006

Upanishadokban) magába fogadja azt, ami ő maga, mert *„a lélekben benne van az egész világ"* mondták már az Upanishadok[1] (v.ö. erre 63. §.).

Ezen fundamentalis belátás nélkül a megismerés teljesen érthetetlen actus volna. Maga az önkifejlés nem tudatos actus; azért nem tartozik a megismeréshez, hanem azt *megelőzi.* Ha az önkifejlés az Énegész önállításával (akármi indítsa is reá pl. az Upanishadokban a „vágy") elkezdődött, akkor egy bizonyos fejlődési fokon áll elő az Én (az „aham") szembeállása fejlettségével s akkor öntudatos gyarapodással mind magasabbra száll az Aham emelkedése (v.ö. *Deussen.* Upan. p. 418). Az első tehát az *önkifejlés,* aztán az Én tudatra *ébredése* („aham asmi" Brihadâranyaka-Upanishad. 4-ik Brâhmanam. — Deussen i.m. 392. l. *Mathukândam I. Adh.);* a megismerés pedig tudomásúl veszi, hogy *milyen* az az „aham", amikor az Én a tárgyat magába felszívja, amelyet előbb kivetített.

Ép oly fundamentalis belátás azonban a 2-dik is, az: hogy *minden vonása az Énegésznek a szellemiség, az idealitás.* (67. §.) Bármilyen idegenszerűnek látszik is valamely vonás (nemzés, emésztés vagy bármi más), mi semmi mást nem ismerünk, csak a szellemiséget. Ez a szellemiség *állítja* önmagát maga elé (a német „Vorstellen"), ő lényege szerint *megjelenítés* (φαντασία) vagy *kivetítés* (projectio). *Megjelenő szellemiség* az, amiben az önkifejlést ismerjük. Együtt véve e kettőt, nyerjük azt, amit a lélektan *„képnek"* nevez. Másként nem ismerjük az obj, szellemiséget: *realiter* magát állítja ezen valóság, úgy ahogy ezt a *Nrisinha purvata paniya Up.* egész határozottsággal tanította. Ezt mondották „perception brute"-nak (Longet), „Unbewusstes" (Hartmann), „akaratnak" (Schopenhauer) — azaz nyers képnek, megjelenő szellemiségnek; máskép nem képzelhetjük, más nevünk számára nincsen.

De az Énnek természete az, hogy S—O; a titokzatos világcsomó. Az Én *ezért* tudomást szerez (mint S) önmagáról (mint O-ról). Ő *képet* alkot magának ezen nyers képről; ezt a képet nevezték *„képzet"-nek* (Vorstellung) és szemben áll a figyelő, a *szemlélő* (sâkshin). Ezt a szemlélt képet veszi fel magába az Én s azért inkább *„jelenségnek"* lehetne nevezni, úgy hogy terminologiánkban van: 1. *kép,* azaz realis szellemiség, 2. *jelenség,* φαντασία, az Én által figyelembe vett kép (— a „képzet"). Az Én ezen tevékenysége, mely a bruta perceptióval megtelik, a *képezés,* mint a megismerés egyik mozzanata. A „képzetben" vagy a jelenségben tehát benne van az idealis natura (= bruta perceptio) *és* az Én önállítása vagyis a tudomásvétel róla. Amaz a képzet *tartalma,* emez a képzet *formája.* A képzetben együtt van ennélfogva mindig az Én actiója és az idealis natura. S ez a *„mentalis inexistentia"* vitatott értelme.

Az öntudat ezzel gyarapodik folyton öntudatos létében s *erősödik nemtudatos valója által.* Az idealis natura a *képzetnek essentiája,* mely a *megértésben* nyer valóságot; a megértés útján lesz belőle *jelentés,* mely az idealis natura *projectionalis formája.* Öntudatos életünk folyamatában tehát a megismerés *szerepe* az, hogy általa *valósúl meg az Én világgá* s gyarapodik az Én = Én (aham asmi) üres identitása azon gazdagsággá, melyet az élet folytonos actiói által minden öntudat megszerezni képes.

60. §. A megismerés ismeretelméleti feltétele: a projectio, a fixirozás, a lét, az azonos és más, az okviszony.

A megismerés ezek után nem egyéb, mint *az öntudatnak idealis tartalommal való megtelése és kibővülése. A* tartalom az övé (mint Énegészé), az öntudat is az övé (mint egyik momentuma). Ennek a megtelésnek tudomásul vétele a megismerés.

Azonban ez még csak *objectiv* oldala. A megismerés nemcsak megtelése az Énnek, hanem a megtelés tudomásul vétele is; s ez a *subjectiv* oldala. Mert ameddig csak „megtelés", addig csak κρᾶσις, átömlés, vegyülés, igazi „közösülés." A megismerés a figyelőnek actusa, mellyel ezen átömlést tudomásul veszi. Ezt a folyamatot kell feltételei szerint megelemezni.

E célból a két alapelv szerint az Ént 1. szellemiségnek azaz önmagába reflexiónak kell tekinteni és 2. a lélek minden tartalomnak csomója. E szerint fundamentumul két feltétel elfogadandó, melyek szerint a lélek önmagára reflectáló idealis csomó. Ennek a csomónak kell ketté válnia, t.i. a tartalomra és az Énre, mely *lételéről* tud. Az Énegész tehát tartalmi csomó, melyhez az öntudat is tartozik; s az $Én_1$, mely egyik fele, e tartalommal telik meg. Minden *megismerésnek első feltétele az,* hogy az Én tud maga létéről („Ich bin", „aham asmi"). Ezen *léttudásban az* Énegésznek egyik fele, a szemlélő vagy néző (çakski), mely önmagáról

[1] V.ö. *Deussen:* Sechsig Upanishads des Veda. — 185 lapon a 25. khanda.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tud, önmagát szembesíti magával *vagyis az alapdiremtió* Énalany és Éntárgy között áll elő. Ez által viszony lép fel ($Én_a$: $Én_t$) között; a viszony az $Én_2$ számára a két Én (az A és t) között egybeesést vagy összefolyást mutat s az $Én_2$ ezt azzal fejezi ki, hogy: „Én vagyok". De ezen „vagyok"-nak határozott jellem vonása egyúttal az is, hogy Én ugyanaz vagyok lényegileg, bár kétszeresen az $Én_2$ számára. *Az Én tud tehát az Énről, mint azonosokról.* Az azonosság a két Én teljes összeeséséből ered. Mind a kettő *„van"* az $Én_2$-re és pedig a kettő kétszer van egyenlően vagyis a *kettő egy azaz* azonosság.

Az $Én_2$ *számára tehát az Én azonossága magával derült ki (Identitas).*

Minthogy azonban az Én nem egyszerű (azaz nemcsak „öntudat"), hanem idealitásnak csomója, azért *az önmagáról tudó (Én = Én) számára* nemcsak az egyik vonása (az öntudatosság), hanem a többi vonása is (a „tárgy") lesz tudomásul. A szemlélő és önmagáról tudó $Én_2$ számára tehát nem csak az $Én_1$ (azaz „öntudat"), hanem a többi vonás is jelenik meg. Ezen *többi vonása* is önmagát állítja; de mivel természetében nem rejlik az öntudás, azért nem is azonosulhat az $Én_2$-vel. Az $Én_2$ ennélfogva elkülöníti magától mechanice — nem olvad össze velük — s minthogy ő tudja, hogy ő (Én = Én), azért ránézve a többi vonás, *idegen Más* vagyis *Nemén.* De mivel magába felvette az $Én_2$, azért az $Én_2$ számára is van s az $Én_2$ számára a tárgy most nemcsak ($Én_a$: $Én_t$) egysége van, hanem az $Én_1$ mellé kerül a Más is, vagy az $Én_2$ nemcsak *magáról,* hanem a *Másról is tud.* S akkor a figyelő számára a Tárgy két vonást mutat fel, az $Én_2$: ($Én_{at}$ + Nemén) a tárgy, vagyis az ($Én_2$: T), a figyelő és a Más egységévé lesz. Ezen egységben az $Én_2$ háttérbe szorul és eltűnik a felsőbb szemlélésben s marad pusztán ezen viszony: ($Én_3$: T), mert T itt = ($Én_2$ + Nemén) az $Én_2$ pedig már ($Én_{at}$: Nemén) egysége volt.

„Minden megismerésnek öntudatosnak kell lennie", azaz ($Én_{at}$ mindenütt benne rejlik. *„Das Ich muss alle meine Gedanken begleiten"* mondja Kant.

Ezen elemzés alapján már most a megismerés feltételeiből a következő eredményeket nyerjük:

1. az Énegész áll $Én_a$ és $Én_t$ — 1. principium,
2. az Énegész elválik a kettővé — 2. principium,
3. az $Én_a$ és $Én_t$ azonosul — 3. principium,
4. Az Énalany elválik a Mástól — 4. principium,
5. Az Énnel szembehelyezkedik a *Nemén,* a *Tárgy.*

Ezen tényeknek előfeltételei pedig

1. az $Én_a$ és $Én_t$-nek viszonyba állása — projectio,
2. az $Én_a$ és $Én_t$ azonosulása — κρᾶσις,
3. ezen azonosulás hatása az $Én_1$ -re ennek reactiója: „vagyok",
4. az $Én_2$ -re nézve pedig, többi alkotó részeivel szemben, beáll az elkülönítés — projectio, még pedig az $Én_2$ és a Más közti *azonosulásnak lehetetlensége miatt.*

Mindezek az $Én_3$ számára pedig

1. az indifferens projectio
2. a lét
3. az azonosság
4. a különítés
5. az okozás

} actusai

Ezeknek általános formája és elismerése pedig

6. az ítélet.

Amiből folyik, hogy az *ítélés projectionalis actus,* melyben az $Én_3$ ezen viszonyokat helyben hagyja. Ilyen ítéletek:

a) Én vagyok — *ősítélet,* mely az azonosságon épül fel,

b) Én vagyok *Más mint a Tárgy,* mely az azonosság hiányán épül fel,

c) Én lettem a *Tárggyá,* mert tudok róla; mely újra azonosságon nyugszik,

© Copyright Mikes International 2001-2006

d) a tárgy az enyém, — mely helyreállott azonosságon és *fundatión* nyugszik.

Az öntudat *azonosságából* következik a *különbség* a Másra nézve, s *e különbség kifejezéséből* áll elő az *oki viszony.* Az összes momentumokban pedig rejlik az *Egész* és a *Részek* kategoriája. Mert a még indifferens *Énegész* különödött a processus (projectio) útján az Énalany és Éntárgy, a Más és annak további differentiáivá. Mindezek már felsőbb reflexio számára érvényes *jelentések,* még pedig minden megismerés alapjául szolgáló actusok vagy kategoriák. Ezen kategoriák pedig nem egyebek, *mint az actusoknak jelentései,* melyek egymásra vissza nem vezethetők. Ezeknek további fejtegetését l. 66. s köv. §§-ban.

Hogyan történik már most ezen actusok megértése? Ezen *kérdésre felelve nyerjük a kulcsot, amely a Másban rejlő jelentések előállását megérteti.*

61. §. A megértés és a jelentés. A megértés és jelentés structuralis vonásai.

A megismerés, mint láttuk, két momentumot zár magába; az egyik az idealis tartalom, a másik annak önprojectiója. Így az első fokon az önkénytelen alkotás. Ezen concret kettősség fölé, elkülönödve, helyezkedik a figyelő ($Én_2$); s magába szíva azt, megismeri. Így láttuk azt eddig s most fixirozzuk annak *előzményeit.*

Ahhoz, hogy az $Én_a$ az $É_t$-tól elváljék, nem szükséges semmi az indításon kívül; mert *tartalma* csak ő maga. De, hogy az $Én_1$ ezen viszonyt tudomásul vegye, ahhoz szükséges, hogy a két tag ($Én_a$ és $Én_t$) az $Én_1$-re *hasson.* Ezen „ráhatás", természeténél fogva, önkénytelenül áll be s *kényszerítve* fogadtatik úgy, hogy az ($Én_a$: $Én_t$) az $Én_1$-be felszívódik s azzal egységbe olvad össze. Ennek az eredménye az ítélet, mely azt mondja: „Én ($Én_1$) vagyok önmagam tárgya" azaz „Én vagyok Én".

Ezen ősítéletnek ismereti előzménye tehát az $Én_1$, mint alanynak érintkezése (mert egybeolvadnak) az ($Én_a$: $Én_t$) viszonyával. Az ($Én_a$: $Én_t$) az $Én_1$ számára *tartalom* (Inhalt, materia), az $Én_1$ pedig a felszívó alany. *Minden* megismerésnek első lépése ennélfogva az *értesülés,* azaz *érintés* tudatolása. Az értesülés ennélfogva, mint az ismerés első fázisa, *tapasztalás* (mert tapintás alany és tágy között minden esetben), a *tactus intrinsecus.* Semmiféle módon, kivéve a belső tapintást, ismerni nem lehet.

A tapintás következménye az akaratlan *szembesítés* (az $Én_1$ projiciáló actusa). Ennek tudomásul vétele a *közvetlen* (mert az $Én_a$ és $Én_t$ között harmadik nem áll!) *szemlélés* (intuitio), melyet *észrevétnek* (Wahrnehmung) szoktak (helytelenül) nevezni. Az észrevét tehát az értesülésnek tudomásul vétele projectio útján.

Minthogy az $Én_2$ már az (Én + Nemén) egysége, azért a tapasztalt tárgy (objectum = az, amit az $Én_2$ magával szembesített) az $Én_2$ valamelyik alkotó tényezőjével szembeszáll, amelyet vele *azonosnak* találunk. Minthogy pedig ezen tényező az $Én_2$ momentuma, azért az új vonás vele azonosul s ez azonosulás tudomásul vétele az, amit *megértésnek* nevezünk. *Formailag* ennélfogva a megértésnek feltétele az Én és Tárgy azonosulása. *Tartalmilag* pedig a megértés azon elváltozás és kibővülés, mellyel az $Én_a$ az azonosulásra tekintve, az azonosúlást tudomásul veszi. Ennyiben a *megértés oly végső actus, mint az értesülés vagy maga a szellemi idealitás.* Csak a közvetlen intuitio s önmegélés alapján lehet annak *értelmét* megadni. Ez az értelme pedig az, amit a Tárgy az Én számára *jelent.* A *megértés* tehát a *fundamentalis jelentés;* áll pedig abban, hogy az Én (általában) és a Tárgy (általában) eggyé válnak, azonosulnak s erről az azonosulásról értesülnek. Villámként törik ki az Énből s hatja át az előtte szegzett idealitást.

Ezen lépésekkel *nem magyaráztuk* a megértést, mert az lehetetlen; csak feltételeit állítottuk össze. Hogy pedig a megértésnek mindig végső intuitio adja meg a jelentését, azt példaképpen a fenti alapfunctiók megértése tanusítja.

Maga 1. a *szellemiség* ilyen intuitív ősadat; csak azáltal értjük, hogy magunkban éljük. Ugyanilyen 2. a *létezésünk* jelentése; annak a létezésnek más tárgynál is csak annyit jelent, mint mennyit az Énlétünk tanusít. 3. A *projectio* maga csak saját Énünk diremtiójából lesz érthetővé; ép úgy 4. az azonosság, 5. a különbözés, 6. az okozás és végre 7. az ítélő actus helybenhagyó, felfüggesztő és elejtő (tagadó) minősége a bennünk *végbemenő actusok* intuitív világos voltából nyerik értelmük és jelentésüket. Mindenütt a projectio, az azonosulás és a rákövetkező megértés azon fázisok, melyekhez a megismerés tartalmilag kötve van. Végre az Egész és Részek, az Ok és Okozat *ugyanilyen közvetlenül megélt functiókból* állanak össze (v.ö. 62. §.).

Mindezek pedig actusok, melyekben az Én tartalma kifejlik, *azaz mindezen jelentések az Én önmegvalósító actusai.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

Előre érthető azért, hogy a megértésben és a jelentésben ugyanazon vonások lépnek fel. Valamint 1. a megértés maga *ősadat,* ép úgy a jelentés is az. *A jelentés nem más, mint a megértett idealitás;* a megértés magát fixirozza magával szemben a jelentésben. A jelentés a tárgyává lett megértés. És valamint 2. a megértés változhatatlan, ép úgy a jelentés is változhatatlan; egyik a másikba át nem mehet, egyik a másikból le nem vezethető. Végre valamint 3. a megértés a T és A összeszövődése, épen úgy a *jelentés is két elemet* foglal magában, melyek egyike az idealis *szellemiség,* másika pedig a figyelő Én (l. erről 74. §.).

62. §. Absolut (metaphysikai) és relativ (logikai) jelentés. Ezek azonosságának kimutatása a bizonyítás dolga. A jelentés alkotó vonásainak feszülése kölcsönös (intentio). Apr. math. ítéletek lehetősége. A fundatio fogalma.

A jelentés, mint megértett idealitás, magjául ezen szellemiséget mutatja; az, hogy meg van értve, alanyi járulék, mely nélkül meg nem jelenhetnék. Amaz az *értelme,* az, amit az alany megértett; emez a formája. Szükséges ennélfogva, hogy a jelentések között két fajt állapítsunk meg. Az egyik az *absolut vagy objectiv jelentés,* mely éppen nem más, mint az idealis natura. Ezt mondhatnók *metaphysikai jelentésnek.* A másik a *relativ vagy subjectiv* jelentés, amint az idealis natura, az alany által megértve, jelentkezik nekünk. Ez a *logikai* jelentés. Minthogy azonban nekünk csak subjectiv formában megközelíthető, azért ismerésünk *csak a relativ jelentésre vonatkozhatik;* s a gondolkodás további feladata kimutatni, *hogy a mi subjectiv jelentésünk azonos az objectiv vagy absolut jelentéssel.* Mert minden *megismerő actusunk magában foglalja az objectiv jelentést, mint Tárgyat.* Így pl. a „hang" mint idealis natura lép fel öntudatunkba. Az Én a maga „hallásával"; mire Én „hallóvá", a hang „hallomássá" lesz. A „hang" az Énbe, az Én a hangba merült bele, mi által én „halló Énné" lettem s a hallomás pedig „hallott hanggá." A „hangnak" jelentése éppen az, amit mi „hallomással" jelzünk. A „hang" ezzel objectiv jelentéssé vált; Én pedig „jelentéses actusban" feszülök ellene, úgy hogy a megértő Énben a halló Én is foglaltatik.

Ezen concret lelki egységet felbontva, kapunk az objectiv szellemiségben *tartalmat* (materia, Vorstellungsinhalt), az Én részéről megértő actust vagy *formát,* mely az Én *feszüléséből* a T-vel szemben fakad. *Materia és intentio együttvéve adják a jelentés alkatát.*

Minden jelentésben ennélfogva benne van *kettős feszülés* (l. 63. §). Az egyikkel a Tárgy feszűl, húzódik az Alany felé, — a másikban az Alany feszűl a Tárgy ellen. Mind a kettő részéről a feszülés kezdetben *mechanikus;* az Én magát tartja fenn a T ellen, a T pedig elkülönödik az Éntől. Amaz a *centrifugalis,* emez a *centripetalis* intentiós reactio; amabban az Én elhárítja magától pl. a „hangot" — emebben a „hang" rámutat az Énre. Minden feszülés ennélfogva kölcsönös; s az Én, mely ezt szemléli, kölcsönös vonatkozást, egymásra mutatást, indiciumot lát köztük. Ezen szellemi projectionalis tevékenységeket *deiktikus szálaknak* akarom nevezni, a viszonyt kettőjük között „jelzésnek" (δεῖξις).

S valamint az S és az O feszül így egymás ellen, úgy a Tárgyban is fennáll ezen kölcsönös feszülés. Ennek belátása oly nagy fontosságú az ismeretelméletre, hogy itt a részletes fejtegetést kell feltétlenül megadnunk. A tényállás a következő.

Már James tapasztalta lélektanilag, hogy minden kép magja körül valami udvarféle („háló") alakúl ki, mely a képet mint „csipkézet", „rojt" körülveszi s annak viszonyait jelzi (azért „fringes of relations" nevezi).[1] Ő különösen arra figyelt, hogy ez a csipkézet többnyire *más,* mint az „állandó pont", melyhez tartozik. Ez azonban nem szükséges; lehet magának az „állandó pont"-nak a csipkézete, mely abból, mint a Nap protuberantiái, kilövell; ő maga projiciálódik s húzódik más felé. *Mert okvetetlenűl egységhez tartozik* s csak mint annak „része" állhat fenn. Az öntudatos egység nélkül elveszne. A *jelentés magja* körül így csoportosulnak deiktikus szálai, — melyek az Énnek más szálaihoz húzódnak, mikbe öltöznek (pl. *szavakban* elleplezett jelentések). Az ő kivillanó pseudopodiumai azon szálak, melyek az egészet összetartják s amelyeket azért *deiktikus vagy intentionalis szálaknak* fogunk nevezni. Ezek az Énegész egyes részei (v.ö. 61. §.). Ezen tényleges szálak annak bizonyítékai, hogy az idealis natura minősége mindenütt azonos (homogen), minek következménye a sympathikus vonzalom közöttük.[2]

---

[1] W. *James. Princ. of Psych.* I. 472. „the sense of our *meaning* is a *peculiar* element of the thought" — a különbség a jelentések között (meaning) ítélés útján ered „sees but not *means).* A terminus Jamesnél I. 82. 237. 258. (v.ö. 63. §.)

[2] *James* „Stream of Thought" nevezi. Kant is hangoztatja s „affinität"-nak nevezi. (Kr. der reinen Vernunft.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen tényállás elemzése arra mutat, hogy 1. a *tárgyjelentések* egymásra nézve nem közönyösek. Látás és hallás egymásra már abban vonatkoznak, hogy különbözők. Ez ugyan csak mechanikus ellenszegülés, mely széttartja, — de az Énre nézve lehetetlen, hogy ezen feszülést legyőzze. Ép úgy a többi jelentések között is van *elválasztó* intentio. Ez választja el repulsive az egyik tárgyat a másiktól, s így *realis distinctiónak* mondható. A stigo, στίζω gyök, melyből a szó fakad, „szúrást" jelent, azaz kölcsönös feszülést és rámutatást; minthogy azonban a „stig" aligha nem függ össze a „tag", τάσσω szóval, azért az érintkezők (tangere) széttartását (distingere) jelentené. Ez a negativ vagy *distinguáló intentio.*

De van *positiv vagy conjungáló* intentio is. Minden distinctio a conjunctióra mutat; egymástól elválhatnak csak azok, mik kapcsolva voltak. Innen ered az „affinitas" gondolata, vagy a szellemiség homogenitása, mely az elválasztottakban csak *determinatiót* szenved. Így ezen „stream of thought" nem lélektani, hanem *logikai* eredetű tény. A Leibniztól contemplált *harmonie préétablie* ezen logikai nexus sejtelmére támaszkodik, minek hordozója az Isten idealis naturája. A metaphysikai magyarázat már most kétes lehet; de az, *hogy a jelentések* (minden különbözőségük mellett is) *egymásra utalnak,* oly tény, melyet elhomályosítani nem engedünk (v.ö. 86. §.),

S ezen logikai tény alapján érthető, hogy nemcsak formailag, *de tartalmilag is lehetnek apriori ítéletek,* amiről az „elrendezéstanban" szó lesz (v.ö. 86—87. §.). Van ezen ténynek *metaphysikai fontossága* is, melyre maga helyén rá fogunk utalni (69. 73. §.).

2. Deiktikus szálak húzódnak azon felül az *Alany és Tárgy* között is. Alany és Tárgy egymás nélkül nem lehetnek, vagyis egyik a másikon alapszik. Ezt *fundatiónak* vagy alapozásnak nevezik.[1] Hogy melyik az alap, melyik az épület? arra vonatkoznak a metaphysikai conjectiók, milyenek pl a *Fichteé,* ki az Alanyt veszi alapúl; *Schellingé* és naturalismusé, kik a Tárgyból vezetik le az Alanyt; vagy azon nézet, mely a kettőben egymást kiegészítő feleket lát. Minthogy pedig az Én nem = Más, azért nem is teremtheti („setzt"), sem a Más nem teremtheti az Ént. Ennélfogva fundálva vannak közösen egy felsőbb egységben; az Énegésznek coordinált Énrészei ezek. Hogy a δεῖξις *kölcsönös, azt mind a 3 elismeri.*

A „jelzés" azonban nem „okozás." Az Én a Tárgyat csak részben okozza; annyiban t.i. hogy magától elválasztja s így magával szembesíti. Ezzel minden tárgyi jelentés *rámutat* az Énre realiter, mert tőle nyeri magyarázatát. Az összekötő kapocs pedig az „intentionalis actus", melyben az Én és a Tárgy mystikus egybeömléséből a „jelentés" Hyperionja megszületik.

3. És valamint az Énalany és Éntárgy egymásra utalnak, úgy az *Énalany és Éntárgy a figyelő Énre* vonatkoznak. A figyelő $Én_2$-ben ugyanazon vonások vannak, mint az $Én_a$ és $Én_t$-ben. Csak ezen rámutatás folytán esnek össze a két tag vonásai, azonosulnak s teremtik az $Én_2$-ben a megértés tényét.

63. §. Az „intentionak" mint terminusnak történetéből. Az „intentio" scholastica csak a projectionak más szava s ezért elégtelen a „jelentés" fedezésére.

A továbbiak tisztázására e helyen már most szükségesnek látszik a terminusok fixirozása, annál is inkább, mert az újra felelevenedő scholastika az „intentio" szavát a régitől különböző, bővült értelemben használja.

A *„jelentés"* (sensus [Aug. után] v. sententia, vis (der Sinn), significatio [szójelentés, jelzés]) valamely psychologiai állapot „jelentősége" és „értelme". Mennyiben psychikai, annyiban „sensus", megérzett jelentés; természete szerint van „hatalma" (vis). Minden jelentésnek pedig, mint láttuk, kétféle mutató ereje van (62. §.); *befelé* mutat az *Énre,* melynek structurájában van azon fonal, mely befogadja; *kifelé* is mutat (intendit) a Tárgyra, melynek psychikai adottságába (a képbe) belevisszük.

A terminusnak legrégibb előfordulását magam *Martianus Capellánál* találtam, aki azt mondja: *„intentio* est objectio eius facti, quod in judicium venit".[2] Első jelentésében tehát az „előállítás", megjelenítés, mellyel egy tényt az ítélő elé állítunk, Martianus másféle értelemben, mint az „elrendezésben", az intentiót nem érti. Nála csak „kifejezési" terminus, melynek „jelentéstani" értelme nincsen. A szó csak psychologiai jelentésű — „képzeti", mellyel szemben áll az „ens reale"; őmaga csak „ens intentionale", képzeti vagy ítéleti tárgy. A

[1] A terminust állítólag *Meinong* Al. hozta be. V.ö. *Kreibig.* Die intell. Functionen p. 43. (1909.)

[2] *Martianus Capella.* De Nuptiis Philologia et Mercurii. lib. V. 445.

© Copyright Mikes International 2001-2006

stoikusok τόπος-sal adták vissza azt, amit mi „feszülésnek" neveztünk, a lélek „feszülését, izgalmát." „Quod in ea re quamdiu videtur, sensum detinet oculorum, id est *animi intentio."* (Aug.) A *scholastikusok* általában *ezen* értelmet adták neki; a tudat oda *irányulása* az objectumra, s. maga az objectumra vonatkozó *kép.* Később az „intentio" magát a *képet* is jelenti, „Id quod intellectus in se ipso *concipit de re intellecta" (Aquinoi Tamás, Contra gent. IV. II.)* Azért már most, mert ezen kép a realis tárgy helyettese, az intentio (Tamásnál) *similitudo* („akar" mintegy hasonlítani) vagy *„species"* (a dolog „alakja") értelmében is használtatik. De az ellentét itt is fennáll az „intentionalis" és „realis" között; arról, hogy a „jelentés" realiter léteznék, mint objectiv idealitás, itt még nincsen szó. De van eset, hogy maga a dolog is, intentiónak neveztetik, amennyiben ráfigyelünk *(„res ipsa,* quae intelligitur, inquantum in ipsum *tenditur* sicut in quoddum cognitum peractum intellectus." *Herveus Natalis.* Eisler Philos. Wörterbuch I. k. 527. l.)

Van pedig kétféle intentio. Már *R. Lullus* szól prima és secunda intentio-ról. „Intentio est *similitudo* (kép) in anima alicuius vel aliquorum naturaliter *repraesentativa. Pritna* est similitudo particularis vel singularis (egyes kép) in anima, correspondens termino *primae impositionis* (érzéki kép); *secunda* est similitudo in anima correspondens termino *secundae impositionis"* (Eisler szerint *Prantl.* Gesch. der Log. III. 149). Így *Durand von St. Pourçain:* (a reale ellenében) „dicuntur habere esse intentionale illa, *quae non sunt nisi per operationem intellectus,* sicut genus et species et logicae intentiones (fogalmak)." J*oh. Gerson* (De concept. p. 804): *„Intentio secunda* dicitur, quae representat *conceptus,* ut genus et species, et *nomina* conceptuum." Erre a felsőbb miveletnek eredményére alkalmazzuk a *szót* (vox). (*Prantl. Gesch. der. Log.* IV. p. 142).

Első *értelme* az intentiónak tehát a szembesítés (objectio facti, Martianusnál); azután a lélek feszülése (τόπος); azután a kép maga és annak szerzése (Herveus Natalis); azután a hasonlóság és forma (Tamás Aqu.). Volt pedig *két faja:* prima (érzéki), secunda (fogalmi, értelmi). Mindezekben csak psychologiai actust jelentett a szó.

Minthogy azonban ezen psychologiai actushoz van kötve a tárgy megértése, azért könnyen állott be a transformatio s az alanyi actusból annak eredményére szállt át az „intentio" — jelentette az *„értelmet"* objective is. Maga az actus pedig úgy tűnt fel, mintha a *dolog* maga nyerné tőle az értelmét, mely magában a dologban nem volna. Így jelenti az „intentio" azon subjectiv actust, amely benne különben nincsen. Ez azonban nyilván sensualistikus fordulat; a scholát nagy mesterének (Aristoteles) psychologiája vitte reá. Mert így menekültek Platon objectiv jelentéseinek, az ideáknak, nehézségeitől. Kaptak ugyanis egy közbeesőt a lélek és a reale között, mely az „intentióban" az alanyi τόπος-t és a tárgyi tartalmat egyesítette, amit a *mentalis* inexistentia vagy *intentionalis* inexistentia terminusában fejeztek ki. A „jelentés" ezen centralis magját, mely minden képben benne rejlik s az eltéréseket elmellőzi, nevezte *Husserl* „intentionale Einheit"-nak. (Log. Unters. II. 97.).

Soká elhomályosodott és feledésbe ment ezen scholastikus terminus; egy másik (a „conceptus") foglalta el a helyét. *Brentano* Cl.[1] volt az, aki újra felelevenítette azzal, hogy amit a scholastikusok csak a képzetre használtak, azt ő általánosította s minden psychikai állapotra alkalmazta. „Jedes psych. Phaenomen ist durch das charakterisirt, was die Scholastiker der M. A. die *intentionale (auch wohl mentale) Inexistenz* eines Gegenstandes genannt hatten, und was wir ... die *Beziehung* auf einen Inhalt, die *Richtung auf ein Object*... oder die *immanente Gegenständlichkeit* nennen wurden. Jedes enthalt etwas als Objectum in sich, *ob wohl nicht jedes in gleicher Weise."* A lélektani helytelen vagy legalább kétes elemzés már most maga körébe kerítette a logikát.

Látható ez *Husserl* tanánál, aki Brentanoét bizonyos helyreigazításokkal elfogadja[2] s kijelenti: „dass es wesentliche specifische Verschiedenheiten der intentionalen Beziehung oder ... kurzweg *der Intention* (die den descriptiven Gattungschar ... des „Actes" ausmacht) giebt. Die Weise, in der eine blosse Vorstellung einer Sachverhaltung diesen ihren Gegenstand *meint,* ist eine andere, als die Weise des *Urteils,* das den Sachverhalt für wahr oder falsch hält. Wieder eine andere ist die Weise der *Vermutung* und des *Zweifels,* die Weise der *Hoffnung* und Furcht, die Weise des Wohlgefallens und Missfallens, des Begehrens und Fliehens; der *Entscheidung* eines theoretischen Zweifels (*Urteils*entscheidung) oder eines praktischen Zweifels (*Willens*entscheidung); der Bestätigung einer theor. Meinung *(Erfüllung* einer Urteilsintention) oder einer Willensmeinung *{Erfüllung* der Willensintention) u.s.w."

Azaz: *az intentio egy alanyi állásfoglalás bizonyos képtartalommal szemben* („die intentionalen Erlebnisse haben das Eigentümliche, sich auf vorgestellte Gegenstände in verschiedener Weise zu beziehen" II. 351). Még pedig végső természeti jellemükben különböznek egymástól s egymásra vissza nem vezethetők (II.

[1] *Brentano.* Psychol. I. 115.

[2] Edm. *Husserl.* Log. Untersuchungen II. 347. st.

© Copyright Mikes International 2001-2006

348. „dass wir ... auf primitive intentionale Charaktere kommen, die sich *nicht* auf andersartige psychologische Erlebnisse *reduciren* lassen"). Ép azért különböző fajaik és alfajaik vannak (II. *348.* „Es giebt verschiedene Arten und Unterarten der Intention") amint James is tanította (v.ö. 62. §.). Ilyen egyebek között az *aesthetikai* helyeslés: „eine weise intentionaler Beziehung, die sich als evident eigenartig erweist gegenüber dem blossen Vorstellen oder theoretischen Beurteilung des aesthetischen Objectes ... Ein *Urteil* als wahr, ein *Gemütserlebniss* als gut, hochsinnig und dergleichen anerkennen oder billigen, das setzt gewiss *analoge* und verwandte, nicht aber specifische identische Intentionen voraus" (ib).

A Husserl-féle fejtegetés nyilván psychologiai elemzése annak, amit Brentano adott a „psychische Phaenomene" csoportosításával. Ez ugyanis három csoportot fogad el: képzések (Vorstellungen), ítéletek (Urteile) és kedélymozgalmak csoportjait (Gemütsbewegungen vagy Phaenomene der Liebe und des Hasses). Ezekben tehát az alanyi reactiókat látjuk, melyekkel az Én a tárgyakkal szemben visszahat. *Ámde ez nem az, amit mi keresünk.* Husserlnél ezekben az actusokban az alany valahogy vonatkozik a tárgyakra, amit ő úgy fejez ki: „miként *véli* („meint") a tárgyakat" vagy miként „veszi" azt, pl. kívánja, elismeri, megérti, helyesli stb. Ezekbe az *állapotokba kerül* az alany a tárgyak különböző hatása folytán (elismeri pl. a geom. tételeket a körről, szabadesésről; tetszést fejez ki a homerosi eposról, Mózes szobráról; erkölcsösnek ítéli a szánalmat, a házassági intézményt stb.). De ezek nem *azoknak jelentései;* ezek subjectiv állapotaink kifejezései, melyeknek feltétele s *előzménye a tárgynak magának a jelentése.*

Mikor egy házat, lovat, háromszeget, követ, ágyat stb. megismerek, akkor *a jelentését* állapítom meg. *Hogyan teszem ezt? s honnan kerül az elő?* ez a jelentéstan legfőbb kérdése. Husserl erre azt feleli: hogy a *megismerés* egy intentionalis actus, melynek sok faja lehet. Vagy ha szobrot, képet, költeményt, dalt stb. szépnek találok, akkor nyilván a *szépségnek* alkotó vonásait keresem bennök; Husserl pedig azzal vigasztal, hogy az aesthetikai intentio specifice más intentionalis actus, mint a logikai és erkölcsi intentio. A különbség köztünk egészen világos. Maga a megismerés, helyeslés, kívánság stb. is közvetlenül ismeretes „jelentések" maguk is, de ép oly bizonyos, hogy a kör, a gyök, a logarithmus, a tűz, a kén, a víz, a fa stb. is „jelentések". Amazok pusztán az *alany* reactiói; emezek az alanyi képezésen felül még realis tárgyak jelentései; *miként állanak elő mindezek? nemcsak az intentionalis actus, — ez a kérdés lényege.*

Egyébként az „intentionalis actus" a tárgyától elszakítva nem is lehetséges; mert akkor nincs, ami ellen feszülne (intendit). Ezen tárgy nélkül (azaz az „inexistentia" hiányában) nem is intentio, hanem üres önprojectio, s éppen azért, mert nincs tárgya, *nem is értheti.* A *„vevésmódja"* („Art des Meinens") előállhat a tárgy megértése nélkül is (pl. a félelemben, undorban stb.), — de a *megértés* az az a jelentés a kép kidomborodása nélkül végbe nem mehet. Mert az intentionalis actus csak *alanyi actus,* önállítás, melynek vannak, igaz, módjai. De ez nem *megértés,* mert a megértés maga is egy actus. Ha Husserl ezzel összefüggésbe hozza a „figyelést" („Aufmerken", II. 358.), vagy a „célzást" (Abzielen, Erzielen, Treffen), akkor ezek csak az alany reactiójának üres formasága. Ellenben a megértés az figyelés és az objectiv idealitas elválaszthatatlanul egységes egésze (mert egymásba ömlöttek). Az „iránylás" (Abzielen) nyilván *keresi* az értelmet (Sinn), *de nem adja.* Ráfordulhat az ellipsisre pl., nézheti és figyelmével szétbonthatja, de *azért a külső alakból meg nem érti.*

Az intentio *rámutat* tehát ugyan a tárgyra, *de csak akkor,* ha a tárgyat máris megértettük. Husserl tana ennélfogva megkerüli a főkérdést; ő csak a már is kész intentiónak alkalmazását és kifejezését fejtegeti. A *szavak jelentésének* megértésével foglalkozik, tehát a symbolikára szól. Ha pl. e szót hallom: „ház", akkor az én feszülésem folytán keletkezik a „háznak" képzete, amelyet a való tárgyra vonatkoztatunk s ezzel a házat megértjük. A mi kutatásunk pedig arra irányúl, hogy a „ház" *szónak* megfelelő *képzet* értelmét és jelentését megtaláljuk; mert hiszen a „ház" szó meglehet, a „képe" (érzéki) is megalakul, (pl. az állat látásában) s még sem lesz meg a jelentése. Ha valaki meg tudja mondani, hogy a *kép értelme* hogyan s honnan ered? — csak ez tudja a jelentés mivoltát s eredetét. A jelentésre vonatkozó ezen kérdésre azzal felelni, hogy a „jelentés" eredeti actusa a „léleknek", mely a szóval értelmet közöl („bedeutungsverleihender Act"), nyílván nem is érinti a *„jelentés"* objectiv mivoltát. Éppen azért a scholastika „intentiója" az itt keresett dolog számára egészen egyoldalú terminus, mely a megértő actusnak csak *formai* oldalát érinti. Ez csak a lélek ráfordulását a Tárgyra jelenti; a tárgy csak a célzásnak nyugvó pontja, amelybe a máris kész jelentését kihelyezzük. Azért az „intentio" inkább a Tárgy részéről az Alany irányában terjed; mert az intentio célja az, hogy a tárgyat megértsük. Hogy pedig az Alanyra utal (mint centripetalis intentio), ez arra mutat, hogy az értelem csak az Alanyból fakad; ezen centripetalis intentio izgatja az Énegészet, melyből a jelentés kivillan s centrifugalis intentióval a tárggyal egyesül. Ép azért a scholastikus „intentio" csak a felfogás *iránya*; ha a tárgyra céloz, a *kivetítés irányát* adja, de nem magyarázza a kivetítettnek értelmét. Mert ez utóbbi csak az Alany functióinak megértéséből s azoknak az intentionalis izgató tárggyal való azonosításából fakad. Előbb kell lennie a megértett jelentésnek s csak azután hozható viszonyba az általa jelzett objectummal.

A vitás pontot a következő *concret megismerési* eset fogja világossá tenni. Valami ásatás közben napfényre kerül pl. egy rózsás színű, hajlított alakú, sírna, kemény, egyik végén hegyes, két ujjnyi

© Copyright Mikes International 2001-2006

hosszúságú tárgy. Első tekintetre azt kőnek, fának vagy más anyagnak gondolhatjuk, azaz azonosítani próbáljuk ezen ismert jelentések valamelyikével. De az azonosítás nem sikerül; csak akkor sikerül, ha csontnak nézzük. Akkor a csontok különböző alakjaival vetjük össze s azt találjuk, hogy *fog.* Minthogy a fogazat az állat egészéhez tartozik, kutathatom tovább az *állatot* s ugyaníly translatiókkal rájövök, hogy a talált csontdarab egy barlangi medvének fossilis foga. S azzal megértem, hogy a csontdarab *őskori medve foga* azaz a tárgynak *jelentését* állapítottam meg. A megértés onnan fakad, hogy magamnak nekem is van fogam s ezt jelentésében közvetlenül értem.

Idáig azonban a scholastika „intentiója" nem ér. Mert a *„ráirányulás"* csak psychologiai előzmény, melyet *figyelemnek* (attentio) nevezünk. Ha *képét* szemlélem, akkor ez csak *értesülés,* akkor létezőnek veszem — ami minden ismerésnek feltétele. Ha *kételkedem,* ez csak alanyi reactióm ingadozása, s bármilyen „állást foglalok el" vele szemben, az „értelem" ebben az „állásomban" még nem jött meg. Az „intentionalis actus" ennélfogva csak előzmény és alanyi feltétel, melynek segítségével az *objectiv jelentést* megragadni törekszem; csak törekvés (intentio), nem megértés (intellectio). *S így a „jelentések" eredtető forrása nem az intentionalis actus, hanem az azonosító intentio.* A megismerésnek alapmomentuma ennélfogva az *intentio* s *megérteni annyit tesz, mint valamely képet az öntudat életmozzanatává tenni.* Ha az Ént nem képzeljük üres pontnak, hanem functiók egységének, melyben minden vonása a valóságnak benne van (v.ö. 59. §.), akkor érthető, hogy a világ egyes részei ezen vonásokkal hogy azonosulhatnak s hogyan érti meg az $Én_2$ azáltal, hogy velük magát azonosítja.

Ezen functióknak formai oldala az „intentio"; *nem fejez ki egyebet,* mint minden valóság egyik oldalát, az *önállítást,* azon törekvést, amellyel valóját fentartja. Az $Én_2$ ezen megismerő actusai, melyekben magát érvényesíti, valódi *actusok, személyes érvényesülései* az önmagáról tudó Énnek. Ily értelemben hasonlít az ἐνέργεια, az actus purus terminusához, amennyiben csak egyik actusa a jelentésnek, mellyel magát állítja. Minthogy azonban a valónak más oldala is van, a jelentés, — azért tanácsosabbnak hiszem, ha az „intentio" terminusa helyett a *„functiot"* vagy *„tényezőt"* használjuk s az *actust* az $Én_a$ nyílvánulásaira tartogatjuk, milyenek a kutatás, cselekvés és műalkotás végbemenésénél tapasztalhatók, amelyek egyenesen az öntudatos elhatározás prolongatióiként bizonyosak.

64. §. A „jelentés" képződésének egy concret példája. A math. jelentések evidentiája. A kialakulás jelentéstani stadiumai.

A megelőző fejtegetések polemikus részei egyenesen visszavezettek a *jelentés kialakulásának* kérdésére. Minthogy itt a jelentésnél két oldalt találtunk: az absolut és a relativ (obj. és subj.) jelentéseket, valamint minden jelentésen egy formai (intentio) és egy tartalmi (semansis) vonás jelent meg — azért ezeknek biztosabb megértésére egy példa szolgáljon. Még pedig, hogy teljesen ismeretes szálakból alakíthassunk, egy *geometriai idomnak,* a *háromszegnek* jelentését próbáljuk keletkezésében magunk elé állítani.

A Δ megszerkesztése egészen saját belsőnkben mehet végbe. Az Én a belső térben, egy síkban, három irányban haladhat projectio közben, minek nyomán *három vonal* keletkezik. E vonalak haladásukban kölcsönösen megakasztják egymást, mi által a síknak egy részét *zárt egységgé teszik.* Ezen 3 vonal által alakított egység a „háromoldal" („tri-linea"-lis idom.) Két vonal metszőpontja körül keletkezik a *„szeg",* mely szinte három, úgyhogy a „háromoldal"-lal párhuzamosan „háromszeg", („tri-angulum") keletkezik. Az ismételt alapfunctiók ezen egységét a szemlélés *egységbe* foglalja (*egy* vetítéssel), mely egységnek centrumává vagy a vonal vagy a szeg lehet — amely kiemelkedő momentum a kifejező symbolumban különböző szóként áll elő („3 szeg" és „3 oldal" egységes szavai). Az egésznek „jelentése" áll 1. a térszemlélésből, 2. a vonalhúzás actusából, 3. a vonalak megakadásából, 4. a képződött szegekből és 5. az összefoglaló egységes projectiv actusból. *Ebben az egységes projiciáló szemléletben rejlik a Δ-nek, mint tárgynak jelentése.* Ennek az Egységes Egésznek momentumai a részactusok, melyek a vonalat és szeget szerkesztették. Mindezeknek reflexiós egysége az, amit rendesen fogalomnak nevezünk, azaz egy *jelentő egység,* mely az Én számára *jelzi,* hogy mily módon alakíthatja (azaz *realizálhatja)* bármikor azon „egységet", melyet „háromszegnek" nevezünk.

Nincs ebben az egész processusban ismeretlen s *meg nem értett mozzanat egy sem.* Mert az Én a téridomítás minden fázisát maga közetlen actiójával azonosítja; a kivetített objectum és a vetítő Énactio között teljes azonosság fordul elő, csak a projectiónak mintegy helye más. Az egység maga, mely eredménykép ott áll előtte, egy magába zárt egységes kép, mely a végzett projectiókat mutatja s *azokkal*

© Copyright Mikes International 2001-2006

rámutat (intentio) az Énactusokra, melyek azt létesítették. Az Énactus mutat rá a Δ*-re* (centrifugalis intentio), a Δ mutat rá az Énre (centripetalis intentio). E két intentio congruentiájából fakad a *megértés,* mint a subj. és obj. actusok azonosságának helybenhagyása. De mélységes alapja a megértésnek mindenkor az *Énnek magának közvetlenül megértett volta.* Ezen *centralis v. súlypont,* mely közvetlenül ismeretes, ad érthetőséget minden további vonásnak; *benne vannak alapozva fundálva — érthető voltukkal, ott gyökereznek.* S ebből folyik a mathematikai „jelentéseknek" közvetlen *evidentiája* (Énactus = idom alkotói); ebből azok *kényszerűsége és egyetemessége.* Mert ezen intim természet ép úgy található a *számoknál* is, mint ahogy az *idomoknál* tapasztaltuk.

Minden jelentés megismerése pedig a már 60., 61. §-okban jelzett stadiumokon megy át, melyek jelentésileg: *a)* az értesülés, *b)* az azonosítás és *c)* a megértés. Mert a megértésben az önkénytelenül kialakult T felszívódott az Alanyba, azaz visszatért annak tudatába, akinek alapjaiból kifejlett.

65. §. A jelentések csoportosítási elve s három főrétegük.

Ismételten hangsúlyoztuk azon lehetetlenséget, melybe azzal kerülünk, ha a képeket a realis tárgyakból származóknak képzeljük (v.ö. e kötet 3—5. §§-aiban). Ez kényszerített arra, hogy az Ént ne tartsuk egyszerűnek, hanem a világ (Föld) összes vonásai csomójának (v.ö. 59. §), melyben azok mint „jelentések" nyugosznak. E jelentések tudatunkba emelése a megismerés, *mely tehát az Én önkifejlésén alapúl* s *kosmikus* megbővülést jelent; mert azzal, hogy az Én ezen tartalommal meggyarapodott, az egész világkép tartalmilag magasabb fokra emelkedett. Minthogy pedig ezen megvalósulás egy szerves egységnek megvalósulása, azért a nélkülözhetetlen életfunctiókkal (általában) fog kezdődni s ezekből fog alakulni a többi alakzatok változatossága. Ennek részletezése itt a feladatunk. De ezen fejtegetés *nem* fog *biologiai genesist* adni, hanem *csak logikai függést,* úgy, hogy azon functiók kerülnek előbbre, melyekben minden további alakulás az alapját (fundatio) nem az okát bírja.[1]

A lelki élet e szerint egy mélységes alapon (fundamentum) épül fel, amelyben a szem csak tagolatlan „nemtudatost" lát s melynek végső kifejléseül az érzéki tárgyak állanak a sor másik végén. Minthogy pedig az adottság az Énegész mint $Én_a$ és $Én_t$ egysége, azért a jelentések azon functiókat képviselik, melyekben az Énegész kifejlik s *melyeket magáévá tesz* az Énalany a *megismerés útján.* Elsősorban ennélfogva azon functiók lesznek elhelyezendők, amelyekkel az Énegész a *maga* állítását végzi; mégpedig, miután két mozzanata van minden állításnak, a tartalom és a forma, azért mindkét elemre külön jelentések fognak tartozni. S így fog e kettős vonás különbséget megalapítani minden további jelentések között; azaz mindenütt *materialis* és *formalis* functiók azaz jelentések lesznek tekintetbe veendők. Ezt az első réteget nevezzük az *alaprétegnek,* melytől minden megismerés függ, melyre fundáltatik.

Ezen alapréteg után következnek azon tárgyi jelentések, melyek ezekből összeműködés útján erednek s melyeket, miután az Énalanyban *ismeretekként* a szellemi realitásnak képei, *idealis rétegnek* nevezünk.

A következő rétegben az eddigiekhez hozzájárulnak az úgynevezett érzéki (sensualis) tényezők, melyekben az Énegész teljesen megvalósul, amelyek ennélfogva szintén jelentések, de megbővült alakban mutatják az eddigieket. Minthogy pedig az érzéki vonásokban az Énegész teljesen megvalósul, azért ezt a réteget realitásnak (Wirklichkeit) szokták nevezni, — holott a tulajdonképeni valóság a szellemiség; úgy hogy ezt a 3-dik réteget ismeretelméletileg az *„illusiók rétegének"* lehetne nevezni, amit az Upanishadok „Mâyâ" néven fejtegettek. Ezen Mâyâ metaphysikailag az Âtmanból nem volt levezethető náluk; mint ismeretelméleti problema azonban, azt hiszem, teljesen megoldható. A Mâyâ maga is az ismeretnek a Mâyâ-ja.[2]

Ezen 3 réteg fejtegetésében mindenütt bele fog szövődni az elrendezési sor, — de mi ezen ponton csak szükségből fogjuk megemlíteni; tüzetes fejtegetését mellőzzük s elhalasztjuk a II. Fej.-re.

[1] Ezt fejtegettem s röviden jeleztem kidolgozását *„A megértés, mint a megismerés központi mozzanata"* című akad. székfoglalómban az 1909. nov. 8-iki ülésben; ezt vettem ide át szó szerint.

[2] A 3 réteget, mint a âtman projectionalis fokait, már *Chândogya Up. VI. pr. 2-5 Kh.* fejti ki.

© Copyright Mikes International 2001-2006

I. A jelentések alaprétege.

(Kategorialis réteg.)

66. §. Ősjelentések, vagyis az intelligibilis világ és a τόπος νοητός. Elosztásuk: formai és tartalmi csoportokra.

A megismerésnek legvégső feltételeiről már a 60. §-ban szóltunk. Azt találtuk ott, hogy az *Énegész* gondolata azon „támasz" („Stützspunkt" az Upan.-ban), melyre az egész világ támaszkodik („én vagyok ez az egész világ" (Chândogya 186. l.). Egy indítás folytán megválik s aztán magára hajlik vissza s belátja, hogy ő (Én = Én). Ezen alapúl a Más elhárítása s szembesíttetik az Én a Neméntől külön.

Az első tény tehát az *Énegész,* mely (Én + Nemén) egysége. Maga az $Én_1 = Én_a + Én_t$, s mindazt, ami nem azonosul vele, magától projiciálja, ellöki, mint az $Én_1$-től, azaz az 1-ső fokon figyelőtől, *különbözőt.* Az $Én_1$ tehát az ($Én_a + Én_t$) valamint a Nemén felett álló figyelő (sâkshi). Az $Én_1$ előbb magáról tud, aztán a Másról s így jut el öntudatosan az alapúl szolgáló Énegészre; így a *tapasztalat.* Ellenben *logikailag* az Énegész saját állításától (projectio) ered az $Én_a + Én_t$; valamint a Nemén. S ezt az egészet tárgyává teszi az $Én_2$, mint reflektáló 2-odfokú Én. Ennél a viszony tehát:

$Én_2 = [(Én_a + Én_t) + Nemén] + Én_1$

Ezen viszonyon alapúlnak a következő *jelentések:*

1. az *öntudatlan projectio,* mellyel az $Én_a$ és az $Én_t$ megválnak (ez az Énegész actiója);

2. az *önkényes projectio,* mellyel az $Én_1$ (= $Én_a + Én_t$) a Mást (T) ellöki (a Nemén);

3. *a reflexio,* mely által az $Én_1$ magára figyel (az $Én_2$ foka), s *lételét* tudja meg.

4. az $Én_2$-ben rejlenek az ($Én_a = É_t$) tudata; az *azonosság;*

5. az ($Én_a = Én_t = Én_1$) azon tudata, hogy nem azonosak a Tárggyal, a *különbözés;*

6. az $Én_2$-ben rejlik *lételének* tudata;

7. az $Én_2$ az ($Én_1$ + Nemén) egységét szegezi s azt *Egésznek,* a viszonyba álló actusokat pedig *Részeinek* nevezi.

Ha ezen jelentéseket megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az egyik csoport *önkénytelen projectiokat,* a másik az Én *tartalmi jelentéseit* zárja magában. *Projectio* az Énegész *megválása* $Én_a$ és $Én_t$ két tagjára; *projectio* az $Én_1$ elválása a T-től *és* egybevetése magával (azonosítás és ellökés vagy megkülönböztetés); az Egész megválása Alany — Tárgyra. Ellenben a *jelentések* (semasia) az $Én_1$ tudata, hogy *van,* hogy *azonos* önmagával, hogy *különbözik* a Mástól és ő *okozza.*

S így két egymáshoz tartozó csoportot kapunk, melyeknek fundamentuma a jelentés maga.

Formaiak:	*Tartalmiak:*
1. a közönyös projectio (megválás)……	a létezés
2. az $Én_a$ és $Én_t$ egybevetítése……	az azonosság
3. az $Én_1$ elválása a Tárgytól……	a különbözés
4. az $Én_1$ feszülése a Tárgy ellen……	okozás (az $Én_2$ számára)
(Egész — Részek).	

A formai sor *öntudatlan önállításokban* nyilvánúl, tehát az $Én_1$ számára van; ellenben a tartalmi sorban ez önállítás *jelentése önmagára* hajlik vissza, azaz: tudatossá lesz. S enynyiben az $Én_2$ a felsőbb fok, amelyen az $Én_1$ lételéről, azonos és különböző, valamint okozó voltáról értesül.

© Copyright Mikes International 2001-2006

67. §. Az ősjelentések discussioja. Éntárgy jelentései.

Az ősjelentések azon functiók megértését tartalmazzák, amelyekkel minden Énegész magát fentartja s azért minden megértésnek az alapszövedékét adják. Ezért már a 40. §-ban állítottuk össze s e helyen logikai jelentéseikkel fogunk foglalkozni.

Logikailag a legvégső két fogalom a *jelentés és az önállítás.* Ezeknek alapja pedig a *megértés* és az *elrendezés* — lélektanilag; de metaphysikailag mind ez a két lélektani actio (megértés és elrendezés) a *projectión v. tevékenységen* alapúl, melyet az *ideális natura* kifejt, amikor önfentartását eszközli. *Az önállító szellemiség,* tehát a fundamentum (v.ö. 59. §.). Mind a kettő azért a *megismerés absolut feltétele.* Értelmük közvetlenül fakad s *minden megismerésnek ebből merítjük a magyarázóját.* Minthogy már most az Énegész a figyelő és szemlélt, az Alany és Tárgy (más) mozzanataiból, áll, — azért

A) az Énjelentéseket,

B) a Tárgyjelentéseket

fogjuk tárgyalni. S mivel mindenik *önállító szellemiség,* éppen azért felosztásuk is következő:

1. formaiak,

2. tartalmiak.

68. §. A) Énjelentések. 1. A formai jelentések.

A) *Formai jelentések* alatt általában azokat értjük, melyek a tartalmazott szellemiségnek önprojectiójából fakadnak. Vannak köztük olyanok 1. melyek az Én öntudatlan reactiójából erednek és 2. melyek az Én öntudatos figyelése folytán keletkeznek. Ami úgy értendő, hogy amazok az Én előállásának *immanens* feltételei, míg emezek csak a felsőbb fokú *öntudatos* megvalósulásának, tehát megismerésnek feltételei. Amazok ennélfogva *objectiv* actiók, emezek *subjectiv* reactiók, vagyis mind a kettő *elrendezési forma,* de úgy, hogy az elsők az Énnek *önmagát* elrendező formáit, az utóbbiak az Én ismerési tárgyát elrendező formákat foglalják magukba. Nevezzük amazokat *immanens,* emezeket *reflektált* (direct v. indirect) formáknak; amazok önkénytelen, emezek önkényes formák (v.ö 114. §.).

A) *Az immanens formák,*

melyek nélkül az Én meg nem valósul, a tevékenység formái, melyek a hatás és visszahatás viszonyát szabályozzák. Ilyenek

α) *az okforma.* Az Énegész projektiója egy rátörténő actiót tételez fel, hogy $Én_a$ és $Én_t$ kéttagjává kialakuljon. Ép úgy az $Én_a$ mindazt, ami nem ő maga, elválasztja magától önkénytelen feszüléssel (Én : Nemén). Az $Én_1$ már most a maga fokán szemben áll a T-vel; minthogy *Ő* lökte el magától, azért a T az ő *okozata,* magát, mint vetítőjét, *okául* tekinti. Viszont az $Én_2$, midőn az indítót a T-ben szemléli, *okúl* nézi a T-t s a magába felvett $Én_1$-nek a képét a T okozatául. Az *ok* és *okozat* ezen különböző alkalmazása abból ered, hogy az 1-ben az $Én_1$ változása számára okot keresünk, a 2-ben a T számára az okot az Énegészben. Minthogy azonban mind a kettő az Énegészből ered, azért az Énegészben látja a *szülő* okot, a T-ben az *indító* okot. A különbség azt jelenti, hogy a *jelentés* az Énegészből ered, az Énegész indítója pedig az *Énprojectiónak* az oka. S így *indítás* kell a kettéváláshoz, — ez az idegen; de a *jelentést* az Énegész adja. Az $Én_2$-re nézve azért a tárgy *adottság,* de ez adottság az Énegészből ered. *Az Énegész és a Tárgy viszonya az okozottság immanens formája,* — a fent jelzett értelemben.

β) Az $Én_1$ a T-vel szemben önmagát állítja. Ezzel a T az $Én_1$-*ben* felszívódik s az $Én_2$ a T-be ömlött $Én_1$-et kép alakjában szegzi szemben magával úgy, mint a T-t. Mivel pedig az $Én_1 = (Én_a + Én_t)$ s $Én_a = Én_t$, azért az $Én_1$ az $Én_2$-nek *megkülönbözetlen azonosságként* jelentkezik. Ez azonosság az ideális szellemiségnek *képe,* mely az $(Én_a = Én_t)$ jelentési azonosságot fixirozva adja az $Én_2$ számára. *Ezen ideális képnek neve a mindenben azonos Tér.* Minthogy pedig az Én mindenben van, amit magától elkülönített, azért a Tér minden „tárgynak" első létezési formája, *azaz egyetemes* ismerési feltétel, a projectionalis sorban.

© Copyright Mikes International 2001-2006

γ) Ezen azonos Térben benne van már most, az $Én_2$ számára, az [$Én_1$ = ($Én_a$ + $Én_t$) + Nemén], amelyben tehát már potentialiter az Egész és a Részek is foglaltatnak. Az Egész és Részei már az $Én_2$ számára külön kategoriák, de ezek a Térben *szemléleti* alakot nyernek.

Ezekből következik, hogy:

$\alpha\alpha$) a fundamentalis forma az *oksági forma,* — ebben válik meg az Énegész Alany-Tárgyra;

$\beta\beta$) ezen oksági forma az Ént a Neméntől elválasztja s egy közös actusban egybefoglalja; ezen actus a *Tér,* mint minden tárgynak, s így az alanynak is immanens momentuma, mert az figyelő $Én_1$ beleömlik a T-be s magába fogja.

$\gamma\gamma$) Felsőbb szemlélőre nézve az $Én_a$, $Én_t$ és T az *Énegészt* adja, magok a momentumok a *Részei.*

Mindezekben pedig *az Én önállítási actusait találjuk,* melyek saját *természetét* kifejtik, de csak felső szemlélő számára lesznek, mint ilyen formák, tudatosakká. Minthogy pedig az Énegész kifejezése csak momentumokban lép fel, azaz egymásután, azért az Én fundamentalis projectionalis formái az Okviszony és a Tér.

B) *A reflektált formák*

az önfentartási actusoknak felsőbbfokú szemléléséből erednek. Az $Én_2$ ugyanis azáltal áll elő, hogy az ($Én_1$: T) tárgyává lesz az Énnek. Az Én ezen reflexióját,[1] (mely nem egyéb, mint projectio universa) *az Én természetéhez tartozóul kell tekinteni* s magyarázhatlan tényűl elismerni. Az Én számára tehát szemléletűl ajánlkoznak.

α) Az ($Én_a$ = Ént) viszonya, melyet az $Én_1$ felfogott, s mely az $Én_2$ számára az ($Én_1$ = $Én_a$ + $Én_t$) viszonyában praesentálódik. Ezen viszony az *egyenlőség viszonya,* melyet az ($Én_a$ és $Én_t$) congruentiája alapján (mert az $Én_1$-ben öszszefolynak) *azonossági viszonynak* nevezünk; de ajánlkozik

β) az ($Én_a$ = $Én_t$) viszonya a Máshoz is, tehát

$$Én_1 \neq Más$$

mely az $Én_1$ alapján áll elő s intentionalis szálakkal köti össze (v.ö. 62. §. 2.). Ezen viszony is benne van az Én és Tárgy (Én : szin) realitásában s (Én ≠ Tárgy) azaz „Én *más* mint T") kifejezésében symbolizáltatik. Ez a viszony a *különböző* (*distinctio*) viszonya (v.ö. 62. §. 1.) Továbbá

γ) az okozás viszonyát találja (Én : Tárgy) között realiter, amely a szülőoknál *függési viszony* (deixis). Azaz Én ~ Tárgy, S ~ O. S végre

δ) a Térbeliség formájában végbemenő *ismételt projectiók viszonya* egymás között (Én : T) és (Én : T : t_1 : t_2 *:* t_3...). Ezt egyelőre *rendnek* (τάξις, *tactikus viszonynak* nevezhetjük. Az ismételt reactiók, melyekkel az Én a Térre visszahat, deiktikus szálakat húznak a Téregész egyes Részei között s *különféle elhelyezést* hajtanak végre rajtuk.

69. §. 2. A materialis jelentések. A) Énalany mater. jelentése.

Materialis ősjelentések alatt azokat értjük, melyek a projectionalis formákban nyerik megvalósulásukat. Minthogy ezen materiának egyetlen ismeretes formája az idealis szellemiség, azért a materialis ősjelentések közül fundamentum a *szellemiség* maga. *Eredetükről* elég van mondva az 59 sk., kivált 64. §§-okban; *előállásuk* sorrendjére a formai jelentések egymásutánisága vezet. Amint ugyanis az Énegész kifejlődik, minden fokon a figyelőben valami *reflexkép* származik, melynek megértése *sajátságos, megmagyarázhatatlan* állapot az Énben, a *megértett jelentés.*

[1] *James V.* úgy képzeli, hogy egy primary personal Selfet egy secondary personal Self szemlél (l. 227.) „The *personal Self another than the thought* might the treated as the immediate datum in psychology" — amint én már 1890-ben kétségtelennek kimutattam. (Magyar Phil. Szemle, 1890. évf. 354. s köv. lapjain ,,Az öntudatról" c. értekezésben.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

a) Az első fokon áll a merő *szellemiség,* amelyet közvetlenül megélünk, de tovább nem jellemezhetünk. Ennek megválása a *tevékenység* ősi érzetét kelti fel (amely egészen *minőségtelen elem,* ahogy *kibővülten* az izommozdulatokkal járó adatként ismerjük.) Az okformánál mindig ezen jelentés azon adat, melyből a történést megértjük.

b) Az $Én_1$-ben az ($Én_a$ és $Én_t$) összeesése és teljes egymásba ömlése *eggyé* folyatja össze a két actust s az $Én_2$ ezen összefolyást *egy* reactióban fixirozza. Ezen egybeömlés tehát a kettőt *egynek,* ugyanaznak (idem) mutatja s ezen érzet az $Én_2$-ben az *azonosság* (identitás) külön jelentése. Lehetetlen azért, hogy az „azonos" (the Same) akkor is lehetséges volna, ha *minden* elváltoznék;[1] *egynek* nem szabad elváltoznia: a figyelőnek.

Az $Én_1$ azonossága önmagával ($Én_a = Én_t$) e szerint minden önállításnak alapja.

c) Ott, ahol az összeesés nem áll elő és lehetetlen (már a jelentések minőségénél fogva), az $Én_2$ nem akad bele az ($A : A_1$) viszonyába, hanem 1. *önmagától* elhárítja, 2. *egymástól* is elválasztja. Ezen actusnak tudomásúl vételében az $Én_2$ a *„különbséget"* fejezi ki. S így a *különbség* (differentia) jelentése a *különbözés* (distinctio) tényén nyugszik.

Minthogy pedig ennek alapja az $Én_2$ azonossága önmagával, azért a *különbözés logikai fundamentuma: az azonosság.*

De mivel a különbözés az elválasztás alapja, azért a különbözés alapja is az elválasztás alapja. *Az azonosság tehát az elválasztásnak alapja.* S minthogy az elválasztás az oki feszülésben nyilvánul, *azért az okviszonynak s okozásnak logikai fundamentoma is az azonosság.*

S itt meg kell figyelni azon párhuzamosságot, mely a két sor között fennáll. Az Énegész megválásának ontologiai formája az okforma. Az okforma a *valónak megvalósulási* ősformája; mint ilyen az azonosság jelentésének előállását megelőzi. De a *megismerés számára* az alap az *azonosság;* mert a viszony $A \sim A_1$ között csak akkor érthető, azaz csak akkor nézzük *különbözőnek* az A-t az A_1-től, ha magunkat egynek, *azonosnak* tekintjük s tudjuk.

d) A Tér adatában, amennyiben a Tér a tevékenység képe, tehát az Énből nyert Mása, azon Én és a vetülete között a *függési viszonynak* megfelelő jelentés áll elő. Ezen viszony azt fejezi ki, hogy az Én nemcsak tevékeny, hanem önmagára is ható tevékenység. Ontologiailag az Én a Tér oka, mert emez a képe; de mert reflexio, azért az Éntől elválaszthatatlan, mintegy árnyéka, ráborúl a Tárgyra, legyen az akár t (Éntárgy), akár T (tárgy általában). Ezen kép pedig összefüggő *azonosság,* mint az $Én_1$ maga. De mivel az Én *egy* vetítése hozta létre, azért minden további Énactio benne részként fog jelentkezni, még pedig úgy, hogy ezen összefüggő continuumban (mert azonosság) egymás mellé kerülnek az actio képei.

Ezen két szegző actus, melyek az egész Én vetületét, mint Tért, és annak egyes actusát, mint Téralakot létrehozzák, szolgálnak alapúl az *Egész* és *Részei* functióinak. Az alany azonban mindenütt ugyanaz; azért minden tárgyban fog találni Egészet és Részeit. *Az Egész a töretlen Énprojectió, a Részek a projectio hasadt hatalma.* Ahol nincs Rész, ott csak *Egy* van, de nem *Egész;* ezen egyetlen az, amit *Egyetemesnek* nevezünk. Viszonyát az Öntudattal l. az „általános" fejtegetésénél, 74. §.

e) S valamint az *Okforma* az *Azonossággal,* úgy függ össze a *Tér* az *Idővel.* Ezen összefüggésük az immanens formákkal nemcsak psychologiai (phaenomenologiai), hanem logikai (azaz noumenalis) is. Az Ok és Tér csak a *tudatba hozzák* az Azonosságot és az Időt; ellenben az Azonosság és az Idő logikai alapja az Oknak és á Térnek.

Az Okformát és az Időformát az $Én_3$ fogja fel; *az Ok alapja pedig az Azonosság* (mert emez a különbözést s ez utóbbi az okozást létesíti. V.ö. fent c) alatt). S *épúgy az Idő a Térre támaszkodik.* A Tér a reflektálatlan Egész; az Idő reflektált, felsőbb fokú Egész. Nem lehet az Időt elképzelni, hacsak a Tér képében nem tesszük. A *duratio" = tartam,* a Térnek sublimált képe; ezt a képet az $Én_2$ fogja fel, ellenben az $Én_3$ számára van. A *„tartam"* az $Én_2$ azonosságának a képe, melyet az $Én_2$ a Tér primär formájába vetít és összeforraszt. *Az Idő ennélfogva nincs a Térben, csak a phantasiában esik vele össze; ellenben a Tér benne van az Időben.* Mert az Idő csak a Téren végrehajtott Én-positiók egységes képe. Kant nagyon jól érezte a jelentéstani differentiát a kettő között, mikor a Tért a külső (azaz szemlélt) tárgyak formájául vette, ellenben az Időt a belső felfogás és szegzés formájának hirdette. *A Tér előkészíti az anyagot* (a viszonyokat) *az Időforma számára,* úgy mint az Ok az azonosság számára. De az Azonosság teszi lehetségessé az Okformát, valamint az Én *actiója,* mely az Időt létesíti, a Térnek is feltétele. S minthogy a Tér csak az

[1] W. James. Princ. oí. Psych. I. 460. l.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Okozásból eredhet, az Okozás pedig az Azonosságból, azért az Idő is az Azonosságon épül fel, amint képe is azonos természetet mutat, mint a Tér. Mert mindezek az Azonosnak actiói.

Azonosság: okiság, tartam: térforma egymásra mutatnak; s mind a 4 oly jelentés, mely minden többi jelentéssel (materialis) együtt jár.

70. §. B) Az Éntárgy materialis ősjelentései.

Az Énegész másik felének ősi structuráját ugyanazon két alapvonás alkotja: a jelentés és az önállítás. Ennélfogva itt is két csoportot kellene külön tárgyalni, t.i. a tárgyi jelentések *tartalmát* és *formáit.* Minthogy azonban formailag csak az ismerés számára ismeretesek, azért ezzel könnyebben készülhetünk el s csak a tartalmi jelentéseket foglaljuk össze.

Az első az *Éntárgy jelentése* maga s annak összefüggése az Énnel vagy az Énegész alanyi felével, amely ezen Neménnek logikai feltétele. Ezen Tárgynak értelmét tisztán kell elkülöníteni az $Én_t$ fogalmától úgy, mint a realis tárgy jelentésétől. *Logikai fundatióját már a 60. §-ban* megadtuk s abból megtartandó, hogy

1. az *Énegész megválása* legelőször is az Én és Neménre vezet. Első adat az „Én vagyok" (aham asmi), melynek feltétele az Én hasadása ($Én_a$: $Én_t$). *Ezen viszonyról való értesülés* az öntudatnak a *léttudata.* Itt van az önkénytelen projectiónak a területe, mely csak eredményében, a *létezésben* ismeretes. Az $Én_a$ és $Én_t$ azonossága az $Én_2$-ben lép elő [$Én_1$ = ($Én_a$: $Én_t$)] mint tárgy, az $Én_1$ ennek az azonosságnak a *valósága.* Azaz: az $Én_1$ az azonosságot érzi meg, s az $Én_2$ ezen azonosságnak felfogója. *Általában az* $Én_2$ *előtt folynak le mindazon actusok, melyekben az Én mint azonosság, különbség, okiság, Tér nyilvánulnak.* Már az Idő ezen felül álló adat s csak az $Én_3$-ban jön tudomásúl; mert az $Én_2$ actusai a Térre jutnak így az $Én_3$ tudomására. Csak a közös önállító actus azonossága van valamennyiben s *onnan identitásuk,* illetőleg *különbözésük* (az okviszonyban.)

2. Ezen $Én_2$ előtt jelenik már most meg a Tárgy általában. Az $Én_1$ az önmagát alanyul érző Én; az $Én_2$ ezt az önmagáról tudó Ént tudja. S ezen határozottan öntudó $Én_2$ löki el tudatosan a Tárgyat. Minthogy az [$Én_1$ = ($Én_a$: $Én_t$)] s az [$Én_2$ = ($Én_1$ = $Én_a$: $Én_t$,)], azért az $Én_2$ mindent ellök, ami nem $Én_1$ és igy nem is $Én_2$ s mindez az $Én_3$ tudomására jut. S mivel az $Én_3$ az $Én_2$ és $Én_1$ egysége, — azért mindazt, ami nem $Én_2$ s nem $Én_1$ — azaz, ami ezektől *különbözik,* elhárítja magától. Hogy mi az? azt csak *tapasztalatilag* tudja meg, amikor mint az $Én_2$ Egészének (jelentésének) Része vagy Módosítása jut tapasztalatába. S ez éppen az Énegésznek másik fele, a *Más.*

Ilyen modificatio már most egyrészt az Énnek magának az alkatán léphet fel előtte; másrészt pedig a Tárgy modificatiójában. Az *Énnek* ilyen közvetlen modificatiója: 1. az érzés, 2. a vágy, 3. a megértés, 4. az ítélés s hasonlók, amelyeket, bár komplikációkban léphetnek be, lényegükben (a jelentés *magjában)* közvetlenül értünk. *Gyökerük azonban mindig az Énben van*; *a figyelőnek prolongatiói.*

3. Ellenben a Tárgyi, materialis jelentések nem az Énből, hanem a Neménből fakadnak. Ezek csak a fejlési folyamat menetében *kerülnek a figyelő Én birtokába* s megértési actusa által lesznek tulajdonává. *Jelentésük ennélfogva nem függ az Énfigyelőtől,* hanem *adva van* számára, mint alkatának vonása. S számukat csak a tapasztalat állapíthatja meg; *egyiket a másikra* visszavezetni nem lehet, ép úgy, *mint az Énből sem.*[1]

Az egyetemes *szó,* amely ezen jelentéseket jelezi, az „élet", melyet az Én a saját tevékenységéből *merít* s így *ért* is. A valóságban azonban mint az Énéletnek modifikált formái jelennek meg a következő csoportokban:

a) az emésztés és lélekzés,

b) a szaporodás,

c) az önkényes mozgás,

d) az érzéki adatok,

e) az érzelmi főirányok.

[1] W. *James* Pr. of. Psych. E. 465. 466., „conceptions vagy „meanings (pl. 12., 13., 14. jelentései) form an essentially *discontinuous* System."

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezeket *egyszerű* lélekből képzet kapcsolódás útján keletkeztetni, mintegy ex nihilo, tisztán szemfényvesztés. *Adva vannak* — az bizonyos; de eredetük forrása nem *mi* vagyunk, hanem egy bennünk élő s mi általunk nyilvánuló más hatalom.

4. Ezen Tárgyjelentések már most mind *egyszerűek* és *egyértelműek. Éppen azért saját formáik nincsenek.* Legalább külön meg nem állapíthatók. Mert a mozgás, melynek képében tevékenységüket észleljük, már nem egyszerű forma, hanem a szemlélet bele vegyüléséből ered. Pedig *kell valami formájuknak is lennie,* ha csakugyan igaz azon tételünk, hogy a forma nem egyéb, mint az *önállítás módja.* S tényleg a 3. alatt felsorolt functiók *különbözőkép állítják* is magukat. De ezen önállításuk nem öntudatos s éppen azért rájuk nézve nem jut tudomásra; ellenben, hogy önállításuk módja tartalmi különbözésük szerint tényleg különböző, azt *azon szervek különbsége bizonyítja,* amelyekben megvalósúlnak. A nemzés, lélekzés, emésztés stb. szervei kézzelfoghatóan különböznek; s figurált megjelenésüknek ezen különbségét nem lehet a sejtek céltalan összerakodásából megérteni. Annak alapja csak a *bennök kifejezésre jutott jelentések különbözésében található.* Ezen forma azonban már csak a *szemlélet* keretében lép fel s így már a figyelő önformájából eredő módosulatban. Éppen ezért külön csoportot megconstruálni, melyben ezen Neméni ősfunctiók formáit tárgyalnók, — merő phantastikus pedanteria volna.

Az egész csoportot együttvéve, ezen egyszerű (*egy*értelmű) természetüknél fogva, *elemi jelentések* nevével illethetjük. Mindezek ismeretileg *külön* állanak. De mivel a jelentések intentionalis szálakkal mutatnak az Énegészre és egymásra (v.ö. 62. §.), azért köztük *idealis connexus* fentartandó, amint a 62. §. máris jelezte. Ezen connexus pedig 2 felé mutat; befelé az *Énegész* felé, ahonnan kifakadt s s kifelé a *Tárgy* felé, ahol a vetítés félbeszakad.

II. A jelentések fogalmi vagy idealis rétege.

71. §. A fogalmi réteg, mint az önmegvalósulás második stadiuma. Egyszerű jelentések és jelentő csomók. A typusok, mint kosmikus törvények.

Az ősjelentésekből alakúl ki a jelentések II-dik rétege: a *fogalmi (conceptualis) réteg.* Distantialiter távolabb kerülnek a figyelő Éntől, mint az alapréteg; mert az alapréteg az Énegész Éni és Neméni structurájából áll s így azon alapszálakból, mikké elsősorban fejlik ki az Énegész. Ezek az *elemi jelentések,* melyek mint az Énfigyelőnek *első tárgyai* állanak előtte.

De a *Tárgy* tovább telik meg. Még mindig ugyan a *belső tárgyról* van szó, — arról, amely a belső Térformában áll előttünk; — de jelentése többé nemcsak az Én egyes actusaiból fakad, hanem ezen *actusok complicatiójából.* A tényt magát el kell ismernünk. „Es ist eben eine *letzte Tatsache,* dass eine Mehrheit von Bedeutungen sich zu *Einer* Bedeutung verknüpfen kann" mondja Husserl (L. Unt. II. 292.). De alapúl mindig egyszerű jelentések szolgálnak („Schliesslich werden wir in fortgesetzter Teilung überall auf *einfache* Bedeutungen als Elemente stossen müssen" (pl. felhozza az „etwas" jelentését II. 288.). James is különbséget tesz első és másodrendű conceptiók között (conceptions of the second degree" pl. the Same) és úgy származtatja, hogy a lélek egyes actusai hozzák létre, amenynyiben *anyagával* játszik („are each and all generated by individual acts of the mind, playing with its materials" l. 465). Akárhogyan keletkeznek azonban, mindig az egyszerű jelentések összeszövődéséből erednek, bár *egy centralis jelentés* (a „súlypont") egyértelmű egységbe foglalja össze, amely azért az egész csomónak helyettesítőjéül szolgál. Pl. „állat" egy jelentés, mely egyes *„functiók nyalábja"* s melynek *„súlypontja"* az érzékenység és az általa megindított önkényes mozgás. Ehhez a súlyponthoz képest a többi jelentés *kerületi* jelleggel bír, amint a 31. §. sk. tapasztalatilag felsorolta.

Ilyen „functió nyaláb "-ok a centralis jelentés alapján különböző alapformákban fordulnak elő. Maguk ezen nyalábok *jelentő csomók,* alkatrészeik metaphysikai *kategoriák* (ontologiai tényezők) s alapmódjaik a *typusok,* miket az élőlényeken *tapasztalatilag* állapítunk meg. Ezen összefoglaló *reactiók módjai,* mikkel az ismerő Én az adatokat csoportosítja, kosmikus származásúak s annak *bizonyságai,* hogy az Énben a Világegység factorai törvényesen összeállottak. Részletesebbet már a 27. §. jelezte s a köv. §§-okban elő is adta.

A jelentő csomók ennélfogva összefoglalt elemi functiók, melyeket az $Én_3$ *fogalmaknak* néz; s azért az egyszerű functiókkal szemben *complex jelentéseket* adnak, miknek törvényét a typus állapítja meg. Ezt érti Husserl az „ideale Einheit" vagy „ideale Art" nevén. (Log. Unters. II. 10. s köv. §.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

72. §. A jelentő csomók fajai.

Az Énegész vonásai, melyek ezen fokon összeszövődnek (v.ö. alkotó csoportjaikat 69. §.), éppen azért, mert az Énegész egységének momentumai, deiktikus szálakkal függnek össze egymással és az Énalannyal. Minden *„fogalom"* ennélfogva az Énegésznek vagy a Tárgyi vagy Alanyi oldalára mutat. S lehetnek ennek alapján egynemű vagy különnemű jelentések nyalábjai. A jelentő csomók vagy complex jelentések ennek folytán lehetnek vagy *egynemű* (homogen) vagy *különnemű* (heterogen) csomók. Némely csomó merően alanyi szálakból áll (mint a logikai és mathematikai); a másikban tárgyi functiók állanak össze (pl. a természeti tárgyak). Valamennyien azonban nyilván *synthesisek* („idealis species" Husserl), s minden csomónak a csak őt megillető sajátos jelentése van (háromszeg, köb, szín, rózsa stb.).

1. *Egynemű jelentések,* melyek ugyanazon alaptényezőnek (factor, functio) sarjai. Ilyenek a téralakok, a számok, a reflectált viszony fogalma. A *téralak* csak a szerkesztő functio irányától függ (v.ö. 64. §.). Háromszeg és négyszög és sokszög; a görbék által határolt idomok — egynemű tartalomból vannak összeszőve; mind a térfunctiónak determinatiói. A *számok,* bár reflectált (Idő) fokon, az Énprojectiók synthesisei. Ép úgy az azonosság, különbség, okiság az Énprojectió aetheri szálaiból fonódtak össze. Azon sajátságos viszony, mely ezen egynemű anyag és annak összefoglalása között fennáll, mikor a szemlélő Én a saját reactióit összefoglalja — adja az egynemű materiának a megkülönböztető, külön *„jelentést"*; az egyiket ezen alapon Δ-nek másikat nyílt szegnek < s ezek közt is ily centralis vonás létesíthet további különbségeket pl. derékszegű, egyenlő szegű, nem zárt három oldal ⊏". Azért ezen jelentések *„ápriori"-ak,* de *synthesisek,* — ami azok elrendezésében sajátságos nyomokat hagy hátra, melyek azok igazságára és bizonyítására döntő befolyást gyakorolnak *(az ápriori synthetikus ítéleteknél).*

2. Ellenben *különnemű complex jelentések* ott állanak elő, ahol az Én és a Más vagy a Másnak Részei lépnek synthesisbe. A „halló vagy a *„látó Én"* egy ilyen különnemű Egység. Összefoglalva minden functiót az Énbe, nyerjük a „lélek" fogalmát. S ha a *„Másnak"* functiói állanak össze egységbe, akkor ezt 2 módon tehetik: a) saját deixisük szálai útján vagy b) az Én figyelő közbelépte alapján. Ily módon a különnemű csomók a Másban lehetnek a) *természetes* jelentések, b) *mesterséges* jelentések. Amazokon alapúlnak a *természeti* tárgyak jelentései, miket saját typusaik törvényei szabályoznak (pl. érzékenység, a mozgás, a táplálkozás és szaporodás módja egy csomóban = növény). A másik csoportra alapúlnak a *technikai jelentések,* melyeket az Én egy „conceptióba" hajt (pl. vas és fa s a vágás célja = balta). Ezeknek a megértett jelentő csomóknak felsőbb rendű egységei a *tudományos* fogalmak.

A fogalmak ennélfogva lehetnek: *Éni csomók* (idomok, számok) vagy *Tárgyi csomók,* amelyek vagy *önkénytelen* deixisból alakulnak össze *(természetes)* vagy Éni intentióból *(technikai* jelentő csomók vagy fogalmak).

Ezen réteg ennélfogva *nem készen levő* alakzatokat tartalmaz, hanem *eleven önműködések területe,* melyen az Énegész factorai bizonyos csoportokba találkoznak s futólag egységgé is alakulnak s így *megvalósulnak.* De az Énegész életpulsusa ezen csomókban csak ideig-óráig *áll meg* s akkor a figyelő Én által szegeztetvén *elvont egységeket* (képeket) állít elénkbe. Ezen egységekben az élet actusai találkoznak s *e találkozásuk állandó rendjét* az értő Én a psychologiai realitástól elválasztva, képpé sublimálva, *mint az összehozás törvényét emeli ki állandósággá.* A geometriai idomok, az algebrai formák törvényeiben fejezzük ki az idomok és formák keletkezésének feltételeit. *Minden* jelentő csomónak meg van a maga törvénye és *formulája,* mely a megvalósulását szabályozza. Ezen formulák a reflektáló $Én_3$ alkotásai, melyekben az $Én_2$ és $Én_1$ élettevékenységeinek módját maga számára megőrizi. *Platon „ideái" nem egyebek, mint a complex jelentések hypostatizált törvényei.* A megismerés egész területe ezen törvények megértésében található; azért átértésük (διανοιά) a processus, mely a megismerést jellemzi. *Az ideák rétege a* τόπος νοητός*-nak első kialakulása, a kategoriák első realizatiója.*

De mindezen jelentések még idealisak. Az elemi jelentéseknél *ezen intelligibilis* (értelmi) természet magától világos; szemlélés, összehasonlítás, megértés teljesen tisztán és keveretlenül ajánlkoznak minden megfigyelésnek. Ugyanily idealitás jellemzi a jelentő csomókat is. Megérthető ez, ha meggondoljuk, hogy a színek, hangok, tevékenységek csak *értelmük,* de még nem *realis qualitásuk* szerint jönnek számításba. Legtisztábban domborodik ki ezen vonásuk a mathematikai jelentéseknél, amelyeknek érzékitése ezen fokon még el sem kezdődött. A *határuk,* melybe tartoznak, egyfelől az Énalany ősi jelentései, másfelől a Más functionalis alapjai (az „élettevékenységek"); e határok között ők az igazi *„potentiák",* δυνάμεις, melyek realitása megközelithetlen, de existentiájuk minden felfogás számára nélkülözhetetlen fundamentum. *Logikai szükségszerűségükben rejlik létezésük garantiája.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

S ezen ápriori szükségességük alapján érthető, ha azt állítjuk, hogy egybetartozásuk felett nem a tapasztalat részlegessége, hanem a köztük uralkodó δεῖξις egyetemessége dönt. A tapasztalat csak *meglétükről* értesít; de szükséges egybetartozásukat csak a deiktikus szálak mutatják. S így az ítéletek, melyekben ezen egybetartozásukat kifejezik, nemcsak a formalis, hanem a materialis functiókra vonatkozólag is, aprioriak, — csakhogy bizonyos más jelleggel. Hogy a látás a tértől elválaszthatatlan; hogy a szín mindig kiterjedéshez kapcsolt, az ép oly aprioritas, mint az, hogy két párhuzamos sohasem találkozik. Vannak ennélfogva *materialis apriori synthetikus ítéletek ép úgy,* ahogy *formalis apriori synthetikus* ítéletek vannak (v.ö. 86. §). Csakhogy amazokig még csak egyes pontokon hatoltunk elé, míg a mathematika és a logika emezeknek nagy területét ismeri (v.ö. 74. §. d.)

III. A jelentések érzéki rétege (a sensualis réteg).

73. §. Az érzékiség jelentése és szerepe a megismerésben.

A jelentő csomók, mint 71. §. fejtegette, még mindig nem a végső pont, amellyel az Énegész fejlődése befejezését nyerné. Mert az ismerés az Én öntudatos megvalósulása; a megvalósulás pedig addig halad, amíg az Én projectiója *végleges megállapodást* nem nyert. Ez van belső formájában, azaz kosmikus „törvényében" kifejezve s ezt a törvényét a projectióban valósítja meg. Valamint az Énegész az $Én_a$ és $Én_t$ formájába feslik szét, úgy fejlik az $Én_a$ az Én-jelentésekbe, melyek mind csak az Énegész prolongatiói. Ezen Tárgyjelentések körébe tényleg tartoznak az érzéki functiók is (69. §.), mint az Énegész önfentartó functiói; mint ilyenek szerepelnek a jelentő csomókban is (pl. szín, izomadat), de nem teljes valóságukban, hanem csak *általános* jelentésükben. Teljes valójuk azzal van elérve, ha az öntudat projectiója az érzéki sikban is fixirozta, nemcsak az értelmi vagy benső térben. Ezt a jelentésüket ennélfogva csak akkor nyerjük teljesen, ha sub hic et nunc látjuk vagy róluk így értesülünk. Valamint az emlékezeti „piros" jelentését értjük is, — de nem azon praecisitással, mint a piros pont vagy sík alakjában érzékileg előttünk álló „pirosat".

Ezen megvalósulás két fokon megy végbe: az *érzékletek* és a *szavak* útján. Jelentések, amelyeknek tartalmához az érzékiség tartozik, csakis ezek útján nyernek teljes kifejezést (pl. a „ló" csak annak fix és változhatatlan structurájában) s akkor ezen érzéki alakhoz *csatlakozik a szó.* Ilyen jelentések ennélfogva a szót csak *külső közvetítőül* szükségelik; mert a „ló" *szobra* is kifejezi annak egész jelentését, bár ez is csak a jelentés symboluma. Ellenben az *értelmi* képek, melyeknek jelentési materiájába nem tartozik az érzéki vonás (pl. lélek, erény, charakter), ezen vonás nélkül is befejezettek s érzéki jelentések nélkül megvalósulnak a puszta név elmondásával. De mindkettőben az érzéki fixirozottság azon öltöny, melyet valóságukhoz követelnek. Ezen alapúl a *lét* és *valóság* distinctiója, az „existentia" és „Wirklichkeit" különbsége, melyet újabbak méltán hangoztatnak, de túlzott következetességgel érdemen túli beccsel ruháznak fel.[1]

Az érzékiség szerepe a megismerésnél ezen belátás nélkül kellőkép nem állapítható meg. Addig az érzékiségnek csak alsófokú értéket tulajdonítunk, sőt egyenes istentelenséggel megvetjük és gyűlöljük, az anyagot az emanatio elszakadott fiának, Sátánnak gyalázzuk, melyet legyőzendőnek vélünk s amely sohasem tűnhetik el, mert alkatunkhoz szükségkép tartozik s nélküle egész életünk megszorulna oly fokon, ahol a „megváltás" lehetetlen volna. *Mert idealitásunk akkor teljes, amikor minden vonásunk, tehát az érzéki* (= *anyagi) is kifejlett.* Ezt a fejlettséget kell a figyelő Énnek magába felvennie, ha magát, mint Ént (Âtman) megérteni akarja. S csak azáltal lesz saját maga Urává, ha mindent megértett, amint ennek mélységét a *Nrisinhaupanishad oly gyönyörűen kifejtette.* (Deussen i.m. 794 l.)

Ha be nem láttuk, hogy az érzékiség is egy *jelentés,* akkor teljesen érthetetlennek marad. Mert a szín, hang stb. szintén jelentés s a tárgyakban egyéb nincs is, mint jelentések (v.ö. „A megértés..." p. 63.). Akkor sohasem értjük meg, mikép jussunk az érzékitől az értelmire, a phaenomenonról a noumenonra. Ellenben aki belátta, hogy minden, amit megismerünk, csak *jelentés,* az megérti azt is, hogy a „piros" pont is értelmi, csakhogy az *egyetemes* formájából a végső positio pontjába elhelyezve s hogy az érzékiség általában nem egyéb, mint az Énprojectio megakadására eredő specifikus Éni állapot, mely a jelentés *teljes* fejlettségéből (pl. szín) az Énre visszasugárzik.

[1] V.ö. *„A megértés* ..." c. akad. székfoglalómat 1910. p. 62 sk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S akkor derül csak ki igazán az érzékiség roppant szerepe. *Az ismerés ugyanis az Én gyarapodása az ismereti Tárgygyal:* ezzel az Én és a Tárgy deiktikus szálakkal fűződnek össze s a Tárgy szálai visszakanyarodnak az Énegész mélyeibe, *mikor a valóságot megértette.* Az idegennek látszó Másban, a különbözőben önmagára ismert („aham asmi Brahman") s teljes szabadságát vívta ki magának.

Hogy ezen belátás egyúttal az „abstractio" egyetlen magyarázatát is adja, azt már a többször említett értekezésben (62. l.) kimutattam s ily értelemben veendők azon fejtegetések, melyek ezen kötet több más helyén e kérdéssel foglalkoztak (36., 40., 74. c. §§. és Axiologia 32. és 33. §.).

Az érzékiség tehát maga is egy jelentési külön species, mely az Énegész emberi belső alkatának megvalósítását lehetségessé teszi. *Annálfogva megvalósulása követelménye az érzékiség.* Mondhatjuk, (mint „A megismerés" — p. 65. tettük) hogy az *érzékiség a jelentésnek existentialis postulatuma.*[1]

S ha az érzékiség logikai tulajdonságait keressük, akkor ezek, mint jelentések, ugyanazokat fogják felmutatni, amik a jelentésről általában állanak. Az, ami őket egyesekké, azaz pontnyilag elváltakká másoktól, teszi — az többé nem a megértésből fakad (amely mindig *egyetemességes érvényt* mutat), hanem az elrendező projectióból, mely az Önegészet teljes kifejlésére hajtja a határozott és megingathatatlan érzéki síkba. Mert különben örök érvényű tétel sem a térről, sem az időről nem volna állítható (ha csak azonos pontokra nézve nem); *mert az egyetemes csak a jelenségben rejlik,* annak kiváltságos jelzője.

74. §. A jelentések tulajdonságai. Az általánosság tana.

A 66—72. §§-okban fejtegetett functiókban nyeri megvalósulását az Énegész s ezen megvalósult stadiumokat maga az öntudat sajátjává teszi s Éntudatában ezekkel gyarapodik *az ismerés folyamatával.* Valamennyi, mintegy köldökfonallal függ össze az Énegész βάθος-ával, melyet csak ezen analysis munkájával lehet megközelíteni s structurájában megérteni. Az, ami ismeretünkben fellép, csak e functiók összemüködésének eredménye; s e functiók összemüködését az Énegész tartalmának megvalósítása szabályozza törvényeiben. Ezen törvények természetét azért csak úgy láthatjuk meg, ha ezen functiók jellemző tulajdonságait tüzetesen megállapítjuk, amint már 61. §.-ban jeleztük is.

Ezen tulajdonságok mind a szellemiség természetéből fakadnak. Ennek *idealitása* az ő közvetlenül ismeretes alapvonása, mely abban áll, hogy a realis csomók helyetteseként szerepelhet, úgy, hogy ugyanazon tényezők határtalan számú realitásokat *jeleníthetnek* meg előttünk (εἶδος). Ezen megjelentnek megértése a *jelentés;* minden functio ennélfogva megértett idealitás. De ezen functiók mind *egyértelműek,* mindenik saját, másban nem lelhető értelemmel bír. És végre egyik a másikra vissza nem vezethető, azaz *önálló* jelentés, amely csak deixis útján függ össze a többivel, mi által mint az Énegész idealis Részei azaz Énegészben fundáltakul jelentkeznek.

Ezen tulajdonságokon ennélfogva végighúzódik az idealitás s ennek *érthetősége, határozottsága* és *önállósága.* Mindezekkel pedig kapcsolódik az *universalitas* vagy az *egyetemesség.* Ez utóbbi vonásra a philosophia bizonyára tapasztalat útján jutott; észrevették, hogy bizonyos jelentés végighúzódik a tárgyak és jelentések egész csoportján vagy akár valamennyien is és azért *„általános"*-nak nevezték. De ezen tapasztalati tényt meg kellett magyarázni s amikor okaira visszanyúltak, *azokban* kellett ugyanezt a vonást találni és megérteni. Úgy veszi észre Platon, hogy sok ló, sok ágy, sok asztal van, azaz sok tárgy *egyben* egyezik s ezt az egyet látja, mint hasonlóságuk okát s elnevezi *ideának.* S most már *ez a feladata* volt: miben áll az idea azon tulajdonsága, hogy sokban azonos vonásokat létesít? S ezt a tulajdonságot nevezte *általánosnak.* Hogy megfejtette-e? arra az universaliák körüli vita ad feleletet.

Amikor én ezt a kérdést felvetem s megérteni törekszem, nem az érdekel s nyugtalanít engem, hogy mikép jutunk az általánosság gondolatára? Ez tisztán *psychologiai* érdek, amelyet ott kell megfejteni. Az sem érdekel elsősorban: vajjon az általános külön áll-e a concret tárgyakon? vagy bennök van-e elmerülve? vagy van-e egyáltalában? Ez megint *metaphysikai* kérdés, amelyre csak positiv, a világ egész képére kiterjedő tények elgondolása alapján lehet végdöntésben felelni. Nekünk elsősorban az „általános" *szónak értelmét* kell megtalálnunk; azután keressük azon lelki functiót, amelytől ezen értelem vagy jelentés *magja* ered s onnan próbáljuk megérteni. Csak a legvégén próbáljuk összefüggésbe hozni azon realitással, melyet a metaphysika construálni igyekszik s megállapítjuk azon szerepet, mely az általánosságnak ezen egyetemes

[1] Utólag láttam, hogy *Maier Hein.* Psychol. des emotionalen Denkens. p. 170. így szól: „Eine anschaulich individuale Aufassung... Ist ein Postulat unseres Erk. triebes", amely ebben „befriedigt"-té válik.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Egészben jutott. A központi érdek tehát az „általános" tulajdonképeni *jelentésének megtalálására* fordul s ezt a jelentést kell azután a többi rétegekben elhelyezni.

a) Ha a kérdést a fonal elején óhajtjuk megragadni, akkor annak signumánál kell kezdenünk. Az pedig a görög és latin terminusokban rejlik. A *platoni ideát* εἰώθαμεν τίθεσθαι περὶ ἕκαστα τά πολλὰ οἷς ταὐτὸν ὄνομα ἐπιφέρομεν. *(Rep. 596. A.)* Azaz: mivel sok egyesről állítjuk, azért az idea sokra vonatkozni látszik. A *grammatikai* kitétel Aristotelesnél is első lépés, mely a szavak általánosságára figyelmeztetett; κατά παντός és καθ′αὐτὸ egysége az, amit Aristoteles καθόλον-nak nevez. Ezek voltak τὰ κοινά az „általános" jelzők *(Prantl I. 126.).* Minthogy azonban ezek κοινά *valóságokul* szerepelnek, akár külön (Plato), akár a realis dologban (Aristoteles), azért az általános oly való, mely sok egyesben *faktorként* szerepel. Azt az Egészet pedig, mely mindenben szerepel s mindent összefoglal, *egyetemességnek* nevezzük (universalitas = in unum vertere; ὅλον = solum = solidum, talán a ἑλ gyökből s akkor annyi, mint „összefoglalt".) De eredetileg, úgy látszik, az elnevezés az ítéleteknél állott elő, ahol a κατά παντός (de omni) jelensége figyelmeztetett az illető szó és így gondolatnak „általánosságára". A német „allgemein" nem egyéb, mint a régi χοινά és communia s mint főnév „Allgemeinheit" tisztán ezek használatának *hypostasisa.* Közel fekszik ezen felfogáshoz azon fundamentalis tévedés, mely a középkorban s jelenleg is dívott vészes hatásában, mintha a *való* mindig az *egyes* volna, amint már Aristoteles tényleg a πρώτη οὐσιὰ-t az érzéki egyesben látta, míg a δευτέρα οὐσιὰ nála a τέλος-ban szerepel, azaz a második helyre kerül. Ilyen sensualistikus félreértés, mely a psychologiai kialakulást a logikai viszonnyal összekeverte, Aristotelesnél még nem érvényesül; mert a πρότερον πρὸς ἡμᾶς és πρότερον φὺσει különbsége élénken áll előtte. De érvényesűl már a *nominalistikus* áramlatban Anthistenesnél (ki csak *egyes* lovakat ismer γένος-ban csak subjectiv gondolatot lát *Prantl Gr. d. L.* I. 32.) s Marcianus Capella is így tanít s Rogerius Bacon azt hirdeti, hogy „singulare est *melius* quam universale" *(Op. m. p.* 383.). Ennek eredménye az volt, hogy a *szó* (significatio) hozza létre az általánosságot a gondolkodásban. „Dicendum est, quod quodlibet *universale est una res singularis* et ideo non est universale nisi per *significationem,* quia est *signum plurium."* (*Occam V.* Eisler Ph. Wörterbuch p. 25). Azaz nincs valóban csak a sensualistikus egyes, általánossá csak a jelzés által (κατά π.) — válik; ettől eltekintve csak egy „flatus vocis" (Anselmus jellemzése szerint).

Ezen utóbbi nézeten van egyebek között Hobbes; Locke, Berkeley és Hume is csak ez értelemben látják az általánosság eredetét, mikor is az *egyes idea* képviselőjévé, symbolumává (repraesentánssá) válik sok másnak s így általános substitutumnak.[1] A gondolat azonban ezzel csak más helyre tolódik át; mert ahhoz, hogy valamely idea vagy szó (Hobbes) az általánosnak képviselője lehessen, kell hogy valami arravalósága legyen — s a kérdés azután éppen a *helyettesnek* általánosságára fordul. Lockenak mondása, hogy „general and universal — but are the inventions and creatures of the understanding" (*Essay. III. ch. 3. sect. 11)* — csak hetyke mondás, melyet magyarázni kellett volna; mert ez a kérdés: mit tesz az understanding a concret egyessel, hogy ez *általánossá* lehessen? Ha ezt nem mondjuk meg, akkor a Locke tétele csak ismétli azt, amit a scholastika korában is tudtak, mikor Avicenna úgy szól: *„intellectus* in formis agit universalitatem" s *Averroës:* „accidit in intellectu ipsa universalitas" ; amit Aquinói *Tamás* még tovább fejt ki, mondván: „intellectus agens *causat universale abstrahendo a materia"* (*Eisler. Ph. Wört.* p. 23).

b) Mindezen bonyodalmasán összecsavart, egymással összeütköző s egymást metsző véleményekről látható, hogy a fődolog nem jött tisztába. Vajjon az „universale" van-e kívülünk is vagy csak az intellectus hozza e létre? az ép úgy megfejthetetlen, mint az: vajjon a gondolat teszi-e általánossá a szót vagy a szó teszi-e azzá a gondolatot? Egyiket sem lehet megfejteni, *amíg az „általánosnak" saját jelentését nem ismerjük.* Mert ez nem metaphysikai, hanem elsősorban *logikai* (jelentéstani) problema. Előbb tisztába kell hozni a jelentését, azután lehet átterjeszkedni a külső valóra és a szóbeli kifejezésre is. S miután a görög terminus már a grammatikai ruházatból van véve (κατά παντός), azért máshonnan próbáljunk a magjáig eljutni.

A magyar „általános" e tekintetben jobb kiindulási pontúl szolgálhat; mert kizárja a grammatikai aspectust és nem tételez fel semmi metaphysikait. Az „általános" gyökszerinti jelentése talán az lenne, hogy *általterjed, általhat* minden részen, mely valamely egészhez tartozik. Ez az *általhatás* volna tehát az illető valaminek a jellemző vonása, amely a valaminek *projectiv erejére* utal; a tartalma nincs ezzel megjelölve: olyan tartalomnak kell lennie, amely magát hatása által érvényesíti. Ez pedig elsősorban az *idealis szellemiség;* ez

[1] V.ö. az egészre *Husserl Edm. Logische Untersuchungen* II. 174 sk, ahol ezen tanok bírálata is adatik.

© Copyright Mikes International 2001-2006

állítja magát bennünk, ez hatja át mint Én a Nemént s ez terjed által a Nemén útján az összes jelentéseken, melyek tudomásunkra jutnak.

Ily értelemben az „általános" nyilván *formai jelzője* valaminek, ami magát állítja vagy projiciálja. *Minden való ezen értelemben általános.* Mert minden való állítja magát s mint önállítás Egészének minden pontján hat, azaz maga Egésze át van hatva ezen állításával. Egy pont, egy vonal, egy kavics, egy virág — még ha tér- és időbeli határozottsággal lép is fel, — általános, mert általhat azaz végigterjed projectióban egész valóján. *Általános azaz általterjedő mindazon, ahová projectiója ér.* Az általhatásnak van tehát *hatási köre,* melyen átterjed a projectiója; általános erő pl. a vegyi erő, mert a vegyülés egész körén érvényesül, az általános törvény, mely országos azaz egész országra terjed ki; általános, ha minden valóság foglalatán áthat s akkor voltaképen *universale vagy egyetemes.*

E szerint az „általános" mindenkor az átható, átterjedő; mindenütt önmagát állító; azaz minden *általánosság egyforma, azonos.* Az egyes ép oly „általános", mint az „egyetemes; csakhogy amaz *egy* pontba összeszorítva, az egyetemes pedig *határtalan,* korlátlan. Így tehát logikailag *általános minden,* mert minden dolog állítja magát; a *szemlélet számára* azonban a hatáskör szerint különböző fokozatú. Minthogy azonban a szemléleti terület nem hat mindenre át, *azért az általános* ott, ahol szemléletünk nincsen, *mindenhol egyforma.* A szó persze nem lehet általános, mert érzékileg korlátolt és determinált (ez az igazi szerepe!); de az, amit jelent, az lehet általános s mindenütt változatlan ugyanaz.

Az „általános" ennélfogva az, ami maga helyén *korlátlan,* ami csak ő *maga*; ami csak saját magában van *keveretlenűl* (ὅλον), ami *tiszta vegyíttetlen minőség,* ami önmagát állítja tehát *positivum,* ami a *negatiót* kizárja. Mindezeknek a jelzőknek összefoglalását adjuk, ha így mondjuk:

általános = szabad.

Mert szabad az, *ami természetét érvényesíti.* Tartalmilag az, amiben más jelentés nincsen, formailag az, ami maga állításában nem akadályoztatik, hanem teljesen töretlen és positiv. *A szabad tehát a zavartalan = a keveretlen = a korlátlan = a tiszta* = negatiótól *mentes* azaz: *az absolutum vagyis a teljes mentesség, önállóság, egyszerüség.*

Ily értelemben szabad minden *önálló functio,* melynek jelentése egyszerű és keveretlen; mely korlátlanul állíthatja magát *miségében és mivoltában.* Ilyen általános a Tér, az Idő és az okforma. De ha a 68 sköv §. fejtegetéseire tekintünk, akkor meggyőződünk, hogy ezen jelentések mind nem keveretlenek; *csak az Énnek actusai* s azért nem absolutumok, hanem fundatióra épülnek az Énben. *Az Én maga az egyetlen absolutum*; önállítása *töretlen,* jelentése *keveretlen* mással. Csak magától függ jelentésében és projectiójában. S ha az okoskodás utólag nexust talál is közte és a Mindenség között (az âtman egyetemességénél fogva), azért *a mi világunkban* mégis az ő egyetlen, korlátlan, tiszta, egyszerű Ura s azért *erre nézve* relatíve *egyetemes, szabad* Én, melyben fundálva van minden s mely mindent Egységbe foglal, mely Egységen véges végig átterjed.

És most már kezdjük érteni az Általánosnak végső jelentési csiráját. Az Énnek szellemisége az egyetlen ismeretes s azért *egyetemes;* az Én önprojectiója éppen azért az egyetlen és egyetemes közvetlenül ismeretes *actio.* Jelentésileg és projectionaliter ő az Absolutum s minden, ami előtte megjelenik, ő tőle bírja, mint fényreflexet az általánosság ideális jelentőségét.[1]

S az Én ezen *korlátlan, keveretlen, tiszta* és *egyetlen* mivoltában birjuk azt a magot, amely az általános jelentésének középpontját alkotja. Minthogy ugyanis minden, ami ránk nézve van, az Énnek functiója, az Én pedig egyetlen, azért mindennek belsejében rejlik az Én ezen *idealitása* s azért minden, ránk nézve, *általános.* Egyetlen, amilyen az öntudat maga, a *lét;*[2] egyetlen minden jelentése, ameddig egymagában van s minden ízecskéje általános.

Az egyszerű A hang egy ilyen általánosság. Nincs tartalmában semmi idegen, formájában akadálytalan s akárhányszor ismételhetem, mindannyiszor *ugyanaz.* A „kék" szín, ha egy pontra szorítom is, csak minősége folytán, általános ugyanazon okból. Minden szag, íz, tapintási adat, olyan általános, mint az ok, a cél, a

[1] Az universitasnak ezen *projectionalis* oldalában látja *Baldwin* is az „általános" forrását (ő az egyetlen, akiről tudom): „az általános... ist eine *motorische* Tendenz. Es ist die Möglichkeit einer *Reaction,* die gleichmässig einer grossen Menge von besonderen Erfahrungen dienen kann." V.ö. *Entwick. des Geistes.* 308. l. De így a *jelentés* maga sohasem lenne általános, csak a *reactio* volna az.

[2] Azért *Rosenkranz* K. (Syst. d. Wiss. p. 99.): „das Allgemeine ist der Begriff *des Seins* an sich", — „Beziehung der unbedingten Gleichheit des Seins auf sich."

© Copyright Mikes International 2001-2006

szerelem, az erény. *Minden szabad jelentés általános;* nem is tudjuk megérteni, hogy mi legyen egyéb, ha nem volna az, *ami,* — azaz tiszta, korlátlan, szabad.

S ezért még a *szó* és minden *eleme* is általános. Ha ezt mondom: „kék" — akkor annak minden betüje általános; amikor megértettem a „k"-t, akkor ez mindenkor marad „k"-nak, — jelentése mindenkor egy és ugyanaz. Ép oly általános az egész szókép: „kék". Nem mint érzéki hangalak az a „k" — mert az érzéki éppen a legvégső korlátoltság; — sem mint „kék" kimondva nem általános, mert ez is „flatus vocis" igazán, perchez és ponthoz, mozdulathoz van kötve s elmúlik. De mint az általános jelentésnek mindenkor megismételhető jele — általános, s azért nem a szó nyújtja a gondolatnak az általánosságot, hanem megfordítva. Csak azért fejezhető ki a gondolat szóval, mert a *jelző* és *jelzett sorai* egyformán általánosak.

Ránk nézve ennélfogva nem is létezik más, mint egyetemes. Ami magában van, az korlátlan, egyszerű, tiszta, idealis; az Én teljesen belemerül, *egészben* (ὅλον), nem részletekben nyugszik benne s ezzel *magával azonosítja.* Azért, mert az Én az egyetlen, egyetlenné lesz minden tárgya is, — ideálissá, azonossá örök időkben, változhatatlanná, határtalanná.

Resumé. Az egyetemességnek alapja, amennyire ránk vonatkozik, csak az Én. Ennek egyetlensége, (mert a mi világunkban ő az *egyetlen* centrum), *idealitása* (mert csak innen értjük ezen fogalmat), *tisztasága,* szabad korlátlansága s *keveretlensége*: ez azon *jelentő mag,* melynek fényessége minden actiójába beleragyog.[1] „Egyetemes" azért az, ami úgy van, *milyen az Én:* idealis, töretlen projectióval, egyetlennek ismert természetével, tiszta és egyszerű, korlátlan, keveretlen, — szóval szabad, absolutum. Ezt a vonását minden képéből kiérezzük; mert hiszen csak azért szellemi, mivel benne van az Én actiója. *S minél korlátlanabbul van benne az Én idealitása,* tisztán minden mástól, *annál jobban közeledik* az Énhez s annak egyetlenségéhez, *egyetemességéhez.* A mi az Énhez teljesen hasonló, az olyan, mint maga az Én — eritis, sicut Deus (Nrisinha-up.)

Az egyetemes tehát a szellemiség; s mivel minden gondolatunk szellemi, — azért minden gondolatunk *egyetemes,* amíg egyetlen. Egyetemesek az Énnek minden tiszta projectiói, (Tér, Idő, Énérzés és Énlétezés) és minden jelentése, meddig egyetlen; azért egyetemes gondolat a szellem, mert ő az egyetlen magyarázó s minden egyéb az ő korlátoltja, determináltja. S ha nekünk pl. csak *egy* képünk lenne, pl. a Tárgy vagy az ok, akkor *egyetlensége* miatt ez volna az Universale s minden az ő determinatiója lenne. Ennek projiciálása volna az *egyedüli* s ennek jelentése volna az *egyetlen* jelentés, az *egyetemes gondolat,* melyen kívül más nem léteznék. Minthogy pedig nekünk csak az idealis szellemiség az egyetlen végső jelentés, azért *világunknak sem lehet más jelentése.*[2] Az egyetemes ennélfogva az egész világban, mint annak egyetlen substratuma, uralkodik. Minden tartalom idealitas, minden formája projectióból ered (v.ö. 119. §)

c) *„Intellectus agit universalitatem",* ezzel van az egyetemesség forrása megtalálva. Az Én az Egyetemesség forrása, mert az Én az egyetlen és Minden. *De az Én csak addig egyetemes,* amíg *egyedül* van; amig projectiója teljes és töretlen, amíg maga számára ő maga az egyetlen jelentés. Az egyetlen egyetemes tehát az *Azonos* Én vagyis az *öntudat;* ennek a számára van ő maga és semmi más.

Tényleg azonban az Én fejlettsége annyi, mint korlátoltsága. Ezen *korlátolódás* az ő gazdagodása (gyarapodás) s minél jobban korlátolódik, annál *jobban vész az egyetemessége.* Már az önmagáról tudás is korlátja; s minden Más egy ilyen korlátja az Én egyetemességének, amint Fichte nagyon jól látta. Az önmagáról tudó Én már nem egész erejű Én, hanem az $Én_t$ által korlátolt. Míg az első stadiumban (Én = πᾶν), addig most az $Én = \frac{Én_a}{Én_b}$ azaz 1. Ennek *tudója* azonban még mindig csak ő maga, de már nem az egyetemes, hanem a maga által korlátolt $\frac{Én}{Én}$. Az első fokon *kezdődik az általánosság. Az Általános tehát az Egyetlennek vagy Egyetemesnek korlátja.* Az Én kétfelé hasadva $Én_a$ és $Én_t$-re egyenlő erejű marad Egészben, de félerejű az $Én_t$-vel szemben. Az Én maga = ∞, az öntudat = $\frac{Én_a}{Én_t}$ = 1. S ha az $Én_t$ nagyobbodik, akkor az $Én_a$ mind kisebb törtté alakul át. Lesz tehát ezen sorunk:

[1] l. fent Baldwin i.m.

[2] Azért lehetetlen a *Suarez* nézete, hogy az universale *a)* physikum, *b)* metaphys. *c)* logikum. Az csak logikum. Épp úgy nem lényeges *Schuppe* tana, hogy az Allgem. lehet *a)* numerisch, *b)* inhaltlich. *Kanté* is *a)* wahres, *b)* comparatives. (v.ö. *Eisler,* Philos. Wörterbuch sub „Allgemein".)

© Copyright Mikes International 2001-2006

$$\frac{Én}{X}, \frac{Én}{X+1}, \frac{Én}{X+2}, \frac{Én}{X+3} \ldots \frac{Én}{X+n}$$

Végső pontra az Én oly erővel köttetik meg, hogy teljesen kimerül projectiója s ezen ponton áll elő a minimalis Énerő, ahol a T túlsúlyt nyer az Én felett s leköti. Ezen pont az *érzékiség területe vagy* az *Egyesnek országa,* az absolute *concretum.*

Ha az Egyetemes az $Én_a$ és $Én_t$ egységes azonossága $\left(\frac{Én}{Én}\right)$ — melyben az osztó nevező annyi, mint a számláló, akkor a korlát minimalis, azaz $Én = \frac{Én}{O}$; ha azonban a nevező ∞ lesz, akkor az Én, mint számláló, erejét egészen veszti (a T *teljesen* köti le) s akkor a pontnyi lét pillanatnyi létté is lesz, που καὶ νῦν, azaz az Én egyes pontba van fixirozva. Amott a $\pi\tilde{\alpha}\nu = \infty$, emitt a $\pi\tilde{\alpha}\nu$-ból lesz concret szám, a ∞-ből a tört és a vegyes szám. *A töretlen* Énprojectio az egyiknek, a *tört* a másiknak kifejezése; ott teljes és egyetemes, itt tört részlet és véges, de végtelenig. *S ezen ponton csatlakozik a gondolathoz a szemléletiség.*

A viszony, melyben az Én a Tárgyával szemben áll, itt még egyszerűen logikai. Minél több T köti le az Ént, annál többfelé szóródik szét annak projectiója. Az Én önmagának tudata a kezdet és egyetemes, az Én, mikor egy érzéki (színes) pontban leszegeztetik, a vég és az egyes. S *ezen lehetőségek egymásutániságának területe az Általánosságnak fokozata.* Valamint *az Én ereje percentuálódik,* úgy percentuálódik az Általánosság fokain az Én egyetlensége. De ez csak a szemléletiségben észlelhető. Mert a jelentés azért marad általánosnak, csak szemlélete lesz korlátolttá. A jelentés marad *generalitásnak,* de az *Én universalitása* csökken.[1] Ebből értendő az, hogy a *particularis igazság is egyetemes,* ha igaz; viszont a generalis igazság is csak *valószínű,* ha nem járul hozzá az Én feltétlen azaz töretlen hozzájárulása és helyeslése. Vagyis: a jelentés maga egyetemes; *azon a projectio distantiája nem változtat.* Korlátoltsága csak a szemlélettől ered. Így a „Tér" jelentése egyetemes, akár egy pontba szorul, akár végtelenbe hagyom széttágulni; így a szerelem, a szín stb. S mivel az igazság csak az Én teljes hozzájárulása folytán lesz azzá, azért a *particularis igazság mindenkor, azaz egyetemleg, igaz.* Hogy pl. „én írok", az nem csak *most* és *itt* igaz; hanem igaz mindenütt és örökké. Mert a jelentések *azonosak* maradnak. S hogy „némely macska fekete" — ez is *ezen* oknál fogva *egyetemes* igazság. Bárhol legyen s bármikor, ezáltal egyetemessége nem változhatik.

Éppen azért helytelen terminus az, ha a *particularis* igazságokat *„részlegeseknek"* fordítjuk, — mert azt a látszatot kelti, mintha az „én írok" csak részben volna igaz. A particularitas is örökké particularitas marad; ellenben ami valamikor teljesen volt kapcsolva egy S-hez, az mindörökké kapcsolva marad. S így a voltaképeni részlegesség még a *térre* nézve sem áll fenn. Bármely *térben* lép fel az „én" és az „írok" — azok mindig együtt lépnek fel. De lehetnek *pillanatok,* mikor nem „írok", azaz mikor a figyelő nincs szegezve egy pontba. S akkor lehet, hogy: „én néha írok", — de nem mindig. S azért a *részlegesség* nyilván csak *időbeli* megkorlátoltság vagy *„néha—ság".* Nem is mondjuk: hogy „Én részben írok", hanem úgy, hogy: „én néha (vagy most) írok." Erről különben l. az „Elrendezéstant" (77. §. c. pont).

S így érthető már most, hogy az *Általánosnak fokai lehetnek*. De ezek nem *terjedtségi* fokok, ahogy a logika Aristoteles által félrevezetve, szereti ábrázolni és felfogni. Ezek *intensitási korlátok,* melyek csak a Térszemléletben látszanak kiterjedteknek. Mert *nem azért* καθόλον valami, mert sokra terjed ki, hanem azért terjed ki, mert korlátlan és töretlen, mert *magában* általános. A *causa essendi* az állítás számára a jelentés általánosságában rejlik; ellenben az egyetemes állítás csak *ratio cognoscendi* az általánosság számára. Nem azért *eszes* minden ember, mert így állítjuk; hanem azért állítjuk így, mert az *eszesség* az ember lényege. Az állítás csak deixis, mely azt jelzi, hogy annak a fogalomnak („ember") deiktikus szálai sok irányba terjednek, mint gyökérszálai. S ez volt azon téves szempont, mely Berkeleyt és Hume-ot arra vitte, hogy az egyest az általános helyettesének, jelének nézze, — holott az egyes maga is általános.

Az *általánosság ezen fokai* két forrásból fakadnak: 1. az Én actusából és 2. az Énegész más jelentéseiből.

[1] Azért nagyon tanácsos az universaletől a generale-t elkülöníteni, bár még *Boethius* egynek tartja: „inductio ... fit a particularibus ad universalia progressio" sígy Aqunioi *Tamás* „universale ex singularibus," így *Occam* is s mások. Ellenben V. *Bacon F.* jelzi az általánosság fokait *N. Org.* c. 104 „a particularibus ascendetur ad axiomata *minora* et deinde ad *media ...* et postremo demum ad *generalissima."*

© Copyright Mikes International 2001-2006

1. Az Én actusa a projectio. Amit az Én projiciál, azt szegzi, kidomborítja, *elkülöníti* és *determinálja.* De az Én ezen actusa által a jelentés nem változik (l. fent); a „kék" szín egyszerűen „kék szín" — azaz korlátlanul, szabadon és így általánosan. Fixirozhatom ilyen korlátlanságában, azaz *megértem* (1); fixirozhatom a phantasia síkjában, azaz *elképzelem* (2); fixirozhatom az optikus végén túl levő térben, azaz *látom* (3); de mindezen helyeken *„kék színt"* fixiroztam. Az „általános" tiltakozik minden elcserélés ellen; csak az Énre nézve lesz más a distantiája, de jelentése nem változott. S mégis az Énre nézve különböző vonásokat visel mindezen fixirozó pontokon. Az Én ezzel a szegzéssel csak túlterjeszkedni a maga tetszése és természete szerint nem engedi a kéket. Az Éntől eltekintve korlátlan: *a figyelem szemléleti korlátok közé szorítja.*

2. De ugyanazt teheti vele az *Énegész más functiója is.* A *„kékbe"* belevegyűl pl. a *„sárga"* s ekkor a „kék" kezd fogyni, elhomályosodni, azaz eltávozni s „zöld" lesz belőle. A „zöld" foglalja el az eltűnt sárga és kék területét — de csak a szemlélő számára; a sárga és kék azért benne maradnak jelentésileg a zöldben; ha felbontom, újra előállanak. A „fehér" a fény elvonása által a „szürkén" át „feketévé" lesz; így lesz az 1-ből elvonás által a (1—X) azaz $9/10$, $8/10$, $7/10$, hozzáadással $5/4$, $6/4$, $7/4$ st; de a „fehér" és az 1 benne marad minden új alkotmányban.

Így lesz az elemek kombinatiója által mássá a fogalom. Az egyszerű önállításból lesz specifikus önállítás pl. táplálkozás; ennek modificatiója által keletkeznek növények, különböző szaporodási szervekkel s azok különböző számával. A táplálkozás és szaporodás új kombinatióba lép az érzékenységgel és a mozgással. És így tovább határtalanul (v.ö. 30., 31. sk. §§-ok).

Mi történt már most az egészben? Változott-e a táplálkozás, szaporodás, érzékenység, látás, hallás stb. jelentése ezáltal? Dehogy! éppen ő az, amely ezen változatokban az alapfogalom, mely mindezeken áthuzódik! Általánossága mindvégig megmaradt, csak korlátok közé szorult s ha kiemelem a környezetéből (ezt nevezik ők „abstractiónak"!) akkor rögtön helyreáll szabad és tiszta minősége s duzzadva terjeszkedik a tudattér minden körsugarán végig (ezt nevezik ők „generalisatiónak"!) Pedig „általánosítani" nem tudunk semmit; nem is szükséges, mert nincs egyéb, csak az általános; mi csak korlátolni tudunk a magunk számára, — de ezt is csak ideiglenesen s erőszakos figyelmezés által.

Hol rejlik e szerint az általánosság forrása? Nem az érzékiségben; mert hiszen ez már a sokféle salak hozzátapadása által korlátolt, kevert, synthetikus kép. Sem a belső térbe fixirozott jelentésben; mert ez alanyilag megbénított, capacitása egyetemességében megszorított jelentés. *Az általánosság csak az Én actiójában s így az Én alkatában, az intelligentiában birja forrását.* Az általánosság *az intellectus örök azonosságán* épül fel.

S így *az abstractió nem adja meg a jelentésnek az általánosságot, hanem csak restituálja eredeti korlátlanságát.*

d) Az általánosságban ennélfogva fokozatok vannak, melyeket egyrészt az Én projiciáló actusa, másrészt egyéb jelentő functiói hoznak elő benne. Ezért nem helyes az „általános" jelzőt csak így egyszerűen használni; pontosan csak úgy beszélnénk, ha a percentuatiót számokkal tudnók kifejezni, ahogy a végtelent ∞-nek, az egyet 1-nek jelöljük, így kellene az általánost törttel kifejezni. Ezen óhajtás azonban jelenleg még néma kívánság; most még csak „általánosságokban" beszélünk. Anélkül tehát, hogy ezen algorithmuson fejünket törnők, forduljunk vissza a c) pont 2. számához.

Az általánost korlátolhatják az Énegész egyéb functiói mondottuk. Ezen korlátoltság aránya nem kerülte ki az ontologiát s kivált a systematikus elrendezés címeket is adott az egyes fokozatoknak, mint a leíró természettudományokban látjuk, s egyesek ezek közül világtörténelmi szerepet is játszottak, mint pl. a porphyriusi $\pi\acute{\varepsilon}\nu\tau\varepsilon\ \varphi\omega\nu\alpha\acute{\iota}$, quinque voces. Hogy pedig valami lényeges összefüggést találtak közöttük, azt már a $\gamma\acute{\varepsilon}\nu\circ\varsigma$, a $\delta\iota\alpha\varphi\circ\rho\grave{\alpha}$ jelzői mutatják; az egyik volt a forrás, a többi annak csermelyei és patakjai. Ezzel azonban azt célozták, hogy a jelentések alaprétegét az idealis és a sensualis területtel kapcsolatba hozzák. Már most e három réteg logikai nexusban áll egymással, hol a következő mindig a megelőzőben van fundálva. Remélni lehetne azért, hogy az idealis fogalmi rétegben is az alapréteg tárgyi jelentései szükségszerű, praeformált nexusban is állanak (amint már 72. §-ban jeleztük).

Ezen nexus azt tanítja, hogy az Én kifejlése határozott törvényhez van kötve, hogy ennélfogva az Énegész a maga „belső formájában" megvan határozva. Ezen belső határozottság alkotó functiói pedig deiktikus szálakkal egy rajtunk túl terjedő hatalomra utalnak, melynek tevékenységei bennünk folytatódnak s bennünk mintegy „jelentési csomót" (lelket) alkotnak, mely önkifejlésében a végtelen valót folytatja actiójában. S *akkor az „általánosság" egészen más értékességgel ruházódik fel.* Az ugyanis, a mi bennünk, mint „általános" actus nyilvánul, túl az egyéni csomón levő, velünk hasonló actusnak tekintendő, vagyis az Énből fakadt individualis vonás kosmikus hatalommá sublimálódik s *az egyetemes Âtman vonásául tárul fel.* Az Én öntudata akkor általánossá lesz azon értelemben is, hogy az *egyetemes kosmikus nagy valóság,*

© Copyright Mikes International 2001-2006

melynek mindenütt egyforma jelentése s azonos önfentartása *a mi actióinkban* is érvényesül. Mert akkor érthetővé válik a Nrisinha-Upanishad egész csodálatos mélysége, mely szerint *„a gondolkodása teszi ezen egész valótlan világot valóságossá"*, hogy „bele van *szövődve",* (ota) mint világelem mindenbe, hogy *„igenlő"* (anujnâtsi Deussen fordításában: „Bejaher"), kinek lényege az „önállítás" (anujnâ, önigenlés; Deussen ford: Selbstbejahung. Deussen i.m. 783. l.) S akkor elesik a képek eredetének vexáló kérdése is; mert nem kívülről jönnek belénk, hanem az *Âtman önállításai mi bennünk, melyeket mi csak folytatunk* s öntudatosan *tovább bogozunk* úgy, hogy az Âtman *önmegvalósítását bennünk megeszközöljük s jutalmul az Egyetemes Én tisztaságát s önértékét nyerjük s élvezzük.*

Az „Általános" ennélfogva az „Egyetemesnek" partialis megvalósulása s *az összes Általános* = az Egyetemes és Egyetlen. Ezen Általános a mi vezetőnk, ennek elérése minden tevékenységünk célja. Ez Kantnak „transcendentalis ideája", mely elrendező értelmünket szabályozza („regulativer", de nem „constitutiver Gebrauch" *Kr. d. r. Vft. p. 537.).)* Ezt érti Aristoteles a νοῦς ποιητικός, a középkori arab philosophusok és Spinoza meg utódai az intellectus activus és intellectus absolute infinitivus alatt; amellyel azonosakká leszünk öntudatosan, bár *mindig* azonosok vagyunk öntudatlanul. S ennek az Egyetemesnek önszeretete mi bennünk az *érték* gondolatában valósul meg. Az „Általános" ennélfogva önértékkel bír; éppen egyetlen és egyetemes idealitásában rejlik a logikai értéke; s még csak innen nyeri értékét az igazság maga is. (V.ö. 12. §. 3.).

75. §. A jelentéstan befejezése.

A jelentéstan ezzel befejezte egész területének elemzését s most, a továbbiak elvégzéséhez meg kell őriznünk, folyton szemmeltartva, annak eredményeit, (lásd mellékletet a 246 lapon[1]).

A megismerés rendes felfogásának nehézségei (v.ö. „A megértés" ... II. szaka) azon eredményre kényszerítettek, hogy a megismerést önkifejlési folyamatnak tekintsük, mely *egy önkénytelen alkotással* (projectio) kezdődik s egy *öntudatos elsajátítással* végződik. Az Én ezzel azt éri el, hogy *önmagát gyarapítja* a benne rejlő tartalommal *átömlés és belemerülés útján.* Természeténél fogva az Én *ideális szellemiség:* s ennek kifejlése a *képben* áll elő, mely az Énalany által felfogadtatik s *megértetik.* Ez úton lesz az Én *értő* Énné, tartalma pedig, melyet megértett, *jelentéssé.*

Ezen jelentésekben, mint minden valóban, rejlik az Énnek is a *tartalma*; azok állításában pedig *azok formája.* Minthogy pedig ezen két vonás a valónak elemeit foglalja magában, azért minden jelentésben fog szerepelni e kettő. Amazon alapúl a *jelentéstan,* emezen az *elrendezéstan.*

A jelentések már most nem egyebek, mint az Énegész functiói, melyekben magát állítja. Ez állítás a *logikai fundatio* elve szerint bizonyos határozott rendben halad el, úgyhogy a logikailag szükséges functiók előre fejlenek ki s ezek után összeműködésük útján keletkeznek a bennök gyökerező *kialakulások.* Van ennélfogva 1. egy *alapréteg,* mely az Én jelentését és önfenntartását fundálja, amelynek actusait az *értő Én kategoriáknak* nevezi, — mégpedig *metaphysikai* functióknak. Ezek úgy jelentés, mint forma tekintetében végső functiók, úgy az *Alany,* mint a *Tárgy* oldalán. Ezek összeműködéséből lesznek a *complex jelentések* v. *fogalmak* s az egész réteg 2., a *jelentő csomók conceptualis rétege.* Alakításuk több typus alapján megy végbe, mely typusok önkényünktől független formák szerint valósulnak meg. E formáknak szabályai a *fogalmak.* Valamint az alapkategoriák logikai függésben állanak egymással (deixis), úgy függenek össze egymással *a jelentő csomók is praeformált deiktikus szálakon* (intentiókkal) egymással. Ezen szálak megbővülnek 3. *az érzékiség fonalaival,* amelyek nem egyebek, mint projectionalis pályák, melyek útján a *jelentések* a legvégső határig *megvalósulnak.* Az érzékiség ennélfogva nem külön jelentés, (miután a jelentések már a „csomókban", fogalmakban értelmükben teljesek), hanem a jelentés megvalósulási formája s így a *projectionalis* actiók megakadása.

Mindezen az egészen végighúzódik már most a figyelő Én önállítása. Ezen Én, mint önmagával azonos valóság, ismerésünk *egyetlen* fundamentuma és hajtó ereje s idealis korlátlanságával beleszövődik (ota) valamennyi alkotásába. Ezen töretlensége folytán ő az *Egyetemes,* másfelől a többi jelentések általa korlátolva (szegezve) *általánosokká,* azaz magukkal azonosokká alakulnak. Minél korlátlanabb az Én belenyúlása, annál általánosabbak, úgy hogy az Öntudat percentuatiójával azaz megtörésével párhuzamosan halad az Általánosság fokozata. *Ezen alapúl a fogalmak determinált sorozata*; a szemlélésben ezen determinatio térfokozatot nyer s a pillanatnyi pontban legkorlátoltabb valónak bizonyúl.

[1] Elektronikus kiadásunkban a 112. lap. — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

a 68—75. §§-hoz.

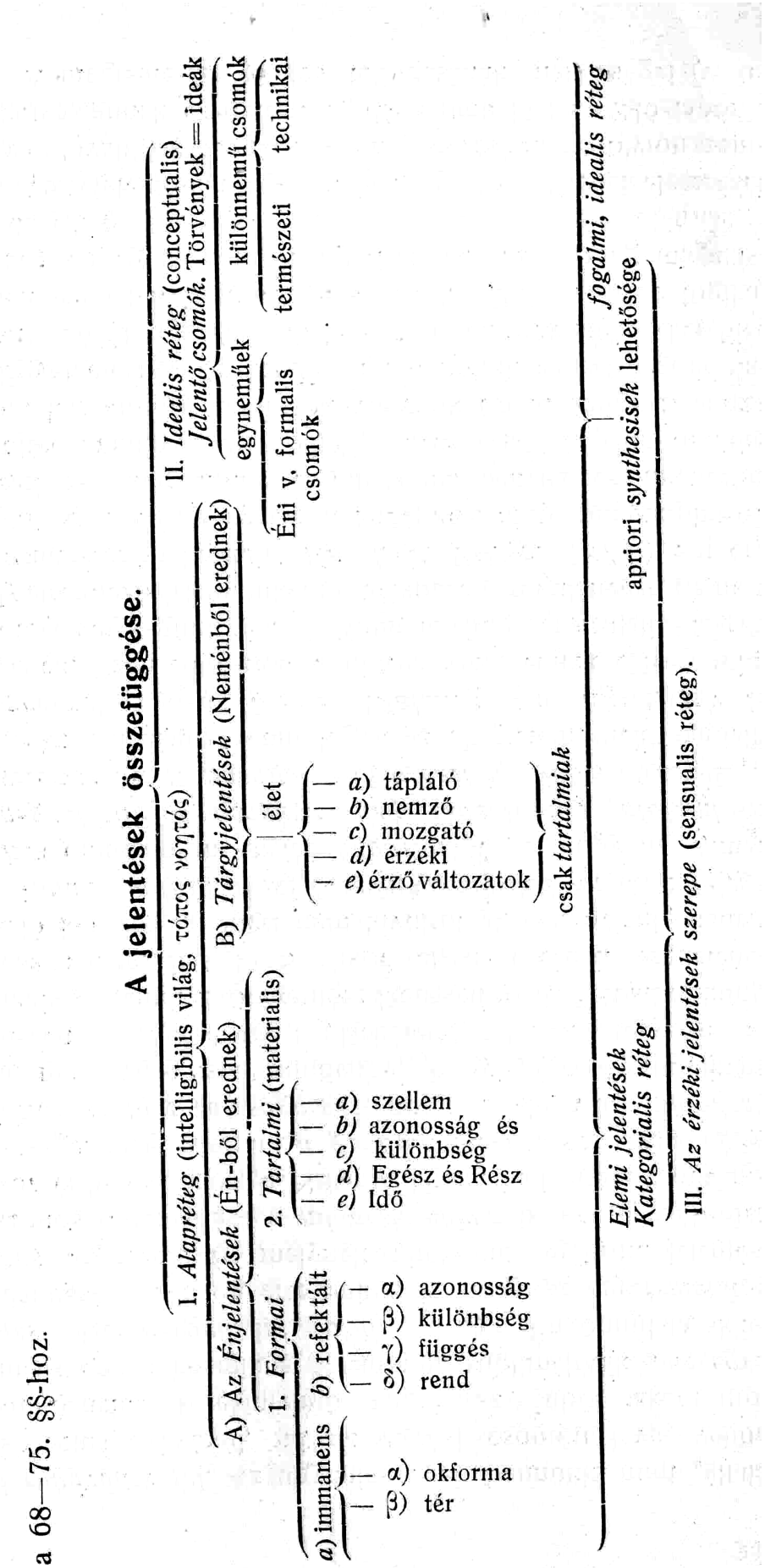

© Copyright Mikes International 2001-2006

Minthogy már most az Én az Egyetemes, azért ezen korlátoltságából folyton magába reflektálódni *akar* (mert ő csak merő Azonosság és e korlát az önállításával ellenkezik!) mert ő természeténél fogva *„önigenlő".* S ezért egész vágya csak e szabadság visszanyerésében nyer megnyugvást. S így lesz számára az Általános a kiindulási pont, hogy *Egyetemességét* visszanyerje, azaz ismét *szabaddá legyen.* Ez az *önértéke.*

Az Énben mindezen lehetőségek szenderegnek. Nem akaratától függnek, hanem rákényszerített törvények szerint állanak elő belőle. Ezen kényszerítő az absolut Egyetemes és Egyetlen (mert az Én csak az ismeretre nézve az.) S innen az Én functiói csak az ismerő világra nézve fundamentumok; maguk az absolut Egyetemesben vannak fundálva. Ennek az Absolutumnak, Mentesnek, Korlátlannak, Határozatlannak actusai folytatódnak az Én actusaiban; azért az ő *ismerési* feltételei, mert *létének* alkotó alapjai. S minthogy ezen tényezők megkötötték egymást a jelentő csomókban, azért szabadulása egyértelmű azzal, hogy az Egyetemesnek Azonosságává válik s mint ilyen meggazdagodott öntudat puszta „sâkhsivá" lesz s áll szemben képeivel.[1] Az Én ezen Azonosulás folytán egyenlővé lesz az Egyetemessel s annak *egyetlen értékét nyeri* s teszi sajátjává a „Nemesség" gondolatában.^

Ezek azonban constructiók, melyekkel az Én határain túl iparkodunk. S pusztán az a bizonyosságuk, hogy nélkülözhetetlen feltételek, amelyek alatt egyedül fejthető meg a valóság minden kérdése. *De vajjon ilyen-e az, amit az Én megconstruált?* nem ábrándos buboréka-e az „alvó Âtman-nak?" Mennyire ragaszkodhatunk hozzá? Ez most a megfejtendő kérdés.

II. ALSZAKASZ.

Az elrendezés tana.

(Logica formalis.)

76. §. Az elrendezés szerepe a világalkotásban. Az első alapítélet functioi szerepe. A megválás, értesülés és megértés viszonya s az ítélet reflektált volta. Az ítélet formulája: S—P., mint az Én alkotása.

Az elrendezés gondolata a logikában nem oly általánosan elfogadott terminus, hogy minden megelőző fejtegetést mellőzni lehetne. S ha az eddigiekben volt is használva a terminus, azért nem habozunk azt e helyen újra megelemezni s értelmét kétségtelenül megállapítani.

Szálai visszavezetnek a „belső forma" gondolatáig, melynek két alkotó tényezőjét az essentialis tartalom és az existentialis önállítás szolgáltatja. E kettőnek elválaszthatatlan egybetartozását (melyre már az 58. §. is ráutalt) abban fejezzük ki, hogy a *tartalom önmaga állítja magát.* Így magyaráztuk a jelentési functiók valóságának értelmét. *Az Énegész maga tartja fenn magát:* ez az első tény. Ebben az önfentartásában rejlik az ő lételének gondolata. S a jelentés különbözése szerint különböző módja van az önfentartásnak azaz formája. A valóság ezen vonása az ő saját *önformája,* s ily értelemben az Énegésznek is van önformája, mely reactióiban nyilvánul. Ezen önformáját érvényesíti akkor is, amikor a Mást befogadja s *felfogja.* S ezáltal a jelentések önformája az Én önformájával összeolvad s az Én formáit ölti magára. Ez a jelentésnek *kölcsönzött formája.* Nehéz azonban eldönteni, hogy ezen concretumban *mennyi az önálló forma, mennyi a kölcsönzött?* Az elválasztás mindig csak az Én önformái alapján mehet végbe. Mégpedig úgy, hogy azon forma, mely nem az Éné, kényszerítő hatalommal fentartja magát az Én formájával szemben s az Én önformájától mint saját önforma a Tárgynak tulajdoníttatik. Hogy pedig mik az Én önformái, azt az Énjelentések fejtegetésénél megállapítottuk (68. §.). *Ha ezen két forma egyezni talál,* akkor ez annak bizonyságául szolgál, *hogy az Én és a Más jelentésileg, azaz essentialiter egyeznek* s ennek alapján meg is értetnek az Én által. Nem folyik belőle, hogy az Én és Nemén azonosak (bár valószínű); csak az következik, hogy lényegük ugyanazon alapjelentésű. *S minthogy más jelentéseket nem ismerünk,* kénytelenek vagyunk

[1] Az Âtman is képei és vágyai által lesz Mâyâvá.

© Copyright Mikes International 2001-2006

elfogadni, hogy a *Más,* mely velünk egyezik, *ugyanaz velünk,* mert különben legyőzésük nekünk lehetetlen volna.

Ezen megnyugvás annál inkább szükséges, mert a megismerés nem egyéb, *mint a Másnak bekeblezése az Énbe.* Minthogy pedig az Én meg nem változhatik, — különben világunk tengelye kizökkenne gyémánt csapjából, — azért a Másnak kell az Én formáit öltenie magára. Az értő Én ugyanis szemben áll a megértendő Tárggyal s az ő karjai ölelik magába. Azért az Upanishadok[1] egyenesen „fogóknak" (,,graha"-Greifer) is nevezik. A functiók, amelyekbe az Én kifejlik (aham), viszont ama „fogók", melyekkel az Ént megragadják, a deiktikus szálak, melyekkel hozzátapadnak felszívódva. Valamennyien azonban az Ahamból erednek s benne birják alapjukat. Amit az Aham (Én) tesz, az ezen „graha"-kban nyilvánúl; — *s ép azért az ő alapjában rejlik az ő deixisük gyökere.*

Már pedig az Én első saját actiója az *önállítás;* ez terjed át a Másba is, *ezt is állítja.* S mivel az önkénytelen önállítás neki tudomására jút, azért ezen első aktiója végig húzódik minden további állítására. Ezen ősi actusa pedig 1., megválás $Én_a$ és $Én_t$-be 2., ennek azonosítása és 3. ez azonosság állítása. Mindenütt két tag áll szembe egymással s az Én ez egybetartozásukat helybenhagyja, azaz maga száll beléje a viszonyba, mely ezen első fokon azt mondja, hogy ($É_a$ = $Én_t$) vagyis „Én ugyanaz", ami a tárgya és *„Én tudok róla",* hogy t.i. Én az, aki magát a Tárgyával azonosítani tudja. Ezen állítás, azonosítás és belenyugvás három fázisa (ahol az első a szétválás, a másik az összeesés, a harmadik a kapcsolás) a szemlélő $Én_2$ számára egy lépés a fejlődésben s ezen lépést az $Én_2$ *„ítéletnek"* érti meg. Van tehát már az első fokon *egy* pont, mely megválik, *egy* pont, melyen viszonyba áll a két tag s *egy* pont, melyen a kettő egygyé válik. Ezen 3 actust az $Én_2$ (felsőbb értő) helybenhagyja s $Én_2$ előtt *áll* az új complex jelentés: az *ítélet.* Maga az egész folyamat önkénytelen kapcsoláson nyugszik; megértése egy öntudatos jelentés (= „ítélet") — melynek lényege a belenyugvás a felső értő részéről.

Az ítélet ennélfogva az első nyugvópont, amelyen az Én önkénytelen actiójáról tudomást szerez, azaz: amelyen az Én megérti azt, ami vele eddig történt. S csak ezen typusnak mértéke szerint haladhat tovább a gyarapodásban. Minden fokon az értő Én *elkülöníti* magát a tárgytól, azonosnak *találja* magát vele és *megnyugszik* az azonosságban. S minden új ponttal tovább terjed ezen hálója; s minden új megálló helyen erősbödnek a szálak, melyekbe beleterjed, míg csak van új anyag, melyben megnyugvást még nem talált (azaz: melyet még meg nem értett). S minden ilyen actussal megbővül a figyelő Én s jobban különödik el a maga tárgyától, melyet így sajátjává tett.

De valamennyi ilyen pontnak alapja benne van az első actusban: ($Én_1$ = $Én_a$ + $Én_t$). E nélkül nem különíthetné el magától a Más jelentését, azaz nem szabadulna ki bonyodalmából, nem szegülhetne ellen a Másnak. *Az ítéletben győzi le az elébe álló Mást.* Éppen azért minden ítélésben benne rejlenek az önállítás formái vagyis azon feltételek, melyek mellett az Én maga tudatára emelkedik. *Az alapítélet és annak feltételei* hallgatagon benne rejlenek minden komplikáltabb ítéletben.

Mik tehát az ősi ítélet ismereti feltételei? s mi az ítélet sajátossága?

A 60. és 68. §§-ok értelmében két feltétele van. Az egyik az *azonosság,* a másik az *okiság.* Minthogy az (Én = $Én_a$+$Én_t$), azért az Én öntudatossága az első, ami tudomására jut s amit úgy fejez ki: „Én vagyok Én" — vagy „Én vagyok". *Ennek feltétele* azonban az, hogy az Én megváljék s mint szemlélő és szemlélt álljon szemben egymással. Amabból indult ki emez; amaz hozta létre emezt; amaz tehát az ok, emez az okozata. Az *azonos* (Én = Én) tehát *hozza létre* a szembesítést s ő *szemléli* a kéttagot. Ebből következik, hogy minden ítélet az okformán épül fel; s mivel az Okforma az azonosság megjelenése, amikor az Én magát szembesíti magával, — azért az összes ítéletek az *okviszonyon* s így az *azonosságon* alapúlnak. Realiter az (Én = Én) hozza létre az $Én_a$ és $Én_t$ viszonyát — azért benne fundáltnak, okoltnak mondjuk; idealiter az (Én = Én) különíti el magától a T-t s azért az azonosság a különbözésnek logikai fundamentuma.

Az tehát, hogy az (Én = Én) egysége szemlélteti az (Én = $Én_a$ + $Én_t$) azonosságát, csak azon feltétel mellett állhat elő, hogy az $Én_1$ az Énegész és az Énrészek *fölébe* kerekedik s ezen viszonyban megállapodik vagyis magával összezáródik. Ezt értjük *az „ítélés"* nevén. Mindennek logikai megelőzője azért az $Én_1$ öntudatossága, mely az $Én_a$ és $Én_t$ viszonyát állítja. Az $Én_1$-ben az $Én_a$ és $Én_t$ azonossága állíttatik („Én vagyok ezen kéttag") s az $Én_2$, aki ezen állítását tudomásul veszi s belehelyezkedik, hozza meg az ítéletet: „az $Én_1$ van mint $Én_a$ + $Én_t$ azonossága" (v.ö. 66. és 68. §§).. *Az ítélet tehát* a megismerésben nélkülözhetetlen mozzanat s azért az Én életének nem esetleges, hanem *kategoriális jellemű mozzanata,* mely az Én projiciáló módját jellemzi, — mivel az *öntudat az Én lényeges jelentése.*

---

[1] *Brihad âranyaka — Up.* 3. Adhyâya. 2. Brâhmanam 1. v. A világ megfelelő visszahatói az *„atigraha"* — Übergreifer. V.ö. *Deussen: Sechzig Up. p. 431.* s köv. lapjain.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ami már most a *terminusokat illeti,* úgy eltekintve az ismeréstől, a functiók sorozata ez: 1. Az Énegész projectiója $Én_a$ és $Én_t$ irányában, 2. az $Én_a$ és $Én_t$ reflexiója (azaz re-projectiója) $Én_1$-be s. a létezése az $Én_1$-ben, 3. Az $Én_1$ reflexiója az $Én_2$-be s annak viszontprojectiója az $[Én_1 = (Én_a + Én_t)]$ vagyis $(Én_1 = T)$ viszonyának helybenhagyása.

Az 1. egész önkénytelen projectio, amelynek indítója x (azaz ismeretlen vagy az Âtman vagy *egy* T); a 2. önkénytelen projectio, amelynek indítója az ($Én_a$ és $Én_t$) kéttagja. Ennek tudomása az „Én vagyok" érzete; a 3. öntudatos projectio, melyet az $[Én_1 = (Én_a + Ént)]$ viszonya indokol. Lehet már most az 1. és 2. alattit *öntudatlan reactióknak* tekinteni, amelyeket az *okforma* vezet s melynek első *eredménye* az „Én vagyok". De ezek még csak „élmények" — azaz materialék az $Én_2$ számára. ítéletté azonban csak az $Én_2$ fokán válnak. Akkor ugyanis értjük meg a „vagyok" jelentését s az $Én_2$ *ennek* alapján megállapítja, hogy az „Én van és tud erről" azaz *„Én tud önmagáról mint valóról".*

Az ítélet tehát a reflektált $Én_2$ fokon áll elő. Materiája az $Én_a$ és $Én_t$ *és* az arról való tudomás; ennek folytán az $[Én_1 = (Én_a + Én_t)]$. S az $(Én_2 = Én_1)$ mint objectum (materia) egy felsőbb reflexio számára adja meg a formát, melyben az $(Én_2 : Én_1)$ viszonya fellép, így:

$$\{Én_2 = [Én_1 = Én_a + Ént)]\} : Én_3$$

A *complexus a Tárgy, az $Én_2$ az Alany.* Az $Én_3$-ból ered ezen formula üressége, (mert csak $Én_2$: T) foglaltatik benne) s ezen ($Én_2$: T) viszonyát helyesli az $Én_3$, amit • jellel kifejezve, az ítélet formulája

$$S \bullet P$$

azaz az $Én_2$ • P-vel viszonyban.

Az ítélés tehát már az $Én_2$ fokán *teljes;* de az ítélet *formáját* csak az $Én_3$ fixirozza. Ellenben az $Én_1$ fokán az Én = $(Én_a + Én_t)$ még csak materia, a *lét érzete.* Először *szembesítünk,* azután *tudunk* a szembesítésről (hogy t.i. van), azután *megértjük* ($Én_2$) s csináljuk az ítéletet, hogy az $Én_2 = [Én_1 = (Én_a + Ént)]$ azaz $Én_2$ tud az $Én_1$-ről, mely magába zárja az $(Én_a + Én_t)$ vagyis az $Én_2$ tud magáról ($Én_1$), mint önmagában azonosról.

Ha ezen elemzés aprólékosságnak látszik, akkor a szives olvasó gondolja meg, hogy ez az ítéleti forma megértéséhez feltétlenül szükséges, hogy az ítélet megértésénél a legfőbb, — s hogy ennélfogva *ezen apróság megértése minden tudás structuráját tárja fel előttünk.*

Hogy a következőkben már most rövidek lehessünk, fixirozzuk a terminusokat. Az első lépés neve a *megválás* (az önkénytelen projectio); a második az *értesülés* (a megválás megtörténtéről való tudomás), a 3-ik a *megértés* (a tudomásul vétel helybenhagyása). S így már most az *ítélet* nem egyéb, mint a megértésnek helybenhagyása. Mert a megértés maga már ítélethez van kötve, legalább az $Én_1 = (Én_a + Én_t)$ viszonyának megértéséhez.

Maga a 2-dik fok egy objectiv viszonynak a megértése, azaz *azonosítás.* Ennek az eredménye a *létérzetének* jelentése s így az ítéletben azt hagyjuk helyben, hogy az $Én_1$ van (eltekintve minden minősítéstől). Ennek az ítéletnek neve leszen *ősítélet,* vagy *létítélet*; mert a létnél egyebet nem tartalmaz. Az $Én_2$ ezen ítélettel *elrendezte magát* az ítélet anyagával vagyis a *létítéletével* szemben. Minthogy pedig minden további lépésnél ez a támpont, ahonnan kiindulunk, amit előre feltéve tovább haladunk, azért hallgatagon beleértjük minden további ítéletben. S minthogy alapja az Én azonossága, azért a *létítélet ezen fokon Azonossági ítélet. Az azonosság pedig lévén ezen* ítélet alapja, annak evidentiája tisztán tőle függ s bizonyosságunk feltétele minden más ítéletben is *ezen önmagunkban levő bizonyosság.* Az igazság kérdésénél ennek fontossága kiszámíthatatlan.

77. §. Az ítélés, mint helybenhagyás. Az ítélet materiája. Az ítéletek fajai.

Az ítélés, mint az $Én_2$ actusa, magában 3 momentumot foglal. Az egyik az anyaga (materia), a másik annak viszonyai (forma), a harmadik a kapocs (copula).

Az *anyag* azon jelentésekben rejlik, melyek az ítéletben az alanynak jelentkeznek. Eddig csak *egy* jelentésük volt: *az $Én_1$* mint első jelensége az ideális szellemiségnek (idealis natura), mely *magáról tud.* De ezen jelenség többféle oldalról mutatkozik be. Egyfelől mint *okozó,* másfelől mint okozat; és újra mint *szemlélő* egyrészt, mint szemlélt másrészt; és továbbá mint *azonos* úgy az alany, mint a tárgy minőségében. Mindezek teszik az ítélés anyagát.

© Copyright Mikes International 2001-2006

De már ez mutatja, hogy az anyag többféle adott *viszonyban* áll elénkbe. *Viszony alatt* mindazon szálakat értjük, melyek az anyagon végighúzódnak; itt a szálak mind az Én különböző formái között húzódnak el s merően projectionalis fonalokként intendálnak egymásra.

Mind az anyag, mind a viszonyok *adottságok.* Az Én mint Alany és Tárgy egy ilyen adottság; az azonossága, mely köztük van, egy másik adottság; az okozási viszony szintén ilyen deiktikus fonal, mely az A és T között húzódik s egybefogja. Ha az Énegészet nézem, akkor szálai az Alanyra és a Tárgyra törnek, ha e kettőt nézem, akkor intentióik e kettő között húzódnak el. S ha az $Én_2$ projectiója megindul, akkor az $Én_1$ és az $Én_a$, $Én_t$ felé indul. *Ez a projectio tehát az anyagban adva nincsen.* Lehet a szemlélő a szemlélt mellett vagy benne vagy kivüle — ez kettejök dolga, tehát adottság. *De hogy az $Én_2$ ott legyen köztük* — az egyedül az $Én_2$ dolga.

Az $Én_2$ közéjük csak úgy kerülhet, ha projectiója önmagát veti oda; ha az $Én_a$ és $Én_t$ *között foglal helyet;* ha egészen belemerül az objectiv viszonyukba; ha tovább nem inog, hanem fixe megáll közöttük s egységbe foglalja kettősségüket. Ezt a *harmadikat „helybenhagyásnak"* fogjuk nevezni. *Ott hagyja* azt a dialektikus szálat, ahol maguk a jelentések fonták; egybeolvad vele s azonosul; ha a szálak ellökik a jelentést, akkor széttartja az $Én_2$, ha szorosan fűződik egymáshoz az $Én_1$-ben, akkor az $Én_2$ megerősíti önprojectiójával. Szóval ő *helyesli* (•) vagy *helyteleníti,* szétszakítja (><) egymástól. Ő úgy hagyja, ahogy a szálak megszövődtek.

a) Materia (anyag), relatio (viszony) az egyik oldalon — copula (helybenhagyás) a másikon állanak szemben egymással. De a mostani anyag jelentései egymással viszonyban állanak. Az $Én_1$ előtt áll az $Én_a$ és $Én_t$, az $Én_2$ előtt áll az $Én_1$. Mivel az Én egyedül önmagával áll szemben, deixise két oldalú ugyan, de e szálak összeesnek, azaz $Én_a$ felől s az $Én_t$ felől azonos szálak húzódnak. Az $Én_1$ akár az $Én_a$ akár az $Én_t$ oldaláról indúlhat ki. De bárhonnan indul ki, ugyanazt az útat teszi. Ahonnan kiindul, az lesz az *ítélet alanya* (S), ahol végződik a szál, ott lesz az *ítélet állítmánya* (P). S minthogy az actio $Én_1$-ből indul ki, azért minden ítéletben az *Én az absolut alany. Az ítélet mindig öntudatos actus;* az azonossági ősiteletben az Én az *ítélet alanya is.* Ahol azonban az Én csak a helybenhagyó és szemlélő, ott *maga helyébe állít egy helyettest,* s ezen helyettes lesz a *relativ alany.*

Minden itéletnek tehát *absolut alanya* az Én; *relativ alanya* pedig helyettesítője, valamely jelentés. S ez utóbbi esetben már nem közönyös a kiindulás. Lehet úgy mondani, hogy: „az állat zöld", — de lehet úgy is, hogy: „a zöld... állat". Mikor így és mikor úgy? Nyilvánvaló, hogy *csak akkor így, ha a jelentések maguk követelik,* — különben pedig *úgy,* azaz *másképen.* De akár így, akár úgy indulok ki a szálakon, mindig csak *helyben hagyom* a deixist. *Az ítélet ennélfogva lényege szerint állító, vagy helybenhagyó.* Csakhogy a helybenhagyó lehet + vagy — irányú. De a — irányú mindig komplikált. Először mindig *próbál* állítani, mert hiszen a helybenhagyás éppen azt teszi, hogy *magát* akarja állítani az alany; *ha az nem sikerül,* akkor a deixis útján marad s lesz *tagadás* ugyan, de mégis önállítás. A *tagadás tehát* az önállítás felfüggesztése s így reflektált azaz *felsőbb rendű ítélés.*

De minden *ítélet* már a kész itélésnek, a befejezettnek kifejezése. A végső pont tehát, amelyben az itélet megvalósul, a *mondat,* akár kiejtve, akár megírva. S így az itélésnek formái a következők. Ami az önkénytelen reactiót vezeti, az az *okforma;* ennek tudatos képe az *itéletforma;* ennek helybenhagyása az *itélet;* ennek érzéki kifejezése a *mondat.* S azért, minthogy minden gondolkozás itélés, s minden itélet mondatban nyer megvalósulást, mondhatni, hogy az *egész kifejezéstan alkata benne foglaltatik az itélettanban.* A grammatika *sajátossága* csak az érzékités actusaiban járul hozzá az itélés értelmes actusához.

b) Minden *itélésnek tehát logikai, elkerülhetetlen feltétele az Én öntudatossága.* Minthogy pedig ezen öntudatosságot az „Én vagyok Én" ősi létitéletben fejezzük ki, azért *minden ítélésben benne van az ősi létitélet,* mint benne rejlő structuralis alap. *Elmellőzzük a kifejezésben, de benne rejlik mindenütt.* Pl. ha ezt mondom; „Én érzek" akkor az Én és az érzés azonosíttatnak. De hogy ezt megtehessem, ahhoz szükséges, hogy előbb magamról tudjak azaz „Én vagyok" s csak az Én közelebbi meghatározása az, hogy „Én vagyok érző" — azaz az „Én vagyok" egy új vonással bővült meg. Az *Énegészben* ugyanis benne van az (Én = Én), de benne van az „érzés" lehetősége is. A rá történő hatás („érzek") ezen Énegész potentialis vonásával azonosul s ez azonosulás alapján tudja meg az $Én_2$, hogy ő most nemcsak (Én = Én), hanem (Én = érző Én) vagyis, hogy ő van mint Én, de érző vonással.

Ezen kibővítése az ősi létítéletnek egyúttal meggyarapodása az $Én_2$-nek azaz a szemlélő értőnek. Az Énegész mozzanatait ugyanis a *ráhatás* folytán (így kell magunknak ezt érthetővé tenni) egyenként lépnek az (Én = Én) vagyis az öntudat elé pl. „látok". Ezen kilépett idealis kép hat az (Én = Én)-re. Az (Én = Én) ezen módosulást az Énegész illető functiójával azonosítja (a „látás" közvetlenül biztos adatával) s ez azonosítás után a szembesítettet a functiójával egynek találja. Azért nevezi ezen *concret látásnak* actusát „látásnak"; s minthogy a „látás" functiója az *ő* alkotó vonása, azért e concret Mást is sajátjául fogadja el. S

© Copyright Mikes International 2001-2006

így az $Én_2$ azt mondja: „Én vagyok látó" vagy grammatice „Én látok". A rag helyettesíti az Ént is s mondjuk: „látok" azaz „Én vagyok látó".

Ezen ítélet előzményei és logikai feltételei már most:

1. az, hogy Én vagyok Én,
2. Én nem vagyok látás, — azaz különítek,
3. de az Énegész igenis a látást is magában foglalja s ez actusommal azonosul, azért
4. az (Én = Én) is felfogadja a látást és
5. az $Én_2$ mondja ki helybenhagyva: „az $Én_1$ lát" s így (mivel $Én_1 = Én_2$) az *„Én látó."*

Milyen mozzanatokon át halad az Én?

1. az öntudat *azonosítása* magával (Én = Én),
2. az öntudat *elkülönítése* a „látástól" (azaz Én >< látás)
3. az Énegész = látás, azonosítás
4. az (Én = Én) elkülöníti a „látó Ént" magától,
5. az (Én = Én) *helybenhagyja* az (Én = látó) viszonyát.

Ha ezen § gondolatait a megelőző §. eredményeivel összehasonlítjuk, akkor a feltűnő egyezés mellett *mégis jelentési különbözést is találunk.* A 76. §-ban csak az Én maga volt a materia; ott mindig csak azt állítottuk, hogy „Én vagyok", — „Énalany azonos az Éntárggyal", — „az $Én_a$ viszonyban van $Én_t$-vel", — azaz Én maga volt, viszonyaiban, az ítélet anyaga. E helyen pedig az Énegész (vagy a Maga) egyes mozzanatai állanak szemben az öntudattal, amely azokat magával összeolvasztja. Az Öntudat ennek alapján *minősül;* az *Én a Magából* (Énegész) *szed fel vonásokat* s egyetlensége gyarapodik és megszorul. Minthogy pedig az öntudat (aham) az Énegésznek (Magam, Âtman) egy része — azért maga magával bővül s azonosul. Azaz: a *Magam az Éné lesz*; ami az Énegészben rejlett, az az Én tulajdonaként nyilvánvalóvá lesz. Minthogy pedig az Én magával azonos és bizonyos, azért a Magának mozzanata is az Énnel azonossá és bizonyossá válik. A látó, érző, *halló Magam* lesz látó, érző, *halló Énné.* S ezen actusairól való tudomása közvetlenül bizonyos, mert az Én maga biztos magának. „Én látok", az olyan közvetlenül bizonyos, mint az, hogy „Én vagyok"; mert a „látok" nem egyéb, mint a „vagyok" minősítése, azaz annak a kérdésnek kifejező felelete: *hogyan vagyok?* Ha tehát valahogyan vagyok, akkor biztos, hogy vagyok. *Mert minősíteni csak azt lehet, ami van.*

Az ősi létítéleten *felépül tehát egy újfajta ítélet.* Benne van az első a 2-dikban, s *az elsőtől nyeri a másik a bizonyosságát* azáltal, hogy az elsővel azonosul. Hogy látok, az bizonyos azért, mert *én* teszem, én pedig biztosan vagyok, *mert ha én nem volnék, az én látásom sem lenne.* Csak a modus essendinek *interpretatiója* lehet téves vagy a *praedicatio;* de a létele, hogy valamiképpen vagyok, az biztos. S minthogy itt az Én a Maga köréből (tehát az Énegészből) szerzi minősítését, azért ezen új ítéletformát *közvetlen minősítő ítéletnek* fogjuk nevezni.

A létítéletnek bizonyossága közvetlen; és ép oly *közvetlen a minősítő ítéletnek a léti oldala.* „Én vagyok" az kétségtelen azonosságnak kifejezése; „én látok".

c) Eddig csak az Én és egyes functiói állottak szemben egymással. Az első esetben *az Én önmaga* létéről és saját tulajdonságairól értesült (hogy azonos, hogy tárgy stb.) s az $Én_2$ mindezekről közvetlen tudomást szerzett. A 2-dik esetben az (Én = Én)-nel szemben az *Énegész egyik functiója* állott az (Én = Én) elé s az $Én_2$ ennek *létéléről* értesült, de egyúttal *minősítette* is. Itt is a functio az Éntől ered s közvetlenül az Énbe terjedve, az $Én_2$ közvetlen biztossággal magának tulajdonította (pl. Én hallok, látok stb.) *Mind a két esetben az ítéletalany maga az Én.*

Azonban ezen ponton nem áll meg az Én projectiója. Ezen továbbhaladás azáltal áll elő, hogy az öntudat a két előző viszonyban az Én helyébe egy tárgyat állít oda helyettesül. Amikor azt tapasztalja, hogy a látás az övé, akkor úgy minősített: „az Én lát" — azaz „az Én a látó". Ezen esetben az Én csak egy functióját kapcsolta magához s annyiban előáll, az Énegész teljességére tekintve, a *részleges ítélet* (v.ö. 74 §). Azt, hogy „Én látok" — állíttatik, *fentartás* nélkül helybenhagyja; ily értelemben egyetemes az ítélete, s örökre igaz. *De csak az, hogy ezen pillanatban* látott az Én — ez az igazság. Más tekintetben az igaz tétel korlátolt. Néha lát, néha hall, néha kiált — ezen viszonyok az Énre nézve tehát *csak ideiglenesek.* Csak időnként lát, csak időnként hall stb., ezt veszi észre, mikor magára figyel. Ellenben *az Énegészre nézve a látás időbelileg korlátlan;* a „látás" az Énegész örök mozzanata. Csak az életében, önállításában *villan ki* a „látás" ideiglenesen; ideiglenesen szegzi az Ént mint „látót" — azaz illeszti be az idősorba. Ennélfogva *a részleges*

© Copyright Mikes International 2001-2006

ítélet csak időbeli megjelenésből ered; de evidentiájának egyetemességét ezen időbeliség nem alterálja. Csak az időbeli megjelenésében tárul fel előtte új meg új vonása; de hogy feltárulhat, az örök tény s annyiban a korlátlan Énből ki nem veszhet, hanem megőriztetik. *A logikai érvényesség tehát nem esik össze a tér- és időbeli megjelenésével.* Kifejezhetjük térbelileg úgy, hogy *némely* Én lát, — de időbelileg helyesebben: *az Én* **néha** *lát.* A logikai érvényesség — $\left(\frac{Én}{n}\right)$-nek az „Énegész" egy részével való azonosságán nyugszik, azaz: jelentésének változatlanságán; ellenben a részlegesség ennek korlátolt felfogásán.

Ezen időbeli korlátoltság szerepel ott is, ahol az Én helyett alanyul a Tárgy szerepel az ítéletben. Ha azt mondom: „Én látok", — akkor az $Én_2$ materiája: *„$Én_1$: látás",* s ezt hagyjuk helybe. Ellenben, ha azt mondom: *„a csiga lát",* az $Én_2$ előtt egészen eltűnt az $Én_1$ s helyébe materiaként lépett: „csiga : látás" viszonya. Ugyanily kibővülés áll elő, ha azt mondom: „Én látom a rügyet" a fán. Azaz schematice

amott: $Én_2 = (Én_1 : T)$ vagy

emitt: $Én_2 = (T : Ti)$ a csiga lát.

Minthogy itt az Én helyébe a külön jelentésű tárgy lépett, *holott minden ítélet az* **Énnek** *actusa,* méltán kérdezhetjük: mi *ezen* esetben a helybenhagyás biztosítéka és támasza?

Nevezzük ezt az ítéletfajt *közvetve minősítő ítéletnek* s igyekezzünk annak *structuráját* feltárni.

„A rózsa illatos". Ezen ítéletnek logikai előzményei a következők. Feltéve az indítást, mely ez esetben a szem útján történjék, a *szemlélő* részéről feltételeztetik, hogy a) *magáról tud* — ez az ősítélet, b) ennek alapján *elkülöníti* a ráhatót és ezt szegzi mint T-t. Az Én tudva magáról a (látott) rózsát és a (szagolt) illatot elkülöníti magától. Azután következik, még mindig a szemlélő részén, a két különböző („látás" és „szaglás") azonosítása az Énegésszel. Az egyik oldalra kerül a „látott", a másikra a „szagos". De c) az Én kiindulva a „látott"-ból *áthalad* az „illatosra" s a deixis útján biztosan oda kerül. Akkor találja, hogy a T (látott) a T_1-re vezette s a kettőt Egységben látja. S csak ezen viszonynak helyeslése az $Én_2$ részéről az ítélet. A feltalált synthesist megerősíti új projectióval s ezen új, *közvetített synthesis* útján nyeri az ítéletet, hogy „a rózsa illatos".

Tévedés volna, ha ezen elemzést „a rózsa illatos" ítélet *psychologiai fejtegetéséül* tekintenők. Ez ismeretelméleti feltárása azon actusoknak, melyek ezen ítélet előállását lehetővé teszik. S ugyanúgy áll elő „a csiga lát" ítélete. A feltételek mindenütt: a) az Én öntudata, b) a T elkülönítése c) azonosítása az Énegész egy functiójával, d) átmenés az egyik jelentésről a másikra, e) helybenhagyás s ezzel az ítélet befogadása az (Én = Én) egységébe azaz az öntudat megbővítése.

Az ítéletek ezek szerint kétfélék: *1.* a *létítélet* és 2. a *minősítő* ítélet. Ez utóbbi pedig lehet a) közvetlen b) közvetve minősítő.

S ebből folyik azon *nevezetes tétel,* hogy az *ítéletek csoportosítása nem nyerhető az ítéleti materia jelentéseiből.* Csak az Én actusainak formájából, azaz önfentartása módjaiból kerülhetünk oda. Ez pedig *az értesülés* és a *megértés.* Organice pedig ezen két faj úgy függ össze, hogy *feltétel* és első mindig a *létítélet* s ennek további megmunkálásából ered a *minősítés.*

78. §. Az ítéletfajok strukturája s bizonyossága.

Hogy már most megértsük: *miben rejlik a helybenhagyásra ösztönző alap* (mondhatjuk: ez ítéletek bizonyossága miben keresendő?)? jó lesz az eddigi ítéletfajoknak structuralis sajátosságát fixirozni s vonatkozásaikat egymásra megállapítani.

1. *A létítéletek* általában azok, melyekben az ítélet materiája *valónak* elismertetik, azaz melyeknek állítmánya: „van".

Valamennyinek előfeltétele: *az ősi létítélet,* „Én vagyok". Ennek alapja az, hogy az $(Én_a = Én_t)$ s ennek eredménye az $Én_1$-ben a „vagyok." Az $Én_2$ elismeri, hogy „$Én_1 = Én_2$" — azaz *van.* Az ősi létítélet tehát *azonossági ítélet.* S mindazon viszonyok, amelyekbe az $(Én_a : Én_t)$ viszonya belehelyezhető *azonossági létítéletek*; ha (A : A) vagy (B : B) ... (X : X) áll előttünk, amely teljes congruentiát mutat, akkor az eredmény mindenütt azonossági létítélet pl. „a zöld, zöld" úgymint „az $Én_1$ Én". Az ősítéletben („Én vagyok Én") a

© Copyright Mikes International 2001-2006

helybenhagyás *csak Énemre* vonatkozik. Azaz csak *subjective realis.* Lehet, hogy Én magamra nézve vagyok; de B-re nézve lehet, hogy nem vagyok. *Objective realis* csak az, ami Másra nézve is van. De hogy Én B-re nézve legyek, ahhoz kell, hogy előbb Magamra nézve legyek.

Ezen ősítélet ennélfogva minden ítéletben feltételként foglaltatik. Hogy már most az Énre nézve *más* is van, erről az Én *értesülést* szerez, úgy, mint maga létéről. Hogy „Én — látok" — azt úgy tudja meg az Én, hogy az „Én vagyok" egysége hatást szenved, melyet magától elválaszt, azaz mellyel szembe áll az Én s melybe belemerül. Akkor magát látó „Énnek" fogja fel s erről állítja, hogy „van". S ezekről az ítéletekről áll, hogy „néha" esik meg a látás az alannyal, de érvényességük oly absolut, mint az Én maga. S bármi érvényes ilyen módon pl. „Én hallok", az mind az Én bizonyossága folytán bizonyos és absolute érvényes.

A létítéletek ennélfogva az *értesülési ítéletek* s mivel az értesülés az első fázisa a megismerésnek, azért a létítéletek az összes ítéletekben benne rejlenek. „Én értesültem, hogy a csiga van", — „hogy a csiga lát" — ezek mind létítéletek, elsősorban *értesülési,* 2-dikban *minősítő* ítéletek. Mégpedig, ha a „látás"-ról, mint magáról értesül, akkor közvetlenül minősítők.

2. *A minősítő' ítéletek* elsősorban

a) közvetlen minősítések. Ezek létítéleten épülnek fel s abban állanak, hogy Én önmagát minősíti, azaz valamelyik vonását magával azonosítja. Ennek a minősítésnek előzménye ennélfogva a *megértés.* Ha „Én látok", akkor benne az rejlik, hogy

α) Én vagyok Én

β) hogy „látás" nem = Én, hanem Más; de

γ) a látás az Énegész mozzanata s azzal actualis látásom azonos;

δ) minthogy pedig az Énegész = (Én + Nemén) azért az Én a „látással" deixis útján függ össze. S minthogy a deixis kölcsönös (az Én a Neménnel szemben Én s a Nemén az Énnel szemben Nemén), azért Én ~ Nemén „(látás") szükségképen, logikailag függ össze.

A közvetlen minősítés ennélfogva közvetlen bizonyosságú; mert benne az *Én és Más egy felsőbb egységhez tartozónak hagyatnak* helyben.

b) A közvetve minősítő ítéletek, mint 79. §-ban láttuk, kibővitik az Én helybenhagyási területét. Míg előbb az „Én" volt az absolut alany („Én vagyok azonos Énnel", — „Én külön állok a Mástól" — „Én érzek", — „Én látok", — „Én mozgok" st.), addig most az „Én" egy más jelentést substituál, *magát átteszi* (translatio) egy más jelentésbe s újra más jelentéssel áll szembe. A forma tehát lesz

$$Én_2 : T \text{ helyett}$$

$$T : Ti$$

amint 77. §. c. feltárta. Pl. „a csiga lát."

Az ilyen ítéletről mondjuk, hogy közvetve minősít. Mert

1. Kell, hogy az Én *magáról tudjon* s a Mást elkülönítse;
2. hogy a Mást *megértse;* úgy a „csigát", mint a „látást" kell értenie önönmagából;
3. mint megértettet mind a kettőt kell szembeállítania s a „csigá"-ban álláspontot elfoglalnia; és
4. onnan a „látásra" átmennie.

Végre pedig a „csiga" és „látás" két tényezőjét Egységbe állítani össze s ezt *helybenhagynia.*

Így képes az $Én_2$ a T-t minősíteni a T_1-gyel s ítéletet alkotni e viszonyról. Valamint már most az „Én látok" az Én azonosságában birja biztossága alapját, úgy „a csiga lát" a „csiga" és „látás" Egységében birja alapját; mert a „csigában" helyettest találtunk az „Én" számára s valamint az „Énben" a látást, úgy a „csigában" is a látást találjuk, mint mozzanatot. Az pedig, ami erre rávezet, többé nem az Én, hanem a „csiga", melynek deiktikus szálai a „látásba" nyúlnak. Schematice tehát a bizonyosság elnyerése így áll a két ítéletben:

© Copyright Mikes International 2001-2006

Az 1-ben a látás benne van az Énben, mert benne van az Énegészben; a 2-ben a „látás" és „a csiga" egyformán van az Énben; de a tapasztalat az is, hogy a „látás" a „csigában" is van. Mikor biztos a „csiga" és „látás" egybetartozása? S mikor biztos az, hogy „a csiga látása érzéssel is jár"? Itt nyilván az Én azonosságára való hivatkozás nem látszik elegendőnek.

Mindezen esetekben a főkérdés ez: mikor végleges a helybenhagyás? vagyis: mikor fejlődik ki az Én annyira, hogy fejlettsége teljes és megingathatatlan? Ez nyilván nem más, mint az *igazság* kérdése, mely az ítéleteknél a végső cél.

79. §. Az ítéletfajok és a jelentési rétegek. Az ítéletek összefüggése egymás között.

Az ítéletek fajaira visszatekintve, igen nevezetes tényállást tudunk megállapítani. Ezt kell előbb felderíteni, mielőtt az egyes ítéletfajok további elrendezését vizsgálnók.

Úgy találtuk elsősorban, hogy az *ítélet egy viszony helybenhagyása.* Első ilyen viszonyul ismerjük az öntudatot, melyben ($Én_a$: $Én_t$) hagyatik helyben az $Én_1$ által. Ezt a viszonyt fejezi ki az *ősi létítélet:* „Én vagyok" vagy „Én vagyok Én". De már ebben rejlik az *első minősítés.* „Én vagyok Én" — azaz „Én vagyok *mint* Én" — az első minősítés tehát az *azonosság.*

A második viszony az, hogy „Én vagyok mint Nemén" — azaz *elkülönödöm* a T-től. Ezen viszony az elkülönítés, mely az azonosságtól függ. Ebben a viszonyban rejlik az *okviszony* is. De rejlik benne a minősítés 2-dik faja: az Énről állíttatik, hogy az Énegész részeit felfogadja. Az Én lát, hall, érez, gondol s így tovább, azaz: az Én látó, halló, st.-nek minősül.

Az ítéletek itt az *értesülés* és a *megértés* actusaiból erednek. Amazok a *létítéletek,* emezek a *minősítő ítéletek.* A létítélet nélkül nem állhat elő a minősítő; értesülni kell előbb arról, amit azonosítás útján megérteni óhajtunk. S a minősítés első sorban a *functiók* megértéséből folyik. Az Ént csak azzal minősítjük, ami az Énegészhez tartozik; azaz ő magát csak önmagából értheti meg. A minősítő ítéletek között elsősorban állanak tehát azok, melyekben az $Én_2$ a maga Énegészének Részeit kapcsolja magával. *Logikailag* ez a megértés előzménye; *psychologiailag* rendesen a functió valamelyik határozottságával kezdődik a megértés. Zöldet látok s ebből indulok ki, hogy a „zöldlátás" előzményeit megtaláljam. Ismeretelméletileg tehát prius a logikum, aztán jön a psychikum; phychologiailag megfordítva haladunk.

Ez azonban teljesen összeesik a jelentések **kategorialis rétegével.** Az ítéletek fundamentumai tehát a kategoriák világában rejlenek. Az alapréteg intentiói képezik úgy az *ősi létítéletnek,* mint a *közvetlenül minősítő ítéletnek* materiáját. A *kategoriális ítéletek* ennélfogva létezés és értelem dolgában *csak az Énegész elemzései.* Minden helybenhagyás végső alapja az *Énegésznek adott structurája.* Ha csak az eredetet tekintjük, akkor ezeket az ítéleteket *analytikusaknak* lehetne nevezni. Ismeretelméleti szerepök szerint azonban minden ítélet egy öntudatos synthesis s így az elnevezés félrevezető. Ha synthesisek, akkor ezen ítéletek csak az első synthesisek, melyekben az értő Én az Én egész synthetikus structuráját tárja fel és *sajátítja el magának.* Az Énegészre nézve ezek a kategorialis ítéletek *analytikusak;* az értő Énre nézve ezek a *fundamentális, eredeti synthesisek.* Nevezik őket *apriori synthetikus ítéleteknek.* Mert maguk nem egyebek, mint az Énegész elemeinek synthetikus, azaz ismerési kifejezései. Maga az Énegész egy complex, azaz synthetikus jelentés; az ő synthesisének öntudatos helybenhagyása foglaltatik ezen apriori synthetikus ítéletekben. Az, hogy „Én látok, hallok, érzek" — ránk nézve egyéni szándékkal van egybehozva; szándékunk pedig az, hogy a *realis* Énegészet öntudatos Énünkbe beleolvaszszuk *idealiter.*

Egészen más természetűek és structurájuak a *közvetve minősítő ítéletek.* Az „Énegész halló vagy érző való" az $Én_2$ szempontjából analytikus; itt az $Én_2$ az *Énegészbe helyezkedik* s annak egy momentumához száll át (azaz teljesen maga területén maradt). Ellenben abban az ítéletben: „a csiga hall" az $Én_2$ nem az Énegészre, sem egyik functiójára nem száll át. El kell hagynia a kategorialis réteget s belemerülnie a conceptualis fogalmi rétegbe vagyis a complex jelentésekbe a *jelentő csomókba.* Ezen csomókon felül helyezkedett el az $Én_2$ s azok intentionalis szálain halad el az S és P között. Minthogy itt *külön* szembesített jelentések közé vegyül, amelyek csak fundálva vannak egymásban, de nem kötött viszonyban fűzve egymáshoz, azért itt az $Én_2$ szabadon rendezi el a két jelentést. Hogy „a csiga lát," azt mondja egyszer; „a csigának két szarva van," mondja másszor; s hogy a „csigának teste nyálkás," mondja újra másszor. Amik külön actusok utján állanak elő, azokat egy actusban akarja összehozni.

Az ítélet területe tehát itt a conceptualis réteg. Összefügg ugyan az alaprétegggel, — hisz onnan kapja materiáját, de az öntudatlan alkotást, mely csomókban állapodott meg, újra magáévá teszi concretebb

© Copyright Mikes International 2001-2006

formában. Ez is synthetikus, *fogalmi* ítélet; de már *nem az Énegészben fundált,* hanem a csomókban fundált synthesis.

És amikor a *barnás csigát* minden érzéki vonásával szembe állítja a *zöld fűvel,* melynek széleihez tapadni látja, — akkor is ezen ítélet: „a csiga a fűhöz tapad" synthetikus ítélet; de már nem a csiga fogalmában, hanem érzéki fix észrevételében (megérett érzéki valójában, wahrgenommen) van fundálva synthesise. S rendesen ilyen érzéki alakokról s azok viszonyairól beszélünk, mikor *stricte synthetikus ítéleteket* mondunk.

Mind a három esetben keressük a *helybenhagyás véglegességének alakját.* Van tehát:

1. kategorialis lét- és minősítő ítélet

2. fogalmi lét- és minősítő ítélet

3. érzéki lét- és minősítő ítélet

Minden ítélet, mint *létítélet,* értesülésen épül fel; minden ítélet, mint *minősítő, megértésen* épül egyfelől és *létítételen* másfelől. Minden ítélet synthetikus actus, még a létítélet is; de alapja egyfelől az elemzés, másfelől a synthesis. S azért igen bajos az ítéleteket ezen sokféle tekintet szerint összefüggő táblázatba besorozni. Pedig biztos áttekintés céljából meg kell próbálnuk ezt.

Ezen tábla összeállításánál szükséges már az alapszempontot megtalálni, mely a sokféle elágazást magyarázza. S éppen azért szükséges lesz mindenekelőtt az ítéleti functiónak szerepét az Én életében meghatározni; mert különben a közönséges logika külső elrendezésébe esünk bele s önálló ítéletül vesszük azt, ami csak mellékes vagy párhuzamos forma az alapfelosztás mellett.

80. §. Az ítélés functiojának szerepe az Énegész életében s az ítéletek csoportosítása.

Mindenekelőtt szemmel tartandó, hogy a *megismerés feltétlenül alanyi actus.* Akár úgy fogjuk fel, mint a sensualisták, hogy a *tárgyak* hatnak az Énre, amikor is „omnis cognitio fit per assimilationem;" akár úgy, hogy az inger csak indító casus occasionalis, mely az Én tartalmát kifejti (s más józan nézet nem igen lehetséges, mert pl. az εἴδωλον nem az[1] — bármiként interpretáljuk, az Én tevékenységét kicsatolni nem birjuk. Mert az Én *értesül,* az Én a *megértő* és az Én *hagy helyben;* azaz a megismerés soha nem lehet öntudatlan *mivelet,* hanem mindig *öntudatos actus.*

De ha öntudatos actusa az Énnek, akkor az ítéleti forma is, melyben végbemegy, öntudatos actus. Az Énnek ezen actusa pedig nem egyéb, mint projectio, önfentartás. Tartalma nem actus, hanem jelentés; actus azon Éni tett, mellyel magát állítja. S azért az ítélet *az Én önfentartásával a legszorosabb összefüggésben áll.* Ebben az önfentartásban áll azonban az *Én élete,* úgy mint minden önfentartás a megfelelő való életében áll. Ez önfentartásban érvényesül az illető valónak tartalma és jelentése s azért minden külön jelentésnek külön életformája is van.

Már most az Én jelentésének alkotó mozzanata az, hogy *szellemiségéről tudomása van.* Ő nemcsak idealis materia, hanem egyúttal tud is arról. Minden actiója ennélfogva csak arra szorítkozik, hogy a maga idealis *materiáját megtudja.* S éppen *ennek kifejezése az ítélet.* S minthogy ezen megtudás által az Én gyarapodik s erről tud is, azért az *ítélet functiója elrendező.* Magával hozza kapcsolatba a materiáját: azaz *deiktikus szálakkal fűzi magához* mindazt, ami materiájában rejlik s elrendezi *magát ezen materiával,* elrendezi nemcsak egyes jelentéseit, hanem azoknak deixisét is. Ezzel pedig maga tartalmává teszi s tud róla, mint ilyenről. *Azért* kell az ítélésnek öntudatosnak lennie, mert a *megértett jelentések viszonyainak öntudatos helybenhagyása.* Azért csak az $Én_2$ fokán áll elő az ítélet. Mert a materia saját viszonyai még csak az objectum, melyet *megérteni* feladata; ítéletté csak az Én helybenhagyó actiója által válik s ezen helybenhagyás által tagolódik maga az $Én_2$ úgy, ahogy az Énegész objective tagolva van. Minden ítélet egy-egy lépés, amellyel az Énegész objectiv tartalma az Én tulajdonává lesz. S minden ítélettel kitágul az $Én_2$ hatása, azaz fejlik ki jobban ő maga.

Ezen élet nyilvánulásainak *sorozata* egyes ítéletek formájában jelentkezik. *Először az* Én *értesűl* magáról s csak ezen feltétel mellett értesülhet Másról is. Az actus két oldalú; magát megértve, elválasztja magától a

[1] V.ö. *Böhm* K. „A megértés st." p. 14. (1910.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

Mást, mint valót. *Az első alapítélet* ennélfogva minden továbbinak a feltétele; önkénytelen apriori actiók. Ezeknek helybenhagyása azért az *ősi ítélet.* S ez lappang minden további ítéletben.

A *második* lépés ujra az Énnek egy actusa. Amiről értesült, azt elkülöníti, magával szembeállítja. Azután önmaga functiójával azonosítja s ez azonosultat *megérti.* Ezen lépésnél az Én észreveszi, hogy az elkülönített, amiről értesül, *micsoda?* mert tudomására jön az Énegész functiója, mely létrehozta. Akkor az $Én_1$ magát *minősültnek* találja, (pl. az $Én_1$ lát) s ekkor az $Én_2$, ezt *helybenhagyva,* nyeri azt az ítéletet az „$Én_1$ látó" s minthogy $Én_1 = Én_2$ azért általában szólhat: „Én látok."

A *harmadik lépés* azzal áll elő, hogy ezen első minőségét más minőségével hozza össze. Ha T a Más, akkor az, amit most észrevesz, ezen viszony ($T : T_1$) vagy specializálva ($S : P$). „A csiga lát" ítélete *túlhalad az első önminősítésen,* s egy T-t minősít a T_1-gyel. De ezekben is ő rejlik, mint helyettesekben. Azért bár a T köre tágult, mégis az $Én_2$ tartalma bővült meg, mert az $Én_2$ (azaz az öntudatos Én) tulajdonává lesz a T_1 is.

S így minden ítélettel az $Én_2$ gazdagodván meg, az $Én_2$ alakul ki mind jobban; vagyis az ő önfentartása lesz szilárdabbá és biztosabbá! S ezzel a biztossággal mind jobban valósul meg az Énegész. *Az igazság gazdagít és szabadít.*

Vezeti pedig az egész folyamatot *az Énegész és az Én* kölcsönös összehatása. Az Énegészből vált meg az Én és Nemén; az Énből vált meg az $Én_a$ és az $Én_t$; a Neméntől az Én különítette el magát, tehát a Nemént és ennek minden mozzanatát. Mindenben ő az *okozó,* amit elkülönített *az okozat.* Az Én reactiói (önprojectiói) hozzák létre azaz tudomására mindezeket. Azért minden ítéletnek az Én a forrása. S minthogy az Én az egyetemes ok, a többi pedig az okozata, azért minden ítéletben az *oki viszony a reale fundamentum* s minden megismerésben ő a *realis conditio.*

Minthogy azonban az elkülönítés az azonosság valójának tudatán épül, azért az okozás is ebben birja ismeretelméleti fundamentumát s azért ugyanilyen jogosan mondhatjuk, hogy *minden ítéletnek idealis conditiója az Én azonossága.* Onnan azon sokszor ismételt tény, hogy minden ítéletben benne rejlik az alsóbb fok. Mert az Énhez tartozik az önállítás, az önmegválás, a Más elkülönítése, a Más és Önmaga megértése s ennek elsajátítása. S minthogy mindezek nélkül az Énegész meg nem valósulhat, azért az *ítélés az Én önfentartásának, életének szükséglete s nélkülözhetetlen formája.* S mintbogy ezen önfentartásban az Énegész az Énnel szemben *elrendezkedik, azért* az ítélés elrendezési actus s *ítéletek formájában kell az $Én_2$ és az Énegész egymás közti viszonyának kifejezést nyernie.* Az értő az abszolut Alany, az értett a Tárgy, vagyis az *Ember Világa.*

És most már eldönthető, hogy *mi legyen az ítéletek csoportjának osztási alapja?* Mindenütt az elérendő cél az Én önfentartása; az Én önfentartása annyi, mint a materiának az öntudatos Énnel való összeömlése, úgy, hogy az Én a Tárgygyal Egységet képezzen s *erről tudjon* is. Az önfentartás mozzanatai jelentésileg különbözők lehetnek (Én, Nemén s ennek tagoltsága); de a lefolyásának módjai mindenütt ugyanazok. *Értesül, megért, helybenhagy* — ez a rhytmikus menet sora. A *helybenhagyás* mindenütt ugyanaz. De az értesülés és a megértés különböző módon állanak elő s különböző *eredményt* adnak. Az értesülésben a *létezés* jelentése az eredmény; a *megértésben* különböző *jelentéseknek* magva jön tudomásunkra. A tulajdonképeni terület, hol *kiterjeszkedünk,* a jelentések területe; mert azzal bővül meg mindenkor az Én.

Ha már most a helybenhagyást vesszük tekintetbe, a mely minden ítéletben benne rejlik, akkor azt mondjuk, hogy *minden ítélet egy synthesis.* Összetesszük a materiát *magunkkal* és *más materialis mozzanattal.* És ha az *értesülést* tekintjük, akkor minden ítéletben kifejezzük, hogy valami van; azaz *minden ítéletben benne rejlik a létezés,* — mert a helybenhagyás éppen a létnek elismerése, az, hogy „így van".

Pusztán a *megértésben* van különbség. Megérthetünk directe *magunkból,* az Énegész functióiból; vagy tovább haladunk (discurrimus) a terület egyéb rétegeibe s egyik jelentésből a másikat értjük meg. Vannak ily alapon *intuitiv* és *discursiv* ítéletek; amott magunkból merítjük a *helybenhagyás motívumát,* emitt máshonnan szedjük.

Egybefoglalva mindezen szempontokat s hozzávéve az *alapultság* (fundatio) fejlődéstani gondolatát, úgy találjuk tehát, hogy:

1. az *értesülés* ad külön ítéleteket, és a *megértés* is;
2. amazon alapulnak a *létítéletek,* emezen a *minősítők*;
3. amazok az utóbbiaknak kísérői s rejlő mozzanatai;
4. a minősítés a *közvetlen* ismert kategoriákon épül, vagy *közvetítés* útján megy végbe;
5. a közvetlenek *intuitio,* a közvetítettek *discursus* útján nyerhetők;
6. az intuitio a *kategorialis* jelentéseknél, a discursus a fogalmak s érzéki complexusoknál állhat elő;
7. amazok mindig *állítók;* a *tagadás* is állítás felsőbb fokon.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Összefoglalva mindezeket azt kell bevallanunk, hogy az ítéletfajok nem mellérendeltségi, hanem függési viszonyban állanak. Mert mindennek alapja az értesülés, tehát a *létítéletek az elsők*; a minősítőkben ezek benne rejlenek. S a tulajdonképeni gerinc minden továbbiban a minősítés módja. A tábla tehát így alakulhatna:

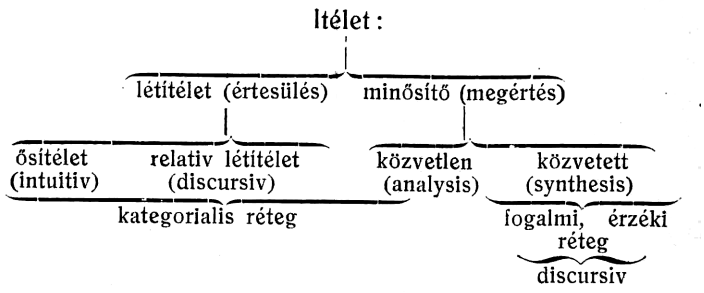

A függés pedig fennáll úgy, hogy

1. a létítélettől függ a minősítés

   existentialis ítélet ~ qualifikáló ítélet

2. az ősítélettől ~ a relativ létítélet
3. a létítélettől ~ függ a közvetlen minősítés
4. a közvetlentől ~ közvetített
5. a fogalmitól ~ az érzéki ítélet.
6. az állítástól ~ a tagadás.

Vagy sorozatos schemában:

ősi létítélettől ~

rel. létítélettől ~

a közvetlen minősítőtől ~

a közvetett fogalmitól ~

az érzéki ítélet.

Az érzéki ítéletben ennélfogva minden megelőző ítéletforma foglaltatik. Ez abból világos, mert az érzéki jelentésekben mindenfajta jelentés állott össze.

81. §. Az ítélet, mint elrendezési forma. A helybenhagyás végső alapja.

Az ítélés ennélfogva azon forma, amelyben az $Én_2$ magát megvalósítja. Alapja az okilag vezérlett megválás; haladása az értesülés, megértés és helybenhagyás lépéseihez van kötve; befejezése a megállapodás, vagyis az $Én_2$ belemerülése a Tárgyba, mely itt egy viszony, elsősorban az Én és a T közti viszony. Csak azután állhat elő a további haladás, mikor az Én egy T-be áthelyezkedik s egy más T-be húzódik tovább.

Mindez pedig nem egyéb, *mint az $Én_2$-nek öntudatos gyarapodása,* mellyel maga körül csoportosítja explicite, *ami implicite volt az Énegészben.* Az ítéletben ennélfogva *tárgyilag* gyarapodása nincs az Énnek, hanem a figyelő $Én_2$-nek. Új vonást ezzel nem szerez tartalmilag, hanem csak formailag. A ‚piros rózsa" ugyanazt a tartalmat foglalja magában, mint az hogy „a rózsa piros". De viszonya az $Én_2$-höz változott s azért az ő külső formája is mássá lett. A „piros rózsa" egy complex jelentés, mely objective benne lehet az $Én_1$-ben (pl. az érzéki szemlélésben); de „a rózsa piros" az ugyanezen complexum, csakhogy most az $Én_2$ *tudomása előtt* áll s amikor az $Én_2$ helybenhagyta, akkor az $Én_2$ szabad tulajdonává lett. Ítéletek útján ennélfogva csak formai változatokat lehet nyerni; szabadon lehet a viszonyfonalat átszőni s átidomítani, — de mindig csak *ugyanazokat* a jelentéseket kezeljük.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Éppen azért helytelennek látszik azon nézet, mintha az ítélet gyarapítaná az ismeretet. Az ismeret anyaga kötve van az értesüléshez és a megértéshez — függ tehát a jelentés megalakulásától; ellenben az ítélet ezt az értesülést csak tudomásunkba hozza, *azaz öntudatos Énünkbe* olvasztja s azzal szemben rendezi el. S éppen azért az ítélet nem örökkévaló, — csak a jelentés az és a jelentések deiktikus viszonya. S *azért,* mert ezen viszony a jelentések változatlansága folytán sohasem változik, — azért az ítélet is örök, ha egyszer meghoztuk. De különben csak az $Én_2$-től függ, vajjon így kapcsol-e: „a rózsa piros", vagy úgy: „piros a rózsa". Nem tartalmi gyarapodás az, ha az „emberhez" kapcsolom a geográfiai viszonyokat, azok az emberrel mindig valami viszonyban vannak. Hanem az öntudatom bővül, ha belátom, hogy az ember és a klima bizonyos állandó viszonyokat mutatnak egymás között.

S ha tehát az ítéletek között tartalmi gyarapodást észleltünk, akkor ez a jelentések deixiséből ered, nem az alanyból. Ha az Én észreveszi, hogy ő *„lát",* s ha a látás a *„Napra"* vonatkozik, s ha a „Nap" *fényt* szór a *„növényre"* s ha a „növény" ennek folytán „kifejlik" s erősödik, s a többi — akkor ezt nem az Öntudat okozza, hanem a fogalmak vagy jelentések deiktikus szálai. Ez pedig azért áll össze mind az Énnel, mert a „látás" a közvetítő s az ő szálain át halad az Én a Napra, fényre, növényre, kifejlésre stb. Ezen fennálló jelentési nexust köti magához az Én s ezzel elrendezve az egyes jelentéseket Magával szemben s egymással szemben, — az egészet egy Egészbe foglalja, melyet helybenhagy mint saját maga világát. Úgy mondják azt, hogy a *„tapasztalat"* azaz a jelentések szerzése, bővíti ismereteinket; puszta logikával csak *elrendezni* lehet azaz *öntudatunkat kitágítani,* az $Én_2$-t.

S éppen ezen oknál fogva *minden ítéletnek azonos structurával* kell birnia. Két viszonytag (S és P) és a helybenhagyás: azaz egy jelentési csoport és egy elrendezési functio találkozik össze benne s *e találkozás mindenütt csak az értőnek belehelyezkedése a viszonyba. Állítás az ítéletnek* egyetemes jellemzője. Ez *állításnak változatossága* nem az ítélet természetéből ered, hanem azon psychologiai körülményekből, melyek között meghoztuk. Feltétlen, feltételes, szétválasztó stb. formák külsőségek; óhajtó, parancsoló, kétkedő stb. csak komplikált psychologiai viszonyok, de nem logikai ítéletek. *Az ítéletnek sem az akarással, sem az érzéssel dolga nincsen;* ez pusztán az öntudat önállításából fakad s minthogy az Én csak annyi, hogy „Én vagyok", — azért ez, mint értelmi actus, csakis intellectualis természetű. Az „állásfoglalás", amellyel a voluntarismus (Rickert, Windelband stb.) az ítélést kapcsolatba hozta, csak zavaros üres psychologizálás. Az ítélet, akár akaratból, akár érzésből magyarázzák (hisz ez csak ártatlan privátpassziója a psychologusoknak!) soha sem tesz egyebet, mint azt, hogy valami viszonyt, valami történést vagy létet, *helybenhagy.* S azért az ítélet psychologiai felfogásából semmit sem lehet az „értékességről" felfedezni. Mert ítélünk értékes és értéktelen felett egyaránt; *állítjuk* a rútat is, a szépet is, a jót is, a rosszat is, — azaz az állítás ontologiai természetű gondolat, mely a dolognak értéke iránt közönyös. *Az állítás csak önmagában birja az értékét;* mert önmagunkat állítjuk mindenben, mást úgysem birunk *mi* állítani (még a gondolatainkat is más állítja realiter mi belénk!) S ez önállításunknak van értéke azért, mert az intelligentia állítja magát ezzel; s mert az önállítás az intelligentiának egyik alkati fele, az intelligentia pedig az egyedül értékes, — *azért értékes annak jelentése és önállítása egyaránt s együttvéve. Hisz ezen helybenhagyás éppen az, amit igazságnak nevezünk;* s úgy értem az igaz ítéletre gondol Rickert, amikor az ítéletnek ilyen homályos mysteriumát szimatolja csavart körforgásában.

Az ítélet tehát semmi mystikumot nem foglal magában; ha egyszerű helybenhagyásnak fogjuk fel s ha nem keverjük össze egyéb psychologiai köddel, akkor semmi objectiv rejtély benne nincsen; ő egyszerűen elhelyező actus, amellyel az $Én_2$ magához fűzi az Énegész öntudatlan tényezőit, mi által azokkal megerősödve hatalmat nyer felettük. Mert, úgy vélem, az *$Én_2$ mindig felette áll az Énegésznek;* s minél több ítéletben fejezi ki az Én tartalmát, annál nagyobb fénynyel világít be annak infernalis βάθος-ába s annál fényesebben ragyog az objectum felett az „Aham."

S az ítéletnek legfőbb problemája éppen abban rejlik: *mi az, ami helybenhagyásunkat teljessé és véglegessé teszi? A* közönséges felfogási mód, mely az itélet igazságát valami transcendens „Soll"-lal piszkolja be, az *igazság kérdését* egész ex abrupto tárgyalja; bele merül a végtelen ködbe s panaszkodik, hogy nem lát a sötétben, mint Berkeley panaszkodott az „általánosnak" zavartsága miatt.

82. §. A helybenhagyás véglegessége az egyes ítéletekben: 1. a létítélet két fajánál.

Ha már most az egyes ítéleteket külön-külön megvizsgáljuk, akkor lehetségessé válik számunkra megtalálni azon alapot, *melyen minden ítéletnek véglegesítése nyugszik.* A dolog minutiosus boncolást követel, de más úton a *bizonyosság* kérdését eldönteni nem lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2006

1. A *létitéleteknél* a helybenhagyás két alakban található.

a) Az *ősi létítélet,* mely minden ismerésnek előfeltétele, azt mondja, hogy „Én vagyok Én." Minthogy a szemlélő $Én_2$ és a szemlélt $Én_1$ lényegileg ugyanaz, azért egységbe folynak össze, mihelyest a szétfeszítő figyelem meglazul s csak a teljes megnyugvás állapota áll elő az $Én_2$-ben, — a nyugodt létérzet. Ezen megnyugvás ennélfogva az Én *mindenkori azonosságán* épül fel. Minthogy tehát az „Én vagyok" megnyugvása az Én azonosságán ($Én_1 = Én_2$) épül fel, azért az ősi létítélet *azonossági ítélet* s mint ilyennek bizonyossági alapja a *közvetlen intuitio.*

b) A *relativ létítéletek,* pl. „a fa van", nem egyenesen az $Én_2$-hez fűződnek, hanem az $Én_2$ közvetítésével. A „fa" képe oly functiókból alakult össze, amelyek az Én alkatában rejlenek, de azért az Énegészhez tartoznak (pl. élet, szín, szaporodás st.) Ennek folytán az Énnek módjában áll a „fa" helyébe állani s minthogy az „Én van" bizonyos, azért a „fa" létele közvetítve is az Énhez van kötve. Az Én lételem a fa lételével összeesik.

A relatív létítéletek ezek után *közvetített ítéletek.* Először a fa áll viszonyba az Énegésszel, azután az $Én_2$-vel áll elő az átömlés s akkor az $Én_2$ a fa helyébe lépve, erre viszi át a „lét" jelzőjét. A „fa" létele tehát az $Én_2$ lételétől függ. S azért a relativ létítéletekben benne rejlik az *ősítélet;* de megértésükhöz kell, hogy a minősítés közbelépjen. Bizonyosságuk azonban végső alapon az Én ősítéletében, tehát *azonosságában alapul* logikailag. Megértésük azonban felteszi a minősítést.

Az ősi létítélet direct *intuitión,* a relativ létítélet *közvetve a minősítésen át,* az ősítéleten nyugszik.

83. §. A helybenhagyás véglegességének alapja, 2. a minősítő ítéletekben és pedig a) a közvetlen minősítés esetében.

Minden minősítés azon alapúl, hogy az *Én magát módosulva közvetlenül megérti.* Ezen módosulás elsősorban az Énegész functiói, második sorban e functiók összeműködése részéről keletkezik s ezen alapul a *kétféle minősítő ítélet.*

a) *A közvetlen minősítésben* az $Én_2$ az Énegész másik felét szívja fel magába; azaz: az $Én_2$ elé az Énegész idealis naturája lép ki fejlettségének egyes mozzanataiban. Minthogy pedig az $Én_2$ az Énegész egy része, azért a minősítésben az $Én_2$ $\left(=\frac{Énegész}{n}\right)$ azonosul az $\left(\frac{Énegész}{n}\right)$ egyik vonásával, vagyis magába szívja fel. S mivel az $Én_2$ magáról, mint létezőről, tud, azért tud magáról, mint $\frac{Énegész}{n}$ voltáról is.

Pl. az „Én látok" itéletben az Énegész „látási functiója" áll az $Én_1$ elé, mely ennek folytán a „látással" azonosul. Az első tény már most azon ítélet: „az Én látó", így fogja fel az $Én_2$. S minthogy $Én_2 = (Én_1 : T)$ azért $Én_2 = (Én_1 + T)$ azaz $Én_2$ = látó Én. S valamint az $Én_1$ „látó", úgy az $Én_2$ is „látó" — tehát úgy fejezhető ki: „$Én_2$ látok".

Az első minősülés ennélfogva (v.ö. 70. §.) az Éntárgy felszívódása folytán áll elő az $Én_1$-ben s megy át az $Én_2$-be. S minthogy minden functio együttvéve adja az Énegészet, azért a minősítés elsősorban csak *részszerű.* Mert az Énegész-nek csak egy része áll az $Én_2$-be; annyi, amennyi az $Én_2$ szemlélési határába lépett. Azért az $Én_2$ csak „néha" lát, „néha" hall, vagy érez. Az Énegész itt csak egy részében valósult meg ugyan, *de tényleg megvalósult* s azért a *részszerű ítélet is végleges* (77. §.). Végleges azért, mert az $Én_2$ abban a pillanatban teljesen belemerült a látásba s ott lekötődött.

Minden közvetlen minősítés ennélfogva *közvetlenül bizonyos.* Mert ha 1. „Én = Én", akkor 2. (^{1}/Én = ^{1}/Én) s így 3. ha ^{1}/Én = látás, akkor azonosság alapján az „Én = látó Én", vagyis az „$Én_2$ lát", mert az „^{1}/$Én_1$ = látás." Az tehát, hogy „Én látok" annyi, mint: „Én tudom, hogy Én lát", vagyis a tudó Én actusa az, hogy lát. Még pedig *egységes actusa* s azért olyan bizonyosan *van,* mint ahogy bizonyosan van az Én öntudata.

A minősítésben tehát ezen sor áll elő:

$Én_2 : (Én_1 = T)$ vagyis
$Én_2$ tudja, hogy az $Én_1$ lát s így
$Én_2$: látás.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Minden kép tehát az Énnek projectiója; az $Én_2$ okozza a képet, mint vele szembenálló tárgyat

$Én_2 \sim A.$

S ahol az A-hoz valamely kép úgy tartozik, mint az A az $Én_2$-hez, ott az A a más képnek, B, az oka, B ismét C-nek st. Ha az $Én_1$ lát s a látás „pirosat" lát, akkor

Én ~ A ~ B ~ C vagyis

az Én ~ lát ~ pirosat.

Minden ilyen egység az „Énlátás" typusa szerint alakul meg. Mindeniknek végső centruma az (Én = Én), mely elkülöníti magától, mint Mást; mert az (Én = Én) = ^{1}/Én (látás) s mivel ^{1}/Én = piros, azért az Én vetíti a látáson át maga elé a pirosat.

Ha már most az ítélet egyes alkatrészeit figyelembe vesszük, akkor azt találjuk, hogy az $Én_2$, a látás és a piros sajátságos viszonyban állanak egymással. Elsősorban azt tapasztaljuk, hogy az $Én_2$ ><; látás s a látás >< piros. Azaz $Én_2$ új momentumot nyer a látásban, úgy mint a látás a pirosban. „A pirosat látó $Én_2$" tehát megbővülése az $Én_2$-nek; nem belőle eredt, hanem az Énegészből, ő csak *fűzte* magához, de nem hozta létre. *Azért az ilyen minősítő ítélet synthetikus természetű.* De ha a „pirosból" indulunk ki, akkor világos, hogy „a pirosban" benne van a „látás", a „látásban" pedig az Én, mint hordozója. S annyiban a viszony *analytikus.* Így érthető azon Kanti tétel, hogy az analytikus ítélet nem gyarapítja az ismeretet, — *az csak a kellő világításba hozza az elrendezést.* De éppen ezen megvilágításban rejlik *kiváló értéke az öntudatos megismerés számára.* Mert éppen ezen világosság által gyarapodik maga az $Én_2$, vagyis az ítélő alany s éppen ezen *gyarapodásban szabadul fel az ítélő.* Ellenben a synthetikus ítéletben az Énegész fejlődése megy végbe. S minthogy e fejlődést az Énegész *mint ok* hozza létre, azért minden synthetikus ítélet az okiságon épül fel. Az Énegész szolgáltatja az *anyagot,* de az $Én_2$ *rendezi el.* Az Énegész öntudatlan *szülő oka a* materiának, a figyelő $Én_2$ *rendező oka az ítéletnek.* S minthogy az ítélet az önfentartás formája, azért az $Én_2$ reactiója hozza tudatába a materiát s az $Én_2$ vezeti részünkre a további kialakulást.

A *közvetlen minősítés* ezek után végső ponton az *Én azonosságában bírja bizonyosságát.* Ha „Én látok pirosat", akkor ezen összefüggés az Én közvetlen öntudatosságomon nyugszik. Mert az (Én = Én) tud magáról, tud a „látásról", mint Másról, s a „látáson át" a pirosról. A viszony tehát ez = S : P : O. *Az alany az állítmányon át vonatkozik a tárgyra.* S azért *a tárgy is ezen kapcson át függ az alanytól.* „Én látok pirosat" annyit tesz, hogy Én amennyiben látok, pirosat látok „néha". De amennyiben „piros" jön tudomásomra, annyiban „a látás" is eljut oda. Érteni kell a „pirosat", amit a „látásból" tehetek, de a „látást" is az Én functiójából értem meg. S ha a látás az Énbe olvadt, akkor a piros is olvadt az Énbe. S amennyiben az $Én_2$ biztos, annyiban biztos a „piros" is, — *de csak az Énre nézve.*

A közvetlen minősítés („Én látok") ennélfogva *intuitive* bizonyos, mert az Én mint „látó" *közvetlenül biztos magának.* S ugyanilyen bizonyosság illeti meg a többi ítéleteket is, melyek ezen területen játszanak. Én hallok, Én éhezem, Én szaladok, Én írók, Én érzek — mind közvetlenül bizonyosak; mert az állítmányok mind az Énbe ömlöttek, azzal azonosultak, tehát az Én látó, halló, szaladó st. lett, s minthogy az Én közvetlenül tud magáról, az Énről, azért közvetlenül tud a látó, halló Énről is. Rám nézve nem biztosabb, hanem ugyanoly biztos az (Én = Én), mint az, hogy „a látó Én" = látó Én. *A közvetlen minősítés ennélfogva bizonyos azért, mert az Én = Én* (tehát a látó Én = látó Én). Vagyis a közvetlen minősítés az *azonosságban birja helybenhagyásának véglegességét.*

84. §. Folytatás. A bizonyosság alapja, b) a közvetett minősítésnél.

A közvetlen minősítés ezek után abban áll, hogy az $Én_2$ magát az Énegész valamely Része által korlátolva találja, vagyis, hogy az $Én_2$ az Énegész egy functióját magával azonosította. Az ilyen ítéletben ennélfogva a bizonyosság azért áll elő, mert az $Én_2$ azonosult az ($Én_1$: T) viszonyával. *Az $Én_2$ maga magáról* állítja a hatást, mely az övé; s minden ami a látásból folyik, *közvetlenül biztos rá nézve.* Ha ő úgy találja, hogy „zöldet lát" — akkor ez *rá nézve* bizonyos, bár meglehet, hogy másra nézve, aki ugyanott „pirosat lát," az $Én_2$ bizonyossága nem áll fenn. Ilyenkor áll be annak szüksége, hogy a *két tétel között döntünk,* s ennek *eszközlése* a *bizonyítás.*

b) *A közvetített minősítés* mind ott áll elő, ahol az absolut alany helyére (v.ö. 77. §.) relativ alanyok állanak. Ilyenkor az $Én_2$, mely az ítéletet meghozza, felette áll az ítélet materiájának; de mivel *ő* hozza az ítéletet, azért valamennyi kapcsolat *ő tőle* függ s a helybenhagyás mégis csak *ő tőle* ered. Ennek megértése rávezet ezen „synthetikus" ítéleteknek bizonyossági alapjára.

© Copyright Mikes International 2001-2006

„A csiga lát" egy olyan synthetikus ítélet (v.ö. 77. §. „a rózsa illatos"), melyben az Én helyét a „csiga" foglalta el. Belemélyedve az ítélet materiájába, azt találjuk, hogy a „csiga" egy jelentő csomó, melynek egyes részjelentéseit (az alakot, annak részeit, azoknak tulajdonságait [szín, tapintás], annak kifelé utaló deiktikus szálait st.) *mi* kötöttük Egységbe. Ha ezekről tudomásom van, akkor a „csiga" jelentésében benne rejik a „látás" is — vagy pedig nem elemeztük eléggé alkatát s akkor nem fedeztük fel ezen vonását, mely az érzéki lényekből bizonyos fokon nem hiányozhatik. Ez esetben „a csiga lát" analytikus ítélet lenne s a közvetlen minősítés alá tartoznék. Ha az Én a „csigából" kiindul, akkor a „látáshoz" jut el *folytonos sorban.* Mert a „csiga" egysége maga synthesis útján állott elő, de annak megértése analysis útján történik s így közvetlenül függ össze az Énnel.

Ámde mikor mi a „csigát" megalakítottuk, akkor ezen különböző tényezők, melyek a „csiga" képében összeállottak, synthetice járultak össze. Egy alapvonás körűl (pl. alakja) csoportosultak, melyben *csak egy* functio (a „látás") valósította meg magát. Ehhez az alaphoz kapcsoltuk *mi* a megértés utján a többi jelentéseket. S így csakugyan *tapasztalat* utján állott elő az ítélet: „a csiga lát," amelyet azért stricto sensu synthetikusnak nevezünk. *Ennek a bizonyossági alapját kutatjuk.* Mert az első kép a látási kép (= alak szemlélete); miért járul hozzá a P („lát")?

Ha a kérdést még alaposabban elemezzük, akkor 1. a „csiga" *alakját állítjuk* magunk elé, annak testét és részeit, a csiga házát st. Ezeket egyenként kell *megértenünk* s akkor a „csiga" formulája lesz az alakjának részeiben:

csiga = hosszas alak, nyálkás, két kiálló csáp, háza csavarodása, vagyis

$$A = (a+b+c+d+\ldots$$

Ezen látási, tapintási s egyéb vonásai állanak benne össze; ezeket közvetlenül értjük érzékeink egyértelműsége alapján.

Hanem 2. további megfigyelés folytán *új jelentésekre* jutunk reá. A csiga „mozog", a csiga két kiálló szarvacskája a fény hatása alatt elváltoztatja helyét s az egész testét irányítja. Ezt mi a magunkéból értjük s minthogy nálunk ez vagy látás, vagy tapintás folytán áll elő, azért mi is ezen szervét szemnek vagy tapintónak minősítjük. S ekkor az első sor mellé egy másik áll:

A Aa Aab Aabc	„ezen csigaalak”	B Ba Bb Bbc	„functiói”

Mind a kettő azonban az Éntől ered. Mert a „csiga alakja" az érzékek adataiból alakul össze, miket magunkból tettünk át a „csigára." S viszont a „csiga functióit" is magunk actusaiból merítettük. Azért

Én		
Éna	Énα	vannak a szemlélőben
Énab	Én$\alpha\beta$	
Énabc	Én$\alpha\beta\gamma$	

A synthetikus ítélet már most azt mondja, hogy az (Énabc) ~ (Én$\alpha\beta\gamma$); a kettő összetartozását fejezi ki. Miért kapcsolom az Én helyébe állított (Aabc)-t az (Énγ)-val például?

A felelet csak abban található, hogy az (Aabc) mutat az ($\alpha\beta\gamma$)-ra. Azaz Én bennem ezen két sor deiktikus szálakkal függ össze; s azért helybenhagyom, ha a csigában is ezt tapasztalom. Mert az (Én = Én) felette áll mindkettőnek; ő csak ugrás által juthat az egyikről (tapintási adat) a másikra (lát). *Mi alapon teszi ezt?* A tapintás bennem más, mint a látás; mi hozza össze?

Az érzéki adatnak nexusa a jelentésével.

© Copyright Mikes International 2001-2006

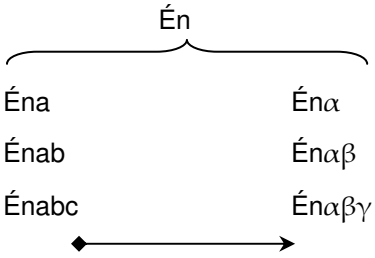

Hogy az egyik T-rűl a T_1-re menjek át, arra a köztük fennálló *szálak* szorítanak. Ha a T helyébe állok, szálai a T_1-re mutatnak.

Mégegyszer visszatérünk a közvetlen minősítésre. Ha „Én érzek," akkor ez az Én közvetlen minősítése; ha „fájdalmat érzek," akkor ez az érzésemnek közvetlen minősítése. Ha tehát „fájdalmam" van, akkor „érzésem" van s így a „fájdalom" az Énnek minősülése. Azaz:

Én = Én (létezem)

|

Énα . . . . érzek

|

Énαβ . . . fájdalmat érzek.

A fájdalom tehát *közvetlenűl bizonyos.*

De ha azt mondom: „a tűz fájdalmat okoz", akkor az Énben két sort kapcsoltam.

1. Én	2. Én
Énérzés	tapintok
Énfájdalom	tüzet tapintok

„A *tűz tapintása az Én fájdalma."* Az Én itt két sort kötött össze azért, *mert az egyik sornak deixise a másikba szorította.* Nem benne az (Én = Én)-ben van a kapcsolás oka, hanem a *tőle függetlenül oda állott két sor kölcsönhatása.*

S most már teljesen látható a közvetlen vagy közvetített minősítés helybenhagyásának az oka. Az 1. sorban folytonosan az Én egyik irányában halad a minősítés. *Ez a folytonos sor,* melynek alapja magában az Énben van. Az Éné az érzés és az érzése a fájdalom. $Én_2$ = érzés, fájdalom. Az Én ezt *intuitive* hagyja helyben. Ellenben a 2. sorban az Én az egyik irányból átmegy a másikba („tapintás" — — — „fájdalom"). Ez a *szakgatott vagy discursiv sor.* A kapcsolás alapja nincs az (Én = Én)-ben, mely az egyik sorban csak „fájdalom," a másikban csak „tapintás." A „tűz" és a „fájdalom" kapcsolatát ennélfogva az Én a vetületekben tapasztalja; egyiknek a projectiója a másiknak a rejectiója: *„a tűz az Ént szorítja vissza."*

A synthetikus ítéleteknek alapja tehát a projectiók kölcsönhatása. Nem az Énre hatnak közvetlenül, hanem egyik a másikra. És csak azért mert *a)* egyik a másikon minősítő hatást okoz *b)* és mindkettő ez által az Énben közvetve is okoz változást — azért fejezi ki az Én ezen saját változásának okát a *két dolog* önálló viszonyában s hagyja azt helyben. *A szakgatott sorban tehát discursive áll elő a helybenhagyás.*

Ha már most a *közvetlen s közvetett minősítés helybenhagyásának alapjait* összehasonlítjuk, akkor azt nyerjük, hogy:

1. *a közvetlen minősítésnél az $Én_2$ közvetlen azonosság alapján hagyja helyben a viszonyt.* Mert az Éntől az $Én_2$-ig közvetlen azaz *folytonos a sor,* azért az $Én_2$ = (Én + $Én_y$); a fájdalmas $Én_2$ identicus az (Én + y) minőségével. $Én_{ab}$ = Én.

2. *A közvetett minősítésben az $Én_2$ a viszonytagok deixise által kényszerítve hagyja helyben viszonyukat.* Mert az $Én_2$ két irányát látja az Én minősülésének; s csak mert ezen két sor deixise benne *összeesik* — azért *konstatálja* ezen összeesésüket. Mert az Énben közvetlen van a „fájdalom", — ép úgy közvetlen van az Énegész y functiója („a tűz" mint fény). De mivel a „tűz" látási functiója az „érzés" Éni functióját

© Copyright Mikes International 2001-2006

projectiójával szorítja, azért az $Én_2$ ezen szorultságát a „tűz" *projectiójából eredőnek* (okozottnak) veszi s kapcsolja egybe. Azaz ($Én_{ab}$ ⟷ Én) ~ ($Én_{cd}$). *Az $Én_{cd}$ az $Én_{ab}$-re hat.*

A deixis itt mindkét esetben a döntő. Csakhogy az ($Én_{abc}$) rámutat, intendál egyenesen az Énre, azért folytonos *centripetális szálakon* halad át; ellenben az ($Én_{abc}$) ~ ($Én_{\alpha\beta\gamma}$) között periphaerikus vagy *centrifugalis* szálak húzódnak s csak mert mind a kettő az (Én = Én)-be vezet, azért száll az (Én = Én) bele a viszony tagjai közé. A fájdalom directe vezet az öntudatba, ellenben a „tűz éget" ben a „tűz" vezet az „égetésre" s mert tűz és égés az Énben jutnak tudomásunkra, azért az Én e szálakat helybenhagyja közöttük. *Az Én fájdalmát a tűz okozza.* Schematice:

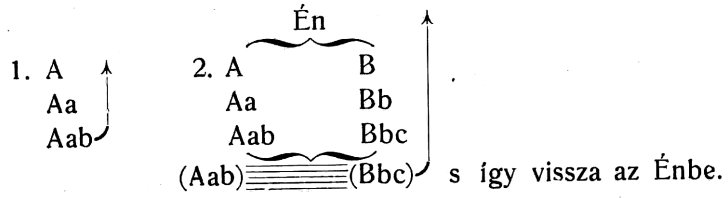

85. §. A bizonyosság alapja a minősítő ítéletekben. Az oktörvény és a synth. ítéletek.

Két nevezetes tételt nyertünk ennélfogva a 81—84. §§-okból. Kiderült, hogy a) az *ősi létítéleteken* alapul minden létezési itélet; s hogy a *közvetlen minősítés helybenhagyása az Én azonosságán nyugszik;* hogy b) a közvetett minősítő vagy *stricte synthetikus ítéletekben* a helybenhagyás nem egyenesen az Én azonosságán, hanem *első sorban* a deiktikus szálak projectionalis actióján s csak másodsorban, tehát *körúton* nyugszik az Én elkülönítésén, illetőleg azonosságán. Minthogy pedig a különités az okozás alapja (jelentéstanilag), azért a *synthetikus ítéletek mind az okviszonyon* épülnek fel. Ezen utóbbi vonást kell tüzetesebben kifejtenünk.

Abban az ítéletben, hogy „Én fájdalmat érzek", először az Én magáról tud, — ez az azonosság; 2-szor az „Én érez" — azaz magától elkülöníti az érzést, mint nem identicus azonosság; 3-szor a fájdalmat elhárítja magától, mint nem *egyszerűen* „érzést", hanem más, attól különböző. Mind a három esetben az Én hozza létre az öntudatot, az érzést és a fájdalmat — melyek az ő okozatai. Mert Én tudok magamról, érzem magamat, érzem a fájdalmat. De a bizonyosság alapja az, hogy mindezen okozatok az Énen mentek végbe, azért az $Én_2$ szemlélése benne találja az Énben. Ha tehát fájdalom van, akkor bizonyos, hogy az Én fájlalja.

Ellenben ezen ítéletben: „a tűz éget", a következő momentumok rejlenek: 1-ször mind a kettőnél az (Én = Én) felettük áll; 2-szor az öntudat elhárítja magától, „Én >< tűz" és „Én >< éget"; 3-szor a „tűz ≡ éget" azaz a tűz δ éget (δ = intendál) s azért az $Én_2$-ben van a „tűz δ éget" viszonya. Az Én itt csak a „figyelő", mely a „tűz" és „égetés" intentióit kiséri s mivel az „égés" *nála* korlátoltatás, azért belenyugszik a „tűz δ éget" viszonyába.

Ezen viszonyban a kiindulási pont a „tűz". Onnan indul ki a δεῖξις, azaz ide helyezkedik az Én; innen utaltatik az „égetés"-be. Azért a maga „égettetését" mint okra a „tűzre" vezeti vissza. A synthetikus ítéletben tehát az okviszony két *más* jelentés között forog fenn; *az Én ezt a viszonyt hagyja helyben.* Hogy pedig ez a két jelentés ilyen deixist mutat, az nem az Én folyománya; ha ő hozta volna létre, akkor önkényüleg fel is bonthatná. De azt nem teheti; mert az „égetés" nem okozója a „tűznek" — *rávezethet,* de nem hozza létre a tüzet.

Az okviszony itt *tehát projectionalis viszony,* melyben az egyik jelentés a másikat távol tartja magától s mégis éppen ezáltal összefűzi magával. Ezt a projectiót helyesli az Én, — azaz a „tűzből" *kiindulva* jut el az „égetéshez" — nem megfordítva. Azzal azonban, hogy ennek a deiktikus kényszernek meghódol, a „tűz" és „égetés" jelentéseit tőle függetlenekül ismeri el. A *látás* (melynek adata a „tűz") és az *érzés* (melynek adata a *fájdalom),* tőle különbözők, önállóak; *elismeri* ilyenekül, *lemond* róluk s e lemondás folytán realisaknak, önálló tárgyaknak vagyis *dolgoknak ismeri el.* Nem az általa átalakítható *„képek"* ezek, hanem *„realitások"* — *dolgok* (v.ö. 87. §. 2. b.).

S a kettőnek viszonya azért nem az, mint az Én és az „érzés" közti viszony. Az érzés az Énnek minősülése, azért benne van és marad; ellenben a „tűz" nem az Énnek, hanem a „látásnak" minősülése —

© Copyright Mikes International 2001-2006

tehát az én objectumáé; ép úgy az „égetés" a tapintás minősűlése, tehát az Én objectumáé. Synthetikus ítéletekben vagy mondjuk *dologi ítéletekben* az Én nem létesítő, hanem csak figyelő. Ezen dolgok *realis jelentések,* azaz megvalósúltak az érzékiségben, s azért többé nem idealis intentiók, hanem *realis önprojectiók a* hatásaik. *A dologi ítéletekben tehát a dologi feszülések* kényszerítik az Ént helybenhagyásra. S ezzel kezdődik a *realis ítéletek területe* s új problema tárul fel előttünk: a realis *ítéletek bizonyosságának kérdése.*

86. §. Az ítéletek elrendezése két momentumra támaszkodik: 1. a jelentésekre, 2. az oki projectiora. A bizonyosság az alapréteg functioira épülő ítéletekben.

Minthogy az okviszonyban az egyik jelentés a másiknak okozata, azért köztük deiktikus szálak húzódnak ide-oda. Ezen deixis pedig nem egyéb, mint a jelentés önprojectiója: az okozat ezen projectiv intentióval *fundálva* van az okban (62. §. 2.). Minthogy pedig minden jelentésnek intentiói centrifugalisan az Énre utalnak (l. 62. 2. §.), azért minden *synthetikus ítélet végső támaszpontja az Énegész.* Ebben van fundamentuma. S ha az Én a T-be helyezkedett, akkor a ($T : T_1$) deixise ismét az Énben tűnik s merül el.

Ily módon *rendezi* a jelentések deiktikus fonalán át, *maga körül az Én a világát.* Az Énegészben tűnnek el a szálak s azonosulnak vele; az $Én_2$ pedig tudomást véve erről, magáévá teszi az Énegészet s így mindazt, ami az Énegészből eléje vetődött. *A synthetikus ítéletekben* ennélfogva az *$Én_2$ világa nyert elrendezést* s amennyire ezek biztosak, annyira végérvényesen meg is alakult *egy objectiv világ* nagy keretében. Ezen synthesisek sorozatára kell tehát futó pillantást vetnünk, ha ezt a területet végig belátni kívánjuk.

A vezető fonalat ezen sorozatban a jelentések rétegeiben kell találnunk. Az első fundamentalis jelentések megértése után az egész világ jelentése feltárul előttünk. *Mert megérteni csak ezeket bírjuk;* minden *további kialakulás* a fogalmak és érzéki jelentések formájában az *alapréteg functióinak átszővődéséből áll.* S valamint *jelentésileg* ezen nyugszik minden világi dolognak megértése, — úgy *elrendezésileg* minden az első projectionalis formákra támaszkodik. Az ítéletek *fűződése* is ezen alakban valósul meg. *Vezetője az oki törvény,* — az, ami már az Énegésznek megválását (Én — Nemén)-re vezette s amelyben az Én is megvált $Én_a$-ra és $Én_t$-ra.

Valamennyi ítéletnek megértése ennélfogva az alapréteg functióinak közvetlen bizonyosságára támaszkodik. S valamennyi ítélet *bizonyossága* az illető rétegekre *szóló okviszonyra* épül fel. Az *első* az azonosításban birja fundamentumát; *megértjük* a közvetlenül biztos alaptényezőkkel való azonosítással. *A második az okviszonyi intentiókban* leli horgonykövét; *biztosak,* amennyiben ezen alapprojectióval deiktikus szálak kötik össze.

Ezen két szempontot érvényesítettük már az eddigi fejtegetésekben (76—86. §§.). A 85. §. két tételében összefoglaltuk az eredményt. Ha az S és P *folytonos* sorban függ össze egymással, akkor az S, mint kiindulási pont (Aabc), egyenesen rávezet a P-re (a, b, c). Az „Én fájdalmat érzek" közvetlenül biztos, mert az Énben van a fájdalom. Én érzek, Én látok, Én eszem, — mindezek *az Énre nézve tények és kétségtelenek.* A közvetlen minősítés az azononosságon épül fel. Azért az

$$(Én_1 : T) \text{ azaz } (Én_1 : \text{látok})$$

az $Én_2$-re nézve azonosság ($A_2 = A_1$) alapján bizonyos.

Az absolut alanyra vonatkozó ítéletek ilyenek. Hogy az Én functiói az Énhez tartoznak, közvetlenül evidens. Mert az Én, mely tapasztalja, azonos azzal, aki végzi.

Ellenben *az egyes functiók összetartozása egymáshoz már más kérdés.* Mert hogy Én valami életfunctiót végzek (pl. „Én látok"), az a *tükörképében* is megmarad. Ellenben, hogy a „látás" és a „hallás" egybetartoznak, az nem kétségtelen; mert az Énben külön van a „látás" actusa, külön a hallás" actusa; s a két jelentés („látás — „hallás") deiktikus szálai szintén elkülönítik egymástól. Vannak tehát ezen viszonyok közöttük:

Én >< lát
és lát >< hall.
Én >< hall

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ha az $Én_2$ mégis kérdi: *vajjon a látás és hallás viszonyban állanake-?* akkor erre maga az $Én_2$ nem felelhet. Lehet, hogy az $Én_1$, mely lát, egyúttal hall is — de az Én $\equiv^{hall}_{lát}$ egymásra mutatásából érthető. De hogy a látás és hallás az Éntől eltekintve is, tehát mint „dolgok", — „realitások", viszonyban vannak-e? az nem dönthető el csak az $Én_2$-ből. Még akkor sem dől el, ha az Énegész momentumaiúl tapasztaljuk; akkor is csak az Énegész hozza laza viszonyba *egymással,* bár az *Énegésszel* az Egész és Rész viszonyát öltik magukra. Van bizonyosan *egyneműség* köztük (mint 62. 2. §. kimutatta), de csak a saját intentionalis szálai tárják fel, hogy milyen a viszonyuk in concreto. Pedig, mint egy organikus *Egésznek* Részei közt bizonyosan van egyneműség; ha más nincs, legalább *célzó vonások* kötik egymáshoz. De hogy milyenek? az pusztán az alapréteg alkatából ki nem deríthető. E célból a *concret jelentések területére kell leszállanunk.* Ilyen megfontolás alapján ezen *„életítéletek"* (bátran így nevezhetnők) az *Énegész praeformált structurájához* tartoznak, — amelyet felettes szellem intuitive láthat be; ránk nézve csak esetről-esetre, azaz tapasztalatilag konstatálhatok. Tartoznak pedig ehhez az *apriori synthetikus materialis ítéletek,* amelyeket a tapasztalás *apodiktice* s végérvényesen helybenhagyna (v.ö. 72. §.). Például: *„tér ? idő"* — „mozgás ? táplálkozás", — „táplálkozás ? gyarapodás", — „emésztés ? érzékenység", — „érzékenység ? képzelem", — „szín, hang, íz ? tér",— „képzelem ? ítélet", — „ítélés ? akarás" st. A kérdőjel a feleletet várja arra, hogy *milyen vonzódást gyakorolnak ezek egymásra?* Ha ezt ki tudnók deríteni, akkor sok relatio, tapasztalati ítélet nyerné véglegességének helybenhagyását. Ép úgy, mint ahogy a Térre vonatkozó synthetikus ítéletek ilyen apriori synthetikus biztosságukat formailag már is megkapták. (Áttekintésük I. 87. §.)

A *figyelő* Énből ezen ítéletek ezt a biztosságot le nem vezethetik. S így vagyunk a többi rétegekkel is. Hogy „a lélek halhatatlan"— az is synthetikus ítélet; hogy „a fa körtét terem", hogy „az állat lélegzik", hogy „a madár melegvérű", vagy „a cethal emlős" — arról nem tehet a *figyelő.* Minden történelmi és concret természeti tünemény kapcsolata az $Én_2$-től független nexust tár elénkbe. *Általánosságban: a relativ anyagok idegen jelentésekkel kapcsolva helybenhagyásuk okát nem az Én-ben bírják.* De ha nem innen bírják, *honnan bírják mégis ezen concret vonatkozások bizonyosságukat?*

Ennek kutatása rávezet a jelentések 2. és 3-dik rétegére.

87. §. Az apr. ítéletek 3 lehetséges alapja általában, mint a tiszta logika problémái. A bizonyosság alapja: 1. az egyszerű csomóknál. A math. tételek alapja az Én project. azonossága. 2. Különnemű csomó bizonyossága. Tárgy és dolog. A dologi ítéletek bizonyossága és a deiktikus szálak. Intellectualis és realis igazság. Az azonosság és okiság mint végső helybenhagyási alapok.

Az eddigi fejtegetések ugyanis csak az elemi jelentésekre épülő ítéletekről érvényesek. Egyfelől az Én formái, másfelől a Nemén jelentéseinek kapcsolatáról volt szó s ezeknek helybenhagyási alapját kutattuk. Vajjon pl. a tér és idő functiói milyen viszonyokat mutatnak? vagy (a Neménnél) a mozgás és a látás hogy mutatnak egymásra? — ilyen s hasonló ítéletek bizonyosságát kerestük.

Az *ítéletek,* melyek ezen alapfunctiókra vonatkoznak, *háromfélék lehetnek:* 1. materialis apriori synthetikus ítéletek (melyekről 86. §. volt szó); pl. „tér ? idő" 2. formalis a priori synthetikus ítéletek, melyek a formalis csomókra vonatkoznak és 3. materialis és formai csomók viszonyaira szólók. A logika ezen apriori ítéleteket rendesen az „ismeretelméletre" szokta átutalni; s ezzel decapitálja önmagát. Mert ezek *éppen az ő fundamentumai,* amelyekre minden bizonyosság felépül, mely valamely concret ítéletben feltűnik, — úgy ahogy a természettudományi törvények pl. az oktörvényre támaszkodnak. A logika ezt azért teszi, mert még mindig a posteriori dolgozik s így az ítéleti és syllogistikai formákat csak a tapasztalatból veszi; minek folytán ezek törvényeit csak *ténylegesekül* mutatja fel, de végső gyökerükből nem értheti s onnan le sem vezetheti. Ezen problema a keresett *„tiszta logikára"* tartoznék, mely azonban tudtommal még nem fejtette meg. Legalább nincs tudomásom ilyen munkáról; a Schrőder-féle füzetek elseje csak az azonossági viszony apriori alkalmazását adja. Magam sem birom még az egész területet áttekinteni s azért töredékes lesz a vázlatom is; én csak meg akartam jelölni a hiányos pontot, melyet pótolni kellene, ha egységes logikára törekszünk. Célom azonban e helyen nem követeli a tüzetesebb fejtegetést, melyet nem is birnék adni; mert ez mathematikusnak dolga. Az én érdekem csak a *concret mathematikai esetekre* fordul, amelyekben a *helybenhagyás alapját* keressük.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Most azonban az a kérdés, hogy az ezen *kategoriákból eredő jelentő csomók* között *miféle bizonyossági alap forog fenn?* Elsősorban a *fogalmak* között kell azt megállapítanunk, *eltekintve azok érzéki, azaz realis lététől.* Ennél a 72. §-ban adott felosztás szolgáljon alapul, mely azok között 1. egynemű, 2. különnemű csomókat tárt fel.

1. *Az egynemű csomók* az *elemi* jelentések homogen anyagából állanak elő. Minthogy azonban homogen functio, mely mégis különbségeket hozhat létre, csak az Énből származhatik, azért e helyen csak az *Éni jelentéseket* vesszük tekintetbe.

Ezek pedig újra lehetnek materialisak és formaiak (72. §.); minthogy azonban az Én materialis jelentései mind az Én szellemiségének determinatiója, azért ezek között most csak a formaiakat vesszük szemügyre. *A formalis egynemű jelentések* azonban mind az *Okiság és Tér* gyökereiből származnak s azért a *mathematikai* és a *logikai* csomókban nyernek képviselőket.

Minden mennyiségtani fogalom (= jelentőcsomó) a Tér és az Idő formáira utal vissza intentiójával; minthogy pedig ezek az Én szemlélő projectióján épülnek fel, azért a reájok vonatkozó ítéletek bizonyossága *ezen projectio végrehajtásának bizonyosságán alapul.* Két példa meg fogja magyarázni ennek a tételnek az értelmét.

„A csúcsszögek egyenlők". Erről való megbizonyosodásunkhoz első sorban arról kell bizonyosságot szerezni, hogy az A gondolat (<α) és B gondolat (<β) egyáltalában viszonyban (α : β) állanak egymáshoz. Millió ember látta s mégsem állapította meg e vonatkozást; mert lehet két dolog egymás mellett s mégsem lesz köztük olyan viszony, melyet *ő belőlük eredőnek* kellene gondolnunk (pl. (a)(b) golyók, ahol a viszonyt a térphantasia rájuk forduló tevékenysége hozta belé.) De itt az <α egyenesen ráutal („intendit" δεῖξις) a β szegre. Ez az *első megállapítandó.* Azután következik a minősítő ítélet, hogy <α = <β, azaz *egyenlőségi* relatióban állanak egymással. Ezen minősítés lehet *érzéki,* ha a szegeket kivágva egymásra rakjuk; alapja akkor a *congruentia* vagyis *az azonosság* érzéki térben. De ebben nem bizhatunk; az érzéki tény csak egy pillanatnyi pontban azonos. Mi pedig azt akarjuk kihozni, hogy az α és β szegek bármely pontban s bármely pillanatban, azaz tőlük mentesen, tehát *általánosan* és *szükségképen* egyenlők. Erre az érzék, mely az Éntől olyannyira távol áll, nem elegendő; közelebb kell hozni az azonosság ősforrásához, az *öntudathoz.* Csak ha a csúcsszögeket alkotó szerkesztő munka azonosságából azaz az öntudat teljes összezáródásából megértettük, akkor nyugszunk meg végleg az $\alpha = \beta$ tételben.

Ugyanerre vezet rá egy számtani példa elemzése; + 2 X – *2 = – 4.* Ennek magyarázatához tudni kell, 1. hogy *szorozni* annyit tesz, mint egy számot annyiszor magához hozzáadni, ahány egysége van a szorzónak. Tehát (–1) + (–1) adandó össze, azaz (–2) + (–2) = — 4. Az első pont tehát az Énnek *összefoglalást* irányát szabályozza. Azután 2. az *összeadás* természetét kell ismerni, mely abban áll, hogy bizonyos actust meg kell ismételni: (1 + 1) + (1 + 1) = (1 + 1 + 1 + 1). De 3. az összeadás a — *irányban végzendő.* Ennek jelentése nyilván csak a közvetlen intuitióból érthető; s ez azt mondja, hogy az actust 4-szer *kell nem végezni,* azaz visszavenni. Ez azonban csak közvetlen Éni tevékenységgel érthető meg. És most már tudom, hogy 4. mit jelent az, hogy 2-t 2-szer kell a – irányban összefoglalnom. S akkor állítom fel 5. azt a tételt, hogy ellenkező előjegyek szorzata mindig negativ mennyiség (+ X –)= –.

A bizonyosság alapja tehát abban tárul fel, hogy önmagát állítani kell úgy, hogy ez önállítás visszavétessék; annyiszor kell tenni, ahányszor a szorzó mondja. Ezt *a pusztán formai* viszonyt tetszésszerinti jellel lehet kifejezni; elég, hogy (a X – b) = – ab, vagy (2 X – 3) = – 6, vagy „látni, de úgy hogy ne lássak" – legyen kifejezve. Az *actus* mindenütt ugyanaz. De mit tesz az, hogy „állítani tagadva"? Nyilván annyit, mint „állítani önmagát", — de tagadó irányban. Ezen az intuitiv adaton épül fel, tehát az *Én azonosságán,* a bizonyosság. Aki *egyszer* belátta, az azonnal elismeri a tétel valóságát és általánosságát.

Így nyerünk általános tételeket, melyeket egyes concret esetekre alkalmazunk. Azaz: *így vezetünk vissza egyes concret eseteket a közvetlenül bizonyos intuitióra vagy azonosságra.* Ami áll (1 : 1)-ről, az áll (2 : 2)-ről és (a : b)-ről. Mert 1, 2, a, b mind egyforma közvetlen, összefoglaló projectiónak a szüleményei s ez a projectio mindenütt ugyanaz, mert az Én mindenütt ugyanaz. Ép úgy a mértani idomok is mind pontok és vonalak szülöttei; a pont pedig és a vonal az Én önállítása a térben. Az összefoglalás vonallá, a vonalaké idomokká, lehet különböző; de mindenütt az Én actusaival van dolgunk s ez összefoglalások *közvetlenül bizonyosak.*

A mathematikai „fogalmak" már most különböző jelentések, de egyforma szemléleti elemekből vannak alkotva; mind állító és visszavonó projectiókból erednek. Ezek pedig *közvetlen intuitiók.* Hogy ($T = r^2\pi$), az leplezetten bár, de mégis a kör *constructiójának törvényén* s az *azonosság elvén* alapul. Minthogy pedig itt mindenkor végrehajtható synthesisekkel van dolgunk, amihez csak a szemlélést figyelmesen végrehajtó Én

© Copyright Mikes International 2001-2006

szükséges, azért a mathematikai ítéletek nem szorulnak *érzéki* igazolásra. Sőt nem is nyerhetik azt innen; mert ellenkezőleg, az érzéki körök s háromszegek viszonyainak bizonyossága éppen ezen apriori kényszerből származik. Hogy (2 + 2) = 4 vagy p = 2rπ, azt golyókkal szemléltethetem vagy megmérhetem; de hogy 1 golyó + 1 golyó = 2 golyó, azt csak az egy + egy állítás és az összefoglaló 2-ős állítás azonossága biztosítja (1 + 1 =2).

2. *A különnemű jelentő csomók* bizonyos állandó szabály szerint alakulnak össze különböző elemi jelentésekből. *Ezen szabályok a fogalmak constructiv törvényei.* Általánosságban kifejezve: *minden fogalom áll egy centralis* és egy (vagy több) *accessorius jelentésből;* amaz az *alaptényező* (genus, — azaz amiből a többi γίγνεται), emez a *társtényező* (differentia, faji különítő — azaz ami a γένος-t *különböző* irányban megvalósítja). Ezen apriori szabályba helyettesítjük be a tapasztalati concretumot s alkotjuk bármikor a kész fogalmat.

Az ezekre vonatkozó *tételek lehetnek kétfélék:* a) egy jelentő csomó momentumainak a *csomóhoz* vagy *egymáshoz* való viszonyaikra vonatkoznak, vagy pedig b) *két* jelentő csomó viszonyára egymáshoz.

a) *Ugyanazon csomónak* részjelentései és az egész csomó között lehet a viszonyt helybenhagynunk pl. „a róka állat" vagy „a róka ragadozó." Az 1. esetben a „róka" és az „állat" *foglaltsági* viszonyban állanak; mert az állat specifikuma (tehát a γένος) benne van a „rókában"; a 2. esetben a „ragadozó" is benne van a rókában s ennek alapján sorozzuk az „állathoz". „A róka" — „ragadozó" — „állat." Ezen ítéleteket analytikusaknak nevezik, mert *elemzés* alapján nyerjük. A bizonyosság az Egész és Részei összeesésén, azaz *azonosságán* nyugszik; ezen összeesés ugyancsak *részszerű* (mert nem minden állatban vannak a róka jegyei), de épen ezen részidentitas alapján sorozzuk a rókát a kutyákhoz és az állathoz. *A bizonyosság az azonosságtól* függ, amely az „állat" minden tényezőjét a „rókában" tünteti elő; — azért a „róka" külön vonásai elkülönítik az „állattól" (az „állat" csak „néha" „róka", bár a róka mindig állat). Minthogy az Én az „állat" alkotó jegyeit összeesőknek találja a „róka" tényezőivel, azért bizonyos fokig ugyanazt gondolja, mint a rókának gondolatával s azért *elkerülhetetlen* rá nézve a helybenhagyás.

Viszont ha a „róka" tényezőit egymásra vonatkoztatjuk, akkor annak mozgása, látása, hallása st. mint önálló dolgok állanak egymás mellett s csak a deiktikus szálaik alapján van vonatkozás közöttük. Ha materialis apriori ítéleteink volnának, akkor egyszerűen mondanók: „a róka látása és mozgása így vagy úgy vonatkoznak egymásra." Ennek hián azonban új tapasztalatra vagyunk utalva, mely e viszonyt a deixis alapján konstatálja. De mindezen viszonyoknál csak arról van szó, vajjon az Én figyelve talál-e a *fogalmak* között deiktikus szálakat? Ezen *fogalmi,* tehát *idealis viszonyt* hagyjuk helyben. *Dologiságról* itt nincsen szó, mert *a „dolog" még csak az érzéki térben áll elő.*

Már a 85. §. végén bukkantunk a „dolog" — „res" fogalmára, melynek lényeges vonását az Éntől való *függetlenségben* fixiroztuk. Az Én magától elbocsátja, lemond és leveszi kezét róla s azzal önállósítja. Szükségesnek látszik, hogy e helyen a *„dolog"* fogalmát véglegesen megállapítsuk s viszonyát hasonló más fogalmakhoz felderítsük. Ilyen fogalom mindenekelőtt a „Tárgy." Már a 62. §-ban a „Tárgy" fogalmát, mint teljesen indifferens és szűzi fogalmat, jobbnak találtuk, mint a német „Gegenstand"-ot, vagy az ennek alapúl szolgáló „objectumot"; mert az „objectum" psychologiai vonatkozású s azért Descartesnál pl. annyit jelent, mint „képiesség." Az Alanyra nézve minden, ami vele szemben áll (ob-jicitur), Tárgy. Ilyen lehet magára nézve az Én is s ezt neveztük *„Éntárgynak."* De van egy végtelen csomó, mely nem Én s ezt „Nem-Énnek" vagy *„Tárgynak"* simpliciter mondtuk. Ilyenek a megértett jelentések mind, amelyek nem = Én. Ezek talán *„idealis Tárgyak"*-nak nevezhetők, amennyiben létezésük az értelmi Térhez van kötve. Ezekkel volt dolgunk az eddigiekben. Létezési módjuk feltétlenül az Énhez van kötve; akár úgy fogjuk fel, hogy csak az Én hozza *létre* is, akár pedig úgy, hogy csak *megjelenésük* függ tőle. Ha az Ént *centralis* tárgynak neveznők (v.ö. 62. §.), akkor ezen idealis tárgyak a légkörét teszik s *peripherialis tárgyaknak* mondhatók; de mind a két esetben az Énhez szorosan tartoznak. Minthogy azonban az Én (a 73. §. szerint) végső határát projectiója útján, kosmikus törvény szerint, csak az érzékiségben találja, — azért a jelentésnek még egy statión át kell mennie, az *érzékiségen,* amikor teljesen megvalósultnak találja magát. Az így megvalósult jelentés az, amit *„dolognak"* (res) neveznek.

A complexus, melyben pl. a szaporodás, szabad mozgás, táplálkozás jelentései az érzékenység centrumában összefutnak (pl. az „állat"), az Énhez deiktikus viszonyba kerül. S minthogy ezen túl az Én projectiója nem terjedhet, azért neki a Tárgy *határt szab,* megtöri projectiv erejét, el nem mozdítható általa, mert teljesen lekötötte. Ezen végső ponton áll elő az Én és a Tárgy között a *dologiság* egészen sajátságos viszonya; a „dolog" itt az Énnek nem „functiókat" vagy „functió-csomókat" jelent, hanem az ő actiójának határát, a *való dolgot* (v.ö. 85. §.) Maga önálló centrumával bír, melyet az Én egyik functiójától nyert (mert hiszen az Én, a Magam ilyen kosmikus erők csomópontja), *magára utalva és hagyva létezik,* mint az Én Napjától elszabadult bolygó, melyet csak néha emlékeztet vissza a *figyelem* az ő bölcsőjére és eredtető

© Copyright Mikes International 2001-2006

forrására az Énalanyból hozzá fűződő intentionalis szálak segítségével. A „dolog" jelentésével azt mondja és hirdeti az Én, hogy az ő ismert képzetei valami tőle független jelentenek, melyen projectiója határát és végleges törését éli meg. *Ezen képen keresztül és túl állítja maga elé a „dolgot" — azaz projectióját, mint teljesen megkötöttet.* A dolog nem jelent többet, mint az Énegész valami Részét; de *Mást* jelent azért, mert rajta túl a projectiója megszűnt. Amit eddig csak maga *elé* állított (Vorstellung), azt most magán *kívül,* szeme látásának, füle hallásának sugarában mint *érzéki valót* veszi észre igazán.

Erről van szó, amikor „dolgokról" (Ding) beszélünk.

b) *Különnemű két jelentő csomónak* viszonyát helybenhagyjuk több esetben, aszerint a milyenek a jelentéseik s deixiseik. Ha a két fogalom csak a belső síkban lép fel, akkor a viszonyuk lehet α) tartalmi vagy β) projectionalis; e kettőnek bizonyossági alapja is különböző.

α) *Tartalmilag* a viszony vagy $\alpha\alpha$) *összeesés különböző'* terjedelemben pl. pinty, kanári, veréb. A functiók, amelyek bennök egységbe olvadnak, ugyanazok s azért kifejezésük úgy hangzik, hogy: „a kanári *hasonló* a verébhez", vagy „egyik holló *olyan* mint a másik" vagy „ezen holló *ugyanaz* mint a tegnapi". Az ilyen ítéletek a functiók összeesésén *azaz azonosságán* alapulnak s intuitív természetűek. Vagy a viszony $\beta\beta$) a *különbség,* ennélfogva a jelentések alkotó tényezői mindenikben mások s az ítélet e különbségnek helybenhagyása. Pl. „fa" és „sas" az Én felfogásában különböznek, azért: „a fa nem sas" (><); ezt a szétválasztást azonban más csomók deixisei is végzik, melyek egymást visszalökik. Ezen projectionalis viszony azonban már a következőkhöz tartozik; *a „különbség" helybenhagyása* maga megint a közvetlen intuitióból folyik.

β) *Projectio tekintetében* a két csomó intentionalis szálaira vagyunk utalva. Ezeket követi az Én, mikor a helybenhagyás vagy elvetés actusát végzi. Minden ilyen esetben *először* a két jelentés elkülöníttetik egymástól (pl. a „fény" más, mint a „falevél" [fény >< falevél]). Ez az első, még a tartalomra támaszkodó belátás; mert hiszen az Én különböző functiókkal alkotja. *Azután* fordul a figyelem az illető csomók deiktikus szálaira. *S itt áll elő azután a dologi ítélet.* A fény önprojiciáló irányát (a sugár „esését") követve a „falevél" felületére érünk. A „falevél" képén *változást* veszünk észre s ennek kiinduló pontját a *fénysúgárban* találjuk. Ekkor az Énben a két képnek ezen szálait összekapcsoljuk s oki viszonyban fejezzük ki: „a *fénytől* származik a változás" (pl. hervadás). Minthogy azonban itt *dolgokkal,* azaz végleti fixumokkal (excentrikus tárggyal) vagyunk elfoglalva, azért az Én ezt önálló actusnak veszi s azt állítja: *„a fénysugár hervasztja a falevelet".* Eddig csak úgy mondhattuk: „az Én észreveszi, hogy a fény és a falevél képei viszonyban állanak s hogy e viszonyban változás állott elő $\left(A \equiv \begin{matrix} B \\ Ba \end{matrix} \right\}$). Most azt mondhatjuk; „a fény (A) elváltoztatta a levelet (B) hervadttá (Ba)". Minthogy pedig az $Én_2$ projiciálta a „hervadást", maga pedig az A (fénysúgár)-ban foglalt helyet, azért az Én a maga *okiságát* az A-ba helyezte s ezt veszi a Ba okául.

Ezen esetben *oki összefüggést* állítunk a két jelentő csomó között. Ugyanilyen eredményre jutunk pl. e tételnél: „a sav elpusztítja a sejteket". Itt is először a „sav" és a „sejt" külön csomókul állíttatnak oda:

$$Aa\alpha >< Bb\beta$$

Azután az $Aa\alpha$ (sav) projectionalis irányát követve, $Bb\beta$-ben változást veszünk észre (látjuk vagy tapintjuk), úgy hogy $Bb\beta$-ből $Bb\beta_1$ lesz. A β_1 az, ami a további menetet megindítja. Az Én a β_1 változást először a maga *„sejtképén"* veszi észre mint különbséget ($B\beta$ és $B\beta\beta_1$); de mivel az A-ban helyezkedett el, mint relatio alanyban, azért a β_1 okozatát, melyet *észrevett,* (látott v. más úton) és projiciált, az $Aa\alpha$-ból magyarázza, mint okból. Mert hiszen az Én projectiója az $Aa\alpha$ projectiójával azonosult.

Hogy pedig ezt a viszonyt *valónak* tekinti, azt ugyanezen metaphysikai kényszer alatt teszi, mint ahogy az ő functiói egységét *dolognak* kénytelen tekinteni. A jelentés maga a fogalmi síkban ugyanaz, mint a sensualis síkban; mert a jelentés *magja* mindig csak az alaptényezőben, azaz a Nemén és az Énegész functióiban rejlik. Ezt az alapvonást korlátolják elsősorban a többi functiók; azután másodszor a functiói csomók és végre az érzékiség functiói. S minthogy az érzékiségben megakad az Énnek előre kiszabott projectiója, azért az érzékiségben a *jelentés más érzéki csomók által véglegesen van megszorítva,* melyeknek intentionalis szálaiból ki nem kerülhet. De azért pl. a fán ülő veréb „jelentése" ugyanaz, mint a „veréb" fogalmáé; a veréb fogalmáé pedig ugyanaz, ami az „élőlény" jelentése; s az „élőlényében centralis pont mindig az „élet" functiója. Semmi sem változott a „jelentésben" — azaz annak *magjában,* csakhogy először megbővült a „csomókban", azután megbővült az érzékiség vonásaival s végre *egyetemes*

© Copyright Mikes International 2001-2006

természete egy ponton végleg megszorult s a „dolgok" jelentései által fix módon térben és időben intentionalis szálakkal változhatatlanúl szegeztetett le.

Ebből tehát világos a *különnemű csomókra* vonatkozó ítéleteknek *bizonyossági alapja.* Az *egynemű csomók* kapcsolati viszonyait azért hagyjuk helybe, mert az Én actióinak azonossága közvetlenül evidens: 2X2 = 4, azért bizonyos, mert az összefoglaló actus (mely a 4-et létesíti) ugyanaz, mint az (1 + 1 + 1 + 1) egyenkénti állításoké. Az azonosság az (1 + 1 ..) és a 4 actusainak összeesése; ha az (1 + 1 + 1 + 1) azonosságát a 4-gyel nem találjuk összeesőnek, akkor *tévedünk* a mathematikában is. Mert nem az egyesekre és az összefoglalásukra fordított projectio a téves, hanem a mi *ítéletünk téved,* amikor a kettő azonosságát nem veszi észre. —

Ép úgy a *különnemű csomók* egyik esetében (a) a bizonyosságra pusztán a részszerű azonosság az alap; hogy (a veréb: állat), az a „veréb" és az „állat" tényezőinek részszerű összeeséséből (még pedig az alapjelentésben) folyik. Ellenben a másik esetben (b) a bizonyosság a köztük fennálló intentionalis szálakon nyugszik; ezen szálakon halad az Én egyikről a másikra s csak e viszonyító intentiók *meglételét* ismeri el. Ezt a meglételt pedig itt nem in abstracto állapítja meg, (mint pl. ott, ahol „a veréb állat"), hanem *in concreto,* pl. „a sav elpusztítja a sejteket". Itt a „sav" alkata és a „pusztítás" alkata egészen kétes lehet (mert hiszen mi az a pusztítás? arra a physika csak kitérő választ ad, mikor a „sejt" atomusainak bomlásával magyarázza), — azon tény azonban, hogy a „sav" a sejtben ezt a változást hozza létre, egészen bizonyos, mert a „sav" és a „sejt" közt *észleljük* ezen viszonyt. Minthogy pedig ezek „dolgok", — azért *köztük* áll fenn a viszony, ők *egymás között* állanak ilyen *realis* viszonyban s nemcsak idealiter (azaz ami *képeink* között) forog fenn a vonatkozás.

Míg tehát az első esetben a puszta azonosság forog fenn, melyet esetleg tévesen is magyarázhatunk, addig a 2-dik esetben az elkerülhetetlen dologiság, szerte terjedő *realis intentióival,* kényszerit a helybenhagyásra.

Az első esetben a viszony intellectualis és a helybenhagyás *„intellectualis igazságot"* hoz létre, a második esetben a viszony realis s a helybenhagyás *realis igazságot* eredményez. Minthogy azonban a valóság a szellemiség, ezen szellemiség pedig az, ami az érzéki síkban fixíroztatik, azért minden ítéletben egy *intellectualis viszony* a helybenhagyás materiája; a realis igazság csak ezen intellectualis igazságnak érzékivé vált formáját mutatja. Más szavakkal kifejezve: *az igazság a jelentések egybetartozása,* amely azoknak maguknak tartalmi összefüggését hagyja helyben; a realitás csak a dologivá lett jelentések kapcsolata, mely véglegesen szorítja egymáshoz össze. Azért az igazság nem függ az érzéki approbatiótól; ellenben annak *realitása* vagy valósággá lette az érzékiségben birja egyetlen támaszát. Aki, mint mi, nem apriori ismeri az idealis nexust, az az érzékiségben találja a létezés garantiáját; ellenben felsőbb elme az érzéki exemplificatiót nélkülözheti. S éppen azért *realis igazságokat csak érzéki hatás alapján tudunk meg* s csakis ezen végső complementum adja nekik a bizonyságot („engedd újjaimat sebhelyeidbe tenni". János ev. 20. fej.) *De ez nem az örök igazság bizonyítása, hanem realis megvalósúltságának jele, indexe.*

A realis tételek alapja, ennélfogva mindig az intentionalis szálakban rejlik, amelyek egyik sensualis csomótól („dologtól") a másikhoz mutatnak. S ezen intentióknak *egyike* (csak egyike!) *az okozási intentio.* Mi azt véljük, hogy minden dologi ítélet az okviszonyon alapúl s hogy, ha a tüneményeket okilag kapcsoltuk, *már meg is értettük.* Pedig ezzel *még csak elrendeztük,* még pedig egyoldalúlag. A megértés nem a formákból, hanem a tartalomból ered, ez pedig az okviszony általánosságában közönyös, mert ez minden tartalomra egyformán terjed ki. *Az okviszony csak azért egyetemes forma, mert a viszony az Én és Tárgy között egyetemes.* Azért, mert a Tárgy (a „Világ") az Alanynak „Világa" — azért az Alany a „rendező" (= ok), a „Világ" az „elrendezett" (= okozat). S ezért szüksége van az Alanynak mindenütt az okschemára, hogy az Alanytól a Tárgyhoz vezető egyetemes intentio aranyfonalára sorozatosan elrendezze a maga végtelen bőséges tartalmát.

Hogy az okviszony nem az egyetlen intentionalis viszony, azt már ezen §. 2. b. α) pontjában jeleztük s itt némi kibővítést csatolunk hozzá. Az intentiók a jelentések között lehetnek, mint láttuk, azonossági, különbözési, térbeli, időbeli természetűek. Az ítéletek ennélfogva *a „dolgokat" nemcsak oki azaz projectionalis intentiojuk szerint kapcsolják* s hagyják helyben. Két dolog egymással összefügghet úgy, hogy egymás mellett vagy egymás után vagy egymásra célozva, vonatkoznak egymásra; egyik a másiktól azonos vagy különböző vonások útján függhet össze, — azaz a realis viszonyok sokfélék. De valamennyinek megismerése az Én — Nemén megválásától függ, ez pedig az okviszonyra épül; másfelől az Én = Én azonosságára. Amott az *elrendezés szálai* kezdődnek realiter; emitt a *megértési* szálak. De valamennyi az Én jelentéséhez van fűzve; s azért *jelentésileg mind az azonosságra, elrendezésileg mind az okviszonyra támaszkodnak.* E kettőnek szövedéke a mi ismereti világunk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

88. §. Az érzéki dolgok fellépésének sorrendje. Evolutionismus contra sensualismus. Az érzéki dolgok elrendezése. Analogia Aham és Atman között. A peripheria nélküli kör és az Én projectioja körben és hosszában. A reflexszerű és az értelmes elrendezés. Illusio és valóság.

Szemmel tartva mindig azon axiomát, hogy a megismerés az Énegész kifejlődésének a tudomásul vétele s megértése, *az elrendezés problemája kibővül,* mihelyest két fogalom határán túllépünk s egy harmadikat bevonunk az *intentionalis nexusba. A kutatás kiterjesztésének problemája ez.*

Hogy mi ösztönöz ezen kiterjesztésre? azt a tapasztalati vagy psychologiai megfigyelés könnyen véli megmagyarázhatónak. Tapasztalataink ugyanis szakgatott sorban állanak elénk. Először saját magunk structuráját tanuljuk; *kifejlődnek* testünk tagjai, melyeket érzékeink felfognak; *kifejlődnek* ezeknek alapfunctiói, melyeknek jelentését lassanként meg tudjuk érteni; *tapasztaljuk* ezeknek összeműködését, melyben a jelentő csomók keletkeznek; *megkülönböztetjük* a fogalmi és az érzéki csomókat, és azokat mind *elkülönítjük magunktól* s ők maguk intentióik által *szétválasztják egymástól* az egyes csomókat. Ebben pedig a *feltűnés sorrendje* egészen *esetlegesnek látszik.* Legelőbb vesszük észre egyes testi tagjaink egymásra vonatkozását s ezt értjük meg; megtanuljuk ismerni lábunk és kezünk különböző vonatkozásait, valamint egyes más tagjaink térbeli viszonyulását (pl. hol vannak s miképen elhelyezve?) Ezen öntapasztalatnak sorrendje ismeretes; mert hiszen *csak egy* Egészben folyik le s így saját határainkon túl nem kell lépnünk. De milyen sorrendben állanak elő *az érzéki tárgyak* képei lelkünkben, az teljesen ismeretlen kérdés; mert úgy látszik, hogy találomra kerülnek elénkbe a *környezet* egyes részei; a víz, az ásványok, a fény és levegő, a növények egyes formái, az állatok és emberek milliói; esetlegeseknek látszanak *az emberi productumok* változatos formái úgy az iparos munkák, mint a forgalom alakjai, úgy az *intézmények* és azoknak egymásra vonatkozása. Röviden összefoglalva: *az érzéki tárgyak fellépési sorrendje meghatározhatatlan,* csak a tapasztalat tudja konstatálni, de nem hozza létre.

De ebben a helyzetben találjuk magunkat más téren is. Ha szemünket felnyitjuk, ezernyi idegvég viszi a hatást a centrumba, összevissza, de elkülönítve — s mégis alakul belőlük az *egységes kép,* mert az Én = Én egység és összefoglaló reactiója *egy* csapással fűzi össze Egésszé. Ha fülünkbe hatolnak a lég hullámzásai, mindenik külön végszervre hat s mégis *mi* egyesítjük accordokká. Testünk bőrfelületét sok ponton érinthetik a szilárd testek, minden szemölcs saját idegrostján át hozza a külön izgalmat s mi mégis *egy* összadattá szorítjuk össze. Egészen így jutnak egyenként a különböző érzéki tárgyak tudomásunkra s mégis *mi* fogjuk össze s illesztjük egymáshoz azokat. Hogy a fénysugarak egy képbe kerülnek össze, bár véletlenül külön hatnak, az ép úgy a *mi* reactiónk eredménye, mint az, hogy a különböző dolgok képei egységgé alakulnak össze. A fénysugarakat azonban egyszerű reactióval *reflexmódon* fogjuk össze, a „dolgok" képeit *megértés* útján sorozzuk be. A dolgok nexusa tehát *lassan* ülepedik le, míg a fénysugarakat *egyszerre* gyűjtjük Egységbe. Hogyha azonban a *jelentések connexusán felül* foglalunk helyet, akkor a dolgok fellépése nem *véletlen,* hanem azon Egésznek a *terve* szerint áll elő, mely ezen *dologi világgá kifejlődött.* Ezen *világegység tervében* ki van szabva az egyes dolognak helye és ideje, hol és mikor valósítjuk *mi* meg a jelentéseket, vagyis ismerjük meg *mi* a tárgyakat? A mi megismerésünk sorrendje ennélfogva szintén határozott egymásutánt mutat, — mert (sit venia fictioni!) a világtervnek egyik átmeneti csomója éppen a mi lelkünk. S ahol a terv a mi lelkünket használja fel eszközül a dolgok (vagyis érzéki csomók) megvalósítására, ott áll elő bennünk azon processus, melynek végén az érzéki jelentés érzéki realitás köntösébe öltözködik.

Azonban ezek csak például akarnak szolgálni arra nézve, *hogy a képek eredetét nem éppen csak a dolgok hatásából szükséges egyedül érteni.* Lehet azt egy époly ismeretlen X-ből egészen oly homályosan levezetni, mint ahogy az érzéki tárgyak ismeretlen *X-éből nem tudjuk megérteni.* Csakhogy a mi tételünkben az Énnek lesz dignitása; résztvesz a teremtő actióban mint szükséges logikai láncszem s maga gyarapodik ezen actussal, mint becses emlékkel, — holott a sensualismus nézetében csak reflextükör, melyben a képek csak azon céltalan okból erednek, hogy megkettőzve a valót, ők maguk nyomtalanul eltűnjenek, mint történik a korhadó fatörzs villogásával.

Akárhogyan következik tehát bennünk egyik kép a másik után, ezen kérdés eldöntetlensége esetén is, bizonyos, hogy az ismeretben első időben szakgatott sorban tünedeznek fel az adott dolgok jelentései. *Nemo sapiens nascitur.* Csak a megértés után következik be az ideiglenes megállapodás; csak egyes stadiumokban, váltakozó periódusokban nyugszik meg értelmünk hullámzó világa s talán áldásunk is rejlik ebben a mi örök életünkben.

De ezen stadiumokon nyilván **egy** élet áramlata lüktet végig. *Az Én önállítása hatja át s fűzi magához.* Minthogy pedig az Én magában egyetemes (v.ö. 74. §.), korlátlan, azért határtalanul, *mintegy peripheria nélküli körben,* maga körül gyűjti az adottakat, úgy amint a kristály magja körül („Autorität"-nek nevezi

© Copyright Mikes International 2001-2006

Semper Gottfr.) lövellenek össze az anyalúg elemei, vagy ahogy a mágnes hegyéhez rohannak s tapadnak a vas szilánkjai. *Magához ragadja* az „Aham", mert hiszen az ő saját vércseppjeit vonzza magába, ők lesznek anyagává, matrixává; s abban, hogy magához vonzza, egy csapással el is különíti magától s e különbséget meg is tudja és helybenhagyja.

Ezen csodás teremtő actusban nyilvánúl az elrendezés *első stadiuma.* De itt nem állapodik meg. Körben és hoszszában folytatódik az Aham önprojectiója. Először a periferiátlan körben halad dologról dologra. Azután egyik dolog végéről a kilövellő intentio irányában tovább rohan más dolog intentiója felé; magához ragadja önprojectiójával ezt is s linearis úton sugárzik tova a végtelen távol periferia felé — hogy a láthatatlan centrumot felkutassa s abba belemerüljön. Az Én önprojectiója megállás nélkül sugárzik circularis és linearis irányban. Valamint a mágneshez tapadó vasszilánk végéről kihat a vonzó projectio más szilánkba mindaddig, míg csak ki nem fogy az ereje, s gyöngysorba fűzi hosszirányban az útba állókat — úgy az Aham is. Körben s hosszában villan ki s magához köti végtelenbe a dolgok megszámlálhatatlanságát. (Lásd az ábrát!)

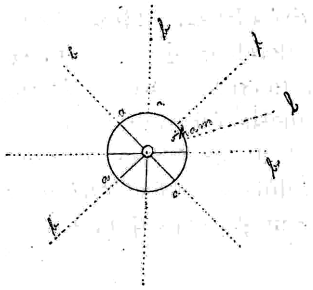

Ezen *második elrendezési actus* az elsővel együtt a dolgok végtelenségét vetíti ki az Énből, mintegy sejtelmes vággyal törekedvén kijelölni azon irányokat, melyben önmegvalósulása haladjon.

De van még *egy minőségileg új fázisa.* A körben fixirozott dolgoknál úgy, mint a tovább haladó hosszában meg-meg állapodik. Bele veti magát az egyes csomókba, mint a kagylóba, ő maga az örökkévaló önértékű gyöngy — *azonosítja a matrixét magával s megérti.* S az idealis natura áthevítve az Én tüzétől, felragyog, mint maga az Aham örök tiszta fényben s átalakul az elpárolgó salaktól megszabadítva: *jelentéssé.* S ennek a jelentésnek a structurájából tovább villámlik a deiktikus szál, mely gyöngyről-gyöngyre húzódik; ezen szálakban találja önmagát s beléjük merülve bennök marad, megnyugszik vagyis helybenhagyja a szálak connexusát. A megértett jelentésekben előtte áll a saját valója, az ő világa, áthatva az öntudattól s elrendezve az Én projectiója által a jelentések deixise irányában.

Ez csak phantastikus kép. Lássuk annak *logikai valóját.* Ha a jelentéseket csak az Én tetszése kapcsolná s ameddig így teszi, akkor s addig ezen elrendezése merő lázban felvetődött *illusorius kép* volna. Így révedezik az álmodó lélek (ahogy az Upanishad nevezi, a: *taijasa;* Mandûkya-Up.), mely ha felébred, széthullanak a kévébe fogott egyes kalászok. De az Én hatása megszüntével is a *dolgok* megmaradnak; mikor lelkesedésem elpárolog, a dolgok szilárd kapcsai akkor is megállanak. A füzötteket belső intentiók azon túl is fűzik egymáshoz. *S ez a valóság, ez a logikum.*

89. §. A módszer, mint elrendezési fonal. Az okviszony csak a projectiot szabályozza, de a jelentés megértésére formai volta miatt nem vezethet. A physika és az Aitareya Up.

Az ily módon tudomásunkra került tényeket már most összefüggésbe állítjuk s ezen eljárásunk az, amit *módszernek* nevezünk. Az inductiónak mívelete pusztán csak az öntudatos *tájékozást* célozza. Hogy ezt elérje, a módszer két momentumot figyel meg a jelentésekben: *a jelentések tartalmát* és azok deixisét vagy *projectióját.* Amazt az analysis, emezt a synthesis útján rendezi.

a) *Az elemzés* 1. az egyes csomók alkotó tényezőit *különíti* el egymástól s azokat *érti meg* azonosítás útján. Hogy valamely idom Δ vagy $\square$-e? azt elemeiben kell legelőbb is megismerni s megérteni. Azután 2. az elemek *viszonylatait* állapítja meg; tehát milyen viszony van az oldalak és szegek között? hogy bontható valamely Δ két más háromszegre? Mindezek először provisorius leíró itéletekben állapítandók meg. Hogy ezen tételek igazak-e vagy hamisak? azzal az inductio maga nem törődik. — Ugyanúgy járunk el

© Copyright Mikes International 2001-2006

a *különnemű jelentéseknél.* Pl. egy optikai lencsénél 1. az alkatát állapítjuk meg, 2. alkatrészeinek alakja, domborúsága vagy homorúsága st. következik; végre 3. észleljük, hogy a fénysugarat irányától elhajlítja s ezt az elhajlítást megmérjük. Lehet, hogy helytelenül; de az inductio megtette a kötelességét s a többi nem az ő dolga.

b) Az elemzés végeredménye a *synthesis,* melyet egy ítéletben fejezünk ki. S itt azután kívánatos, hogy a tételek biztosak legyenek. Hogy a Δ-nek van 3 oldala és szege, hogy a lencsének van két domború lapja vagy felülete, — ezekről mindenkor meggyőződhetünk; mert a Δ oldalainak számát a vetítés közvetlen volta garantirozza, ép úgy a lencse felületének görbülését. De a synthesis távolabbra is terjedhet. Mi összefüggésbe hozhatjuk pl. a vizet a földdel, a földet a növénnyel, a Napot az emberrel st. S ahány elemből áll az egyik „jelentés", minden egyes szála húzódik a másik jelentés szálai felé. A végtelenséget ki nem meríthetjük soha; most is *csak a megállapítás elején áll* minden tudományunk. Mert minden megállapítás *csak az első elrendezésnek kifejezése.* Mégsem esünk kétségbe! nem is érünk rá. Szükségszerűen húzzuk szálainkat ide-oda, mint a pók a háló fonalait. S valamint a pók a hálóját folyton kiszélesíti, megjavítgatja, de folyton ugyanazon structuralis elv szerint, mely őt a háló középpontjába állítja mindig — úgy tesszük mi is. Folyton tágabb körökben mozog elrendezésünk, de mindig oly elv szerint, mely mindezen szálat az Énben fogja egységbe össze. A pók, mikor egy körrel elkészült, tovább tolja a sugarat s új kört készít az elsővel concentrice; úgy nyer az Én is támpontot az egyszer megleltben s onnan szövi tovább az elrendezett köröket. Az első projectióból (okozat) új irányba vetít, ahol megállapodik; ezen 2. okozatból a 3-dikba száll át, míg egy láncot kapott, mely *egy vonalba* fűzte össze az adottakat. Ilyen *sorokkal* veszi magát körül az öntudat s a sorok pontjai között haladván az ő projectiója, ő maga bővül *ki valóságban.* Aki a maga centrumából minden irányban bír sugarakat projiciálni, annak az Énje *világénné* lesz („eritis sicut deus" Nrisinha-up.); de ezen centralis pont mindig korlátoltnak marad. *Csak qualitative érhető el a világén, quantitative sohasem.* Ha a saját Énünket átértettük, akkor elértük a világ lényegét; de a világ végtelensége nem adhatja meg nekünk.

Ennek oka pedig abban rejlik, hogy a mi megértésünk csak a jelentésekre vonatkozik, melyek mind a közvetlen ismeretes tényezőkből alakultak ki. Ezen jelentő csomók között azonos vonások vannak, melyeknek összeesése *biztos* ismeretet nyújt. Ellenben a projectio actusa mindig *azonos;* ha tehát az okozati actusokat egymáshoz kötni sikerülne a világ összes tüneményeiben, — akkor még mindig csak a formát értettük volna meg, azaz *a világ jelentése rejtély volna még mindig előttünk.* Pedig a jelentés a világ lényege. A dolog megvilágítására állítsuk egymás mellé a modern és az indiai világmagyarázatot. A mi theoriánk szerint mind egyforma anyagból állana a világ minden tüneménye. Ezen anyag részei között vonzó és taszító erők működnek s egyensúlyban tartják azokat. Mi meg tudjuk mérni az álló csillagoknak egymásközti távolságait; megmérjük a bolygóknak a Naptól és egymástól való distantiáit; ismerjük pályáik átmérőit s keringésük s forgásuk gyorsaságát. Mi ismerjük azt az időt, mely alatt bizonyos számú rezgést visz véghez az aether, a hang; tudjuk milyen arányban vegyülnek az elemek egymással; ismerjük lelkünk reactiói idejét különböző ingereknél s pontosan megmérjük a láthatatlan bacillusok nagyságát, azoknak számát egy köbmillimeter területen. Szóval mi a világ számára (legalább Naprendszerünk számára) közeledünk a mathematikai structura teljességének megértéséhez. De hogy mi a víz? a tűz? a fény? a villamosság? az aether? az élet? a gondolat? a levegő? a Nap és a csillagok? az öntudat? Szándékosan tettem mindegyik mellé a kérdőjelet. Mert jobban értjük-e mindezeket, mint a brahmanák bölcsessége ? Azok mindezen mathematikai praecisitást nélkülözték; de a tűz, a szél és lehellet, a fény (Âditya), a hallás (çrotram), a táplálék, az Âtman, a jiva Âtman (egyes lélek) és annak minden nyilvánulása előttük éppen oly örök jelentés volt mint mi előttünk. Mi csak a projectionalis terjedelemben tettünk haladást; a jelentés területén azonban ott állunk most is ahol pl. az Aitareya Upanishad tartott, amikor a világ teremtését egyes factoraiban óhajtotta megérteni.

Minthogy pedig az inductiónak vezérfonalát az okviszony adja (mert hiszen a projectiónak ez az örökérvényű módja: Én — Nemén), *azért hiú remény s önáltatás az, ha az okviszonytól várjuk a világ rejtélyének megfejtését s értelmének magyarázatát.* Az okviszony csak a jelentések *projectionalis* kisugárzására vezet, azaz csak tájékoztató és elrendező. Minden realis ítélet, mely éppen a deiktikus szálaknak csak *meglételét* mutatja fel, ideiglenes és konstatáló; semminek az értelmét nem tárja fel előttünk. Csak ha elrendeztük, csak akkor kezdődik a megértés munkája s még akkor is bizonytalan marad az ítélet egyetemes érvényessége. Hogy a napot az éjszaka váltja fel, — ez csak tényleges dolog; az Upanishad ismer olyan időt is, amikor csak nappal lesz, nem éjszaka.[1] Ellenben hogy az *élet* micsoda? az örök időktől fogva s örökké köztudomású dolog. S hogy az anyag részei hogyan vonzzák egymást, az is egészen

[1] Châ ndogya Up. III. prapâthaka.

© Copyright Mikes International 2001-2006

ismeretlen; de hogy mit tesz az: öntudatosnak lenni, szeretni, gyűlölni — ezek örökkön örökké való jelentések, mikből a kisérő mozdulataikat közvetlenül értjük.

Nem az inductio vezet tehát a megértésre; ez csak tisztítja a talajt s adja a materiát, melyet át akarunk érteni. Hogy a hó miképpen képződik, azt megállapíthatja az inductio; de hogy mit jelent ez a világban, azt nem ő magyarázza.

90. §. Különbség synth. realis ítéletek és analytikus intellectualis ítéletek között. A bizonyítás, mint az elrendezési formák betetőzője. A bizonyítás alapjai: az Én azonossága és az intentiók oki természete.

Két útja van tehát az elrendező módszeres eljárásnak. Az egyiket az inductio a projectio irányában követi; a másikat a megértés a jelentés irányában járja. Hogy „a macska a verebet megeszi", — azt az inductio állapítja meg; de arra nem elég az inductio, hogy kimutassa ezt: „a macska nem veréb". Nem inductióval állapítjuk meg azt sem, hogy „a birka kérődző"; vagy hogy „a tigris macska". Itt nyilván az inductio csupán a legelső stadium; a második felsőbb járulék az azonosítás és a megértés. „A macska megeszi az egeret", — az tény, — de nem tapasztalati a tétel kényszerűsége. De hogy „a birka kérődző állat" — az tapasztalati bár, *mégis kényszerű, igaz.* Mert a „macska" és az „egér" közti nexus csak a deixis véletlenségén alapúl, — ennyire kell elfogadnunk *valónak;* de „a tigris" és a „macska" közötti hasonlóságra a deixis kényszerűséggel vezet rá. Ellenben a két csomó szükségszerűsége a „tigris" és „macska" lényeges tényezőinek örökkévaló *azonosságán* alapúl s ezen azonosság világtörvény, mely a két csomó structurájának előállását szabályozza.

Az inductio tételei azért félbeszakadt bizonyosságúak. Valókúl elismerjük psychologiai nyomás alatt; de ezen nyomás csak az adott esetre szól s az Én helybenhagyását le nem köti. Az inductio adataihoz még kell egy vonás, mely igazokká teszi: a *bizonyítás* (demonstratio). Köznapi gondolkodásunkban nem oly gyakori a kifejezett bizonyítás, mint hinni szeretjük; de csak azért, mert a tételek bizonyossága bizonyításra nem szorul és sokszor nem is érdemli a fáradtságot. Hogy pl. itt ülök és szivarozom, az bizonyítás nélkül is, *nemtudatos psychikai nyomás* alapján, bizonyos. Hogy 2 X 2 = 4, ezt is elfogadjuk, s hosszadalmas bizonyítást nem is érdemel. Csak kiválóan fontos tételekre pl. az erkölcsi célokra fordítjuk a bizonyítás gondját. De ahol *tudományról* kezd szó lenni, azaz mindenhol és mindenkor érvényes tételekről, amelyek számára ilyen nemtudatos psychikum nem áll rendelkezésünkre, ott sürgetjük a bizonyító érveket; mert ezeknek bizonyossága nem szembeötlő s azért fel kell tárni azon alapokat, melyekre támasztjuk. Ily értelemben *a bizonyításról igazán állítható, hogy minden megismerésnek befejezője és koronája.* Mert csak *az érvek határozó* nyomása alapján áll elő *az ítélet helybenhagyásának* kényszere.

Hogy *a bizonyítás természete* csakugyan ilyen, azt már az eddigiekre való rövid visszapillantás mutatja (81—87. §§). Ezen §§-okban részletesen ki van fejtve, hogy a *létítéletek* mind az Én ősítéletében azaz az Én azonosságában bírják érvényességük alapját (82. §.). *Ugyanezen alapon* nyugszik a közvetlenül minősítő ítéletek bizonyossága pl. „Én látok pirosat" (83. §.). *A közvetett minősítés,* milyen pl. „a csiga lát", bizonyosságánál a *deiktikus szálakon* s ezek útján csak közvetítve, nyugszik a helybenhagyás (84. §.). S ekképen próbáltuk az egyes jelentési rétegekre vonatkozó ítéleteknél a bizonyosságot megalapozni. Úgy találtuk, hogy az *alaprétegre* vonatkozó ítéletek *értelme* a functiók közvetlen bizonyosságából fakad; *bizonyosságuk* pedig az Énegész structuralis kényszeréből folyik, melyről ismét csak az Én azonossága értesít, pl. „a látás és a Térforma elválaszthatatlan." Mert a látás és hallás között deixis forog fenn, melyről az Én közvetlenül értesít (amennyiben különbözőkül tünteti fel). (85. §. 86. §.) Viszont a jelentő csomóknál az derült ki, hogy a) az *egyneműeknél* (pl. mathem.) a bizonyosságnak az Éni actusok *biztos intuitiója* az alapja, ellenben b) a *különneműeknél* egyrészt a résszerű azonosság pl. „a róka kutyaféle", másrészt pedig az oki összefüggés a bizonyosság alapja. Amott az S és P *részszerű azonossága* vezérel, emitt (a dolognál) *az intentionalis okozási szálak* vezetnek (87. §.).

Összeredményül tehát azt nyerjük, hogy a bizonyosság azaz a feltétlen helybenhagyás (positio) az alaprétegi ítéleteknél a functiók structuralis deixisén nyugszik, a fogalmi rétegnél az actusok közvetlen azonosságán, a dologi rétegnél az okviszonyi intention. *Az Én azonossága pedig mindenütt a végső biztosíték.* Valamennyi bizonyításnál pedig az a főcél: *felderíteni, hogy a jelentések összefüggése tényleg úgy van,* azaz: *az ismerési eljárás eredménye s az alkotásnak eredménye közötti azonosság megvoltát feltárni.* A bizonyítás eredménye tehát az ígylétnek, a valóságnak kimutatása. *Hogy a dolgok viszonyai* **így** *vannak,* ahogy felismertük, ennek biztosítéka a fogalmak *deixisében* rejlik; s hogy a mi ismeretünk ennek megfelel, *arról az Én azonossága a képpel, kezeskedik.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

A bizonyítási eljárás *e szerint az elrendezés megerősítésére való. A tényleges viszonyokat,* melyek a mi képeink között előfordulhatnak, *helybenhagyva,* kifejezzük, hogy azon elrendezésben *megnyugszunk,* azaz hogy a tételben subjective *megvalósultunk,* úgy ahogy az Âtman ott kint subjective megvalósult, mikor a dolgok viszonyait *ekképen* projiciálta. (V.ö. Chând. V. VI. kh.)

91. §. A bizonyítás, mint immanens mozzanat az elrendezésben. Párhuzam „magyarázat" és „bizonyítás" között. Mindkettő „reductio" a „biztosra" illetve „megértettre", vagyis translatio a bizonytalanba, ill. ismeretlenbe. „Érvek" viszonya a positióhoz: „magyarázó" viszonya a magyarázandóhoz. A jelentés és biztosság viszonya és az aesth. intuitio ténye.

És most már biztos betekintést nyerünk a bizonyítás egész structurájába. Amennyiben a bizonyítás az elrendezés befejezője, annyiban *beletartozik az elrendezésnek projiciáló egyetemes actusába, mint mozzanata.* Az elrendezés minden egyes lépésénél *meg kell állapodnunk,* hogy onnan hálónkat továbbra kiterjesszük (onnan az Upanishadokban használt kép a pók hálószövéséről). Azért *minden egyes ítéletnél* meg kell nyugodnunk vagy azt *meg kell bizonyítani.* A bizonyítás tehát nemcsak a képek sorozatának a *végén* áll elő — ott már a „propositio", mint fix eredmény, helyezkedett el velünk szemben —, hanem *végig szövődik* („prota" mozzanat az Upan. szerint, mint a Veda szó *Chând. Up.* II. pr. 11 kh.) valamennyi momentumán; ő a csomópont azon kötéllétrán, melyen az Âtmanhoz felszállunk. S valamint ezen hágcsón csak úgy szállhatunk fel, ha a megelőző csomó erősen tart, úgy a megismerés előretörése a megelőző tételek erős csomózatán nyugszik. Ha felszállunk, nem kötjük újra az alsó bogokat; így tesszük a bizonyításnál is. Ráhágunk a tételre, melyet biztosnak tudunk s erre támaszkodva lépünk tovább; az Én *azonosságának csomója* és *a bogok közti projectionalis deixis* viszen feljebb. Azért nem szükséges folyton újra kötögetni az alsóbb bogokat; csak ha eloldódik, akkor recapituláljuk magunknak azt a menetet, amelyet az Éntől a deiktikus szálakon át megtettünk. Amikor inogni érezzük lépteinket, akkor szerzünk magunknak biztosságot a *kétely ellen* azáltal, hogy az érveket újra felelevenítjük elménkben. *Ezen felelevenítés a bizonyítás ellenőrzése* és óvatossága, úgy ahogy az újra megkötés a hágcsón való felszállásnak a megerősítése.

Ezen felelevenített csomó az *érv* (argumentum). Minthogy pedig ezen régi csomónak biztosságát tudjuk, azért a *bizonyításnak természete abban áll,* hogy az újonnan nyert ítéletet *máris biztosított ítéletekre visszavezetjük.* Ezen *reductióban áll a bizonyítás;* az előbbi tételek erősségéből törnek ki az intentionalis szálak, melyek az új tételben erősséget létesítenek. Egészen analog eset az, amikor új tüneményeket megérteni próbálunk; itt sem teszünk egyebet, minthogy az ismeretlen X helyébe az ismeretest tesszük. Míg e szerint a *bizonyításban* a projectióba belevisszük az alapprojectiónak (Én: Nemén) biztosságát s erejét, addig a *magyarázatban* az új megértendőbe átvisszük a régi jelentést. Vagyis röviden: *bizonyítás = reductio* a biztosra s ennek áttétele az újba; *a magyarázat = translatio* az ismeretlenbe a máris megértettből. S így a *bizonyosság* a megelőző tételek projectiójának translatiója az újba; a *megértés* pedig az ismeretesnek translatiója az ismeretlenbe.

Ezen viszony alapján *„az érv" úgy áll a bizonyossághoz, mint a „magyarázó" a megértéshez.* Az „érv" arra szolgál, hogy a projectiónkat megerősítse; a „magyarázó" azt eredményezi, hogy az X-et megértsük. Az „érv" *azonosul* tehát az ítéletbe belefektetett önmegvalósításunkkal s kitartóbbá tesz, szívósabban ragaszkodunk első positiónkhoz, megragadjuk s *megrögzitjük.* A *„magyarázó"* azonosul az X kétszínű értelmével s *világossá teszi azzal,* hogy maga fényét löveli beléje s meggyújtja az ő saját szellemiségének jelentését. *A bizonyítás azonosul a mi önprojectiónkkal, a magyarázat azonosul a mi megértésünkkel.* S mind a két esetben megállapodást nyerünk; s mindakettőben azonosulás van öntudatlan projectiónkkal s jelentésünkkel. Mind a kettő ennélfogva *a megismerés két mozzanatára vonatkozik,* az egyik a projectióra, a másik a megértésre. *Mind a kettőben azért a figyelő Én meggyarapodik s megerősödik.* Azaz: *mind a kettő valóságunknak biztosítása.*

Minthogy azonban a valónk a jelentés, melynek másik ábrázata az önállítás, — *azért bizonyítás és megértés együtt járnak. Minél tisztábban és határozottabban értünk meg valamit, annál biztosabban s nyugodtabban fogadjuk el annak meglételét vagy valóságának helybenhagyását.* Innen a bizonyítás imponáló és meggyőző hatalma még akkor is, ha a jelentést teljesen még nem is értjük; s onnan a jelentés kápráztató varázsa még akkor is, ha a dologról és valóságáról nem vagyunk még teljesen meggyőződve. A jelentés teljes megértése és a biztosság imponáló befejezettsége együtt adja azon vakító villámfényt, mely az igaz tételt kényszerítő hatalommal belé vési elménkbe. *Ezen villámfény a logikában az, ami az*

© Copyright Mikes International 2001-2006

aesthetikában a szépnek intuitiója. Nem szükséges ehhez a „monarchische Einrichtung" feltevése, mely végre is csak psychologiai korlátoltságunknak volna tanujele; míg ezen synthesis ellenkezőleg önállításunknak tartalmi és formai tekintetben tökéletes és végtelen bizonyossága.

92. §. A következtetés (syllogismus) szerepe a megismerésben. A logikai reflexio.

Ezen kitérés után vegyük fel újra a 90. §. fonalát. A bizonyítás tehát az elrendezés azon formája, melyben újabb nyert tételeket már ismeretes s biztos régibb tételekre vezetünk vissza. A régi tételek bizonyossága szolgál alapúl az újaknak. Minthogy pedig minden bizonyosság alapja az *azonosság* és az *intentionalis* okviszony, azért minden bizonyítás is ezen két törvényre támaszkodik.

A tételek természete szerint majd az egyiket, majd a másikat kell követnünk s e szerint kapjuk azt, amit a logika Arisztoteles óta συλλογισμὸς-nak nevez. Aristoteles nagy intelligentiája felismerte benne a tudás előállításához okvetlenül szükséges, nagyfontosságú eszközt, mellyel tételeink igazságát megállapítjuk; Hegel látta először, hogy a mi szegényes syllogismusunk csak gyenge μὶμησις-e annak a kosmikus functiónak, mely a szétesőő darabokat a κὸσμος rendjébe kényszeríti össze. Én nem merek ilyen magaslatról leereszkedni a kérdésbe, hanem csekély kezdetekből próbálok felemelkedni azon perspektíváig, melyet Hegel nagy mondása: „Alles ist Schluss" — a gondolkodásnak nyitott. *A következtetés értékét az individualis világkép kialakitásából akarom megfejteni.*

Mert, ha elutasítjuk a mystika és a félreértett Fichte paradoxonját, akkor a tapasztalat s elmélkedés egyaránt meggyőz arról, hogy a mi ismeretünk darabos részletekkel kezdődik, melyeket folytonos illesztgetéssel és faragcsálással összefüggő képpé füzünk össze. Magunk fejlődése is részszerű testi s lelki tekintetben egyaránt. Idegrendszerünk úgy, mint egyéb testi functióink lépcsőnként alakul ki; a lélek pedig a gyermek incohaerens, ugrásszerű felfogásából integrálódik lassan a világkép egységévé. S valamint testünk egy eddig ismeretlen csirapontból ömlik ki, mint annak önfentartási actusainak hálózatai, — úgy lelkünk is az Énből (mely ama testi punctum salienssel térbelileg összeesik) nyeri folytonos megigazítását, pótlását és kibővítését.

Ezen centralis pontnak reactiói igazítják az „adott" lelki tartalom összeilleszkedését. De a tartalomban rejlenek azon szálak, melyek az Én reactiójának útját jelölik. Mi ezeket deiktikus intentióknak ismerjük; jelzések, amelyekkel egyik lelki tény a másikra utal s amelyeket az Én átértve megerősít, mintegy mélyebbre vésve a márvány futó ereit, hogy kidomborítsa belőlük a világ nexusának eltéphetetlen kötelékeit. Ezt a munkáját nevezem *következtetésnek.* Mert nemcsak maga követi az intentiók keresztül-kasul húzódó nyomait, hanem *engedi* és sokszor *kényszeríti* követni azon nyomokat, melyeket jelentéseink világképünk egységes testén hagytak. S minthogy minden lépésnél a szálak tartósságáról meg kell bizonyosodnia, azért *kisebb csomókat* köt a találkozó szálakon, miket Aristoteles felülmúlhatatlan genialitással συλλογισμὸς-nak („fűzeteknek") nevezett s az ἀπὸδεῖξις céljával kapcsolt össze. A következtetés és következetesség nagy oceánjában ezek a *megállapodást jelző fix pontok,* melyekben ide-oda hullámzó körök időnként metszőpontokban találkoznak. A logika igen helyesen ezen kis egységeknek structuráját vizsgálta s csak a türelmes „Ἀναλυτικὰ" vetette meg azon alaphálózatot, melyre minden tudomány organismusa támaszkodik. Az „Analytika" örök tapasztalatai oly értékűek, mint az elemi számtani miveletek és a grammatikai formák alapvető tényei.

A következtetés structuralis alapeleme a reflex. Azért épül az okviszony a reflexre, azért a syllogismus alapja az okviszony. Az Én elváltozása s azzal szemben végbemenő pótló reactiója: ez ama *logikai reflexiv,* mely megszámlálhatatlan ismétlődéssel az Ént a világ végtelenségébe nyújtja ki (l. 88. §.). A maga elváltozásából következtetett az Én arra, ami azt okozta; a változás jelentése jelölte ki neki az utat, melyen a támadót megtalálhatta, hogy helyébe a maga erejét helyezze. Fázott — s ezen „intentióból" következtetett a külső hidegre; ázott — s bőre ezen „jelentéséből" indúlt ki, míg az esőt megtalálta; hallott — látott — szagolt — s mindez indexül szolgált neki arra, hogy a hatás súgarán azokra reflectált (amint most is a „látás" öntudatlan reflexszel „következtet" a tárgyra s a fénysúgár irányában meg is találja). Az actio szenvedése, a reactio ereje s a nyugpont között alakul ki a logikai reflexiv. Az A megindítja a C-t s a C reagál a B-re; ezen B és A azonosítása az eredmény; azaz: az A intentiójából következtetett C a B-re.

$$A \sim C \sim B$$

© Copyright Mikes International 2001-2006

A közlékeny nyelv a 3 lépést külön-külön tette nyilvánossá s előállott az első *logikai periodus,* mely *a logikai reflexiv egyes fázisait* fejtette ki. Tette pedig ezt az ítéletek alakjában azért, mert minden ítéletben egy kezdő s egy végpont kapcsolata áll előttünk; az Én = Én, ugyanazon reflexiven épül fel, csakhogy annak két *végét* öleli fel, míg az átmeneti pontot elhagyja. Az Én maga az *első, ősperiodus* („körút"). A következtetés beleveszi ezt is; ő felébe helyezkedik az ítéletnek s az *átvezetőt* is láncszeműl fűzi bele a folyamatba. Annyira közös actuson épül fel mind a kettő, hogy a fogalom, ítélet s következtetés csak egy és *ugyanazon alapformának* változatos alakjai vagy modificatiói. S minél több ilyen átvezetőn keresztül jut el a végpontig, annál több syllogismusból áll a következtetési láncolat. Nekünk e helyen nincs dolgunk azzal, hogy milyen részletekig dolgozta ki a syllogistika ezen tant, más helyen kifejtettük;[1] — most csak concrete *azon elvek* felderítéséről van szó, *melyek a következtetés bizonyosságát garantirozzák.*

Maga a következtetés csak *symbolicus* kifejezésben nyeri a nyelvtől a 3 tétel (propositio) alakját. Ez ugyan *szükséges* forma, mihelyest magunknak s másoknak szabatosan be akarjuk mutatni a jelentések vonatkozását, — de a logikumra nézve csak idegen, érzéki öltöny. Például: a fű növeszti az ökör húsát, emez pedig erősíti az ember izmát,— *ez következtetés,* ami lényegét illeti, de nem *symbolikus* alakja. Mert symbolice úgy találta helyesen Aristoteles, hogy a kapcsolatba hozott 3 jelentést külön-külön kell fixirozni deiktikus intentiókkal együtt s *azután* az elsőt az utolsóval kapcsoljuk, hogy a következtetés homogen folyamát kis „fűzetekbe" tagoljuk. S ezen tagolás nemcsak didaktikai, hanem ismereti szükség; mert a symbolum vezet a logikumra, de a logikum csak akkor befejezett, amikor *bizonyos.* Ép ezt a bizonyosságot kell megszereznünk minden lépésnek, hogy haladásunk ne levegőben járkálás, hanem szilárd ingressus legyen. De az *alap* magában ezen formától független, csak *megbizonyosodásunk* függ tőle. Azért minden syllogismus egy-egy evidentia; s azért a bizonyítás ezen formához van kötve, akár inductive, akár deductive haladunk; s így a következtetés minden tudásnak alapja és formája, mihelyest a szembeötlőség érzéki fokáról az elvont általánosságok területére lépünk. Mindezen kellékek a következtetés fogalmából azaz ismerési szerepéből önkényt következnek. A dolog megvilágítására forduljunk vissza példánkhoz.

„A fű növeszti az ökör husát s így az ember izmát" egy teljes syllogismus, melynek elemzése a következőkre vezet.

1. „A fű" jelentésében van utalás azon elemekre, melyek az „ökör husában" synthetikus chemiai egységben találtatnak. Az elemeknek ilyen különböző alakban való *közös* előfordulása kettőjük azonossága miatt deiktikus intentiót képez a 2 komplex jelentés között, úgy, hogy egymásra utalnak. A tapasztalati képeket, *ennek kifejezése mellett,* kapcsolja okschemája szerint az Én. A kapcsolat szükségképeniségéről a kényszerítés érzete biztosit.

2. Az ökör „husa" jelentésileg utal más hasonló „husra" tehát pl. az ember „izmára". Az azonos elemek előfordulása adja a mutató intentiót a két komplexio között. Az „izom" gyarapodását közvetlen összemérés utján és azután chemiai elemzéssel állapítjuk meg s identitási viszonyt hozunk létre közöttük (a „hus" és „izom" közölt). Ennek a *megbizonyitása* újra elvezet más sorozatba (okláncolatba), melyet nem szükség egyenként ismételni, mert az emlékezetben általános ítélet formájában mindenkor segítségül idézhetjük fel.

3. A „fű tehát gyarapítja az ember izmát" — ez a tudatos *végsynthesis,* melyet a syllogismus ezen kiszakított egysége (a következtetési folyamatnak sectora) bizonyosságúl nyújt. Mi nem kutatjuk, hogyan történik az részletekben, de bizonyosak vagyunk benne, hogy a rét „füve" az ökör „húsán" át mutató intentiót képez, azaz összefüggő szálakat bocsát az „izmokba". A „fű" és az „izomerő" tehát kétségtelenül összefüggnek, de itt csak az ökör „húsán" át. Ezt az összefüggést actió képében állítjuk a „fű" és az „izom" között. S ennek a *szükségessége* az, ami más sorozat esetlegességétől megkülönbözteti (Aristotelesnél ἐξ ἀνάγκης ἀπόδεῖξις). A syllogismus mellőzi a párhuzamosan lefolyó egyéb intentiókat, — csak e háromnak kapcsolatát domborítja ki. Mert vannak mellékcsermelyek, melyek mind a háromba ömlenek. A füvet meg kell ennie az ökörnek, hogy az ember megemésszе; s az embernek jó gyomra legyen, hogy egészségére váljék a beefsteak; a marhahúst sütni kell, borsózni és más módon előkészíteni, mint pl. a tésztát. Mindezek oly mellékáramok, melyeket a gondolkodás kiküszöböl. Az Én csak azon intentiónalis szálakon halad végig, melyek egyenesen vezetnek a 3 kiszemelt jelentéshez.

Ez egész folyamaton végigtekintő visszatekintés mégegyszer rövidít a meneten, mikor azt mondja, hogy „a fű okozza az izom erejét." S ez az evidentia szempontjából kívánatos befejezés. Hogy pedig ezen kapcsolat biztos, arról kezeskedik a „marhahús" kétfelé mutató intentiója; az egyikkel a „fűre" utal vissza, a másikkal az „izomra" előre. Hogy a „fű" az „izom"-hoz elvezet, arról biztosít a „hús" előre mutató jelentése. Aristoteles [μὲσον-nak nevezte s azt tanította, hogy τὸ μὲσον γὰρ τὸ αἴτιον; okozója (ezen példában) a

[1] V.ö. *Böhm* K. Logika. 2. kiad. (Kókai Budapest.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

realis okviszonynak is, de *mindenesetre* αἴτιον *a zártétel számára,* mert a „hús" kétféle intentionalis sugara tényleg s szükség szerint egybefűzi a két „szélsőt" (τὰ ἄκρα, amint Aristoteles szépen jelzette).

A syllogismus ezen fejtegetések alapján a következtetési folyamatnak egy kerekded szakasza, melyben 2 jelentés egy 3-diknak közbelépése folytán szükségképen van összefűzve. Symbolice három ítélet, melyeknek két megelőzője (praemissae) a harmadikat megindokolja. Aristoteles ezt a symbolikus alakzatot vélte szemügyre, mikor a syllogismus definitióját adta (τεθέντων τινων ἕτερόν τι τῶν τοιούτων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει γενέσθαι τῶ ταῦτα εἶναι). Neki a két megelőző a következő befejező tételnek a logikai okozója. Így kapott 3 ὅρος-t (terminus azaz fix pont), 3 tételt (τεθὲντα) és az egészet, melynek kifejezője a συμπέρασμα („berekesztés", Apácai Csere J.)

93. §. A syllogismus symbolikus szerkezetének elhomályosító természete. A subsumtio nem az egyedüli elve a syllogismusnak.

A symbolikus alak, melyet Aristoteles a syllogismusnak adott, nagyon helyes heuristikus fogás volt tőle, de hamar félrevezette a logikusokat idegen területre, a *grammatikába* egyfelől — a *mellékes* logikai vonásokra másfelől. Ezen fogásnak *heuristikus értéke* kétségtelen. Csak az ő alkalmazása által sikerült Aristotelesnek a syllogismusok sokféle concret τρὸπος-át felfedeznie. Mert, amint a folyamatot elemeire felboncolta, tisztán apriori combinatio útján kimerítette a syllogismus aprioristikus lehetőségeit. A 3 terminus elhelyezése volt az egyik combinatiósor alapja, a 3 tétel fix egymásutánja volt a második alap, a 3 tétel minőségi s mennyiségi combinatiója (a, e, i, o — nála τὸ A κατὰ παντός τοῦ B, vagy κατὰ μέρος) volt a 3-dik csoportositási szempont. S így nyerte fundamentalis alapul a 4 σχῆμα-t az előre fixirozott tételek szövetében, amelyeknél kijelentette, hogy egyik a főtétel, a 2-dik az altétel, a 3-dik a „berekesztés." Ezzel korlátolta ugyan a szabadságát, de e korlátok között aztán igazán „mesterré" bizonyúlt. Mert a combinatio kulcsát abban nyerte, hogy az átvezető M milyen helyet foglal el quantitalive a másik kettő (S és P) között; ezzel mathematice kimerítő eredményre jutott, mert a viszony csak e három lehet:

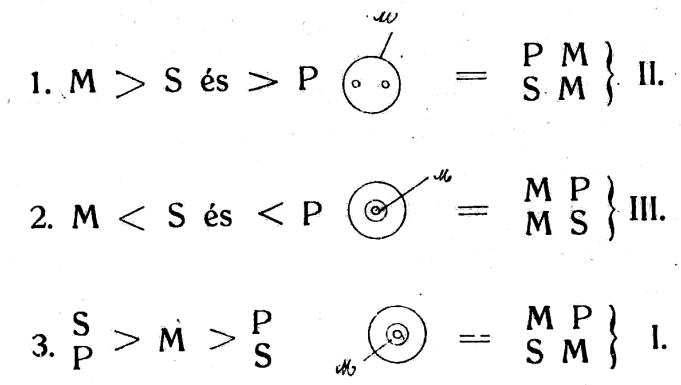

A 4. figura nyilván csak az 1.-nek változata s azért nem *„külön"* figura. De állandóan a P *a főtételben kell, hogy helyet foglaljon* — s ez a korlátolás, melyre sem ismereti, sem lélektani indoka nem volt.

A 3-dik combinatiós alap pedig vezetett a τρὸπος-okra (modus), melyeket ugyancsak az a, e, i, o permutatiója által az ἀνάγκη *kriteriuma* alapján állapított meg 19-ben, miután a többi lehetőséget ezen kriterium alapján kiselejtezte volt.

Ezen symbolika nyilván függésbe hozta a logikumot a *grammatikától* s mechanikussá tette, azaz *üressé,* a combinatiót. Mert az üres symbolumok logikus áthelyezése azt a látszatot keltette, mintha az intentiók jelentése azaz logikuma mellőzhető volna. S formailag eredményes volt csakugyan; de ezen formalitás folytán a *geometrizálás martalékává* lőn. Mert most csak a jelentés tartalmától megfosztott szemléleti pontok és azoknak topikus, mutató intentionalis irányai maradtak hátra. Ezzel azonban a jelentések tartalmi complikatióinak kifejezésére alkalmatlan eszközzé vált. Mert ha a *jelentések tartalmi* s térbeli viszonyait egybevesszük, akkor a Barbara 4 lehetősége tűnik elő, holott Aristoteles csak *egyet* látott. Formailag igaza volt; mert a 4 Barbara-lehetőség csakugyan *egy elrendezési* lehetőségen alapul. De a megismerés nemcsak

© Copyright Mikes International 2001-2006

elrendezkedésből, hanem megértésből is áll; s éppen azért egyoldalúvá destilláltuk azt, aminek voltaképen két ábrázata van, anélkül, hogy e kettőségnek alapját közös formula megállapítására felhasználtuk volna.

A symbolismus ennélfogva arra vezetett, hogy a syllogismus kiindulási pontjának mindig egyetemes ítéletnek kell lennie; amit ugyancsak az I. sch.-ban megtartott, de a többi figura módjai is ennek bizonyosságán nyugodtak s nagyobb részben egyetemes föltételűek. Hogy mitől függ az M elhelyezése, annak okát, a combinatiótól eltekintve, nem derítette fel. S ezzel azután szükségképen rhetorikai vagy symbolikus természetűvé vált a syllogismus. Nyilvánvalóvá tette az okoskodás *lépéseit,* de eltakarta magának az okoskodásnak sajátos immanens szükségszerűségét. Ha a syllogismust így szerkesztem *(Analyt. pr.* I. c. 4. Bender. Organon)

A — B	fehér — állat
C — A	ló — fehér
C — B	ló — állat

akkor ha a „fehér — állat" helyes, akkor a „fehér" kettős deixise B (állat) és C (ló) felé kapcsolja a kettőt. De az, hogy fehér — állat" milyen viszonyban áll, az már máshonnan van megállapítva, nevezetesen a „ló: fehér" viszonyából, már supponáltatik s így a bizonyosság maga másfelé utal. Ezáltal azon természetellenes dolog kerül az ilyen syllogismusba, hogy az, amiből a tételt bizonyítjuk, éppen a tételből meríti bizonyosságának egyik erővonását. Hogy pl. a

fű ~ marhahus

marhahus ~ izom

ez természetes kapcsolat; ha előre teszem azt, hogy a „marhahus ~- izom", akkor a „fű" és „marhahus" viszonyát kell már ismernem, ha a fű és izom viszonyát akarom fixirozni

a marhahus erősiti az izmot

a fű erősiti a marhahust

tehát a fü erősiti az izmot

ilyen elrendezés szinte érthetetlen. Kevésbé zavaros a viszony más esetekben pl.

a tragoedia — dráma

Lear — tragoedia

Lear — dráma

bár itt is a főtétel már a zárótételből meríti erejét. Ellenben természetes sora ez: „Lear — tragoedia — dráma", — a zárótétel is érthető.

Ezen fejtegetésekből világos, hogy a symbolikus forma a syllogismus természetét elfedi. A berekesztés előállása véletlen s érthetetlen. De az egész elrendezés is önkényesnek látszik; legalább biztos annyi, hogy

A ~ C		B ~ A
B ~ A	nem olyan világos mint	A ~ C
B ~ C		B — C

A bizonyítás súlya pedig a geometriai szemléletre esik, azaz külső és formalistikus lesz. Mert ha ettől függ ezen tételnek: „Lear dráma" igazsága, mert a „tragoedia dráma", akkor csak a *subsumtio alapján biztos;* pedig a subsumtio nem áll minden fogalomra, hanem sokszor csak symbolikus átalakítással hozható létre. Az, hogy „Lear — tragoedia — dráma", — egyenes subsumtio; de az, hogy „fü — marhahus — izomerő" — ez csak mesterkélten állítható subsumtionalis formába. Így tehát a syllogismus úgy, ahogy symbolizáltuk, természetellenes és alogikus alkotás, melyet csak bizonyos cél szolgálatában készítünk.

S ez rávezet arra, hogy a *subsumtio nem a következtetésnek természetes és kizárólagos alapja.* Olyan elvet kell ennélfogva találni, amelyből a subsumtio is nyeri értelmét és jogosultságát, — de mely egyúttal elegendő arra is, hogy a fogalmak egyéb viszonyait megmagyarázza. *Ezen elv éppen az intentio* (deixis) vagy *logikai utalás* elve, melynek természeti különbözősége megfejtheti az alárendelési és mellérendelési szükségszerűséget egyformán. Ezen elv abban áll, hogy az intentiók között összefüggés áll fenn, mely vagy *egyenesen* vezet az egyikről a másikra, vagy pedig az *Én közvetítésével* kapcsolja egymáshoz. Ha a két elv hatásának határait megállapítjuk s a hozzá fűződő bizonyosság minőségét megtaláljuk, — akkor minden előzményünk együtt lesz, hogy a logikai érték végleges magyarázatát megadjuk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

94. §. A következtetési irányok a megértés és elrendezés sorában haladnak. Amazt az azonosítás, emezt az okozás vezérli. Bizonyosságuk közös alapja azonban az azonosság.

A jelentések természetéből kell kiindulnunk, ha e két elv viszonyát meg akarjuk állapítani. Tudjuk (61. §-ból), hogy a „jelentés" az Énnek megértő alapfunctiójából eredt visszahatás. Az öntudat elé lépő kép az Én valamelyik életfactorával azonosíttatik s ezáltal megértetik; maga a megértés végső tartalmi kategoria. A jelentés ennélfogva intentio, mely első sorban az Én ezen functiojára utal. Ilyen intentiója van magának a „megértésnek" is, amelyet csak maga az Én értet meg velünk; ilyen intentio rejlik a 2-ik réteg jelentésében is, melyek az Én életfunctióinak „értelmét" jelzik. Minden complex jelentés viszont rámutat a 2-ik réteg egyszerű jelentéseire, de egymásra is; az érzéki complexek ezt a rámutatást még az érzéki mezzel együtt foglalják magukban, mely „dologiságukat" (realitas) jellemzi. A jelentések ezen deiktikus egymásra vonatkozása tehát a *megértés* azonosító munkájával függ össze.

A jelentések azonban az Én közbejöttével is nyernek intentiókat. Magukban tartalmilag talán teljesen különböznek, — de az Én reactiója mégis kapcsolatba hozza egymással. Tér és szín ilyenek; s mégis az Énre nézve intentionalis viszonyuk az, hogy a szín a kiterjedéshez kapcsolva van. Ezt a kapcsolatot a szín az által nyeri, hogy az Én szemlélési reactiójával elválaszthatatlanul összeforr. Ugyanilyen intentionalis viszony lehet a complex jelentések között. A tojás élő plasmájából a napsugár kikelti az állat belső formáját. A „tojás" és a „nap melege" teljesen különböznek s mégis az Én a „tojás" jelentésében elhelyezkedve intentionalis szálakat vont a környezetbe, melyeket magával húzva a „tojás" jelentéséből ott nyugszik meg, ahol a hiányzó elemet s annak tevékenységében a pótlékot meglelte. Ezen viszony a causalitas s nyilván a tartalom elhelyezkedésével vagyis az *elrendezés* projiciáló munkájával függ össze (v.ö. a deiktikus szálakról 62. §).

E szerint minden intentio vagy a megértés vagy az elrendezés munkájának sorában léphet fel azaz vagy az azonossági vagy az okozási viszonyban áll a többivel. Minden jelentés egyik vonása vagy szála azon elemre utal, melyből megérthető; s ismét minden jelentés egy másik vonása vagy szála újra azon elemre mutat, mely valóvá tette vagyis mely az Én közbejöttével, a világ képrészei között neki a megfelelő helyet kijelölte. Amaz *magyarázója,* emez *okozója.* Nyilvánvaló, hogy a magyarázat csakis a közvetlenül megértettből indulhat ki s azért a magyarázandó deiktikus intentiója maga a *tartalmi. A* „háromszeg" jelentése rámutat az idomra; e nélkül érthetetlen. A logikában ezt a viszonyt *determinátiónak* nevezik s az alaptörvény az, hogy a *determinált a determinatio alapjára vezet* elkerülhetetlenül; mivel a determinatio alapja képezi benne a magyarázó, mert megértett, elemet. Ellenben az okviszonynál más a jellemző. A „tojás" kifejlése rávezet ugyan logikai intentiója alapján a melegre (mert fejlés — mozgás, melyet a melegben is találunk, megtoldva egy no sé qué-vel); ellenben az, hogy a meleg a „Naptól" ered, nincs a jelentésben, hanem az Én próbálgató tapogatózása csak tapasztalatilag jut rá s akkor sem bizonyos és végleges a megnyugvása, ha csak a Nap melege és az élet fejlése között a jelentési nexust nem találja fel. De ha a „Nap"-ból indulok ki, akkor annak logikai intentiója direct szállal vezet át a „mozgás" bármely nemére — mert quantitative is erősebb, mint bármely más mozgás. S azért *ha az okból kiindulok, akkor az okozatra egyenesen jutok el* s ott lelem meg az azonosság feltétlen garantiáját; viszont, ha nincs okozat, akkor nincs indítás az Én számára, hogy nyugalmából kimozduljon.

Alkalmazva már most ezen evidens tételeket a következtetésre, azt nyerjük, hogy valamely jelentés egyenesen rávezet *magyarázó alapjelentésére vagy okozatára* (az Én útján). Ellenben az alapjelentés nem vezet szükségképen az illető complex jelentésre, sem az okozat nem mutatja egyenesen a concret okot. Amit a formai logika ezen két tétellel fejezett ki: 1. causa causae est causa effectus és 2. nota notae est nota rei. A következtetési elv tehát az *intentio utalási elve,* mely vagy egyenesen vagy az Én közbejöttével illeszti egymáshoz a jelentéseket. A „jelentés" szükségkép vezet tehát felsőbb jelentésére vagy okozatára; amott az azonosság, emitt az okiság a vezető elv. Minthogy azonban az okviszony is végső bizonyosságot csak az ok és okozat intentióinak összeforrásából merit, — azért *minden következtetés igazságának alapja az azonosság.*

95. §. Összefoglaló visszapillantás.

Most, hogy az elrendezés egész folyamata fővonásaiban feltárult előttünk, szükségesnek látszik újra a főgondolathoz visszatérni, melynek igazolása egész fejtegetésünknek volt célja. Ne feledjük, hogy a mi

© Copyright Mikes International 2001-2006

végső célunk: *a logikai érték megállapítása,* amelynek kedvéért az ismerésnek structuráját elemeztük; s miután annak alkotó két mozzanatát a *jelentésben* és az *elrendezésben találtuk*, kifürkésztük azon főereket, melyek ezen két területen végig húzódnak. Mind a kettőben az Énegész életének kifejlését ismertük fel. A *jelentés* azokat az aranyszemeket szolgáltatja, melyeket az idealis natura öntudatos Énünk elé partra vet, hogy ezt az öntudatunkat gazdagítsa s így önállósítsa; — az *elrendezésben* azon erőt, mely mindezt a kincset állandóvá teszi, tartalma szerint csoportosítsa s rendezett birtok módjára uralkodó gazdája számára örökre *biztosítja.*

Teszi ezt az elrendezés azáltal, hogy az Énnel szemben 1. a jelentéseket *egyenként* megvizsgálja s azoknak Egészét egyes Részeivel együtt *ítéletben* fixirozza és *helybenhagyja.* A *2.-dik* lépése az, hogy több functiót ismét ítéleti formában egybekapcsol, amit megelőzőleg, önkénytelen *jelentő csomókat* alkot. Ezek között újra viszonyokat constatál, még pedig az alkotó Énegész egyes 3 rétege szerint külön-külön. Így nyer egyrészt *léti,* másrészt *minősítő ítéleteket,* melyekben megnyugszik, miután azoknak „így voltát" helybenhagyta. Ezen helybenhagyást minden lépésénél egyrészt az *Én azonosságaira,* másrészt a *jelentések deiktikus projectiójára* vezeti vissza, azaz bizonyítja. Mert a bizonyítás nem más, mint a *fundamentumokra való reductio* vagy a közvetlenül ismeretesnek s biztosnak az újba és ismeretlenbe való átvitele (translatio). A megnyugvás pedig annak az indexe, hogy az *Énegész teljesen megvalósult.*

Ennek a megvalósulása volt a tendencia, amiért az Én önprojectióját végezte. A jel, mely neki ezt mutatja, két esetben áll előttünk. És pedig 1. ha az Én a maga *kezdő* actiójáig térhetett vissza, melynél az *azonosságot* lelte; 2. ha az Én a maga *végső határát* elérte, amelyen túl más jelentés nem áll elő az Énegész mélyeiből, azaz *ha érzékivé lett* az érzékiség (Tér — Idő) formájában. Mind a két esetben lehet a tudomására jutott viszonyokat az alap feltüntetésével megbizonyítani. Az elsőben az Én = Én *azonossága* ezen alap, a másikban az *érzékiség* formái, melyek a látás, hallás st. érzéki functióknak az Énegészbe való beleterjedése folytán, a közvetlen minősítés módjára, egészen az (Én = Én) alapjára vezetnek vissza. Minden ilyen biztos tétel az újra meg újra feltünedező viszonyok *biztosságát* kötelező erővel igazolja; s ahol a kétely meg nem nyugszik, ott újra ezen két végponthoz kell, mint végső érvhez, visszafolyamodnunk. Ezt tesszük az analytikus és synthetikus ítéleteknek összefüggő sorozatában.

Ezen eljárás pedig ama rétegek szerint különböző, amelyekből a helybenhagyott jelentések viszonyai vannak merítve. Analysis útján jutunk el, mint végső támasztó pontra, az *alaprétegre;* synthesis útján jutunk az *érzéki érvek* biztosságára. *Inductio* útján vezetjük vissza az egyes ítéleteket az alapjelentésre (az általánosra); synthetikus *deductióval* tárjuk fel azon projectionalis actusokat, melyek segítségével a jelentés az érzéki köntöst nyerte el. Amaz az *intellectualis igazságokat* leplezi le, mikor érzéki köntösükből kivetkőzteti; emez a *realis* (dologi) *igazságokat* állapítja meg, mikor az általános jelentést deiktikus szálai nyomán átviszi az érzéki sík formáiba. Innen nyerik Kant *modalis postulatumai* (a lehetséges, a való és a szükségképeni és kényszerű) is megfejtésüket s igazolásukat. De az igazság minden körülmények között *az intellectualis,* mert csak ennek végprojectiója az érzéki síkba teszi azt *realissá.* Erre nézve v.ö. 89. §. és az igazságról szóló 103. §. Azért az intellectualis vagy fogalmi ítéletek az *azonosságon* és *congruentián* épülnek fel; ellenben a realis ítéletek a *deixisen* és *dependentián* vagyis az *okviszonyon.*

Most pedig, mielőtt a végső problemára, *a tétel igaz voltának* kérdésére térnénk, még egy pontot kell megérinteni, amely a *tudomány* egészére nézve nagyon fontos: értjük a *magyarázat* és a *bizonyítás* viszonyának szoros kidomborítását.

96. §. A „magyarázat" és a „bizonyítás".

A kérdés már két ízben foglalkoztatott. Egyszer, mikor a „jelentés" és „elrendezés" prioritásáról szóltunk (58. §.); másodszor, mikor a „magyarázat" és „bizonyítás" viszonyát pedzettük (91. §). Most e kettőnek minden vonatkozását akarjuk a következő szakasz számára tisztán kidolgozni. Mert hiszen (50. §. szerint) e kettőnek egységében találtuk a „gondolkodás" actiójának a lényegét s így a tudománynak és a tudásnak létesítő gyökerét. Ezen helyen nem szükséges ezen két momentum szerepét a tudományok összefüggésében részletezni, — miután ennek alkalmasabb helye a logikai haszonérték fejtegetésénél lesz (II. Szakasz). Itt inkább azon sornak feltüntetése szükséges, melynek ezen két fogalom befejezőjét adja.

Miután a *megismerésben* az Én önkifejlésének azon forduló pontját találtuk, amelyen az Én önmagának tartalmát tudomásul veszi, alkatát két alaptevékenységben találtuk: 1. a *jelentés megértésében* és 2. a megértett jelentések *elrendezésében.* Amaz a tartalomnak velünk való *azonosításában* folyik le; emez a tartalomnak azon *fixirozásában,* melyet egyrészt a tartalom deiktikus viszonyai szabnak a jelentésekre, másrészt pedig az Én akadálytalan önprojectiójához szükséges formák. Az első, ily módon előállott,

© Copyright Mikes International 2001-2006

ismeretek az Öntudat számára azon *magot* képezik, melyhez az új, rákövetkező ismereti anyag tapadva hozzáilleszkedik. Ezen magból terjed ki az Én további occupáló tevékenysége; innen fakad a tovahaladó *projectio* és az újra megismétlődő *megértés* — azaz az új ismeretek *magyarázata* és *megbizonyítása.*

Ezen munkában a magban rejlő Énnek nemcsak alanyi vetítő ereje lép fel új fokon, hanem annak már *megértett jelentései* is projiciálódnak önerejükkel. Az ismerő functiók maguk *tágulnak ki világfunctiókká* s ragadják meg az új adatokat, melyekkel megsűrűsödnek s megerősödnek; s minthogy e functiók az *Énnek* substantialitását teszik, azért az *Én maga* az egyéni korlátoltságot mind jobban töri át s *Világénné* szélesedik ki. Az *ismerésnek* (vidyâ) *ezzel világszerepe jut* osztályrészül; az Énnek hatalma korlátolt marad ezen túl is (*projectio* tekintetében), — de *qualitása* az ismerő tényezők útján kosmikus jelentőségre emelkedik s *egyetemes valóvá,* azaz egyetlenné, mindenné sublimálódik. Úgy, ahogy a Nrisinha-Uttara tâpanîya Úp. (Deussen i.m. p. 800) mondja „én vagyok ő és ő = én."

Minthogy pedig az ismerés az Én actusa, azért az öntudat ezt a tevékenységet úgy végzi, hogy az új adatot egy közvetlenül ismeretes functiójával *áthatja* — vagyis emezt az ismeretlenbe átviszi. Ily módon minden *magyarázat abban áll,* hogy a *megértett* elemet a *megértendőbe* áttesszük. Ezen áthelyezkedés által az új képzetet magunkhoz csatoljuk, úgy hogy az öntudat tartalmilag megbővül. Így lesz a kifejlés = elrendezéssé = synthesise = kibővülése az öntudatnak = gyarapodása. Vagyis: *a magyarázó elv mindenütt csak az Én gondolata* lehet, azaz *velünk egy és azonos tényezőket tesz fel.* Az egyes tudományok között milyen viszony áll fenn *magyarázat* tekintetében? ezt fejti ki a tudományok materialis hasznossága.

És éppen ezen oknál fogva az *összefűzés* is az Én projectiójához fűződik. Mert a jelentések között van ugyan intentionalis viszony általánosságban (v.ö. 62. §.), mellyel egymás helyét a sorozatban megszabják. De azt, hogy a jelentések külön jelentésekül egymástól ránk nézve is (tehát öntudatunk számára) elkülönődnek, annak oka magában az Én projectiójában rejlik, mely azokat magától elkülöníti s oki viszonyba foglalja. Ezen jelentések ennélfogva mind az *Én-höz fűződnek;* ott van az első pont, amelyhez erősítve vannak s ebben biztosságuk első alapja. De fűződnek ahhoz is, ahol az Én projectiójának *határa* van, amire a centrifugalis intentiók utalnak, a dolog *realitása.* Ezen két végpont adja a kapcsolat biztosságát. Az egyikkel a jelentés *ránk nézve* van; a másikkal *Másra* nézve is van. S ezen biztosságban rejlik a mi ismeretünk *igazsága.*

Eképen a megértés és elrendezés a világkép kialakulásában *tudományos* formákká emelkedik. Az idegenben tájékozódunk s azt magunkévá tesszük functióink segítségével a *magyarázat* útján; az idegenben megnyugszunk s teljesen megvalósulunk (vagyis más szavakkal: *azzá leszünk)* a *bizonyítás* segítségével. Így lesz a mi egyéni tartalmunkkal azonossá és megértetté a *magyarázott világ;* így leszünk mi magunk belenyugvó helyeslésünkkel *biztosak a világról. Én leszek a világgal egy s a világ ily úton az én világommá.*

Minthogy pedig az objectiv jelentés az, ami magát megvalósítja, — azért az Énegész önmegvalósulása az ő világának kialakulása. *A teljesen átértett jelentés egyúttal valósággá is lesz* s ezen teljesen átértett jelentésnek, mint *valóságnak,* öntudatos felfogását *igaznak* nevezzük.

Megértés és magyarázat, elrendezés és bizonyítás egymáshoz tartoznak. Az első pár ad a világnak *értelmességet* (Sinn); az értelmesség a *dolognak* **önbiztossága**. A második pár, mely az Én teljes akadálytalan belemerülését jelenti, az Énnek *bizonyossága. A teljesen biztos megértés és a bebizonyított magyarázat együttvéve = az Én végleges megvalósultsága,* mégpedig *öntudatos* és *végtelenbe* terjedő megvalósultsága, *az ismerésnek igazsága.* Ezzel a megismerési processus véget ért.

97. §. Az „igazság" értékjelző. Fejtegetésének momentumai és sorrendje.

Valamint a jelentések elemzése rávezetett az *egyetemesnek* gondolatára, úgy az elrendezés útján egy új fogalomra jutottunk el, melyet az *igazság* (veritas) neve alatt állandóan említettünk s melynek most végleg meg kell állapítani a jelentését. Mert nyilvánvaló, hogy a megismerés ezen két fővonáson kívül mást nem mutathat fel. A jelentésnek *általánossága* az *igazság* valóságában *olvad egybe ismeretté.* Függetlenül, amint ezen eredményre eljutottunk, meg fogjuk vizsgálni saját belátásunk szerint; mert a szokásos iskolai tan annyi praesuppositiótól függ, hogy az egyes felfogásokat mellőznünk kell (a felhozandó nyomós érvek mérlegelése alapján!) s más álláspontról vagyunk kénytelenek a rejtélyes kérdést megvilágítani s eldönteni. Ezen oknál fogva haladásunk a következő pontokon át fog vezetni.

1. Az „igaz" *jelzőnek* ismeretelméleti jelentését kell megállapítani;

2. Az „igaz" *szónak* philologiai értelmét kell kifejtenünk;

© Copyright Mikes International 2001-2006

3. Elősoroljuk az „igazság" főbb *definitioit;*

4. Megállapítjuk a *tárgyat,* melyre az „igazat" alkalmazzuk, amiből ki fog derülni, hogy

5. az „igazság" hányféle *faját* fogadjuk el?

6. Végre az „igazság" *gyökerét* keressük s ebből

7. az „igazság" és az „egyetemesség" közti viszonyt összehasonlításuk által megkapva

8. *az igazság voltaképeni értelmét kapjuk meg,* melylyel az *magunkban,* esetleg magunkon kivül a *kosmosban* is rendelkezik.

Ezeknek vizsgálását fogjuk a 97—104. §§-okban elvégezni.

Mindenekelőtt hozzuk tisztába *az „igaz" jelzőnek jelentéstani jellemét.* Minden jelző (az Axiologia 11. §. szerint) vagy ontologiai vagy axiologiai. Az „igazság" az értékjelzők közé tartozik kétségtelenül; akár csak a subjectiv ítéletben lép fel, akár pedig a külvilág vagy a transcendens világban is szerepel, — sehol sem tartozik a tartalmi azaz léti vonások közé. Mert a léti vonásoknak *nincs ellentétes párjuk;* ha volna, akkor a realitas önmaga ellen küzdene, azaz megsemmisülne. Ellenben az értékjelzőknek *van párjuk;* magának az igaznak ott az ellenfele a „hamis", vagy nem igaz. S minthogy az „igaznak" előnyt adunk a „hamis" felett, azért nyilván praeferáljuk, azaz „becslést" végzünk a tényen, amelyre ezeket a jelzőket alkalmazzuk. Azért azonban *elhamarkodásnak* mondjuk azon véleményt, mintha azért, mivel becsléstől ered, az „igaznak" *objectiv megfelelője nem lehetne.* A mi tetszésünk ténye ezen vonás meg- vagy meg nem létele felett egyáltalában nem dönt. Lehet, hogy egészen és csupán csak *mi tőlünk* ered; de lehet az is, hogy a tárgynak hatásában is jut reánk, azaz hogy a *tárgyban* is rejlik. A *jelentések tehát,* melyeknek a mi becslésünk ezen jelzőt tulajdonítja, *magukban is bírhatják* objective azon vonást, melyet az „igaz" jelző kifejez. S annyiban semmi nehézség sem áll útjában, hogy, ilyen értelemben fogva fel a jelzőt, *objectiv* és *subjectiv igazságról* beszéljünk.

98. §. Az „igaz" terminusának nyelvtani jelentései.

Hogy mi volt az *első psychologiai gyökér,* amelyből ezen jelző értelme fakadt, azt igen bajos volna eldönteni s tudtommal ilyen összehasonlító nyelvészeti fejtegetés mai nap nem létezik. Azon nyelvekben, amelyeket egyrészt magam ismerek, melyekben másrészt a kutató nyelvtudósok ezen kérdésre feleletet adni iparkodtak, különböző psychosis vezetett az elnevezésre.

A magyar *„igaz",* az *„igazítás"* útbaigazító kifejezése szerint, valami „igazító" azaz *„szabályozó"* vonást látszik foglalni. Gyökileg az „igaz" a „finn *„vikea"*-ra tartozik, mely a szótár szerint = rectus, dexter, gerade (= *egyenes)* jelent, ahonnan a „kinyujtás" igéje is származik. De a nyelvhasználatban (pl. „igaz út") a helyes valóságot („helyes út") is fejezi ki, sőt azt is jelenti, hogy „való" (pl. „igazán úgy van"), — azért „való igaz" összetételben is összefogjuk. A szláv *„pravda"* ráutal a „pravo" (jobb kéz pl.) szóra, azaz először a térbeli „jobbot" jelenti; rokonsága a „pravo" („jog"), „napravit" szavakkal a magyar „igaz" *szabályozó vonását* fejezi ki (= szabályozó valóság).

A többi indogermán gyökök azonban más irányba mutatnak. Már a *görög* ἀληθές az α és $\lambda\eta\theta\omega$, $\lambda\alpha\nu\theta\acute{\alpha}\nu\omega$ összetétele s azért első jelentésében „nem rejlő, nyilvánvaló, el nem feledhető, tehát tartó, megbízható és való, tényleges", amint pl. *Pl.* ἀληθῶς ὄν = ὄντως ὄν („wirklich wahr"). Lélektani gyökere tehát a nyilt, egyenesen ható, maradandó, való észrevételében látszik rejleni s túlnyomóan a *tartós hatásra* céloz. A *latin „verum",* ellentéte a „fictum, falsum", a valóságra mutat, még pedig a biztos, megálló, nyilván mutatkozó valóra. Gyökileg *verus,* ófel német *war,* ó ír *fír,* ó bolgár *vera* (hit) szavakra utal, amelyek indogermán *weros,* talán wesro-tő útján a *wes* (sein) gyökérre vezetnek. Ezen *wesro* a *„wes"* gyökből fakad; az angol *sooth* (Wahrheit) tulajdonképen az „es" (sein)-nek Part. Praesense s pontosan megfelel a latin (in)sons-nak. „Der Gothe sagt für *„wahr"* sunjis, der A. Sache sòp, ami mind az indogermán „es"-re tartozik. Das „Wahre" ist also das *„Seiende". Verus* tehát a germán *weraz,* ami egy praehistorikus középformán *wes-rô-n* át az indogermán wes (sanskrit vas) *„sein"* (Wesen) tőre vezet. *(Friedrich Kluge.* Etymol. Wörterb. der deutschen Sprache 1905 és *Alois Walde* Lat. etymol. wb. 1906.) A *német „wahr"* (war) Marty szerint[1] „warre" szóval (= Aufmerksamkeit) függ össze, tehát „észrevételt" jelent s megfigyelést (wahrnehmen" =

[1] *Marty Ant.* Sprachphilos. und univ. Gramm. I. 241.

© Copyright Mikes International 2001-2006

beobachten). Ugyanő (I. 404. 426) azt tanítja, hogy „wahr" bedeutet einzig: *„Sein = Bestehen",* ami talán a „bewahren" (őrizni) és *„währen"* igékkel is rokonságba hozza.

A sanskrit *„satya"* („wahr = wirklich") és a főnév *„satyam"* („wahrheit" = „Realität") valamint ezen kitétel *„satyasya satyam" (=* „die Realität der Realität" *Brih. Âr. II.* 1. 20 és u.a. 3 *brâhmanam v. 6.)* egyenes származéka a „sat"-nak (= a való, das Seiende), melynek ellentéte a *nâsad* (nicht seiend). *Chândogya Up.* VI. prap. 2. kh.) Ezt a *„sat"*-ot az Upanishadok a *jnânam* (megismerés, Erkenntniss) és *anantam* (végtelen, unendlich) vagy *„ânanda"*-val („wonne" - „kéj") hozták egybe, ugy hogy *sac-cid-ânanda* („Sein-Denken und Wonne") egybefoglalják a Brahman attributumait (*Brisinha-tâp.* Up. V. kh.) Ugyanazon gyökből ered *sattvam* (= lényeg, jóság, Wesenheit, Güte), satyâdi = Wahrhaftigkeit dharma = Tugend (Kern: Der Buddh. I. p. 14.)

Az Upanishadok ennélfogva azt tanítja, hogy a *világegyetem* az *igazságból áll* „das ist das *Reale,* das ist die Seele, das bist du, o Çvetaketa" *(Chând.* Up. VI. 16 kh. végén). A valóság tehát az igazsággal egy; a *Brih I. 4, 14* szerint a jog (dharma) = igazság (satyan) = való, — ami más, mint a későbbi aeterna veritas; így képzeli az ujabbak közül Rickert és köre, mint „igazságokat" az isteni elmében. A felsorolt szavak közül csak az ἀληθές és „pravda" látszik más irányba mutatni; mert a „wahr" nyilván objectiv valóra fordul s az etymologiája a létre mutat. De az ἀληθές is a maradandó, állandóra vonatkozik, a pravo pedig a térbelire szól ugyan, hanem olyanra, amely igazit („napravit"), ami ennélfogva a magyar *igazítással* egyező psychosisra utal.

Ezen első jelentés azonban feltűnően hátraszorúlt már a görögnél. Platon azért kifejezetten hangoztatja, hogy az ἀληθές nem subjectiv kimondás, hanem örökké való realitas, mely mint „idea" *ismeretünknek tárgya.* Mint ilyen ezen való a megismerteknek (res) az *igazságot* nyújtja (τὸ τὴν ἀληθείαν παρὲχον τοῖς γιγνωσκομένοις *Rep. 508.* E.), de a megismerőnek a „hatalmat" nyújtja (καὶ τῶ γιγνώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδόν ib.); melyről lesugárzik az igazság és a valóság (οὗ καταλάμπει ἀληθεία τὲ καὶ τὸ ὄν). De ezen realis vonás, melyről visszasugárzik az *„igaz és a való"* mégis csak az ἀγαθός-nak tulajdonsága. Azért már Platin is az *ítéleti igazságra* veti a szemét *(Phileb.* 37. l. v.ö. *Kratyl* 385. B).

99. §. A dologi és az ítéleti igazság. Történelmi rövid tájékoztató.

Az igazság ezen realis jelentése azután subjectiv eltolódást szenvedett. A realiter igazról átszállt az *ítélet igazságára;* de itt is megérezhető a valóságra vonatkozása. Hogy az ítélet igaz legyen, ahhoz szükségesnek látták a tárgyi igazságot vagy valóságot. Platonnál már úgy találjuk, hogy „azon ítélet", mely a valót úgy mondja, amint van, igaz *(Krat. 385* B. λόγος ὃς ἂν τὰ ὂντα λέγῃ ὡς (ahogy) ἔστιν, ἀληθές). *Aristoteles de interpr.* 1. is: συμπλοκὴ γὰρ νοημάτων ἐστὶ τὸ ἀληθές ἢ φεῦδος vagyis „az ítéletben van az igaz vagy hamis". Így szabadul fel a realitas alól az igazság s már Abaelard[1] csak *jelzőt* lát benne *(Dial. p. 238.):* „sunt rursus verum ac falsum *nomina propositionum."* Csakhogy az ítéletnek vonatkozása van a *dologra* (azaz valóságra): „patet insuper adeo, per propositiones *de rebus ipsis,* non de intellectibus nos agere." Ezen nominalizmus uralkodóvá lett *Descartes* óta;[2] *Locke* is[3] és *Wotff*[4] ezen a nyomon haladnak s *Hobbes* még tovább megy, amikor már a *mondásban* keresi az „igazság" substratumát: „verum et falsum attributa sunt *non rerum,* sed *„orationis"* (Lev. I. 4).

Ezen eltolódásban azonban, Hobbes-ot kivéve, állandóan maradt a *valóság* gondolata, melyre az ítélet és a mondat visszautalnak. S érezték azt is, hogy az igazságban valami *szükségszerűség* rejlik, mely kényszer az igazság természetétől elválaszthatatlan. Azért ezen nominalistikus felfogás mellett folyton recurrálnak az igazság *realismusára* is.

A keresztyén felfogás ezt a vonást az istenben (mint ens realissimumban) őrizte meg. Az isten maga az *ősigazság,* az *állandó igazság [„stabilis veritas"* (mint *Augustinus Confessiones* XI., 10. mondja)]. Ennek sarja a scholastikusoknál volt a *„veritas rei,"* melynek pendantja a *„veritas congnitionis". A* stabilis veritas-nak

[1] *Prantl.* Gesch. der Logik II. 184. (317 jegyz.)

[2] *Descartes* Princ. ph. I. §. 33. modo tantum nihil plane de ea affirmemus aut negemus, manifestum est, nos non falli.

[3] *Locke* Ess. II. ch. 32. § 1. 3. 4.

[4] *Wolff* Log. §. 505. *„consensus iudicii* nostri cum objecto seu *repraesentata."*

© Copyright Mikes International 2001-2006

lenyomata mintegy a dolognak saját immanens igazsága. Ettől különböztetik meg az ítéleti igazságot (veritas cognoscendi) és a mondásit. A *„stabilis veritas"* ennélfogva úgy tekintendő, mint transcendens realitas, az istenben; erre épül a leeredő *transcendentalis igazság,* melyről Suarez így szól: „veritas transcendentalis significat *entitatem rei* (a fogalmi valóságot), connotando cognitionem seu *intellectus conceptum,* cui talis entitas conformatur vel in quo talis res representatur" *(Eisler Wörterb.)* Aztán jön a *veritas cognitionis* és a v. *orationis. A* sorozat tehát ezen tagokon át halad:

v. stabilis: v. transcendentalis: v. cognitionis: v. orationis

Deus: idea : res és phaen.: mondat

ítélet

Minden fokon van már most *„igazság". A* stabilis veritas az isten maga, a veritas transcendentalis a dolog entitasa, a veritas cognitionis az ítélet igazsága, a veritas orationis a mondaté. S ezen igazságok, a mondástól kezdve, mind a „stabilis veritas"-on nyugosznak.

Maga a *stabilis veritas,* mely tulajdonképen istennek magának a structurája (tehát az Upanishadok „satyam"-ja!), a felfogásban fellépő ítéleti igazságban nyert kifejezést. Ezek az *isten elméjében* rejlő *„örök igazságok"* (veritates aeternae). Ezek, mint Isten lényege, *változatlanok,* mint ő maga („cum illa in se manens *nec proficiat,* cum plus a nobis videtur, nec *deficiat,* cum minus"): azaz a mi megismerésünk azt nem érinti, csak konstatálja vagy „elismeri" („anerkennen" — Rickert). S ezért mondja róla Augustinus : *„erit igitur veritas, etiamsi mundus intereat"* (Aug. Soliloquium. Eisler W.) Az állítás, mely nagyon vakmerő, csak annak folyománya, hogy a *sat* (való) = Deus az egyetlen való; és annyiban a „sat" változhatatlan jelentése miatt teljesen helyes. Mert a „stab. veritas" nem egyéb, mint a Deus saját structurája, tehát annak *ítéleti kifejezése;* hibája csak az, hogy *megismerhetetlen* a valóság tartalmában, de a kényszerűségnek elvitathatatlan *végső oka.* S éppen *azért teljesen* elegendő logikai és ismeretelméleti *transcendentalis feltétele* a mi concret egyes dologi igazságainknak. *A mi igazságunknak és bizonyosságunknak végső horgonya;* egy fundamentalis ősigazságban gyökerezünk ítéleteinkkel, amint már a *Chândogya* Up. világosan látta *(VII. Adh.* 20 kh.): „Hiszünk, a mikor valamiből kinövünk (vagy benne gyökerezünk, nitishthati)" — van valami végső gyökerünk, melyből ismeretünk kisarjadzik. De ezen ősigazság *nem normativuma* a mi ismeretünknek, mint Rickert véli[1]; mert mi azt nem ismerjük transcendens valójában, csak *késztető projectióját* és kényszerét érezzük, a mikor igazat tudunk. Concret dologi ítéleteknél a jelentések intentiói az utolsó utalást tartalmazzák.

Hogy a *„transcendentalis veritas"* miben áll, arról senki sem tud; ez is csak ítéleti igazság. De alapúl szolgálhat neki az isteni elmében élő ideák structurája (a mi *fogalmi* rétegünk, melyben a kategorialis réteg megnyilvánul). Megvalósul a *jelentő csomókban,* melyek a *dologtól* (res) különböznek. Minthogy azonban a „dolog" csak a „fogalom" structurájának megvalósulása, azért benne is van a transcendentalis veritas s ennélfogva az *értelembe* is behatol, mely a *dolognak utánzatát, képmását* érti meg.

A *dologi igazság* az intellectualis igazságban gyökerezik. S minthogy a „dologi igazság" a megismerésben csak *öntudatossá* válik nálunk, de valójában nem változik, — azért *a mi ítéleteink igazsága a dologtól függ.* Ez az *ismereti igazság, veritas cognoscendi.* Innen Aquinói Tamás lapidaris mondata: „*Veritas habet fundamentum in re"* (Eisler I. i.).

Manap sokan (a realisták) mosolyognak ezen vaskos realismuson; s *mégis megható az őszinteség és makacs ragaszkodás,* mely ezen mondásokat kifejti. Hogy az *igazságnak kényszerítő, kötelező hatalma van, melyet az akarat tetszése s a képkapcsolat önkényessége meg nem ingathat, ez mindenesetre mélyen átélt és átérzett ténynek a kifejezése* — melyet ezen férfiak minden sophistikus ellenvetéssel szemben őszintén és tisztán megőriztek s melynek minden nehézségek mellett is fennen hirdetésével csak hálánkat érdemlik meg.

Mert mi azért mondunk valamit, mert lelkünkben benne van; lelkünkben benne van, mert a fogalom jelentésében van; a fogalomban van, mert az Âtmanban (egyéni magam, Énegészben) van; s a Magamban van, — mert a Brahmanban gyökerezik. Ki csodálkoznék azután, ha Aquinói Tamás mondását hallja? A gondolkodó *megismerő actusa* ugyanaz, ami az absolut léte, mondja már az Upanishad és Parmenides, s *Plotinos* (Enn. V. 1. 8.): τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστιν τε καὶ εἶναι.

S ezen megfontoláson épül azután a *veritas cognitionis* is, mely az önkénytelen alkotásnak az öntudatba emelése. A *„conformitas intellectus ad rem intellectam"* ennek a veritasnak definitiója *Durandnál.* Ez a conformitas pedig kétféle: a) a dolog egyezik maga *ideájával,* „ut *ideae* suae respondeat (res creata)

[1] *Rickert H.* Der Gegenstand der Erk. p. 1. „sich richtet".

© Copyright Mikes International 2001-2006

undique" (Marsilius Ficinus), b) a dolog conformis a mi *értelmünkkel: „congruentia"* vagy *„adaequatio intellectus ad res ipsas"* azaz a kép (értelem) és a tárgy (res) egyezése (van Helmont).

Igaza van Augustinusnak (Solil. II. 5.): *„verum est, quod ita est (magában), ut videtur"* (nekünk). A realismus azt hirdeti, *hogy a tárgy és kép egyezése az igazság.*

100. §. Rövid eszmélés és kételkedés.

Az igazság felfogásai ennélfogva azt mutatják, hogy az igazságot vagy *valóságnak* tekintették (Upan., Platon, Augustinus és az újabbak közül Rickert és köre); vagy *ismeretünk* körébe vonták (Platon is, de kivált Aristoteles a scholában, Descartes, Locke, — Wolff s az újabbkori realisták). Az orationalisták (Hobbes) azon álláspontra szorulnak, mely az „igazság" értelmét megváltoztatja s a skepsis foga alá vetette. Ezen tan szerint a kriterium kérdése elesett s az „igazság" vagy a dolgokkal való egyezés kétes tétele, vagy pedig az értelem törvényeinek való megfelelésben nyerte a valóságot. Ezen nézetek eltérése egymástól szükségessé teszi ezen rövid eszmélést.

Azt megjegyzendő körülményül tekintjük, hogy az igazság valami igazító, biztos, fixum, melynek meglétele *igazzá tesz mindent.* Ebben megállapodtak, a skeptikusokat mellőzve, mindnyájan.

Az első felfogás mindjárt biztos hajitással vetette oda a *satyam*ban. Nem kérdezték ennek mibenlétét; *a valóság maga volt az igazság,* akár Istennek nevezték a stabilis veritast, akár Brahmannak és Âtmannak. Ezen esetben a való általában az igaz. Lenni „valóban" annyi, mint lenni „igazán". Minthogy pedig lenni = kényszerű őstény, a leszármaztathatlan „sat" (melyet a *Chândogya* Up. VI. pra. 2. kh. v. 2. „eredhetetlennek" tart a *nâsad*-ból, a nem „levőből"), azért ennek elismerése is kényszerű s amit rajta felfogtunk, az *szükségképen van.* Ez az igazság.

Ilyen „szükségképeniség" azonban csak a *létezésben* rejlik, azaz az *esse*ben. Hogy milyen ez a sat? az nem szükségképen biztos; hisz erről a brahmanák çàkhâ"-i (iskolái) meggyőződtek kölcsönös eltéréseikből s a keresztyén theologusok az elkeseredett vitáikból. De az, hogy *van* és *kényszerűen* érvényesül, az kétségtelennek látszott. A „satyam" éppen csak ezt a *formalis necessitast* hangoztatta. Hogy ezen „sat" milyen? azt is lassan megtalálták, miután előbb sokfélével próbálták azonosítani. „Szellem az anyaga, élet a teste, fény az alakja; határozata az igazság, önmaga a végtelenség. Mindenható ő, mindent kivánó, mindent szagoló, mindent átfogó, *hallgatag, gondtalan"*: mondja a *Chândogya* (III. pr. 14. kh.) De arra a kérdésre: hogyan bizonyítod ezt? felelni nem tudtak. Mert *nem volt oly elkerülhetetlen érv,* melyre visszavihették volna. A nagy intuitio, mely őket vezette, vak volt; a villogó fénytől, mely innen szemükbe vetődött, megkábultak s elvakultak, úgy, mint Platon az ideák ragyogásától és Augustinus az Istentől. Kant ezt belátta s megelégedett az „Ideá"-val, melynek kényszerítő vezetése alatt az igazságot meglelhetjük vagy legalább keressük.

A „sat" ennélfogva csak *formalis biztonságot* nyújt, mint minden tétel végalapja; de *materialis* tudást nem biztosít. Egészen ilyen szerepet játszik az isten ideájából eredő *„transcendentalis veritas".* Képzeleti gondolat, melynek tartalmát csak a *„res"* ismerteti meg velünk. Igazán ismeretet csak a *„res"* szolgáltat. Legyen ez a „res" már most akár az „ideának" megfelelő, akár nem, ha megértettem, akkor ismeretem igaz. A „veritas metaphysica" háttérbe szorult a „veritas realis" előtt, amely az adott dologra vonatkozott. De azért ismételten kisértget. *Reimarus* még azt tanítja: *„die Wahrheit im Denken* bezieht sich auf *die wesentliche Wahrheit in den Dingen* selbst (veritas metaphysica), vermöge welcher sie ein Etwas, nicht aber ein Unding, Nichts oder Chimäre sind" (Eisler. Wört.)

Így lett az „igazság" a dologgal (res) való egyezés. Már Augustinusnál olvastuk: „verum est, quod *ita est,* ut *videtur;"* s még *Tschirnhausen* is: „veritatem *in eo,* quod potest *concipi"* azaz „est, ut videtur". De milyen ez az *„ita"* és az az *„id,* quod potest concipi?" A skepsis ősi időktől fogva támaszkodott azon tényekre, melyeket az érzékek csalódásai nyújtottak: bírjuk-e *felfogásunk mellőzésével* a dolgot valójában („ita" — ahogy magában van) megragadni? A physiologiai felfedezések az érzékiség módosító befolyását kétségtelenül *kimutatták* s a psychologiai félrevezetés csak még jobban erősítette meg ezen felfedezett gyarlóságunkat. A realista előtt ott állott a „res judicata" és a „judicium" vagyis a „res" és az „ideatum" — dolog és kép viszonya, melyet ismét csak a mi judiciumunkkal kellett igaznak vagy hamisnak ítélni. S ezen alapon állott az adaequatio és conformatio tana minden alakban. Mi, akik érzékileg s értelmileg egészen függetlenek vagyunk a res-től, miképen bírnók megítélni, hogy a mi ideatumunk, képünk ugyanazt tartalmazza, amit a res magában? Hisz a „res" csak a mi képünkben ismeretes: *mit használ akkor, ha képet képen mérünk?* A circulus vitiosus kétségtelenül tény gyanánt áll előttünk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S ebből Kant distinctiói sem mentenek ki. Ha mi csak phaenomenont ismerünk azaz *képet* (Vorstellung), amint ő tanítja,[1] mi biztosít az iránt, hogy a „képzett" egy a „dologgal" — azaz igaz, való? Az „Übereinstimmung mit den Gesetzen des Verstandes" *(Kr. d. r. Vft. p. 261.)* az értelemben találja az igazság mértékét. De ha csak az *én* értelmemet értem alatta, akkor csak subjective igazat nyerek; ha pedig *egyetemes* értelemről (amint Kant az „Én" alatt tényleg értette a transcend. Synthesisnél) szólok, akkor benne van a *satyam* mindensége s túlmentem igazolatlanul az *én* képességemen s erőmön. Mert „ha a mi értelmünk egy igen hatalmas, igen ravasz hazug szellemnek" az alkotása *(Descartes Med. II. ab. in.),* akkor hiába keressük benne az igazság kriteriumát. Még az is lehet csalódás, hogy „én *vagyok;"* biztos csak az, hogy (Én = Én), de a „vagyok" még csalódás lehet.

Eszmélésünk tehát szomorú finishhez vezetett. A „stabilis veritas" csak formai kényszer, mely minket arra hajt, hogy ítéletünket valami ultimitas-ra támasszuk; semmiféle aeterna lex meg nem ismerhető nélkülünk — el sem gondolhatjuk. Ugyanilyen természetű a „transcendentalis veritas" is." Egyikből sem kapunk ismeretet; csak *késztetés* indul ki belőle. Azt hinnők, hogy a *„veritas rei"*-vel jobban boldogulunk; ha ezen észrevehető dologgal összehasonlítjuk a „képünket" — akkor egyezőnek találhatnók. De maga ezen „res" előttünk csak „ideatumként" állhat; egész természete tiltja, hogy a megismerést intuitionak nézzük; minden ismeretünk *discursiv* s hálásak lehetünk, ha legalább az „alapréteget" bírjuk intuitive megérteni. Lehetetlenséget kívánunk, ha a „res" (= kép) és az „ideatum" (Vorstellung) közti egyezésből a realis valót, a „dolgot" azonosnak véljük kimutatni. Hiszen gyönyörű sor volna, ha a *sat* természetét, mint a mystikusok, ekstasisban bírnók megragadni. Akkor a *„sat"* jelentését áttennők az ideába, az ideát a resbe, a „res"-t az intellectusba s az intellectualis képet az öntudatunkba. Fájdalom! a sor nem hasonlít az aranylánchoz, mely Homerosnál a Földet odakapcsolta Zeushöz. A sat ismerhetetlensége miatt csak a *létezés kényszerével* kell megelégednünk, a *jelentés* egyezése eldöntetlenül s a feltevés lebegve marad.

101. §. Mire vonatkozik az „igaz" jelzője? Az ítéletre első sorban.

Talán jobb utat vágunk magunknak, ha más pontról igyekszünk a célunk felé kiindulni. Egészen elveszítettük a végső pontot, melyre törekszünk. Mi azt kutatjuk: *mit jelent az igazság?* S a feleletek azt adták, hogy 1. az igazság = substantialis essentia, hogy 2. az igazság = existentia vagy való létezés, 3. hogy az igazság egyezés a res és a gondolat között, 4. hogy az igazság egyezés a res és az értelmi törvények között. Mindezek (a 2.-tól egyelőre eltekintve) lehetetleneknek bizonyultak. Hozzuk tehát újra a feltett kérdést: *mire vonatkozik az igazság jelzője?*

A feleletek 3-félék lehetnek: 1. az igazság a sat-ra vonatkozik, 2. az igazság a dologra és képére vonatkozik, 3. az igazság ítélésünkre és eredményére, az ítéletünkre vonatkozik.

1. *Az igazság a sat-ra vonatkozik.* Ezen tételnek értelmét csak *egy* esetben bírjuk felfogni: ha a sat = valóság. Akkor az „igaz" azt fejezi ki, hogy a *„való van."* Ezt tautologiának venné valaki s grammatikailag helyesen mondaná. De a gondolatnak az az értelme, hogy „X-van" azaz *„valami van"*; még pedig „van" oly módon, hogy azt *elismerni* kényszerülünk. A „sat" csak egy kimondhatatlan kényszerítés, s erről elismerjük, hogy *van.* Elismerjük, *mert máskép nem tehetünk.* De ha a „satyam" alatt tartalmát kellene felsorolni, akkor a kényszer nem áll fenn; mi a „sat" helyébe *sokfélét* tehetünk, több: *mindent* tehetünk helyébe. A *sat = minden.* „Bizony ez a világegyetem Brahman." *(Chând. III. 14.)* .... „Âtman minden, ami él, ami itt jár és repül és ami mozdulatlan — mindez a tudat által kormányoztatok — a tudat a Brahman .... *Ez a minden isten." (Aitareya* Up. III. Adh.) *„Az egész világ vagy te"* (Kaush. I.).

S ennek a *mindennek elismerése* az igazság. A kényszer, mely ebben rejlik, teszi mondásunkat igazzá. Csak az *elismerése* szükségképeni; interpretatiója s *megértése* mástól függ. De *lennie* kell, mielőtt interpretálnék. De ha a „sat" természete ismeretlen, ha az megközelíthetetlen a mi értelmünk számára, amint azt már az Upanishadok hirdették, — akkor ismeretlennek marad annak azon tulajdonsága is, amely azt *igazzá* teszi. Ezzel a vonással éppen úgy vagyunk, mint Platon a καλὸν καθ′αὐτὸ-val, — más ismert viszonyokat kellett helyébe tenni. S akkor a satyam mint valóság és lényeg nem magyarázza meg az igazság mibenlétét.

2. *A transcendentalis veritas* ennek alapján szintén csak egy ismereti X, melyen a dolognak igazságát nézni akarjuk, de ismerhetetlensége miatt nem tudjuk. Mert maga a gondolat, valóságában, azt fejezi ki, hogy a „res" transcendens képe („az isteni idea") azon mérték, melynek a „res" megfelel, amikor igaznak

[1] Kr. d. r. Vernunft.

© Copyright Mikes International 2001-2006

mondjuk. Az „idea" a „sat" teljes kinyomata; a „res" pedig az „idea" teljes megvalósulása; azért a „res" igaz, azaz igazságát v. *helyességét az idea,* illetve a *sat teljes képviselésében bírja.* Így fixirozva a congruentiát, azonnal kilátszik a hiányosság, mert a „res" ismeretes, de a mértéke X, a „sat" és az „idea" ismerhetetlen. Pedig ezt érti Suarez az „entitas rei" alatt (l. 100. §.); ezt keresi Reimarus a „wesentliche Wahrheit in den Dingen selbst" vagy „veritas metaphysica"-ban. De ezen esetben a „veritas" nem is volna *realis* vonás; mert hisz csak a „congruentia"-ban azaz a viszonyban s az összehasonlítóban rejlenek. Pedig magában a „transcendentalis" dologban kellene székelnie s ha ott nem értjük meg, akkor a „res"-ben sem leszen érthető. Egész közel állunk azon visszásséghoz, melyet elkövetnénk, ha a „Sirius" csillagzatnál kérdeznők: vajjon valóban az a Sirius-e, mely a kosmosban „Sirius"? vagy csak amit *mi* nevezünk Siriusnak? Fechner méltán gúnyolta ezt az aggódást; de szakasztott mása az esetnek az, ha valaki a földi lovat annak „transcendentalis" ideájával ohajtaná összehasonlítani. Ám ha ezt teheínők is, akkor sem nyernők az „igazságot," — hanem csak a „helyességet" és a „tökéletességet." Mert hiszen az idealis ló a ló καὶ ἐξοχήν; consummált alakban és példaszerű tökéletességben. Ha a mi „lovunk" ennek megfelelne, akkor csak *„tökéletes"* ló volna; *igazsága* egészen másban rejlenék: vagy az összehasonlító elménkben (mint relatio) vagy pedig alkatának *lételében* (existentiájában).

S ha már most a „transcendentalis" igazságot csak a *képéből* ismernők is (s másképpen hogyan óhajtanók megismerni!), akkor a mi ismeretünk igazsága szinte csak az *igaz képre* vonatkoznék. S akkor a nehézségek újra elkezdődnének, amiből kiderülne, hogy rossz helyen keressük az „igaz" vonását. Ezt a tévedést pedig régóta követik el a bölcselők. Már a görögök az igazságot φαντασία-ban (a képben) keresték. A stoikusoknál *igaz* a „megkapó kép (φ. καταληπτική); Epikuros az αἴσθησις ἐνέργεια -jára utal. Ezen „világosságban" látta a *kép* igazságát; s ennek bizonyos tekintetben van is köze az igazsághoz, de nem a való igazhoz, hanem a mi *bizonyosságunkhoz.* Spinoza még mindig *„idea vera"-ról* beszél;[1] ezt azonban incorrect mondásnak akarjuk tekinteni; mert már Aristotelesnél minden észrevét (αἴσθησις) egyformán igaz. Az idea vera csak a valamire vonatkozásban álló idea, tehát az *adaequata* vagy *inadaequata;* akkor azonban nincs neki saját specifikus külön vonása, mely azzá teszi, hanem az adaequatio-ban rejlenek az igazság.

3. Ha tehát a substantialis igazság megismerhetetlensége miatt nem fejti meg az „igaz" vonásának mibenlétét; ha ennek alapján a „transcendentalis igazság" sem lehet a dolog igazságának mérője; s ha a dolog maga vagy annak képe *magában* szintén nem tüntet fel oly vonást, mely „igazzá" tenné, hanem csak a „congruentia" viszonyából nyerünk értelmet és belátást az „igazságba" — akkor *csak az ítélés actusa az,* amelyben az igazság megnyilvánulhat. „Igaz,, és „téves" elsősorban nem maga a tárgy, hanem a *mi ítéletünk róla.* Ha pl. Lear király sorsát tragikusnak mondjuk, akkor elsősorban a „tragikum" a *mi* elménknek valami állapota, a meghatottság. Azután maga Lear király egész viselkedése és annak okozó körülményei *tragikusak.* Ez a tragikum a *való* tragikum; elképzelhetjük ugyan, mint Hartmann E. aesthetikájában, hogy ez a tragikum, felsőbb szempontból tekintve, komikum (az öreg dühöngésében) — hogy tehát Lear tragikuma nem „világtragikum" — de ránk nézve tragikum *ez* s ezzel mérve Lear sorsa tragikus csakugyan. Annak a világtragikumnak mibenlétét nem ismerjük, de itt nem is kérdjük; de hogy Lear király tragikus alak, ezt minden sophistikával szemben erősen fenntartjuk s hisszük — helyesen.

Ha tehát az „igazság" értelmét meg akarjuk kapni, akkor nem a satyam substantiájából, hanem a mi ítéletünkből kell kiindulnunk. Annak vonásai lesznek azon kényszerítő okok, melyek az „igazság" jelentését az ítélethez csatolják.

102. §. Az ítélet és bizonyossága.

Hogy az igazság az ítéletre vonatkozik, az régi belátás. Már Aristoteles és Epikuros is arra vonatkoztatták s Descartes határozottan kijelenti (*Med. III. 89. l.* magyar ford.): „magában véve sem az akarat tehetsége . . . nem oka tévedésemnek . . . sem az értelem v. felfogás tehetsége nem az", a tévedés csak az elfogadásból (azaz ítélésből) ered. De ha az ítéletre vonatkozik, akkor újra azon kérdésre tereltetünk vissza: *milyen vonása az ítéletnek teszi azt igazzá?* Nyilvánvaló, hogy ezen vonás nem lehet az S-ben, — mert a *kép* maga nem „igaz"; de a P-ben sem, mert ez is csak kép s így magában igaz nem lehet ez se. Az igazság csak a *kapocsban* nyeri a kifejezését. Innen, ha valahonnan lehet, kell azt kihámozni; annak az „igazságnak" a két

[1] *Spinoza Eth. I. pr. XXX.* „idea vera debet convenire cum suo ideato." És //. *pr. XXXIV.* „Omnis idea, quae in nobis est absoluta, sive adaequata et perfecta, vera est."

© Copyright Mikes International 2001-2006

kép kapcsolatában kell rejlenie, ott *kell* lennie; és nemcsak a képben, hanem annak realis *jelentésében,* tehát annak *valóságában* is. Az igazság ennélfogva nemcsak bennünk jelent valamit (bár első sorban innen ismerjük), hanem a jelentésekben is vagyis a *dolgokban.* Mert az ítélet csak a jelentések *viszonyának elismerése;* ennek a viszonynak tehát már a jelentésekben kell meglennie, — különben nem ismernők el, nem hagynók azt helyben, hanem projectiónk hatalmával szétszednők a két képet s *kényünk szerint* raknók újra össze. Az ítéletnél ennélfogva két aspectus különböztethető meg. A helybenhagyás elsősorban alanyi megállapodás s akkor *bizonyosságnak* nevezzük; de második sorban tárgyi megállapodás is, végleges megnyugvás s akkor nevezzük *igazságnak* és *biztosságnak, hitnek* és *meggyőződésnek.*

a) *Az alanyi bizonyosság értelme* (Gewissheit). Tudnunk kell mindenütt, hogy az ítélés nem az *alkotás* formája, hanem az *elrendezésé* s ennélfogva csak megismerés öntudatos actusában foglal helyet. Amikor tehát azt mondom: „én a Nap fényét látom" — akkor már megalkottam a „Nap" és a „fény" képét, rendbehoztam viszonyukat a „látással" és egymással, s az ítélet csak azt jelenti, hogy ezt az elrendezést *helybenhagyom* azaz a *tényt elismerem,* miután előbb *felismertem.* Ez az *elismerés* tehát a rejtély egyik kulcsa; talán nem nyitja még meg az egészet, de a kincstár egyik lakatát bizonyosan felnyitja.

Nem szükséges ezen elismerés lélektanát hosszasan fejtegetni. Két mozzanatát el kell különítenünk, — pedig rendesen egybe szokták keverni: 1. az elismerés actusát és 2. ez actusnak tudomásul vételét. Ez utóbbi egyszerűen *tétlen megnyugvás:* a figyelő Én ott marad, ahová eljutott és úgy marad, ahogy oda került. Ezen tudatos állapot *semmi kedvérzetet* nem foglal magában, se nem kellemes, se nem kellemetlen; *ez indifferens önállítás,* melyet semmi kibillenés nem zavar. Se Lust — sem Unlust! (Rickert). Ebből semmire sem lehet következtetni, mert ezen indifferens önprojectio minden actust kisérhet. *„Acquiescere"* — ez a helyes neve; ha valaki elemző kísérlettel beljebb tud hatolni structurájába — akkor megköszöni a lélektan, a logika nem veszi hasznát.

Mert az ítéletnél fontosabb a megelőző actus, mely az elismerést tartalmazza, nem annak utólagos kísérőjét. Ezen *elismerés* pedig szintén nem érzési jellegű, mert az érzés csak mint kisérő csatlakozik hozzá. Az elismerés egy alanyi reactio, mellyel az Én a „Nap" és „fény" s a kettőnek a „látáshoz" való viszonyába belevetődik s a 3 képből egy felsőbb egységet létesít, az ítéletet. Ez ennélfogva merően *ontologiai* tény; semmi „értéket" (mint ahogy Rickert akarná) nem foglal magában (mert az „érték" csak ő *róla* mondatik ki!). Ha az Én ezen viszonyban elmerül és mintegy *bízik* benne, akkor azt mondja: *„bizony van"* („wahrlich! es ist") és ezen tény az ő *objectiv* biztossága és bizonyossága. Az ő objectiv biztossága azaz **való** *tétlenségének beállta okozza subjectiv bizonyosságát, azaz az obj. bizonyosság reflexét a figyelőben.* S ez esetben bízunk az ítéletben, hiszünk benne, meg vagyunk róla győződve.

S ezen magyarázat az egyedüli is. amely az ítélet *szerepének az Én életében megfelel* (80. §.). Ha az Én élete önmegvalósítás s az ítélet ennek tudomásul vétele, akkor az ítélet a megvalósulás elrendezési viszonyait fejezi ki s ott, ahol a megvalósulás *megtörtént,* ott az ítélet e megvalósultságnak a reflexe. Ahol a projectio definitive véget ért, ott az ítélet ennek megtörténtét konstatálja, azaz elismeri s feltétlen nyugalmával befejezettnek nevezi. „A dolog el van intézve" — s az Én nem talál okot a továbbhaladásra. Akkor az Én *„hiszi"* az ítéletet, azaz „*ragaszkodik"* az ítélethez, mintegy *„tapad ahhoz",* amit „*megtapintott"* (azzal, hogy belehatolt a képbe s viszonyaikba) vagyis amit *„tapasztalt."*

b) A bizonyosság objectiv megfelelője.

Az ítéletben az, ami a helybenhagyó figyelő előtt áll, annak objectiv materiája. Ez azonban mindig kép, idealitas; az Énből eredt, de mint Tárgy áll előtte. Minthogy pedig ezen Tárgy az Énegésznek egy momentuma, azért ezen Énegész structuráját fogja typice követni. Azaz: a kapcsolat, mely az Énegészben volt momentumai között, a Tárgyban is fog kifejezést nyerni. Az *Én* azért önmagát ismeri el, amikor a Tárgy viszonyait elismeri. Ha a „Napban" korongot (alakot), fényt, színt (látás), meleget (életfunctiót) s annak hatását más „dolgokra" lát, akkor azt a relatiót constatálja, amely ő benne magában volt fent zárjelezett functiói között.

Az elismerésre tehát a figyelő Ént a képek közötti intentiók késztetik. Az elismerés tehát meghajlás a saját alkotása előtt: ez a legközelebbi motívum, mely a helybenhagyásra készteti. *Az Énegész előbb van, mint az ismerő Én utánképzése;* ő okozta az egész haladást az egyes functiók kifejlésétől kezdve azoknak kapcsolódásáig és a Figyelő elismeréséig. Ebben az egész folyamatban tehát az Én ismerése csak egy lépés, melyre az Énegész természete kényszerítette. De az Énegész újra csak egy csomó, mely intentióival magán túl utal; a figyelő Én éppen az elismerésben hódolt meg az Énegész előtt, meg kell hódolnia azért *az* előtt is, ami előtt az Énegész meghajlott, vagyis *az* előtt, amire az Énegész intentiói rámutatnak. Ez az új hatalom pedig nem a „dolog", hanem az, ami az Énegészen és az Énalanyon át a dolgot létesítette, vagy a mi a „dologban" **maga** is megvalósult. *Az Én elismerése* tehát az *Énegész okozójára vonatkozik* s annak a *functióira,* melyeket az Énegészben csomókba kötött. A Figyelőben magában valósult meg az Énegész; az Énegészben valósult meg a kényszerítő hatalmú Más: s azért a Figyelőben valósult meg, azaz jelent meg a

© Copyright Mikes International 2001-2006

végtelen Más. Minthogy pedig a figyelő Én a képeiben s azok viszonyaiban valósult meg, mikor „dolgokat" állított maga elé s azoknak viszonyaiba belemerült, azért a dolgok viszonyainak elismerésében a Figyelő 1. maga megvalósultságát; 2. az Énegésznek; 3. a végtelen Másnak megvalósulását ismeri el. Minthogy pedig az Én a megvalósultságon túl tovább nem haladhat projectiójával, azért az Énegész sem haladhat tovább ezen projectiosugár irányában s ennek így történtével az „ananta" (a végtelen) sem. Azért az Én érzi a megvalósultsága korlátát, s ezt elismerve tudja az Énegész és a Végtelen valóságát s elismeri. Amikor a dolgok viszonyait felismeri s helybenhagyja, akkor az Énegész és a *Végtelen projectióját szenvedi és részesülvén benne önmagát valósítja meg.* Az Énegész a dolgok viszonyainak felismerésében, megértésében s helybenhagyásában kötve van a Végtelen szellemiség végtelen projectiója által, ebben elemi sugárkaként beleolvad s *igaznak, valónak ismeri el* az ő reflexképét, melyet ítéletben, annak formájában rendezett el maga körűl.

Így érthető már most az igazság kényszerítő hatalma is, mely az ismerőben kétfélekép nyilatkozik. Egyrészt abban, hogy az Én maga a *saját valóságán túl nem mehet,* hanem projectiv tétlenségben megállapodik, ez az ő *bizonyossága.* Másrészt abban, hogy a *dolgon nem változtathat,* hanem hozzásimulva beleszövődik ölelkezve annak projectiójához, ez az *ő objectiv biztossága.* A bizonyosság alanyi és tárgyi *valóságot* foglal magában; mind a kettő egy projectio megállapodottságát fejezi ki. Az igazság pedig éppen ezen megállapodottságnak, a valóságnak a jelentése (az Upanishadok *„satyasya satyam"-ja. l.* 98. §.). *„Ő van!"* (tad etad) ebben van az igazság formulája, amint a *Kâthaka Up. 6. vallî 12., 13.* verse mondja.

„Er ist!" durch dieses Wort wird er
Und nicht auf andre Art erfasst ....
„Er ist!" Wer so ihn auffasste,
Dem wird klar seine Wesenheit.

(*Deussen* fordítása.)

103. §. Az igazság kritériumai. A dologi és ítéleti igazság értelme. A puszta létezés, a létezési mód és a jelentés valóságának kritériumai s bizonyossága.

Az igazság ennélfogva a valóság elismerése. Martynak egészen igaza volt, amikor ezt rövidesen állította (98. §). De vajjon miből győződünk mi meg valamely állításnak megfelelő ítéletnek valóságáról? *Van-e kriteriumunk arra nézve,* hogy valamely ítéletnek *realiter létező objectiv viszony is felel meg? Vagyis:* miből vesszük észre, hogy az ítélet csakugyan máskép nem lehetséges, csak úgy, ahogy mi felállítottuk? A realistikus elvnek congruentiája nyilván nem elegendő; a „res" in se sem érhető el, csak a res phaenomenon ismerhető.

Az, hogy *„bizonyosak"* vagyunk valamiben, számtalanszor csalódásnak derűl ki. Mikor bizhatunk meg a mi helybenhagyásunkban? A kérdés két vonást foglal magában, melyek azonban egy és ugyanazon alapra támaszkodnak: *a)* valaminek a valóságáról *existentialis* értelmében és *b)* ugyanannak *essentialis* valóságáról lehetünk meggyőződve. Azaz: valamely dolog (pl. a „Nap") tényleg *megvan* vagy pedig a „Nap" tényleg *olyan,* azaz úgy van meg, ahogy gondolatom tanítja. Az első az *existentia* simplex kérdése; a második az *interpretatio* kérdése; s bár a *kettő egyformán a valóság* (esse) *kérdése* (mert hiszen az interpretationál is azt állítjuk, hogy valóban van így), mégis szétválasztandók, mivel az interpretatio a *jelentésnek,* az existentia simplex pedig a *projectionak* kérdése. Így kívánjuk a dolgot megelemezni, hogy a két szálat külön-külön vizsgáljuk meg *bizonyosságuk alapjára* vonatkozólag. Ha majd külön-külön felderítettük, akkor végre az interpretatio helyességében, mint synthetikus egységükben egyezniök kell s ez egyezés alapjában találjuk majd az *igazság kriteriumát.*

1. *A puszta létezés igazságának alapja.*

Mi erre nézve a 101. §-ban oda jutottunk, hogy a létezés a helybenhagyás (positio) *elkerülhetetlensége* vagyis az absoluta positio (mint Herbart nevezte). Ezen elkerülhetetlenségnek pedig alapja az Én azonossága. A mi Énünknek azonosságát zavarja, úgy hogy azt magától elhárítani kénytelen, azt *létezőnek* nevezzük (existentia). Létezik ennélfogva: 1. *Én magam,* mert a létérzet közvetlen élménye elkerülhetetlen; létezik 2. rám nézve az *Én functióinak csoportja* — mint közvetlen élmény, melyben az Én megvalósult; és létezik 3. a *complex jelentések csoportja* akkor, ha a térbeli szemléletben elkerülhetetlen reactióval fixiroztam. *A létezés praedicatuma* ennélfogva a *kényszerérzetből* folyik. Maga a kényszerítés pedig az objectumból ered, *annak önállító projectiójából.* Az Énmagam állítja magát s ezt az Én kénytelen megtudni; a functiók önállítása az Én korlátozása s így az Én azonosságát kényszeríti arra, hogy magától elhárítsa; a complex jelentések is eképpen *kényszerítenek* minket a positióra.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Mindezek az Énre nézve szükségképen léteznek, mert ő maga = azoknak összege s tud erről, mint Magáról. Ő maga pedig magától el nem szakadhat elpusztulás nélkül. Mindezek ennélfogva *rá nézve valóságok;* ő maga nélkülök nem létezhetik. Öntudata nélkül megszűnt egész jelentése; functiói nélkül megszűnt fejlett valósága; complex jelentések nélkül megszűnt a functiók valósága. Az Én magam megszűnik, ha ezen alkotó vonásai megszűnnek. Azért, amenynyiben az Énnek a világegységben lennie kell, annyiban functiókkal s azok csomóival együtt kell lennie. Én nélkül *ezek nem* lehetnek; Âtman nélkül *az Én* nem lehet. Kételkedni tehát arról, amit az Én gondol, lehetetlen; hogy látok, hallok, hogy örömet érzek vagy hogy vágyakozom, hogy a 4-est vagy a Δ-et gondolom, ezek közvetlen bizonyosságok, mert ezekben *Magam* vagyok. Amiről tudok, mint actusomról, az rám nézve (subjective) oly biztos, mint Én magam.

És tovább haladva: ha tudom, hogy *tapintok,* akkor tudom azt is, hogy *valamit* tapintok; mert a tapintás éppen *valaminek* tapintása, épen úgy, mint a látás, a vágy, a gondolat és az akarás. Az Én ezen functiói a *megfelelő jelentés* projectionalis tettei; azért az Öntudat a *jelentésről* nevezi az actust, mellyel e jelentést megérti. Ezen kettőnek elszakítása egymástól csak az álláspont relativitásának a következménye. Aki azt tudja, hogy „tapint", azt abból tudja, mert a „tapintás" functiója az ellenálló obj.-nak elismerése. Ha nincs objectum, akkor nem „tapintás", hanem üres Éni önállítás; s ha nem volna a functióban a jelentő tartalom, akkor az Én nem tehetne különbséget functiói között, mert akkor csak a saját önállításáról volna tudomása.

Ezen önkényt ajánlkozó, egyszerű tényállásnak félreismerése lehetetlenné teszi az igazság teljes megértését. Ha az Én külön állana s vele szemben a Tárgy, akkor sohasem kerülhetnének össze, mert a Tárgy a maga önállításával az Éntől mindig distantiában állana s akkor az Én sohasem nyerne alapot arra, hogy a Tárgyról biztos legyen. Akkor minden realismus foltozás és pótlóhypothesisekkel való babrálás lenne. Mert az Én és T közt tátongó ürt sohasem sikerülne betömni. De ha az *Én önállítása* nem egyéb, mint *az Énegész összes projectióinak egybesodrott kötele,* akkor az Én önállítása mindig a tárgynak is az önállítása, s csak a felsőbb figyelő számára bomlik szét az Én és a T projectióinak kettős fonalára. Azért ha az Én önmagát állítja, akkor mindig Tárgyat állít. Ilyen tárgy: 1. az Én s ez az *öntudat; 2.* egyik functiója s ez a *Mástudat* (Gegenstandsbewusstsein), 3. a functiók csomója s ez a *dologi tudat* (Dingbewusstsein). És ezen általa állított saját jelentések, melyek mégis az ő Egészét teszik, adják neki (az öntudóról) a tartalmat, de azért *az ő* actiói. Azért az Én tud *magáról,* tud *functióiról,* tud ezek jelentő *csomóiról,* tud végre ezeknek legszélsőbb fajáról, az érzéki *dolgokról.* Amikor functiói magukat állítják, *ő* az állító bennük; amikor a jelentő csomók magukat állítják, *ő* állítja; amikor a *dolgok* állítják magukat, ismét csak *ő* állítja. De minderről tud is, *mert ő vált ezekké;* ő maga pedig *kénytelen* tudni magáról és így *róluk* is, mert **ők** = **Ő**, azaz bizonyos abban, hogy Én = Én.

Ha tehát bizonyos, hogy *Én = Én,* akkor bizonyos (és éppen *ezért* bizonyos) az is, hogy *Én tapintok* s ép azért bizonyos az is, hogy *Én tapintok valamit,* bizonyos az is, hogy Én *dolgot* tapintok. *Az Én öntudatának bizonyossága egyetemes garantiája a Tárgy bizonyosságának.* Mert az öntudat minden önállítása az Énegész valamelyik irányában halad, azaz: nemcsak *állítja* magát, hanem *magát* (valami jelentése tartalma szerint) állítja. Állítja magát 1. mint *állítót,* s ez a csupasz öntudat (ahaûkâra az Up.-ban) 2. mint *szagolót, ízlelőt, érzőt, vágyót;* 3. állítja magát, mint *értőt, képezőt, akarót* s ezzel 4. mint „lovat", „bárányt", „csillagot", „követ" akarót, értőt s önmagát érzőt.

Az Én tehát, mint *Magam = Ön = Énegész* azaz mint *Világcsomó,* önmagába *szorítja* egybe a valóság minden vonását („az Énben van minden" Up.) s *belevegyülve* e vonások önállításába, *meg is valósítja* az ő erejének mértékében. Éppen azért *realiter* benne van minden dologban; mint annak *„Magam"-ja.* (Âtman); ő résztvesz a folytonos *Világéletben* s annak hatalmában. S mivel résztvesz benne, azért *benne van* **realiter** minden megalakult dologban. S minthogy realiter van benne, azért tud is *róla* (a dologról); s mivel a *dolog ő maga,* s magáról végbizonyos, azért bizonyos arról is, hogy a *dolog van.* S ezen bizonyossága az ő igazsága.

Ezen bizonyosság e szerint *realiter =* projectiójának végleges megnyugvása (tad etad) realiter, helybenhagyása és meggyőződött megállapodásának tudata a *hit* (belief).

Minden dolog lételének bizonyossága ennélfogva alanyilag az Én = Minden közvetlen öntudata, mely azon realitásban gyökerezik (Sthiti) hogy *ő és Minden ugyanazon „tat."* A gondolat, melyet most is sokat fejteget, kivált a Meinong-féle kör, található már egész határozottságában *Kaushîtaki-Upan.-ban* (III. Adh. 4. 5. 6. v.)

2. A létezési mód bizonyosságának kriteriumai.

S ha ezt elfogadjuk, akkor már most az egyetemes tételnek specificatióit is próbálhatjuk megkeresni. Ha minden bizonyosság alapja az Én = Én= Minden axiomája, akkor érthető, hogy *a realitas kriteriuma az elkerülhetetlen kényszer.* A kényszerítő a jelentésnek magának az önprojectiója; ez köti le a mi erőnket s ezzel megállapodásra hozza; s *ez a valóság tudata.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

Miről biztos már most ezen tudatunk? A jelentések természete szerint ezen bizonyosság mértéke is különböző leszen. *Más mértéke* lesz azért az *Én,* a *Más,* a *Dolog lételének.*

a) Önmagam létének kriteriuma az *azonosság* vagyis az, hogy Én A és Én T eggyé forrnak. Ennek a kifejezése: *Én vagyok. A figyelőben a megköttetés végleges. Én realiter vagyok.*

b) *A Más lételének* kriteriuma elsősorban a különbözés és ennek folytán az Én A és Én T egybeforrásának lehetetlensége. Az alapja az Én A és Én T *deiktikus* szálaiban rejlik. Ezeknek önállítását elhárítani s legyőzni erőnket túlhaladja s velük szemben is a *figyelő megköttetése végleges.* Valamint az Énnél, úgy itt is *az Én T realiter van.*

És nemcsak realiter van az Én T szellemisége, hanem másképen nincs is. Az ő idealitása, az ő naturája *szellemileg van.* Ennek értelmét a 3. pont fogja megállapítani. Amint *jelentésileg* van, úgy és másképen nem lehet s meg sem érthető másképen. Ahogy az Én functiója felfogja, *úgy* van és *feltétlenűl* van.

Mert az igazság csak a projectióra szól.

c) *A Dolog lételének* kriteriuma egy lépéssel kibővül. A *Dolog* (v.ö. 87. §.) a végleg lekötött, Térben és Időben megvalósult jelentés. Kriteriuma tehát nem lehet az Én lételének, sem a szellemi Más lételének a kriteriuma. *Neki kriteriuma* az excentrikus tárgynak (73. §.), az *érzéki síknak kriteriuma.* A tapintás, a hatás, a látás, a szaglás, az izlelés, a nemzés, a beszéd *érzéki leköttetése* biztosít érzéki *realitásáról.*

Az, hogy a „ló" pl. van, annak biztossága nem az, hogy gondolhatom, sem az, hogy Én vagyok; ez csak transcendentalis feltétele. De, hogy realiter, mint „dolog" is van, azt csak érzékeim munkájának kényszerű leköttetéséből tudhatom meg. Ameddig ez nem állott be, addig nincs „ló", mint realis dolog, csak mint fogalom lehet realiter a belső síkban. Mert való általában = az, ami az Én projectióját leköti; s *való oly módon,* ahogy az Ént lekötötte. Ha a maha âtman nem valósította meg, akkor bennem sem lehet.

S csakis ezen értelemben lehet már most különbség *dologi* és *ítéleti igazság* között (realis v. intellectualis igazság.). Dologi igazság az *a „res" valósága; ítéleti* igazság az a *fogalmak viszonyának* igazsága és valósága. A kettő lényegben nem különbözik, mert *egyformán az állító projectio végleges megkötése* — amott logikai, emitt sensualis —; de a megkötés síkja más s onnan az *értelmi és dologi igazság ugyanazok.* De felsőbb stádiuma az *értelmi,* végleges (consummata veritas) *az érzéki vagy dologi.*

3. *A jelentés valóságának kriteriuma.*

A bizonyítás az igazságra s így a valóságra vonatkozik. Semmi egyebet nem érhet el, mint a *projectio való voltának* a feltüntetését. S ennek a végső gyökere az Én leköttetése és az Âtman hatalma. „Denknotwendigkeit" és „Urteilsnotwendigkeit" egybetartoznak.

De van egy további kérdés is. Ha a projectio hatalmának ellen nem állhatok s így valóságát kénytelen vagyok elismerni s „helyén" hagyni: hogyan vagyunk a *jelentésével? Igaz-e az interpretatio,* melyet a „Dolognak" adok s melylyel annak értelmét fixirozom? Ha ezt el nem tudnók érni, akkor indokolt volna a jajveszéklés, melyet az eleaták kora óta csapnak s valóban nyomorult volna értelmünk helyzete. Mert *volna* ugyan valami, de mi sem szeretni, sem gyűlölni nem tudnók helyesen (mert nem értenők!), s vele sem szövetkezni, sem ellene sikerrel védekezni nem tudnánk. A kérdés tehát nemcsak elméleti, mint Kant gondolta; hanem lét és nemlét kérdése dől el vele s így eminenter praktikus fontosságú. Ez is egyik oldala az „igazságnak"; mert ez is a projectio végleges megköttetésére tartozik s így a helybenhagyásra s ezzel a valóságra.

Ezen rendkivül fontos pontnak eldöntéséhez szükséges, hogy a kérdés elemi szálait világosan lássuk. Mi mindig azt állítottuk, hogy a megismerés az Én önkifejlésének egy fázisa; az t.i. melyben az öntudat magába veszi fel az Énegésznek immár megvalósult tartalmát. *Az $Én_2$ fokán áll tehát elő a megismerés.* Kifejlett tartalmát pedig az idealis functiókban ismerjük s azok synthetikus alakulataiban. Ezen tartalmat az Én közvetlenül ismeri, mint magáét s ráeszmélés útján mint Magát *valóul* ismeri el. Valóul azért, mert a Más kényszeríti a projectióra s e kényszerűségnek természete szerint fogja is fel. Majd önfunctió, majd fogalom, majd dologi csomó *valóságául* határozza meg; mindezt a projiciáló tevékenység megköttetésének minőségéből *ráeszmélés útján* tudja meg, mert az első benyomás alapján érzéki és fogalmi valóságok egyformán kötik le. Azt okvetlenül elfogadja, — mert máskép nem tehet, — hogy mindezt akarata által meg nem változtathatja, hogy ez *tőle független valóság;* de oly valóság, amely ő benne gyökerezik s melyhez ő akaratlanul kötve van.

S most azután áll elő azon kérdés: *ezen kényszerítő hatalom milyen természetű?* Olyan-e, mint a mi közvetlenűl ismert functióink? Vagy teljesen ismeretlen, mely velünk semmi qualitativ egyezést nem mutat? Ezen kérdés nyilván magas reflexio fokán állhatott csak elő; logikai okok késztették arra a gondolkodást, hogy a *független objectumot* és az *ismerés materialis oldalát* egymással összehasonlítsa. S itt aztán

© Copyright Mikes International 2001-2006

végzetes illusiónak lett áldozatává az elme. Neki ugyanis adva csak az van, ami idealis naturájából kifejlett s elébe projiciálódott; ennek *természetét megértette,* mihelyest *jelentését* felfogta. Ezt pedig önmagával azonosítani volt kénytelen s *szellemiségnek* minősítette; ezen szellemiséget projiciálta maga elé s intellectualis és realis viszonyba állította szemben magával. Miután azonban ez csak egyik concret részlete az Aham-nek, melyet az Ahamkâra felfogott, — végnélkül pedig áll háta mögött az Én potentialis hatalma (I. 20—24. §. a „tökéletes" fejtegetését), — azért a kettőnek összehasonlítása azt az eredményt szülte, hogy a tagozatlan Âtman képe más, mint a tagolt concret jelentő csomó. S ennek eredményekép áll elő a *kriticizmus dogmája,* hogy a noumenon más, mint a phaenomenon. Pedig csak az Ahamkâra (az Éntudat) számára mások, és pedig formailag: a noumenon csak tagozatlan valóság, a phaenomenon pedig concret tudatos formában fellépő jelentés. *Minőségét tartalmilag nem tapasztalhatta különbözőnek.*

Csodálatos hatással volt e ponton Kantra nagára a traditio. Azért, mert Locke és előtte Descartes másnak találta a *fényperceptiót* és az aetherrezgést, másnak a *hallási perceptiót* és a levegő hullámzását, másnak a halmazállapotot s annak *keménységét,* azaz: másnak a perceptiót és az ismeretlen (mert hiszen nem ismerték!) halmazállapotokat, — azért Kant nyomásúknak engedve, azt állította, hogy ez a phaenomenon képünkben *más,* mint a noumenon, melyről absolute semmitsem tudhatott s nem is tudott. Csak egy *physikai hypothesist* hitt el, melyet a szemléleti képben elfogadott (atomus és configuratio), s ezért a tál lencséért feláldozta *elsőszülöttségét* azaz az *egyetlen ismeretes szellemi jelentést.* Mert hiszen a halmazállapot nem egyéb, mint azon forma, melyben a fény, hang stb. jelentését *szemlélhetővé* tette az érzékek számára. *„Die Dinge,* die wir anschauen, *sind nicht das,* wofür wir sie anschauen, noch ihre Verhältnisse so an sich selbst beschaffen, als sie uns erscheinen, und dass, wenn wir unser Subject oder auch nur die subj. Beschaffenheit der Sinne überhaupt aufheben, alle die Beschaffenheiten, alle Verhältnisse der Objecte in Raum und Zeit, ja selbst Raum und Zeit verschwinden würden, und als Erscheinungen nicht an sich selbst, sondern *nur in uns* existiren können" *(R. V.[3] p. 59.).* És ehhez hozzáteszi (p. 63.), hogy *„das transcendentale Obj. aber bleibt uns ganz unbekannt"* s azért róla nem mondhatni „niemals das Mindeste von dem Dinge an sich selbst, das diesen Erscheinungen zum Grunde liegen mag" (p. 66 és 67.).

Bámulatosnak kell ennélfogva a traditio hatását találnunk, mely egy oly tiszta fejet ily indokolatlan illusióba tudott elringatni. Azért hogy a Tér subjectiv felfogási forma s az „Erscheinung" (azaz „Vorstellung" és pedig *„blosse Vorstellungen, die,* so wie sie vorgestellt werden, als ausgedehnte Wesen, oder Reihen von Veränderungen, *ausser unseren Gedanken keine an sich gegründete* Existenz haben" *R. V.[3] p. 159.)* csak a mi subjectiv képünk, — s másfelől azért, mert a Noumenon „bleibt uns ganz unbekannt", — Kant azt következteti, hogy a *Noumenon* teljesen más, mint *Phaenomenon* (mert hiszen az Erscheinungnak igazi megfelelője [„wahres Correlatum"]) a „Ding an Sich" — s ha megismerhetetlen, azért teljesen más, mint az érzéki tárgy p. 45.) De ezen megkülönböztetés *logikailag* teljesen alaptalan. *Ha csak* a tüneményeket ismerjük, akkor a Noumenonról sem mondhatjuk, *hogy Más,* mint a Phaenomenon.

Sőt egészen ellenkezőleg. Ha csak a phaenomenont ismerjük, akkor a Noumenont is csak phaenomenalis vonásokkal szerelhetjük fel. Semmiféle positiv adatunk nincsen arra nézve, hogy a Noumenon létezik is; el nem is képzelhetjük, hogy Más legyen, — mert e Másról absolute semmi sem képzelhető az *adott* jelentéseken kívül. Ilyenül kell tekintenünk a noumenont, milyenül magunkat. *Szellemnek,* mert *csakis ezt* ismerjük. Az atomus csak érzéki szemlélés szülöttje; azért üres és jelentésnélküli. S minthogy „szellem" a való lényege, — azért benne is lesznek azon functiók, melyeket az Énegész foglal magában. Lesznek benne *más* functiók is, — de azokat nem ismerjük; ránk nézve azonban *kényszerűség,* hogy a noumenonnak azon részét, mely a mi functióinkban nyilvánvalóvá lesz, a Noumenonban így és nem másképp fogjuk fel. *„Kényszerűség",* mert el sem gondolhatjuk, mi lehetne a Noumenonban, ha az általunk ismert vonások nem volnának benne? „Kényszerűség", mert nem látjuk a legcsekélyebb logikumot sem abban, hogy a Noumenonban éppen csak *Más* előttünk ismeretlen vonások legyenek s azok a jelentések, melyekből *mi* vagyunk alkotva, éppen ne lehessenek a Noumenonban.

A noumenon és phaenomenon ezen szétszakítása ennélfogva logikailag indokolatlan. Sem arra nincs jogunk, hogy különbözőnek mondjuk, mert csak az egyiket ismerjük a mi functióinkból; sem arra nincs alapunk, hogy a mi functióinkat tőle megtagadjuk. Sőt ellenkezőleg azt, amit róla ismerünk, csak a mi functióinkban ismerhetjük; mert el sem képzelhetjük, mit is jelenthetne mást? Azt azonban meg nem tagadhatjuk, hogy *van.* Mert ő kényszerít minket elismerésére, — amenynyiben elkerülhetetlenül rávisszük az Én azonosságára s ettől különbözőnek tapasztaljuk. *Megérteni* pedig csak saját magunkból tudjuk; ha valaki a dolgok jelentését atomusokból próbálja kihozni, akkor csak szemléleti mankót használ s logikai ellenmondásba merül. Mert az atomus jelentését csak magunkból tudjuk (l. ezen kötetnek 1. könyvét), s ha az atomusok egymásra hatásával akarjuk jelentését megállapítani, akkor hysteron-proteront követtünk el. Mert pl. az „emésztés" jelentését már valahonnan ismernünk kell, hogy az anyagcserébe átvinni s azzal azonosítani s így megérteni s magyarázni próbáljuk.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S így a *magyarázó elvek* dolgában teljesen saját magunkra vagyunk utalva s functióinkra. A megértés ezeknek translatiója az ismeretlen újba. Csak ha az *elrendezést* óhajtjuk köztük elvégezni, akkor vagyunk utalva a valóság kényszerére, melyet követve a deiktikus szálak útján a centralis ponthoz kötjük először magunkban s aztán magunkon túl azon világerőhöz, melynek hatalmától függ a mi létünk és tevékenységünk is. A philosophiának két oldala a magyarázat és a bizonyítás, a megértés és az elrendezés. A magyarázat és a megértés a tartalom elsajátítása, — a bizonyítás és az elrendezés a valóság projectiójának a követése. *Amazok az Énnel való azonosságban,* emezek a *valóság projectiójának érzéki végpontjában* nyugosznak meg. A kettőnek *kényszerítő volta* a functiók és a projectio végpontjának adottságában rejlik. S azért ha valamit magunkkal sikerült lényegileg azonosítani s így megérteni és ha valamiben önprojectiónk végleg megkötődik: *mindkét esetben igazságot nyertünk.* Mert az ismerő Sakthi ezt helybenhagyja mindkét tekintetben: 1. minőségileg a jelentését *helyesnek* találja és 2. projectionaliter kényszerűnek s ránk nézve *valónak.* Az egészen helyesen megértett jelentés s a helyesen fixirozott projiciáló actus *igaznak* ismertetik el *tartalmilag* és *existentialiter.* Vagyis közönségesen: *a dolog van számunkra,* ahogy magában van, tehát való és a *dolog olyan,* a mi megismerésünkben, amilyen maga magában van. A figyelő *Én megnyugszik a megértett valóságban* s ennek tudata *az igazság tudata.*

S így a *bizonyosságnak* alapja realiter abban van egyfelől, hogy az Én önprojectiója és a Végtelen önprojectiója egybefolynak s azonosulnak. Ennek kriteriuma: *a kényszerűség* tudata. Másfelől abban, hogy az Én functióim jelentése a Végtelen functiók jelentésével azonosul. Ennek kriteriuma: *az Én és a való teljes azonossága.* Kényszerűség a projectio vonalán s azonossági összeesés a megértés vonalán, azaz elkerülhetetlenség mind a két esetben az igazság bizonyosságának kriteriumai. Ezen végső megállapodás hosszantartó ingadozásnak eredménye (kutatás); az eltérés és ellenmondás azon realis erő, mely az Ént a harmonia megszerzésére sarkalja. De *más kriteriumunk nincs.* Mert sem a substantialis Sat, sem a transcendentalis veritas, sem a realis veritas közvetlen meg nem kapható; nekünk a megismerésben csak az *ítéletek* vizsgálása áll rendelkezésünkre s ezeknek bizonyossága csak az *Én azonosságának s a functiók intentióinak kényszeréből* származik. Ennek megértése pedig azt követeli, hogy az *Énegész alkatának kényszerűsége a Világén projectiójának legyen eredménye* vagyis, hogy az *Aham és az Âtman azonos jelentések* legyenek. *A philosophia ennélfogva a magyarázat tudománya.* S kezdettől fogva történelmében csak azon nehéz küzködést látjuk, amelyet megvívott azért, hogy a maga önismeretét a kényszerítő ismeretlen Végtelennek helyébe helyezze. Az Upanishadok ezen egybeolvadásban találták el a megoldást s dicsőségük ezen *egyetlen megoldásnak* kifejtésében örökké fog élni. (V.ö. tovább a 113. és 124. §§.-ban).

104. §. A logikai érték összeesik-é az igazsággal.

Ezen kényszerűség, amelyben az igazság végtére gyökerezőnek kiderült, bármilyen nevezetes eredmény is, mégis gondolkodóba ejt bennünket. Mert minden kényszerűség *metaphysikai tény,* tehát *ontologiai* kategoria, mely a mi közreműködésünk nélkül fennáll; ennélfogva az igazság úgy látszik, szintén ontologiai tény, nem pedig *logikai postulatum,* amilyet „az igazság szava" velünk szemben képvisel. Így fogja fel ontologiailag pl. az Upanishadok tana, mikor a *Brihadâvanyaka Up. I. Adh. 4. br. v. 14.* ezeket mondja: „Az Âtman (Purusha = szellem) még [akkor sem] volt kifejlődve [teljesen, mikor a mennyei kasztokat megteremtette]: akkor magán túl, mint nemesebben alkotottat, teremté *a jogot (dharma).* Ez, ami a jog, az uralkodó ura. Azért nincs magasabb a jognál. Azért reményét veti a gyengébb az erősebbel szemben a jogba, mint egy királyba. Bizonyára az, ami ezen jog, az az *igazság* (satyam). Azért ha valaki az igazságot mondja, azt mondjuk, hogy helyesen (Deussennél: recht) beszél; s ha valaki helyesen beszél, azt mondjuk, igazat mond. *Mert a kettő egy és ugyanaz".* Ezen mély mondásnak magyarázata az, hogy az Âtman a valóság; ennek az *állandósítása* a jogi rend; s ez a rend az igazság. *Való = jog* (= megállapított rend) = *igazság.* Ami *van,* az fix helyesség és azért igazság, melyet bennünk az Âtman ilyenül elismer.

Ha tehát az igazság = a valóság, akkor az igazság ontologiai kategoria. Ha pedig a valóság a jelentés és önállítás egysége, akkor az érték nem az igazságban található; mert akkor egyszerűen *csak egyik oldala. Nem* a létele (a „sat") az egész értéke; jelentése *és* létele csak **együtt** alkotják az értékes egészet. Az igazság, mint csak a projectionalis sornak jelzője, nem az egész *logikai érték;* mert λόγος lényege a jelentés, melynek természetéhez szükségképen tartozik az önállítás. A közérzék ezt a különbséget régen megragadta. Sok dolog *van,* amelyet alacsonyan *értékelünk.* Sőt azt mondjuk; hogy a „lét maga nem értékes". A valóhoz hozzá kell járulnia tehát *még valaminek,* ha értékes akar lenni. A „kényszerűség" az existentiában csak előzménye az értékességnek; „lenni" kell valaminek minden esetben, ha értékes akar lenni. Meinongnak nézete erre nézve, nem tartható. De, hogy minek kell hozzájárulnia, azt még nem tudjuk,

© Copyright Mikes International 2001-2006

Annyit tudunk, hogy *valónak* kell lennie, ami értékes akar lenni; de az érték itt is, mint másutt, nem a formában, hanem a tartalomban kell, hogy lappangjon. Mert az érték nem formai, hanem tartalmi kategoria.

Ennek a kifejtésével kiderül a *logikai* azaz tudományos érték.

II. SZAKASZ.

A tudomány értéke.

105. §. A tudomány értékelése. Az „igaz" jelzőnek helyettesítése a„logikai"-val s elrendezkedése a jó és szép társaságában.

Az „igazság" azok után, amiket a 2. Alszakasz kifejtett, nem fejezi ki a tudomány értékét teljesen, vagyis a *logikai értéket.* Nélküle nem lehet, de ép úgy, mint a „tökéletes", ő maga is az értékesnek csak feltétele, de nem lényege. Mégpedig, ha a „tökéletes"-ben az értékelésnek lélektani postulatumát találtuk (23. 24. §§.), akkor az igazság magának a tökéletességnek ismereti feltétele vagyis az értéknek metaphysikai alapja. Vagyis közönségesen szólva: legelőször *lenni* kell (igaz), azután *teljesen* kell lennie (tökéletes) s végre *valahogyan,* valami milyenségben kell lennie (azaz specifikus értékkel kell birnia).

Az, amit itt *valóban* létezőnek mondunk, *a megértett jelentés* és ennek elrendezett egésze: a tudás rendszere. *Ennek az* értéke a logikai érték; s csak ha így distinguálunk, akkor emelkedünk felül azon korlátolt értékeléseken, miket ezen téren, a dolognak kellő belátása híján, szerte találunk. Mert a „tudás" nevén kettőt értünk: 1. a *subjectiv actust,* mellyel a jelentést magunkban őrizzük és 2. az *objectiv tartalmat,* amellyel az Öntudat a megismerés folytán meggazdagodik és „gyarapodik". Amint már most a kettőt külön-külön értékeljük, nyilvánvalóvá lesz, hogy különböző értéket fogunk nekik tulajdonítani s azt fogjuk képzelni, hogy ellenkezőket mondunk *egy* tárgyról, hogy a tudásnak sokféle értékét találtuk; pedig ugyanannak az egy tárgynak csak több oldalát becsüljük meg. Valaki pl. a tanulás *munkáját* nézi s azon hatásról számol be magának, melyet ez a munka az öntudatban okoz. Akkor nyilván csak korlátolt egyéni állapotával fogja mérni a tudás értékét. Vagy más valaki a *megszerzett tudást* nézi, amint egyes részei támogatják vagy akadályozzák egymást; s akkor objectiv mértéket alkalmaz reá, s ezzel állapítja meg viszonylagos, azaz másra vonatkozó, értékét. Végre valaki az egyéni munkától és a részek közötti kölcsönös függési viszonytól eltekint s a tudást csupán *saját alkatában* rejlő kitűnősége szerint becsli meg s ezzel annak önértékét fixirozza. Itt mindenütt más tárgyat értékelünk s azért némelyik az okozott subjectiv *élvet* veszi zsinórmértékül, más a tudás *hasznát,* a harmadik megint annak *kosmikus* jelentőségét emeli ki. Nyilvánvaló, hogy a „tudás" mindezen három becslésnek, sőt még többnek is, lehet tárgya s hogy ennélfogva háromféle értékkel ruházhatjuk fel. De bizonyos, hogy a tudás a két elsőre csak a harmadiknak alapján képes; s hogy ennélfogva a logikai érték sem az első, sem a második esetben nem található. Csak aki a tudás elemeit úgy értékeli, hogy azokat külön-külön önállósítja s ezen teljesen objectiv valóságukban, ezen izolált minőségükben megbecsüli, csak az ragadja meg *az igazi logikai értéket.* Mert az sem az okozott élvtől, sem a kölcsönös hasznosságtól nem függ, hanem pusztán csak magának a λόγος-nak, a tudásnak és a tudónak, sajátos minőségétől.

A logikai érték felkutatásánál ennélfogva *a megoldandó kérdés csak ez*: a tudás, mint világpotentia, *mely vonása által értékes az Énben és a mindenségben?* Nem a tudóhoz való viszonyában, hanem önmagában rejlő melyik vonás teszi azt értékessé. Azért az axiologiai terminologia szerint a kutatás ezt akarja kideríteni: *mi által lesz az „igaz"* (= a való) *értékessé?* Mert hiszen már 105. §. elismerte, hogy az „igaz" = való nem egyformán értékes, bár minden való valamiképen értékes. Ezen okból a logikai érték jelzőjét másképen kellene kifejezni, mivel a mostani terminologia megtévesztő. Most azon törjük a fejünket, hogy miképen lehet az igaz jó vagy szép? s kell-e jónak és szépnek igaznak lennie vagy a nélkül is megélhetnek-e? Pedig ha az „igazat" a „valóval" azonosítanók, akkor a kérdés visszássága azonnal kiderülne; mert hisz a jó és a szép csak mint „igazak" — azaz mint „valók" jöhetnek csak szóba is. Az „igaz" tehát nem való voltában birja értékét, — hanem *egyéb vonásában, amelyet éppen most még csak kutatunk.* S ép úgy a jó is csak valami saját vonásában lesz jóvá, valamint a szép is csak különös specificuma által széppé. Az „igaz" ez utóbbi kettőben az erkölcsi, illetve a szemléleti vonás által lesz azokká (onnan az ἦθος és αἴσθησις szavak felhasználása); a mi esetünkben is az „igaz" csak egy ilyen sajátságos vonás által lesz értékessé. És mivel

© Copyright Mikes International 2001-2006

az „igaz" az értelem számára van valóban, azért nagyon ajánlanám, hogy (legalább ideiglenesen, míg többet nem tudunk) a *tudás* értékét logikainak nevezzük (a λογὶζομαι-ra való tekintettel). Akkor azután könnyebben lesz megérthető, hogy az „igaz" lehet a *tudásban,* az *erkölcsben* és a *szemlélésben* különböző értékű s mind a három esetben mégis *egy és ugyanazon való* önértéke az, amely az öntudatban fellép s azt gazdagítva, annak szerelmét lángra lobbantja s tőle viszonzásul az „értékes" jelzőjét elnyeri. Igaz, hogy ezzel az *igaz, jó* és *szép* triászát megbolygatjuk, de a tisztábblátás bizonyára többet ér, mint a traditionalis megszokottság, mely a betekintést megnehezíti.

106. §. Az ismerés élvezeti értéke és a gyönyör.

Jelenleg meglehetősen túlhaladott nézet az, amely a tudásnak vagy a tudománynak értékét az általa okozott élvben keresi. Aki belátta, hogy az élv csak a tanuló actusra, a *megtudásra* vonatkozhatik, az könnyen fog hozzájárulni, hogy a tudásnak, mint *objectiv valónak,* értékét ehhez fűzni vonakodunk. Mert a megismerés, mint több fázisban lefolyó actus, már ezen fázisok különböző fokain is különböző élvértéket fog mutatni; méginkább eltérő lesz pedig ezen érték, ha a „tanuló" a fejlettség különböző fokain végzi a megismerés egyes mozzanatait (amelyeket az 55—57. §§-okban megállapítottunk). Elsősorban magának a megismerésnek structurájában 2 lépéssel van dolgunk: az *első* az önkénytelen *alkotás,* a *másik* az ezen felül elhelyezkedő *tudomásúl vétel* (v.ö. 58. §.), mely utóbbi az értesülés és megértés, valamint az elrendezés két sorában halad el. Már ezen formalis fokokon is *különböző* és mondjuk ki, az ámítok elhallgattatására, egyenesen: *megmérhetetlen* quantitativ értékeket mutat az élv. Még ennél nagyobbak azután a fejlődés menetében előálló tartalmat kisérő qualitativ differentiák. Egészen incommensurabilis a gyermeknek élvezete a tudós élvezetével, melyet a megértett jelentések neki nyújtanak. Rövid pillantás a tényekre ezen diíferentiákat a kellő világításba fogja helyezni.

Az első fázis a tanuló gyermeknél túlnyomó erővel jelentkezik. Mikor a gyermek az érzéki tárgyak vonásait utánképezi, akkor pusztán önmagából önti a tartalmi vonásokat (v.ö. 59. §.). Minthogy pedig ezzel a gyermekben rejlő értelmiség folyton jobban és jobban megvalósul, azaz önmagát állítja, azért minden sikeres actus a legnagyobb élénkséggel és erővel történik. Ezen megvalósító erőnek, önerejének érzetében rejlik az élv, melyet az érzéki megismerés a gyermeknek okoz. A functio időnkénti megakadása, amikor a gyermek valamely vonást „megragadni" (voltaképen megalkotni nem bír), okozza a gyermek *kíváncsiságát,* mely csak akkor végződik megelégedésben, amikor azt a vonást megalkotni sikerült. De ezen intensivitással a tartalom szegénysége jár s öröme, bár élénk, magtalan és velőtlen; s a mozgás céltalan szaporaságán kivül egészséges gyermeknél ugyanazon szemlélés állandó megismétlése unalmassá válik. Az élvezet tehát, melyet az érzéki észrevét a gyermeknek nyújt, főforrását nem a megismerésben, hanem az *alkotásban* bírja. Magának a megismerésnek főrésze, a *megértés,* hirtelen azonosításban nyilvánul s a tényen túl öröm forrásául nem szolgál; mert a functiók fejletlensége miatt nincs meg bőségben az, amivel a tárgyi vonást azonosítani lehetne. Az élvezet ennélfogva a realis önállításban van elmerülve, ellenben a *reflektáló azonosítás* maga, vagyis a tulajdonképeni megismerés *ideiglenes és szegényes s így nem is lehet tartós élvezet forrása.*

Tetemesen emelkedik az élvezet a *képzelmi* fokon, amikor a gyermek a megalkotott képeknek jelentést kezd tulajdonítani. Nemcsak hogy ezen képeknek formai egységét hozza létre, hanem az egység mozzanatai között jelentő összefüggést is talál, azokat (többnyire élvezeti) értékük szerint áthelyezi s kapcsolatukat megváltoztatja a centralis jelentés kívánsága szerint. A képek spontán vonzódása (deixis) mellé az alany erősödő hatalma egyenrangúvá emelkedik s a *kiváló érdek* a tartalom elrendezkedését kezdi szabályozni. Nincs is az ember életében oly bájos korszak, melynek fényes gyönyörei oly elragadó örömmel töltenék el az érett férfiút és nőt egyaránt, mint amilyent az ifjú kor ragyogó képzelmének emlékei nyújtanak. De a tartalom maga még mindig túlnyomóan a physiologiai ösztönök köréből kerül elő. A látott, hallott, tapintott dolgok mellett a serdülő kor nemi gerjedelmei (még érthetetlen jelentésükben) azon fonalok, miket a phantasia csodálatos varázsú egységbe sző össze. A dolgok és az emberek viszonyai nem bővültek még kellően; az ifjú nem értheti meg, mert maga még ki nem fejlett eléggé s éppen azért nem is alkothatta még meg azon érzelmi, vágyi és jelentési fonalakat, melyek később mint társadalmi fonatok oly megkapó erővel vonják rajta kívül álló centrumokhoz. Az oki viszonyt reflexszerűen kénytelen ugyan alkalmazni; dolgokat és embereket összefűz ugyanezen schema szerint; de ezen kapcsolatokat az ő érdeke hozza elő, nem a dolgoknak maguknak deixise. Azért felületesek, szeszélyesek s könnyen bomlanak. A megismerés a tárgy és alany szeszélyesen váltakozó praevalentiája között hintázik.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Csak az *értelmi megismerésben* jut végre megállapodásra ezen két oldal. Míg a gyermekkorban az önállító *alkotás,* tehát az Énegész mozzanatainak önprojectiója volt az uralkodó, melyet az öntudat, szinte elkábultan kénytelen volt szemlélni, anélkül, hogy megértette volna; addig az ifjú új ösztönök (a társas ösztön) feléledésével új alkotásokat próbál (szerelem, barátság, társadalom) s ezeknek mérvadása szerint rendezi okviszonyba a világ eseményeit. De sem az egyik, sem a másik fokon nem az öntudat volt a döntő; a *kíváncsiság* a gyermeknél csak ugrásokban szedte fel az adottakat, a *lelkesedés* az ifjúnál az uralkodó érdek által hajtatik s félig öntudatlanul rendezte visszahatásával a világát. *Az értelmi munka,* mely a *dolgok* jelentését (a *saját* jelentésüket, nem azt, amelyet az érdek nekik kiosztott!) *átértette,* most ezen megbővült ismerő állapotában a dolgok jelentéseit magukban és a Maga jelentését köti össze egymással. Az öntudat Maga tartalmán és az Alkotásain felül helyezkedik el s *azoknak azonosságát látja be.* „Aham asmi idam sarvam" = „Én vagyok ez a Mindenség"; ezen nagy belátással az Én szabadon lebeg az Objectum felett, mint „a sólyom vagy a sas" (Brih. âr. Up.) s amikor a maga jelentését és projectióját biztossággal s valóságúl felismerte s intuitive bírja, akkor a reflexio legmagasabb fokán, mint csupa „szemlélő" (çalkshin) benne van a világ szívében. Ezen megállapodottság az *Én concentratiójában, a reflexio legmagasabb fokán áll s teszi a tudásnak intellectualis szabadságát.* S minthogy ebben a maga teljes megvalósulását érte el, azért *igaznak* **tudja** *azt, ami az ő értékességének alapját teszi.* S ezen öntudatában, az *intuitiv megértés* zavartalanságában, rejlik azon gyönyör, melyet a *Taittirîya Up.* „Ânandavalli" fejezetében keleti elragadtatással így dicsőít a 8. versben: „Prajâpati száz gyönyörűsége a Brahmannak *egy* gyönyöre — s azé, aki írástudó és kívánságtól mentes." Ezt a gyönyörűséget érzi az, aki a világjelentés egyetemességét s végtelenségét megélte s ezt élvezi a tudós férfiú. Ösztönei nem zökkentik ki ezen erős várából, fel-felélednek, de nem uralkodnak; ezen fenséges élmény marad a tudósnak alapeszméje, mely körül minden lelki mozgalma s gondolata bolygóként kering. Erről azonban már részletesebben szóltunk a 36 sk. §§-okban (v.ö. 125. §.).

De bármily ragyogó, élénk színekkel festenők is az intellectus boldogságának gyönyöreit (v.ö. Brit. âr. Up. 3. Brahm.), — nem hiszem, hogy valaki is ebben keresné annak az értékét. Mert ezen gyönyör is, mint minden élvérzet, csak jelző, de nem a jelzett. Mi kéjelgünk benne, sőt megengedjük, hogy az Upanishadok „Ânanda"-ja örökké fog tartani; de azért mégsem *ő* az értékes, hanem az, ami bennünk előidézte. Mi csak azért szeretjük és gyönyörködünk benne, mert saját qualitása az értékes. S ebből a qualitásból a gyönyörben semmit sem tapasztaltunk. Mert a gyönyör csak a mi Énünknek izgalma s ha ő maga nem volna értékes, az ő egész gyönyörűsége semmit sem érne. Az élvezet ennélfogva, bár minden sikeres actiónkat kiséri, — gyermekkorunktól kezdve a sírunkig, az *értelem* értékét, azaz a logikai értéket nem involválja. Más helyen kell azt keresni; abban, ami ezt a kísérőt mint oka létesíti.

107. §. Különböző nézetek az ismeret értékéről.

Amikor logikai értéket emlegetnek, rendesen nem is ebben keresik, hanem azon *hasznot* értik alatta, melyet az értelmi munkának köszönünk. Egyszer s mindenkorra kivánom megjegyezni, hogy az ismerés hasznosságát a realis életben ezen kutatások nem érintik. Akármilyen banausos is, de tényleg megvan s a szerencsétlen elme, mely tagadná, saját kárán okulna. A tapasztalásnak s az oktatásnak fontossága éppen ezen hasznosságán alapul; s socialis hasznos volta köztudatba ment át, amennyiben összes intézményeink az értelem forrásából fakadnak.[1] Abba a vitába sem szükséges avatkoznunk, amely sokszor a tudományok primatusa körül folyik. Népboldogító dilettánsok korlátolt látóköre szereti ugyan, kivált az iskolai tanévek elején, bölcsességének molyette kopasz csurapéját szellőztetni, s a népnek az ipari és kereskedelmi pályákat szivére kötni, hogy azon intézeteknek hálával fizessen, melyekben a nyelvi és történelmi ismereteket diákkorában kellően nem bírta elsajátítani. Ép oly ízléstelenség rejlik a természettudományok piaci magasztalásában is; mert elvégre is il faut vivre, és mindenki a *maga* vesszőparipájára tud legjobban felkapni s legalább vasárnapokon lovagolgatni. A mi feladatunk távoltart ezen csöpürágó modortól; majd *a dolog logikuma fog dönteni ezen praktikus versenyben* (v.ö. 115—116. §.).

Ép oly mélyen tévednénk, ha az *ismeret* hasznosságát *azon realis tárgy hasznosságával* zavarnók össze, melyre az ismeret vonatkozik. Mi nem akarjuk azt tisztázni, hogy pl. a léleknek vagy a közgazdaságnak milyen a haszna? hanem azt, hogy a közgazdaság *tanának* milyen a haszna? De még itt is megszorítjuk a feladatunkat. Nem azt kutatjuk, hogy a *lélektannak* mit köszön a psychiater, — mert ez már a praktiktus

[1] V.ö. *Böhm K. Az E. és V.* III. k. Axiol.

© Copyright Mikes International 2001-2006

tudományok körébe esik; mi ellenben azt kérdjük: mit köszön a lélektannak pl. a physika? vagy miben hasznos a közgazdaságtan a sociologiának vagy mathematikának?

Tisztán azt kérdjük ennélfogva: *milyen hasznot hajt egyik ismeret a másik ismeretnek?* Azaz a tudománynak azon hasznát kutatjuk, mely a tudás keretén belül marad, az *immanens hasznot* akarjuk megállapítani. A megismerés *hasznossági értéke* csakis ily módon tisztázható. S amikor a *megismerés értékét* emlegetik, rendesen *ezt* szokták érteni alatta még a mai viták közben is. Hogy pedig mennyire homályos kérdés ez, azt még oly mély elmének ingadozása is mutatja, amilyen Kant volt.

Kant a megismerés értékéről sok helyen beszél. Azt hiszi, hogy az értelem a priori ismereteinek készlete (Vorrath) „nach seinem *Werthe oder Unwerthe* beurtheilt und unter richtige *Schätzung* gebracht werden kann" s a T. É. Kr.-nak feladatul azt tűzi ki, hogy *„den Probirstein des Werthes oder Unwerths* aller Erkenntnisse a priori abgeben soll" (R. Vft.[3] p. 26.). Ezen becslés nyilván *absolut* becslés akar lenni, tehát az ismeretek önértékére vonatkozik, mert az apriori ismeretek adják a kriteriumot, mely azoknak *igaz voltában* rejlik. Ugyanilyen (logikai) magasabb értéket gondol akkor is (R. Vft.[3] p. 242). mikor azt kérdi: *„welches die Dignität"* (eine neue Beschaffenheit) unserer Vorstellungen sei, die sie dadurch erhalten," hogy t.i. *tárgyra* vonatkoztatjuk. „Der vermeinte Grundsatz: alles Zufällige hat eine Ursache, tritt zwar ziemlich gravitätisch auf, als habe er seine *eigene Würde* in sich selbst" (R. Vft. 301) azaz mintha önmagának elég volna, tehát *végső önértékkel* birna; Kant tehát itt az elv értelmének *eredeti fundáltságát* nézi az érték alapjául. Így értendő pl. az „Ewigkeit der Metaphysik" is. (R. Vft. XXXI.).

Mindezen megjegyzések azonban Kantnál nem az ismeret önértékét, hanem *haszonértékét jelentik,* mert nála a tudás és erkölcsiség nincs coordinálva, hanem végső cél mindenkor a *jó.* („letzter Zweck der Menschheit ist . . . das Moralische Gute" (Urt. Kr. p. 269. §. 42.) A logikai érték ennélfogva mégis csak az ismeretek hasznossága az ész végső ismereti célja tekintetében, valamint egymásra való hatásukban. Ezen függés, amely van két ismeret között s mely értelmükben birja alapját, még mindig haszon, (vagy felszálló vagy coordinált haszon), amennyiben valami végső ismeretben birja nyugpontját.

S a Kantnál kisebbeknek nem nagy fájdalmat okozott az „absolut érték" elejtése. Ők már rendesen csak ezen *logikai függésben* keresik a logikai értéket (a tudás értékét). Beszélnek „Wert der React. zeit"-ról *(Hermann* Physiol.[5] p. 314), de ez nem egyéb, mint erőfokának symboluma, nem is érték; Berenson szól „Bewegungswerth"-ről, „Tactilwerth"-ről, „színértékről". Ezt fejezi ki pl. ezen cél „Bereicherung des Denkens" (Jos. *Müller:* „Philos. des Schönen" p. 82); ezt értik a tudós módszerek értékénél („Wert wissenschaftlicher Methoden" *Bueck.* Arch. f. phil. p. 73) s ezt érti *Faraday* is, mikor „Wert der *Hypothese,* wie der der *Gesetze,* der Wert der *Theorie* ebenso, wie der der *Tatsachen"* emleget *(Bueck* cikke Faraday atomismusáról). Ellenben *Poincaré* műve (La valeur de la science) így szól: „la recherche de la vérité doit être le but de notre activité, c'est la seule fin qui soit digne d'elle". A „science pour la science" elve (p. 275), melyet végül hirdet, a tudásban látja a főcélt s éppen ennek az indokoltságát keressük annak értékességében.

A felhozott esetekből kiviláglik, hogy az „érték" (Wert) ezen bábeli használása mellett nem is csoda, ha az ismeret logikai értéke teljes homályban marad. Ha az „értéket" a számok jelentésével promiscue használjuk, ha alatta mindenféle hatót, hatásfokozót értünk (mint a felhozott aesthetikai abususoknál), akkor éppen mi magunk segítjük elő (lexikalis ügyetlenségünk által) azt a chaost, amelyet eltüntetni kívánunk. S azért rövid ismétléstől sem riadunk vissza, hogy érthetők lehessünk.[1]

„Hasznosság" alatt valamely tárgy azon vonását értjük, mely egy másik tárgy önállítását segíti. Minthogy ennek eldöntése az értelemre van bízva, azért elsősorban önmagunkban kell keresnünk azon viszonyokat, melyek ezen typusra rávezetnek. Magunkban pedig minden tevékenység az öntudatra vonatkozik, mint végső alapra; s az Énnek minden visszahatása újra odakerül, ahonnan időnként eredt (pl. a végtagokba vagy az Én alkotó functióiba). Így megengedhető, hogy mi bennünk a hasznossági viszony két irányban halad el: 1. *mint felszálló* haszon az alsóbb functióktól a felsőbbekre száll át és 2., mint *leszálló haszon* a felsőbbről az alsóbbra. A legfőbb ismeretről lefelé vezet a haszon a mozgási actusokba; s ezektől felfelé tér meg a végső ismeretnek támogatására. Így pl. az *olvasás* a megértésre *felfelé* vezet; a *földrajz* viszont lefelé hasznos, ha utazásainkat irányítja. S amikor az ismeretek egy fokon állva segítik egymást, akkor lehet *coordinált* haszonról is beszélni pl. a mathematika hasznossági értékéről, mennyiben más tudományokra hat.[2]

---

[1] *Böhm* K. Axiologia. (A haszon fogalmának fejtegetései.)

[2] Így fejtegeti *Alfr. Pringsheim* (Über Wert und angeblichen Unwert der Math," Müncher Allg. Z. 1904. No. 61. 63.) annak *coordinált* hasznát a tudományra általában s *felszálló* hasznát az értelem kifejtésénél.

© Copyright Mikes International 2001-2006

S most már világosabban láthatunk. A tudomány hasznossága azon segítségben áll, amelyet egy ismeret a másiknak nyújt. Ennyiben van a tudásnak *logikai haszonértéke;* minden egyéb hasznossága (pl. az élet vagy más felsőbb célok pl. az erkölcsiség) a mostani kutatás keretén kivül marad. Mi ezt a hasznosságát minden tekintetben a *legfőbbnek s legnagyobbnak* készségesen elismerjük; bátran lehet róla állítani, hogy az emberiség egész fejlődése ezen rugónak köszöni haladó életét.[1] Mind amit az emberiség *alkot,* ezen forrásból ered, onnan meriti tartalmát, veszi szabályozását. *De tovább nem megyünk.* Glasenapp tanát,[2] mely a tudás értékét abban keresi, hogy az egyest a világszellemmel kapcsolatba hozza s így amannak önfentartó egységét segíti, nemcsak mystikus háttere miatt mellőzzük, de azért is elégtelennek ítéljük, mivel ezzel a tudás *önértékét* mégsem nyertük. Ugyanezért Münsterberg hasonló jellemű nézetét is célt nem érőnek gondoljuk.[3] Ezen transcendens hasznosságáról *semmit sem tudunk:* s azért azt a tudomány értékére nézve épp oly mellőzhetőnek, súlytalannak kell tekintenünk, mint az absolut idealismus egyéb hasonló constructióit (pl. Schopenhauer, Hartmann E. vagy akár Böhme Jak. eskhatologiáját).

108. §. Az ismeretek közti materialis és formalis haszon.

Megtévén így a kellő distinctiókat, rátérhetünk a logikai haszonérték *tüzetesebb fejtegetésére.*

Csupán azon elősegítést értjük ezen hasznon, melyet egyik ismeret a másiknak nyújt. Az ismeretet magát homogen természetűnek vesszük s azért a tudomány egészére vonatkozóknak nézzük a most következő megállapításokat. A tudomány egésze az, amit *rendszernek* nevezünk s feltesszük, hogy ilyen rendszer *van;* ha most még nem is egyetemes rendszer, — de itt a logika és a mathematika; ezeknek structurájából megtanuljuk az ilyen egységhez szükséges momentumokat. *Miben áll tehát egy ilyen rendszeres egység?*

Magában a szóban rejlik a felelet: *egyes* ismereti elemekből (vagy *jelentésekből)* és azokat összetartó *vinculumból* (a *deixisből.)* Itt vannak pl. az idomok, melyek pontokra, vonalakra, szegekre, síkokra bomlanak. Az elemeket különböző tulajdonságok jellemzik: az egyik egyenes, a másik görbe; két vagy három vonal metszi egymást s kapunk szegeket, mindegyik külön mennyiségi és minőségi jelzőkkel; ezen alkotórészek között viszonyokat találunk, melyeket ítéletekben statuálunk; ez ítéleteket megbizonyítjuk azaz kapcsolatuk okát feltüntetve valókul, igazakul hirdetjük. Ezen ítéleteket ismét összekötjük egymással, hogy az egyes idomokra vonatkozó egészeket (tanokat) s ezekből az egész Térre szóló elméleteket kapjunk. Azaz: vannak különböző *jelentések,* melyeket egymásra való vonatkozásaikban *saját utalásuk* szerint összefűzünk s *elrendezett egészekbe* csoportosítunk. Még pedig ezek egymástól való elkülönülésük dacára szükséges viszonyokban állanak előttünk; ennek a viszonynak alapján egyik a másikba nyújtja fonalait, tágítják vagy korlátolják, vonzzák vagy eltaszítják egymást. Ezen sajátságos viszony az, amit *logikai viszonynak* nevezünk; s az egyes tagok ezen kölcsönös egymásrahatása a *logikai haszon és kár;*— ezt kívánjuk fixirozni.

Ha már most az egységes Egésznek viszonyban álló Részeit egymással s külön-külön vizsgáljuk meg természetük szerint, akkor azt találjuk, hogy ezen részek vagy tagok egymástól különböző *jelentésekből* állanak; de közöttük elhuzódnak más természetű fonalak, melyek egyfelől mindenütt *azonosak,* másfelől minden két jelentés között *sajátságos* minőségüek.

Minden tudomány ugyanis *sajátos jelentésekből* alakul össze; a chemia az egyes elemeket, az élettan az élet különleges functióit, a történelem specifikus eseményeket, a mathematika a Tér és Szám jelentéseket fejtegeti. Viszont minden tudomány ezek között egyrészt sajátos *kötőszálakat* von, melyek a chemiában mások, a történelemben és mathematikában újra mások; de van ezen szálak között olyan is, amely valamennyi tudományban ugyanaz. Így pl. a Térviszonyok, az Időviszonyok, az okozási, a célzati viszonyok mindenütt ugyanazok.

Az egyes ismeretek között ennélfogva kétféle kötőszálak állanak fenn: egyrészt a *tartalom* vonatkozik a jelentésekben egymásra (pl. a mozgás és repülés között ez a viszony áll fenn); másrészt a *megjelenésükben* van bizonyos kölcsönhatás (pl. a gazdálkodás feltétele az államnak). A viszonyok az ismeretek között ennélfogva egyrészt a *jelentés* alapján állanak fenn, másrészt pedig a köztük észlelhető függés vagy *forma* alapján. Ha amazokban az ismeret *materiáját* (anyagát) találjuk, akkor az utóbbiadban a deixis vagy hatás

[1] Ezen okból a történelem az értékelméletre van utalva, amint Grotenfelt kimutatta.

[2] *Glasenapp.* „Der Werth der Wahrheit" (Zeitsch. f. Phil. und philos. kritik. 123—4. kötet.)

[3] *Münsterberg HugO.* Philosophie der Werte.

© Copyright Mikes International 2001-2006

formáját kell látnunk. A jelentésekből fakadó haszon a jelentések kölcsönös támogatásában nyilvánul; viszont az egymásrahatás, függés viszonyából a kölcsönös támogatás a bizonyosságban áll. Amazok egymást *magyarázzák,* emezek egymást *bizonyítják.*

A jelentésekből eredő hasznot *materialis haszonnak;* az elrendezésből eredő hasznot *formai haszonnak* fogjuk nevezni. Ezzel pedig visszakerültünk azon felette fontos tételre, hogy a megismerésnek két eleme: a *megértés és bizonyítás,* a jelentés és az önállítás, melyet már a 96. §.-ban általános vonásaiban kifejtettünk. Minthogy pedig ezen kettő minden megismerésnél nélkülözhetetlen alkatrész, azért röviden ezt mondhatjuk: *a logikai hasznosság abban áll, hogy egyik ismeret a másikat vagy magyarázza vagy bizonyítja.* S ezt a tételt az egész tudomány rendszerében keresztül vive, főrészletekben sikerül megállapítani, hogy a tudomány logikai haszonértéke miben áll? s hogyan sorakoznak az értékskálán az egyes tudományok egymás alá és egymás mellé.

109. §. A materialis (tartalmi) és formalis (alaki) hasznosság az ismeretek között s annak értelme példákban.

A kétféle haszon természetét egy-két példa világosabbá fogja tenni.

1. A materialis vagy magyarázati haszonról.[1] Az „élet" jelenségei 2 tényezőtől függnek: a) a környezettől, b) az élő structurájától. A vizsgálódás pedig azon kérdésre vonatkozik: milyen hasznossági viszonyban áll a környezetnek *ismerete* a szervezet élettüneményeinek megismeréséhez?

Ezen kérdés nyilván nem a *realis* haszonra vonatkozik; mert ez a táplálék és a tápláló ösztön dologi (realis) valósága között áll fenn. A sanyargó ember magán tapasztalja; s a figyelő tudós ezt a viszonyt állapítja meg. A realis haszon megállapítása a *praktikus életnek* ténye; ennek megértése a *physiologus tudós* problémája. Ez utóbbinak megfejtéseit vizsgáljuk e helyen.

A physiologus már most azt teszi, hogy először a *tápláló* anyag elemét, azoknak vegyületi arányát, a velük járó physiko-chemiai változásokat megkeresi. Ezek nélkül a kérdés meg nem érthető; s mindezek physikai tételek. A physiologus *azután* a *táplálkozó* szervezet alkotó elemeit s a szervek alkatát vizsgálja meg; a szövettant a physiol. számára nélkülözhetetlennek találják. A két oldalnak ilyen részletes elemzése s összehasonlítása után azon eredményre jut, hogy a *táplálék* alkotó elemei és a *táplálkozó* szervezet állandó elemei ugyanazok; de a functiók különbözők: amott atomok vegyülése s elrendezkedése, emitt az élet különféle nyilvánulásai (mozgás, emésztés, lélekzés, szaporodás, érzéki és értelmi functiók). És most arra jövünk reá, hogy a táplálék elemei a szervezet azon elemei helyébe lépnek, melyek a szervezet alkatát *elhagyták,* — s azt mondjuk: a szervezet táplálkozik, azaz restituálódik, gyarapodik, ennek folytán a szerveknek sajátos functiói akadálytalanul tovább is nyilvánulnak.

Az ismeret, melyet így a táplálkozásról szereztünk, talán nem lesz elégséges a *kíváncsiságunk* számára; de bizonyára nagyot haladtunk azzal, ha beláttuk, hogy a táplálkozás a hiányos elemek pótlásában áll. S minden haladás, melyet ezen viszony számszerű praecizirozásában teszünk, haladás a táplálkozás functiójának magyarázatában. Ha belőle mégsem bírjuk a táplálkozás functióját megérteni, ha elemzésünk nem világítja meg a homályt, melybe a táplálkozás processusa burkolódik, — akkor ez nem a táplálék hiányos ismeretének hibája, hanem a szervezet ezen functiójának substantialis érthetetlenségéből folyik. Mert a helyettesítés nem volt teljes; a substitutio vagy translatio csak a külső vonásokkal történt meg. De éppen az elemek belső jelentésének homályossága miatt nem bírtuk *ezt* átvinni a szerv functiójába s azért nem bírtuk az elemek configuratiójából a táplálkozás *értelmét* megérteni. Ha ezen functio jelentését máshonnan máris nem bírnók, akkor az elemek translatiója nem tudná számunkra érthetővé tenni; mert ebben a szemléleti képben a functio értelme még nincsen.

Viszont, ha meg akarjuk érteni, hogy pl. a társadalom micsoda? akkor az emberben található functiókat kell értenünk. Ezeket átvive a társas fonatokba, nyerjük a társadalmi intézmények értelmét, miket e nélkül megérteni nem bírnánk.

Miben áll tehát *ezen materialis hasznosság?* Mind a két esetben abban áll, *hogy az ismeretlent* ismeretessé, *érthetővé teszi.* Teszi ezt helyettesítés (substitutio) által, mely átvitel (translatio) útján megy végbe. S amennyire az átvitt elem érthető, annyira érthetővé teszi az ismeretlent. Ha a magyarázó gondolat

[1] *Marty.* (Grundl. einer allg. Grammatik st. I. 228) ily értelemben beszél: „Erklärungswert"-ről, mely a magyarázó hypothesist megilleti. De a magyarázó folyamatnak structuráját nem ismeri.

© Copyright Mikes International 2001-2006

maga homályos, akkor a magyarázandót meg nem világíthatja. Miből következik, hogy evidens, azaz *magukban érthető gondolatok* („ultimitates") *nélkül minden magyarázat csak a homályosságnak okozója.* Amint ezt számtalan hypothesis történelemével bizonyítani lehet.

2. A formalis vagy bizonyítási haszonról.

Más természetűnek látszik a formalis haszon. Az ismeretek azon oldalára vonatkozik, amellyel egymástól *függnek* s így egymással összefüggnek. Ezen függésnek egyik oldalát már a magyarázatnál is észleljük, ahol az ismeretlennek megvilágítása az ismertnek világosságától függ. De a magyarázatnál ezen függésben a két függő elem *azonosulása* megy végbe; ellenben a formai viszonynál a két elem külön váltan marad s mégis van köztük függési viszony. Pl. bal és jobb egy 3-dik középső útján kerülnek egységbe, bár önállónak maradnak.

A formai hasznosság már most abban áll, hogy az egyik gondolat a másik nélkül elő nem állhat. *Az egyik tehát a másiknak feltétele, alapja.* Ezen viszonyban tehát az egyik az *alap* (ratio), a másik a *következmény.* Az alap és következmény közti viszony az, amit *alapultságnak* (fundatio) neveztünk el (62. §.). Így függ a betűtől a szó; a szavak genusa és numerusa szabja meg a syntaktikai congruentiát; ennek correktségétől függ a mondat grammatikai helyessége s a mondatok kapcsolatától a dictio értékessége. A mathematikában a ponttól függ a vonal, a vonaltól a sík, emeztől a test fogalma. Nem lehet a vonalok theoremái nélkül a síkokra vonatkozó tételeket megoldani s a testek problemái a síkok és vonalok theoreméin épülnek fel. A fogalom nélkül nem érthető az ítélet, az ítéletek nélkül a syllogismusok s ezek hijján alap nélkül állunk a bizonyításoknál és a módszereknél Azaz: az elemi viszonyok megértése nélkül *nem érthetők a compositumok.*

Ezen formát már most *minden* más speciális viszonyban találjuk. Nem fejez ki egyebet, mint az Egész és Részeinek kölcsönös függését. Így függ a Tér az egyes pontoktól s viszont; így függ az egyik pont a másiktól, bármilyen legyen is köztük a distantia. Így függ az Idő is a minimumoktól s viszont a minimumok az Időtől; így függ a jövőtől a jelen, a jelentől a mult, vagyis a jövő átmegy a jelenbe, a jelen a multba azaz az egyik minimum a másiktól függ.

És vannak speciális függések is. Egyik tüneménytől függ létileg a másik. A villámlástól függ a dörgés; az ingertől az actio; a cél elgondolásától a tett; a fénytől az alak látása; a hang erejétől a kép ereje.

De mindezek csak annak bizonyságai, hogy minden *egyes* egy *egyetemesnek* a része. Azért, mert mind, ami van, Egy-nek a Része, azért van egyetemes összefüggés a Részek között. A Részek lehetnek külön jelentésüek s azok is; de az Egész csak *egy* és homogen. Meglehet, hogy ez csak a mi *ismeretünk* számára van így; de így *van.* A Részek *különbözők,* az Egész homogen s azért *Egy.*

S ezt a pótlékot, melyet az egyik ismeret a másiknak *létéhez* nyújt, nevezzük az ismeret alaki vagy *formalis hasznosságának.* Áll pedig abban, hogy az egyik képtől függ *a másiknak létezése* (existentia) vagy *megjelenése.*

Ezen formalis hasznosság ennélfogva abban áll, hogy egyik ismeret a másiktól, mint feltételétől függ. Mégpedig nem *jelentésileg* (mint pl. az „állat" és a „róka" fogalmai), hanem *megjelenésileg.* A jelentések itt mutatnak ugyan ilyen függést (amelyet az „általános" és „különös" viszonyaiban észlelünk), de vonatkozásuk a *megértést* segíti elő; s ha a megjelenésük is függ a másiktól, akkor ők is új, formai, hasznossági viszonyba kerülnek egymással. De a formai hasznosság nélkülözi a *magyarázó* erőt; a fogalom pl. nem magyarázza az „ítéletet", de nélküle az ítélet el nem képzelhető. Viszont a formai hasznosság *egyetemes* viszony; úgy látszik, minden ismeret között ugyanazon formai viszony uralkodik. Így tehát a *magyarázat* csak homogen jelentésekre szorítkozik; ellenben a *függés* mindenfajta ismeretek között állhat fenn, homogenek és heterogenek között egyaránt. A számok pl. csak számokat magyarázhatnak, az idomok csak idomokat; *ellenben* a betűk, a chemiai elemek, a psychikai elemek között egyforma viszony uralkodik, valamennyien előfeltételek a complex jelentések előállásához. A magyarázatnál a magyarázó *elem* maga tétetik át az ismeretlenbe; a függésnél a translatio nem az elemnek tartalmával történik, hanem az elem deiktikus szálai azok, melyek a relatiót létesítik.

A két hasznossági forma ennélfogva különbözését onnan nyeri, hogy az egyiknél a tartalom elemei összeesnek s azért a viszony megszűnik. A másiknál pedig a tartalmi elemek megmaradnak, de az Én helyzete velük szemben megváltozik. S minthogy *az Én mindenféle tartalommal szemben azonos, azért elhelyezkedési módjai* is minden *tartalommal szemben azonosak.* A magyarázat ennélfogva mindig a tartalom különfélesége szerint *különféle elemekre utal vissza;* ellenben az elrendezkedés *mindig ugyanazon fix pontra vonatkozik.* S éppen azért ennek önállítási módjai, bár sokfélék, mégis az Én állandósága miatt mindenkor állandók s éppen azért egyetemesek. Mert végső instantiában *mindig csak az Én önállítása a fődolog.* Amely viszony az Én önállítását elősegíti, *az rá nézve hasznos.* Az ő functióinak valóság szerinti

© Copyright Mikes International 2001-2006

elhelyezkedése a fődolog; ami ezeknek összehatását előmozdítja, az hasznos rá nézve. A megértés hasznos rá nézve, mert sajátjává teszi az objectumot; s az elrendezés hasznos rá nézve, mert önprojectióját s önmegvalósítását biztosítja.

110. §. A kétféle haszon organikus összefüggése a megismerés két mozzanatából: a megértés és elrendezés egységéből.

A hasznossági viszonyok egyike e szerint a tartalom, jelentés megértését, a másik pedig azok elrendezését érinti. Igen közel fekszik már most azon kérdés: kétféle hasznosság-e ez? Vagy egy és ugyanazon dolog kétféle aspectusa? általában: *milyen viszony áll fenn közöttük?*

Ha magukat e sorokat egybevetjük, akkor minden lényeges eltérés mellett is egy közös elv látszik bennök érvényesülni. A tartalmi viszony elve ez: *a megértett elemtől függ az ismeretlennek értelme.* Viszont a formai hasznosság elve ez: *az elemektől függ az összetettnek alkata.* Vagyis közös formulára hozva: *az elemektől függ a compositum.* Minthogy már most az egyik sor a megértésre, a másik az elrendezésre vonatkozik s minthogy a megértés és az elrendezés egyformán a figyelő Énnek centrumából erednek: — azért mind a két sor abban convergál, hogy az Én önállítását elősegítik. Ám az Én tartalma a jelentésben, formája az önállításban áll. Éppen azért a két sor az Én tartalmi világosságára és formai önállítására vonatkozik. S minthogy az Én tartalma és önállítása, ép úgy, mint minden jelentésnek tartalma és önállítása, elválaszthatatlanul összetartoznak, azért a materialis és a formális hasznosság is szorosan együttjár. Minthogy pedig az önállítás vagy elrendezés a tartalomhoz tartozik, azért az elrendezés is a megértéshez fog simulni. *Amit megértettünk,* azt ezzel el is rendeztük; *viszont az elrendezés* csak akkor végleges, ha a megértés be van fejezve. *Döntő szerepe ennélfogva a materialis hasznosságnak jutott a megismerésben.*

Ezen viszonyokra már a Jelentésről és az Elrendezésről szóló tanban ismételten rájöttünk (a semansis és a taxis sorai mutatják). Maguknak a jelentéseknek vannak szálaik, melyek azokat egymáshoz kötik (az intentiók 62. §.), minek alapja a szellemiség homogeneitása. A jelentések az által s *abban* valósulnak meg, hogy önmagukat projiciálják. Ez minden tudásnak ősi feltétele (l. 61. §.) tagoltság kell a λόγος-ban magában, hogy megérthessük öntudatosan. *A megismerés nem egyéb, mint ezen nemtudatos tagoltságnak a tudatba emelése.* S valamint az Énegész tagoltsága függési és így okisági módon halad előre a kifejlésnél (l. a rétegek viszonyait 65. §.), úgy a megismerés vagy elsajátítás is, ezen feltételezettséghez van kötve. Nem kell azért csodálkozni, ha a megismerésnél a kétféle hasznosságot karöltve járva találjuk. *A tanulás csak visszafelé követi az alkotás menetét.* Az első megértett *elem* transferálódik minden compositumba, attól függ emennek a megértése; s az első megértett elem rationalis feltétele a compositum további megértésének. Minthogy pedig a tanulás visszafelé halad, azért az első észrevett adat deiktikus szálai az egészre utalnak s ismerési ratiói a többinek.

A megismerés menete tehát az elemekben rejlő deixis segítségével emelkedik azon forráshoz, melyből a compositum előállott. Az első elem ugyanis *rámutat* a többire, mely vele füzöttségben áll; nélküle a másikra nem jutnánk el, ez neki *ratio cognoscendi* gyanánt szolgál. Viszont az, ami létre hozta, az az ő causa-ja vagyis a *ratio fiendije.* Így történik hogy az Én elsősorban tapogatva tájékozódik az adottakban s azt, ami ezen tájékozást elősegíti, *hasznosnak* becsüli; mert az ő önprojectióját előmozdítja. Minthogy pedig a szálakat csak megértés útján hagyhatja helyben, azért a megértett magyarázó hatása s elrendező vonzása összeesnek. Vagyis a tudásban megértés és elrendezés befejezett egységben találkoznak; a megértés elvégzi s az elrendezés előkészíti a megértést.

Az elrendezés véglegessége tehát csak a megértés teljességéből fakadhat. Kezdetben minden elrendezés csak provisorius s az oktörvény szerint halad; mert az első reactióval az Én csak a maga kényelmét igyekszik biztosítani. Éppen azért minden tartalom elrendezése elsősorban ugyanazon formákat fogja követni. *Ezek az egyetemes logikai formák.* A megértés azután nemcsak az Én formáiba önti a tartalmat, hanem a tartalom önállítását is engedi érvényesülni; s akkor az alanyi formák a tárgy formáival összeolvadnak s állanak előttünk a különböző adatokból ugyanazon logikai formákba öntött *specialis tudományok.*

Minden rendszerben ennélfogva *ugyanazon elrendezési formák* uralkodnak, bármilyen legyen is a tartalom. A történelem ugyanazon oki összefüggést keresi az események között, amelyet az ásványtan az ásványok elemei és tulajdonságaik között; s a lélektan éppúgy keresi az összefüggést a lelki tények, mint a physika az anyagi tények között. A megismerés ezen általános logikai formái ugyanazok mindenütt azért, mert a *megismerő alanynak az önprojectiói formái.* Minthogy az Én mindenütt ugyanaz, azért a jelentések

© Copyright Mikes International 2001-2006

elsajátítási módjai is mindenütt ugyanazok; mert mindenütt a „figyelő" actusai a „figyelő" életének fejlési mozzanatai. Amikor tehát az ismeret hasznosságát meg akarjuk állapítani, mindenütt mind a két formáját külön fogjuk vizsgálni.

111. §. A realis haszon és az ismereti haszon külömbsége.

Hogy ezt a két sort tüzetesen megállapíthassuk, szükséges legelőbb azon tényezőket megismerni, melyek ilyen hasznossági viszonyban állanak a *tudományokon* belül. Minden tudományos egység pedig áll 2 elemből: a *materiából,* melyet tárgyal és a *formából,* melyben az értő alany előtt elhelyezkedik. Amannak forrása az Énegész, emezé az Én mint öntudat, mely magával szemben elrendezi a tudomására jutottakat. Van ugyan mindkettőben egyformán tartalom és forma; de a tudományos alkotmányban, mint öntudatos alkotásban, a formák mind az Én projectiójának módjai s azért ez utóbbinál a formák hasznossági viszonyai lesznek uralkodók, vagyis az *elrendezési haszon,* míg a tartalomnál a jelentések állanak előtérben s így a materialis vagy *megértési* (magyarázó) *haszon* érdekel. Ismételten figyelmeztetünk arra, hogy a viszony tagjai között nem a realis hasznosságot keressük (amelyet az Axiologia 45. §. fejtegetett), hanem azoknak ismereti vagy logikai hasznosságáról leszen szó. Még pedig a materialis a megértés elősegítője, a formai haszon az elrendezés támaszára vonatkozik.

A két sor tehát, a megismerés structurája szerint, kétféle tagokból alakul ki. A materiális haszon a *tárgyi jelentések* között áll fenn, vagyis abból áll, amit az ismereti tárgyban magában találunk; a formai haszon csak *az alany functiói* között lesz keresendő, mert az ismereti *tárggyal* szemben csak az *ismerő alany* áll. A sorok felületes elemzése világosabbá teszi hamarosan azt, amit érteni kell ez alatt.

1. A tárgyi tényezők közötti tartalmi vagy megértési (magyarázó) haszon.

Miután a lelket („Önegész") különböző jelentésű factorok egységes organismusául találtuk, azért e factorok között realis haszon szempontjából már az Axiologiában fix viszonyt kénytelenek voltunk elismerni.[1] Ez a viszony a függés viszonya, ahol a megelőző a következőnek kifejtéséhez szükséges feltétel. Sorozatosan a realis haszon fennáll ezek között: táplálkozás : mozgás : szaporodás : érzék: a megértés : az öntudat. Ezt a sort *felszálló haszonnak* neveztük, amelynek megfordítottja, ha t.i. az öntudat vezet, *leszálló* haszon. Ezen realis összefüggés viszonya, az itt fejtegetett logikai haszonnal, alapul szolgál a mostani fejtegetéseknek; bár nem esnek össze, mert hiszen itt, mint ismereti viszonyban, mindenütt végső pontban az Öntudat tevékenységében állapodik meg a sor.

Ezen realis factorok teszik az Énegésznek is alaprétegét, melyet az Öntudat megért s a tagok jelentése szerint organikus egységgé kapcsol s éppen azért, mert itt idealis megértéssel van dolgunk, vagyis az Öntudat megbővülésével, a fősúly itt arra esik: *mennyire segítik elő ezen factorok megértett jelentései* egymást és *a világkép keletkezését és kialakulását?* Vagyis az ismereti haszon azt kérdi: mennyiben járulnak ezen *tényezők jelentései a világkép egységének kialakulásához?* mégpedig a) magyarázat, b) elrendezés dolgában!

Ennek a részletesebb kifejtését az elmélet tudományaiban fogjuk megpróbálni.

2. Az alanyi tényezők megfelelő hasznossága alatt már most azon actusokat fogjuk szemügyre venni, amelyek a világkép *elrendezésében* segítenek. Minthogy ezek az ismerő alanyból fakadnak, azért ennek a reactiói lesznek figyelembe veendők. Mit tesz hozzá az Én a sajátjából (megértés, megérzés és becslés, a vágyak)? miféle egységes formákba öltözteti a különböző jelentéseket, hogy azok az Én teljes tulajdonává váljanak? Itt is ennélfogva materialis és formai haszonra kell figyelnünk; mert mind a két tekintetben szerepet játszik az Öntudat a megismerésben.

[1] *Böhm K.* „E. és V." III. k. (axiol.) p. 160. sk. [Az elektronikus kiadásban a 75. sk. l. — Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2006

112. §. Elméleti és gyakorlati tudományok alapja s értelme. Az elmélet tudományai. A metaphysikai felfogás, mint a megértés „aranycsirája".

Minthogy már most ezen tényezők e helyen, mint ismeretesek, azaz idealis elemek, szerepelnek egy logikai azaz idealis Egész keretében, azért szükséges, hogy a menet vezetéséhez fonalat nyerjünk s e célból a *tudományos rendszerek rövid átnézetét* kell megpróbálnunk. Ekkor lehet biztosan szólani arról is, hogy nemcsak az egyes ismeretek, hanem a tudományegészek is milyen hasznossági viszonyban állanak egymással.

A tudományoknak egyik régi, elterjedt felosztása az Aristotelesi, mely a διὰνοια különbözősége alapján θεωρητικὴ ἢ πρακτική ἢ ποιητική ἐπιστήμη között állapítja meg a különbséget. Felesleges itt elbírálni, vajjon a ποιητική csakugyan *harmadik* önálló alakot képvisel-e? Az utódok rendesen elejtették s csak *elméleti* (theoretikus) és *gyakorlati* (praktikus) tudományokat fogadtak el; az „alkotástan" helye most is homályos s hol az elméletbe, hol a gyakorlatba oszlott be pl. az aesthetika. A mi célunkra elegendő, ha elméleti és gyakorlati tudományokat fogadunk el.

Ezen megkülönböztetés nem a külső *tárgyak* jelentésére, hanem az *Ember alkatára* támaszkodik s ezt közelebb állónak véljük az *ismeret* természetéhez, mint a *tárgy* külső merevségét. *A tudomány ugyanis kétségtelenül mindig elméleti (theoria).* De ezen elmélődés, mely az öntudatba jutott tárgyra vonatkozik, az ember alkata szerint két tárgyra vonatkozik. Az embernél ugyanis *elválasztó határpont* az Öntudat. Az Énben van a „töltés", melyben a *befogadás* véget ér és a *kihatás* kezdetét veszi; azért az Upanishadok (*Chândogya. VIII. prap. 4. kh. 1. v.)* így beszél: „Az Âtman, az a híd (setu), mely ezen világokat elválasztja, hogy össze ne folyjanak" (azért „elválasztó töltés" = setur vidhritir). Amit, a tapasztalat terminologiája szerint, a lélek „befogad" s így mint adottat, maga formáiba öltöztet, az a *szemléletnek* (theoria) tárgyává lesz. Az adott tények belső feldolgozása után szemlélet gyanánt fixirozva áll előttünk. Ez: *elmélet.* És mindaz, amit az Én a psycho-physikai individuum határain túl a külvilág átalakításaiban végez, az a *gyakorlat* (praxis). Amikor ezen praxis befejezetten áll előttünk mint szemlélet, viszonyunk vele újra szemlélődővé (theoriává) lesz s elméleti ismeret tárgyát adja. A megkülönböztetés tehát az Ember structurájának megfelelő s minden kétséget kikerül, ha a terminologiát úgy rendezzük, hogy az elméleti a *befogadás* tudománya, a praktikus pedig a *kihatás* tudománya. Akkor nem a tudomány lesz praxissá, hanem az elméleti állapot vonatkozik a *befogadás* és a *kihatás actióira.*

Minthogy már most minden, ami az öntudatba kerül, idealis (képies) alakban kerül oda, ezen képek pedig közvetlen objectumaink, melyeket physiologiai és psychologiai jelentésű functióink megértéséből merítünk, azért az elméleti tudományok, mint ezen functiók structurájának ismeretei, *physikai* és *psychikai* tényezőkre vonatkoznak. Éppen azért *physikai* és *psychikai* tudományoknak nevezhetjük. S felvetett problemánk azon kérdésbe foglalható: *milyen hasznossági viszony áll fenn a physikai és a psychikai tudományok között?*

A részletes tárgyalás azonban követeli, hogy ezen két sornak anyagát (materia) tüzetesebben megelemezzük.

1. A physikai tudományok vonatkoznak:

a) *a közérzéki adatokban* megjelenő képekre, tehát a szorosan vett physiologiai processusokra: α., a táplálkozás, β., a mozgás, γ., a szaporodás, δ., a nervatio functióira. Ezeket, mint az élet egyetemes actióit *biologiai* tudományoknak mondhatjuk. De

b) vonatkoznak az *egyes érzéki adatokra* is. A főkülönbség szerint itt a következő sorok állanak elő: α., a *látás* (optika), β., a hallás (akustika), γ., a halmazállapotról értesítő tapintás (mechanika), izlelésre és szaglásra vonatkozó tan (chemia), a meleg képeire (calorica); δ., az izomadatokra (motorikus sensatiók), melyek az általános *phoronomia* alapjait adják és a *beszéd* physiologiai oldalát megvilágítja (phonetika).

2. A *psychikai tudományok* azon belső átalakulással foglalkoznak, melyet ezen objectiv adatok az Öntudat reactiója folytán elszenvednek. Ezen elváltozások:

a) *a megértés* és annak minden folyománya (jelentés és elrendezés), — logika.

b) *az érzés* (αἴσθησις) és annak változatai (aesthetika.)

c) a kiható *törekvés, az* akarat s annak kivált azon tartalmi formái, melyek a *társas* fonatokra vezetnek.

© Copyright Mikes International 2001-2006

A physikai és psychikai tudományok mindent magukban foglalnak, amiről azt állítjuk, hogy *adott valóság* s amit tanulás azaz eszmélés útján magunk tulajdonává teszünk a befogadás útján. Tartalmilag mindent bennök találunk, amit a valóság nyújt. A *logika* jelentéstani részében pl. benne foglaltatik a Tér és Idő, tehát az Idom és Szám elmélete. Viszont az *érzéstanban* benne van az érték csirája, melyet a világképen mint finom illatot ellebegni tapasztalunk. Az egész csoport tehát az, amit az *ontologia* és az *axiologia* két szemlélési módja magába szokott ölelni.

Mindezeket pedig a *megértés* egyetemes actusa hatja át. Hisz a *megismerés* nem más, mint a *megértésnek egész kifejlett complexusa.* Minthogy pedig a megismerés csak az elrendezéstannal ér végleges megállapodást, azért bennefoglaltatik az egész elrendezéstan is. Azért tévesnek véljük a *tartalmi* és *formai* tudományokra való felosztást; minden tudományban benne van egyformán anyag és alak, tartalom és forma.

S mivel a megértés aegise alatt áll ezen egész complexus, a megértés pedig a szellemiség jelentésének felderítésében áll, azért nem tettük külön tudománnyá a *metaphysikát.* Mert hiszen az egész philosophia nem más, mint megértés, — azaz a megjelenő képekben (phaenomenon) rejlő értelem (Sinn = noumenon) kiderítése. *A metaphysika nem végpontja a tudásnak, hanem éltető gyökere.* Minden tudás szervezett ismeretből áll; szervezi pedig a dolog fogalmának vagy jelentésének hatalma. *Ezt a jelentést kell megérteni;* s ez éppen a metaphysika. Csak a jelentés alapján rendezzük el s akkor fejlik ki a tudomány organismusa. A metaphysika így sohasem transcendens toldalék, hanem éppen a legbensőbb csomó, melyből a tudomány kisarjadzik, az *intima immanentia,* az „aranycsira", melyből az Upanishadok a világok kicsirázását tanítják (Hiranya garbha, buddhi, mahad a Sânkhyâban, νοῦς a neoplatonismusban).

Benne van ennélfogva a megértés világa s azért külön conditiója a tudásnak, de maga nem külön tudomány.

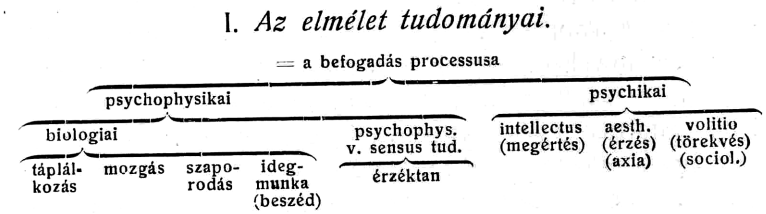

113. §. Az elmélet tudományainak hasznossága a magyarázat tekintetében.

Ha e tekintetben az elméleti tudományok hasznosságát meg akarjuk állapítani, akkor jó lesz a materialis és a formalis hasznosságot külön tárgyalni, mert csodálatos váratlan eredményre fogunk eljutni. Csak ezen kérdés elfogulatlan megoldása menthet meg oly számos tévedéstől és félreértéstől, amelyek a logikai érték körül manap is közkézen forognak. Csak ezen beható elemzés vezethetett ugyanis olyan gondolatokra, mint pl. hogy a physika a psychikai tudományok alapja; vagy hogy a chemiára kell mindent építeni; vagy hogy minden tudománynak alapja a mathematika (mint már az arabs Al Kindi hirdette 870 körül, Platon az ókorban, Comte a múlt században); vagy hogy a psychologiában gyökereznek az összes tudományok (mint pl. Wundt, Dilthey s legújabban még kiváltképpen Lipps). Ezen §. csak a *magyarázati haszonnal* foglalkozik.

Az egyes tudományoknál ezen magyarázó képességet rendesen túl szokták becsülni, éppen a kellő distinctio hiánya miatt. Reménység és igényünk a szerénység kellő fokára előre is leszáll, ha meggondoljuk, hogy az egyes functiók, melyeknek magyarázatát e tudományok célozzák, jelentés tekintetében teljesen különböznek (v. ö. 70. §.). Nem látni át, hogy a táplálkozás jelentése miféle világosságot deríthetne a nemi ösztön specifikus jelentőségére; vagy emez a mozgásra, vagy a mozgás az érzékenységre; vagy az érzékenység általában annak 5 speciális ágára; vagy ezen specifikus energiák a megértés bensőségére vagy az érzés az értelemre és akaratra vagy általában mindezek az öntudatra. Ennek a logikai tényállásnak lapidaris kifejezése azon dualismus, melyet az *anyag és szellem fogalmaiban* régóta fixiroztak s melyet áthidalni soha sem voltak képesek. S ezen dualismus tovább is hatolt a részletekben. Bármilyen fordulatot adtak is a problemának, csak látszólagos paralellismusra jutottak el a *tények* alapján; test és lélek a paralellismus gondolataival semmivel sem lettek érthetőbbekké, valamint az emanatio sem tudott eredményre jutni azzal, hogy végre a szellemi ősforrást egész az anyagig depotentirozták. Az Én egysége a jelentés és a lét kettős irányzatával érthetővé tesz mindent; de a dualismus azért itt is megmaradt,

© Copyright Mikes International 2001-2006

amennyiben a *jelentés állítja* magát. Csakhogy az Énben ennek közvetlenül érthető és biztos jelentése s értelme van, míg realitássá való hypostasisa az egész világot értelmetlenül idegen felekre tépi szét.

Ezen téves feltevés abban bírja okát, hogy a megismerésről elégtelen belátással bírtak. A megismerés nem áll egyszerű befogadásban s a befogadottnak valami mystikus áthatásában, mellyel azt magunkhoz assimilálnók vagy pedig a *külsőbe beleereszkednénk.* A megismerés fix pontra van utalva, mely közvetlen megélés folytán teljesen megérthető. Ezen fix pontban van a *magyarázat* forrása s az ismerésnek egyik első szövetszála. Minden további magyarázat egy ily *intuitio átvitele* az új adottságba azaz annak azonosítása bizonyos alanyi közvetlen evidens jelentéssel (v.ö. 58. §.) Azon gondolat tehát, mely a legtöbb componensből alakult ki (még pedig közvetlenül ismeretes alkotó tényezőkből), bírna a legnagyobb magyarázó erővel vagy értékkel. Ilyen volna a régi metaphysikában az *isten vagy absolutum* gondolata, ha annak mélyeit valaki megérthetné; minthogy azonban annak tartalmi ismeretére erőnk nincsen, azért tudományos magyarázó elvűl nem szolgálhat. Az isten képe csak az ismerés eredménye, synthesise lehet, de nem magyarázó elve; ép azért változott is az ismeret minden haladásával. *Az istent a világból próbáljak megérteni, nem a világot az istenből. A theologiának ennélfogva semmi magyarázó ereje nincsen* s természeti tüneményeket theologiai uton azért nem lehet megérteni, mivel az ismeretlen tüneményekbe bele nem helyettesíthetünk (translatio) ismeretlent, miután az isten fogalma nem szemlélteti ismert adottság.

Ha azonban ezen gondolat mégis nélkülözhetetlen, akkor annak más logikai oka van s ezt látta Kant, mikor vezérlő *„ideának"* nevezte. Ezen tekintet azonban *már az elrendezés actusára utal* s ott (a 114. §-ban) tűnik majd elő annak végig átható fontossága. Azt hiszem, nem megvetendő adalékot nyertünk Kant tanának megértéséhez, amikor a *magyarázó* (intuitio) és *rendező* (discursiv) vonást a megismerés természetében megfejteni s értékében megbecsülni megtanultuk.

De ha a „summa realitas" gondolatától a magyarázó elv szerepét megtagadtuk, akkor annál inkább kell azt elvitatnunk a *partialis* realitásoktól. Ha az ens realissimum *érthető* volna, akkor valósága is közvetlen bizonyossá válnék s minden kétely és homály megszűnnék ismeretünkben. A partialis realitások viszont érthetők, de részszerüek; s ebben *áll magyarázó erejük határa;* mindegyik csak a maga területére vet világosságot azaz csak *homogen képsorokat* bír magyarázni. *Csak oly gondolat, melynek valósága bizonyos s melynek minden alkotó elemét közvetlenül ismeretes tényezővel helyettesíthetjük, azaz melynek egész structurája a teljesen elégséges translatiót megengedi, csak ez lehet a végső magyarázó elv.* Ilyen való gondolat pedig *csak az Én;* létele és elgondolása azonos és mindennek benne van a képe, melyet maga megél. A világot ennélfogva, igaz, hogy csak annyira érthetjük, amennyire Egészében Énünk vonásait helyettesítőkül használhatjuk, de ennyire *teljesen ismerjük* is, *értjük* is. S minthogy az Én structuráját azaz elemeinek elrendezkedési formáját is ismerjük, azért a világ structuráját is *azon részében,* melyhez hozzáférünk, megértjük, mert a mi közvetlenül ismeretes rendező actusainkkal helyettesíthetjük. *Az egész Világ e szerint tartalmilag és formailag mindenkor a mi Énünk structuráját fogja mutatni.* S minthogy más tartalomról és structuráról sejtelmünk sincs, azért más structurát nem is állíthatunk a világban sem. Ezen *egyetlenség ennélfogva a lét és gondolat teljes összeesőségének bizonyítéka.* Mert hogyan meri valaki állítani, hogy a világ alkata s tartalma másféle mint az Éné? hisz nincs senkinek módjában mást csak elképzelni is; mivel akarja tehát a mi világképünket összehasonlítani, hogy azon ítéletének alapja legyen: „a világ más, mint a milyennek mi képzeljük?" Ezt a gondolatot különben már a 103. §-ban más alapokon kifejtettük s annak folyományára in fine rámutattunk.

Ezzel azonban az új philosophia egyik legnevezetesebb gondolatára jutottunk el: az *„élmény"* (Erlebniss) fogalmára. Minden eddigi munkám a „Dialektiká"-ban először hirdetett gondolatnak merev és makacs megőrzését mutatja; s ennélfogva az újabb metaphysikusoknak (pl. Petronievics, kit Münsterberg felhasznál, bár nem említi, és Bergson) ezen tételét nem *én* veszem át tőlük, hanem vagy ők tőlem, vagy *közös fölfedezés.* Az ebből folyó kötelezettségnek, hogy ezen felfogást *igaznak* kimutassam vagyis azt, hogy nemcsak *egyéni* világunk ilyen, hanem a *tőlünk függetlenül* létező világ is olyan, a bizonyítás tanában már eleget tettem. Ezt a világot egy rémes „Soll"' négy betűjébe átidomítani s lesoványítani nem engedjük egy helytelen „ismerési theoria" kedvéért (Rickert).

Minden egyéb elv az Énen kivül csak részszerű elv s ennélfogva csak a homogen sorokba helyettesíthető be s csak azokat bírja magyarázni is. *Magyarázó tudomány ennélfogva, mint már a 112. §. végén láttuk, csak a metaphysika* s eltekintve a rendező alanyi functióktól, ezen (sokszor tévesen megértett) hatalma az, ami a metaphysika nélkülözhetetlenségét bizonyítja, mint Kant örök szép szavakkal, de nem elég érvekkel, hirdette félreértő hivei nagy csodálkozására. *(Vorrede. Kr. d. r. Vft.)* A metaphysika fejtegetései, amennyiben a functiók jelentéseit megállapítják, azon végső és alapforrás, melyből minden más tudomány nemcsak formai, de tartalmi tekintetben is magyarázatát nyeri. De akkor a metaphysika alatt nem szabad az istenről, az akarat szabadságáról és a lélek halhatatlanságáról szóló theoremákat érteni; az elsőt kivéve (a kellő magyarázattal kifejtve ezt) a másik kettőt el sem fogadom s így közvetlen bizonyosságú tudományos

© Copyright Mikes International 2001-2006

tételnek nem is használom. Hanem értem alatta azon gerincfogalmak összességét, melyekből a mi világunk tartalmi és structuralis complexusa összealakul az Én centralis ténye körüli elhelyezkedésében. A világképben egységet csak a forma dolgában találok; minden adott élmény külön jelentéssel bír, melynek végső szála az Én tevékenységében végződik, mely ennélfogva a specifikus különböző functiónak tartalmi, közös köteléke. A többi tétel ezen két alapelvnek combinatiójából eredő tapasztalat; azaz: öntudatosan hozott ítéletek, melyeknek minden értelme és biztossága az Én functióinak szükségszerű összekerülésén épül fel.

Ezen metaphysikai elemek nexusa azonban csak az Én legbelsőbb pontján, annak *létalatti* alkatában rejlik. Amit az egyes tudományok ezen mélységről mondanak, az már a no sé qué hozzájárulásából ered s magyarázhatatlan adottság (v.ö. ezen kötet I. k. 30. s köv. §-ai). De a positiv tudományok éppen erre az adott valóságra vonatkoznak s ennyiben biztosságuk be is bizonyítható, amire a logika törvényei tanítanak. Éppen azért *az egyes tudományok egymástól eltérő irányú kisugárzásai az egy Énen alapulnak* s homogen sorokat csak párhuzamosan egymás mellett adnak *egyenes* irányban; egyik a másikba *csak a létalatti alkat útján mehetnek át.* Egységbe ennélfogva csak a *tevékenység* gondolatával hozhatók, melyek centralis realitása az önmagával azonos, önmagát állítva bíró Én structurája.

Éppen azért a metaphysikához legközelebb áll magyarázó érték dolgában a *lélektan.* Magát a lélektant azonban a metaphysika táplálja és élteti. *Mennyiben a psychologia a lelki jelenségek értelmét felteszi, annyiban felteszi a metaphysika intuitióit. A* formai lefolyás törvényeit lehet ettől külön is megállapítani; de akkor ez csak féllábú, még pedig a rövidebb lábon bicegő disciplina; ennek törvényei a többi functiók kölcsönhatási törvényeitől különböznek, ha még oly közel álló, rokon szavakkal fejezzük is ki, amivel csak annyit érünk el, hogy a különbségeket leplezzük s a határokat összezavarjuk. Ezen lélektan a functiók *tényleges viszonyait* állapítja meg, tehát *azok cooperatióját* bírja tárgyául, míg a jelentésüket a magyarázó metaphysikából kénytelen átvenni. A kísérleti lélektan csak azért hasonlít a physikához, mert a psychikai tartalmat (= jelentést, értelmet) kiirtotta s abstractumokat praeparált ki magának, melyek, mint schematikus „erők", az erők mechanikáját ismétlik, de megmagyarázhatatlan eltérésben az atomerők törvényeitől (mert hiszen éppen a magyarázó velőt irtotta ki belőlük). Münsterberg álma, mely a psychologiát csak *„causalis"* formában hiszi tudománynak, monstrumot kivan csinálni belőle. Csak a mechanika és mathematika helytelen átvitelét éri el vele; helytelen pedig azért, mert a mechanika *homogen erők* játékának tana (míg a psychologia *heterogén elemek* kölcsönhatását bírja tárgyúl), a mathematika pedig nem üres forma, hanem *homogen szemléletek* (idomok és számok) tartalmi vonatkozását fejtegeti. Mindenikben ennélfogva specifikus tartalom adja a formát s azért egymásra át nem vihetők; a psychologiára az átvitel csak herélés után eszközölhető, ha u.i. a képek velejét (a jelentést) kiirtottuk s csupán a hólyagot fújtuk fel látszó valóvá.

Ellenben ha a lélektan arra jutna el valaha, hogy a lelki jelenségek törvényeit a képzeteknek (a „presentation" általános jelentésében) tartalmából értené meg, akkor közelebb jutna a *physikai tudományokhoz.* Mert a képek közti viszonyok ugyanoly *formákat* (csakhogy a „no sé qué" módosító hatásával) mutatnának, mint a physikai elemek viszonyai; és közvetlen ismeretes tényből (a *tevékenység* tényéből) értelmet s magyarázatot nyújtana a physikai tünemények megértésére. A physikai tünemények veleje ugyanis az *erő;* ezt pedig csak az Én tevékenységének translatiója érteti meg, úgy hogy a physika magyarázója a lélektan, úgy mint a lélektané a metaphysika. Ez erők különödései csak oly no sé qué hozzájárulása útján állanak elő, mint a psychologiai functiók specifikus energiái.

Maguknak a *physikai tudományoknak magyarázó* ereje is az idegrendszer functióinak ismeretétől függ. Az idegsejtekhez kötve van a *mozgás* (motus animalis) és az *érzéki* functiók. Már pedig a mozgás jelentését csakis ezen belső „nisus"-ból értjük; ennélfogva a physika merően mathematikai viszonyokkal operál, mikor az erők qualitását elejtve, pusztán azok quantitativ viszonyait vizsgálja. Ennek az eljárásnak fontosságát egyáltalában nem érinti jelen megjegyzésünk; csakhogy *logikai értéke nem a magyarázat irányában keresendő.* Minthogy pedig a realis dolgok egyéb vonásait is az idegmunkából kell megismerni, úgymint: szagát, ízét, keménységét, simaságát, súlyát, melegét, — ezeket pedig a chemia tekinti dominiumául, azért a physikának magyarázója a *chemia,* mint a testek belsejében rejlő jelentő elvek kutatása, melyek a tömegeknek componensei s melyeknek kölcsönhatásából értendők a tömegek külső mozgásai is.

Végig tekintve ezen sorozaton, eredményül tehát azt kapjuk, hogy a végső magyarázó elv az Én *alkatában összeható functiók.* Ezekről már most azt találtuk, hogy a lelki jelenségekről szóló tan csak formalismus lehet, ha a metaphysikától elszakad. Sem a képek viszonyait, sem az érzelmek és törekvések szerepét érteni nem lehet a közvetlen intuitiv megértés nélkül, mely a metaphysikai mélységben megy végbe. A lélektanon át függ a metaphysikától a psychophysika, a chemia, ettől pedig a physika. Ugyancsak a metaphysikából meríti értelmét a mathematika is, amennyiben materiája, a tér és a szám, csak az Énből nyeri jelentésének magyarázatát. S ez metaphysikai kérdés, melyről a 114. §-ban lesz szó. A magyarázat dolgában ennélfogva így sorakoznak a tudományok:

© Copyright Mikes International 2001-2006

1. metaphysika (a fent adott értelemben);

2. psychikai tudományok (miknek részletesebb összefüggését a logika materiájánál vizsgáltuk);

3. a physikai tudományoknál a) a biologia, b) a chemia, c) a physika és d) a mathematika (bár ennek kiváltságos szerepe nem tartozik a *magyarázat* sorába, mert a mathematikának *magyarázó ereje egyáltalában nincsen).*

Mindezen elméleti tanokat pedig kettős szempontból nézhetjük: a) az *adottság* tekintetében, mint valóságokat — az ontologiai szempont, b) az *érték* tekintetében, mint az Én életfeltételeit, — az axiologiai szempont. S ez utóbbival van dolgunk ezen lapokon.

114. §. Az elméleti tudományok formai hasznossága.

A materialis hasznosságnál elsősorban azon szerepet tartottuk szem előtt, melyet a magyarázat a tanulás menetében játszik. A készen álló complex jelentéseket elemeikre bontva, ez elemek helyébe közvetlenül ismeretes functióinkat visszük át s azokkal azonosítva megértjük. A visszavezetés a külön álló elemi jelentésekre terjed vissza s azért annyi a *magyarázó* elv, amennyi önálló tényezője van az Énegésznek. A megértés és a magyarázás ennélfogva nem úgy folyik le, ahogy gondolni szokás, hogy t.i. az egyes csomót az általánosra visszavezetjük s *így az egyest az általánosból* magyarázzuk (pl. a „verebet" a „madárból" vagy a „rózsát" a „virágból"). Mert maga a „madár" már egy csomó, amely különnemű jelentésekből alakult; a „madárból" ennélfogva csak úgy lehet magyarázni, ha az ő tényezőit translatio útján az alapréteg functióival sikerült helyettesíteni. A magyarázat és a megismerés elve tehát nem a *subsumtio,* hanem a *translatio,* a helyettesítő azonosítás. *Az ismeretlent a megértettel kell helyettesíteni,* — akkor értjük meg.

Azonban már ezen substitutióban nyilvánul a két oldal kölcsönös függése. A „rózsa" alkotó vonásai ráutalnak a szín, alak, az egyes szervek st. útján azon elemi actusokra, melyek a compositumban összetalálkoztak. Ez esetben a „rózsa" és alkotó vonásai függési viszonyt mutatnak. A „rózsa" nem alakulhat meg, ha az eredeti jelentési elemek össze nem kerülnek. Az „alap" és a „következmény" elrendezkednek egymás mellé, de nem esnek össze, bár egymásra utalnak (intendálnak). Miután pedig a világképünk = jelentések művészi szervezettsége, azért a tényezők hasznossága a szerint mérődik, amilyen nélkülözhetetlenek a világkép kialakulásához. Így tartalmilag az Énegész alaprétege (65. §.) a realis feltétel, mely nélkül a világkép elő nem állhat; s annyiban az ősjelentések *materialiter* feltételei a complex jelentéseknek s egyúttal *magyarázó* előzményeik. S ily módon lesznek előzményei a jelentések elrendezkedésének is; mert az elrendezkedés a világképnek ép oly lényeges vonása, mint a jelentés.

Mi ezen elrendezkedési formáknak főforrását már a 110. §-ban az Én önállításában találtuk; nem azon értelemben, mintha *csak az* Énből fakadna a realis világ alkata, mert ennek lebírhatatlan kényszerűség áll ellenében. De *az ismereti* világunkban, mely nem egyéb, mint az Énegész tartalmának evolutiója, minden jelentésnek önformája az Én önprojectiójának módjához alkalmazkodik s azért annak *önformájába* illeszkedik bele. Éppen azért az Énnek minden projectionalis visszahatása, mellyel az adott jelentést sajátjává teszi, nélkülözhetetlen feltétele a világ structurájának. Ebben rejlik az illető ismeretnek formai hasznossága, amely e szerint annál nagyobb, minél általánosabb. A leghasznosabb tehát azon ismeret, mely a legterjedelmesebb vonást mutatja a világban. *Párhuzam áll* fenn e szerint *a magyarázó végjelentés és az elrendezés végformája között.* S ha a magyarázó végfogalom a *szellemiség,* akkor a mostani kutatás feladata az elrendezés számára a megfelelő *végformát* megkeresni.

Az elrendezésnek tisztán a felfogó alanytól függő s eredő formáit már a 68. 69. §§-okban felsoroltuk, ahol a) immanens és b) reflektált formák között tettünk különbséget. Ezen formák szereplését az említett §§-okban kifejtettük s annálfogva itt csak ismételhetjük, hogy minden *tevékenységnek* azaz önprojectiónak az Én oldalán immanens alapformája az okviszony, mely az Én öntudatosságának a realis feltétele. Minden öntudatos *szemlélésnek* pedig alapformája a *Tér* s ennek megfelelő felsőbb reflektált formája az *Idő.* Ezen alapon a mi összes reflektáló eszmélésünk az oki schema uralma alatt a Tér, illetve az Idő formájában halad el s azért ezeknek hatása minden tudományra egyformán terjed ki. Nélkülözhetetlenség tekintetében tehát első sorban a Tér és az Idő tanai fognak vezetni; mert valamint a Tér és Idő az ősi alapok, melyekre a világképünk támaszkodik, úgy a róluk szóló tanok az elrendezkedés számára minden tudománynak lesznek az alapjai.

Az elrendezési tanok ezen hegemoniáját a formai hasznosság terén egy lelki ténynek a felhozása fogja a kellő világításba állítani. Minél elzártabban szembesítjük magunkkal az Én ezen projiciáló tevékenységét, annál üresebb lesz maga a kép, melyet róla nyerünk, — azaz annál tartalmatlanabb a jelentése. *A tér a merő*

© Copyright Mikes International 2001-2006

vacuum. Minél lejebb ereszkedünk pedig le a valóságba, mely az Én peripherikus tárgyát, mintegy légkörét (a pneumatikus test a mystikában) adja, annál inkább tolul előtérbe a jelentés, annál kevésbbé figyelünk a projectionalis actusra s annál függetlenebbnek látszik maga a materia a formájától. Egy érzelemnél pl. csak éles elemzés alapján jutunk arra, hogy benne a projectio alapfonalát megleljük, mert az érzelemben (pl. a szeretet) oly intensivitással lép fel az Én megbillenése és ennek okozó képe, hogy a reactio fonala teljesen belemerül s elvész benne. Pedig ott van minden műalkotásban, mint benne rejlő lüktető erő.[1] Ellenben egy vonalnál csak érzékítés útján nyerünk materiát, melyet neki pl. a fehér v. színes kréta, a drót, a fatörzs s a vasfonal kölcsönöznek. De azért figyelmetlenség jele, ha ezt a projectionalis hajszálat észre nem vesszük; ezen hajszál nélkül, mely az Énhez köti, semmi tartalom nem lehet az *Én tárgyává.* S éppen azért tér- és számviszonyok végighúzódnak a physikai és psychikai összes alkotásokon; nemcsak a puszta anyag és mozgás, hanem az élő anyag és életmozdulat, a psychikai functiók mind, maga a legmagasabb szemlélő s annak actusai is (az öntudatos tevékenységek) potentialiter (de realiter) magukban hordják a geometria és arithmetika viszonyait.[2] Csodálatos nagy gondolata volt ez a Sâmkhyânak, mely a három Gunát a Prakrti alkatába vitte át; de még csodaszerübb azon *pythagorasi intuitio,* mely az erény és bölcsesség, a him és nő, a fény és homály, a test és lélek összes valóságában számviszonyokat sejtett s a bennök rejlő projectionalis actusokat a tetraktys és dekas mystikus fogalmaival azonosította. Bármilyen kalandos volt is a szám- és idommystika, annak bámulatos konsequentiája az volt, hogy minden tárgyban az Én projectionalis fonalai rejlenek.

A *mathematika* ezen oknál fogva az elrendezési actióban olyan szerepet játszik, mint a componensek tana a magyarázó sorozatban. *A tér és az idő az* elrendezésnél oly végig átható szerepet játszik, mint az *öntudat* a magyarázatnál; hisz nem is lehetséges ez másképen, mikor a tér szemlélete az Én szemlélő actusának a felfogott képe. Benne kell lennie a térben mindazon projectionalis fonalnak ép úgy, mint ahogy megvan az Énben az összes intentionalis (jelentési) fonalaknak magyarázó evidentiája. S éppen azért *mathematika és a logika: fiú és apa.* A mathematika minden objectiv ismeretnek a formáit adja elő; a logika még azoknak a formáknak nyújtja a formáját, amelyek a mathematikai formáknak létalatti forrását képezik. Első szülött a logika, de ennek első szülötte a mathematika. A πρπάτωρ az Én, mely magát állítja a logikai formákban mint fiúban s unokája a mathematika. Minthogy pedig a mathematika az elsőszülött való a térben, azért *„via regia"* az ő útja;[3] nem a számtanon vezet át (maga Eukleides is tagadta ezt a „királyi utat"), hanem a geometrián, mint Hankel mondja „a projectiv geometrián" át. Mert a szám a térből ered, mint fent jeleztük.

S ezen okból a mathematika *minden physikai tudománynak* nélkülözhetetlen háttere. Azon projectionalis szálak, melyek az idomokat s számokat teremtik, csak megvastagodnak, mikor a physikai erők jelentésével megtelnek s megbővülnek. A jelentés abstrakt volta okozza, hogy a physikai tanokban először a *phoronomia* (mozgástan) apriori szerkeszthető tudománya foglal helyet, melyet általánosságban az anyag szerkezeti s oksági viszonyainak tanául lehet tekinteni. Hogy a physikai formulák (a szabad esés, a parabolikus pályák, az égi tömegek keringése, az akustikai s egyéb tanok: optika, calorica s magnetismus tanának formulái) nem esnek össze a mathematikai formulákkal s mégis azokban fixirozhatók — azt éppen a projectionalis hálózat megtelését létesítő új elem ismeretlen volta okozza. Ott, ahol ezt kiküszöbölhetik, mint pl. az astronomiában, a phoronomia uralkodik, míg az astrophysikában, ahol ez még nem sikerült, a chemiai viszonyok tűnnek elő, melyekből (pl. hydrogen elemekből) az optikai jelenségeket (a Napfoltok, protuberantiák, azok spectrumai st.) megérteni igyekszünk. *Az atomrezgések gondolata,* mellyel az összes physikai jelenségeket megérteni reménylik, nem egyéb, mint a geometriai elhelyezkedésre alkalmazott számképleteknek átvitele az anyag constitutiv elemeinek képzelt képeire. Hogy ezzel a mathematika új területeket nyer, a physika pedig határozottságában mind jobban emelkedik, az bizonyos; de bizonyos az is, hogy a physikai tünemények *értelme* egyáltalában nem nyer belőle *semminemű magyarázatot.*

Hogy a physika a *chemiára* hat, emez pedig a *biologiára* — az annyira ismeretes dolog, hogy fejtegetésre nem szorul. Csak azon megjegyzést szükséges mégis hozzátenni, hogy az értelmi nexus, melyben az éterrezgések tana a chemiai vegyületekkel áll, szintén a *causatio* határain belül marad, azaz az elrendezkedés kérdése. A physika általános „erői" előmozdítják vagy megakasztják a vegyületek előállását, — de nem a szülő, hanem csak az indító okok értékével bírnak. A vegyületek tulajdonságait nem az ő configurájuk, hanem a vegyületbe belépő chemiai egységek természete határozza meg s magyarázná, ha azokat értenők (v.ö. 29. §.). S ugyanilyen viszony van már most a chemia és a biologia között. Kétségtelen, hogy a physiologiai functiók a chemiaiaktól mint indító okuktól nyernek causalis elrendezést; de azért

[1] Volkelt. (Syst. d. Aesth. II. 44., 414. lap.)

[2] Leibniz ezért velünk születettnek mondja a geometriát. *(N. Ess.* I. ch. 1. §. 5. *Ö. M. Erdmann.* p. 208.)

[3] Az elnevezés *Pietro Mongolitól* származik, ki 1655-ben írt egy munkát: *„ Via regia ad Mathematicam* per arithmeticam, algebram speciosam et planimetriam" (Münch. Allg. Z. 1904. No. 61.)

© Copyright Mikes International 2001-2006

senkisem bírja mai nap még megmondani, hogy pl. a Ca hatásai s a szénvegyületek tulajdonságai milyen viszonyban állanak a functiókkal magukkal? hogyan áll elő pl. az emésztés processusa, nem mint chemiai jelenség, hanem mint physiologiai szervi functio? hogyan áll az emésztésből elő a többi szervek functiója? hogyan lesz az idegprocessusból kép, érzés, öntudatos törekvés st.? De térbeli projectio mindezekben szerepet játszik. Oda is visszük a *psychophysikában,* bár most még csak egész kezdetleges módon és pedig a külső psychophysikában (Fechner); de senki az experimentalis eredményekből nem nyert eddig belátást a psyche *minőségi* actusaiba. Nem is fog soha nyerni. Mert a projectio-hálózat és az, ami benne megnyilatkozik — egészen kölönböző két dolog. Az egyiket az Én önállítása, a másikat az Én tartalma adja tudtunkra. Amazt a figyelmes szemlélés, folyton finomodó eszközeivel, mind jobban felbonthatja elemi szálaira; emezt csak befelé való elmélyedéssel nyerhetjük. Úgy hogy a két irány egymást *kizárja* s minél részletesebb lesz a projectionalis hálózatról való tudásunk, annál inkább háttérbe szorul a jelentéseket megértő tehetség.

Pedig a physiologiai schematismus a *psychikai* téren is ismétlődik. A lelki élet legáltalánosabb alapformája, az *associatio* és a *mneme* önkénytelenül állítja élénkbe azon vonzódási irányvonalakat, melyeket a figyelmező Én követni kénytelen, mikor önkényes constructióit végre akarja hajtani. A phantasia működése csakis ezen formákban mehet végbe; a tartalom maga szabja meg magának az egyes képre s azok összefoglalására szóló formákat. S itt aztán foszladozni kezd a köd, mely ezen középréteget borítja. Az aranymetszet szabályában világosságra kerül az önkénytelen geometria, mely minden szerkesztésen végighúzódik. Még ugyan messze állunk attól is, hogy ezen szikár formulát a képzőművészetek teréről a hangzókban is kellőkép kimutathatnók. De a hangzóművészetek rhythmikus formái, valamint a hangok harmonikus viszonyai már világosabban kezdik bizonyítani, hogy a mathematika ezen aetheri térségeken is uralkodik. S végre, miután még a törekvés statisztikája az *erkölcsi téren* is megfejtette a nagy számok törvényének uralmát, odáig jutottunk, hogy a *megismerésben* is újra találjuk, ha nem is a számokat és idomokat — mert ezt itt nem találhatjuk meg soha a jelenségek minőségi különbsége miatt —, de igen is azoknak fundamentalis viszonyait. Az egyenlőség és különbség, azonosság és ellentét, az egység és sokaság, az ok és okozat valóságos polypus-karok, melyekkel a gondolkodó Énalany az egész világot magához szívja.

Eszméljünk már most reá azon tanulságokra, melyek ezen tényállásból mind közönségesen folynak a gondolkodó számára. Mi úgy tettünk, mintha a tér és az idő ott kint állanának s haladnának a mi lelkünkkel szemben, a külső tárgyak között. Az aesthetika „Raumaesthetik" neve alatt magának a létnek tulajdonítja a különféle mysteriosus vonásokat, melyek által az egyenes és görbe, a vízirányos és függőleges, nyílt és zárt vonalak, az egyenes és görbe síkok stb. bennünk tetszést okoznak. Az ismerés folyamatának megértése ezen naivitástól megmenthetne s mégis úgy tekintjük a viszonyt, mint az, aki jobb tudása ellenére a Napot felkelőnek és leszállónak mondja. Csak a tapasztalásnak sorrendjét adtuk elő, *a tanulás menetét követtük,* de nem az alkotását, nem a realis és logikai menetnek a stadiumait. Azért, mert a térben *látjuk* terjedni s *halljuk* lefolyni a jelenségeket, nekik tulajdonítottuk a tér és idő keletkezésének okát. Pedig mindkettő az Énnek, a szemlélőnek a szülöttje.

Első szülöttje a kivetítő önállítás egysége s ennek képe a tárgyi tér, ennek alanyi correlatuma pedig az idő; amott az idomokat, emitt a számokat alkotjuk meg s a projiciáló actusok („sugárkévék") viszonyai (amelyeket csak évezredes tapasztalás bonthat fel elemeire) az Énben mint *a megvalósítás formái tükröződnek.* Az időn alapuló számok viszonyaiban állanak elő a felfogásnak formái, *mert az alkotás ezektől vezéreltetik* s a felfogás és alkotás congruentiája a helyesség feltétele s kriteriuma. Ezen alkotásban érvényesülő projectiók (actusok) kényszerűsége szolgáltatja azon elkerülhetetlen *formákat,* melyekhez minden további tartalom megvalósul. Ezen formákhoz van kötve az érzés és törekvés az *alany* oldalán, valamint az érzékek kialakulása a *tárgy* oldalán. Minden functióban benne van ezen ősi projectionalis hálózat. A functiók összehatásában is benne lesz; mert a képek, melyeket alakítunk, adott functióknak egységes cooperatiójából állanak elő. Minél concretebb a tárgy, annál complikáltabb; végre, amikor a legtávolabb került tőlünk a kép (a végleti tárgyban), mind halványabb lesz az életérdek, az Én projectumai csak a formákban jelzik még az Énhez való tartozásukat; a centralis jelentés homályos pontba szorul össze; e pontokban concentráljuk az erőket; ezeknek minősége elsápadozik s visszatér a projectionalis hálózat egész soványságában, valóságos háló, melyben okiság, tér és idő schemáival összetartjuk külsővé lett belső birtokunkat.

Optikai csalódássá lesz az egész világ. Ott látjuk a *schemeneket,* (tért, időt, okokat, susbtantiákat, színeket, hangokat stb.), melyek halkan suhogó szárnyakkal, distantiájuk folytán, sokkal gyengébbek, mint a centralis tűztől áthatott *„élményeink". A* végső distantiában kimerül az Én ereje, idealissá lesz az, ami bennünk realiter megvolt. Valóságos „felfordított világ", feje tetején áll a kup, de mi azt hisszük, hogy a csúcsa az alap; pedig éppen az alap, melyen állunk, a valóság abstractuma, a vetítő pont a csúcsban van, minden realitásnak a forrása. Az *emanatio rendszerei* nem egyebek, mint ezen optikai csalódásnak

© Copyright Mikes International 2001-2006

nagyméretű képei; valamint az Én ereje a távolság négyzetével fogy, úgy fogy el számunkra az örökkévaló ív ereje, mig végre a *materia pura* azaz a tér elhalt s kialudt salakja mutatja a teremtő erő projectiójának határát.

A tanulság pedig ez. A mathematika a logikai ősformák alkalmazása a külső térre és a külsőített időre; ott vizsgáljuk ezen érzékileg kivetített üres schemenben, de *megértését* az Én csúcsától merítjük. Nem a kup alapja a prius, hanem a *csúcsa*; ezen csúcsból vetíttetett a kúp palástja s ahol a vetítő erő megszakadt, ott talpat és alapot csinált magának a csúcs. A mathematikai viszonyok az elsők, miket megtanulunk; aztán értjük meg a testek alkatát s térünk vissza az ősanya ölébe —a szellem öntudatába. De mivel a mathematika fundamentumát, a szemléletet, állandóan magunk előtt látjuk, azért rajta tapasztaljuk az alkotás titkos munkáját s azért ő belőle hüvelyezzük ki azon axiomákat, melyeken ő maga és az egész alkotásunk (a világ) felfogása felépül. *Közel fekszik azon sejtelem, hogy ezen axiomák nem lesznek számosak*; mert valamint Egy az Én, úgy önállítása őstörvénye is csak Egy lesz. Az azonosság?

II. *A gyakorlat tudományai.*

= a kihatás processusa

math. technika — polytechnika — politika — műtechnika

115. §. A gyakorlati tudományok általános viszonya az elmélet tudományaihoz. A praktikus v. technikai tudományok csoportja. A vizsgálódó feladata.

Az elmélet tudományainak hasznossága a megismerés körül foglalatoskodik. Minthogy pedig a megismerés szive a *megértés* és az *elrendezés,* azért a hasznosság két sora is vagy a *magyarázat* vagy az *elrendezés* előmozdításában mutatkozik. A két sorban 2 elvet találtunk érvényesülni: 1. hasznos *materialiter* azon ismeret, mely egy másikat megvilágít, tehát a *megértett elem;* e tekintetben az Én és functiói minden tudásnak alapjai s annyiban a metaphysika az egyetlen magyarázó. Viszont 2. hasznos *formailag* azon elem, mely egy másikat elrendezésében (azaz megvalósultságában) elősegíti. S e tekintetben az elrendező functiók (projectiók) formái a legfontosabbak, következésképpen a logika és a mathematika az összes ismereteken végig uralkodnak. Mindezek a psychophysikai individuumon belül végbemenő actiókra vonatkoznak.

Szükséges már most, hogy azon tudományokhoz forduljunk, melyek arról tárgyalnak, amit az ember a *mozgató idegek* segítségével a *valóságon változtat.* Ezeket *praktikus tudományoknak* nevezik, miket (talán jobban) *technikai tudományoknak* lehet nevezni. Viszonyuk az elmélet tudományaihoz világosan megállapítandó. Miután a gyakorlat nem arra vonatkozik, amit *öntudatlan* visszahatással, mintegy védelem közben, az ellenálló tárgyon végzünk, hanem arra, amit átgondoltan s megfontolás után projiciálunk a külsőbe, mi által ezt átalakítjuk: azért a gyakorlat mindig az elmélet után következik. S minthogy a gyakorlati tudományok azt tanítják, miképen valósíthatjuk meg a gondolatokat? azért egyik lábukkal egyenesen az elméletben állanak s arra támaszkodnak. Kétséget nem szenved tehát, hogy *a gyakorlat az elmélettől függ.* S következésképen *a gyakorlati tudományok mindegyike egy elméleti törzsre utal.*[1] Ezen törzs nélkül a gyakorlat merően vak kapálózás volna, s értelmetlen mozdulatokban nyilvánulna. Hogy *lásson,* ahhoz kell az értelmi szemnek hozzájárulnia.

Általános hasznossági viszonyuk e szerint úgy fejezhető ki, hogy *az elmélet hasznosabb, mint a gyakorlat* — tudományos tekintetben. Mert a gyakorlati tudományoknak tartalmát és célját az elmélet szabja meg. De a gyakorlatnak magának is vannak tanulságai s ezek arra vonatkoznak, milyen módokon s actusokon át lehet a gondolatot legelőnyösebben megvalósítani? A gyakorlati tudományok ennélfogva az elméleti tartalmon kivül saját tartalommal is bírnak s ez a *projectio azon módjaiban* rejlik, melyekkel a kialakítást végezzük.

Az *elméleti élet* (a contemplatio) *már logikai hasznosság tekintetében is felülmúlja a gyakorlatit. A* tudatlanság gyakorlatilag lehetetlen; *praktikusabb az, aki tud.* Nem következik ebből az, hogy *magában véve* egyik a másik nélkül értékesebb; aki csak elméletileg tud, az egyoldalú ép úgy, mint aki csak gyakorlatban merül ki. De ha csak a tudományos hasznosságot tekintjük, akkor a gyakorlat hasznossága már csak azért is csekélyebb, mert csak *egy* vonást ölel fel: az actust, mely az izmokban jelenik meg s ez, bár külső

[1] *Ed. Husserl.* Log. Unters. I. k. 2. f.

© Copyright Mikes International 2001-2006

valóságában sokféle, mégis belső lényegében mindenütt azonos: a *mozgás* vagyis a *projectiv oldal.* Ez pedig változatosságát az elméletből kapja.

A gyakorlati tudományok fogalma szerint mindazon ismereteket számítjuk ide, amelyeket *mozgás* útján a külvilágban megvalósítunk. Ezen mozgás (munka) útján változtatunk 1. a Föld állapotain, tehát a *földmüvelés tanai* általában 2. a tér viszonyain és az egyes anyagokon — a *polytechnikai* tanok 3. az emberi alkotásokon — *politikai* tudományok és 4. megvalósítjuk a különböző ideálokat — műalkotások, *műtechnika.* Mindezekben ennélfogva a τέχνη azaz a kiható munka különböző formái észlelhetők s éppen azért nem egyebek, mint a „munka" végrehajtásának a tanai. Ha a fenti vázlat nem is felel meg a technika mai fejlettségének, amit nagyon jól tudok, úgy mentsen ki azon körülmény, hogy kontárkodni nem kívántam s hogy aztán axiologiai főkérdésemre egészen elegendő ezen nyers vázlat is.

Miután már most egészen más természetű feladattal állunk szemben, jó lesz (felesleges beszédek elkerülésére) a célunkra szolgáló vonatkozást mindjárt elején kidomborítani. Célunk: a hasznossági viszonynak megállapítása az ismeretek között. Ezt a viszonyt először általánosságban állapítottuk meg s úgy találtuk, hogy a gyakorlat tudományai, *qua tudományok,* teljesen az elméletiektől függnek. Ennek tüzetesebb felmutatása tehát 1-ső feladatunk. Minthogy azonban a gyakorlat tudományai sokfélék, azért tekintenünk kell 2-dik helyen azon viszonyt, amelyben egyik a másiknak szolgál magyarázat s elrendezés tekintetében. Ebből világos lesz azután 3-szor azon kérdés is, hogy a gyakorlat tudományai milyen hasznot hajtanak az elméleti tudományoknak? amit már e §. elején általában jeleztünk.

116. §. Az elméleti és gyakorlati tudományok közti függés részletezése. A gyakorlati tudományok egymás közti viszonya. A gyakorlat hasznossága az elmélet irányában.

A kitűzött feladat ezen 3 problémája közül a legfontosabb

1. az elmélet és gyakorlat részletesebb függése.

A „τέχνη" szó általában a τέκ — tőből származva — „szülés" actusát jelzi. A kihatás nyílván az Énből fakadván, τέχνη = minden szüleménye (τέκος) az Énnek, amely kihatás útján a külsőben is elhelyezkedik. Minthogy pedig a kihatás (= projectio) módja a mozgás, azért minden technikának alapja a *mozgás.* Ezen mozgás a külső szervekre terjed, melyek közül a *kéz* játsza a főszerepet. Ez azon egyetemes eszköz, mellyel a földmívelés, az ipar és a kereskedelem terén élünk, hogy mindegyiknek a saját *célját* megvalósítsuk. Onnan a τέχνη a görögben elsősorban a kézimunkát jelenti s a τεχνίτης általában a „kézművest".

a) Minthogy már most a kihatás mindenkor a motorikus idegeken át halad, azért minden *technikának* alapfogalma a mozgás. Eszköze pedig a mozgató apparatus (izom és mozgató ideg) lévén, a *technikának általában magyarázó előzménye a mozgató apparatus és a mozgásnak magának ismerete.*

A gyakorlati tudományok *egyik theoretikus törzse a physikai tanokban* rejlik. Aki a mozgás természetét s annak szervi megvalósítását nem ismeri, az magát a praktikus tudását nem *érti,* hanem csak külsejéből ismeri.

Azonban ezen mozgást öntudatos képeink indítják meg. Minden cél, melyet megvalósítunk, ilyen magát állító gondolat, amelynek önállítását az *Én projectiója helybenhagyja.* Maga az Én pedig mindegyiknél előbb azt állapítja meg, hogy önállítása az Énegész önprojectiójára nézve hasznos lesz-e? A mozgás megindítása ezért a cél megbecslésétől függ. A céloknak ezen megbecslése azonban az érzés és értelem alapján menvén végbe, a technika *másik theoretikus törzse az axiologia* és így a psychikai tudományok terén keresendő. A kiszabott cél szerint válogatjuk meg phantasiánk constructiv munkájával az eszközöket (módokat) és a szerveket, melyekkel a cél projiciáltatik a való térbe.

b) S valamint *általában* a physikai és psychikai tudományok a technikának magyarázó alapjai, úgy a technika *egyes ágai* is ezen két elméleti csoportban nyerik előfeltételeiket.

α., Így a *materialis technika* számára elsősorban a Föld ismerete nélkülözhetetlen. Rá nézve a földrajz és a természetrajz a legfontosabb tudnivalók. E nélkül azt nem tudja a föld mivelője, hogy hol milyen anyagot találhat? milyen magot vessen? mikor vesse? hogyan ápolja az egyes veteményeket és állatokat?

© Copyright Mikes International 2001-2006

β., A *polytechnika* azt akarja jelezni, hogy ezen materiát egyes részeiben miféle módon lehet célszerűen átalakítani. Neki ennélfogva a természetrajz lesz az elméleti gyökere, amely (mint ásványtan) feltárja előtte a nyers élettelen anyag kezelési módját, mint növénytan a faanyagok structuráját, mint állattan az állati termények felhasználási lehetőségeit. A tudományos technikai constructiók pedig a physikai, chemiai és mathematikai ismeretekben bírják törzsüket.

γ., Az egyes ember ezen átalakító ipari technikáját követi *a társadalmi vagy politikai technika.* A társadalom tagjai között *a forgalmi technika* hozza létre első sorban a közlekedést. Ennek első fokán (a puszta fuvarozás) kevés állattan és mechanikai ismeret, meg földrajz az egyetlen megkívántató tudás. Több ismeret kívántatik a *kereskedésnél,* mely az áruk minőségét kell hogy ismerje, valamint a társas szokásokat és emberek ismeretét kívánja. A szállítók (akár magán, akár állami), valamint a posta és vasuti technika realis ismereteket egyáltalában nem kiván; csak statutumok tudását és kevés földrajzi jártasságot. Egyebet legnagyobb részt, mint közvetítők, nem is tudnak.[1]

Ellenben a *közigazgatási technika* egyenesen alaptudományul követeli a *sociologiát* általában s annak egyes ágait tüzetesen szükség szerint. Aki a „szabályzatok" §-ainak alkalmazásával beéri, annak általában csak a közönséges routine elégséges. Aki mélyebb betekintést kiván, annak egyfelől a társadalmi intézményekbe (annak családi, iskolai, katonai, jogi, gazdasági alkotásaiba) kell elmélyednie. Mint „hivatalnok" azonban beérheti a §-ok tudásával. A papok és a tanítók kivételt képeznek, mert ezek csak mellékesen közigazgatási közegek, az ő hivatásuk *ismeretek* közlése (istenről, emberről és a világról) — s ezen tudományok nélkül csak „pengő cimbalmok". Ellenben a katonai közigazgatás, az állami közigazgatás egész fel a miniszteriumokig, *tényekkel* bizonyítják, hogy a legkevesebb realis ismerettel is lehet az embereknek ügyes-bajos dolgait úgy, ahogy elintézni. Sőt a modern „munkafelosztás" e téren is azt tanítja, hogy minél kevesebbet gondolkodunk s intézkedünk, annál jobban megy magától is az „állami gépezet". Igaz, hogy ezek a minimalis követelések, az irodai routine még nem ad államférfiakat (pedig azoknak képzelik magukat a hivatalnoki hierarchia „csúcsai" többnyire); s ép úgy a műhelyi foglalkozás, sőt ügyesség, még ha politikailag szavazati joggal párosul is, még nem csinál politikához *értő* legényeket.

Mindezen gyakorlati ismeretek azonban csak azt bizonyítják, hogy *parva sapientia regitur mundus;* kevés tudás elég ahhoz, hogy nagy úr lehessen valaki. Hogy azzal kontárkodásnál egyebet nem érünk el, az bizonyos; szomorú közigazgatási állapot az, melyben mindannyiszor idegen szakférfiak enquête-jeire szorulnak rá a „hivatalos körök", valahányszor valami iparos, földmives vagy bankügyet kell nyélbeütni s realizálni. Mert a hivatalhoz nemcsak „ügyrendek" szükségesek, hanem a dolgok beható ismerete is. De sem a föld miveléséhez, sem termékeinek átalakításához, sem az áruforgalomhoz és pénzügyhöz, sem a neveléshez nem értő hivatalnokok, akik csak a „szabályzatokon" tördelik fogaikat, jobb közigazgatást nem is hozhatnak létre, ha vallási (!), művészeti s egyéb téren bírnak is úgynevezett „ideákkal", (amelyek tudomány hián rendesen üres kortes „schlagerek" sovány terméketlenségénél nem egyebek.) Ahol azonban az elméletben a „meddő, istennek szentelt szüzet" látják, ott kénytelenek a courtisaneokkal beérni. Ott azután a hivatalokban csak a cigány, a kellner, a dámák, a kártya s hasonló „iparok" technikáját szokták alaposan ismerni s minden tudományos emberben a „tintanyaló lateiner"-t és a semmit sem érő „Federfuchserei-t" úri gőggel leröhögni.[2] De államok, melyek örök életre számíthatnak, nem szoktak megelégedni ilyen „megélhetési minimumokkal". Azok a gyakorlati helyekre *egész* embereket állítanak; egész pedig csak azon férfiú, aki a *maga* feladványát idején teljesen megtanulta, aki tudja *mit* és *hogyan* kell realizálni. Aki csak a *quid?* kérdéseit ismeri, az az elméleti tudós, a tudósok koronája; aki csak a *quomodo?* mozdulatait bírja bicegve végrehajtani, az végrehajtó gép vagy legfeljebb ünnepelt „előtáncos". *A kettőnek egyesítése adja a teljes és egész férfiút.* S vajjon annyira elérhetetlen ideal volna-e a körülszabott kis helyecskén biztosan megálló hivatalnokok termelése? Úgy látszik, baj van a gépezetben, mely ilyen csekélységet nem tud, zökkenések árán sem, előállítani.

Azonban elég legyen a reflexióból vagyis a „szürke theoriából". Aki azt állítja, hogy a gyakorlatok elmélet nélkül azaz tanulás nélkül is megtanulhatók, az bizonyítsa be s cáfolja a negativ rajzomat. Mi nem kívánunk rendszeres philosophusokat az állam vezetéséhez; csak a maga területét ismerje mindenki teljesen, melynek élére van állítva. Mert ha valahol, akkor itt áll a költő szava: „in der Beschränkung lobe ich den Meister". Korlátai között érvényesül a *mester.* Nem azt mondjuk, hogy ezen sövényen túl ne legyen

[1] Fontos, mint forgalmi szükséglet, a nyelv-tanulás.

[2] Hogy milyen gyakori dolog ez, mindenki tapasztalta. Magam tudom, hogy egy kir. táblabóró egy kiváló római jogász ajánlatát, hogy a római jog mai állásáról tájékoztatni fogja, indignatióval visszautasította: talán csak nem fogok tőle tanulni! Az állam nagyon okosan tenné, ha a szünidei cursusokat minden praktikusra nézve kötelezővé tenné. Lám az orvosok nem szégyenlik, idegen híres orvosok találmányait távol földön eltanulni!

© Copyright Mikes International 2001-2006

kitekintése; hanem azt sürgetve követeljük, hogy ezen sövényen belül ne legyen pontocska, zugocska, melynek alkatát és tartalmát olyan arányokban ne ismerné, melyek a sikeres gyakorlatra képesítenek. S ilyen bornirtságot, mely csak a *mozdulatokat* tudja végrehajtani, anélkül, hogy tudná, hogy quid? — jogokkal felruházni, melyek az öntudatos elhatározást követelik gyakorlásukhoz, esztelenségnek kell tekintenünk, merényletnek az ész ellen. Ezen „félemberek", milyeneket a tű-, gyufa-, fürész- trágyagyárak, a kovács, bognár, csizmadia, szabó, festő s egyéb „gyárak" jelenleg ezrével termelnek s miket már az isteni Aristophanes gúnyos imádattal kiröhögött, nem jöhetnek számba ezen helyen, ahol az ismeretek elrendező logikájáról folyik a beszéd.

2. *A gyakorlati tudományok egymás közötti hasznossága* a második kérdés, melyre felelni óhajtunk. Ezen haszon is egyrészt abban áll, hogy az egyik tudomány a másikat megérteti, másrészt pedig abban, hogy kellően elrendezi.

a) Minthogy a *magyarázat* az ismert elemnek átvitelében áll, miáltal emez az ismeretlent megvilágítja, azért a technikai tudományok közül azok a magyarázók, amelyek az elemeket szolgáltatják, amelyek ennélfogva az elméleti tudományokban a magyarázat alapjait teszik.

E tekintetben alapvető két szempontból a *materialis technika.* A földnek s termékeinek ismeretétől függ azoknak ipari feldolgozása. Az *ipari technikától* függ a *forgalmi technika* minden formája. Ipart lehet űzni a forgalom minden ismerete nélkül; ilyenek voltak bizonyosan a házi iparok, míg a gyáripar korában az iparosnak a kereskedelemről legalább általános képpel kell bírnia. De a kereskedőnek az iparról mindig kell fogalommal bírni; különben az árúk haszonértékét igazságosan sohasem fogja felszámítani. Maga a kereskedelem egészen meddő az alsóbb ismeretek megvilágítására ép úgy, mint az utána következőkre. Magyarázat dolgában semmitsem szolgáltat a *műtechnikának,* mely az *ipari technikával* annál szorosabban függ össze.

A magyarázat tekintetében mindezen tanoktól a legnagyobb mérvben függ a *politikai technika.* Az ő tanai tisztán azon viszonyok szabályozására vonatkoznak, melyek az előbbeniek intézményeiben nyertek megvalósulást. Éppen azért ennek a forrása mélyen a psychikai tudományok gyökerében keresendők. Ezek ismerete nélkül a politika ép oly értelmetlen fontoskodás, mint amilyennek az alsóbb realis technikai tanok mellőzése miatt az 1. pont alatt rajzoltuk.

b) *Az elrendezés dolgában* a technikai tudományok más képet nyújtanak. Minthogy ugyanis mindezen tanok a céltudatos cselekvésnek formáira vonatkoznak, azért mindazon tudománytól függnek, amely ezen elrendezésről képet nyújt. Ezen tan pedig a *politika* vagyis a társadalom philosophiája, az *államtudomány.* Ez nyújtja az elméleti anyagot, melyet célszerű mozgások útján a társadalmi intézetek megvalósítanak. Ezért nevezhette Platon az állam élén álló (idealis) alakokat σοφός -oknak, tudósoknak; s ezen alapul azon jogcim, melyre a bureaukratia hivatkozik, hogy uralmát észszerűen megokolja. S amennyire az 1. pont alatti körülményeknek megfelel, annyiban igényei teljesen igazoltak. Hozzá kell értenie tehát a műiparhoz, a kereskedelmi s egyéb forgalmi (pénzügyek) technikájához. A forgalmi technika szabályozóul szolgál az iparinak, az ipari a földmívelésnek. De csakis szabályozóul; ő nem termel sem műipart, sem ipari technikát, sem földmívelést. Csak beosztja és elrendezi. De mivel a technika éppen a kihatások tanával foglalkozik, azért ezen hasznossága kiváló előnye.

3. A gyakorlat tudományainak hasznossága az elméletiekre való hatásában volna az utolsó általában megbeszélendő kérdés. Röviden fogva a dolgot, ezen haszon a következőkben foglalható össze.

a) A gyakorlati tudományok concret *tartalommal gazdagítják* az elméletet, amennyiben új viszonyokat valósítanak meg a dolgok között. A gyakorlat ugyanis a hic et nunc szempontja alá állítja az általánost s ezzel bővíti annak tartalmát. A *beszéd* pl. nemcsak kifejezi a gondolatot, hanem a szavak elhelyezésében új formákat tüntet fel a figyelő elé s egészen külön *nyelvtudományt* alkot ezen tényekből. Minden módszeres fogás, melyet a gyakorlat kipróbál, új anyag az ismeretek tárában.

b) A gyakorlat azonban nemcsak gazdagítja az elméletet, hanem *szabatossá* is teszi.

117. §. A hasznossági viszony recapitulatiója jön még ezután. (nincs kidolgozva)[1]

[1] E §-nak csak a tartalmát jelezte Böhm, de ki nem dolgozta. A jelzésből láthatólag a tudomány hasznosságára vonatkozó fejtegetések rövid összegezése lett volna e §. anyaga. — B. Gy.

© Copyright Mikes International 2001-2006

118. §. A logikai érték más, mint az élvezet és haszonérték.

Ki van-e már most ezekben merítve azon értékesség, melyet a tudásnak tulajdonítunk?

A mi szegényes fejtegetésünkben bizonyosan nincsen; nem is lehetne, még ha sokkal tudósabb elme is próbálná azt a végtelenséget elsorolni, mellyel a világ tartalma szegény elménket gazdagítja. Mert a világ az igazi anantam („ohn' Ende." Deussen), ezzel a végtelen ânanda (kéj, gyönyör) is, melyet korlátolt való be sem fogadhat. De ha az Upanishadokkal feltennők, hogy a mi lelkünk az Âtman-nal egy volna, s ha aztán elképzelnők: vajjon ezen világâtman meg volna-e elégedve azzal, ha úgy ismerné a Végtelent, mint eddig mi? akkor azonnal rájönnénk, hogy valami nagy dolog hiányoznék belőle, ami által a világ ismerete még csak beteljesednék és ő hozzá méltóvá válnék. Ebből az ismeretből ugyanis hiányoznék még azon öröme, hogy a világot magáénak tudja. S ezen hiány észlelhető a mi korlátolt ismeretünkben is; mihelyest csak élvértéket s hasznossági értéket látunk a tudásban, egész ismeretünk hiányos; mélységes defectus tátong az egész sor végén, mely elnyeli az összes eddigi megállapításokat. Mert előre haladtunk messzire, s a határon észrevesszük, hogy utunk mély szakadék felett vezetett el; de a végén kiszakadt a pillér, mely hidunkat fent tartotta, most pedig hanyatthomlok bezuhanunk a sötét végtelenbe.

Kép nélkül beszélve: a tudás *gyönyörűsége* mi nélkülünk nincs meg; a tudás hasznossága más valami nélkül, *aminek* hasznos, értelmetlen. Hogy miért gyönyörködtet minket, az nem tőlünk függ, hanem ő tőle; kizárólag az ő qualitása az, amely minket azon helyzetbe hoz, hogy felemelkedünk, megelevenedünk s gyönyörűséggel telünk el. Az ő egyezése mi velünk, annak oka, hogy belőle erőt szívunk magunkba, hogy önerőnket gyarapítjuk. *A tudásnak ez a minősége tehát az ő értéke,* nem pedig a mi gyönyörűségünk; mert ugyanaz a tudás egyet lelkesít, mást gyötör. Azért a Koheleth üres szava: qui auget scientiam, auget dolorem, nem egyéb, mint az érzéki zsidónak a feletti panasza, hogy a (fél —) belátása zavarja ösztönei tüzet s eloltja. A gyönyörűség a tudásnak immanens energiája, s mivel az Âtman = vidyâ, tudás, azért végtelen gyönyörűség lakozik Âtmanban. „És Brihaspatinak 100 gyönyörüsége *egy* gyönyörüsége Prajâpatinak s az olyannak, aki írástudó s szabad a kívánságtól" *(Taittirîya Up. II. Ânandavallî. 8.)* A mi gyönyörüségünk tehát csak a tudás minőségéről tanúskodik, amely azt bennünk okozza.

S ép így állunk a hasznossággal. Az Upanishadok messze túlhaladnak minket ezen hasznosság rajzolásában s egész biztossággal mutatnak reá azon pontra, amelyben e Hasznosság forrását kell keresnünk. „Tudás által szereztetik az istenek világa. Az istenek világa pedig a világok legjobbika; *azért dicsőítik a tudást".* (Brih. âr. I. 5. 16.). „Aki a legnemesebbet és legjobbat *ismeri,* az a hozzátartozói között a legnemesebbé és legjobbá *válik".* (*Brih. âr.* VI. 1. v.). „A félelmetlen Brahmanná *válik,* aki ezt *tudja.* Ez a titkos tan" (Nrisinha-utt. Up. 8.). Az Âtmanná *lesz az,* aki *tud;* legnemesebbé s legjobbá *teszi* őt a tudás. Azaz: nemcsak „megtelik utódokkal, marhával, dicsőséggel, brahmani méltósággal és menyek világával s teljes életet nyer". (Kaush. Up. IV. 8.), hanem a tudás felavatja őt a tudás birtokával és lényegével is. Így becsülik a brahmanák azt, amit az újkori főpapok istentelensége feleslegesnek rhetorizál!

De ha ezen túlömlő imádatot nem is akarnók követni, az igazság lelkes, fanatikus szeretetét mégsem szabad lekicsinyelnünk, ha egy kis szégyenérzet lakozik még keresztyén keblünkben. Mert önmagunkat tiszteljük meg, ha az igazság enthusiasmusát megbecsüljük. Vajjon mire való volna a tudás, ha nem arra, hogy önmagunkat nemesítsen? mit szerzünk a hírhedt „cselekedettel", ami nagyobb volna mi nálunk? Avagy nem azt kérdezte a keresztyén Üdvözítő: „mi hasznunk volna, ha az egész világot elnyernők s *kárt szenvednénk lelkünkben?"*

De ha valamely hivő vagy hiszékeny „titán" tumultuosus észjárása ezt a színtiszta logikát be nem fogadná, akkor mutassa ki, hogy a tudás milyen módon nélkülözheti a hasznosságot? Mert hasznát az egész világ és emberiség látja, — csakis *ő általa* él; — de ha valaki nem látja, vajjon miért nem látja? hol okozott kárt a tudás? Bizonyára ez a szinvakságban szenvedő predikátor valami magasabb értéket ismer, melynek szolgálatában áll a tudás; halljuk hát nyilvánosan: mi az a nagy érték, melyet a tudás „öl" s melynek kedvéért öngyilkosságra hívja fel az emberiséget? Majd ha „gondolatot" fog mondani, s nem önti el az olvasót szóáradattal, akkor állunk ismét szóba vele. Addig nincs joga ahhoz, hogy az igazság szentségébe lépjen s az igazság szobra előtt köpködjék.

Mert van valami magasabb érték is, mint az igazság maga. De erre csak hasznosságának *vizsgálása* után jutunk el; nem vezet oda a hetvenkedő üresség, sem pedig az elragadtatott „trance". Mi a tudás structurájában két aranyfonalat látunk (mert az igazságnak még a csukott szája is „arany csészével" van elfedve az istenfélő hindu papok szerint *Îçâ Up. 15. v.):* a megértett *jelentést* és a biztosított *elrendezést.* E kettő egymásba fonódva adja a tudást, mely ezen két elszakíthatatlan fonalnak kettősen sodrott kötele. Ha a tudásnak magának van értéke, *önértéke, örök, világértéke* — akkor e kettőben kell azt keresnünk. Mégpedig

© Copyright Mikes International 2001-2006

azoknak *minőségében;* a minimalis részecskében, egy szemernyi szálacskában is benne van az örök érték egésze, — mint a kölesmagnyi kis âtmanban elfér a határtalan világâtman. Semmiféle hasznossági viszony nem adhat neki önértéket; sem a jelentések *magyarázó* ereje, sem az érvek bizonyító nervusa nem hatol még bele a tudás önértékébe. A tudás e kettő nélkül nem lehet; de ők csak következményei, nem alkotó lényege. *A tudás minőségéből folyik a magyarázó s bizonyító ereje:* nem megfordítva. Miért nem tartozik pl. a chemiai elemnek, vagy az attractio erejének természetéhez az, hogy magyarázzon, vagy bizonyítson? Csak annak a kezében lesz e kettőnek értéke, aki maga is önérték, örök, világértékű. Minden viszonylattól függetlenül benne rejlik a tudásban ezen önérték. „A határtalan, a halhatatlan, a határolt és halandó", tanítja Sanatkumâra a király, Nârada-t, a papot. „De mire épül a határtalan, oh Uram"? „Ő a saját *önnagyságán* épül, vagy, ha akarjuk, nem a *nagyságán.* Mert nagyság alatt értünk ebben a világban sok tehenet és lovat, elefántot és aranyat, rabszolgát és asszonyt, mezőt és földet. De nem ezt értem, nem ezt értem" így szólt (Sanatkumâra), „mert itt az egyik *mindig a másra épül."* Az önérték az önmagában alapuló, a határtalan (bhûman).

A logikai érték tehát az, ami a *jelentést* és *a bizonyosságot értékessé teszi.* Ezen úton jutunk el a tudás önértékéhez.

119. §. A jelentés értékessége az idealitásban rejlik. A subjektiv érték kosmikus jelentősége. Nrisinhatt Up.

Mi tehát az, ami *a jelentésnek* minden mást meghaladó *értéket kölcsönöz?*

Az eddigiek szerint nem a gyönyör, mely a megértést kíséri; sem a haszon, amely magyarázó erejéből fakad, mikor az ismeretlenbe átvisszük. Azt keressük: *mi az, amivel gyönyört és hasznot hajtani bír?*

Nyilvánvaló, hogy mind a kettő csak a *jelentés szellemi, idealis voltából eredhet.* Mert nem az a jelentés veleje, hogy piros, édes, hangzó, szaporodás, mozgás, rózsa, ló, ember, — hanem az, hogy mindez szellemi, páratlan, önmagáról tudó. Mert mindez csak arra nézve jelent valamit, aki róla tud s tud róluk csak az, aki magáról tud. Ezt a közös vonást „gondolkodásnak" nevezik az Upanishadok. *„Mert az Âtmannak egyetlen íze a gondolkodás"* — mondja *Nrisinha-utt.-up. 1. kh..* Mert a tárgy maga nem „jelent" —- az csak „mutat" és „int" az Én felé, aki „megérti". De csak úgy érti, ha vele azonos; s magát is csak azonosúltságában ragadja meg.

Minthogy pedig az Én mást nem ismer, mint önmagát, ő pedig „szellemiség" (— így nevezi el önmaga mivoltát —) azért minden mást csak „jelentésűl" és idealitásúl tud elképzelni. Az *egyetlen jelentés tehát a szellemiség* s éppen azért *ez az egyetemes.* Az egyetemesség ennélfogva benne van, mint egyetlenség, a szellemiségben, a szellemiség pedig mint egyetlen jelentés benne van minden jelentésben. Szellem (cid) az Én (âtman), idealis minden izecskéje (jelentés), egyetemest jelent minden jelentés magában. Minthogy a szellemiség az âtmanban s minden jelentésben rejlik, beléje van szőve („ota"), azért egyetemes minden jelentés *alapvonása,* bármit jelentsen is a pillanatnyi feltűnésében, objectitásában.

Ezen abstract logikai tényt psychologiai köntösben így találjuk fölöltözve. Egyetlen: maga az öntudat (Én = Én, nincs benne más); azért egyetemes (v.ö. 74. §.) és qualitative: szellemiség. Amikor pl. „érez" — akkor az érzés az egyetlen s azért egyetemes és szellemi; amikor lát, akkor a látás az egyetlen, ami az Ént eltölti s azért egyetemes, s mint az Én maga = szellemi. *A szellemiség tehát „egyetlen íze" az âtmannak,* azért minden functiója szellemi, azaz *egyetlen, egyetemes, szabad.* S azért minden jelentés = egyetemes, mint maga az Én. Csak, ha többfelé nyilvánul s önmagában valamennyit összefoglalja, akkor mindegyiknek *csak egy része* jút az öntudatba, azaz *általánossá válik* és így korlátolttá (v.ö. 74. §. résumé).

Azt vetik ellenem, hogy ez nem logika, hanem psychologia! Nem is állítottam egyebet. A logikai tényt az egyéni lélek szűk köntösében mutattam be. De nincs semmi kényszerítés arra, hogy ezen korlátoltság határai közé szorítva *maradjunk* is; sőt nem is lehetséges itt végleg maradnunk. Mi szorítana? Ismerünk-e mást, mint *„lelket"?* Bizonyára nem ismerünk; korlátolt jelentés lehet sok, de mindeniknek aranycsirája a *szellemiség.* Tekintsünk el a pillanatnyi szorultságtól s gondoljuk lényegünket, egyetlen „ízünket", gondolkodó szellemiségnek s akkor minden = Âtman. Az „egyetemesség" szava eredetileg nem is származott a mi korlátoltságunkból; egyetemes volt az „uni-versum", az „egybefoglalt" összesség. S ha erre az álláspontra helyezkedünk, akkor nyerik a terminusok az igazi értelmüket. A Világ-Âtman az egyetlen, — más mellette nem gondolható (Spinoza Eth. pars I.); egyetlen az ő valósága is (sat); egyetlen a szellemiség (cid), mert az egyetlennek „egyetlen íze a gondolkodás", — ezen „ízben" van önismerete vagy „jelentésének" gyökere. Minden tehát az Âtman. S így mindenben egyformán van a szellemisége, egyetlensége, jelentése.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Amit róla mi fogunk fel, az mind *ezen* tulajdonsága (csak a *jîva* [„élő"] vagy *jîvâtman* árhegynagyságú területén *Çveta çvat.* Up.).

A „jelentés" ennélfogva a szellemiség kifejezője; csak a szellemnek van jelentése. De mivel szellemiség az egyetlen, azért a jelentés is az egyetlen. Onnan a jelentés *egyetemessége,* mert a szellem az egyetlen való s minden jelentés szellemi. S amikor az Én önmagát megérti, s magával összezáródik, akkor ennek tudatában áll elő az önmaga szerelme; önmagát mint egyetlent szereti, mikor magát állítja s ennek tudatából mondja, hogy *ő értékes.* Az értékhez tehát szükséges: az *önállítás* és ennek *tudata.* Mikor mi magunkat szembesítjük magunkkal s Alany és Tárgy egységében egybeolvadunk, akkor mint szellemiséget tudjuk magunkat s állítjuk magunkat mindentől mentesen; e feletti örömünk = önszerelmünk. Mert szeretni annyi mint igenelni, állítani s ez állításról tudni. Így találtuk ezt már az Énnél, a jîvanâtman-nál („Az E. és V." III. 34., 64. §§.).

S ha egyetlen alapjelentés a szellemiség, s ha a megértés az ismeretlenbe az ismeretest viszi át, akkor *a kosmikus értéknek is ez az értelme.* A világlélek (Mahan Âtman) is lélek; annak is egyetlen „íze" a szellemiség; az is állítja magát (a *Nrisinha Utt. up.* 8. khanda azért anujnâtri-nak „Igenlőnek" nevezi), ez az ő önszerelme s onnan az önértéke. „Igenlő ezen Âtman. Mert a saját Önmagát állítja, mint a világ Önjét. Mert önmagában ezen világnak nincs Önje." „Igenlés (anujnâ) az az Âtmannak egyetlen íze. *Mert ő teljesen csak ismerésből áll."* S erről közvetlen tudomása van; „(az Âtman megismer s még sem ismer meg; mert megismerésének nincs tárgya, az csak értesülés (Innewerdung, [Deussen.] anubhâti)" azaz önszemlélés, intuitio, azonosulás.

S minthogy a mi kis âtmanunk = a végtelen Âtman-nal azonos, azért, mikor mi magunkat állítjuk, akkor őt állítjuk, vagyis ő állítja magát mi bennünk. A mi önszerelmünk tehát az ő önszerelme s amikor magunknak értéket tulajdonítunk, ő állítja ezt magáról s mi a saját értékességünkben elismerjük alázatosan az ő végtelen önértékét. Így borul le az egyéni intelligentia saját méltósága előtt, mely az egyetlen Âtman méltósága; s éppen azért ránk nézve nincs más érték, mint az intelligentia, mely végtelen hatalmával (bhûman) mi bennünk állítja magát. Ekképen lesz a subjectiv érték kosmikus örök értékké s kötelezővé azért, mert *Mást* nem ismer, mint csak a szellemiséget.

Ebből következik az *ősértéknek mértéke* is. Ha egyetlen „íze" az Âtmannak csak a szellemiség, akkor mindennek, ami van, értékesnek kell lennie; mert nincs más, csak a szellemiség van. S legértékesebb azon szellemiség, amelyben önmagát ragadja meg az Én. Mert ez az egyetemes, a korlátlan, a szabad és tiszta Én. Azért ez az *universale* κατ' ἐξοχήν; ennek a jelentésében van a többi jelentésnek gyökere.[1]

„Gyökérrel fenn, ágakkal lefelé
Áll amaz örök fügefa;
Ez a tiszta, ez a Brahman,
Ezt nevezik a halhatatlannak;
Ő benne nyugszanak a világok,
Ő rajta túl soha senki sem halad."

„Valóban! ez az!" Belőle sarjadzik minden jelentés s minél több jelentés keveredik beléje, annál jobban korlátolják; elhomályosítják, mint a hibiscus virág pirossága a víztiszta hegyi kristályt (a Sânkhya szerint). De a concretum elválasztása újra visszaállítja azonos tisztaságát. S az ő projectiójának hatalma az, ami a functiók külön projectióját magába forrasztja. Azért a concretum jelentése a gyökerében rejlik; valóságának ereje az állítások összegében. Mert a „tiszta", a finomnak „legfinomabbja", az a szellemiség. „Tiszta, vegyittetlen, sebezhetetlen, szabad a rossztól (Îçâ Up. v. 8.); „lánggal lobogó, a finomnak legfinomabbja — azon nyugszanak a világok és a világlakók, az elmúlhatatlan ... ez az igazság, a halhatatlan" *(Mundaka Up, 2,* 2, 1.).

120. §. A valóság (projectio) értéke.

A megismerés második mozzanata az elrendezés. Az Én, mikor jelentéseinek kévéjébe vetődik szét, saját erejét veti bele ezen jelentésekbe s azokat azok intentiói szerint rendezi el maga körül. Ami legtávolabb esik az ő tisztaságától, azt a legszélső síkba helyezi ki; ami vegyítetlen, azt magába öleli. Ezt az elrendezést pedig önkénytelen végzi; tudta s akarata nélkül tűnnek fel az ismeretlenből s csak amikor készen állanak

[1] *Kâthaka Upan.* 6. valli v. 1. az „açvattha" fügefában (ficus religiosa) jelképezi.

© Copyright Mikes International 2001-2006

előtte, akkor kezdi magával összehasonlítani s az ő projectiójukat a saját önállításával a kellő erőviszonyba állítani.

Hogy mikép kerültek eléje? arra felelni nem tud; csak annyit tud, hogy biztosan *ő belőle* állottak elő. Ő csak azt ítéli meg, hogy a képei joggal foglalják el azt a helyet, amelyen találja. Ha a helyükön meghagyja, akkor igaznak ítéli észrevétét vagy *helyesnek* az *elhelyezést;* ha meg nem tűrheti szerzett helyükön, akkor elszakítja egymástól s máskép rendezi el, s első észrevétét, *helytelennek* vagy *tévesnek* találva azt, elejti. Így jár el az öntudatos megismerés.

Az igazság ily módon a *projectionalis sorhoz* tartozik, mint a maga helyén kifejtettük. Magában véve kriteriuma csak az azonosság és összeesés. Amely jelentést azonosnak találja magával, azt megérti s helyesli; amely projectiót a magáéval egy irányba esőnek találja, azt helybenhagyja s helyesnek nevezi. Mind a két esetben congruentia áll fenn az Én jelentése s önállítása és a Más jelentése s önállítása között. S mivel a megismerés mind a kettőt foglalja mozzanatul magában, azért a megismerésnek *tartalmilag* és *formailag igazságot* tulajdonítunk. Ha a másnak jelentése az Én functiójával öszszeesik, akkor tartalmilag igaz; ha a Más önprojectiója az Én önprojectiójával összeesik, akkor formailag igaz. A teljes igazság azonban a két mozzanatnak összeeső kölcsönfedésében áll. Ha pl. a „lónak" alkotó vonásai az Én *felfogó* functióival azonosulnak, akkor helyes a megértésem; ha pedig a „ló" vonásai pl. nagysága, színe, szaga stb. az Én *projiciáló* actusával egyeznek, akkor a „ló" képét azon a helyen hagyom meg, ahol feltűnt s azt mondom, hogy *„való dolog"* azaz elismerem a való, igaz létét. *Az igazság ennélfogva a kép való létének* (essentialiter et existentialiter) *elismerése.*

Mi ezt a kétféle oldalt azért különböztetjük meg, mert azt hisszük tévesen, hogy a tárgy állítása és az Én állítása teljesen különböznek. Akkor azt hisszük, hogy a tárgy kényszeríti az Ént arra, hogy elismerje. Pedig ez csak a reflexióból fakadó toldalék. A valóságban *az Énegész ereje projiciálja a képet,* mégpedig a természetének s jelentésének megfelelő síkba; az Én, mint figyelő kiséri az Énegész projectióját azon síkig, ahova az a tárgyat kivetítette. S az Én és Tárgy öszszessége alapján hagyjuk szerzett helyén. *A jelentés ennélfogva önmagát helyezi ki*; a körülmények csak erősítik vagy útját állják ezen önprojectiójának. *Teszi ezt a jelentés a saját természete szerint különböző erővel.* S ezen projectió szemléleti körének különböző volta szerint a *jelentés általánosságát szabjuk meg.* Minél szabadabb s minél korlátlanabb a jelentés magában (azaz tartalmilag), annál tágabb lesz a projectiója.

A jelentések e szerint az idealitás vonása mellett az önállítás vonását foglalják magukban. Önkényt ajánlkozik azon gondolat, hogy a jelentésnek *ezen kétoldala valamiféle relatióban fog állani egymáshoz,* s hogy ezen relatiónak alapja a jelentés essentiájában fog rejleni. A felfogás számára ezen relatio úgy nyilatkozik, hogy a szabad jelentés 1. az Énnel legjobban congruál azaz *természetében* tiszta, finom, zavartalan actus lesz; épen azért 2. az Én projectiója és ezen functio önprojectiója *szemléletileg* **egy** térben fognak terjeszkedni. Miután pedig az Én önmaga a határtalan (csak quantitását korlátolja az Âtman végtelensége), azért az egyes és szabad functio ugyanazon területen fog elterjedni, mint az Én maga. S valamint az Én önprojectiója annál jobban oszlik meg és töredezik, minél több functiót szegez, ép úgy a szabad functio önprojectióját törtekben foglalja le minden más functio, mely hozzájárul. Így állapítottuk meg a 74. §. c-ben. S minthogy az Én minden functiójának értéket tulajdonít, azért az *értéknek* is részt kell vennie ezen percentuatióban.

Így tehát 3 mozzanatot találunk függési viszonyban egymással: az Én jelentését, az Én önprojectióját és az Én értékét; s ennek megfelelőleg: a functio jelentését, a functio önprojectióját és a functio értékét. Minthogy pedig a megismerés minden mozzanata az Éntől ered, azért az Én eme 3 mozzanatának viszonya ismétlődni fog a functiók 3 mozzanata között. Ezeket külön vizsgálva a következőket találjuk.

a) *Az Én jelentése* (v.ö. 68., 69. §.) nem áll másból, mint az (Én = Én) azonosságának tudatából. Éppen ezt nevezzük szellemiségnek, melyet a 119. §-ban az egyetlen, egyetemes, ősjelentésnek találtunk.

b) Az Én *önprojectiója* ennélfogva (ugyanazon §§-ok szerint) teljesen egyszerű, tiszta és szellemi lévén, pusztán *constructiv* actusában ismeretes, amint az okviszony, Tér és idő képében szemléljük. Minthogy az Én egyetlen, incomparabilis, azért önállítása is egyetlen, korlátlan, — nem „végtelen", hanem véges, — mindenre kiterjedő, amit szegez.

c) Az *Én értéke* már most az egyetlen szellemiség és egyetlen tiszta önprojectio elismerése. S minthogy ezen elismerés a közvetlen magával azonosulásnak elválaszthatatlan szerelme, azért az Én értéke korlátlan és határtalan.

Az Én értéke azért az egyetlen, mert jelentése s önprojectiója maga egyetemes és egyetlen. Az érték csak a tőle elválaszthatatlan önszerelemnek elismerése és konstatálása. Azért az érték = teljes ítélet,

© Copyright Mikes International 2001-2006

melyben a jelentés és projectio saját magát helybenhagyja s annyiban a *világképben* ontologia + axiologia benne van.

Az Énegész minden functiója már most ezen minta szerint ítélendő meg. E szerint:

a) *a functio jelentése* annál tisztább, minél közelebb áll az Én tisztaságához. Az öneszmélés, az önérzés, az önmegértés a legközelebb állanak hozzá; mert semmi egyéb nincs bennök, mint az Énnek végtelen *finomsága,* („des Feinen Feinstes" Up.) és *tisztasága,* csakhogy egy no sé qué toldalékával. Ép azért

b) a functio önprojectiója az Én projectiójával azonos terjedelmű. Amennyire ilyen korlátolt Én önállítása terjed, annyira terjed ilyen functionak az önállítása is. A Tér pl. annyira terjed, mint az Én; így az oki kapcsolás, a térbeli constructio. Ellenben a jelentő csomók az Énnek kiterjedését korlátoltabbnak mutatják be. A dologi csomók pedig az Ént már *egy* pontba s egy pillanatba lekötöttnek mutatják. A functiók *általánossága* (generalitas) ennélfogva az Én *egyetemességének* lekötöttségét jelzik. Csak a *terjedelem* azaz a *forma* változott, a jelentés essentiája örökké ugyanaz.

c) S így módosúl a *functio értéke* is. Minél közelebb áll az Én tiszta szellemiségéhez s minél tágabb annak önprojectiója, annál közelebb áll a functio értéke az Én önértékéhez. A jelentő csomók önértéke annál kisebb, minél távolabb állanak componensei az Én tisztaságától. Magának a csomónak értékét ennélfogva a centralis functio értéke szabja meg. Az ember értéke magasabb az állaténál, mert centruma az Ész, az állaté magasabb a növénynél, mert centruma az önérzet, a növényé magasabb az ásványnál, mert centruma az érzékenység, az ásványok közt magasabb azoké, melyekben *egy* centralis elem jelentése magasabb stb.

Ha most ezen elemzéstől visszatérünk a kezdőpontunkhoz, akkor a jelentés — önállítás — érték közti viszonyt úgy találjuk, hogy *a jelentéstől függ párhuzamosan az önállítás és e kettőtől a dolog értéke.* Minél tisztább a jelentés, annál tisztább (azaz korlátlanabb) az önállítása s annál magasabb a compositumnak az értéke, melyet neki az Én tulajdonít. Mert hiszen annál közvetlenebb a Tárgy alkatának az Én alkatával való azonosulása. *Az érték forrása* ennélfogva mindenütt a *jelentésben* rejlik, — mert a jelentés az, amitől függ az önállítás s e kettőnek visszasúgárzó örömreflexe az *értékük.*

És most már felelhetünk arra is, hogy *miért értékes a valóság?* **Magában** a valóság nem értékes, sőt nem is lehetséges; *a valóság csak egy postulatum,* mely a projectio szabadságában áll. Ehhez kell az *indító,* mely elsősorban az Énegész s aztán intentionalis szálai szerint az Âtman. Ránk nézve, azaz subjective, ezen postulatum az *Énegész törvénye,* mely arra készti, hogy a mindenséget befoglaló tartalmát saját tudomására hozza magának. Ezen késztetés eleinte *kényszerítés,* a végtelennek hatalmából eredő túlhatalom elnyomó kényszerítése. Csak amikor öntudatunkba emeltük, akkor lesz *késztetőnk* és serkentőnk. Akkor ezen késztetés abban áll, hogy öntudatunk törvényei szerint alakítsuk ki világunkat; azaz: *hogy a jelentések tartalmának követelése szerint rendezzük el.* Ha ezen tartalom szerint a jelentések a nekik megfelelő síkban elhelyezkedtek, akkor bennök találjuk megnyugvásunkat s képeink ezen világában leljük meg az *igazságot.*

Ha már most az igazságban ezt találtuk, ami való (103. §.), akkor az igazság azon postulatum, amelyet a jelentés önprojectiojához kötünk. *A jelentésnek meg kell valósulnia, hogy értéke teljes legyen.* A jelentésnek önmagában is van logikai (λόγος) értéke; amikor a jelentést puszta tartalma szerint megértettük, akkor is *van* és értéket tulajdonítunk neki. De ez csak az Én számára értékes. Ellenben mikor a jelentés önmaga természetét teljesen megvalósította., amikor a szín láthatóvá, a hang hallhatóvá, az érzés élménnyé, az indulat mozgató erővé lett, — akkor ezen állapota nemcsak az Én számára értékes, hanem a Más számára is lett valóvá s akkor tudásunk a valónak felel meg — *azaz igazzá lett.* Ezen pontot többé nem ingathatjuk meg; benne merült el a mi projectionk a tárgy önprojectiojába s ezzel eggyé lett az Âtman önprojectiojával. Az igazság ezért az ismeret complementuma, úgy mint ahogy a valóság a jelentés complementuma. Mind a kettő pedig a jelentés természetétől függ. S minthogy a jelentés = adottság, melynek végső logikai pontja a nagy Âtman, azért az igazság az Âtman teljes megvalósúltságának a jele.

121. §. A subjectiv tudás önértéke a szellemiségben (azaz egyetemességben) és a biztosságban (igazságban) rejlik.

A tudás önértéke tehát sem a gyönyörben, sem a hasznosságban nem rejlik, hanem az ő *saját minőségében.* Ezen minősége az idealitás, a szellemiség, melynek egyetlen s páratlan vonása az öntudatosság. Ezen öntudatosság az önmagában gyönyörködő feltétele s így az értéknek forrása. S annyiban *ő maga az absolut és egyetlen önérték.* Azért mondja a *Nrisinhott Up.* 8. khanda c, róla, hogy „felragyog" mindenek előtt.

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen saját minősége folytán *megértés* a fővonása s e megértés feltétele az *önállítás* és másállítás. Önmagát megértve, végtelen gazdagságát kiállítva, *jelentést* tulajdonít magának s ezen jelentésben magát állítja s *megvalósítja.* Mind a jelentésnek, mind az állításnak pedig értéke az idealis naturában s annak egyetlenségében rejlik; mert az Énegész szellem s önállítása a szellemnek szellemi kiállítása. Amikor a jelentésben önmagára ismer, akkor a jelentésben önmagát állítja s ezen öntudatos Magaállítását gyönyörrel érzi — ami az ő *értékének tudomásul vétele.*

Minthogy pedig az Énegész minden jelentése az Énnek csak akkor jút tudomására, mikor vele szemben áll, azaz magát állította, azért a jelentés megvalósulása az értékesség teljességének megvalósulásához szükséges. Jelentés és megvalósulás egyformán szükséges az értékességhez. Amazt jelzi az *egyetemes szellemiség,* emezt a *biztosság* a kiállításban. Azért az egyetemes (szellemiség) önállítása a biztosság s ennek valósága az *igazság.* A megvalósult szellemiség az *igazság.* Azért helyesen mondja az Upanishad, hogy *„ez az egész világ az Igazság".* A szellemiség önállítása és így megvalósulása az igazság. Amikor az Én magát teljesen megvalósította, akkor magát megértve *igaznak találja az ismeretét.* Hogy pedig megvalósította magát azt abból tudja meg, hogy véglegesen megnyugodott, hogy *vágyai megszűnnek* — hogy aesthetikailag „tiszta szemlélővé" és figyelővé vált.

Így az Én megvalósulási stadiumai a vágyából fakadnak s ezek: 1. a megértés, 2. ezzel szemben az öntudatos megvalósítás munkája s 3. a megvalósulás nyugodt szemlélése. Amaz elsőben felszabadul az Én tisztasága az Énegész részfunctióitól; eme másikban disponál velők tisztaságából eredő belátással; a 3-dikban minden vágya megszűnt s nyugodt expansióval mint bhoktar élvezi öntudatlan s öntudatos projectiójának a gyümölcsét. Azért a megértés (a logikum) a fő; ezzel emelkedik az Én teljes szabadságra. Csak ha ezt érte el, akkor lehet erkölcsös s akkor érdemli meg a szépnek gyönyöreit. A megértéshez azonban kell a valóság biztossága; mert csak akkor teljes a megértés, ha 1. az azonosulás végbement s változhatatlan (pl. ha valamely objectumnak functiója s a mi functiónk egybeolvadt) és 2. ha az objectiv functio projectiója is végleges, azaz ha az Én azon helyben kénytelen volt meghagyni, amelyre a functio jelentése maga felvergődött (pl. az érzéki síkba). Az Én csak akkor valósult meg, ha minden functiója a maga síkjában elhelyezkedett; azaz, ha ismeretei róla *igazak.* S minthogy az Én önmegvalósulása az ő *törvénye,* azért az *igazság* elérése azon feltétel, mely nélkül az Én szellemisége magát nem állíthatja, S minthogy bennem az Âtman valósul meg, azért az igazság az Âtmanra nézve is feltétel s azért bennem a kényszer és a kötelesség.

122. §. A subjektiv tudás egyetemessége s örökkévalósága az Âtman azonosságából folyik.

A subjectiv tudás, amelyet a 121. §. értékére nézve vizsgált, két vonást, tárt fel előttünk, mely kiegészítésre kényszerít. Az egyik a *szellem egyetemessége* volt, a másik a *megvalósulás szükségképenisége* és megmásíthatatlansága. Mindkettő az egyes Énre nézve szól s mindkettő az Egyetemesre utal intentióival. Mert az Énnel való azonosulás az az utolsó kriterium, amelyen az ismeret helyességét mérjük, — csak amit az Énegész közvetlen élményeivel azonosítottunk, azt értettük meg. Ép úgy az Én projectiv actusának a teljes lekötöttsége azon végső pont, amelyen a biztosságot túl nem hajthatjuk. Ezek azon határok, melyekre Yâjnavalkya Gârgît, a kiváncsi Vacaknu leányát, így inti: „Ó Gârgî, ne kérdezz ezentúl, nehogy a fejed megrepedjen! Te egy istenségen túl fürkészel, amelyen túl kérdezni nem szabad; óh Gârgî, ne kérdezz ezentúl!" Ahol az Énig eljutottunk, ott csak vétkes kíváncsiság hajt még kérdezősködésre; s ahol az Én ereje megakadt véglegesen, ott többé nem adhat feleletet.

Az Énegész az egyik oldalon, az Én megszűnése a másikon — ez a mi határunk. S ha mégis túlra vágyunk, akkor nem új ismerés tartalma csábít, hanem csak arra vágyunk, hogy mind a két határpontban teljesen megbizonyosodjunk. Az Énegész, mely ismert functióinknak foglalatja, honnan bírja ezt a végzetes határozottságot? s honnan ered azon vasfogás, mely az Én szabadságát megfékezi? Az öntudat idegen elemre bukkan, mely szabadságába s keveretlen tisztaságába *érezhetőleg,* de úgy látszik meg nem *érthető* módon belenyúl. Ismételten kerültünk ezen kérdés elé s csodálattal láttuk azon végtelenül finom s mégis eltéphetetlen szálakat, melyekkel az Én intentiói más hatalomhoz vannak erősítve. Az Énegész alkata visszautal a nagy végtelenre s megvalósultságában ugyazon Végtelennek beavatkozása lesz érezhetővé. Szárnyunk nincs, mely a Végtelenbe vinne; de nincs is szárnyra szükségünk, mert az nincs távol tőlünk; hanem mi magunk vagyunk a Végtelen. Amit magunkban felismertünk s megértettünk, azt a Végtelen prolongatiójául kell bennünk tekintenünk; s amit magunk cselekszünk, azt a constructiv projectiót, amelyet mi végzünk, a határtalanba látjuk folytatódni. Ismerjük tehát a Végtelen qualitását s értjük egyes vonásait (mást el sem képzelhetünk a 103. §. szerint), amelyeket magunkban is megélünk; s gyarló *egy Énünk*

© Copyright Mikes International 2001-2006

pókhálószálaiban, melyekkel magunkhoz szőjük világocskánk képcsomóit, tapasztaljuk azon hatalomnak deixisét, amely körülöttünk elterül. Nem sok ez, de végtelen nagy dolog! S miután a mi korlátoltságunk egyébre nem nyújt erőt, — *igaznak is kell tekintenünk ezen képzelmünket; mert igaz az, ami megmásíthatatlanul megvalósult* s ellenmondás volna a Világ alkatában, ha mást mutatna nekünk, mint ami ő a valóságban. Valamint a mi Énünk egyebet nem teremthet, mint azt, ami benne rejlik, mint idealis natura, — ellenkezője teljesen elképzelhetetlen; — úgy a Világ sem mutathat mást, mint ami ő maga, — ellenkezője az örök valóság, a sat lételét megsemmisítené. Csak a cél iránt lehetünk tévedésben, ahova az egész intendál; rövid a látásunk s végtelenek a Végtelennek intentiói; mi az eseményeket csak myopsok módjára szemléljük. De hogy mit *jelentenek* az események s hová mutatnak a mi Énünkben, azt világosan észlelhetjük, ha a tiszta Âtman ragyogó gyémántját a hibiscus pirossága meg nem zavarja.

S ha ezt a kötöttségünket s határozottságunkat megértettük, akkor ismeretünk értékéről s tudásunk hatalmáról is megnyerjük az illő képet. A mi megértésünk végleges, mert az Énegész alkata magának az Âtmannak alkata; a mit az Énegész functiójával azonosítottunk, azt az Egyetlennel s Egyetemessel azonosítottuk, *azaz örök jelentését ragadtuk meg.* S a mit az Én véglegesen elhelyezett, azt általunk az Âtman teremtette így. Az ő önprojectiója egyesült a mi functiónk önprojectiójával s miután az Éntudat (az Ahânkara) a functióba belemerült, belemerűlt ezzel az Âtmanba is s az én helyeslésem egybeolvadt az Âtman önállításával.

A tudásnak *ennélfogva önértéke abban van, hogy a szellemnek, az egyetlennek, önmagáról való tudása*; *s igazsága azon biztosságban rejlik, amellyel a szellem önmagát bírja.* Amilyen egyetemes a szellem, olyan egyetemes a tudás is minden izecskéjében. A gondolkodás óriási lepkéi oly örökkévalók, mint az apró legyecskék, melyek a tűnő kis âtmanok pillanatnyi valóságai. Az oktörvény oly egyetemes, mint az, hogy én itt ülök vagy hogy 2 X 2 = 4. Mert nem a térbeli végtelenségben jelenik meg az egyetemesség, hanem az öröklét pillanatában, mely az Âtman azonosságát mindenkor egyformának mutatja. Amit egyszer megértettünk, az örökké ugyanannak marad; mert elváltozása esetén is a megértettség ténye ugyanaz, mint volt a megértés pillanatában. Azaz: Én és az Âtman örökké változatlan.

123. §. Igazulás — eligazodás — megigazulás. Az ismerés gyarapodás és így értékszerzés. Az igazság világjelentése. A „táplálkozás" metaphysikája az Upanishádok szerint.

Csak ezen kiegészítéssel tér belénk a tudás egyetemességének és biztosságának nyugalma. S most már igaz értelmében foghatjuk fel az igazság kolossalis szerepét a világban, valamint a tudásnak felülmulhatatlan hatalmát és értékét. *Véges Énünknek* életében az igaz belátás az Én teljes megvalósulásának pillanata. Nem öröm ez, nem élvezet; nem tulcsapó gyönyör, nem mámorító elragadtatás; leírhatatlan fényesség ez, melyben az Én magát ragyogva találja, ő aki örök fény (prakâça), mely önmagára mosolyog. Amikor egy hitvány vízcseppet megértettem, vagy amikor megláttam, hogy (1 + 1) = 2*,* akkor ép úgy megvalósítottam magamat, mint amikor az Én önmagát megérti vagy amikor magát az egyetlen szellemiségnek felismerte. Mindezekben én magam lettem valóvá azaz igazzá. S amikor igaz lettem, akkor *eligazodtam* s *megigazultam.*

Az igazságot megismerni ennélfogva annyit tesz, mint *igazzá lenni,* azzá *válni.* Azért kötelességem az igazság, mert benne teljesen megvalósulok s csakis a teljes megvalósultságban vagyok igazán. Az igazság nem *külső* parancs, hanem belsőmnek valósága. S miután e valóságban szellemiségem öntudatát nyerte, azért az igazság az én *értékem* is. Annak kialakítása, ami bennem rejlik, az én lényegem kialakítása; azért leplezetlenül magamat feltárni magam előtt, önállításom és valóságom. Az *őszinteség* ennélfogva kötelességem magam iránt, *erényem* másokkal szemben. *Igazság* nélkül nem is lehetek objective, s annak *belátása* nélkül nem lehetek subjective. Mert a valóság nélkül nem lettem magammá; s annak felfogadása nélkül nem gyarapodhattam magammal — azaz nem lettem *öntudatos* magammá. Ha azonban nem vagyok öntudatos, akkor nem tudok értékemről sem; azért *értékem* a megvalósulásomtól, őszinteségemtől, azaz *igaz voltomtól* függ. *A bujkáló hazug önmagát gyilkolja meg.*

De ha a megismerés nem állana a magának kifejtéséből s felfogadásából az Énbe, akkor a megismerés üres, haszontalan, céltalan játék volna. Ha a megismerésem után ott kint állana tovább a tárgy s öntudatom változatlan ürességében meredne reá tovább is, mint a megismerés előtt, akkor az Én a legképtelenebb valami volna. Mint a tükör előtt elsurranó rémek tünnének el a tárgyak s maga az egész világ; oktalan phantasmagoria és esztelen kergetőzés volna az egész. S így fogja fel az *antiintellectualismus;* legfeljebb annyit nyerhet a megismeréssel, hogy az elsurranó képek egyet rántanak a tükrön, üres párát lehellenek

© Copyright Mikes International 2001-2006

rája, amely magától letörlődik. A zsinegen megrántott Paprika Jancsi elfintorítaná talán még az orrát is, ha az „intentionalis" madzag ahhoz is volna kötve, meglóbálná kezét-lábát s aztán után vigyorogna tovább az esztelen vacuumba. Így tesznek püspöki inasok talán; de az Âtman az örök Ész, melynek alkotásai az ő „Mására" és „saját képére" sikerültek. S azért esztelenséget róla állítani — esztelenség. A megismerés azonban valóban nem ilyen. Amit megismertem, az *enyém* lett s én magam lettem a *megismertté;* a lökés tovább halad, de csak mint *lökés,* a projectio mássá nem lehet, mint csak projectióvá. De a „vonzás" és „taszítás" képe nem lesz soha mássá, mindig *vonalnak* marad; értelme s jelentése hiányzik. Ellenben ha „pirosat" látok, én magam leszek pirossá; ha „lovat" látok, én magam lettem lóvá; ha gyilkost látok, én magam leszek azzá; ha ragaszkodó gyermeket látok édesanyja emlőjén, magam leszek abban a pillanatban azzá; ha egy idegen szót hallok, magamnak kell azzá válnom, hogy megértsem; ha szerelmet látok, saját Énemben kell annak felélednie; ha lelket gondolok, magam leszek azzá s vagyok az. Avagy nem azért szónokolunk-e, hogy az emberekbe a mi gondolatainkat ültessük át? avagy nem azért adunk híveinknek jó példát, hogy bennök is életet öltsön? nem azért óvjuk-e gyermekeinket a rossznak, aljasnak, piszkosnak képeitől s valójától, mert azokká félő, hogy válnak?

Ha pedig ez így van, ha az ember maga mindazzá válik, amit megismer, miért ne lenne igazuk az Upanishadoknak, mikor unosuntalan hirdetik, hogy: „a félelmetlen Brahmanná lesz, aki ezt tudja" (*Nrisinhott. 8.);* „a maga Énjével beleszáll az Âtmanba, aki ezt tudja" *(ib. 2. kh.)* „ezt a soha el nem múlót ismerve, ó kedvesem, mindentudóvá lesz, a világegyetemmé lesz, — aki ismeri" *(Praçna Up. 4.)?!* Avagy nem azt mondja Jézus: „legyetek hasonlók a ti mennyei atyátokhoz!" Vajjon varázslattal teheti-e őket azzá a világ minden energiájával bármelyik püspök is?

A véges Énre nézve ennélfogva azt jelenti az igaz megismerés, hogy az ismereti tárggyal azonosul s azzal gyarapodik. Ennek értelmét azonban szorosabban kell körvonalozni, nehogy a sensualismus köznapi felfogása olcsó élcekben keresse a menekülését. Mikor azt mondjuk, hogy „a tárggyal azonosulunk", ennek nem az az értelme, hogy azt megesszük s megemésszük st. A Feuerbach-féle „der Mensch *ist,* was er *isst",* mond ugyan igazat, de csak a táplálkozónak álláspontján; akkor sem igaz, mert a húst megesszük ugyan, húsunkká is tesszük; csakhogy nem mind lesz az izommá, hanem sok lesz belőle velővé, maggá, vérré sat. Azaz voltaképen nem Én leszek hússá, hanem a hús lesz Énemmé. S amikor az Én a lovat látja, akkor nem ő lesz lóvá, hanem a ló lesz az Éné; magával azonosítja s nem magát azonosítja vele. A ló, mikor engem meglát, Énegészemmel gyarapodik, azaz azzal, amit rólam magához ragadott. A vad farkas megehet engem, csontomat, húsomat, velőmet, de csak csontom, húsom, velőm lesz az övé; ezeknek erejét szívja fel magába. Ellenben gondolataimat meg nem eszi; azok számára nincsen szája, vagyis azokat nem bírja magával azonosítani. Ellenben én az egész farkast tehetem magamévá, csontját, velejét, húsát, bőrét, — de gondolatait, szenvedélyes ösztöneit is átvehetem értelmemmel. Az azonosulás tehát csak azon szerv utján történik, amely a tárgyat felfogadja. Ha a farkasnak esze volna, akkor eszemet is azonosíthatná a magáéval, nemcsak csontomat. De ha én érdemesnek tartanám a farkast arra, hogy az Énegészemmel azonosítsam, akkor mindenestől, szőröstül-bőröstül, velőstül, minden indulatával együtt, magamévá tehetném. A „táplálkozás" metaphysikája, amint az Upanishadok kifejtik, ezen mély értelemben veendő, mint azonosulás; a *Chând. V. 1.* 2. ben előadott „keverék ital-szertartás" az áldozatnak eredményét abba helyezi, hogy az áldozó a világegyetemmé válik („aham eva idam sarvam asâni" = „hadd legyek én ezen világegyetemmé!").

Az azonosulás ennélfogva mindig az illető szervvel történik. S minél magasabb a szerv, annál finomabb az azonosított táplálék. Mikor a világot az ismeréssel (jnâna) ragadom meg, akkor nem az alsóbb szervek táplálékát veszem magamba (a csontot, bőrt stb.), hanem annak „jelentését", mely azoknak a lényege. „Mert az istenek nem esznek és nem isznak, hanem azzal, hogy ama nektárt szemlélik, jól laknak" *(Chând. III. prap. 6 kh.);* az upanishad pedig „a vedák nektárjának nektárja" (ib. 5. kh.). Amikor az Én a dolgok jelentését megragadja, akkor megismeri s „jól lakik" velük.

Ilyen óvás mellett tehát állítható, hogy a tudásban az Én mindazzal gyarapodik, ami tudomására jut. S ezen tudomány valóság őbenne; ezért a tudás által ő maga megvalósul, ha *igazat* tud. Minden igazságban rejlik az Én megvalósulása s azért ezen oldalról tekintve, minden tudomány s minden igaz ismeret *egyértékű.* Mind felszabadítja az Ént. Mert minden dolgot az Én a megfelelő functiójában ért meg; minden functióban pedig hódit az Én, mikor magáévá teszi; minden megismerésben ennélfogva az Énegész egyik functiója kifejlik, az Én tulajdonává válik s ezzel az Én hatalmát erősíti. Minél mélyebbre hat valamely functió, annál közelebb jút az Én lényegéhez s annál jobban fejlik s szabadul fel az Én tudata. Amikor végre az Én a maga lényeges jelentését megragadta s önprojectiójával fixirozta, — akkor megértése s elrendezése teljes. Ezen aetheri finomságban „felragyog" az Én minden gondolata felett. S minthogy ezen egyszerű tisztaságban rejlik az Âtman önértéke, azért az Én önértéke a tudás által derül ki legtisztábban s a szellem megértésében éri el önértékének legtisztább megélését.

© Copyright Mikes International 2001-2006

124. §. A tudás önértéke csak az Âtmanból érthető. Kant logikai lapsusa.

A logikai érték ezek után abban rejlik, hogy a véges Én benne önmagának egyetlenségét megtudja s elismeri. *Csak a tudásban valósítja meg önmagát a szellem s ismeri fel egyetlenségét.* Minthogy pedig ezen felismerésében a maga világát is ismeri meg, azért a tudás által szembe is állíthatja magát az objectummal s ezzel felszabadul tőle, mint „Ura". Aki ezt elvégezte, az „a nemtudástól, a sötétségtől, az elvakultságtól teljesen felszabadult Én, önmaga sajátja." *(Nrisinhott 2. kh.)* „Aki így néz, így gondol s megismer, lelkének örvendve, vele játszva, vele párosulva s gyönyörködve, az öntörvényű (svarâj) s annak jút az összes világokban a szabadság (kâmcâra)" mondja a *Chând. Up. VII. 25.* Akkor *„önurává* lesz (Selbstherr), aki ezt tudja" (Nris. ott. 7. végén). Ezt pedig azzal éri el, hogy Brahmanná alakul át maga is. „Ott nyeri el az autonomiát, éri el a szellem urát; a beszéd urává, a szem urává, fül urává, az *ismeret urává,* ezzé válik azután, lesz *Brahmanná,* kinek teste a Tér, kinek lényege a valóság (Realität), kinek játszótere az életlehellete, kinek tudata a kéj (ânanda), kinek nyugalma tökéletes, aki halhatatlan" *(Taittirîya* Up. I. *(Çikshâvallî)* 6. *Anuvâka).*

Ezen metamorphosis azonban nem új teremtés, hanem egyszerű *lelepleződés.* Mert a szívbeli âtman egy a Világâtmannal, benne „minden van;" csak arra kell törekednie, hogy mindent kifejtsen, ami az övé s mindent tudomására hozzon. Ezzel mindent legyőz s szembesít magával, azaz mint mindennek Uráról tud magáról. Ezt *pedig tudtára hozza az ő deixisének függése.* Mindezt ugyanis a látszó objectum kelti fel benne, melytől függ; mindezt a függését érzi és érti az állításban, melyre készteti a Tárgy; s minden igazságnak a végső támpontja az elkerülhetetlen kényszerítés. Ha azt mondjuk, hogy az Én „természete" szerint fejlik, akkor azt értjük, hogy ezen természete (az Énegész alkata) erre kényszeríti; ha ezt tanítjuk, hogy „trancendentalis feltételei" uralkodnak ismeretén, akkor nem értünk egyebet, mint ezt a kényszerítést. Kant T. É. Kritikájának ez volt a legmélyebb pontja, amelyre a subjectiv világot építette. A szemléleti s értelmi formák biztos tényében nyugodott meg; ezekkel való egyezése tette ismeretünket objectivvá. Ez *adott tény volt.* De ezen ténynek *kényszerítő ereje* nincs *magyarázva* az adottsággal. Valamint ezen formák ténylegessége az Én öntudatától függ, úgy az Én öntudata maga *igazoltságát* a benne rejlő intentionalis (kényszerítő) szálakkal csak egy más további, *hatalmasabb* Énből merítheti. Nem lesz bővebbé az által, ettől nem kell tartani, hanem *valósága biztosabbá, igazolttá lesz.* S csak végig nincs gondolva a tény, ha ezen ponton a fonalat elszakítjuk. Mert Kant e ponton egyet nézett el, ami elemzésében hiányt mutat: az értelem formái adva vannak, az igaz, de ezen adottság *még nem absolut kényszerűség;* pedig az adottságukban épen az rejlik, hogy *elkerülhetetlen* s hozzá nem idegennek a brutalis kényszerüsége. Ezen kényszerítés azonban eltagadhatatlan valónak *indexe;* az ő önprojectiójának intentionalis szála az, amely bennünk a *végső bizonyosságnak documentuma.* E nélkül a subjectiv formák önkényes, ingatag árnyékok; s érthetetlenek magukban. Mert ha a Tér csak egyéni forma, miért van mindenütt? ha az Idő csak „egyéni" forma, miért folyik le a világon minden actió ilyen formában? ha a kategoriák csak egyéni értelmünk functiói, miért *kell* mégis mindent okilag összefüggőnek gondolnunk? miért substantiának s accidensnek? stb. stb. Az egyéni kényszerűség által az Én subjectiv korlátoltsága egyetemesség rangjává emelkedik; s Kant maga sem tudja máskép igazolni a „Gegenstand" objectiv vonását, mint úgy, hogy az „apperceptio synthetikus egységét" *mindenkiben* egyforma Énből származtatja.[1] De hát mi más ez a „reines Ich", mint az Âtman végtelensége, melyet szerinte nem ismerünk, de el nem vitathatunk? (v.ö. egyébként a 103. §. cáfoló fejtegetéseit.).

A tudomány önértéke ennélfogva csak akkor tartható fenn, *ha a tudás az egyetlen és egyetemes szellemiség öntudata.* Akkor a tudomány önértéke egyúttal az egyetlen értékűl is derül ki. Mert az egyetlen alany az egyetlen tárgy is, s minthogy az alany az egyetemes szellemiség, azért a tárgy is ennek értékessége és szellemisége. Ameddig az Énegészen túl nem tekintünk s annak kényszerű voltában nem látjuk azon intentionalis szálat, amely az Âtmanba vezet, mindig csak subjectiv azaz psychologiai kényszerűséggel van dolgunk, amely a tényekkel ellenkezik. Csak ha az Énegészben a Végtelennek projectióját ismerjük fel, akkor lesz tudásunk minden pontja egyetemes értékű; mert az Egyetemesnek jelentését és biztosságát fogja tartalmazni. S minthogy Más valóságnak sem jelentését, sem projectióját nem is képzelhetjük, mint csak azt, amit az Énben élünk, azért minden jelentés, melyet megértünk s minden bizonyosság, melyet elértünk, az objective való Egyetemesnek a jelentése és igaz valósága.

Ezen gondolat már most az, amely a tudásnak hasznosságát is megértelmezi. Csak egy érték lévén, melytől minden ismeretünk értéket kölcsönöz, minden ismeretnek igazi hasznossága csak abban fog állani, *hogy ennek az örök Világértéknek megértését s megvalósítását szolgálja.*

[1] Kant. Kr. d. r. Vft. 2. Auflage 131. s köv. lapjain.

© Copyright Mikes International 2001-2006

125. §. A tudás hasznossági és élvezeti értéke a szellem önértékével kapcsolatba hozza.

A tudásnak világértéke tehát az, ami az *egyéni tudásnak értéket kölcsönöz.* Ezen világértéknek alapja első sorban ott rejlik, hogy az Én = szellemiség; az egyetlen jelentés, amelyet *értünk,* tehát egyetemes (bár fokozatos); az egyetlen való, amely magát állítja; az egyetlen egyetemes való, amely magát mindenben megérzi s magában gyönyörködik; s ezen oknál fogva az egyetlen *érték* is. Ezen alapul az *egész értékfogalom.* Minőségéből ered, mely magát megvalósítja s mely önmagát élvezi. Szellemiség, valóság, értékesség az egyetemes valónak vonásai; a szellemiség önállítása s önélvezése együttvéve = az Igazság; valóság nélkül a szellemiség nem gondolható, *azaz az igazság a szellemiség önállítása, elismerése s önszerelme.* Külön-külön e három mozzanat: a log. az erkölcsi és aesth. érték alapjai. Együttvéve a *Való,* amelynek momentumai mi bennünk a szellem, megvalósult és elismert igazság, s e kettőnek szemlélete.

Minden tudásnak pedig egyéni formái a szellem megvalósulásának formái; s éppen azért magukban is értékesek, s a tudás megvalósításának eszközei s annyiban *hasznosak,* A megvalósulás formái éppen azért *phaenomenologiai* formák és lépcsők a tudás csúcsa felé. Ilyen értelemben tettük meg az elemzést ezen II. Szakasz elején (§. 105—118.) S ezért sürgettük a tiszta tudásnak, az elméletnek, *logikai* hasznosságát. Mert csak ennek van kosmikus haszonértéke; minden gyakorlat csak egy-egy ösztönnek, egy-egy functiónak önfentartási segítője. A praxis minden elrendezése s így módszere csak az Énegész önfentartásának egy-egy kivillanása; s éppen azért az Énegész egyetemes önfentartási módjai belehatolnak a praktikus tudományok módjaiba. A táplálkozás, a szaporodás st. technikai fogásai csak materialis tekintetben határolt, determinált alakjai az Énegész önfentartási egységes irányzatnak.

A logikai functióknak hasznossága ennélfogva azzal mérődik meg, hogy az Én önértékének megvalósításában milyen szerepet játszanak. Nem az dönt tehát a logikai functio hasznossága felett, hogy *mennyiben segíti elő a csekélyebb önértékü functio önmegvalósítását,* — ez csak *praktikus hasznának* a mértéke. Dönt azon hatása, mely a legértékesebbnek tiszta kidolgozását, az öntudat szabadságát s önuralmát biztosítja. Mert ha „önurává" lesz az Én = intelligentia („az egyetlen íz"), akkor urává lesz minden Részének, azaz átszellemül a salakos functio is. Még pedig „önurává" kell lennie két tekintetben: *értenie* kell magát és teljesen *bizonyosnak* kell lennie abban, hogy amit megértett, az valóban úgy van, ahogy megértette. A hasznosság ezen oknál fogva a *jelentés és az elrendezés tekintetében egyaránt folyománya az örök értéknek.* A megértésnek s az elrendezésnek egyformán biztosítottnak kell lennie. Akkor nevezzük a mi tudásunkat „Igazságnak" s akkor: „Igazság az egész Világegyetem." De ez csak a mi subjectiv tudásunkra nézve *postulatum;* biztosnak kell lennünk az iránt, hogy a *megértés* teljes és végleges már magában véve, — s biztosnak az iránt, hogy *az elrendezés* is megmásíthatatlanúl biztos és végleges. Ahol ezeknek egyike ingadozik, ott a tudás nincs megállapodva; ott az Én másfelé, kétfelé vagy sokfelé lebeg-libeg s a *kétely,* a *kétkedés* bontogatja a szálakat addig, míg ismét consistentiát nem nyer a tudás szövedéke.

Azon feltételeket, melyek alatt a megértés és az elrendezés véglegesen megállapodik, az „igazság" kriteriumainak nevezik, s fejtegetéseink az I. Szakaszban igyekeztek felderíteni. Mind a két irányban az *index,* a rámutató a *kényszerűség érzelme,* a teljes lekötöttség ténye. Ezen kényszerűség az Én megnyugvásának, zavartalanságának, belső szabadságának a kifejezője; ezt jelenti a kényszerűség, nem pedig az a szabadság, amikor ide-oda ingadozunk. Ezen *önkényesség (arbitrium) az Én megvalósultságának tagadása*; csak amikor az Én többé meg nem inog, akkor szabad. Mert ameddig ingadozik, addig a *Másnak prédája;* a választás lehetősége a meg nem állapodottság symboluma. Csak aki *választott,* az *állapodott* meg; megállapodott nem másnak kényszerítő ereje alatt, hanem *saját önállítása* alapján. Mert a „szabad" az, aki *csak magában nyugszik meg;* akit Más bénít meg s így megnyugtat, az még mindig a Mástól, annak megbűvölő hatásától függ, *azaz nem szabad magában.* A „szabadság" (Kâmacâra): „aki ekkép lát és gondolkodik és ismer, a lélekben gyönyörködve, vele játszadozva, vele párosulva és kéjelegve, *öntörvényü* (autonom, svarâj) és neki jutott minden világokban a Kâmacâra (a szabadság)" *Chând. Up. VII. 25. v. 2.*

S ezen kényszerűség akkor áll elő, ha 1., a tárgy jelentése s annak öntudatos képe azonosak és 2., ha a tárgy önállítása s az Én önállítása összeesnek. A kényszerűség azért mindig az *azonosság* (identitas) és az *összeesés* (congruentia) esetében áll elő. Az *igazságnak alapja ennélfogva mindig az Én és a Tárgy összefolyása, egymásbaolvadása, conformitása* — úgy a jelentés, mint az elrendezés tekintetében. S amely logikai forma ezt elősegíti, *az az igazságnak hasznos elősegítője;* sőt azt kell mondani: az *az igazság megvalósulásának immanens logikai mozzanata.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen belátással felszerelve már most az ismerési formák haszonértéke is eldönthető. Nem azon formai hasznosságról van szó, amely a már kifejtett Énegész *megtartására és meggyőzésére* vonatkozik, — mert ez a praktikus hasznosság; hanem azon formai hasznosságról, mely a formát azért illeti meg, mert az Énegész *kifejtésének formája.* Mert a forma csak akkor alkalmas a *megőrzésre,* ha az *Én megvalósításának* az immanens formája. Amiben minden más meggyőző forma gyökerezik (fundálva van), annak van kosmikus, örök haszonértéke, mely egyetemes. *A logikai nélkülözhetetlenségben rejlik azért a logikai formák haszonértéke;* s minthogy a megőrzendő materia *önértékű,* azért örök értéke van a formának is, amelyben a megőrzendő megvalósúl. S így érthetővé lesz a mi tárgyalásunk, melyet a ///. *szakasz 105. sk.* §-aiban a tudás haszonértékének szenteltünk, ahol tartalmi és elrendezési haszonról beszéltünk, *amelyeknek gyökerét mindig a tudás minőségében állítottuk.* Minthogy ugyanis a *tudás = elrendezett jelentések complexusa* (v.ö. 57. és 108. §.), azért a haszon egyrészt a jelentés elősegítésében, másrészt a biztosság előmozdításában keresendő. Ami e két tekintetben *nélkülözhetetlen,* az a tudásra nézve legfontosabb, azaz (Axiol. 48. §.) leghasznosabb. Ami a világ adottságát *magyarázza* s e magyarázatot *biztosítja,* az logikailag hasznos, mert a tudás csak az ő hatása alatt állhat elő. Ebben rejlik *kosmikus hasznossága.* S viszont, amely tudás az Énegész felkutatására nézve, vezérlő, az *felszálló hasznosságú,* — s ezen haszon természete az Én értékétől függ ismét.

Hasznos logikailag ennek folytán azon jelentés, mely minden Mást tud *magyarázni.* Ezt pedig a *szellemiségben* találjuk, melynek lényege a *magatudás;* ettől függ a maga megértése = az *érzés* és a Más megérzése = megértés. Minden tudásnak ez a logikai feltétele s azért a megértés kosmikus fontosságú és így hasznosságú. Az ő önértéke a szellemiségből folyik; de az ő haszonértéke (tudásértéke) abban rejlik, hogy minden mást magyaráz s ennek feltétele. A jelentések három rétege így áll egymáshoz a logikai függés viszonyában, — melyben az alapréteg minden egyebet *magyaráz,* míg viszont az érzéki réteg a fogalmak és a kategoriák számára lét dolgában a garantiák alapja. *A magyarázó elvek* mind ezen legfontosabb jelentésekből fakadnak s összeállításuk a *metaphysika.*

De a jelentéssel örök kapcsolatban áll az ő ereje, mellyel magát fentartja. Az *önfentartás* és így az egész elrendezés formái a tudásban, mind az *Én önállításában* rejlenek. Maga a „projectió" gondolata a biztosítás (= megvalósítás) irányában a legfontosabb. Onnan az elrendezés formái: az okviszony, a Tér és az Idő formái a tudományos bizonyítás végső fundamentumai. Mert az Én megvalósulása a projectiótól függ; ez pedig okilag, térben és időben s azok formáiban történik. S éppen azért a tudásnak minden formája egyrészt a fogalomnak megállapítása, másrészt a fogalmak intentióinak feltárása. Mindezek pedig az *ítélés* functióihoz vannak kötve. *Az ítélés* éppen ezeknek a *meglevő viszonyoknak konstatálása; azért* ezen viszonyok tovább kibővítése mind *ítéletek által* folyik le s minthogy ebben valósul meg az Én s lesz szabaddá (l. a Kâmacâra-t), azért az elrendezési vagy megvalósulási formák legfontosabbja s ősforma az ítélet. Nélkülözhetetlensége ad oculos tárúl elénkbe s formáit a II. Alszakasz mind felsorolta a syllogismusokkal együtt. Mindezen *bizonyító elveknek* összefoglalása a *logika formalis,* melynek első megvalósúlása a *mathematika.*

Metaphysika és *logika formalis* ennélfogva a jelentés és az elrendezés egyetemes feltételei; s éppen azért egyenlő haszonértékkel büszkélkednek. A mathematika a logika első szülöttje; s ha megszűnik a mathematikának azon meg nem felelő felfogása, mintha merő üres formákkal foglalkoznék s beáll azon helyes belátás, hogy az elrendező actusnak ép oly tudománya, mint a magyarázás számára a metaphysika, akkor be fog következni azon kívánatos időszak, amelyben ezen két „ellentét" szoros ölelésben egymás nyakába borúl s a kettős logika egységében, mint egyrangú ikertestvér összeforrottan folytatják kölcsönös támogatásukat.

És minek ismételtem én most ezen hasznossági fejtegetéseket? Azt hiszem, nem egyszerű ismétlés volt. A hasznossági érték a tudás önértékével a legszorosabb viszonyban áll. Mert hiszen a projectió a jelentésnek megvalósítója; *éppen azért a haszonérték az önértéknek realizatiója.* S valamint a tanuló kezdő számára az utilistikus elemzés adja a vezérfonalat, mely az idealitashoz elvezeti, úgy az idealis értékben feltárúl azon alap, mely az utilismusnak megvalósulásán végighúzódik s annak értékét kosmikus értékké emeli. Mert ha a jelentés magában, idealitása miatt önértékű, akkor megvalósulása ép úgy szükséges örök érték, mint maga a jelentő idealitás. S ha az Énegésznek van biztos háttere a Világâtmanban, akkor az Én megvalósulása is ugyancsak a Világâtman önmegvalósítására támaszkodhatik. Vagyis a logikai érték, mint jelentés és való, egyformán az Igazság megvalósulása s minthogy „Igazság ez az egész Világ", — azért a tudás is összeesik az egész Világgal. Nálunk csak egy töredékével, az Âtmanban pedig a Végtelennel. *S így áll azon tétel is, hogy „Tudás az egész Világ", — mert tudás az Igazság, azaz a megvalósúlt Jelentés,* Igazság pedig „ez az egész Világ".

S most már megértjük a Tudás *„élvértékét"* is. Az élvezet az Én önállítása; minthogy már most az Én önállítása a gondolkodásban, vagy az önmegismerésben rejlik, azért tudás nélkül élvezet nem is állhat elő. Ezen tétel ellen csak akkor emelhető kifogás, ha „tudás" értelmét nem vesszük komolyan. A tudás lényege

© Copyright Mikes International 2001-2006

ugyanis a *megértésben* rejlik; a megértés pedig az objectumnak a subjectum felfogásával való azonosulásában áll. Ezen azonosulás az Én fokai szerint *különböző mérvben* megy végbe, de végbemegy minden tudatosságnál. Ennek az azonosulásnak az *érzete az élv* s azért minden tudás élvvel jár s csak felületes belátás mondhatja: qui auget scientiam, auget dolorem. Ellenkezőleg: qui auget scientiam, auget amorem sui, s ezzel az élvezetet. S azért az állatnál is a megértés, az ő tudatfoka szerint, mindig élvet okoz; legnagyobb élvet az, ami önfentartását legjobban mutatja: a táplálkozás és a szaporodás. S ugyanezen mértékben élvezetesek az önfentartás ösztönei az emberben is. Minthogy pedig az önfentartásról csak öntudat útján értesülünk, azért *az összes élvezet csak az Énből ered.* S annálfogva az Énnek önállítása a legnagyobb élvezet. Ami ezt az Ént az Én számára legerősebben állítja, az a legélvezetesebb. És mivel az Én = tisztán szellemiség, azért a szellemiség élvezete a legintensivebb s legtisztább. Sőt újra odakerülünk: *nincs más élvezet, csak a szellemiségé.* S ha az érzéki és az értelmi csomók erősebb élvvel járnak, akkor annál értékesebbek, minél közelebb állnak lényegileg az Én természetéhez. Azaz minél általánosabb a functió, annál tisztább az élvezete. Ezen alapon kell az élvérzetről mondottakat is (106. §.) a concret értékelés esetében alkalmazni.

126. §. Összefoglaló visszapillantás. Az ismeretelmélet structurájának recapitulatiója.

Elemzésünk ezzel végére jutott. Nem volt egyszerű s bizonyára nem csekély megerőltetést kivánt menetünk az olvasótól, valamint nem volt könnyű magamnak sem az eligazodás azon rengetegben, melyet az Igazság körül összehordott évezredek gondolkodásának munkája. Vajjon sikerült-e a szételemzett részekből kihozni azt, amit kerestem? azt nem bírom még most sem állítani, sem tagadni. Mert itt nem arról van szó, hogy az én egyéni megnyugvásomat elértem-e? hanem arról, hogy Más is megnyeri-e s tud-e oly igazodást találni benne, mely az eddigi bozóton át vezéreli s eligazítja azon további rengetegben, mely a jó és a szép problémáiban vár reánk. Minthogy azonban minden további lépést *csak a tudás* segítségével lehet tenni, azért az olvasó és író közös megnyugtatására jó lesz szabatosan összeállítani azon összefüggést, amelyen át a mostani eredményre jutottunk; ez egyúttal rá fog mutatni azon lépésekre is, amelyeket az értékelméletben ezentúl is meg kell tennünk. A methodikus sorozatot számozva kell előtüntetni, hogy annak láncolatában az egyes szemek tartósságát s egymásra utalását megbírálhassuk.

1. Az értékelés, természetét tekintve, ítéletmondás valamely dolognak értékéről. Ezzel akarjuk a dolog *értékét megismerni*; nem lehet előre eldönteni: vajjon magában a dologban rejlik-e az értéke? vagy pedig a mi részünkről toldalék-e a dologhoz? Ez teljesen jogosulatlan praeoccupatióra vezetne, amelyet az axiologiában határozottan el kell kerülni.

2. De ha az értékelés meg akarja *ismerni* az értéket, akkor mindenekelőtt tisztában kell lenni azzal: *mi a megismerés?* Ez annyival szükségesebb, mivel maga az „igazság" értékjelzője egyenesen a megismerésre magára vonatkozik, miután tényleg elsősorban *a tudásnak értékvonása az igazság*.

3. Ez okból logikailag a *megismerés structuráját* kellett megelemezni. Tettük ezt a közvetlen élmény megelemzésével, mely minden praeoccupatiót előre elhárított, akár a közönséges empirismus, akár a metaphysika, akár maga az ismeretelmélet szolgáltatta, amikor az ismerés *célját* beléje csempészte.

4. Az elemzés a megismerés *structuráját két tényleges vonásban* tárta fel, melyek nélkül a tudás semmi formája nem állhat elő. Ezeknek egyike: a *megértés,* másika: a magával szembesítő *elrendezés.* Minden megismerés ugyanis feltétlenül *alanyi actus,* melyben a figyelő Én valamit *maga sajátjává tesz,* azaz melyben az *öntudat valamivel gyarapodik.* Gyarapodni pedig csak azzal lehet, ami velünk *lényegileg azonos;* a megismerendő s a megismerő ennélfogva egyforma természetű.

5. A megismerésben tehát az Ismerő és az Ismert azonos természetű. S mivel az Ismerő (Én) közvetlenül ismeretes szellemiség, idealitas, azért a Megismerendő is szellemiség. Az Ismerő tehát a tudásban magát szerzi meg, vagyis *öntudatossá teszi azt, ami benne rejlik öntudatlanul.* S minthogy benne csak szellemiség rejlik (egyéb nem kerülhet beléje kívülről!), azért öntudatába csak szellemiség kerülhet, vagyis *az Énnek saját fejlettsége.*

6. A megismerésben tehát *az Én magát fejti ki* s teszi öntudatos sajátjává. A megismerés tehát *az Én önmegvalósításának actiója s annak tudata.* Az Én önmegvalósítása = tartalmának projectiója; teljes megvalósulása pedig annak az Énbe való felfogadásában s öntudatos szembesítésében magával az Énnel áll. Az Énbe való felfogadás az *azonosítás,* annak vele szembenállítása pedig a *projectio.*

© Copyright Mikes International 2001-2006

7. Az azonosulás tudata a *megértés;* a megértettnek szembesítése az *elrendezés.*

8. *Megértés* útján nyer a kifejlett Énegész *jelentést; elrendezés* útján nyer a figyelő Én biztosságot. *A megértett jelentés ily módon biztos* birtokunkká válik; vagyis ránk nézve *igazzá lett.*

9. A megértés útján a *jelentés fogalommá* alakul át. Minden fogalom egy jelentés (a rendes terminologia szerint). A lényege az, hogy „j*elent"* valamit s ezen jelentés alapján vagy *egyszerű (*azaz *egy* értelmű) vagy *összetett* (azaz több értelmű). A mi terminologiánk szerint az egyszerű *a functio,* az összetett a *fogalom* (mely ismét *intellectualis* és *sensualis* lehet).

10. Az elrendezés útján a jelentés *tárgyunkká* lesz. Az Én ezen functiója a *projectionalis* sort hozza létre, mely az Alany és a Tárgy közt levő intentionalis szálakat köt meg, úgy mint a Tárgy és Tárgy között is. *Ezen szálak meghagyása az ítélet,* melyben az Én a nexust helybenhagyja s elismeri. Az ítélet végighúzódó functió, mely a syllogismusokban az Én fejlettségét kitágítja a jelentések intentionalis szálain végig. A módszer ennek a projectionalis munkának a formája.

11. Az Én *ezen kitágulása* útján keletkezik a *tudás köre.* Mindenütt a középpont az Én; de a középpontnak van két intentionalis iránya: a) az, melybe *ő vetíti ki magát* — ez az ő ismereti területe és ismereti világa; b) az, amelyből *ő beléje* projiciálja magát a megindító — ez az *ő realis területe.* Az elsőbe a maga képeit szegzi; a másikban ezen vetítésnek indokát keresi. Ahol csak az Én alkatából ered a projectio, — ott csak a *subjectiv ítélésnek* van dominiuma. Ahol az Én alkatának projectiója a Másnak projectiójával egyesül s összeesik, ott van az *objectiv kényszerű ítélésnek* a fixirozó síkja. Az elsőben subjective nyugszik meg, a másikban objective kénytelen megnyugodni. Amott van a *subjectiv igazság,* emitt az *objectiv vagy dologi igazság* uralkodik. Az alanyi és a dologi igazság ennélfogva *ugyanaz tartalmilag,* jelentésileg, — de *különbözik elrendezésileg,* azaz a *kényszerítés tekintetében.*

12. Az alanyi igazság *lebegő természetű.* Ide-oda ingatja az Ént a Más, mert csak az ő alkata készteti a projectióra. Ellenben a dologi igazság *megállapodott természetű;* mert a saját megvalósulása az *intentionalis szálak* irányában *véglegesen megtörtént.* Ahol számára nincs kényszerítő Más, ott magát kényszeríti, azaz szabadon nyugszik meg alkotásában. *A szabadság tehát a Más hatásától független önállítás azaz a végleges megállapodás.*

Ezen eddigi fejtegetések még nem egyebek, *mint az ismerés ontologiai oldala.* Ezen területen van az *objectiv igazságnak* uralma. Vajjon értéke már most mitől függ? Ez még a tényből magából nem világos. Ennélfogva az eddigieket még további megfontolásunk tárgyává kell tennünk; annyival inkább, mivel egész constructiónknak egy pontja, melytől pedig lényegesen függ a dolog megoldása, nem domborodik ki eléggé.

A mi ismeretelméletünk a következő dolgokat *feltette* és evidentiájukra *épült fel.* Az első, *tartalmi* feltevés az volt, hogy az egyetlen *ismeretes jelentés: a szellem.* Bármit ismerünk is, mindig csak a mi Énünk természetével egyezőt fogunk fel; *el sem gondolhatunk mást,* minden ismeretünk csak a szellemnek megismerése, mert *mi* ismerjük s *képben* ismerjük, — más nincs. A 2-dik, *formai* feltevés, mely az előbbiből következik, az: *hogy a megismerés,* mint *a szelleminek megismerése, csak a szelleminek magának megértése.* Miután a) a szellem az egyetlen ismert jelentés és b) miután önmagának ismerése, azért bármi is lépjen fel a tudatban, az mind szellem s az ő megértése csak önmegértés. Ezen oknál fogva az *Énben mindannak kell benne lennie, amit megismer.* Természetesen nem olyan *térformában,* mint a külső valóságban megjelenik, hanem megfelelő *idealis jelentés* alakjában. Amidőn tehát a valóságot megismerjük, akkor annak idealis jelentését értjük meg, azaz ezt az idealitást teszszük sajátunkká, úgy, hogy a magunk functióival azonosítjuk s a Magatudásnak (Én) momentumává tesszük vagyis Magunkat megerősítjük: Énünket gyarapítjuk. A két első feltevésből tehát az következik mi reánk nézve, hogy az *ismereti tárgy* (a „való") *és az Ismerő azonos qualitásúak.* Ezen tétel régi formulatiója már Parmenidesnél található: „τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι." és Hegel újra hangoztatja: „Denken = Sein". Logikai bizonyítása pedig a következő.

1. Az egyetlen közvetlenül ismeretes jelentés: a szellemiség; ebből folyik;

2. *a megismerés csak a szellemiség önismerete,* mert az S is szellemiség, a közvetlen tárgya is az, vagyis S = O. Ebből pedig;

3. *az ismereti tárgy* (a „realitas) = *Ismerő.* S éppen azért a *való és az Ismerő lényegben azonosak.*

Az 1. tétel az öntudat ténye; a 2-dik a szellemiség abszolut zártságának folyománya; a 3-dik e kettő következménye; ha egyetlen jelentés a szellemiség, akkor annak ismerete csak önismerés s akkor Ismerő = Ismert, S = O. Ezeket már Kant ellenében kimutattuk (103. és 124. §§.).

© Copyright Mikes International 2001-2006

Ezen tétel logikailag egészen kétségtelen; csak a *tapasztalat végbemenésének magyarázata* látszik nehézséget okozni. De a nehézség inkább a szokatlanságból ered, mint a gondolat ellenmondásából, amint azonnal kiderül, ha a két felfogást megelemezzük s egymással szembeállítjuk. *Tapasztalatilag* ugyanis úgy képzeljük a megismerés végbemenését, hogy 1. egy tőlünk különböző tárgyat teszünk fel; 2. ezen Tárgy causalis intentióban áll felénk s (ismeretlen módon) *hat mi reánk;* 3. a ránk hatásból ered az érzéki szervben *egy izgalom* (sensation brute); 4. ezen sensatio elhatol (ismeretlen átalakulásokban) az Én-ig s 5. ezen Én (egészen mystikus módon) *megérti* vagyis *felfogja.* Ezen felfogásban 6. az Én a képet ráviszi a való tárgyra s e kettőnek kongruentiáját *megismerésnek* nevezi. Ezt a megismerést 7. *igaznak* mondjuk, *mert* a ható tárggyal *lepik egymást.*

Ezen elemzés sorozata ellen nem lehet kifogásunk. Az érzéki felfogás tényleg csak az érzékek működéséből indulhat ki; de a sorozatnak minden pontja érthetetlenségekből van összeállítva. Maga 1. az obj. (t.) érthetetlen adottság; *honnan került oda a tárgy?* azt az empiria nem is kérdi; — 2. hogyan hat a „t" érzékeinkbe? azt is csak tényűl tesszük fel s a causalis intentiót is S és O között feltesszük; — 3. hogyan jöhet a ránk hatás érzékeinkbe? egészen homályos tény; — hogy alakúl át ezen idegenszerű izgalom jelentéssé, mely a tőle ismét elkülönített Énbe tolódik? ismét csak puszta tény, melyet csak úgy lehet átérteni, ha a közbeeső mediumoknak (idegcentrumoknak), valami átalakító energiát tulajdonítunk; — 5. az Énnek megértő actusát a tapasztalati, elemző lélektan eddigelé nem is tette még kérdés tárgyává: ez egészen terra incognita; — 6. hogyan vonatkoztatja az Én a képet a *kint* maradt, tőle elváltan álló tárgyra? ezt csak a projectió in distans gondolatával tudják magyarázni; — 7. hogy ítélheti meg az Én a kongruentiát maga képe és az idegen tárgy között? ez ismét egészen érthetetlen. Hogy pedig *„igaz"* az ő gondolata, azt *csak az elkerülhetetlen kényszerűség* alapján állíthatja.

Amint ezen elemzésből látható, az érzéki felfogás csupa érthetetlenségekből épülne fel, ha az egyes elemeknek értelmét máshonnan nem bírná. A „tárgy" *ottlétét* csak a környezet hatásából érti meg, azaz, *kényszerűségből,* melyet az Énre a kosmikus összefüggés gyakorol; a *ránkhatást* ismét csak az intentionalis szálak egységes összefüggéséből érti meg; *az érzéki izgalmat* éppenséggel nem érti addig, amíg a mozgási kép jelentő képpé nem alakúl át; *a jelentést* egyenesen az Énből kell eredtetnie; a *megértés* valóságos csoda, a *kép viszonyítása* az idegen tárgyra érthetetlen lehetetlenség; — ép olyan a *congruentia* lényege; — az *„igazság"* pedig egy ellenőrizhetetlen kényszerítés kifejezése, melyet a tárgy és általa a környezet gyakorol reája.

Mindezen nehézségekkel kell számolni, ha a megismerést az *önálló tárgyból* akarjuk magyarázni. S mindezen nehézségek árán *mit nyerünk?* Pusztán *csak egyet:* a tárgy objectiv voltát s az ismeretnek rá vonatkozását — azaz ismeretünk megállapodott ingatlanságát. *Ez maga rendkívül fontos dolog* ugyan s az ismeretelmélet semmi áron le nem mondhat róla; csakis ezen értékessége kedvéért vállalja magára a tudomány a magyarázat nehézségeit, melyek éppen a *magyarázatot magát,* a dolog megértését *teszik lehetetlenné* s így minden kísérletét illusoriussá. S ezen nehézségek kényszerítenek arra, hogy más uton próbáljunk a dologhoz hozzáférni.

Ismeretelméletileg tekintve a problemát annyira legalább eljutunk, hogy a *magyarázatot* biztosan megkapjuk; a *nehézség* csak onnan eredne, *ha a kényszerítés tényét nem birnók megérteni.* Azonban ez nálunk ép oly egyszerűen megoldható, mint a sensualistikus uton. Mert miből magyarázza a sensualismus a *tárgy ottlétét?* Egyszerűen *adottnak deklarálja;* a további indokolást pedig a végtelen összefüggésre bizza, melyet a realis dolgok között a causalis nexusban feltételez. Annyi bölcsességre mi is tudunk eljutni s *így magyarázhatjuk mi is a tárgy kényszerítő benyomását.* Próbáljuk ezen bonyodalmat mindkét oldalról megoldani.

Magyarázat tekintetében az idealistikus nézet határozottan előnyben van. Mert neki éppen a szellemiség a közvetlenül ismeretes adottság, — amelyet a sensualismus csak folytonos érthetetlen átalakulásokkal tud elérni. A szellemiség, amint az Énben adva van, bizonyos számú jelentő functiókban van szervesen kialakulva, melyeket közvetlenül értünk. Ezen functiókat az Én szembesíti azaz magából kihelyezi s bennök megvalósul. Belőlük alakul a jelentő csomók országa s a kivetítés végpontján mint dolog, realitas áll szemben az öntudatos Énnel. Ilyen módon a *dolgok világa* alakul ki az Énnek alkatából. A dologi világon tul az Énnek önállitása megszűnik; az Énnek *törvénye* az, hogy megvalósulása az érzéki jelentések síkjában teljesen befejeződött. Az Énegész functiói határukat érték el, mikor az érzéki functiókat magukba felvették. *Minden aesthetikai alkotás ennek kézzelfogható bizonyítéka.*

De ez csak az *egyes Énnek igazsága.* Az ő alakításai, a dologi képek, csak az Énnek erejétől függnek s az Én életfolyamatában sokféle configuratióba kerülnek, saját és az Énből eredő constructio által. Rá nézve e világképek, bármilyen változékonyak, *subjectiv kényszerűek.* De nem ezt keresi a logikai megismerés; ezzel csak a psychologiai érheti be. A logikát ezen túlra hajtja az Énegész törvénye. Ez a törvény uralkodik az egyes Én életében; *de honnan ez az elkerülhetetlen törvény?* ez a logika kérdése. A psychologia ezen

© Copyright Mikes International 2001-2006

lélek-törvényben elismeri az életnek kényszerítő formáját; de *honnan a kényszerítés magára a lélekre nézve?* Mint ahogy a lélek ezen törvény szerint halad életében, úgy e *törvénynek is van valami kényszerítő oka, mely a lélekbe plántálta.*

S itt a megfontolás (v.ö. 103. 124. §§.) arra vezet *logikailag,* hogy ezen törvény csak egy más lényegegyenlő valóból eredhet. Ez a való pedig csak *szellemiség;* egyéb magyarázó jelentést nem ismerhetünk, tehát nincs is. A mi lelkünk fejlődési törvénye ennélfogva csak *egy szellem életének formája* lehet. S valamint a mi functióink a lélektörvény („lélekidea") szerint jelentő csomókat alkotnak, úgy a mi Énegészünk viszont a *végtelen szellemnek egy életcsomója.* A mi Énünk ennélfogva egy *világcsomó,* mely a Nagy Lélek functióinak szövetéből áll. S valamint a mi Énünk az érzéki dolgokban valósul meg véglegesen úgy a Nagy szellem is megvalósul a realis dolgok concretumaiban.

A realis dolgok az Éncsomókon át valósulnak meg. Az egyes lélek azon metszőpont, melyben a Nagy Lélek functiói találkoznak s a Kis Lélekből tova haladnak a realitás határáig. Végtelen ilyen csomó ponton végtelen projectionalis szál terjed tovább s teremti azon büvös-bájos varázskertet, melynek ápolói mi magunk vagyunk, amiért *jutalmunk az aesthetikai szemlélés gyönyörűsége,* ha saját magunkat őszintén, becsületesen kifejlesztettük. *Így függ a realis világ az Énegész functióitól;* de függ nemcsak *én* tőlem, hanem minden Kis Lélek cooperáló projectiójától és függ a Nagy Lélektől, mely mindnyájunkban nyugvópontokat alkotott magának *Világrhythmusának lüktető áramlatában.*

Ahol már most csak a Kis Lélek ereje projiciál, ott az *álmok országát* valósítja meg, káprázatokat, melyek csak addig tartanak, amig a Kis Lélek projectionalis ereje szegzi egyéni megvalósulásának menetében. Ahol azonban a Nagy Lélek functiói projiciálják magukat a kis âtman pulsusában, ott a Nagy Lélek önmagát realizálja s alkotásai örökkévaló realitásokban élnek, mint a *kosmikus élet productumai:* az „istenségek", miket az Upanishadok az Âtman mellett, mint absolut Világfunctiókat emlegetnek, „szolgái", „világőrei" szerepében.

A realis világot tehát rajtunk át projiciálja az Âtman, öntudatlanul részünkről, de mi munkatársai vagyunk, cooperálunk vele. Így akadunk reá a productumunkra, s mert öntudatlanul teremtettünk az Âtmannal együtt, idegenekül tekintjük a dolgokat, a *res-t* s kényszerítve érezzük magunkat. A dolog „visszahat" reánk s mi „ráeszmélünk" a mi járulékunkra, mert benne találjuk a mi functiónkat, mikor azokat magunkkal azonosítjuk. Aminthogy ezen dolgoknak teremtésében Âtman maga valósult meg, azért meg nem változtathatjuk, helyeseljük, ott hagyjuk vetületi síkjukban s a róluk megalkotott gondolatunkat (ítéletünket) *igaznak* ismerjük fel. De mivel egyetlen jelentés a szellemiség, azért *egyetemesnek* vagyunk kénytelenek elismerni jelentésüket s egyetemességük fokai szerint látjuk el értékkel, azon százalékkal, amely őket az Âtman szervezetében megilleti.

A megismerés actusának *eredménye* ezen elemzés alapján kétségtelenül áll előttünk. Ha a megismerés a szellem önmagának birtokba vétele, akkor a megismerés = önkifejlése a szellemnek. Minden formája azért a szellem önfentartásának módja vagyis a szellem jelentésének önmegvalósulása. S minthogy a szellem lényegessége az öntudat, azért minden gyarapodásnak az eredménye az öntudat *tisztasága és így szabadsága.* Minthogy pedig az, amivel öntudatunk gyarapodik, világfunctió, amellyel az absolutum magát állítja; a gyarapodás pedig az azonosítás formájában megy végbe: — azért a megismerés eredménye annyi, mint *azonosulás az absolutum tartalmával.* A megismerés eredménye ennélfogva nem más, mint azonosulás az absolutummal.

127. §. Összefoglaló folytatása. A megismerés és tudás önértéke.

S most már előttünk áll az anyag, amelyből a *tudás önértékét* kell megtalálnunk.

Ezen önérték nem lehet az élvben, melyet bennünk okoz; nem lehet a haszonban, mellyel önfenntartásunkat támogatja. *Mert élv és haszon csak akkor értékes, ha önmagunkban érték rejlik.* Minthogy pedig minmagunk lényege az öntudatos szellemiség, azért a mi önértékünk sem rejlhetik másban, mint szellemi voltunkban. Rejlik pedig abban, hogy az Én magát állítja, ebben magát megvalósítja s e megvalósulásban örömét találja. *Ezen öröm önmagunkon az, amit értéknek nevezünk.* Ez örömben ugyanis igeneljük magunkat s ezen önigenlés az értéknek teremtője.

Ezen rejtelmes végső actusnak elemzése világosságot fog talán vetni az egész bonyodalomra. Nyilván valónak kell elismernünk, hogy *az érték nem eredhet másutt, mint az Én öntudatos minőségének megismerésében.* A szellemiség nem rejlik másban, mint öntudatosságában; minden egyéb vonása csak az öntudatosságától függ. A szellem lényege az öntudatosság s ennek megismerése csak öntudatosság útján

© Copyright Mikes International 2001-2006

lehetséges. A felismerés az azonosítás által megy végbe; amikor az öntudat magát az Énnel azonosnak találja, akkor önmagát állítja s ez önállítás azért, mert *szellemi,* gyönyörűséget okoz a szellemben. A gyönyörűség átsugárzása a tárgyra (az Énre, mely tárgyunkká lett) a tárgy értékességének forrása (v.ö. Axiol. 64. és 69. §§. és ezen Résznek 9—11. §§-át). Minthogy pedig az egyetlen, közvetlenül ismeretes való az Én, azért az önérték megállapításának pontja csak az *Én megismerési actusa* lehet.

Maga az Én önmegismerése két functióból ered. Az első az önállítása, a másik az önmagával azonosulás; ezt a két actust felsőbb fokról szemléli azon Én, amely *az értéket* megérti. A folyamat tehát az Öntudatos Én *jelentése által* indíttatik meg. Minthogy az Én jelentése az öntudat, azért megismerése csak abban áll, hogy öntudatos voltát maga elé állítja. Az Én jelentése az, hogy (Én = Én); ezt a jelentését állítja maga ($Én_1$) elé s ezzel az $Én_1$ megtudja, hogy ő (Én = Én): *ez az első tudása.* S mikor ezen tudásával azonosul a Figyelő, akkor ered az önállítás feletti örvendezés s ezen örvendezés átsugárzik az (Én = Én)-jelentésre s *ennek* tudomása az (Én = Én) *értékessége.*

Az értékesség tehát az Énjelentés *tartalmára* (öntudatos voltára) vonatkozik; abból *ered* s abban rejlik teljessége. De az *érték felismerése* csak akkor áll elő, ha magát magával szembeállította, azaz *ha magát megvalósította.* A megvalósítás tehát az értékre nézve nélkülözhetetlen *feltétel,* de nem *forrása;* noumenaliter az érték csak a szellemiség minőségében rejlik. *Az érték ennélfogva csakis a jelentéstől függ;* de mivel a jelentés csak önállítása útján lesz ismereti tárggyá, az önállítás pedig a jelentéstől függ, azért az önállítás értéke csak a jelentésből ered, ő csak *párhuzamos corollariuma.* A jelentések értékesek *magukban* is; megvalósulásuk minden fokon csak postulatumok (125. §.), s e fokok szerint különböző értékkel bírnak. A logikai megvalósulás ennélfogva a legfőbb érték, mert a logikai jelentés a legértékesebb. Minden egyéb megvalósulás csak a Lélek megvalósulásának értékességével bír. Az oktörvény pl. a Lélek egész életére nézve bír értékkel; ellenben a *realis causa* csak az érzéki dolgok viszonyaira nézve bír értékkel, azaz csak annyiban, amennyiben a Lélek realis megvalósulásának területét szabályozza. *A logikai érték ennélfogva más valóságra szól, mint a dologi érték*; de az *igazsága* éppen olyan, mint a dologé. S mégis az „igazság", mint a megvalósulás kifejezése — ugyanaz mind a két esetben. Az *„igazság"* tehát a *megvalósulás értéke*; ellenben a *jelentés* a megvalósulás minden (kezdő) fokán (is) bírja *örök értékét,* mely a megvalósulás fokától nem függ.

Azért a „jelentés" értéke *universalis;* „megvalósulása" értéke a *veritas,* azaz a létezési érték. *Amaz az essentialis, emez az existentialis érték;* az *universalitas* a jelentés egyetemességének, egyetlenségének, határtalanságának kifejezése, a *veritas* az universalitasnak phaenomenologiai gradusára vonatkozik. *Az universalitas és a veritas ennélfogva correlativ viszonyban állanak egymással;* még pedig a veritas az universalitasban gyökerezik, úgy, hogy az universalitastól függ s vele együtt változik a veritas ábrázata is. De az universalitasnak igaznak kell lennie, még pedig örökké igaznak. Ezen correlatiónak fel nem ismerése két egyoldalúságra vetette szét a tudás felfogását, melyek a *platonismus* és *aristotelismus* irányaiban majd a *jelentést* majd a *bizonyosságot* tették a tudás fővonásává. *Platon* tana szerint az „igazán való" az ἓν ἐπὶ πολλῶν azaz az általános; ezen való a mástól független (az αὐτὸ καθ′αὐτὸ μεθ′ αὐτοῦ), az egy alakú öröklét (μονοειδὲς ἀεὶ ὄν *Symp,* 211.). Ez az egyetemes nála az ἀγαθόν (az Upanisadban is ezen vonás benne van a „sat"-ban, mely a lét és tudás, a megismerhetőnek és a megismerőnek közös forrása s éppen azért a léten és tudáson *felül* áll (Rep. VI. 508. k.). Ő azért túl van e lényegen méltóságra (értékre) és hatalomra (projectióra) nézve: ἔπι ἐπέκεια τῆς οὐσὶας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερὲχοντος *(Rep. VI. 509.)* Felfogása szerint tehát az ἀγαθόν vagy a legfőbb érték túl van a léten (οὐσὶα) méltóságra és hatalomra nézve, vagyis ő az *érték és hatalom egysége.* De Platont nem a „hatalom" vonása érdekli, hanem a „méltóság"; az ἀγαθόν nyílván a θεός nála, a legfőbb ἰδέα vagyis az Âtman = a *szellem.* A „szellem" túl van a léten (οὐσὶα) értékre és hatalomra nézve; mert az ἰδέα nem egyéb, mint a szellemiség, az idealis valóság vagyis annak *jelentése.* Ezen szellemi voltában rejlik az „értéke" és „hatalma" — mert ő az egyetlen érték és az egyetlen projiciáló való. Mennyiben egyetlen, annyiban egyetemes és egyúttal önprojiciáló azaz örök valóság.

A Platoni felfogás tehát a *jelentésre (*ἰδέα*)* vetette a fősúlyt s álláspontja teljesen axiologiai. Nem birja az ἀγαθόν jelentését fixirozni, — de ezen fixirozhatatlan ὄν-ban rejlik neki az „értéke", melyhez szükséges vonásul a lét (οὐσὶα) tartozik; *léte* pedig a tartalmával szorosan összefüggő momentuma. Azért annak *kimutatását* (ἀπόδεῖξις) szükségesnek nem találta, mert „in se est" (Spinoza).

Amint a figyelem az örökkévalóról a keletkezőre s változóra fordult, az *axiologiai* szempont háttérbe szorult (bár megmaradt a τέλος-ok rangfokozatában Aristotelesnél is!) s a problema másik vonása lesz uralkodóvá. Az egyes dolgok *valósága* nem közvetlenül biztos; azt a fundamentumra rá kell építeni, azzal

© Copyright Mikes International 2001-2006

intentionaliter kapcsolni vagyis fundálni. Azért az *Aristotelesi főproblema* nem a jelentés, hanem a *bizonyítás* (ἀπόδειξις) vagyis az *elrendezés.* Míg tehát Platon a *tartalomra,* annak megértésére, veti a fősúlyt, addig Aristoteles a *formára,* a projectióra tér át, vagyis az *ontologiai* szempont kerül uralomra. Az inductio az oktörvényt ragadja ki s a tartalmat adottnak tekintve, az egyes jelentések *biztos kapcsolatára* igyekszik. A tudásra nézve *annak biztossága* lett a legérdekesebb s legértékesebb problémájává. A *biztos* formulák (definitio) elnyerése a főigyekezet s mindent ezen biztos alapokkal kapcsolatba hozni: a tudomány egyetlen feladata *(*τὰ πρῶτα ὁρισμοὶ ἔσονται ἀναπόδεικτοι).

A két irány azonban nem zárja ki egymást már a kezdeményezőknél sem. *Platon* a valóságot analytice belevetette az ἰδέα-kba, mert hiszen nála az ἰδέα az egyetlen ὄντως ὄν s azért *biztos való.* Viszont *Aristoteles* az εἶδος-t elismeri az egyetlen lényegnek és *értékesnek,* melynek phaenomenaliter a τέλος-ok subordinatiója felel meg; de a „res"-ek *viszonyait,* azaz a concret ideaknak intentionalis összefüggését *kérdésesnek* találta s a biztossal kívánta megerősíteni. A két irány tehát *kiegészíti* egymást, úgy amint a megértés és elrendezés, a jelentés és a projectio egybetartoznak. Csakhogy a platonismus az örökkévalónál nem találta szükségesnek a *léti* bizonyítást, ellenben Aristoteles a jelentés értékességét elfogadta s feltételezve (a teleologiai elrendezésben) az *empirikus létnek* biztosságát kívánta feltételeiből kimutatni.

Az egyoldaluság azonban mindkét irányt jellemzi. A problema állítása ugyanis összeesik a mi kérdésünkkel: *vajjon az érték az egyetemességben vagy a biztosságban keresendő-e?* Amazt kérdi s hiszi Platon, emezt Aristoteles. Platonnak *értékes* az, ami egyetemes (ἓν ἐπὶ πολλῶν), Aristotelesnek *értékes* az, ami bizonyos. Éppen azért a *logikai érték* teljessége csak az *egyetemesben* és a *biztosban együttvéve* rejlhetik. **Az egyetemes a biztos**: **ez az értéke.**

Az egyetemes és a biztos azonban magukban véve csak alanyi jelzők. Az „egyetemest" állítjuk valamiről; ép úgy a „biztos" is valaminek jelzője. *Egyetemes* az, ami mellett más nincs; *biztos* az, ami másként nincsen. Egyetemes az, amelyen kivül mást nem gondolhatunk; biztos az, amit másként nem gondolhatunk. *Ilyen valami pedig csak a szellemiség.* Egyebet mint szellemet nem ismerünk; másképen mint szellemileg, semmit sem gondolhatunk. *Egyetemes* ennélfogva csak a szellemiség; *biztos* csak a szellemiség. *Mindakettő ennélfogva csak a szellemnek attributuma.* S értékes logikai tekintetben csak a szellemiség; mert ő csak a szellemet gondolhatja, azaz ő *egyetemes* s mert csak magát gondolhatja, azért *egyedül biztos.*

Ezen tételeknek értelmét már a jelentés és elrendezés fejtegetéséből ismerjük. A 74. §-ban az egyetemesség kérdését az Én természetében rejlőnek mutattuk ki. *A subjectiv öntudat az egyetlen* s azért *egyetemes;* a subjectiv öntudat *önmagát* fogja fel s ezért az egyetlen *bizonyosság.* Viszont a 103. §. és megelőzői azt fejtegették, hogy a *subjectiv öntudat* kényszerűsége a biztosság alapja s éppen azért a kényszerűségért egyetemes is; rá nézve lehetetlen, hogy a végleges projectio megmásítható legyen.

Minthogy pedig a subjectiv öntudatra nézve az *egyetemes* a szellem, s *biztos* is egyedül a szellem, azért a szellem az egyedüli és biztos érték. A szellem ugyanis az egyedüli, aki magáról tud, s mást nem is tud; az ő egyedüli öröme tehát csak ő maga lehet s így csak ő az önérték, a többi csak ebből származik. Viszont a biztosság csak az ő azonosságában rejlik, ebben az azonosságában van tehát az egyedüli *biztos* öröme s értékének egyedüli biztossága.

Így értendő *a logikai érték az egyes szellemnél.* Az Én jelentése (a szellemiség) az egyetlen egyetemesség, az Én önállítása (valósága) az egyetlen közvetlen bizonyosság. Minthogy pedig az önállítás alanya csak a jelentése, — mert *ez* állítja önmagát, — azért örömének egyetlen forrása csak a szellemiség jelentése, mely magát megérti. S minthogy a szellem önmagát kényszerűen s biztosan *bírja,* azért önértéke az egyetlen és a kétségtelenül biztos. A logikai értéknek ennélfogva az Én öntudatos jelentésében rejlik a fundamentuma. *Semmi más forrást ezenkívül a logikai érték számára keresni nem szükséges.* Az Én egyetlen szellemisége (a jelentés) és egyetlen projectiója (elrendezés, megvalósítás) — egyetemes és biztos önmegragadásával az egyetlen örömnek és biztos örömnek a forrása. A szellem egyetlen jelentése s egyetlen (azért biztos) önmegvalósúlása okozza a figyelő Énben az egyetlen önigenlést, vagy gyönyörűséget, melyet Mâyâ-ként ráborít érték fátyolában önmagára s onnan a többi jelentésekre.

Minden további kidolgozás csak annak a logikai kényszernek kihatása, melyet az Én természetének törvénye idéz elő bennünk. *Minthogy az Én egyetlen,* úgy jelentés mint önállítás tekintetében, azért *korlátoltságát* csak ezen két oldalának *értelmes utasítása* szerint magyarázhatja. Azaz: a kényszerítést egy rajta túl levő *szellemből* magyarázza s ezzel nem pusztán relativ subjectiv kényszerítést állít a kis lélek alkatában, hanem annak forrását a Nagy Lélekben keresi és találja. Ezen toldalékkal azonban sem a jelentés, sem az önállítás *mivoltát* ki nem bővíti; nem fogja az Én alkatát más vonásokkal meggazdagítani, s nem fogja ezen alkatnak projectióját másképen megérteni, hanem csak a saját közvetlen megértésére fog szorítkozni ezentúl is. A Nagy Lélekben mást nem fog találni, mint ami ő benne magában rejlik. A subjectiv

© Copyright Mikes International 2001-2006

biztosság *csak erősbödni fog,* ha a Nagy Lélek realis jelentésével és realis projectiójával sikerül összekapcsolni a maga subjectiv jelentését és subjectiv kényszerűségét.

128. §. Az „igazság" subjektiv és kosmikus értéke. Befejezés.

A logikai érték ezek után két momentum *egységében* rejlik: 1. *a jelentés* egyetlenségében és egyetemességében, mely az ismeretnek absolut homogeneitását eredményezi és 2. az *elrendezés biztosságában,* mely a jelentés egyetlenségéből (az öntudatosságból) ered s az egyes ítéletek valóságának homogeneitásában nyilvánul. *Alapúl azonban a jelentés* szolgál, amelyhez kötve van a megvalósulás. Az érték veleje és eredtető csomója tehát a jelentésben, a λόγος-ban rejlik; a *bizonyosság csak a megvalósulás teljességét jelzi.*

Éppen azért *az „igazság" nem a legfőbb érték;* felette áll, mint Platon sejtette, az ἀγαθόν jelzőjében elfeledett jelentés vagy a szellemiség. Az „igazság" a szellem megvalósultságának jelzője; s ezen megvalósultság önértéke a megnyilvánult jelentéstől kapja az értékét. Minthogy azonban a megvalósulás az Én törvénye, azért az „igazság" a megvalósulás indexe. Egyénileg az „igazságban" rejlik az Én teljes kifejlésének mutatója; az *igaz ítéletekben* valósul meg az Én s onnan meríti a megnyugtató bizonyosságot s az Énre vonatkozólag a megvalósultság tudatát, vagyis a megvalósultság garanciáját. De az igazságnak ezen vonása értékessé csak a *jelentés értéke* alapján válik. Csakhogy minden jelentés értékes; s ezért minden megvalósultnak meg van a maga fokozata in concreto. Minden, ami van, szellemiség; s innen minden „igazság" szellemi és így értékes általában. A szellemiség fokozatai szerint az „igazságnak" magának is fokai lesznek, bár lényegében, mint a megvalósulás indexe, minden „igazság" egyforma.

De az Én „törvénye" másfelé is utal; az ő realitása az Âtman projectiójától nyeri értelmét. Maga világára nézve ő az ultimitas; de ő reá nézve a végső kényszerítő a végpont. S csak ezzel nyeri realitásának kényszerítő bizonyságát. Tartalmilag az Én teljesen zárt, önmagából kifejlő valóság; nincs szüksége semmire, mert a centruma mindent zárt egységgé tart össze. De kifejlésénél szüksége van az indítóra, azaz: *formailag* túl utal magán (amit a természettudomány is elismer, bár csak a „környezetre" hivatkozik, amelynek azonban ismét további környezetre van szüksége, hogy megindítsa). S éppen ezen utalás a deiktikus szálakban rejlik, melyek az Âtmanba vezetnek. Mikor az Én subjective meglelte a megvalósulását, akkor ezen szálak tovább mutatnak; az egyéni megnyugvás a szálakban megnyilvánuló projectiókhoz köti. Az „igazság" tehát nemcsak subjectiv megnyugvás — így értéke csak subjectiv alapra támaszkodik — hanem „objectiv"-vé válik, amikor az Âtmannak projectiójával azonosul. Az „igazság" akkor az Én megvalósulását a Nagy Lélek önprojectiójával köti össze, abba meríti bele, azzal azonosítja s ezzel az *Énnek absolut értéket szerez meg.* Ezen értéken túl értékes nincsen, azért *absolut érték.*

S így az „igazság" *jelentősége kétféle.* Egyrészt belőle bizonyosodunk meg, hogy *igazán megvalósultunk,* mert csak ekkor jut teljes tudomásunkra a kényszerítés végleges (azaz absolut) volta; ekkor nyugszunk meg véglegesen s *bizonyosságunk van róla.* Az „igazságnak" boldogító hatalma éppen abban a tudatban rejlik, hogy actiói teljesen egyeznek az intentiók egész kerületével (a világgal); s onnan ered a mathematika felszabadító hatása, mert belátásai kényszerűek, véglegesek, saját lényegükkel teljesen egyezők. *Nincs szabadabb, de egyúttal nincs kötöttebb gondolkodás sem, mint a mathematikai és a logikai,* melyben amazok gyökereznek. — Másrészt pedig az igazság *kosmikus jelentőségű* is. A Kis Lélek a világnak egy csomópontja; rajta át vezet a Nagy Lélek önmegvalósító projectiója. A Nagy Lélek öntudatossága a Kis Lelkek öntudatát öleli fel magába s azért a Kis Lélek értéke annál magasabb, minél biztosabb a tudása, azaz minél jobban látja be, hogy az ő ismeretei a Nagy Lélek megvalósulásai. A Kis Lelkek igazságában valósul meg a Nagy Lélek is s ezzel a Kis Lelkek a Nagy Lélekkel azonosulnak; a Kis Lélek megbővül a Nagy Lélek hatalmával (δυνάμει) s ezzel annak értékével (πρεσβεία), — a Nagy Lélek pedig megvalósulásáról értesül, miután a Kis Lélek az „igazságot" megtalálta. A tudás által ennélfogva nemcsak a Kis Lélek valósul meg, hanem megvalósul benne a Nagy Lélek is. Ránk nézve a tudás cél és gyarapodás, a Nagy Lélek számára ez átmeneti eszköz, mellyel „örök dicsőségét" tudomásul veszi s gyönyörűségét zavartalan harmoniájában s egyensúlyában éldeli.

Ezzel azonban már a tudás kosmikus haszonértékébe kerültünk, mint Glasenapp cikke; erre a haszonértékre pedig csak az által válik képessé a tudás, hogy az Én maga Átman, azaz hogy azzal azonosul. S akkor az Én egyetlensége absolut egyetemességben tündöklik maga előtt, biztossága pedig az egyetemes projectio végső tényében nyeri végleges támaszát. *S ebben rejlik a tudásnak önértéke,* mely az Ént érdemessé teszi arra, hogy az élet örök forrásába felvétessék.

© Copyright Mikes International 2001-2006